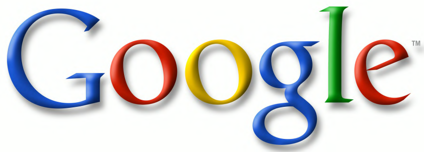

Coppens

Kerkgeschiedenis
van
Noord-Nederland

HIERONYMUS

Aan

P. S. Moeskops

van zijn vriend H. J. Peutz,
h. d. R.K. school

Uithuizen, 30 Oct. 1904

Van P. Moeskops, N'wolde Juli-Oct. 1922 gekregen.

ALGEMEEN OVERZICHT

DER

KERKGESCHIEDENIS

VAN

NOORD-NEDERLAND

VAN DE VROEGSTE TIJDEN TOT HET JAAR 1581

DOOR

H. J. A. COPPENS

PASTOOR TE SCHIEDAM.

TWEEDE VERMEERDERDE UITGAAF

KERKELIJK GOEDGEKEURD.

UTRECHT

WED. J. R. VAN ROSSUM.

1902.

IMPRIMATUR.

AMSTELODAMI,
8 Sept. 1902.

H. F. J. RIKMENSPOEL,
Libr. Cens.

RIJSENBURGI,
8 Sept. 1902.

DR. IGN. VAN OS,
Libr. Cens.

VOORBERICHT.

Bij de uitgaaf van dit werk acht ik een woord ter inleiding noodig. Dit boek bevat een geregeld geschiedverhaal, in chronologische orde, van ons roemrijk katholiek verleden. Het is een handboek, niet meer en niet minder, en heeft geen ander doel, dan om liefde te wekken voor alles, wat onze vaderen in het Geloof hier verricht en tot stand gebracht hebben, en om meer en beter te doen waardeeren, wat zij voor ons Geloof in vroegere eeuwen hebben geleden. Te weinig toch wordt de Kerkgeschiedenis van ons vaderland door ons, Katholieken, over het algemeen beoefend. Wij missen een katholiek handboek, hetwelk de feiten beknopt en geleidelijk behandelt en door eenieder gebruikt kan worden. Misschien is het vermetel van mij geweest de samenstelling van zulk een handboek te beproeven, wijl menige pen, vaardiger dan de mijne, beter, duidelijker, nauwkeuriger en vollediger zou hebben geschreven. Nu echter tot heden zulk een werk niet is verschenen, hoop ik, door mijne studie in het licht te geven, iets gedaan te hebben, wat hun, die in ons katholiek verleden belang stellen, voorloopig althans dienstig kan zijn. — Illusies maak ik mij niet; ik ben overtuigd van het gebrekkige van mijnen arbeid. Maar ieder gebrek kan met goeden wil verbeterd worden. Den welwillenden lezer, die mij op de gebreken van dit handboek opmerkzaam wil maken, zal ik oprecht dankbaar zijn.

Veel vroeger dan ik had mogen verwachten is mij de gelegenheid geopend eene tweede uitgaaf te bezorgen. De waardeering, waarmede mijn arbeid door zeer velen is beloond, en de welwillende opmerkingen, door mijne recensoren zoo hoffelijk gemaakt, hebben mij de moeilijke taak met liefde doen volbrengen. Veel is bij deze uitgaaf gewijzigd, veranderd, uitgebreid en, naar ik hoop, verbeterd. De indeeling der hoofdstukken is vereenvoudigd; sommige belangrijke onderwerpen zijn aanmerkelijk breeder behandeld, zooals de inrichting van het bisschoppelijk bestuur en het katholiek leven onzer vaderen in de middeleeuwen, de karakterteekening van de hoofdpersonen onzer geschiedenis, de Inquisitie enz., en aan den voet der bladzijden staan nu de bronnen vermeld, die door mij geraadpleegd zijn en den lezer bij verdere studie van dienst kunnen wezen.

Een woord van oprechten dank wijd ik aan allen, die mij met hunne vriendelijke opmerkingen hebben vereerd, en vooral aan den ZeerEerwaarden ZeerGeleerden Heer Dr. G. BROM, te Utrecht, die mij bij deze tweede uitgaaf met zijnen uitmuntenden raad ter zijde stond.

Ten slotte verklaar ik, volgens de voorschriften van onze Moeder de H. Kerk en de dekreten van Z. H. Paus URBANUS VIII en andere Pausen, op de vereering der Heiligen betrekking hebbende, dat alles wat over de Heiligen Gods in dit werk vermeld staat, in volkomene onderwerping aan die dekreten is geschreven, en dat ik niets van hetgeen door den H. Stoel niet is bevestigd, als ware het bevestigd, heb willen voorstellen.

Schiedam, 8 September 1902.

H. J. A. COPPENS,
Pastoor.

Werken, door den schrijver geraadpleegd en als bronnen voor verdere studie aangegeven.

AA (P. SIMON V. D.), Adelbold, Bisschop v. Utrecht, Groningen, 1862.
ACQUOY, De Kroniek v. h. Fraterhuis te Zwolle, Amsterdam, 1879.
Gerardi Magni Epistolae XIV, Amsterdam, 1857.
Handleiding tot de kerkgeschiedvorsching en kerkgeschiedschrijving, 's Gravenhage, 1894.
Het klooster van Windesheim en zijn invloed. Utrecht, 1875/80.
ACQUOY, ROGGE en WIJBRANDS, Archief v. Nederl. Kerkgesch. 's Gravenhage, 1896/97.
ALBERDINGK THIJM (J. A.), Dietsche Warande, Amsterdam.
De Giftbrief van koning Karel aan zijn getrouwen Diederik, Amsterdam, 1849.
Een woord over de Spaansche Inquisitie, Amsterdam, 1853.
Jaarboekjes van Alb. Thym, Almanak v. Ned. Katholieken, Amsterdam.
Geertruida van Oosten, Amsterdam, 1854 (Verspr. verhalen).
ALBERDINGK THIJM (P. P. M.), Karel de Groote en zijne eeuw, Amsterdam, 1867.
H. Willibrordus, Amsterdam—Brussel, 1861.
ALCUINUS, Vita S. Willibrordi, in prosa.
ALFRIDUS, Vita S. Liudgeri.
ALZOG, Handbuch d. Universal-Kirchengeschichte, Mainz, 1867.
ANKER (VAN DEN), De opheffing der Tempeliers.
ANONYMI Chronicon de Trajecto ejusque episc.
ARCHIEF voor de Gesch. v. h. Aartsbisdom v. Utrecht, Utrecht.
AREND, Algem. Geschiedenis d. Vaderlands, Amsterdam, 1851.
ASCH VAN WIJCK (VAN), Instellingen v. hooger Onderwijs te Utrecht, Utrecht, 1836.
ASSINK CALKOEN, De openb. prediking d. Hervormden in 1566, Amsterdam, 1858.
AUDIN, Histoire de la vie etc. de Calvin, Louvain, 1844.
Histoire de Léon X, Louvain, 1846.
Histoire de M. Luther, Louvain, 1845.
BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, Het Huwelijk v. Willem v. Oranje met Anna v. Saksen, Amsterdam, 1853.
Studiën en Schetsen, Amsterdam, 1860.

BALEN (VAN), Beschrijving der stad Dordrecht.
BAUMSTARK, Philips II, koning v. Spanje, 's Bosch, 1876.
BECKER, L'Auteur de l'Imitation et les documents Neerlandais, La Haye, 1883.
BEDA, Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum.
BEKA, Chronicon episc. Traject. et comit. Hollandiae, (uitgeg. d. Buchelius, Ultrajecti, 1643).
ST. BERNULPHUSGILDE, Utrecht.
BLOK, Geschiedenis v. h. Nederl. Volk, Groningen, 1892.
Lodewijk v. Nassau, 's Gravenhage, 1889.
De meeningen van Willem v. Oranje omtrent den Godsdienst, Amersfoort, 1886.
BOËRO, Het leven v. d. gelukz. Petrus Canisius, vertaald, 's Bosch, 1866.
BOLHUIS (VAN), De Noormannen in Nederland, Utrecht, 1834.
BOMELIUS (HENRICUS), Bellum Trajectinum (1525—1528), uitgeg. d. De Geer, Werken v. h. Hist. Gen.
BOR, Historie d. Nederlantsche oorlogen en beroerten, Amsterdam, 1679.
BOSSUET, Histoire d. variations d. Eglises protestantes.
BOTS, De oude Kloosters en Abdijen in het tegenw. Bisdom v. Haarlem, Rijsenburg, 1883.
BRANDT, Historie der Reformatie, Amsterdam, 1677.
BRINK (JAN TEN), De eerste jaren d. Nederl. revolutie, 1555—68, Rotterdam, 1882.
BROM, Bullarium Trajectense, Hagae Comitis, 1892/96. (Werken v. h. Hist. Gen. Utr.)
Memorie van Lindanus (Publications de la Société hist. d. Limbourg).
BROUWER ANCHER, De Gilden, 's Gravenhage, 1895.
BRUGMAN, Leven d. H. Liduina, (vertaald en bewerkt d. Meijer).
BUCHELIUS, Chronica van Beka en Heda, Ultrajecti, 1643.
BURGUNDIUS, Historia Belgica.
BURMAN, Hadrianus Sextus, sive Analecta Historica, Ultrajecti, 1727.
BUSCH, Chronicon Windeshemense. (uitgeg. d. Grube). Halle, 1887.
BIJDRAGEN v. d. Gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem, Haarlem.
BIJDRAGEN en Mededeelingen v. h. Hist. Genootschap te Utrecht.
CAESARIUS V. HEISTERBACH, Dialogus Miraculorum (uitgeg. d. Strange, Keulen, 1850).
CANONES et Decreta ss. oecum. Concilii Tridentini.
CLERC uten laghen landen, Kronijk v. Holland (uitgeg. d. De Geer, 1867, Werken v. h. Hist. Gen.)
CODEX diplomaticus v. h. Hist. Gen.
CUYCKII Speculum Concubinariorum.
DELPRAT, Verhand. o. d. Broederschap v. Geert Groote, Arnhem, 1856.
DIRKS, Noord-Nederland en de Kruistochten (De vrije Fries).
DODT V. FLENSBURG, Archief v. kerkel. en wereldsche Gesch., Utrecht.
DÖLLINGER, Die Reformation u. ihre Entwicklung u. ihre Wirkungen, Arnh. 1853/55.
DRAKENBORCH, Aanhangsel op de Kerkel. Oudh. v. Nederland, Utr. 1747.
DUMBAR, Het kerckel. en weereltl. Deventer, Arnhem, 1752.

EKAMA, Beleg en verdediging van Haarlem.
EKKER. De Hieronymusschool te Utrecht, Utrecht, 1863.
ELSEN (VAN DEN), Leven v. d. Zal. Fredericus v. Hallum, Oosterhout, 1893.
Bekn. levensgesch. v. d. H. Norbertus, Averbode, 1890.
EMO en MENKO, Kronijken (uitgeg. d. Feith en Acker Stratingh, 1866, Werken v. h. Hist. Gen.)
ESTIUS, Historiae Martyrum Gorcomiensium, Duaci, 1603.
ETTEN (VAN), Leven v. d. H. Willibrord, Rotterdam, 1880.
FREDERICQ, Corpus Document. Inquisitionis Neerlandicae.
Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden tot aan hare herinrichting onder Keizer Karel V.
De Nederlandsche Inquisitie tijdens de veertiende eeuw.
Inquisitio haereticae pravitatis Neerlandicae.
De Nederlanden onder Keizer Karel, Gent, 1885.
FREMERY (DE), De Abten van Mariënweerd, 's Gravenhage, 1888.
FRUIN (ROB.), Uittreksel uit Franc. Dusseldorpii Annales, 1566—1616, (Werken v. h. Hist. Gen.)
Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 's Gravenh. 1899.
Verspreide geschriften (uitgeg. d. P. J. Blok, P. L. Muller en S. Muller Fz., 's Gravenhage, 1890).
GACHARD, Correspondance de Charles-Quint et d'Adrien VI, Brux. 1859.
Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas, Brux. 1848.
Correspondance de Guillaume le Taciturne, Bruxelles, 1847.
Retraite et mort de Charles-Quint au monastère de Yuste, Brux. 1854/55.
GEER VAN JUTFAAS (DE), De Dom v. Utrecht, Utrecht, 1861.
GELDENHAUER (NOVIOMAGUS), Vita Philippi a Burgundia, (uitgeg. d. Prinsen in Collectanea v. Ger. Geldenhauer, Amsterdam, 1901, Werken v. h. Hist. Gen.).
GERRETSEN, Florentius Radewijns (1350—1400), Nijmegen, 1891.
GIDS (DE), Verhandelingen van Rob. Fruin en S. Muller Fz.
GLASIUS, Gesch. d. Christ. Kerk en Godsd. in de Ned. vóór de Hervorming, Leiden, 1833.
GRATAMA, Bijdrage tot de rechtsgesch. v. Drente.
GROEN VAN PRINSTERER, Archives ou correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau, Leide, 1835 (Tom. I herdrukt in 1841).
Handboek d. Geschiedenis v. h. Vaderland, Amsterdam, 1872.
GRONINGSCHE Volksalmanak, (uitgeg. d. v. d. Kamp) 1899, 1902.
HAAGEN (V. D.), Levens der Heiligen, 1867.
HAAR (TER), Gesch. d. kerkherv. in tafereelen, Amsterdam, 1854.
HAER (V. D.), De Initiis tumult. Belgic. Duaci, 1587.
HANDELINGEN en Mededeel. d. Maatschappij d. Nederl. Letterkunde, Leiden, 1897.
HATTINK, Acta Visitationis dioec. Daventriensis ab Aegidio de Monte factae, Zwolle, 1888.
HAVENSIUS, De Erectione nov. episcopat.
HEDA, Historia Episcop. Traject. (uitgeg. d. Buchelius, achter Beka, Ultraj. 1643.)

HEFELE, Concilien-Geschichte, Freiburg, 1855.
Der Cardinal Ximenes und die Kirchl. Zustände Spaniens am Ende des XV und Anfange des XVI Jahrhunderts, Arnheim, 1853.
HERGENRÖTHER, Katholische Kirche und Christlicher Staat, Freib. 1872.
HEUSSEN (VAN) en RIJN (VAN), Batavia Sacra, Antwerpen, 1715.
Historia Episcop. Foed. Belgii, Lugduni in Bat. 1719.
Historie ofte Beschr. van 't Utrechtsche Bisdom.
Outheden en Gest. v. Rhijnland, v. Delfl., v. Zuid Holl., v. Kennemerl., v. Zeeland, v. Vriesl., v. Groning., v. Deventer. Antw.—Leiden.
HOFDIJK, De Kloosterorden in Ned. Haarlem, 1865.
HOOFT, Nederl. Historiën, Amsterdam, 1677.
HOOG, De Verantwoording v. Angelus Merula, Leiden, 1897.
HOOP SCHEFFER (DE), Gesch. d. Kerkhervorming van haar ontstaan tot 1531, Amsterdam, 1873.
HORTENSIUS (LAMBERTUS), Secessiones civiles Ultraject. et Bellum 1524—1529, (achter den Beka van Buchelius).
Oproeren der Wederdoperen, geschiet tot Amsterdam, Munster en Groeningerland, Amsterdam, 1660.
HOYNCK V. PAPENDRECHT, Historia Ecclesiae Ultrajectinae, Mechl. 1725.
HUBERTS, Gesch. d. oude Zutph. Lat. School, Zutphen, 1863.
HULLU (DE), Bijdrage t. d. Gesch. v. h. Utrechtsche Schisma, 's Gravenhage, 1892.
JANSSEN, Geschichte d. Deutschen Volkes seit dem Ausgang d. Mittelalters.
JANSSEN EN VAN DALE, Bijdr. t. d. oudheidk. en gesch. inzonderheid v. Zeeuwsch-Vlaanderen, Middelburg, 1856.
JOANNES A LEIDIS, Annales Egmundani, (Werken v. h. Hist. Gen.) 1863.
Chronicon Hollandiae comitum (uitgeg. d. Sweertius, Rer. Belgic. Annal. Frankfort, 1620).
JONGE (DE), Over den oorsprong d. Hoeksche en Kabelj. twisten, Leiden, 1817.
JONGE (DE), Verhand. en onuitgeg. stukken betreffende de gesch. d. Ned., Delft, 1825.
JONGHE (DE), Belgium Dominican. Brux. 1719.
Desolata Batavia Dominic. Gand, 1717.
JUSTE, Le comte d'Egmont et le comte de Hornes, Bruxelles, 1862.
KATHOLIEK (DE), Godsd. Geschied- en Letterkundig Maandschrift.
KATHOLIEKE GIDS (DE), Haarlem.
KEMPIS (THOMAS A), Chronicon Montis S. Agnetis (uitgeg. d. Rosweyde, Antwerpen, 1615.).
KERKHISTORISCH Jaarboekje, Kalender v. Protestanten.
KIST en MOLL, Kerkhistorisch Archief, Amsterdam, 1857/64.
KIST en ROYAARDS, Nederl. Archief v. Kerkel. Geschiedenis, Leiden.
KNIPPENBERGH, Histor. eccl. Ducatus Gelriae, Bruxelles, 1719.
KNUTTEL, De toestand d. Ned. Katholieken ten tijde d. Republiek, 's Gravenh. 1892/94.
KOCH. Onderzoek n. d. oorzaken d. Nederl. Omwenteling in de XVIe eeuw, (vertaald d. Nuyens, Amsterdam, 1862).
KOCK (DE), De potest. civilis episc. Traject. initiis atque incrementis, Trajecti ad R. 1838.

KONING, Specimen de Gerardi Zutphen. vita, scriptis et meritis, Traject. 1858.
KRONENBURG, Neerlands Heiligen in vroeger eeuwen.
Neerlands Heiligen in de Middeleeuwen.
Neerlands Heiligen in later eeuwen, Amsterdam, 1898/1902.
KRONIJK van het Hist. Genootschap, gevestigd te Utrecht.
KURTH, De Kerk van Christus b. d. keerpunten d. Geschied., Sittard, 1902.
LINDEBORN, Hist. sive Notitia Episcopatus Daventriensis.
LUDGER, Vita S. Gregorii.
LUX, Levensschets v. d. H. Willibrord, 's Gravenhage, 1839.
MAGNIN, De voormal. Kloosters in Drenthe, Heerenveen, 1846.
Overzicht d. Kerk. Gesch. in Drenthe, Groningen, 1855.
MATTHAEUS, Vet. aevi Annal. Hagae Comitis, 1738.
De nobilitate, de principibus et ducibus et de comitatu Hollandiae et dioecesi Ultraj. 1686.
MEERMAN, Gesch. v. Graaf Willem v. Holland, Roomsch-Koning, 's Gravenhage, 1793/97.
MELIS STOKE, Rijmkroniek (uitgeg. d. Brill, 1885, Werken v. h. Hist. Gen.)
MEIJER, Johann Tetzel, Aflaatprediker en Inquisiteur, Utr. 1885.
MICHAEL (EMIL), Geschichte d. Deutschen Volkes, Freiburg, 1899.
MICHAUD, Histoire des Croisades, Bruxelles, 1841.
MIRAEUS, Origines coenobiorum Benedictin. in Belgio, Antverpiae, 1606.
MOLANUS (JOANNES), Historiae Lovaniensium (uitgeg. d. De Ram, Brussel, 1861).
MOLL, Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen, Amsterdam, 1854.
Kerkgesch. v. Nederland vóór de Hervorming, Utrecht, 1864/71.
Angelus Merula, de hervormer en martelaar, Amsterdam, 1851.
MOLL en DE HOOP SCHEFFER, Studiën en Bijdr. op 't gebied. d. hist. theologie, Amsterdam, 1876/79.
MONTALEMBERT (DE), Les moines d'Occident, Paris, 1878/82.
MOOREN, Nachrichten uber Thomas à Kemp., Arnheim, 1855.
MULLER (J. P.), Bonifacius, eene kerkhist. studie, Amsterdam, 1869.
MULLER (P. L.), Gesch. d. regeering in de Nader Geunieerde Provinciën, Leiden, 1867.
Unie van Utrecht, Utrecht, 1878.
MULLER (P. L.), et Diegerick, Documents concernant les rélations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas, 1576-1584 (Werken v. h. Hist. Gen.)
MULLER FZ. (S.), Bijdragen voor een oorkondenboek van het Sticht Utrecht, 's Gravenhage, 1890. (deel I).
Lijst v. Noord-Nederl. Kronijken, 1880 (Werken v. h. Hist. Gen.)
De Middeleeuwsche Rechtsbronnen der stad Utrecht.
Het oudste Cartularium v. h. Sticht Utrecht, 's Gravenh. 1892.
Het Rechtsboek v. d. Dom v. Utrecht door Hugo Wsting, 's Gravenhage, 1895.
Regesten v. h. Archief d. stad Utrecht (Bijdragen voor een oorkondenboek, Utrecht, 1896, deel II).
Schetsen uit de Middeleeuwen, Amsterdam, 1900.
Utrecht's Mariekerk.

NIJHOFF, Bijdragen v. Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde.
Gedenkwaardigheden uit de Gesch. v. Gelderland.
Wandelingen in de omstreken van Arnhem.
NUYENS, Geschiedenis der Nederlandsche Beroerten in de XVIe eeuw, Amsterdam, 1865.
Algem. Gesch. d. Nederl. Volks, Amsterdam, 1871.
Het Katholicisme in betrekking tot de beschaving in Europa.
Gesch. v. h. beleg en ontzet van Leiden, Leiden, 1874.
OFFICIA nova Sanctorum Diocesis Harlemensis (nog niet uitgegeven).
OPMEER, Histor. Martyrum Batavicorum, Coloniae, 1625.
Het Nederl. Catholyk Martelaars Boek, Antwerpen—Leiden, 1700.
Martelaarsboek ofte Hist. der Holl. Martelaren (als tweede deel uitgeg. d. Petrus Patranus, Antwerpen—Leiden, 1700).
OPZOOMER, Het Klooster v. Diepenveen, 's Gravenhage, 1886.
OTTERLOO (VAN), Johannes Ruysbroeck, Amsterdam, 1874.
PAULUS, Johann Tetzel, Freiburg, 1899.
PLUIM, Het H. Sacrament v. Mirakel, Amsterdam, 1845.
PONTUS HEUTERUS, Rerum Austriac.
POOL, Frederik v. Heilo en zijne geschriften, Amsterdam, 1866.
PRESCOTT, Gesch. d. regeering v. Filips II (vertaald d. Huberts, Zutphen, 1850/62).
PRINSEN, Collectanea v. Ger. Geldenhauer Noviom., Amsterdam, 1901, (Werken v. h. Hist. Gen.).
PSEUDO-MARCELLINUS, Vita S. Switberti (gemaakt door Ger. v. Harderwijk en voortgezet d. Ortwin Graz van Deventer, 1508).
PIJNACKER HORDIJK, Quaedam narracio de Groninghe, de Thrente, et de Covordia (Werken v. h. Hist. Gen.).
RAM (DE), De Promulgatione Concilii Tridentini in Belgio.
REIFFENBERG (DE), Correspondance de Marguérite d'Autriche avec Philippe II, Bruxelles, 1842.
Histoire de la Toison d'or.
REITSMA, De laatste dagen v. d. heerschappij der R. K. Kerk (in het gedenkboek der Reductie v. Groningen in 1594).
RICHTHOFEN, Lex Frisonum (uitgegeven door het Friesch Genootschap in 1866).
ROELANTS, Gesch. v. d. Kerkel. Scheuring in het bisdom v. Utrecht, (Nagelaten Verhand.), Groningen, 1839.
ROGGE en PIJPER, Nederl. Archief v. Kerkgeschiedenis, 's Gravenh., 1900/01.
RÖMER, Geschiedk. Overzicht d. kloosters en abdijen in de voormalige graafsch. v. Holland en Zeeland, Leiden, 1864.
ROODHUYZEN, Het leven v. G. Gnaphaeus, Amsterdam, 1858.
RÖRING, Het oude St. Callixtuskerspel v. Groenlo, 1898.
ROSWEYDE, Generale Legende der Heyligen, Antwerpen, 1649.
ROYAARDS, Gesch. d. Hervorming in de Stad Utrecht, Leiden, 4847.
SCHELTEMA, Geschied. en letterk. Mengelwerk.
SCHMEDDING, De Regeering v. Fred. v. Blankenheim, Leiden, 1899.
SCHOENGEN, Die Schule von Zwolle, Freiburg, 1898.

SCHOTEL, Het klooster d. Augustijnen te Dordrecht. Dordrecht, 1861.
De illustre School te Dordrecht, Utrecht, 1857.
De Abdij van Rijnsburg, 's Hertogenbosch, 1851.
SCHUMACHER, Die Stedinger, Bremen, 1865.
SCHUTJES, Kerkel. Gesch. v. h, Bisdom v. 's Hertogenbosch, Michelsgestel, 1876.
SLEE (VAN), De Kloostervereen. v. Windesheim, Leiden, 1874.
SMIT, De ware ligging der voorm. kloosterschuur v. St. Elisabeth te Rugge, 's Hertogenbosch, 1869.
SPAEN (VAN), Oordeelk. Inleiding tot de Historie v. Gelderland.
Historie van Gelderland.
S[PANJE] (H. J. VAN), Leven v. d. H. Bonifacius, Amsterdam, 1889.
SPITZEN, Thomas à Kemp. als schrijver d. Navolging v. Chr. gehandhaafd, Utrecht—Leiden, 1880.
Nalezing, Utrecht, † 1881.
Nouvelle défense de Thom. à Kemp., Utrecht, 1884.
STERCK, Uit de Geschiedenis der H. Stede te Amsterdam.
STRADA, De Bello Belgico, Romae, 1653.
STUDIËN op Godsd. wetensch. en letterk. gebied, Utrecht.
SUFFRIDUS PETRI, ad Bekam.
Continuatio ad res Ultraj. post Chronic. W. Hedae.
TADÊMA, Geschiedenis v. h. Veemgericht (Werken der Maatsch. v. Nederl. Letterkunde, Leiden, 1857).
TERGOUW, De Gilden, Amsterdam, 1866.
TYDEMA, Over de Hoeksche en Kabelj. partijschappen, Middelburg, 1814.
TIJDSCHRIFT v. Geschied. v. Utrecht.
UBBO EMMIUS, Rer. Fris. Hist. Lugduni B., 1616.
UTRECHTSCHE Volksalmanak (uitgeg. d. Bosch en Z.), 1848.
VALERIUS ANDREAS, Fasti Academici Studii Gen. Lovan. Leuven, 1650.
VELIUS, Chronyck v. Hoorn, 1740.
VERLOREN VAN THEMAAT en DE GEER VAN OUDEGEIN, Archieven d. Ridderl. Duitsche Orde, Balie v. Utrecht, Utrecht, 1871.
VERSLAGEN en Mededeel. der Koninkl. Acad. v. Wetensch. afd. Letterk.
VERWIJS, De oorlogen v. Albrecht van Beijeren met de Friezen (Werken v. h. Hist. Gen.)
VISSER, Hendrik Mande, 's Gravenhage, 1899.
VLOTEN (VAN), Nederlands opstand tegen Spanje, Haarlem, 1856/60.
VRANCKEN, Over de Van Euckevoort's, Roermond, 1898.
WAGENAAR, Vaderl. Historie, Amsterdam, 1752.
WALVIS, Beschr. v. d. Stad Gouda. Gouda en Leyden, 1713.
WATER (VAN DE), Groot Utrechtsch Placcaetboek.
WATER (TE), Gesch. d. Reformatie in Zeeland.
Kort verhaal der Reform. in Zeeland.
Gesch. van het Verbond der Edelen.
WEISS, Papiers d'état du Card. de Granvelle, Paris, 1846.
WENSING, Kerkelijk Nederland.
Levens des Pausen, Utrecht.
WIARDA, Huibert Duifhuis, Amsterdam, 1858.

WILHELMUS PROCURATOR, Chronicon Egmundanum.
WILLEMSEN, Verhand. over het geboorteland v. d. H. Wiro, Roermond, 1898.
WINKELMEYER, Het H. Sacrament v. Mirakel, Amsterdam, 1889.
WORP TJAARDA, Chronicorum Frisiae libri III, (uitgeg. door Ottema in Werken v. h. Friesch Genootschap, Leeuwarden, 1850/71.
WIJBRANDS, De abdij Bloemhof te Wittewierum, Amsterdam, 1883.
Gesta Abbatum orti S. Mariae, Gedenkschr. v. d. Abdij Mariëngaarde. Leeuwarden, 1879.
YPEY, Gesch. v. h. Patronaatrecht, Breda, 1829.
YSSELSTEIN (VAN), Invloed v. d. Kerkel. wetgeving der middeleeuwen op den rechtstoestand in Nederl., Leiden. 1857.
ZINNICQ BERGMAN (VAN), Oorsprong v. h. tiendregt, 's Hertogenb. 1861.

HOOFDSTUK I.

Invoering en verbreiding van het Christendom.

---

§ I. ONZE HEIDENSCHE VOOROUDERS.

Vóór de invoering van het Christendom bevonden zich in ons vaderland verscheidene volksstammen, die ieder hun eigen opperhoofd hadden, doch in aard, levenswijze en godsdienstige begrippen nagenoeg overeenkwamen. De voornaamste volksstammen waren de Friezen, Saksen en Franken.

De Friezen bewoonden het noordelijkste gedeelte des lands, van de *Elbe* tot de *Noordzee*. Van daar waren zij langzamerhand afgezakt langs de geheele zeekust tot de *Schelde*, en waren verspreid over de tegenwoordige provinciën *Groningen*, *Friesland, Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht* en *Zeeland*. De Friezen waren verdeeld in twee groote volksstammen. De groote Friezen woonden ten oosten, de kleine Friezen ten westen van den *Fliestroom*.

In het midden des lands, vooral aan de oostzijde, hadden de Saksen hun verblijf. Hunne woonplaatsen waren het tegenwoordige *Drente, Overijsel* en een deel van *Gelderland*.

In het zuidelijke deel des lands, het zoogenaamde *Toxandrië*, treffen wij de Franken aan. *Toxandrië* was het gewest, gelegen tusschen *Maas* en *Schelde*, en strekte zich uit over *Noord-Brabant* en noordelijk *België*.

Ten noorden van *Toxandrië*, tusschen *Maas* en *Rijn*, was eene strook lands gelegen, *Teisterband* genoemd. Zij omsloot de *Betuwe* of het oude eiland der Batavieren. Zij

behoorde beurtelings aan de Friezen en aan de Franken en was het tooneel van veelvuldige oorlogen tusschen beide volken. Toen later de Batavieren met de Franken tot één volk samengegroeid en met hen meer zuidwaarts getrokken waren, werd deze landstreek door de Friezen voor goed in bezit gehouden.

Dit *Teisterband* verdient vooral onze aandacht, omdat dáár de eerste geloofsverkondigers hunne prediking zijn begonnen. Vandaar dat het later een deel werd van het bisdom van *Utrecht*; terwijl *Toxandrië* van oudsher een deel was van het bisdom van *Maastricht* en later van het bisdom van *Luik.* [1])

Vóór dat de zon des Geloofs hare eerste stralen over onzen dierbaren vaderlandschen grond uitschoot, waren de Friezen, de Saksen en een groot gedeelte der Franken heidensch. Hun godsdienst was een dwaze afgoderij en veelgodendom en hunne zeden bevonden zich onder verschillende opzichten in eenen ellendigen toestand.

Een duister begrip van een hoogsten en eeuwigen God, dien zij *Alvader* noemden, beheerschte hunne godsdienstleer. Die hoogste macht, waaraan alle dingen hun bestaan te danken hadden, was gehuld in een nevelachtig duister. In den aanvang is niets van hare geheimzinnige werking te bespeuren en verschijnt slechts eene onmetelijke en ledige ruimte.

Aan het noordelijk uiteinde van die onafzienbare uitgestrektheid vormt zich van lieverlede *Nevelheim* of de nachtwereld; aan het zuidelijk uiterste *Muspelheim* of de vlammenwereld.

Op wonderbare wijze ontstaan door deze tegenstrijdige werking alle dingen, ook de goden. De goden op hunne beurt brengen de wereld met zee, aarde, bergen, boomen en het overige te voorschijn. Drie goden vormen uit twee boomen, esch en olm, man en vrouw en doen alzoo het menschelijk geslacht ontstaan. Terwijl de menschen de

---

1) P. J. Blok, Geschiedenis v. h. Nederlandsche volk, Groningen 1892, deel I, bl. 59 vlg.

aarde bewonen, bouwen de goden zich een hoog verblijf, *Walhalla* of het *Eda-veld*. Door een schitterenden boog, den regenboog, is deze godengaarde met de aarde verbonden.

De voornaamste onder de goden is de machtige WODAN. Hij is hun aller heer en als de zon boven de sterren schittert hij boven hen uit. Hij woont in *Walhalla* of het *Edaveld*. Daar is zijn hooge zetel opgeslagen. Op twaalf gulden zetels rondom zijn troon zitten de twaalf azen of goden van zijn verheven raad neder, wanneer zij ter vergadering of feestmaal opdagen. Hunne namen zijn: DONAR, TYR, FRAHO, NORDER, BRAGI, IRING, BELDER, HADO, WIDER, WALI, OLLER en FOSITE.

WODAN is de scheppende, opwekkende en levendmakende geest. Hij is de hoogere kracht, schoon van gestalte, éénoogig. Hij draagt een langen baard, een helm op het hoofd en eene speer in de hand. Op ieder zijner schouders zit een raaf, die hem in het oor fluistert hetgeen overal, ook in het verborgene, geschiedt. Hij is de belooner van het goede en de straffer van het kwade. Op zijn gevleugeld achtvoetig ros doorklieft hij met de snelheid des bliksems de ruimte. Aan het uitspansel staat zijn schitterend voertuig, het gesternte, vroeger *Wodans wagen* genoemd. De middelste dag der week (Woensdag) is hem toegewijd, en de edelste dieren, rossen en runderen, worden hem ten offer gebracht.

DONAR is de naaste na WODAN. Hij is de sterkste van alle goden en menschen, gefronst van voorhoofd, donker van blik en ros van baard en haren. Hij is de beschermer van stoffelijke kracht, de aanvoerder tot arbeid en wakkere vlijt; als de god des donders werpt hij zijne bliksemschichten tot zeven voet diepte in den grond. Hij is de beheerscher der lucht en doorklieft de wolken. De vijfde dag der week (Donderdag) is hem toegewijd en de eik van het woud is hem geheiligd. Hij is de gewone landgod en zal, gelijk sommigen willen, onder den naam van *Stavo*, ons bewaard in *Stavoren*, zijn vereerd geworden.

Bij deze twee, WODAN en DONAR, verschijnt nu eens TYR

of TUISKO, dan weder FRAHO. TYR of TIS is de god der dapperheid of des krijgs. Hij draagt den helm op het hoofd en het zwaard in de hand. Hem is de derde dag der week (Dinsdag) toegewijd. Daar de overwinning als de grootste zegen werd beschouwd, werd hij door de strijdlustige volken dezer landen zeer vereerd.

Na dit drie- en twaalftal verschijnt eene menigte goden en godinnen, persoonlijke voorstellingen van verschillende natuurkrachten. Zoo verschijnt LOKI, de vijand van het geschapene, het beginsel des kwaads. Hij heeft drie bastaardkinderen: *Fenrics*, den maanwolf, die het schoone hemellicht gedurig zoekt te verslinden (maansverduistering); de *Midgaardslang*, de zee, die de aarde tracht te verdelgen en *Hela*, de godin des doods. FRIGGA, de beschermster van het huwelijk, die door de kinderloozen aangeroepen wordt en het noodlot der menschen kent; FREYA, de godin der liefde, aan wie de Vrijdag is toegewijd, en ASTARA, de godin der lente, zijn de drie keurmaagden, ook *Walkuren* genaamd. Buitendien vinden wij *Holda*, de beminnelijke, *Bertha*, de' spinster, *Cyrda*, de schoone reuzendochter, *Saga*, de dichteres, *Hilda*, de fiere leidsvrouw der drie keurmaagden, die onder haar toezicht naar het slagveld rijden om de helden, die vallen zullen, te teekenen, en ze naar WODANS vreugdezaal in *Walhalla* te voeren.

Ook de noodlotzusters of *Nornen* verdienen de aandacht. Het noodlot beheerscht alles, goden en menschen, en kan niet gekeerd worden. De *Nornen* wonen aan den voet van den Tijd- of Wereldboom. De drie voornaamste zijn *Oerda*, *Werdandi* en *Scolt*.

Aan de aarde werd onder den naam van *Hertha* goddelijke eer bewezen. Vuur, water, lucht, boomen en bergen waren het verblijf van geesten of waren zelve geesten. Aan de stroomen werden offers gebracht en in den eik, aan DONAR toegewijd, huisde eene geheimzinnige kracht. Witte paarden werden als halve goden beschouwd; raven, ooievaars en zwaluwen voorzegden de toekomst.

In één woord, alle krachten der natuur werden tot goden gemaakt en als zoodanig vereerd. Men had goede goden, aan wie men zich toevertrouwde en kwade goden, wier

toorn men zocht te ontkomen. Eerst later, toen onze voorouders met Romeinen en Franken in aanraking kwamen, bewezen zij goddelijke eer aan houten en steenen afgodsbeelden, die soms afzichtelijke gedaanten hadden.

Walhalla of het verblijf der goden bestond uit twaalf hallen, waarvan de schoonste *Glansheim* was. Het genot in *Walhalla* beantwoordde geheel en al aan de zinnelijke opvatting dier woeste volken. Uit *Glansheim* rijden de helden dagelijks met WODAN ten kampspel. Na den terugkeer wordt hun, terwijl de god alleen wijn drinkt, door de keurmaagden het kostelijk bier in schuimende horens geschonken; ofwel zij laven zich aan de keurige geitenmelk en genieten van het smakelijk gebraad des evers.

De goden zijn niet geheel onsterfelijk; op het einde vergaat alles, goden en menschen. WODAN wordt door den wilden wolf verslonden; DONAR wordt door de *Midgaardslang*, die hij doodt, bedwelmd. TYR kampt met den helhond *Garmer* en beiden brengen elkander om.

De geheele wereld vergaat door *Surtur* of het vuur. Na den wereldbrand rijst uit de zee eene nieuwe aarde op. De goden herleven in het *Eda-veld*. Eene nieuwe zon licht over de aarde en een vreugdevolle tijd breekt aan. Éćne zaal echter is er, waar de echtbrekers en sluipmoordenaars getuchtigd worden.

Gelijk men ziet, is de geheele heidensche godsdienst onzer voorouders niets anders dan eene afschuwelijke miskenning van den eenigen, eeuwigen, oneindig volmaakten God, die grenzenloos boven zijn schepsel verheven, door geen menschelijk verstand kan begrepen worden.

Echter schemert door deze leer, die vrij wat kuischer en daarom minder walglijk is dan de fabelleer van Grieken en Romeinen, hier en daar de ware en oorspronkelijke overlevering niet onduidelijk door. De eeuwigheid van God vinden wij eenigszins terug in den *Alvader*. De chaos en de schepping van zon, maan, sterren, vogelen, visschen, dieren en den mensch, worden, hoewel op zeer onvolmaakte wijze, geschetst. De toekomstige ondergang der wereld, het voortbestaan van de ziel na den dood, de opstanding, de goddelijke belooning van goed en bestraffing van kwaad, het

bestaan van goede en kwade geesten, ziedaar waarheden, die, ofschoon vreeselijk verminkt, eenigszins in dit mengsel van afgodische ongerijmdheden worden aangetroffen.

Tempels bouwden deze woeste natuurzonen eerst niet. In de bosschen onder de breede takken van eeuwenoude eiken en beuken, waar de natuur hare grilligste woestheid ten toon spreidde, waar men, ver verwijderd van menschelijke woonplaatsen, niets vernam dan het geheimzinnig suizen van den wind en den afwisselenden woudzang der vogelen, waar onder het dicht te zamen geweven looverdak een somber half duister heerschte, — dáár hadden zij hunne heiligdommen en hielden hunne godsdienstige bijeenkomsten. In die heilige wouden kwamen Friezen en Saksen bij het licht der volle maan bijeen en stortten er hunne gebeden. Daar weerklonken de dichterlijke zangen hunner *barden* (dichters), die den lof verkondigden van goden en helden. Daar zochten de wichelaars in de vlucht der vogelen of in het gebriesch der witte paarden den wil der goden te leeren kennen. Daar slachtofferden hunne priesters, in het wit gekleed en met eikenloof omkransd, de dieren, wier bloed voor de goden werd geplengd en dikwerf werden zelfs menschenoffers opgedragen. Om de goden voor behaalde overwinningen te danken, werden niet zelden de krijgsgevangenen vermoord, verdronken of aan de boomen opgehangen.

Gewoonlijk gingen de offers gepaard met offermaaltijden. Met het bloed van het geslachte dier werden de aanwezigen besproeid. De edele ingewanden, hart, long en lever, werden den goden voorbehouden en verbrand. Het vleesch werd in ketels gekookt, door de priesters rondgedeeld en niet zonder uitbundige vreugde genuttigd. Daarbij werd ook lustig gedronken en den goden een beker gebracht. Dit noemde men *minne-drinken*. Niet zelden ontaardden zulke plechtigheden in de grofste onmatigheid en dronkenschap.

Ter eere der goden waren bijzondere feesten ingesteld. Zoo vinden wij het *Oogstfeest* aan WODAN gewijd, en *Midwinter* of het *Joelfeest* bij het einde van het jaar. In sprokkelmaand hielden zij eenen omgang van mannen en vrouwen, jongelingen en maagden ter eere van FREYA

met licht en fakkels, en deze was niet vrij van buitensporige ongebondenheden. Er waren ook feesten van ASTARA, de glanzende godin met bloemen gekroond, van BELDER en zoo meer.

En dat alles ging gepaard met een kinderachtig bijgeloof. Zoo bestonden volgens hen geheel bijzondere, tooverachtige wezens, elfen, wichten en dwergen. Er waren bosch- en watergeesten, nikkers, meerminnen en kaboutermannetjes, die zich onzichtbaar konden maken. Ook reuzen en reuzinnenmaagden ontbraken niet.

Het was een jammerlijke godsdienst, eene ellendige afgoderij, een offerdienst ontsierd door bloedgierige en menschenmoordende wreedheid; het waren feesten, gepaard met onmatigheid en ongebondenheid; het was een bijgeloof, dat tot bespottelijke, en dikwijls tot ongelukkige daden moest verleiden.

Uit den godsdienst dier heidenen kan men gemakkelijk leeren, hoe het met hunne zeden gesteld was. Deze onderscheidden zich vrij gunstig van de weeke en verwijfde Grieken en Romeinen. De hoofdbeginselen der zedenleer werden in het algemeen door hen erkend. Zij waren trouw aan hun eens gegeven woord, en zouden liever hunne vrijheid en hun leven opofferen dan hunnen eed breken; zoodat later de Romeinsche keizers hen dikwerf verkozen om deel uit te maken van hunne lijfwacht, wijl zij op hunne eigene onderdanen niet konden vertrouwen. Bovenal wordt hunne kuischheid geroemd. Het huwelijk was heilig. De mannen hadden meestal slechts ééne vrouw, en waar sommigen twee of meer vrouwen gehuwd hadden, geschiedde dit niet uit wellust, maar om hun hooger aanzien te toonen. Van echtbreuk hoorde men bijna nimmer. In het wezen der zaak was het huwelijk bij hen een koop van de bruid, welke den bruidegom voor eene bepaalde som werd afgestaan. Het lot der Germaansche vrouwen was veel gelukkiger dan bij andere volken. Zij werd over het algemeen geëerbiedigd en niet als eene slavin, maar als gezellin des mans behandeld. Zij verzorgde hare kinderen, vergezelde den man in den oorlog en bleef hem immer ter zijde. De kinderen werden eenvoudig beschouwd als het eigendom

des vaders. Hij kon hen aannemen of verstooten, dooden of te vondeling leggen.

De Friezen en Saksen waren oprecht en open van aard en hadden den hoogsten eerbied voor de wetten der gastvrijheid. Nooit was hun huis voor den vreemdeling gesloten, en als zij zelve niets hadden om den vreemdeling te voeden, dan brachten zij hem bij de buren, die hem even liefderijk ontvingen.

Jammer dat bij zoovele goede hoedanigheden schandelijke ondeugden hun karakter ontsierden. Nederigheid, zachtmoedigheid, vergevingsgezindheid waren hun onbekende deugden. Woest, trotsch, wraakgierig en wreed leefden zij bijna altijd in twist en vijandschap. Onmatigheid en dronkenschap waren bijna algemeen. Als er op de akkers niet te werken viel of geen oorlog hen ten strijd opriep, lagen zij lui en werkeloos in hunne hutten en sleten den tijd met dobbelen. Dikwijls verspeelden zij hunne gansche bezitting en zetten niet zelden hunne eigene vrijheid, die zij boven alles lief hadden, op het spel. Slaven werden dikwijls met verkrachting van alle menschelijkheid behandeld. Roven en plunderen eindelijk ten tijde van oorlog was eene gewoonte. [1])

Het staatsbestuur was bij de Friezen toevertrouwd aan de macht van *koningen;* terwijl de Saksen en Franken *aanvoerders* hadden, die hen in den strijd vóór gingen.

In de maatschappelijke samenleving vond men bij de Saksen en Franken drie klassen of standen: *adel, vrijgeborenen* en *slaven;* bij de Friezen vier: *edelen, vrijen, lieden* en *lijfeigenen.*

De *adel* bestond uit mannen van verdiensten, rijke grondbezitters en hunne nakomelingen, en deze hadden eenige voorkeur tot het verkrijgen van sommige posten.

De *vrijgeborenen* waren de burgers, die wel eenig eigen

---

[1]) F. J. P. van Etten, Leven v. d. H. Willibrord, Rotterdam, 1880, bl. 66 vlg. — (H. J. v. S.) Leven v. d. H. Bonifacius, Amsterdam, 1889, bl. 37. — W. J. F. Nuijens, Algem. Gesch. d. Nederl. Volks, Amsterdam, 1871, Deel I bl. 139 vlg. — W. Moll, Kerkgesch. v. Nederland vóór de Hervorming, Utrecht, 1864, Deel I, bl. 28 vlg.

grondbezit hadden, doch dat in omvang en belangrijkheid bij dat der edelen ver achter stond. Terwijl de edelen door talrijke onderhoorigen gevolgd werden, trokken de vrijen alleen of slechts door weinige dienaars vergezeld ten krijg.

De *lieden* waren afhankelijk van de edelen, huisgenooten, pachters of dienaren, welke oorspronkelijk vrij geboren, bij gemis van vermogen zich vrijwillig onder de bescherming der edelen hadden gesteld. Zij hadden geen toegang tot de volksvergaderingen en volgden in den krijg de edelen als dienstmannen.

De *slaven* of *lijfeigenen* eindelijk waren personen, die geen eigen bezitting hadden, maar aan den eigenaar van den grond, waarop zij woonden, toebehoorden. Zij moesten voor dezen werken en werden beschouwd als eene zaak, eene bezitting, welke men naar goedvinden kon mishandelen, verkoopen, zelfs dooden. Tot deze klasse vervielen ook zij, die in den oorlog krijgsgevangenen gemaakt werden of bij dobbelspel hunne vrijheid hadden verloren.

Zoodanig was de toestand onzer voorvaderen, toen de Goddelijke Voorzienigheid het genadig oog liet vallen op deze gewesten en mannen zond, die, vol geloof en heldenmoed, bereid waren het heidendom te bestrijden en de leer des H. Evangelies te verkondigen.

§ II. EERSTE GELOOFSVERKONDIGERS.

Uit de geschiedenis des vaderlands is bekend, hoe het machtige Romeinsche rijk, tot grooten luister en bloei gestegen, zijne macht over heel de toen bekende wereld uitstrekte en naar alle zijden zijne overwinnende legioenen uitzond, om alle volken aan zijne opperheerschappij te onderwerpen. Reeds omstreeks 54 jaren vóór Christus waren de Romeinsche legers tot het eiland der Batavieren voortgerukt en hadden met dezen een verbond gesloten. In het jaar 10 vóór Christus zien wij den veldheer DRUSUS ook de dappere en vrijheidlievende Friezen tot onderwerping brengen aan het Romeinsch gezag. Doch de zegepraal mocht niet lang duren. Door bloedige burgeroorlogen en oproeren verzwakt, door wreedaardige keizers

als ontzenuwd, werd de kracht van *Rome* gebroken, en de overwonnene volken, door de wreede willekeur en onrechtmatige afpersingen der overwinnaars verbitterd, stonden tegen hen op en trachtten met leeuwenmoed de verloren vrijheid te herwinnen. De meeste Duitsche stammen langs den *Rijn* schudden het gehate juk af en werden dagelijks stouter. In het begin der derde eeuw waren het vooral de Franken en Saksen, die de hoofdrol speelden en ook de Friezen herwonnen hunne onafhankelijkheid. Van de Batavieren maakt de geschiedenis verder geen melding. Men vermoedt dat zij, door gedurige oorlogen uitgeput, en door het voortdurend leveren van hulpbenden aan de Romeinsche legers verminderd, zich bij hunne overwinnaars aangesloten en zoo hun zelfstandig bestaan verloren hebben.

De Franken, die in het zuiden van ons vaderland, in *Toxandrië*, hunne woonsteden hadden, maakten aanvankelijk geen bijzonder volk uit. Zij waren woest en strijdlustig en leefden bijna uitsluitend van roof. Met handwerken of het bebouwen van den grond bemoeiden zij zich niet, en lieten dit aan de slaven en vrouwen over. Een »frank« moest, zeiden zij, van zijn zwaard leven en meer had hij niet noodig. Wanneer hun levensvoorraad verteerd was, gingen zij bij honderden op roof uit, stalen alles weg en plunderden overal. Geen wonder, dat zij niet op éene bepaalde plaats gevestigd konden blijven, maar altijd, vooral langs den *Rijn* en in het noorden van *Duitschland*, rondzwierven, en onder de stammen en volken, die zij op hunne tochten ontmoetten, schrik en ontsteltenis verspreidden.

Omstreeks het jaar 260 vertoonden zich de Franken voor het eerst in *Overijsel* en trokken van daar naar de landstreek tusschen *Rijn* en *Maas*, waar vroeger de Batavieren woonden; maar weldra verlieten zij hun nieuw verblijf, gingen naar het zuiden, in het tegenwoordige *Brabant* en *België* en drongen allengs voort tot noordelijk *Gallië* *(Frankrijk)*, waar zij zich voor goed vestigden en de grondslagen legden van het Frankische koninkrijk, dat spoedig zóó in welvaart en bloei toenam, dat omtrent de helft der vijfde eeuw het Romeinsche juk voor goed werd afgeschud

en CLOVIS, hun toenmalige koning, wijd en zijd zijn gezag erkend zag.

Door den omgang met de Galliërs, die grootendeels reeds Christenen waren, (het Christendom werd in *Gallië* gepredikt in de tweede eeuw), werden ook de Franken met het Christendom bekend en door den onvermoeiden ijver van vele geloofsverkondigers schoot het Heilig Geloof daar diepe wortels. Doch de grootste bekeering geschiedde, toen CLOVIS zelf, na de schitterende overwinning in den slag bij *Tolbiac* (496) onder de zichtbare bescherming van God behaald, zich met 3000 der zijnen door den H. REMIGIUS te *Reims* liet doopen. [1])

De zuidelijke streken van ons vaderland, die mede tot het Frankische Rijk behoorden, waren al vroeger door Frankische geloofsverkondigers bezocht. Men verhaalt zelfs, dat de H.H. AEGISTUS en MATERNUS door den H. PETRUS gezonden, in de *zuidelijke Nederlanden*, ja zelfs in de meer noordelijke provinciën zouden hebben gepredikt. [2]) Zeker vindt men reeds in de helft der vierde eeuw den H. SERVATIUS, Bisschop van *Tongeren*; later onder de regeering van DAGOBERT en SIGEBERT den H. ELIGIUS (ELOY), die omstreeks 650 tot zendeling onder de Friezen werd aangesteld, en den H. AMANDUS; later nog den H. LAMBERTUS. [3])

Aan de voortreffelijke leiding in het geestelijk leven van den H. AMANDUS heeft zich toevertrouwd de H. BAVO, een Frankisch edelman, die om zijne buitengewone godsvrucht en strenge boetvaardigheid in het klooster van *Elnone* bij *Doornik* zich grooten roem verworven heeft. De H. BAVO wordt te *Gent* als patroon vereerd, en door het later zoo druk verkeer en den uitgebreiden

---

1) Moll I, bl. 64. — Blok I, bl. 61.

2) Dit verhaal wordt echter door gezaghebbende schrijvers in twijfel getrokken. Zie van Heussen en Van Rijn, Batavia Sacra, Antwerpen 1715, Deel I, voorberichten blz. XI en bl. 1 vlg.

3) cfr. Moll I, bl. 71 vlg. — Over den H. Servatius: de studie van R. Corten in De Katholiek, (Godsd., Geschied- en Letterkundig Maandschrift), 1884, deel 85, bl 352, vlg — J. A. F. Kronenburg, Neerl. Heiligen in vroeger eeuwen, Amsterdam 1898, deel I, bl. 31 vlg. Over den H. Amandus en den H. Lambertus: Kronenburg, a. w. deel I, bl 84 en 135.

handel tusschen *Gent* en *Haarlem* is hij ook door *Haarlem* en de omliggende dorpen tot Patroon verkozen, wiens machtige voorspraak bij God zij meerdere malen mochten ondervinden. De H. BAVO werd te *Gent* begraven. Zijne relikwieën werden voor de eerste maal opgedolven in 660 door den Abt WILFRIDUS. Bij den inval der Noormannen werden zij naar *Litauwen* overgebracht, doch in 940 weer naar *Gent* teruggevoerd. In 1010 ontstond hierover twijfel, waarom de Abt EREMBOLDUS ze opnieuw deed opgraven. Een belangrijk deel van het heilig gebeente is in 1500 aan de *St. Bavokerk* te *Haarlem* geschonken en daar bewaard gebleven tot de dagen der hervorming. [1])

Nog mogen hier vermeld worden de H. LIVINUS, die, in *Ierland* geboren, naar *Brabant* kwam om CHRISTUS te verkondigen en vele plaatsen in *Vlaanderen* en waarschijnlijk ook *Zeeland* bezocht heeft. Van ouds werd hij zeer vereerd in *Zierikzee*. Verder de H. BEGGA en hare zuster de H. GERTRUDIS, die door het bouwen van kloosters en het stichten van abdijen den grondslag legden van groote steden.

In het zuiden derhalve van ons vaderland schoot reeds vroegtijdig het Christendom wortel, en overal, waar de Franken hunne overwinningen vierden, werd het Christendom hoe langer hoe meer bekend. Vandaar ook, dat de eerste geloofsverkondigers in ons vaderland van *Frankischen* oorsprong waren.

Dat evenwel ook in onze *noordelijke* gewesten reeds vroeger het Christendom bekend geweest is, kan niet betwijfeld worden. In de Romeinsche legioenen bevonden zich vele Christenen, en men zou tegen alle wetten der waarschijnlijkheid zondigen, zoo men wilde beweren, dat deze Christenen, bij hun bekenden ijver tot bekeering der heidenen, in de Romeinsche koloniën en legerplaatsen hunnen Godsdienst niet zochten te verbreiden. Zoo vermoedt

---

[1]) Officia nova Sanctorum Dioecesis Harlemensis, reeds voor eenige iaren door eene Bisschoppelijke Commissie van geleerden ter Pauselijke goedkeuring samengesteld, maar nog niet uitgegeven: Officium S Bavonis, 12 Mei.

men, dat *Nijmegen* de eerste plaats is, waar het Christendom in *Noord-Nederland* is doorgedrongen [1]). Ook de legende van de H. CUNERA [2]), wier vereering in ons vaderland sinds meer dan duizend jaren ontwijfelbaar zeker is, wijst er op, dat in de eerste helft der vijfde eeuw het Christendom hier niet onbekend was.

In hun streven om de grenzen van hun rijksgebied immer uit te breiden, trokken de Franken meer noordelijk op en ontmoetten de Friezen. Maar geen enkel volk bood hardnekkiger tegenstand dan deze vrijheidlievende volksstam. In 695 gelukte het aan PEPIJN van *Herstal* de Friezen onder hun koning RADBOUD bij *Wijk bij Duurstede* te overwinnen; maar nauwelijks waren zij onderworpen, of andermaal grepen zij de wapenen voor hunne onafhankelijkheid. In 697 werden zij andermaal overwonnen, vervolgens in 717 door KAREL MARTEL; — en na aanhoudenden strijd en menig bloedig gevecht werden zij eerst door KAREL *den Groote* tot volle onderwerping gebracht in 786. Van iedere overwinning maakten de Franken gebruik om voor de arme heidenen het licht des Evangelies te doen opgaan. [3])

Maar als men bedenkt, dat de Friezen en de Franken aartsvijanden waren, dan kan het geen verwondering wekken, dat de Frankische geloofsverkondigers nagenoeg geen ingang bij de Friezen vonden, doch veeleer gehaat waren. De Godsdienst, door de overwinnaars gepredikt, kon onzen vrijheidlievenden voorzaten niet aangenaam zijn, en hunne onverzettelijke gehechtheid aan oude zeden en gewoonten nam hen tegen alles in, wat nieuw en vreemd was. Van alle volken, door de Franken tot onderwerping gebracht, bleven de Friezen het langst ongeloovig. Geen enkel duidelijk spoor van Christendom onder de noordelijke Friezen is te vinden vóór de zevende eeuw. Niet zonder reden echter vermoedt men, dat reeds in het laatst der zesde

---

[1]) J. A. de Rijk, De oudste overblijfselen van het Christendom in Ned. (De Katholiek, jaarg. 1869 dl. 56, bl. 22. vlg.)

[2]) Kronenburg, Neerl. Heiligen in vroeger eeuwen. II. pag. 8. vlg.

[3]) Blok. I. bl. 69. vlg.

eeuw eene katholieke Kerk te *Utrecht* bestaan heeft, welke later weer werd verwoest. Zeker is het, dat DAGOBERT, koning der Franken, omstreeks 630 te *Utrecht* eene kerk of kapel gesticht heeft, die aan den H. THOMAS was toegewijd. [1]) Het doel van DAGOBERT was, om op deze wijze de uitbreiding van het Christendom te bevorderen. Hij stelde de kerk van *Utrecht* onder het bestuur van den Bisschop van *Keulen*, met de bepaling, dat deze voor de verkondiging van het H. Evangelie zou zorg dragen aan die Friezen, welke in en om *Utrecht* woonden. Echter had deze kerk nog maar korten tijd bestaan, of zij werd door de Friezen onder RADBOUD verwoest.

Een ander bezwaar, dat de uitbreiding van het Christendom onder de Friezen in den weg stond, was het volgende. De Frankische koningen en hofmeiers, hoe lofwaardig ook eenigen hunner, om hunne liefde en ijver voor den Godsdienst, zich eenen onvergankelijken naam verworven hebben, zochten niet zelden in de geloofsverkondiging een middel om hunne verworven heerschappij te bevestigen. Gods voorzienigheid waakte echter over Zijne kerk en liet niet toe, dat het H. Evangelie dienstbaar gemaakt werd tot heerschzuchtige doeleinden. Aan een zichtbaar wonder van Gods goedertierenheid is het toe te schrijven, dat de eerste predikers, nagenoeg allen, groote Heiligen waren, zuiver in het Geloof en vlekkeloos rein van deugd, die bij hunnen zwaren en moeitevollen arbeid geen ander doel kenden dan Gods eer en het heil van zoovele onsterfelijke zielen. Niet voor de heerschappij van eenen aardschen koning, maar alleen voor de uitbreiding van het Rijk Gods, trotseerden zij moeielijkheden en gevaren en brachten velen van hen hun leven ten offer. Maar juist dat verschillend doel werkte niet zelden het Christendom tegen. Meerdere malen moesten de geloofspredikers zich verzetten tegen bepalingen en aanmatigingen van de Frankische vorsten en vielen daardoor in ongenade, of bleven van de noodige

[1]) Beka, Chronicon Episc. Traj. et comit. Holl. bl. 4. — Brief van den H. Bonifacius aan Paus Stephanus, bij van Etten, bl. 355. — Moll I. bl. 69 vlg. verdedigt het gevoelen dat Dagobert de Eerste de kapel gesticht heeft; van Etten bl. 74 strijdt voor Dagobert den Tweede.

hulp verstoken, zoodat zij hunnen werkkring moesten onderbreken of geheel vaarwel zeggen.

Maar niet enkel van de zijde der Franken wierp het Christendom in deze gewesten zijne eerste zaden uit; ook in *Engeland* en *Ierland*, waar sinds langen tijd het Christelijk Geloof was doorgedrongen, werd met volhardenden moed en ijver aan het zieleheil onzer voorouders gearbeid.

Uit den aard der zaak valt het gemakkelijk te begrijpen, dat hier te lande de prediking van *Engelsche* geloofsverkondigers meer welgevallig moest zijn en betere gevolgen kon hebben dan die der *Frankische*. Vele Saksen waren reeds vroeger van hier naar *Engeland* overgestoken en de door hen verlaten woonsteden waren door Friezen ingenomen; de taal der Angelsaksen kwam zeer veel met die der Friezen overeen; een levendig handelsverkeer tusschen Britten en Friezen en nauwere aaneensluiting dier beide volken was daarvan het gevolg. Voegen wij daarbij, hoe van den anderen kant de Franken hier gehaat en gewantrouwd werden, dan kan het ons niet verwonderen, dat in de leiding van Gods Voorzienigheid het zaad des geloofs, door *Engelsche* predikers uitgestrooid, hier rijpere vruchten kon voortbrengen.

Nog luisterrijker is deze wondervolle leiding zichtbaar in de omstandigheden, welke de komst der eerste *Engelsche* geloofspredikers hier te lande voorbereidden en veroorzaakten.

In *Northumberland* was een man des Geloofs opgestaan, die, als een der merkwaardigste van zijnen tijd, het grootste aantal Evangelieverkondigers door invloed overtrof en voor de uitbreiding des Christendoms en de onafhankelijkheid der Kerk een leven van lijden offerde. Wij bedoelen den H. WILFRIED, Bisschop van *York*. In 678 door koning EGFRIED van *Northumberland*[1]) om de verdediging der rechten van de H. Kerk vervolgd en van zijnen bisschoppelijken zetel verjaagd, begaf de H. WILFRIED zich naar *Rome* om zijne zaak bij den Paus te bepleiten.

---

[1]) P. P. M. Alberdingk Thijm, H. Willibrordus, Amsterdam—Brussel 1861, bl. 82 en Nuijens II. bl. 83 noemen hier koning Alfred; doch reeds in 670 was Egfried in plaats van Alfred op den troon geplaatst. Zie Moll. I. bl 85 vlg.

Maar door 's konings trawanten achtervolgd, landde hij, om aan hunne handen te ontkomen, aan de monden van den *Rijn* bij de Friezen, wier koning ALGIS of ADEGILD hem met alle eerbewijzen ontving (omstreeks 679). Hij beschouwde deze gelegenheid als door God beschikt, om onze heidensche voorouders met de waarheid van het H. Evangelie bekend te maken en ontving van den koning verlof tot prediken.

Vol ijver zette hij zich aan het werk, doch reeds spoedig werd zijn verblijf aan zijne vijanden bekend. Deze zonden afgezanten tot koning ALGIS om hem door goud te bewegen den Heilige van kant te maken; maar vol verachting over het schandelijk voorstel weigerde de koning. Men verhaalt, dat ALGIS de brieven, waarin hij tot het snood verraad werd aangezet, openbaar liet voorlezen en vervolgens verbranden, terwijl hij tot de gezanten sprak: „Bericht uwen heer, dat ik gezegd heb: zóó zal de Schepper het rijk en het leven verwoesten van den meineedige, die het verbond met zijnen vriend niet bewaart.« WILFRIEDS prediking onder de Friezen werd rijk gezegend. Eene groote menigte, waaronder zeer vele edelen en misschien zelfs de koning verlieten de afgoden, omhelsden het Christendom en werden gedoopt. De prediking van WILFRIED was het blijde voorteeken, dat het oogenblik der genade voor ons heidensch voorgeslacht weldra zou aanbreken.

In de lente van het jaar 680 begaf WILFRIED zich naar *Rome*, waar hij de goedkeuring zijner handelwijze van Paus AGATHO mocht verwerven. In zijn bisdom hersteld, doch later wederom verjaagd, aanvaardde hij in 703 eene tweede reis naar *Rome* om de hulp des Pausen in te roepen. Hij nam, in gezelschap van den H. AKKA en andere geestelijken, zijn weg over *Friesland* en *Utrecht* en verbleef waarschijnlijk gedurende den winter van 703 bij zijnen ouden leerling en vriend, den H. WILLIBRORD, dien wij weldra zullen ontmoeten. Na een leven van strijd en namelooze beproeving overleed hij in hoogen ouderdom in het jaar 709. [1])

[1]) Beda, Hist. Eccl. Lib. III c. 25 en lib. V. c. 20. Bat. Sacra. I, bl 16 vlg. — Kronenburg, II. pag 25. — Moll I, bl. 83 vlg. — Van Etten, bl. 37 vlg. en 176 vlg. — Officia nova SS. Dioec. Harlemen. op 12 October.

In hetzelfde jaar, waarin de H. WILFRIED deze gewesten had verlaten, stierf koning ALGIS en werd opgevolgd door den geweldenaar RADBOUD. Deze onverschrokken strijder wist tot het einde zijns levens de onafhankelijkheid der Friezen tegen de Frankische macht, hoewel onder hardnekkigen strijd en bij nederlaag en overwinning, te handhaven; maar onder zijn bestuur leed de uitbreiding van het Christendom weder groote schade. Ware WILFRIED onmiddellijk door andere moedige geloofsverkondigers uit *Engeland* opgevolgd, dan zou de regeering van RADBOUD niet met zulke bloedige letters in de kerkgeschiedenis beschreven staan; doch vele jaren verliepen, eer WILFRIEDS arbeid weder kon worden opgevat.

Bovendien koesterde RADBOUD om staatkundige redenen een groot mistrouwen tegen de *Frankische* priesters, en zoo ging het werk van WILFRIED weer bijna geheel ten onder. RADBOUD, een onstuimig en opvliegend man, wilde van nieuwe leer niets weten, en gebood zelfs, dat zijne onderdanen slechts den godsdienst hunner voorvaderen zouden volgen. Hij vervolgde de Christenen en vooral de priesters op de hevigste wijze, en liet niets onbeproefd, om de door WILFRIED gevestigde kerkelijke gemeenten geheel te verdelgen. Ook de *St. Thomaskapel* te *Utrecht* werd door door hem verwoest.

De wreede vervolging van dezen onmenschelijken koning deed al wat het Christendom reeds gewonnen had, wederom verloren gaan. Treurig was dan ook de toestand der Christenen hier te lande. Boven den *Rijn* was alles nog heidensch, en in verreweg de meeste plaatsen van *Zeeland* en *Teisterband* heerschte nog de afschuwelijkste afgoderij. Van de hulp der Franken was niet veel meer te hopen, wijl onlusten en burgertwisten het land der Franken zelf in beroering brachten, en de vrees voor de Friezen onder RADBOUD geweldig was toegenomen.

Maar het voorbeeld, door den edelen WILFRIED gegeven, werkte zegenrijk bij zijne landgenooten in *Engeland*. Daar werden weldra moedige mannen gevonden, die zich over de vervolgde Christenen dezer streken erbarmden, en bereid waren het onderbroken bekeeringswerk weder op te vatten

en voort te zetten. Onder hen moet op de eerste plaats genoemd worden de H. EGBERT, die, hoewel hij nimmer op onzen vaderlandschen bodem vertoefd heeft, toch de eerste stichter van het Apostolaat in *Nederland* genoemd kan worden.

Hij was een Engelsch priester van adellijke familie, en had zijne opvoeding in een klooster in *Ierland* ontvangen. Toen in 664 eene vreeselijke pestziekte *Engeland* en *Ierland* teisterde, werd ook hij aangetast. Om zijne genezing van God af te smeeken, deed hij de belofte, om nimmer naar zijn vaderland terug te keeren en zijn leven aan de verkondiging van het H. Evangelie te wijden. God verhoorde zijn gebed, en weldra met de priesterlijke waardigheid bekleed, bereidde hij zich voor, om met eenige metgezellen naar onze kusten over te steken. Gods Voorzienigheid wilde het echter anders. Nauwelijks op reis overviel hem een geweldige storm, welke hem noodzaakte terug te keeren. Hij vond hierin een bewijs van Gods wil, dat hij in *Ierland* blijven zou, en zag van verdere pogingen af, doch moedigde den H. WIGBERT aan om de moeielijke zending te ondernemen. [1])

Deze kwam in 686 naar de Friezen over, predikte hier met onvermoeiden ijver twee jaren lang, maar oogstte weinig vrucht. De onverzoenlijke haat van RADBOUD tegen het Christendom stelde de uitbreiding daarvan zoovele moeielijkheden in den weg, dat de H. WIGBERT den moed opgaf en naar *Ierland* wederkeerde. Die terugkeer echter van den H. WIGBERT had voor de Katholieke Kerk van ons vaderland de heerlijkste gevolgen. [2])

---

[1]) Beda, Hist. Eccl. lib. III. c. 27 — Batavia Sacra I, bl. 53 vlg. — Van Etten, bl. 44 vlg. — Moll I, bl. 98 vgl. — Kronenburg II, bl. 29.

[2]) Beda, H. E. lib. V, c. 9. — Bat. S. I, bl 65. — Pseudo-Marcellinus, Vita S. Switberti, (over wien later) noemt den H. Wigbert ten onrechte Martelaar.

§ III. DE H. WILLIBRORD EN GEZELLEN.

De H. WILLIBRORD [1]) werd in *Northumberland* geboren in het jaar 657. Zijn vader WILGIS, van Saksische afkomst, ging de laatste jaren zijns levens in een klooster doorbrengen en werd vermaard door vele wonderwerken. Zijne moeder MENA muntte niet minder uit in deugd en vurige godsvrucht. Eens op een nacht overviel haar een droom. Zij zag de maan aan den hemel opkomen, zooals zij verschijnt, wanneer zij pas begint zichtbaar te worden. Vervolgens zag zij ze wassen, tusschen de beide hoornen vol worden, onder de sterren met helderen glans uitschijnen en het geheele land verlichten. Eensklaps, terwijl zij dit schouwspel aandachtig gadesloeg, vloog de maan haar in den mond. Toen zij daarop ontwaakte, was zij ten hoogste verwonderd en dacht er ernstig over na. Zij verhaalde den droom aan eenen priester, die er deze verklaring van gaf, dat haar een zoon zou worden geschonken, die een uitmuntend leeraar en herder zou zijn, en een nieuw licht voor de volken, die nog in de duisternis des heidendoms gezeten waren.

Reeds vroegtijdig werd de opvoeding van den H. WILLIBRORD aan de kloosterlingen van *Ripon* toevertrouwd, en na in de gewijde wetenschappen snelle vorderingen te hebben gemaakt, trad hij in de Orde van den H. BENEDICTUS. Ongeveer twintig jaren was hij oud, toen hij met verlof van zijnen Abt naar *Ierland* ging, waar hij met de eerbiedwaardige EGBERT en WIGBERT twaalf jaren vertoefde. Op dertigjarigen leeftijd ontving hij, waarschijnlijk uit de handen van den H. WILFRIED, de heilige priesterwijding. Tot krachtige en degelijke kennis gevormd en door de

---

[1]) Beda, Hist. Eccl. Lib. III, c. 13, Lib. V, c. 10 en 11. — Alcuinus, Vita S. Willibr. in prosa. — Van Etten, leven van den H. Willibr. — Alberdingk Thym, H. Willibr. — Bat. Sacra I, bl. 70 vgl. — Moll I, bl. 95 vgl. — (H. J. v. S.) Het leven van den H. Bonifacius. — Kronenburg, Neerl. Heiligen in vroeger eeuwen, II, bl. 37 vgl. — A. J. L. H. Lux, Levensschets van den H. Willibr. 's Gravenhagen, 3e druk. 1839. — J. H. Wensing, De Hiërarchieke rang van den H. Willibr. en zijnen zetel te Utrecht (Kerkelijk Nederland, 1851, bl. 152). — Nuyens II, bl. 84 vlg. — Officia nova SS. Dioec. Harlem. op 7 en 14 November.

voorbeelden en wijze raadgevingen van de H.H. EGBERT en WIGBERT aangemoedigd, blaakte hij van apostolischen ijver voor de eer van God en het heil der zielen. De treurige toestand van het Friesche volk, gelijk hij dien van den H. WIGBERT leerde kennen, trof zijn edel hart. Hij vormde het plan om op zijne beurt de bekeering der Friezen te beproeven.

Met elf metgezellen uit dezelfde Orde van den H. BENEDICTUS stak hij moedig de *Noordzee* over, landde in ons land niet ver van *Katwijk* en trok van daar langs den *Rijn* naar *Utrecht.* [1]) Dit geschiedde in 691. [2]) WILLIBRORD was toen drie-en-dertig jaren oud.

Deze gewichtige gebeurtenis verdient met alle recht onze dankbare herinnering. *Wassenaar*, waartoe oudtijds *Katwijk* behoorde, vereert den H. WILLIBRORD niet zonder bijzondere reden als zijn Patroon. Dáár toch lichtte de eerste morgenschemering aan van ons H. Geloof na den eeuwenlangen nacht der afgoderij. Met hoeveel vreugde zou het katholieke hart, dáár bij die woeste duinen, op het strand der onafzienbare zee, een gedenknaald zien verrijzen ter eere van hem, die met liefdevolle toewijding en in zoo hooge mate de uitstekende weldoener is geweest van *Nederland*. Het zou eene christelijke en echt vaderlandslievende herinnering zijn; eene opwekking, om daar, waar *Nederlands* Apostel het eerst aan wal stapte, den God aller barmhartigheid te danken voor de zegeningen van het Christendom;

---

1) De vraag, wie deze elf metgezellen geweest zijn, is niet gemakkelijk te beantwoorden. Zeker behooren tot dit aantal de H. Suitbertus, H. Willeicus, H. Engelmundus, H. Adelbertus, H. Werenfried, de beide H. Ewalden en H. Tilman. Waarschijnlijk voegden zich daarbij de H. Wiro, H. Plechelmus en H. Otger. Doch het is zeer wel mogelijk, dat sommigen van hen zich eerst later bij het gezelschap van den H. Willibrord hebben aangesloten. De heiligen door Pseudo-Marcellinus, (Vita S. Switberti) genoemd: H. Akka, H. Wigbert, H. Lebuinus, H. Willihadus, H. Wunibaldus, H. Marcellinus behooren zeker *niet* tot de twaalf eerste geloofsverkondigers van ons land. (Cfr. van Etten, bl. 56 en 144 tot 157).

2) Hoogstwaarschijnlijk kwam de H. Willibrord te Utrecht aan in het jaar 691. Zie het bewijs hiervoor in De Katholiek, 1876, dl. 69, bl. 223. Cfr. Moll I, bl. 102, die het jaar 692, en van Etten, bl. 103, die het jaar 690 verdedigt.

eene aansporing om WILLIBRORDS veelvermogende voorspraak voor *Nederland* voortdurend af te smeeken.

In *Utrecht* evenwel vond hij de sterkte *Wiltenburg* geheel in de macht van koning RADBOUD. De bidplaatsen der Christenen lagen verwoest tegen den grond, en de Christenen zelf waren vermoord of verdreven.

Spoedig had de H. WILLIBRORD doorschouwd, hoe ongunstig de toestand was voor de prediking. Hij begaf zich daarom eerst tot den Frankischen Hofmeier, PEPIJN *van Herstal*, die het oppergezag over deze gewesten in handen had, om bescherming tegen RADBOUD te verzoeken. PEPIJN tastte de Friezen met een machtig leger aan, en RADBOUD, ofschoon met leeuwenmoed zich verdedigende, moest het onderspit delven. De Friezen werden schatplichtig gemaakt, en een groot gedeelte van hun gebied beneden den *Rijn* kwam in de macht der Franken.

Na zulk een tegenspoed waren RADBOUD en de Friezen minder dan ooit genegen aan de leer van het H. Evangelie een gewillig oor te leenen. De H. WILLIBRORD begreep dan ook, dat hij boven den *Rijn* niets zou kunnen uitvoeren; het eenige wat hem overbleef, was zich te wenden tot de Friezen *beneden den Rijn*, die nu aan de Franken waren onderworpen.

PEPIJN *van Herstal* erkende in den H. WILLIBRORD al spoedig een uitstekend apostel en wees hem geschikte plaatsen aan, waar hij de distelen der afgoderij uitroeien en het zaad van Gods woord in de onbebouwde aarde zou kunnen uitwerpen. *Teisterband* en noordelijk *Toxandrië* waren het eerste arbeidsveld. Wijl echter deze gewesten reeds vroeger bij het Bisdom van *Maastricht* waren ingedeeld, vroeg de H. WILLIBRORD aan den H. LAMBERTUS, Bisschop van *Maastricht*, uitgebreide volmachten voor de heilige bediening, en sinds dien tijd onderhielden beide heilige mannen eene innige vriendschap.

Om echter bij gunstige gelegenheid ook aan de Friezen *boven den Rijn* de evangelische waarheid te mogen verkondigen, besloot de H. WILLIBRORD de noodige zending te vragen aan den H. Stoel. Hij begaf zich naar *Rome* tot Paus SERGIUS I, verwierf wat hij verlangde, en ontving

verscheidene relikwieën van H.H. Apostelen en Martelaars, om daarmede de kerken, welke hij zou stichten, te verrijken.[1])

Toen de H. WILLIBRORD in 691 terugkeerde, vond hij beneden den *Rijn*, het arbeidsveld gereed. Hij predikte in *Buren, Tiel, Wijk bij Duurstede* en hoogstwaarschijnlijk ook in *Nijmegen*. Doch een zijner eerste zorgen was, om, volgens de volmachten hem door den Paus ongetwijfeld verstrekt, met zijne gezellen een man te kiezen, die onder hen met de bisschoppelijke waardigheid zou worden bekleed. De keus viel op den H. SUITBERTUS, die door bijzondere zedigheid en zachtmoedigheid boven allen uitmuntte. Deze begaf zich onverwijld naar *Engeland*, om uit de handen van den H. WILFRIED de bisschoppelijke wijding te ontvangen.

De H. SUITBERTUS wordt ons beschreven als een nederig, godvreezend, ijvervol en moedig man. In 647 te *Northumberland* geboren, had hij reeds de priesterwijding ontvangen, toen hij met den H. WILLIBRORD naar onze kusten overstak. Zijne edele hoedanigheden maakten hem de verkiezing tot Bisschop volkomen waardig. Hij ontving de heilige wijding in 692 en keerde naar ons vaderland terug.[2])

Terecht wordt de vraag gesteld, waarom de metgezellen van den H. WILLIBRORD niet allereerst voor hunnen heiligen aanvoerder zelven die hooge onderscheiding verlangden; doch de nederigheid zal WILLIBRORD hebben weerhouden die waardigheid te aanvaarden. Bovendien werd volgens de toen heerschende meening, hoewel het geen kerkelijke wet is, voor de bisschopswijding een ouderdom van vijftig jaren gevorderd. Dien ouderdom was SUITBERTUS meer nabij dan WILLIBRORD.

Met de volheid des priesterschaps toegerust, arbeidde de H. SUITBERTUS met dubbelen ijver in de evangelieprediking. Vooral het Graafschap *Teisterband*, meer bepaald de

---

[1]) Beda, Hist. Eccl. lib. V, c. 11.

[2]) Sommige schrijvers plaatsen de keus van den H. Suitbertus tot Bisschop tijdens het verblijf van den H. Willibrord te Rome o. a. Moll, I, bl. 121. Mgr. C. J. M. Bottemanne heeft deze bewering grondig weerlegd in De Katholiek, 1876, dl. 69, bl. 219 tot 224. — Zie ook Van Etten, bl. 90 in noot [1]).

omstreken van *Tiel, Bommel* en *Heusden* genoten de vruchten zijner liefde. Hoevele heidenen hij bekeerde, mogen wij opmaken uit het groot aantal kerken, die hij bouwde. *Arkel, Hagestein, Schoonrewaerd, Wijk bij Duurstede,* en *Malsen* roemen er op, dat hunne aloude kerken door hem gesticht zijn.

Niet lang echter heeft de H. SUITBERTUS den H. WILLIBRORD ter zijde kunnen staan. Toen deze in 695 zelf de bisschopswijding had ontvangen, trok SUITBERTUS, met zijn onafscheidbaren metgezel, den H. WILLEICUS [1]), naar *Duitschland* en wijdde zijne krachten aan de bekeering der Saksen, van wier barbaarschen moedwil hij veel te lijden had. PEPIJN schonk hem een eiland in den *Rijn*, het later zoo beroemde *Kaiserswerdt*, waar hij eene kerk en een klooster stichtte. Daar bleef hij arbeiden om de kloosterlingen voor het bekeeringswerk der heidenen te bekwamen, en trok nog zelf in de omliggende landen ter prediking rond. Hij overleed den 1sten Maart 713, misschien in het bijzijn van den H. WILLIBRORD, en werd te *Kaiserswerdt* begraven. Zijn graf werd door vele wonderen verheerlijkt.

De bewering echter, dat de H. SUITBERTUS de eerste zou geweest zijn, die door Paus LEO III in tegenwoordigheid van KAREL *den Groote* te *Kaiserswerdt* plechtig gecanoniseerd en onder de Heilige Belijders is opgenomen, is onhoudbaar. [2])

---

[1]) Van den H. Willeicus is ons weinig bekend. Hij was van Angelsaksischen oorsprong en behoorde tot de elf metgezellen van den H. Willibrord. Hij overleed te Kaiserswerth in 723. Cfr. Van Etten, bl. 219 vlg. en Kronenburg, II, bl. 124 vlg. die ook over de relikwieën spreken van de H.H. Suitbertus en Willeicus.

[2]) Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht XI, bl. 71. — Bat. S. I, bl. 112. — Voor het leven van den H. Suitbertus cfr. Beda, H. E. Lib. V. c. 11. — Bat. S. I, bl. 109. — Van Etten, bl. 91 en bl. 213. — Moll I, bl. 121 vlg. — v. d. Haagen, Levens der Heiligen, op 1 Maart. — Kronenburg, II bl. 119 vlg. — Officia nova SS. Dioec. Harlem. op 1 Maart.

Het leven van den H. Suitbertus, door Pseudo Marcellinus uitgegeven, is niet authentiek. Het wemelt van ongerijmdheden en verdichting. De schrijver was, naar het schijnt, Gerard van Harderwijk, rector te Keulen. Hij schreef zijn boek waarschijnlijk om den kloosterlingen van Kaiserswerdt te behagen, die hem, tijdens eene pestziekte in Keulen, in hun klooster liefderijk hadden opgenomen. Deze levensbeschrijving, door Ortwin Graz van Deventer voortgezet, verscheen in 1508.

Inmiddels werd het werk der prediking voortgezet. Met veel vrucht arbeidde de H. WILLIBRORD in het op de Friezen heroverde *Wiltenburg* of *Utrecht*. Daar verrees al spoedig, onder medewerking der christelijke krijgsknechten van PEPIJN, het eerste heiligdom, dat hij hier te lande stichtte. De vroegere kapel van DAGOBERT, die aan den H. THOMAS was toegewijd, lag geheel en al verwoest. WILLIBRORD bouwde op de grondslagen, of althans in hunne nabijheid, eene nieuwe kapel, plaatste er een doopvont en vereerde de kapel met eene reliek van het H. Kruis. Zoo werd het kruis van CHRISTUS door den H. Apostel reeds dadelijk geplant op *Nederlands* bodem. Het kruis, omstraald door de glorie van den verheerlijkten Godmensch, die door dit teeken duivel en wereld heeft overwonnen, moest door zijne lichtstralen de duisternissen verdrijven, waarin de heidensche volken dezer landen gezeten waren. Het kruis was het hoopvolle anker, van hetwelk WILLIBRORD de redding verwachtte in het midden der geweldige stormen, die niet zouden uitblijven. Het kruis moest het zinnebeeld zijn van de zich offerende liefde van God, en die liefde moest zijn juk zoet en zijn last licht maken voor *Nederlands* kinderen. De reliek des kruises, door WILLIBRORD in dat eerste heiligdom neergelegd, was voor ons vaderland een kostbaar kleinood, een sprekend aandenken aan Gods ontferming, en eene gedurige opwekking tot dankbare en hartelijke wederliefde jegens Gods eengeboren Zoon.

PEPIJN, die de vruchtbare werkzaamheid van den H. WILLIBRORD met vreugde had gadegeslagen, stelde den Heilige voor, zich andermaal naar *Rome* te begeven en aan den Paus de bisschoppelijke waardigheid te verzoeken, wijl hij in die hoedanigheid met meer gezag en kracht zijnen apostolischen arbeid zou kunnen voortzetten; doch WILLIBRORD weigerde aanvankelijk. Op aandringen echter van PEPIJN en niet minder ook op herhaald verzoek zijner metgezellen, meende hij niet langer te mogen wederstreven, onderwierp zich aan den wil van God, die hem nu duidelijker was gebleken, en begaf zich voor de tweede maal tot Paus SERGIUS I, bij wien hij in 695 aankwam.

Vier dagen voor zijne aankomst in de Eeuwige Stad

werd de Paus, naar men verhaalt, in den slaap door eenen engel vermaand, om den Apostel der Friezen met alle eer te ontvangen en met de hoogste waardigheid te bekleeden. Hij ontving dan ook den Heilige met groote blijdschap, wijdde hem op St. Cecilia-dag (21 November) 695 tot *Aartsbisschop der Friezen*, schonk hem het Pallium, (het voornaamste onderscheidingsteeken van een Aartsbisschop), en gaf hem den naam van CLEMENS. [1])

Maar intusschen had koning RADBOUD zijne strijdkrachten weer bijeenverzameld en waagde een nieuwen opstand tegen de Franken. Bij het voortrukken zijner horden was de H. WILLIBRORD met zijne medepriesters reeds gedwongen geweest uit *Utrecht* naar veiliger plaatsen te vluchten; doch weldra verscheen PEPIJN met zijn leger op de Friesche grens, en bracht bij *Wijk bij Duurstede* aan RADBOUD zulk eene nederlaag toe, dat hij voor goed de wijk nam naar het binnenste zijner staten, en al het land beneden het meer *Flevo* (thans *Zuiderzee*) aan de Franken overliet. (695)

Na dan de wijding tot Aartsbisschop en den bijzonderen zegen des Pausen te hebben ontvangen, keerde de H. WILLIBRORD van *Rome* naar *Utrecht* terug en vestigde er zijnen bisschoppelijken zetel.

Dit feit vooral was voor de kerkgeschiedenis van *Noord-Nederland* van het hoogste gewicht.

Utrecht was toenmaals in zijne opkomst. Het had zich op de beide oevers van den *Rijn* uitgebreid, en beheerschte alzoo de geheele vaart van den *Midden-Rijn*. Langs *Utrecht* voeren de schepen, die uit *Britannië* kwamen, deze rivier hooger op en zakten langs daar weder af naar zee. Door de *Vecht* en het meer *Flevo* had *Utrecht* gemeenschap met *Stavoren* en *Friesland*. Daar de handel en het verkeer langs

---

[1]) Over het jaar en den dag der bisschopswijding van den H. Willibrord is verschil van meening. Vrij zeker moet het geweest zijn 21 November 695. Cfr. De Katholiek, 1876, Deel 69, bl. 213 vlg. — H. Claessens, Het jaar der Bisschopswijding van St. W. (De Katholiek, 1895, Deel 108, bl. 527.) — Moll I, bl. 103 en 104 laat, geheel ten onrechte, de wijding plaats hebben bij de eerste reis van den H. W. naar Rome.

deze rivieren vrij aanzienlijk was, moet de plaats spoedig in bloei zijn toegenomen; vooral sedert de Franken op den burcht, die zich hier bevond, van alle goederen, die langs den *Rijn* vervoerd werden, tol hieven. De druk bezochte overvaart, de handel langs *Rijn* en *Vecht*, de burcht met zijne Frankische bezetting maakten *Utrecht* tot eene aanzienlijke plaats, die, nu door de vestiging van den bisschoppelijken zetel tot luister gebracht, eeuwenlang de roem van ons vaderland gebleven is.

De H. WILLIBRORD, die, hoewel den titel voerende van Aartsbisschop der Friezen, *Utrecht* tot zijnen zetel verkoos, heeft daardoor den grondslag gelegd van dat beroemde Bisdom van Utrecht, dat door alle eeuwen heen den grootsten invloed heeft gehad op de beschaving der *Noordelijke Nederlanden*, en dat het krachtige katholieke leven heeft ontwikkeld, hetwelk men hier te lande in de middeleeuwen moet bewonderen. Hij opende die rij van zoovele doorluchtige mannen, uitmuntende door deugd en geleerdheid, die den bisschoppelijken zetel tot sieraad en luister hebben verstrekt, en die zoowel in hun wereldsch bestuur als in hunne hoogepriesterlijke bediening de vereering van het nageslacht verdiend hebben. Gedurende vele eeuwen was het Bisdom van *Utrecht*, meer nog dan het Graafschap *Holland*, het voornaamste en invloedrijkste gewest boven de *Maas*, en wat in den loop der tijden het Bisdom van *Utrecht* geworden en zoolang gebleven is, heeft het alleen daaraan te danken, dat het den bisschoppelijken zetel binnen zijne veste ontving. Mogen al enkele mannen den bisschopszetel van *Utrecht* beklommen hebben, wier daden niet alle evenzeer geroemd kunnen worden: velen toch, zelfs zeer velen, hebben door den glans hunner deugden zóó uitgeschitterd, dat zij onverdeelden lof verdienen, en de H. Kerk eenigen hunner onder het getal harer heiligen heeft opgenomen.

Als Aartsbisschop der Friezen oefende de H. WILLIBRORD wel geen aartsbisschoppelijke rechten over andere onderhoorige bisdommen uit, was geen metropolitaan; maar hij had onder dien titel de volmacht gekregen om een bisdom in ons vaderland op te richten, en door zijnen zetel

te *Utrecht* te vestigen, werd hij de *eerste Bisschop van Utrecht.*[1]).

Hoogst belangrijk is de vraag: in welke kerk de H. WILLIBRORD zijnen zetel heeft gevestigd, m. a. w. welke kerk door hem tot *kathedraal* verheven is.

Reeds zagen wij, dat de H. WILLIBRORD op of nabij de grondslagen van de verwoeste *St. Thomas-kapel* een nieuw heiligdom stichtte, hetwelk hij vereerde met een reliek van het H. Kruis.

Sommige schrijvers nu willen, dat de H. WILLIBRORD deze eerste kapel *op* de fundamenten der *St. Thomaskapel* heeft opgetrokken en haar heeft toegewijd aan den H. MARTINUS, Bisschop van *Tours*, die bij de Franken hoog vereerd werd. Toen WILLIBRORD na zijne bisschopswijding in *Utrecht* terugkeerde en een kathedraal noodig had, bouwde hij *naast* deze *St. Maartenskapel* eene nieuwe kerk, de *St. Salvator* of *Oude Munster* genaamd, en bracht den patroonstitel van *St. Maarten* op dit heiligdom over. Aan de eerste *St. Maartenskapel* gaf hij den titel van het *H. Kruis*. De *St. Maartenskerk* van den H. WILLIBRORD is derhalve dezelfde kerk, die onder den titel van *St. Salvator* of *Oude Munster* tot in 1587 heeft bestaan. Volgens dit gevoelen derhalve heeft de Heilige te *Utrecht* slechts éene kapel en éene kerk gesticht, en behoort de stichting van den *St. Maartensdom* niet aan den H. WILLIBRORD.

Andere schrijvers beweren, dat de eerste kapel door WILLIBRORD gesticht is *naast* de verwoeste *St. Thomas-kapel* onder den titel van *St. Salvator* of *Oude Munster;* vervolgens bouwde hij, na zijne bisschopswijding, *op* de fundamenten der *St. Thomaskapel* een nieuw heiligdom ter eere van den H. MARTINUS of *Nieuwe Munster*, hetwelk later de *St. Maartensdom* zou geworden zijn. Hoewel wij de meeste waarde hechten aan het eerste gevoelen, heeft toch ook de tweede meening, door schrijvers van groot gezag

---

[1]) De Katholiek, 1860, dl. 37, bl. 316 tot 318, waar Prof. J. A. de Rijk den H. Willibrord als *eersten Bisschop van Utrecht* verdedigt. — Alberdingk Thijm, bl. 148.

verdedigd, eenige waarschijnlijkheid voor zich. [1]) Wij zullen de eerste meening volgen. — Welke kerk is nu door den H. WILLIBRORD tot *kathedraal* verheven?

In een brief aan Paus STEPHANUS III schrijft de H. BONIFACIUS over den H. WILLIBRORD: »Hij grondvestte een bisschoppelijken zetel en eene kerk ter eere des H. Verlossers op de plaats of den burcht, die *Utrecht* heet; en op dezen zetel en in de van hem gebouwde *Salvatorskerk* is hij blijven prediken tot aan zijn hoogen ouderdom" [2]). Uit deze woorden blijkt met genoegzame zekerheid, dat de *St. Salvator* of *Oude Munster* de eerste kathedraal geweest moet zijn. Zelfs de schrijvers, die de eerste stichting van den *Sint Maartensdom* aan den H. WILLIBRORD toeschrijven, komen met dit gevoelen overeen; en niet weinig wordt deze meening bevestigd door den hoogen eerbied, welken de eerste Bisschoppen van *Utrecht* en de geestelijken van ons vaderland voor de *St. Salvator* hebben aan den dag gelegd [3]). Ook de naam van *Oud*-Munster aan *St. Salvator*, tegenover den naam van *Nieuw*-Munster aan *St. Maarten* gegeven, schijnt hiervoor te pleiten.

De *St. Salvator* bleef kathedraal tot in de tiende eeuw. Toen namelijk Bisschop BALDERIK († 977) de *St. Salvator* door de Noormannen zwaar beschadigd, misschien gedeelte-

---

[1]) Zie het eerste gevoelen verdedigd door Mr. S. Muller Fz. De St. Salvator te Utrecht. Eene Merovingische Kathedraal (Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, dl. XXV, bl. 21 vlg.) Het tweede gevoelen vindt zijnen verdediger in J. H. Hofman, Sint Salvator en Sint Marten te Utrecht, (Archief l. c. bl. 4 vlg.) en Katholieke Gids, Jaarg. XII, bl 386 tot 398, waar de schrijver zijne meening tegen Mr. S. Muller handhaaft. Vergelijk van Etten, bl. 106 tot 117, — Moll I, bl. 105 en 108, — Alberdingk Thijm, bl. 161 tot 163.

[2]) Vertaling van Van Etten, bl. 355.

[3]) Toen de H. Bonifacius en Metgezellen te Dokkum waren vermoord, werden hunne lichamen voor een groot gedeelte in de *St. Salvator* begraven, en *dáár* werd jaarlijks op den 5[en] Juni hunne gedachtenis gevierd. In de *St. Salvator* bleef de H. Gregorius werkzaam, liet er zich bij zijn sterven heenvoeren en werd *dáár* te rust gelegd. Ook de H. Fredericus deed op den dag, waarop hij vermoord werd, *dáár* den H. Dienst en trad er levend in zijn graf. Tot Bisschop Balderik toe († 977) werden Utrecht's Bisschoppen in den regel in de *St. Salvator* begraven.

lijk verwoest vond, besloot hij tot eenen nieuwen grootscheren bouw, en, hoewel hij dezen niet geheel voltooide, werd toch de nieuwe kerk tot kathedraal verheven onder den titel van *St. Maarten.* [1]) Uit dezen bouw van BALDERIK is de tegenwoordige *Dom* ontstaan.

De oude *St. Salvator* werd intusschen door BALDERIK eenigszins hersteld; van herstelling kwam het allengs tot een grooteren en prachtigen bouw in den vorm eener Romaansche kruiskerk; doch haar voorrecht was zij kwijt. Toch is zij »de moeder der Kerken binnen *Utrecht's* veste" geweest, heeft immer vele en bijzondere voorrechten boven andere kerken van *Utrecht* genoten en behouden, en bovenal heeft zij door den luister, waarmede zij in den loop der tijden is versierd, eeuwenlang, met en naast den *Dom*, getuigenis afgelegd van het geloof en de liefde onzer vaderen. Op den feestdag van den H. MARTINUS van het jaar 1587 werd zij door de nagenoeg geheel kalvinistische regeering der stad voor de som van 12.000 florijnen voor afbraak verkocht. [2])

---

1) Die aan de St. Salvatorskerk, bij hare verheffing tot kathedraal door Williibrord, den titel geven van Sint Maarten, moeten aannemen, dat deze titel door Balderik haar weer ontnomen en overgebracht is op den Dom. Dat overbrengen van den Patroonstitel geschiedde in vroeger tijden niet zeldzaam. Om ons alleen te bepalen tot de oudste stichtingen, merken wij op, dat de oude St. Thomaskapel van Dagobert (wij volgen het eerste gevoelen) eerst St. Thomas, toen St. Maarten, later het H. Kruis, vervolgens H. Victor en ten laatste weer St. Thomas tot patroon of titel had. In 1826 werd zij afgebroken. De Oude Munster was eerst aan St. Salvator, toen aan St. Maarten, later aan de H. Maagd toegewijd; in 1108 werd zij door Bisschop Burchard St. Bonifaciuskerk genoemd, en als St. Salvator is zij eeuwen lang bekend gebleven.

2) Zie de beschrijving van de St. Salvatorskerk: Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, dl. I, bl. 337 vlg.

Om den lezer niet al te veel van den gang der gebeurtenissen af te leiden, volgt hier in een noot eene korte mededeeling, hoe de tegenwoordige Dom gebouwd werd. Kort na het herstel door Balderik, ondernam Bisschop Adelbold een nieuwen bouw of verbouwing der kathedraal, welke den 24 Juni 1023 plechtig werd ingewijd. In 1131 vernielde een verschrikkelijke brand een groot gedeelte der stad en ook de kathedraal werd aangetast. Weldra lagen dak en gewelf in puin; alleen de muren stonden overeind. Andreas van Kuik herstelde haar weder (1136), maar

Uit deze verwisseling van kathedraal door Bisschop BALDERIK en de daarmede gepaard gaande overplaatsing der kanunniken uit *St. Salvator (Oude Munster)* naar *St. Martinus (Nieuwe Munster)* is de groote strijd ontstaan, welke heel den loop der middeleeuwen heeft voortgeduurd, tusschen het Domkapittel en dat van *St. Salvator* over den voorrang en het uitoefenen van invloed op de verkiezing der Bisschoppen, waarover wij meermalen zullen te spreken hebben.

Bij zijne kathedraal bouwde de H. WILLIBRORD een *Munster* (monasterium) of klooster en verbond daaraan eene *kloosterschool*, gelijk reeds in de zevende eeuw vrij algemeen bij iedere kathedraal gevonden werd. In dat *Munster* (hetwelk *Oud-Munster* wordt genoemd, in tegenstelling van het later door BALDERIK gesticht *Nieuw-Munster*) woonden oudere en jongere geestelijken te zamen.

De ouderen, die de waardigheid van priester, diaken, subdiaken of der mindere orden hadden, deden den heiligen dienst in de kathedraal en naastbijgelegen kapel of kerk, stonden den Bisschop bij de kerkelijke plechtigheden ter zijde, zongen dagelijks de kerkelijke getijden en werden door den Bisschop als geloofsverkondigers uitgezonden, om in de omliggende streken aan de bekeering der heidenen te arbeiden. De jongere geestelijken (*clerici* — klerken)

---

twaalf jaren later (1148) woedden opnieuw de vlammen; zoodat onder Godfried van Rhenen eene nieuwe herstelling en wijding moest volgen. Van den Dom, die nu nog bestaat, legde Hendrik van Vianden in 1254 den eersten steen. Hij was voltooid in 1321, en in datzelfde jaar werd door Frederik van Zyrik de bouw aangevangen van den Domtoren, aan welken zestig jaren lang gebouwd is. Het schip van den Dom, tusschen het koor en den toren, werd in 1485 door David van Bourgondië vernieuwd, maar bleef onvoltooid. Den 8 Maart 1580 werd in den Dom gebeeldstormd en het gebouw voor den hervormden godsdienst ingeruimd. Een geweldige orkaan sloeg in 1674 het onvoltooide middenschip weg, en bracht het prachtig gedenkstuk onzer katholieke vaderen tot den onooglijken toestand, waarin het zich thans bevindt. Zie Mr. B. I. L. De Geer van Jutfaas, De Dom van Utrecht, Utrecht, 1861. — Dr. G. Brom, De Stichter v. d. Dom, (St. Bernulphus-Gilde, Utrecht, Verslag 1889—90, bl. 39—42.)

waren van de oudere afgezonderd, en ontvingen van dezen in de *kloosterschool* onderricht in de Godgeleerde wetenschappen ter voorbereiding tot het H. Priesterschap. De geestelijken, die in het *Munster* voor den heiligen dienst in de kathedraal bestemd waren, droegen den naam van *kanunniken.* [1])

Zulke munsters en kloosterscholen waren voor den Bisschop van het hoogste belang. In de oudere geestelijken vond hij geschikte raadslieden en helpers; hij had in hen een steun voor het bisschoppelijk gezag, een luister voor de bisschoppelijke bediening, eene voorlichting voor het bisschoppelijk bestuur. Tevens kon hij op gemakkelijke wijze over de opleiding der toekomstige priesters waken, en hunne meerdere of mindere geschiktheid leeren kennen.

Van de inrichting dier eerste school en hare vruchten uit de allereerste tijden is ons niet veel bekend. Zeker weten wij, dat de eerste Friesche jongelingen, die daar tot geestelijken werden opgeleid, WULLIBRAT en THIATBRAT heetten, en van hunne vroege jeugd door den H. WILLIBRORD werden opgevoed.

De kloosterschool was WILLIBRORDS voortdurende zorg. In den tijd, dat hij het harde gemoed van RADBOUD nog niet voor het geloof kon winnen, trachtte hij Gods eer te verbreiden en zijn evenmensch nuttig te zijn door het schoolonderricht. Het gelukte hem een dertigtal knapen van de *Denen* te verwerven, welke hij onderwees en doopte en waarschijnlijk in zijne kloosterschool opnam. [2]) Spoedig echter nam de school in bloei toe. Talrijke heilige en geleerde mannen heeft zij voortgebracht, en reeds op het einde der achtste eeuw bezat de Utrechtsche school eene groote vermaardheid.

Kort na zijn terugkeer uit *Rome* (696—697) ontving de

---

[1]) Dat de eerste kanunniken van Oud-Munster tevens kloosterlingen waren van de Orde van den H. Benedictus, wordt bevestigd in De Katholiek, 1876, dl. 69, bl. 262 en 263; — de kerkelijke wet echter vordert dit niet, en geeft aan *elken* geestelijke, die voor den heiligen dienst een Munster bij de kathedraal bewoont, den naam van kanunnik.

[2]) Moll I, bl. 112 en 172. — Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, dl. XX, bl. 25.

H. WILLIBRORD een gewenschten en hulpvaardigen medearbeider in den H. WULFRAM, Bisschop van *Sens* in *Frankrijk*, [1]) die door den H. WILLIBRORD en metgezellen in zielenijver ontvlamd, zich herwaarts begaf, en tot in hoogen ouderdom met den H. WILLIBRORD aan de bekeering der heidenen bleef werken. Bij het begin van zijnen evangelischen arbeid verwierf de H. WULFRAM de gunst van RADBOUD, en vooral in de omstreken van *Medemblik*, waar de zetel der Friesche koningen was, heeft hij zijnen zegenrijken arbeid verricht.

Niet weinig werd hij geholpen door den H. GANGULPHUS, een Bourgondisch edelman, die aan het hoofd eener gewapende Frankische macht daar vertoefde, en in den omtrek van *Medemblik* een sterke burcht gebouwd had. Met den heiligen Bisschop trok de edelman die landstreek rond, overal den kwaadwilligen Friezen vrees inboezemend door de kracht van zijn arm, en de uitbreiding van het Christendom bevorderend door alles wat hij vermocht. Ook legde hij op de bede van den H. WULFRAM de grondslagen eener kerk te *Oostwoude*, aan den oostelijken zoom van het *Kreilerwoud*. Ruim een jaar vervulde GANGULPHUS dezen plicht van den Christenridder, toen hij naar zijn geboorteland terugkeerde. Daar echter wachtte hem een allerdroevigst lot. Op aanstoken zijner eigene echtgenoote, die hem tijdens zijne afwezigheid ontrouw was geworden, werd hij door den misdadigen echtbreker, met wien zij zich had ingelaten, wreedaardig vermoord. [2])

Door woord en voorbeeld, door gebed en vurige naastenliefde, vooral ook door de wonderbare macht, waarmede God zijnen dienaar toerustte, bracht de H. WULFRAM vele heidenen tot bekeering.

Men verhaalt, dat deze Heilige eenmaal een jongeling ontmoette, OVO geheeten, die door het lot was aangewezen om door den strop aan de goden te worden geofferd. Met

[1]) Zie over den H. Wulfram, Bat. S. I, bl. 41 vlg. — Van Etten, bl. 123 vlg. — Kronenburg, II, bl. 163. — Moll I, bl. 127 tot 132. — Officia nova SS. Dioec. Harl. op 20 Maart.

[2]) Van Etten, bl. 126—127. — Kronenburg II, bl. 176—177. — Officia nova SS. Dioec. Harlemen op 9 Mei. — Batavia S. I, bl. 47 vlg. – Moll I, bl. 132.

aandrang smeekte de Heilige den koning RADBOUD om het leven van dien jongeling te sparen. Eerst weigerde de koning, doch de Heilige bleef aanhouden en inderdaad zou de koning ten laatste hebben toegegeven, als niet de heidenen eenparig hadden gezegd: »Indien uw CHRISTUS hem aan de doodstraf weet te onttrekken, dan zij hij uw en zijn dienaar voor eeuwig." De jongeling werd opgehangen en bleef twee uur in dien toestand. De H. WULFRAM wierp zich op de knieën, en bad met vurigheid voor het behoud der ziel van den jongeling en de verlichting van dat heidensche volk. Zijn gebed werd verhoord. De strop brak en het lichaam van den jongeling viel beweegloos ter aarde. Dadelijk trad de Heilige toe, vatte hem bij de hand en sprak: »Sta gezond op in den naam van onzen Heer JESUS CHRISTUS." En de jongeling stond gezond op, liet zich doopen en werd later priester.

Jaarlijks waren de Friezen gewoon twee of drie kinderen aan de zeegoden te offeren. Het lot was gevallen op twee knaapjes van zeven en vijf jaren, kinderen eener weduwe. Op een bepaald uur, kort voor het opkomen van den vloed, werden deze kinderen op eene zandbank geplaatst, om door de golven te worden verzwolgen. RADBOUD zelf woonde met eene groote menigte heidenen dit hartverscheurend schouwspel bij. Te vergeefs smeekte de H. WULFRAM, die ook aanwezig was, den koning om die barbaarschheid te beletten: »Vorst," riep hij uit, schenk mij het leven dier kinderen; laat mij ze redden!" Reeds verhief zich de vloed; reeds overspoelde het water de zandbank; reeds greep het oudste knaapje zijn broertje om het op te tillen, opdat het niet zou verdrinken; reeds waande een ieder de kinderen verloren, toen WULFRAM op nieuw den koning te voet viel. Spottend antwoordde nu deze: »Welaan, thans geef ik ze u." Onmiddellijk beveelt de Heilige zich aan God, treedt zonder dralen, met verachting van alle doodsgevaar, de aanrukkende golven tegemoet, grijpt met de linkerhand het eene kind, beurt met de rechter het andere op, bereikt ongedeerd den oever, en gaf ze aan de weenende moeder terug. Hij mocht de kinderen doopen, en schonk aan een hunner zijn eigen naam.

Door deze wonderen getroffen kwamen de Friezen in groote menigte tot WULFRAM en verzochten het H. Doopsel. Onder hen bevonden zich ook de zoon en de dochter van RADBOUD. De zoon overleed weinige dagen daarna, en de dochter, THEODOSINDA, trad in het huwelijk met GRIMOALD, zoon van PEPIJN van *Herstal*.

Door de schoone vruchten van WULFRAMS apostolischen arbeid aangemoedigd, beproefde ook de H. WILLIBRORD noordelijk *Friesland* binnen te dringen en de heidensche bevolking te bekeeren. Met den H. WULFRAM verscheen hij voor RADBOUD, die destijds te *Stavoren* zijn hof hield. Deze ontving hem beleefd, maar wilde van de verkondiging van het H. Evangelie niet weten. RADBOUDS eenig streven was de onafhankelijkheid der Friezen te handhaven en den Franken de nederlaag bij *Wijk bij Duurstede* betaald te zetten. Onophoudelijk waagde hij nieuwen opstand en vele jaren duurde de strijd. Maar ondanks den fellen tegenstand van RADBOUD won toch het Christendom hoe langer hoe meer veld, en met onversaagden moed trokken de geloofsverkondigers overal heen, weken nimmer voor gevaren terug, en predikten met vrijmoedigheid het Geloof in JESUS CHRISTUS.

Toch eindelijk schenen de gebeden en verstervingen van den H. WULFRAM op den verstokten RADBOUD eenen heilzamen invloed uit te oefenen. Hij werd oud en eene aan het hart knagende somberheid begon hem te ondermijnen; hij zag de goden zijner vaderen onmachtig den vijand te doen afdeinzen; hij zag vele voornamen zijns rijks, zelfs zijn zoon en zijne dochter tot het Christendom overgaan; misschien was ook zijn geest geschokt door de overtuigende woorden van de H.H. WILLIBRORD en WULFRAM. Hoe het zij: hij ontbood in het jaar 719 den H. WULFRAM en gaf hem het verlangen te kennen om onder het getal der Christenen te worden opgenomen. Hij liet zich onderwijzen en bereidde zich voor tot het H. Doopsel. Tusschen *Hoogwoud* en *Medemblik*, bij de kerk door den H. GANGULPHUS te *Oostwoude* gesticht, was alles voor den doop in gereedheid gebracht. Reeds had hij den eenen voet in de doopvont, toen hij zich omkeerde en den Heilige

vroeg, waar zijne voorvaderen, de Friesche koningen, die geen Christenen waren geweest, zich nu zouden bevinden. De Heilige antwoordde, dat volgens de leer der Christenen niemand tot het getal der uitverkorenen kan behooren, die niet door het H. Doopsel onder de Christenen is opgenomen. »Welnu", riep RADBOUD uit, terwijl hij den voet terugtrok, »liever wil ik bij mijne voorvaderen in de hel, dan bij het schamel aantal Christenen in den hemel wezen". De Bisschop deed alle moeite om den koning tot betere gedachten te brengen, maar vermocht niets. RADBOUD volhardde in het heidendom. Toch voelde hij den angel der wroeging in het hart, en zond een zijner hovelingen om den H. WILLIBRORD te ontbieden, ten einde te zien of dezes leer met die van den H. WULFRAM overeenstemde; maar WILLIBRORD, door God verlicht, antwoordde zuchtend: »Wanneer uw vorst niet naar de prediking van mijnen heiligen broeder WULFRAM heeft willen luisteren, hoe zal hij dan naar de mijne hooren? Hij begaf zich evenwel op weg, maar zijn tocht was vruchteloos. Eer hij nog bij RADBOUD aankwam, boodschapte men hem, dat de vorst reeds overleden was. Drie dagen, nadat hij het H. Doopsel had geweigerd, was de rampzalige gestorven. WILLIBRORD keerde terug en beweende het vreeselijk lot van den man, die de genade Gods zoo zichtbaar had verstooten. [1])

De H. WULFRAM bleef vele jaren onder de Friezen werken, trok zich later in het klooster van *Fontanelle* terug en stierf in 721 op zeventigjarigen leeftijd. [2])

Achtereenvolgens zien wij den H. WILLIBRORD op vele plaatsen prediken. In *Vlaardingen* bouwde hij eene kerk; hetzelfde deed hij in *Oegstgeest* en te *Velsen*, en op deze laatste plaats stelde hij den H. ENGELMUNDUS aan, om het werk, door hemzelven daar begonnen, voort te zetten.

Van den H. ENGELMUNDUS is ons weinig bekend. [3])

---

[1]) Volgens anderen echter zou Radboud gesneuveld zijn. Zie Batavia S. I, bl. 107 en 108. Vergelijk ook van Etten, bl. 250 en 251 in noot.

[2]) Over het sterfjaar van den H. Wulfram bestaat geen afdoende zekerheid. Zie van Etten bl. 251—252 in noot.

[3]) Zie over den H. Engelmundus: Bat. S. I, bl. 155 vlg. —Van Etten, bl. 134. — Kronenburg, II, bl. 150 vlg. — Officia nova Dioec. Harl. op 21 Juni.

Hij was een Engelschman van Friesche afkomst, priester en benedictijnerkloosterling, gelijk de H. WILLIBRORD. Ook hij verliet zijne bloedverwanten, vrienden en vaderland, om zich hier in ons land aan het heil der zielen toe te wijden. Het is echter niet met zekerheid te zeggen, of hij tot de elf metgezellen behoorde, die met den H. WILLIBRORD van *Engeland* naar hier zijn overgekomen, of zich later bij hen heeft aangesloten. De H. ENGELMUNDUS bezat eene engelachtige welsprekendheid, predikte te *Velsen* en in *Kennemerland* met vurigen ijver en ondervond een milden zegen bij zijn arbeid. Aan zijn geloof en gebed had *Velsen* eene verkwikkende en heilzame waterbron te danken, waarin velen de genezing van allerlei lichaamskwalen, vooral van tandpijn, verwierven. Voorheen trokken talrijke processies naar die bron van den Heilige, en op zijn feestdag (21 Juni) had een groote toeloop van volk plaats in het open veld, waar eene kapel ter zijner eere was ingewijd. Thans is de bron verloren in het Noordzeekanaal. De Heilige bleef hier arbeiden tot op hoogen leeftijd en werd te *Velsen* begraven. Bisschop BALDERIK ontdekte in 977 zijn graf en sedert dien tijd werden zijne heilige overblijfselen het voorwerp van algemeene vereering. Het heilig hoofd, in gouden schrijn gevat, is later gestolen, en de overige relikwieën zijn door de beeldstormers in de dagen der hervorming verstrooid; wat nog te redden viel heeft men verzameld en veilig geborgen. De Parochie van *Velsen* viert hem nog als haren Patroon.

Ook meer naar het noorden richtte de H. WILLIBRORD zijne schreden en predikte te *Heilo,* een dorp in de nabijheid van *Alkmaar.* Nog wijst men aldaar eene kleine hoogte aan, waarop de Heilige het woord Gods tot de samengestroomde menigte zou hebben gesproken, en die men den *preekstoel van den* H. WILLIBRORD noemt. Deze plaats is bovendien beroemd geworden door een heerlijk wonder van God. De H. WILLIBRORD had namelijk na een langen en vermoeienden tocht met een vrij talrijk gevolg van geestelijken en dienaren hier zijne tenten opgeslagen. Allen waren na dien rit smachtend van dorst; maar nergens was drinkbaar water

te vinden. In dien nood beval de Heilige binnen zijne tent een kleinen put te graven. Vervolgens knielde hij neder en bad God, dat Hij, die voorheen voor het ondankbare volk van Israël in de woestijn water had doen vloeien uit de steenrots, nu ook met dezelfde barmhartigheid voor zijne trouwe dienaren water uit den zanderigen bodem zou doen ontspringen. En ziet, plotseling borrelde uit de gegraven diepte eene bron van zoet en helder water op. Nog heden bestaat te *Heilo* de *St. Willibrordus-put* en komen de geloovigen daar het water putten, dat nog immer eene voortdurende wonderkracht bezit. [1]) Ook te *Heilo* werd door den H. WILLIBRORD eene kerk gesticht en evenzoo in het dorp *Petten.*

Niet ver van *Heilo*, aan het barre strand der *Noordzee* ligt het oude en vermaarde *Egmond.* Ook deze plaats werd door den H. WILLIBRORD bezocht, en om de vruchten zijner prediking duurzaam te maken, stelde hij den H. ADELBERTUS aan, om er het Christendom te vestigen.

Deze Heilige was met den H. WILLIBRORD in het klooster bij den Heiligen EGBERT in *Ierland* geweest en stak met hem naar onze kusten over. Hij was de eerste aartsdiaken, een kerkelijk ambt van hoog gewicht, en stond den Aartsbisschop in zijne heilige bediening ter zijde. Veler harten won hij voor het heil des geloofs door de zachtheid en liefderijkheid zijner zeden, die allen tot navolging aanspoorden.

Onder de bekeerlingen van den H. ADELBERTUS wordt vooral genoemd de zoon van den geweldigen RADBOUD, ALDGILD. Deze werd gedoopt en kort daarna in den echt verbonden met GERTRUDIS, dochter van den Engelschen koning DAGOBERT. Hun beider zoon, naar zijnen grootvader RADBOUD geheeten, werd door den H. ADELBERTUS opgevoed en zoo degelijk in de waarheden van onzen Godsdienst onderwezen, dat hij, nauwelijks twintig jaren oud,

---

[1]) J. A. de Rijk, Heilige plaatsen in het Bisdom van Haarlem (Bijdragen v. d. Gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem, deel I, bl. 76 vlg.) — Van Etten, bl. 138.

een boek schreef over de Menschwording van CHRISTUS, hetwelk den H. ADELBERTUS zeer behaagde.

Na een leven vol verdiensten voor de bekeering der heidenen, vooral in *Kennemerland*, overleed ADELBERTUS den 25 Juni van het jaar 740 in *Egmond* en werd op eene verborgen plaats begraven. [1] Ter zijner eer werd een bedehuis gebouwd, dat echter meermalen door de *Noormannen* werd verwoest. Onder de regeering van DIRK I, Graaf van *Holland*, werd zijn heilig gebeente op Goddelijke openbaring gevonden, en bij het opgraven ontsprong onder de lijkkist eene bron van helder water, die tot nu blijft vloeien. [2] Het lijkkleed, waarin het heilig lichaam was gewikkeld, werd gevonden zonder eenig bederf of smet. Graaf DIRK II stichtte te zijner eer in *Egmond* een steenen kerkgebouw, plaatste de kostbare overblijfselen in een rijk gesierd schrijn, en God verheerlijkte ze door groote wonderwerken. Ook deze relikwieën zijn voor een gedeelte gelukkig bewaard gebleven, en door de zorg van Monseigneur C. J. M. BOTTEMANNE, Bisschop van *Haarlem*, zijn zij wederom aan de parochiekerk van den H. ADELBERTUS te *Egmond* teruggeschonken. [3]

Het verheerlijkte graf van den H. ADELBERTUS heeft in de tiende eeuw aanleiding gegeven tot den bouw der beroemde *Abdij van Egmond*, waarover later zal worden gesproken. [4]

Zoo vinden wij het Christendom over geheel *Holland* reeds verbreid. In zeer korten tijd, terwijl de H. WILLIBRORD het uitgestrekte gewest van *Vlaardingen* tot *Heilo* en *Petten*

---

[1] Niet over den dag, maar over het jaar van Adelbertus' dood loopen verschillende meeningen. Zie Jaarboekje van Alberdingk Thijm, 1859, bl. 195.

[2] J. A. de Rijk, Heilige plaatsen enz. (Bijdragen v. d. Gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem I, bl. 400 vlg.)

[3] Cfr. Bijdragen l. c. II, bl. 377 vlg. – Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsbisdom Utrecht, Deel VII, bl. 118—119.

[4] Zie over den H. Adelbertus: Batavia S. I, bl. 119. —Kronenburg II, bl. 126 vlg. — Moll I, bl. 126 vlg. — Officia nova SS. Dioec. Harlemen. op 25 Juni.

doorkruiste, had hij met Gods hulp de grondslagen gelegd der later zoo bloeiende kerk van *Utrecht.*

Maar de Heilige bepaalde zijne apostolische reizen niet tot ons land alleen. Verscheidene malen ontmoeten wij hem in streken, ver van de onze verwijderd, in *Emmerik, Elten, Susteren, Echternach, Trier* en *Thuringen;* zelfs bezocht hij in zijnen heiligen geloofsijver de *Denen,* om ook dat volk met het licht der waarheid te bestralen. Waarschijnlijk geschiedde dit na het bezoek van de H.H. WILLIBRORD en WULFRAM bij RADBOUD te *Stavoren.* Spoedig echter zag hij in, dat het uur der genade voor hen nog niet geslagen had. Een wonderbaar feit uit het leven van den Heilige is ons bekend, toen hij van de *Denen* naar *Friesland* en *Utrecht* terugkeerde. Het schip, dat WILLIBRORD en zijn gevolg voerde, werd door de onstuimige golven op het strand van een eenzaam eiland geworpen. Het was een der hoofdzetels van het heidendom en werd naar den afgod *Fosite,* dien men daar bijzonder vereerde, *Fosite-eiland* geheeten. Dit eiland *(Helgoland?)* diende tot vereenigingspunt voor de heidensche godsdienstplechtigheden der naburige volksstammen. Door de wijde zee rondom afgesloten, was het een eenzaam oord, waar bij den tempel van den afgod de diepste stilte heerschte, welke zelfs door de zeeroovers werd geëerbiedigd. Het vee, dat in den omtrek graasde, werd als heilig beschouwd en mocht door niemand gedood worden, terwijl het iedereen verboden was uit de gewijde bron, die zich daar bevond, anders dan in diep stilzwijgen water te putten. De H. WILLIBRORD doopte echter, om het bijgeloof der heidenen te beschamen, drie nieuwe Christenen met het water uit die bron, onder het luid uitspreken der doopwoorden. Ook gaf hij zijnen dienaren bevel om eenig vee te slachten. De heidenen ontstaken hierover in hevigen toorn en haastten zich om deze schennis aan koning RADBOUD, die toevallig ook op het eiland aanwezig was, te verhalen. Deze liet onmiddellijk het lot werpen, om een der Christenen aan de wraak van *Fosite* op te offeren. Het lot viel op een der volgelingen van WILLIBRORD, die dan ook aanstonds werd vermoord en door dien dood de kroon der Martelaren verwierf. Vervolgens

liet RADBOUD den H. WILLIBRORD bij zich ontbieden en verweet hem, dat hij zijn heiligdom onteerd en zijnen god beleedigd had. Doch onverschrokken antwoordde hem de Heilige, toonde hem de dwaasheid van het heidendom en het afschuwelijke van den afgodendienst, en vermaande hem in JESUS CHRISTUS te gelooven. RADBOUD stond verbaasd over den moed van den edelen geloofsbelijder en had eerbied voor diens onverschokken doodsverachting. Ongedeerd liet hij hem zijne reis naar *Utrecht* vervolgen. [1])

Niet minder wonderbaar is het feit, dat plaats vond op het eiland *Walcheren*. Toen de H. WILLIBRORD omstreeks het jaar 704 [2]) op *Walcheren* het Evangelie verkondigde, besloot hij het afgodsbeeld van WODAN, HERCULES of MERCURIUS, dat te *Westkapelle* [3]) was opgericht, en op gezette tijden goddelijke eer ontving, te breken. Blakende van ijver voor de eer van den waren God, wilde hij de heidenen overtuigen van de onmacht hunner steenen goden. Van zijne geestelijken en overige gezellen omstuwd, trad de Apostel moedig den tempel binnen, greep den afgod aan, en hem van het voetstuk rukkend, wierp hij hem ter aarde en verbrijzelde hem. Schrik en ontzetting vervulde de aanwezige menigte op het zien dier stoute daad. De tempelwachter trok het zwaard en wilde den afgod wreken: hij sloeg naar WILLIBRORD, maar de slag gleed af en ongedeerd stond de Apostel in het midden der schare. Zijne begeleiders erkenden in die zichtbare redding een wonder van God, die zijnen dienaar wilde sparen, om het groote bekeeringswerk voort te zetten. De ongelukkige wachter werd nog denzelfden dag door den duivel bezeten en stierf na drie dagen. [4]) De H. WILLIBRORD stichtte

---

[1]) Moll I, bl. 232. — Nuijens II, bl. 86.

[2]) Lux, Levensschets v. d. H. Willibrord. bl. 46.

[3]) Westkapelle was de voornaamste stad van Walcheren, aan de Noordzee gelegen. Zij is door de golven verslonden. Het tegenwoordige dorp van dien naam ligt meer landwaarts.

[4]) Cfr. Alcuinus, Vita S. Willibr. XIV. — Officia nova etc. op 14 Nov. Octaafdag v. d. H. Willibr. — Arend, (Algem. Gesch. d. Vad. I, bl. 320) en anderen verhalen op gezag van Melis Stoke, dat de Heilige gewond werd, maar toch zijne prediking kon voortzetten.

er eene kerk, waarvan hij de bediening opdroeg aan een priester. Na zijnen dood verkozen de inwoners hem tot bijzonderen beschermheilige en verzochten later van de abdij te *Echternach*, waar WILLIBRORD begraven is, eenige zijner relikwiën. Deze werden jaarlijks in plechtige processiën door geheel *Walcheren* vereerd.

In het jaar 714 verloor de H. WILLIBRORD zijn grooten beschermer en vriend PEPIJN van *Herstal*, die tot de bekeering onzer heidensche voorvaderen, zooveel hij kon, had bijgedragen en den christelijken Godsdienst overal had bevorderd. Ofschoon diens leven niet zonder vlek is geweest, en heerschzuchtige staatkunde meermalen den glans zijner daden verduisterde, heeft hij toch door boetvaardigheid en heiligen ijver zijne schuld bij God trachten uit te wisschen, en stierf als Christen. [1])

De dood van PEPIJN was de bron eener reeks van jammeren voor de pas gestichte Utrechtsche Kerk. Koning RADBOUD greep onmiddellijk naar het zwaard en rukte op naar de Frankische grenzen. Opnieuw maakte hij zich meester van de landen aan den *Rijn*, voerde zijn leger met schepen den stroom op en sloeg zich neder bij *Keulen*. De jeugdige KAREL MARTEL, onwettige zoon van PEPIJN, stormde den Friezen tegemoet, doch moest na eenen moorddadigen strijd voor de overmacht wijken. Spoedig echter keerde de krijgskans. Onverhoeds overviel hij met een aanzienlijk leger de Friezen en drong tot het hart van *Friesland* door. POPO, een bloedverwant van RADBOUD, snelde toe om KAREL bij het meer *Flevo* het hoofd te bieden, maar sneuvelde op het slagveld. De overwinning bleef aan KAREL, die de geheele krijgsmacht van RADBOUD verpletterde. Deze zag zich verplicht den vrede af te smeeken en beloofde de prediking van de christelijke leer in zijne staten niet te zullen belemmeren. Dit geschiedde in het jaar 717. [2]) Twee jaren later stierf RADBOUD.

Tijdens dezen opstand der Friezen hadden WILLIBRORD en zijne kloosterlingen zich verplicht gezien *Utrecht* te ver-

---

1) Bat. S. I, bl. 99.

2) (H. J. v. S.) Leven v. d. H. Bonifacius, bl. 44—45.

laten en veiliger plaatsen op te zoeken, maar na de overwinning van KAREL MARTEL keerden zij voor goed naar *Utrecht* weder.

Onmiddellijk werd de prediking des Christendoms met ijver voortgezet. Onder de voornaamste medehelpers van den H. WILLIBRORD moeten hier vermeld worden de H.H. WERENFRIED, de gebroeders EWALD, TILMAN, WIRO, PLECHELMUS en de H. Diaken OTGER.

De H. WERENFRIED kwam van *Engeland* naar deze streken over, en predikte in *Wijk bij Duurstede* en voornamelijk in de *Betuwe*. Op verlangen van den H. WILLIBRORD begaf hij zich omstreeks 700 naar *Medemblik*, om den H. WULFRAM behulpzaam te zijn, of dezen tijdens diens afwezigheid te vervangen. Op de plaats, die thans naar hem *Wervershoef* genaamd is, bouwde hij eene priesterlijke woning, opdat hij de verharde Friezen door aanhoudende prediking voor CHRISTUS zoude winnen. Hij was een nederig, gehoorzaam en ijverig priester, vol innige godsvrucht. Later begaf hij zich naar *Elst* op het oude eiland der Batavieren, waar de H. WILLIBRORD eene kerk had gesticht, en regelde er de kerkelijke zaken. Daarop aanvaardde hij de zielzorg te *Westervoort* en overleed aldaar in geur van heiligheid (720). De eer van zijne begraafplaats veroorzaakte twist tusschen de bewoners van *Westervoort*, die het dierbaar lichaam verlangden te behouden, en de inwoners van *Elst*, die het naar de vroegere woonplaats van den Heilige wilden terugvoeren. Een treffend wonder zou de zaak ten gunste van *Elst* hebben beslist. Het heilig lichaam werd op een schip zonder roer geplaatst, en, tegen aller verwachting in, ging het vaartuig stroomopwaarts; daarna werd de lijkkist neergezet op een wagen, bespannen met twee onbestuurde koeien, welke het kostbaar pand regelrecht naar *Elst* voerden. Met groote eer werd het lichaam aldaar begraven. De Parochiën van *Elst, Westervoort* en *Wervershoef* vereeren hem als Patroon. [1])

De H.H. gebroeders EWALD, in *Engeland* geboren en

[1]) Zie over den H. Werenfried: Bat. S. I, bl. 159 vlg. — Kronenburg II, bl. 153 vlg. — Officia nova ss. etc. op 1 September. — Moll I, bl. 475.

in *Ierland* opgevoed, waren priesters en volgden met den H. TILMAN het voorbeeld van den grooten WILLIBRORD, om in deze gewesten het H. Evangelie te gaan verkondigen. Zij droegen beiden denzelfden naam, maar werden naar de kleur hunner haren de *witte* en de *zwarte* genoemd. Zij waren uitmuntend onderwezen, maar de *zwarte* onderscheidde zich vooral door zijne kennis van de H. Schrift. Vooral in *Westfalen* predikten zij en vonden er beiden den marteldood. [1])

De H. WIRO en de H. PLECHELMUS waren Engelsche Bisschoppen, die evenwel hunne bisdommen verlieten om den apostolischen arbeid van den H. WILLIBRORD te deelen. Zij kwamen uit *Scotia*, met welken naam niet *Schotland* maar *Ierland* wordt aangeduid. In ons land aangekomen, begaven zij zich, gelijk de H. WILLIBRORD gedaan had, eerst naar PEPIJN *van Herstal*, en verkregen een verblijf in het noordelijk gedeelte van *Limburg*. Zij vestigden zich op een tamelijk hoogen heuvel dicht bij *Roermond*, bouwden er eene kerk ter eere van de H. Maagd, en legden den grondslag van een klooster, dat aan den H. PETRUS werd toegewijd. Naar dit klooster werd de heuvel ook *St. Pietersberg*, later *St. Odiliënberg* genoemd. Van hier uit verkondigden zij het H. Evangelie in *Gelderland*. De H. PLECHELMUS was geruimen tijd werkzaam in *Oldenzaal*, de hoofdplaats van *Twente*, en wordt daar nog als Patroon vereerd. Na den dood van den H. WIRO bleef PLECHELMUS met den hier na te noemen H. OTGER in het *St. Pieterskloostcr* wonen, waar hij op hoogen ouderdom overleed. Zijn lichaam werd op den *St. Pietersberg* begraven. Een groot deel zijner heilige relikwieën werd later door de Utrechtsche kanunniken van daar naar *Utrecht* gevoerd; doch de invallen der Noormannen maakten het noodzakelijk ze veilig te verbergen. Eerst honderd jaren later werden zij door Bisschop BALDERIK op hoogere ingeving ontdekt en naar *Oldenzaal* gebracht (954). Nu nog in onzen tijd bezit de

---

[1]) Beda, Hist. Eccl. lib. V. c. 11. — Van Etten, bl. 144 vlg. — Bat. S. I, bl. 148.

kerk van *Oldenzaal* den schedel van dezen Heilige. [1])

Van den H. TILMAN en den H. Diaken OTGER is weinig bekend, evenals van nog andere geloofsverkondigers weinig tot ons gekomen is. De latere noodlottige invallen der Noormannen hebben vele kostbare bijzonderheden en herinneringen voor ons doen verloren gaan. De H. TILMAN was een man van aanzien, behoorde tot den adellijken stand en was van ridder kloosterling geworden. Na den roemvollen marteldood van de H.H. gebroeders EWALD verscheen een hunner aan den H. TILMAN en openbaarde hem de plaats in den *Rijn*, waar hunne lichamen na den dood waren neergeworpen. PEPIJN, hiervan onderricht, liet de lijken naar *Keulen* brengen en ze met luister begraven.

De H. Diaken OTGER leefde met de H.H.WIRO en PLECHELMUS zeer godvruchtig in het klooster van *St. Pieter* en werd in de kerk op den *St. Pietersberg* begraven, waar door zijne verdiensten vele wonderen geschied zijn. [2])

De dood van RADBOUD (719) oefende eenen gunstigen invloed op de bekeering der Friezen uit. De grootste hinderpaal voor de vrije prediking was weggevallen. De geloofsverkondigers verkregen volkomen vrijheid om het Christendom alom te prediken, en God schonk wasdom aan het zaad, dat in zijnen akker werd uitgestrooid, terwijl het onkruid werd uitgeroeid. Geheele scharen zwoeren de afgoderij af, en weldra beleed een groot deel van *West-Friesland* den naam van JESUS CHRISTUS. Zoo zegende God in zijne grenzenlooze erbarming den heilzamen arbeid van den H. WILLIBRORD en zijne metgezellen; zoo rees de zon des Geloofs steeds hooger over onzen dierbaren geboortegrond op en bracht met hare verwarmende stralen het christelijk leven tot rijpere ontwikkeling. Waar vroeger in de wilde wouden

---

[1]) Zie over de H.H. Wiro en Plechelmus: Batavia Sacra I, bl. 409 en 418. — Kronenburg, III, bl. 3. — Van Etten, bl. 149 vlg. — De Katholiek, 1862, dl. 42, bl. 92. — J. H. Hofman: de H.H. Relieken van St. Plechelmus te Oldenzaal (Archief voor de Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, dl. II, bl. 394 vlg.) — M. Willemsen, Verhandeling over het geboorteland van den H. Wiro, Roermond, 1898.

[2]) Bat. S. I, bl. 148. — Van Etten, bl. 147—153. — Kronenburg l. c.

onder breedgetakte eiken de schandelijkste afgodendienst voltrokken werd, werd nu door heilige mannen Gods op hun draagbaar altaar het vlekkeloos Offer opgedragen, en de woeste krijgsgezangen der heidenen werden vervangen door het stil gebed der nederknielende menigte. Kerken en kapellen werden allerwege opgericht, aanvankelijk van hout en nietig, maar die bestemd waren om later in heerlijke monumenten van levendig geloof en liefde, in al den rijkdom en vormen der middeleeuwsche christelijke kunst over te gaan. De ruwe zeden der barbaren maakten plaats voor de christelijke deugd; de heidensche ondeugden werden uitgeroeid. Een nieuw tijdperk van genaden en zegeningen was na zoovele jaren van duisternis en dwaling voor onze voorvaderen aangebroken. Zeker niet plotseling werden de diep ingewortelde gebreken uitgeroeid, de barbaarsche ruwheid en woestheid afgelegd en de schandelijkste gewoonten verlaten; maar toch het kruis van CHRISTUS was op dezen bodem geplant, en van dat kruis straalde onzen vaderen de luister tegemoet der offervaardige liefde, en hun rechtschapen hart bleef niet koud voor den gloed, die op het altaar vlamde.

Nog eene bijzonderheid moet hier worden vermeld, welke voor de geschiedenis der kerk van *Noord-Nederland* van het grootste gewicht is geweest.

De verkondiging van het H. Evangelie, de vele apostolische reizen der geloofspredikers, het onderhoud van hen en hunne dienaren, het stichten van kerken en kapellen veroorzaakten vele geldelijke offers. De edelmoedigheid echter der Frankische edelen en vooral de hartelijke vriendschap van PEPIJN en KAREL MARTEL met den H. WILLIBRORD en zijne geestelijke omgeving, voorzagen in die behoeften. En niet enkel door aalmoezen met milde hand gegeven, maar ook door schenkingen van vele vaste goederen, werd de H. WILLIBRORD in staat gesteld voor zich en de zijnen en voor de christelijke gemeenten, door hem gesticht, de noodige zorg te dragen. Meerdere landgoederen en uitgestrekte bezittingen werden hem geschonken. [1]) In

[1]) Zie een overzicht der schenkingen aan den H. Willibrord gedaan bij Alberdingk Thijm, De H. Willibrordus, bl. 204 vlg., 218 vlg., 242 vlg.

Echternach en *Thuringen*, in *Toxandrië (Noord-Brabant)*, te *Bern* bij *Heusden*, te *Os*, *Diessen*, *Busloo ('s Bosch)*, *Bakel, Vlierden, Deurne, Susteren* en in het land van *Kleef* bezat de H. WILLIBRORD weldra eigendommen. Maar de grootste schenking, voor ons van het meeste belang, werd hem in 722 of 723 aangeboden door KAREL MARTEL. KAREL schonk aan het klooster van WILLIBRORD te *Utrecht* in volkomen bezit en eigendom: den geheelen burcht *Utrecht* zoowel binnen de muren als daar buiten, met al wat er bij of onder behoorde, met al de hoeven, landerijen, velden, beemden en bosschen. Later in 725 of 726 vermeerderde hij deze aanzienlijke schenking met de vruchtbare *Betuwe;* zoodat de heerlijkheid *Elst* en al het land tusschen *Arnhem* en *Nijmegen* aan de Kerk van *Utrecht* kwam. [1])

Van dien tijd af was de Kerk van *Utrecht* voor goed gevestigd. Het geestelijk gezag van den H. WILLIBRORD strekte zich over bijna geheel ons vaderland uit: *Utrecht* zelf was èn om zijne eerste bekendheid met het Christendom èn om zijne gunstige ligging aan den *Rijn* in het midden des lands, bijzonder geschikt om de hoofdzetel des Bisdoms te zijn. Van daar uit werden de priesters en geloofsverkondigers naar alle streken uitgezonden.

Uit die vorstelijke geschenken en meerdere giften, die de kerk van *Utrecht* voortdurend bleven toevloeien, ontstond nu langzamerhand en als 't ware van zelf de *wereldlijke macht* der Utrechtsche Bisschoppen. Ieder toch, die een eigendom van landerijen, kasteelen of dorpen bezat, was tevens, volgens het toenmalig recht, de heer der bewoners en de vorst van het gebied.

Het mag ons dus niet verwonderen, als wij in het vervolg der geschiedenis de Bisschoppen van *Utrecht* ook als wereldlijke vorsten zien regeeren. Als eigenaars van den grond waren zij tevens de vorsten des volks en tot wereldlijk bestuur verplicht, en had hun grondgebied niet minder recht van bestaan dan b.v. het Graafschap *Holland.* Juist omdat

---

1) Moll I, bl. 337—338. Zie de akten der schenkingen bij Heda, Hist. Episc. Trajecten. pag. 28—30. — Van Etten, bl. 276 tot 280.

het landsbestuur in de handen der Bisschoppen was, had het *Sticht* meer dan ieder ander gewest gelegenheid om zich te ontwikkelen en tot grooten bloei te komen, gelijk uit de geschiedenis zal blijken.

Zoo vinden wij later geregelde legers van den Bisschop van *Utrecht*, om den inwendigen vrede van het *Sticht* te handhaven en de grenzen tegen de opkomende vijanden te verdedigen; en dat die legers niet tot overbodig machtsbetoon, maar tot noodzakelijke bescherming dienden, blijkt wel hieruit, dat bijna door alle volgende eeuwen tot de zestiende eeuw toe, het *Sticht*, nu eens aanvallend dan verdedigend, zijn bestaan in bloedigen krijg heeft moeten handhaven, vooral tegen de graven van *Holland* en van *Gelre*.

Men heeft den II. WILLIBRORD wel verweten, dat hij, hoe heilig ook van levenswandel, toch niet afkeerig was van hooge waardigheid en wereldsche goederen. [1]) Maar de waardigheid van Bisschop verzocht hij van den Paus tegen zijn eigen verlangen in, en de hoogere waardigheid van Aartsbisschop ontving hij buiten zijn toedoen, terwijl hij de vele schenkingen en giften nimmer aanvaardde voor zijn persoonlijk gebruik, maar immer ten bate der Kerk en andere heilige doeleinden. De groote belangstelling, zegt Moll, [2]) die onze geloofspredikers, onze bisschoppen en andere geestelijken van dit tijdvak voor de vermeerdering en het behoud der kerkelijke goederen en inkomsten geopenbaard hebben, ofschoon somtijds aangevoerd als een bewijs van laakbare aardschgezindheid bij die mannen, laat zich gereedelijk verklaren en verdedigen, als men opmerkt, dat het bestaan der jonge kerk en de werkzaamheden harer dienaren zonder bezit van tijdelijk goed volstrekt onmogelijk was. Evenmin als men het den filanthroop van onze dagen ten kwade zal duiden, dat hij voor eene stichting van openbare liefdadigheid financieele krachten verzamelt, waardoor zijne instelling tot stand zal komen en voor den ondergang bewaard worden, evenmin mag men een WILLIBRORD of BALDERIK berispen, dat zij van de vorsten, onder wier

---

1) O. a. Arend, Algem. Gesch. d. Vad. I, bl. 333.
2) Moll I, bl. 336.

bescherming, of van hunne bekeerlingen, tot wier heil zij arbeidden, aanzienlijke geschenken aannamen, of hen zelfs tot het doen van schenkingen aanspoorden. Hadden onze apostelen en kerkvoogden dit niet gedaan, en zich omtrent het bezit van tijdelijke middelen onverschillig betoond, zij hadden zeker den roem verdiend van onbaatzuchtige, maar niet van welberaden mannen geweest te zijn. Zij moesten hunnen onderhoorigen geestelijken het noodige levensonderhoud verschaffen, kerken bouwen, den openbaren godsdienst bezorgen met al hare toenmalige vormen, die in betrekkelijken zin kostbaar waren, en daarenboven de armenverpleging, die in een pas gekerstend land trouwe behartiging behoefde.

Voor het vervolg der geschiedenis dient men wel in acht te nemen, dat het *geestelijk* bestuur, het *Bisdom* der Bisschoppen van *Utrecht*, zich uitstrekte over nagenoeg geheel *Noordelijk Nederland*, terwijl het *wereldlijk* bestuur zich bepaalde tot het gewest, waarvan de Bisschoppen eigenaars en vorsten waren, en dat het *Sticht* genoemd werd.

Toen de H. WILLIBRORD vele jaren in dezen wijngaard des Heeren gearbeid en den last en de hitte van den dag ruimschoots gedragen had, besloot hij zich een steun in zijn hoogepriesterlijk ambt te verschaffen, en uit het kleine genootschap van priesters een trouwen medehelper te kiezen, die in staat was eene zoo groote menigte te besturen en hem later op den bisschoppelijken troon op te volgen. De keus van den H. WILLIBRORD viel op den H. WINFRIED, dien wij beter kennen onder zijnen lateren naam BONIFACIUS. Deze was reeds vroeger naar ons land gekomen om den arbeid met den H. WILLIBRORD te deelen, maar om den geweldigen RADBOUD was hij gedwongen terug te keeren. Zoodra hij echter den dood van RADBOUD had vernomen, had hij zich bij den H. WILLIBRORD aangesloten, om gedurende drie jaren onder diens leiding hier te prediken. Met dankbare liefde had WILLIBRORD hem ontvangen en hem geleerd, welke wijze van evangelieverkondiging hij tot dusverre met zoo goeden uitslag gevolgd had. Nu deze drie jaren bijna verstreken waren, verlangde WILLIBRORD, dat de ijverige medearbeider zich voor goed

aan hem verbinden en de bisschopswijding ontvangen zou. Maar BONIFACIUS verontschuldigde zich, zooals wij later zullen zien, en hoezeer WILLIBRORD aanhield, ten laatste moesten beiden van elkaar afscheid nemen. BONIFACIUS trok naar *Duitschland*, maar onvergetelijk zou hem ons vaderland zijn; hij zou er veel voor blijven werken, altijd voor bidden, tot hij eindelijk met zijn martelbloed onzen bodem zou heiligen.

In 722 maakte de H. WILLIBRORD zijn testament en schonk de goederen, waarover hij beschikken kon, aan zijne geliefde abdij van *Echternach*. Aan den bisschoppelijken stoel van *Utrecht* liet hij slechts datgene, wat er reeds aan behoorde. Waarschijnlijk zal de Heilige dit gedaan hebben, omdat hij de toekomst van het Bisdom van *Utrecht* nog zorgelijk inzag. De macht der Friezen was wel gebroken, maar lang niet vernietigd, en leverde gedurig groot gevaar op. Ook was uit de kerkelijke regeling van het Bisdom eene verwikkeling ontstaan met den Bisschop van *Keulen*, aan wien bij de stichting van de oude reeds verwoeste *St. Thomaskapel* door DAGOBERT, het bekeeringswerk der Friezen allereerst was opgedragen, en die daarom het Bisdom van *Utrecht* van zich afhankelijk wilde maken. Dat de H. WILLIBRORD door de bepalingen van zijn testament, in geval dit werkelijk echt zou zijn, voorzichtig heeft gehandeld, bleek na zijnen dood. Jaren gingen er voorbij, eer dit geschil met *Keulen* was vereffend, en WILLIBRORD eenen geregelden opvolger kreeg in het Bisdom van *Utrecht*. [1])

Uit de laatste tien jaren van WILLIBRORDS leven zijn ons weinig bijzonderheden bewaard gebleven. Hij begaf zich naar *Echternach*, doch liet zich vóór zijn vertrek vervangen door eenen mede-bisschop, die echter den Heilige na diens dood, om welke reden dan ook, niet op den zetel van *Utrecht* is gevolgd. Wie die mede-bisschop is geweest, bleef onbekend. Sommigen zeggen DADANUS, anderen EOBANUS, weer anderen ADOLPHUS. [2])

---

1) De echtheid van dit testament wordt niet ten onrechte door Alberdingk Thijm bl. 247 vlg. betwijfeld, maar door van Etten, bl. 298 in noot, verdedigd.

2) Cfr. van Etten, bl. 308—309. — (H. J. v. S.) Leven v. d. H. Bonif. bl. 132. — De Katholiek, 1876, deel 69, bl. 226. — Moll I. bl. 287 vlg.

De 7de November van het jaar 739 was voor den H. WILLIBRORD de dag der eeuwige vergelding; hij gaf, vol van verdiensten en goede werken, zijne schoone ziel den Schepper weder.

Het lichaam van den Heilige werd neergelegd in eene wit marmeren tombe. Deze werd echter een halven voet te kort bevonden, doch door Gods almacht op wonderbare wijze verlengd. Aan een godvruchtigen leerling werd op verren afstand zijn overlijden geopenbaard. Hij betuigde aanschouwd te hebben, hoe de ziel van den Heilige met een helderen lichtglans omgeven en onder welluidend gezang door de engelen werd ten hemel gedragen. Velen der broeders te *Echternach* verklaarden, dat zij meermalen boven de legerstede, waarop de Heilige gestorven was, een helder licht en een hemelschen geur waargenomen hadden. [1])

Nog immer wordt zijn graf met vele wonderwerken verheerlijkt, en jaarlijks heeft te *Echternach*, onder toeloop van duizenden, op den 7den November eene plechtige processie (springprocessie) plaats. [2])

Van alle geloofspredikers, die onzen heidenschen voorvaderen het Evangelie verkondigden, heeft geen enkele meer aanspraak op onze dankbare vereering dan de H. WILLIBRORD. Hem vooral hebben wij den stichter onzer Kerk te heeten, den invoerder der christelijke beschaving in onze landen, die zijn apostolaat vervuld heeft gedurende een halve eeuw met eene volharding, eene zelfopoffering, een gunstigen uitslag, zijne gewichtige taak en den roem aller tijden waardig. Het heil, dat ons geworden is in het H. Katholiek Geloof, de zon der Gerechtigheid, die hier is opgegaan en ons met hare stralen verwarmt, de eindelooze gunsten, welke God in den loop der eeuwen aan onze vaderen heeft geschonken en nog schenkt, danken wij op de eerste plaats aan den H. WILLIBRORD, die als een brandende fakkel aan ons dwalend en dorstend voorgeslacht den weg en de bron des levens heeft getoond. Het dankbare *Nederland*, vereert den H. WILLIBRORD als eersten en voornaamsten patroon.

---

[1]) Van Etten, bl. 323 vlg.
[2]) Van Etten, bl. 345 vlg. — Alberdingk Thijm, H. Willibr. bl. 296.

§ IV. DE H. BONIFACIUS.

De H. BONIFACIUS [1]) werd in het jaar 680 in *Engeland* uit aanzienlijke ouders geboren. Zijn eigenlijke naam was WINFRIED en werd eerst later door den Paus in BONIFACIUS veranderd. Reeds vroeg werd hij door zijnen vader aan de voortreffelijke leiding der kloosterlingen te *Andescansastre* (later *Exeter*), onder het bestuur van den Abt WOLFHARD toevertrouwd. Tegen zijn veertiende jaar ging hij met toestemming zijner oversten in het klooster te *Nuhtcelle* onder den Abt WINBERTUS.

Op dertigjarigen leeftijd ontving hij na eene voorbeeldige voorbereiding de priesterlijke waardigheid, en muntte uit door eene innige liefde tot God, groote en vooral practische wetenschap, moed, voorzichtigheid en welsprekendheid en door een allerbeminnelijkst karakter. De algemeene geestdrift, welke destijds de Angelsaksische kerk bezielde voor de uitbreiding van het Christendom in ons vaderland, drong meer en meer door in zijn priesterlijk gemoed, en toen het plan tot rijpheid was gekomen, stak hij met twee of drie reisgenooten de *Noordzee* over, en kwam in 716 te *Wijk bij Duurstede.*

Hoe bitter werd zijne hoop om den Friezen het H. Evangelie te verkondigen teleurgesteld! De Friezen waren juist in het heetst van den strijd om hunne onafhankelijkheid op de Franken te herwinnen. *Wijk bij Duurstede* en al de omliggende streken waren door het zwaard van RADBOUD heroverd. De Franken waren verdwenen, de heiligdommen verwoest, de kloosterlingen en priesters, met den H. WILLIBRORD aan het hoofd, hadden veiliger verblijfplaatsen uitgekozen. Toch trok de H. BONIFACIUS voort naar *Utrecht*, doch vond de kerken van *St. Salvator* en en den *H. Martinus* ledig.

---

[1]) Over den H. Bonifacius cfr. (H. J. v. S.) Leven v. d. H. Bonifacius, Amsterdam, 1889. — Van Etten, l. c., bl. 245 vlg., 257 vgl. — De Katholiek, 1855, deel 27, bl. 337. — 1876, deel 69, bl. 387. — Moll I, bl. 133 vlg., 329 vlg. — Bat. S. I, bl. 207 vlg. — Nuyens II, bl. 90 vlg. — Kronenburg III, bl. 41 vlg. — Officia nova SS. Dioec. Harlem. op 5 Juni en 12 Juni. — J. P. Müller, Bonifacius, eene kerkhistorische studie.

Hij beproefde evenwel van RADBOUD verlof te krijgen om te mogen prediken; maar hoewel hij goedgunstig werd ontvangen, zag hij toch duidelijk in, dat hij hier niets zou kunnen uitrichten. Een geheelen zomer spaarde hij noch prediking, noch versterving; maar toen zelfs de uiterste krachtsinspanning niets baatte en ook geen beter uitzicht zich ontsloot, keerde hij naar zijn klooster te *Nhutcelle* terug.

Kort daarna stierf zijn leermeester, de Abt WINBERTUS, en de kloosterlingen verlangden eenparig den H. BONIFACIUS als opvolger. Doch aan den drang zijns harten om geloofsverkondiger te zijn, kon hij geen weerstand bieden. Hij wees dus die waardigheid van de hand, en toog in 718 naar *Rome*, waar GREGORIUS II den pauselijken Stoel bekleedde. Aanstonds erkende deze in hem den geloofsijver, den moed, de onderwerping en de liefde, die den waren apostel vormen. Hij gaf hem uit zijne rijke ondervinding de heilzaamste raadgevingen voor de bekeering der Duitsche volksstammen, en schonk hem kostbare relikwieën en een schat van boeken.

Maar verblijdender dan alle menschelijke hulp was voor BONIFACIUS de bemoediging, die hij rechtstreeks van God ontving. In die dagen had God zich aan hem in een droomgezicht geopenbaard, en hem geboden, den oogst Gods te maaien en geestelijke schoven van heilige zielen in de graanschuren van den Hemelschen Koning te vergaderen.

Den geheelen winter bleef BONIFACIUS te *Rome*, totdat hij eindelijk uit GREGORIUS' handen een schrijven ontving, waarin de Paus, »in den naam der ondeelbare Drievuldigheid, door het onwankelbaar gezag van den H. Petrus, den prins der apostelen, wiens leergezag hij uitoefent, wiens zetel hij bekleedt, hem aanstelt en beveelt om aan alle heidensche volken, waartoe hij zal kunnen doordringen, het Rijks Gods te brengen, het Evangelie te verkondigen en hen te doopen volgens de wijze hem door den H. Stoel geleerd."

Aldus werd de H. BONIFACIUS van Godswege de apostel van *Duitschland* (15 Mei 719), en de bekeering vooral der Saksen werd zijn hoofddoel.

Hij trok naar *Duitschland* en predikte, maar met weinig vrucht, in *Thuringen*. Spoedig echter vernam hij den dood van den woesten RADBOUD (719), en zijn vurige geloofsijver dreef hem andermaal naar de Friezen. Daar was, na de overwinning van KAREL MARTEL, alles wederom aan de Franken onderworpen en de christelijke godsdienst bloeide weder krachtig op onder het zegenrijk bestuur van den H. WILLIBRORD. Deze ontving met open armen en heilige vreugde den mannelijken en krachtigen BONIFACIUS, en juichend begroette hij den van ijver vlammenden zendeling, die zoo geschikt was om hem te ondersteunen. Hij wijdde den H. BONIFACIUS in al zijne vooruitzichten en plannen in, toonde hem geheel zijne wijze van werken, maakte hem bekend met den toestand der kerk, en liet hem gevoelen, hoe gunstig het oogenblik was om op het Friesche volk invloed uit te oefenen. Als nu de H. BONIFACIUS zag, dat de oogst hier groot, maar de arbeiders weinig waren, liet hij zich vinden, om drie jaren den grooten apostel der *Nederlanden* ter zijde te staan. Aanstonds toog hij aan den arbeid en won vele zielen voor den Heer. Zijn arbeidsveld vond hij in de omstreken van *Utrecht* en aan de boorden van de *Vecht*, te *Woerden*, *Achttienhoven*, *Weesp* en tusschenliggende plaatsen en te *Velzen*.

Misschien, doch het is volstrekt niet met zekerheid aan te toonen, belegde de H. BONIFACIUS met de geestelijkheid te *Utrecht* eene *synode*, waarbij de H. WILLIBRORD tegenwoordig was, en waar het besluit genomen werd, om naar alle streken geloofsverkondigers te zenden [1]). De evangelieprediking bracht in ieder geval schoone vruchten voort. Op tal van andere plaatsen werden de heidensche

---

[1]) Deze synode wordt vermeld door Pseudo-Marcellinus »Vita S. Swiberti«, die, zooals reeds gezegd is, onvertrouwbaar is. Hij plaatst haar in het jaar 719, en laat er, behalve de H.H. Willibrord en Bonifacius, ook de H.H. Suitbertus, Wiro, Plechelmus en Otger bij tegenwoordig zijn. Maar in 719 was de H. Suitbertus reeds lang overleden. Misschien heeft deze synode wel plaats gehad, maar veel vroeger, bij voorbeeld kort na Willibrords terugkeer van de tweede reis naar Rome. — Van Etten, bl. 154., Batavia S. I, bl. 95 en Moll I, bl. 328 echter verwerpen haar beslist.

tempels omvergeworpen en christelijke kerken daarvoor in de plaats gesteld.

Toen de H. WILLIBRORD, reeds 64 jaren oud, hem niet enkel tot zijnen medewerker, maar ook tot zijnen opvolger wilde bestemmen, en hem uitnoodigde de waardigheid van het bisschoppelijk ambt mede te aanvaarden, weigerde de H. BONIFACIUS uit nederigheid, en beriep zich op zijne jeugd, wijl hij den voor de bisschoppelijke waardigheid vereischten leeftijd nog niet bezat [1]). Als echter de H. WILLIBRORD aanhield, en hem met zachte woorden verweet, dat hij slechts voorwendsels tot verontschuldiging te baat nam, beriep de H. BONIFACIUS zich op den zendbrief van den Paus, volgens welken hij vooral voor de *Duitsche* volken was bestemd. Zonder uitdrukkelijke toestemming van den Apostolischen Stoel, wiens legaat hij was, mocht hij de bisschoppelijke waardigheid niet aanvaarden. Voor deze reden zwichtte de H. WILLIBRORD, en hoezeer het hem ook leed deed, liet hij den Heilige na de drie jaren, waartoe hij zich verbonden had, vertrekken (722) [2]).

De H. BONIFACIUS begaf zich naar *Duitschland*. Op zijne reis daarheen ontmoette hij in het klooster *Pfalzel*, waar hij eenige dagen vertoefde, den H. GREGORIUS, den kleinzoon van de vrome abdis ADULA, dochter van DAGOBERT II. Terwijl de H. BONIFACIUS het middagmaal gebruikte, werd door GREGORIUS, een knaap van veertien of vijftien jaar, eene stichtende lectuur uit de H. Schrift gehouden. Hij las met zooveel nadruk en gevoel, en gedroeg zich daarbij zoo passend, dat de Heilige opmerkzaam werd op de voortreffelijke gaven van geest en hart, die dezen jeugdigen knaap eigen waren. Hij prees hem en zeide: »Gij leest zeer goed, mijn zoon; maar verstaat gij ook wat gij leest?« De knaap meende alles te begrijpen, doch toen het er op aankwam, om met eigen woorden te verklaren, wat hij gelezen had, gelukte dit niet. »Wilt gij, vroeg BONIFACIUS,

---

[1]) De H. Bonifacius meende, waarschijnlijk steunende op de Canones Apostolici, dat voor de bisschoppelijke waardigheid de leeftijd van vijftig jaren werd gevorderd. cfr. De Katholiek, 1876, deel 69, bl. 223.

[2]) (H. J. v. S.) Leven v. d. H. Bonif. bl. 64 tot 68.

dat ik het u eens zeggen zal?« En onmiddellijk begon hij over den inhoud van het gelezene met zoo vurige en wegsleepende welsprekendheid voor alle aanwezigen te prediken, dat de leerzame en weetgierige knaap daardoor geboeid en als betooverd werd. De gloed der rede en de kracht der waarheid, die er in doorstraalden, grepen hem zoozeer aan, dat hij vurig verzocht den H. BONIFACIUS, dien hij vroeger nooit gezien had, te mogen volgen. Hij volgde hem en bleef hem trouw tot aan diens marteldood, en werd later Bisschop van *Utrecht* [1]).

De H. BONIFACIUS ging andermaal naar *Thuringen* en vandaar naar *Hessen*, en nu werd zijn arbeid door God met rijken oogst gezegend. KAREL MARTEL had ook daar de vijanden van het H. Geloof herhaaldelijk verslagen, zoodat de uitbreiding van het Christendom geregeld kon worden voortgezet.

Spoedig trok de Heilige de opmerkzaamheid van Paus GREGORIUS II, die hem in 722 andermaal naar *Rome* riep. BONIFACIUS gaf den Heiligen Vader volledige rekenschap van zijnen apostolischen arbeid, won den raad des Pausen in aangaande sommige aangelegenheden, en vroeg uitgebreide volmachten voor het werk zijner prediking. Bij deze gelegenheid legde hij schriftelijk in de handen van den Paus zijne geloofsbelijdenis af, welk voorbeeld later door alle bisschoppen is gevolgd; hij beloofde trouw en gehoorzaamheid aan den Stedehouder van CHRISTUS op aarde, en beloofde ook de gebruiken en instellingen der H. Kerk overal bij de bekeerde volken te zullen invoeren.

Toen de Paus dit alles vernomen had, openbaarde hij aan den Heilige zijn voornemen om hem tot bisschop te wijden. Die mededeeling verraste den nederigen kloosterling, doch hij durfde het opperhoofd der Kerk niet tegenspreken, en ontving den 30^{en} November van het jaar 722 uit de handen van den Paus de bisschoppelijke wijding met den titel van *Bisschop der Duitsche volken* zonder bepaalden zetel *(Episcopus regionarius)*. Ook werd zijn naam WIN-

---

[1]) (H. J. v. S.) l. c. bl. 70—71. — Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1893, bl. 6. — Van Etten, bl. 264 vlg. — Moll I, bl. 157.

FRIED bij die gelegenheid in BONIFACIUS veranderd. [1])

Uit *Rome* keerde de H. BONIFACIUS weer naar *Duitschland* terug, en hervatte zijne verhevene taak. Met eigen hand doopte hij in den tijd van veertig jaren vele duizenden heidenen. Zijn ijver kende geen hinderpalen. Dikwijls rukte hij met levensgevaar de altaren der afgoden omver, verbrijzelde hunne beelden, en deed de reusachtige eiken, waaronder zij vereerd werden, uitroeien.

Zijn arbeid was niet zonder de grootste moeielijkheden. Deze ontstonden voornamelijk hieruit, dat sommige Britsche zendelingen in eenige opzichten van de katholieke leer en kerkgebruiken gingen afwijken, vooral wat het vieren van het paaschfeest, [2]) de doopplechtigheden en den ongehuwden staat der geestelijken betreft. Ook waren er zelfs mannen het heiligdom binnengegaan, die zonder wetenschap en zonder wettige wijding zich de bediening van het priesterschap aanmatigden, en uit winstbejag zich niet alleen voor het verrichten van christelijke godsdienstplechtigheden, maar ook voor heidensche offers lieten vinden. Voegen wij daarbij den aanhoudenden toestand van oorlog met de Saksen en daarmede gepaard gaande verwildering en verwarring, waaraan *Duitschland* ten prooi was, dan kan men begrijpen, onder hoeveel strijd en lijden de H. BONIFACIUS daar werkzaam was.

Van het Frankische hof ontving de H. BONIFACIUS de hulp niet meer, welke het vroeger aan de geloofsverkondigers had geboden. De geestelijken van dat hof, nu voornamelijk bestaande uit gunstelingen der vorsten, die dikwijls zonder roeping het priesterschap ontvingen, en zich meer om kerkelijke inkomsten dan om het heil der zielen bekommerden, waren den Heilige niet genegen. Met zachtzinnigheid wel is waar, maar toch met kracht had hij zich tegen die misbruiken verzet, doch zich daardoor hunnen haat op den hals gehaald. Vele aanzienlijke leeken volgden de verbastering van het Frankische hof, en gaven door hun onchristelijk gedrag en ruwe levenswijze groote ergernis, zoodat de

---

[1]) (H. J. v. S.) l. c. bl. 76—84.

[2]) Bat. S. I, bl. 26, no. 3.

H. BONIFACIUS zich verplicht rekende van de Franken verwijderd te blijven. Zelfs KAREL MARTEL, hoewel den Heilige niet bepaald vijandig, schonk hem de hulp niet meer, welke hij noodig had.

KAREL toch had zich door eigen kracht aan de spits van het rijk der Franken weten te plaatsen, en moest zich door eigen kracht daar handhaven. Naar gelang de belangen zijner heerschappij het medebrachten, benadeelde of bevorderde hij den Godsdienst. Zoo zond hij heilige bisschoppen in ballingschap, of wierp ze in de gevangenis, sloeg de handen aan de schatten der Kerk, om daarmede zijne krijgsknechten te betalen, schonk bisdommen en abdijen aan zijne bevelhebbers en verjoeg de priesters, omdat zij godvreezend waren. Doch dezelfde KAREL was de verdediger der Pausen, beloofde bescherming en hulp aan de geloofsverkondigers, en bereidde de akkers, waarin door dezen het zaad des Geloofs kon worden uitgestrooid. Dat de H. BONIFACIUS op zulk een man weinig of geen invloed had, laat zich begrijpen, en de omgeving van het hof bracht het hare ertoe bij. [1])

Toch bleef de H. BONIFACIUS met onbezweken moed aan den arbeid, en veelvuldig waren de vruchten. Toen Paus GREGORIUS II den 11en Februari 731 overleden was en GREGORIUS III den pauselijken troon had bestegen, zond de H. BONIFACIUS een gezantschap naar *Rome* om den Paus met zijne verheffing geluk te wenschen, opnieuw zijne gehoorzaamheid aan PETRUS' opvolger te beloven, en tevens verslag te geven van zijn bekeeringwerk onder de heidenen. De Paus beloonde hem door hem te verheffen tot *Aartsbisschop* en hem het *Pallium* te zenden. (732).

In 738 trok de H. BONIFACIUS voor de derde maal naar *Rome*. Redenen van het hoogste belang hebben hem tot die reis gedreven. Jarenlang had hij met mannenkracht het grootsche werk van *Duitschlands* bekeering doorgezet en geleid; hij was de ziel der geheele onderneming, en wat anderen deden, geschiedde op zijn raad, met zijne hulp. Maar de Heilige was nu reeds achtenvijftig jaren oud

---

1) (H. J. v. S.) l. c. bl. 134 en 135.

en moest toch ook bezorgd zijn voor de toekomst; wie zou na hem voor de op zichzelf staande, door hem gestichte kerken en kloosters zorgen? Dat vooral besprak hij met den Paus en deze voorzag hem met de uitgestrektste volmachten.

Als gevolmachtigd Gezant van den Apostolischen Stoel en Primaat van *Duitschland* keerde de Heilige uit de Eeuwige Stad terug, en stichtte verscheidene bisdommen in *Duitschland;* zelf echter bleef hij als *Aartsbisschop der Duitsche volken* zonder vasten zetel zijne evangelische reizen voortzetten.

Toen echter den 7^{en} November 739 de H. WILLIBRORD tot de hemelsche vergelding was opgeroepen, gevoelde het hart van den H. BONIFACIUS medelijden met de nu verweesde Friezen. Op aanbeveling van KARLOMAN, den tweeden zoon van KAREL MARTEL, nam hij als Primaat en Aartsbisschop der Duitsche volken de zorg voor het Bisdom van *Utrecht* op zich, stelde er zijn reeds genoemden metgezel, den H. GREGORIUS, door hemzelven onderricht en priester gewijd, tot zijn plaatsvervanger aan in het dagelijksch bestuur, en wijdde later den H. EOBANUS tot wijbisschop, opdat in de bisschoppelijke bediening zou zijn voorzien. — Zelf ondernam hij in de jaren 739—741 eene reis door *Friesland.*

Onder dien titel van *Aartsbisschop der Duitsche volken* heeft de H. BONIFACIUS tot zijnen roemvollen marteldood het Bisdom van *Utrecht* bestuurd. Nooit heeft hij den titel van *Bisschop van Utrecht* gedragen, maar hij belastte zich slechts als *Apostolisch Bestuurder* met de geestelijke zorg van het Bisdom, hetwelk weldra al de kracht van zijnen arm zou noodig hebben, om niet geheel te niet te gaan. [1])

Ter voleinding van zijn werk in het oprichten der Duitsche bisdommen moest de H. BONIFACIUS nog zorgen voor de vestiging van eenen *Aartsbisschoppelijken* zetel, waaraan de verschillende bisdommen zouden worden onderworpen. Hoewel hij gaarne *Keulen* daartoe gekozen had, en werkelijk daar benoemd was, noopten hem de omstandigheden om *Mentz* tot Aartsbisdom te verheffen. Bij pauselijk besluit

---

1) De Katholiek, 1876, dl. 69, bl. 226 tot 229.

werd deze verheffing goedgekeurd, en van toen af voerde de H. BONIFACIUS ook den titel van *Aartsbisschop van Mentz* (744—745). Onder de dertien bisdommen, welke hem als suffraganen (onderhoorigen) werden toegewezen behoorde ook *Utrecht*.

Doch de Bisschop van *Keulen*, HILDIGER, verzette zich daartegen, en beweerde recht te hebben op *Utrecht*, krachtens eene oude schenking van koning DAGOBERT, die aan den Bisschop van *Keulen* omstreeks 630 de verkondiging van het Christendom in *Utrecht* en omstreken had opgedragen (zie bl. 14). De H. BONIFACIUS schreef daarover, omtrent het jaar 753, een brief aan Paus STEPHANUS III, waarin hij verhaalt, hoe de Bisschop van *Keulen* die schenking heeft ontvangen, onder voorwaarde, dat hij werken zou aan de bekeering der Friezen. Dit is echter, zeide hij, niet geschied; maar later is WILLIBRORD gekomen, »een man van wonderbare heiligheid en verstorvenheid«, die door SERGIUS tot Bisschop der Friezen gewijd, vijftig jaren lang aan de bekeering van dat volk heeft gearbeid. Hij verzocht, om de bewering van den Bisschop van *Keulen* afdoende te kunnen wederleggen, dat de Paus hem uit het archief een afschrift van de oorkonde zou zenden, waarin de zending van den H. WILLIBRORD beschreven was.

Het plan van den Heilige schijnt geweest te zijn, om *Utrecht* of op zichzelf te laten bestaan, alleen aan den Paus onderworpen, of het tot een aartsbisdom te verheffen. [1]) Wij vernemen daaromtrent niets; doch zeker is het in ieder geval, dat door het krachtig optreden van den H. BONIFACIUS de zelfstandigheid van het Bisdom van *Utrecht* behouden is gebleven. Jaren lang heeft het geschil geduurd, en hieraan zal men het wel moeten toeschrijven, dat eene geregelde opvolging van *gewijde* Bisschoppen van *Utrecht* eerst in 778 verzekerd was. [2]) *Keulen* werd later, omstreeks 794, bij eene nieuwe kerkregeling, tot Aartsbisdom verheven, en het Bisdom van *Utrecht* als suffragaan daaraan onderhoorig. Sinds dien tijd werd het Bisdom van *Utrecht*

---

1) (H. J. v. S.) l. c. bl. 148.
2) De Katholiek l. c.

kerkrechtelijk aan *Keulen* als aan zijn metropolitaan onderworpen, totdat *Utrecht* in 1559 zelf aartsbisdom werd. [1])

Met ijver behartigde de H. BONIFACIUS de belangen der Utrechtsche Kerk. Hij voltooide of verbeterde aanmerkelijk de *St. Salvatorskerk (Oude Munster),* welke later naar hem de *St. Bonifaciuskerk* genoemd werd. Maar bijzonder toonde hij zijne liefde voor het Bisdom van *Utrecht* door onvermoeid ons vaderland door te trekken, overal te prediken, kerken te stichten en te wijden, bekeerlingen te doopen en te vormen; en wonderbare vruchten des heils bracht zijn ijver hier voort.

Tot hoogen ouderdom bleef de H. BONIFACIUS aan de bekeering onzer vaderen al zijne krachten wijden, en reeds was hij zijn vijfenzeventigste levensjaar ingetreden, toen hij het verlangen te kennen gaf, om andermaal *Friesland* te bezoeken. Hij maakte derhalve van zijne pauselijke volmacht gebruik, en stelde zijnen landgenoot LULLUS, die met de bisschoppelijke waardigheid bekleed was, aan, om in zijne plaats het Aartsbisdom van *Mentz* als *coadjutor* (medehelpend bisschop) te besturen. Met een reisgezelschap van twaalf geestelijken, waarbij ook de H. Bisschop EOBANUS [2]), trok hij geheel *Friesland* door, predikte op verscheidene plaatsen, en sloeg eindelijk zijne tenten op aan de oevers van de *Borne*, een klein riviertje in de nabijheid van het toenmalige *Dokkum* [3]). Het was den 5en Juni 755.

De Heilige bereidde zich voor, om aan eene menigte nieuwbekeerden het H. Sacrament des Vormsels toe te dienen, toen plotseling, terwijl de heilige grijsaard in gebed verzonken de nieuwbekeerden afwachtte, een wild geschreeuw van vele woeste stemmen gehoord werd. Het waren heidenen, die met zwaarden en knotsen gewapend, de tent van BONIFACIUS omsingelden.

Onmiddellijk schoten zijne dienaren toe, om de ruwe bende met geweld te keeren; doch de Heilige die den lang

---

[1]) Kerkelijk Nederland, Jaarg. 1850 en 1851, bl. 159 vlg.
[2]) Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1854, bl. 93.
[3]) Kronenburg l. c. bl. 112. — De Katholiek, 1855, deel 27, bl. 352 vlg.

verbeiden dag van zijn martelaarschap nu aangebroken zag, trad met zijne geestelijken naar buiten, en riep tot de zijnen: »Laat af, mijne kinderen, te strijden, houdt op het lichaam te verdedigen. Leert ons niet de H. Schrift, dat wij geen kwaad met kwaad vergelden mogen? De lang gewenschte dag is dáár, en zonder ons toedoen is de tijd onzer ontbinding nabij. Weest dus sterk in den Heer, werpt het anker uwer hoop op God; wij worden tot het eeuwig loon opgeroepen; wilt die ons lichaam dooden niet vreezen.«

Nog had de edele grijsaard deze woorden vol bemoediging niet geheel uitgesproken, of de barbaren vielen op hen aan, brachten den Heilige, die staande en biddend het evangelieboek boven het hoofd hield, den doodelijken slag toe, en vermoordden twee en vijftig metgezellen.

Zoo eindigde het kostbaar leven van den grooten BONIFACIUS, wiens leven en sterven niet anders is geweest dan een voortdurend offer voor de bekeering der heidenen.

God heeft dat offer met welgevallen aangenomen, en het bloed van zoovele heiligen op onzen geboortegrond vergoten, werd een vruchtbaar zaad, waaruit vele en heerlijke vruchten voor de Kerk van CHRISTUS in *Noord-Nederland* zijn voortgekomen. Van dit oogenblik af was de bekeering van *Friesland* verzekerd.

Streng werd de moord, op den H. BONIFACIUS en metgezellen gepleegd, gewroken. Niet alleen de bekeerde Christenen vervolgden de snoodaards, maar ook PEPIJN *de Korte*, die door den H. BONIFACIUS tot koning der Franken was gezalfd, zond een zijner bevelhebbers, die bijna alle schuldigen met den dood strafte.

Het lichaam van den H. BONIFACIUS werd eerst naar *Utrecht* vervoerd, daarna naar *Mentz*, en vervolgens ter ruste gelegd, gelijk hij in zijn leven verlangd had, in de abdij te *Fulda*, door hem zelven gesticht.[1]) De stoffelijke overblijfselen zijner metgezellen werden deels te *Dokkum*, deels in de *St. Salvator* te *Utrecht* begraven, en in het jaar 1425 door den wijbisschop MATHIAS in acht kostbare relikwiekasten geplaatst.

---

1) Moll I, bl. 147 vlg.

Thans bevinden zich nog te *Dokkum* een gedeelte van den schedel van den H. BONIFACIUS en twee priestergewaden. [1])

Ongeveer eene eeuw na den dood van den H. BONIFACIUS werd op de martelplaats eene kerk gebouwd, die gedurende zeven eeuwen eene der drukst bezochte bedevaartplaatsen van ons vaderland geweest is; en nog heden ten dage wordt de vereering van *Nederlands* tweeden Apostel te *Dokkum* op bijzondere wijze gevierd. [2])

Ontzaglijk is de arbeid van den H. BONIFACIUS geweest tot bekeering der heidenen, zoodat hij de beroemdste en door Gods genade ook de machtigste geloofsverkondiger van zijnen tijd geworden is. Hij heeft geheel *Duitschland* als omgeschapen. Hij heeft gepredikt, de H.H. Sacramenten toegediend, de Kerk geregeld, bisdommen opgericht, kerkvergaderingen gehouden, kerken, kloosters en scholen gebouwd. Duizenden zielen heeft hij tot H. Geloof gebracht; duizenden anderen binnen de heilzame kerktucht gehouden. Nog bestaan de brieven van den H. BONIFACIUS, [3]) waaruit zijne uitstekende kennis, innige godsvrucht en zielenijver, vooral zijn eerbied, liefde en gehoorzaamheid jegens Gods Stedehouder op aarde ten duidelijkste blijken. En van al dien arbeid en ijver heeft ons vaderland de talrijkste en heerlijkste vruchten getrokken, want bovenal beminde hij de Friezen, voor wier bekeering hij zijn vaderland had verlaten, en ten laatste zijn martelbloed vergoot.

§ V. H. GREGORIUS. H. ALBERIK EN ANDERE GELOOFSVERKONDIGERS.

Bij den dood van den H. BONIFACIUS was de Kerk van *Utrecht* langzaam doch voortdurend in bloei toegenomen, en het aantal nieuwbekeerden en kerken werd steeds grooter. Onder de banier des kruises, door WILLIBRORD, BONIFACIUS en zoovele andere Heiligen hier geplant, schaarde zich eene talrijke menigte, die in de Kerk van CHRISTUS troost en

---

1) Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, V, bl. 296 vlg.
2) G. J. Demes, Godvr. oef. ter eere v. d. H. Bonif.
3) Migne, Patrol. Tom. LXXXIX.

sterkte en hun geluk voor tijd en eeuwigheid kwam zoeken.

Echter was het getal Christenen nog zeer gering in vergelijking met het aantal heidenen, dat nog trouw aan den voorvaderlijken godsdienst bleef; niet overal was de arbeid der geloofsverkondigers even vruchtbaar en de oogst even overvloedig. Vele plaatsen waren nog niet door het licht des Evangelies bestraald, en op andere plaatsen, waar het Christendom reeds was doorgedrongen, nam het aantal Christenen weer af, daar velen aan de verleiding tot afgoderij, waarin zij geboren en opgevoed waren, geen weerstand konden bieden. Er waren voor de uitgestrekte gewesten slechts weinig priesters, en het gevolg daarvan was, dat de bekeerlingen, nog niet voldoende onderwezen, Christendom en heidendom vermengden. Gemakkelijk is het dus te begrijpen, hoe uiterst moeielijk de kerkelijke overheid voor de belangen van het jeugdige Bisdom van *Utrecht* voldoende zorg kon dragen.

Gelijk wij reeds vermeldden, had de H. BONIFACIUS den H. GREGORIUS met het dagelijksch bestuur van het Bisdom belast. [1]) Deze heilige was de zoon van ALBERIK, achterkleinzoon van den Frankischen koning DAGOBERT II, terwijl zijne moeder VASTRADIS [2]) heette. Hij ontmoette den H. BONIFACIUS, toen deze op zijn reis naar *Duitschland* in hetzelfde klooster overnachtte, waar ook GREGORIUS zich bevond. Van toen af bleef hij diens leerling en metgezel, die het vertrouwen en de verwachting zijns leermeesters nimmer beschaamde. Hij was een uitmuntend redenaar, uitstekend door deugd en verdiensten, en zoo liefderijk jegens allen, dat hij niet alleen aan de moordenaars, die zijne beide broeders, van het hof naar huis wederkeerende, in een bosch hadden doodgestoken, vergiffenis gaf, maar zelfs hun weldoener werd. Hij raadde hun aan naar vreemde landen te vluchten, om de vervolging zijner bloedverwanten

---

[1]) Over den H. Gregorius cfr. Ludger, vita S. Gregorii. — P. Albers, De H. Gregorius, Bisschop v. Utrecht, (Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1893, bl. 1 vlg.) — Kronenburg, III, bl. 119 vlg. — Bat. S. I, bl. 448 vlg. — Moll I, bl. 157 vlg. — Officia nova SS. Dioec. Harlem. op 25 Augustus.

[2]) Kronenburg III, bl. 150.

te ontgaan, en voorzag hen van alles, wat zij noodig hadden.

Hij had een afkeer van het vergaderen van schatten en minde de hoogste eenvoudigheid van levenswijs. Met de overige kloosterlingen droeg hij dezelfde kleeding en at dezelfde spijs, en als hij soms eene teug wijns dronk, was deze met water gemengd. Zijne gesprekken waren, evenals zijne leerredenen, steeds ernstig, en openbaarden een geest, die doorvoed was met de wijsheid van CHRISTUS en de H. Schrift.

Zijne verkiezing tot Bisschop van *Utrecht* werd door Paus STEPHANUS III bekrachtigd. Hoewel met bisschoppelijke volmacht toegerust, heeft toch de H. GREGORIUS nimmer de bisschoppelijke wijding ontvangen, doch bleef als gewoon priester zijne moeielijke taak volbrengen. Hij zorgde echter, dat een ander deugdzaam priester, met name ALUBERT, met de waardigheid van bisschop werd bekleed, om de bisschoppelijke plechtigheden en bedieningen, waartoe alleen een gewijde bisschop gerechtigd is, te verrichten.

De reden, waarom de H. GREGORIUS de bisschoppelijke wijding niet ontving, ligt in het duister. Waarschijnlijk moet zij hierin gezocht worden, dat de Bisschop van *Keulen* zijn vermeende rechten op *Utrecht* nog immer volhield, en de zaak door den Paus nog niet was geregeld. [1])

Toch draagt de H. GREGORIUS terecht den titel van *Bisschop van Utrecht*, wijl hij waarlijk bisschop was in aanstelling en volmacht; evenals nu nog aan den *verkoren* bisschop (episcopus electus) nog vóór de bisschopswijding rechtens de titel toekomt van het bisdom, waartoe hij benoemd is.

Niet alleen beijverde GREGORIUS zich, om met ALUBERT het H. Evangelie onder de Friezen verder uit te breiden, en in de kloosterschool te *Utrecht* voortreffelijke jongelingen tot het heilig priesterschap voor te bereiden; maar ook zond hij vele door deugd en geleerdheid uitstekende mannen uit, om overal aan het heil der zielen te arbeiden. De H. LEBUINUS, de H. MARCELLINUS en de H. WILLIHADUS werden met dat doel naar *Overijsel* gezonden.

---

1) De Katholiek, 1876, dl. 69, bl. 230 tot 232. — Van Etten, bl. 226 in noot 2.

De H. LEBUINUS (LIAFWIN)[1]) was uit *Engeland* herwaarts gekomen. Tot driemaal toe had hij eene Goddelijke openbaring gehad, die hem aanmaande, om den Saksen aan den *IJsel* met de waarheid des Geloofs bekend te maken, en hij begaf zich naar ons land. Hij predikte vooral aan den linkeroever van den *IJsel*, en bouwde eene kapel te *Wilp*[2]). Toen de bekeerlingen toenamen, verrees weldra aan de andere zijde der rivier eene kerk en een opkomend gehucht, *Deventer* genoemd naar zekeren DAVO, gelijk sommigen willen, die medearbeider van de H.H. LEBUINUS en MARCHELMUS zou geweest zijn. Als de H. LEBUINUS vernam, dat de Saksen gewoon waren jaarlijks eene vergadering te houden te *Marklo* aan den *Weser*, begaf hij zich daarheen. Gekleed in priesterlijk gewaad sprak hij hen vrijmoedig aan, en vermaande hen met apostolischen ijver om aan zijne prediking gehoor te geven, zoo zij de gramschap van den Schepper van hemel en aarde niet op zich wilden laden. »De afgoden, welke gij aanbidt, zoo sprak hij, hebben leven noch gevoel; zij zijn het werk van menschenhanden; zij vermogen niets, noch voor zich zelven, noch voor anderen. Daarom heeft de eenige, goedertierene en rechtvaardige God, uit medelijden met u, mij tot u gezonden. Zoo gij de ongerechtigheid niet aflegt, kondig ik u een groot onheil aan, hetwelk gij niet verwacht. De Koning des Hemels heeft reeds bevolen, dat een vorst, machtig, voorzichtig en onvermoeid, niet van verre maar van nabij zal komen, en op u als een stortvloed neervallen, om de verhardheid uwer harten te weeken en uwe trotsche hoofden te doen buigen. Met één enkelen ruk zal hij uwe grenspalen binnenbreken, alles te vuur en te zwaard verwoesten, en uwe vrouwen en kinderen gevankelijk wegvoeren." Deze manmoedige taal wekte de woede der Saksen zoo hevig op, dat zij onverwijld stokken sneden en zelfs palen uit de omheining rukten, om den ongeroepen geloofsverkondiger op wreede wijze te dooden.

Maar een der voornaamsten des volks, BUTO geheeten,

---

[1]) Over den H. Lebuinus cfr. Bat. S. I, bl. 472 vlg. — Kronenburg, III, bl. 152 vlg. — Moll I, bl. 165 vlg. — Officia nova etc. op 12 Nov.

[2]) J. H. Hofman, Over de kerk van Wilp (Archief, XXVII, bl. 181 vlg).

stond op en riep luid: »Hoort gij, die de wijsten zijt! Menigmaal zijn gezanten van onze naburen, Noormannen, Slaven of Friezen, tot ons gekomen. Wij hebben ze in vrede ontvangen, hunne berichten aangehoord, en ze met geschenken teruggezonden. Zouden wij nu dezen gezant van den grooten God niet met eere ontvangen, hem dooden?" Op deze woorden bedaarde de woede en de Heilige kon ongedeerd vertrekken. Eenigen tijd later echter koelden de Saksen hun gemoed aan de door den Heilige gebouwde kerk te *Deventer*, welke zij in de asch legden. Daarop vluchtte LEBUINUS naar *Utrecht*. Doch later naar *Deventer* teruggekeerd, bouwde hij zijne verwoeste kerk weder op, en stierf in geur van heiligheid, waarschijnlijk in 776.

Door heilige geestdrift bezield, met eene wegsleepende welsprekendheid begaafd, man van de daad tevens, moedig en vol beleid, streng tegen zichzelven en toch met eene zachtheid en warmte des gemoeds, die hem aller harten won, zoo staat ons de H. LEBUINUS voor oogen, de geloofsheld, die niet enkel voor de bekeering onzer vaderen zijn vaderland verliet, maar het zelfs waagde, om buiten de Frankische bescherming in het midden der toomeloos woeste Saksen op te treden.

Zijn lichaam werd te *Deventer* begraven. Drie dagen lang zochten de heidenen naar zijn graf om het heilig lichaam te onteeren, maar zij konden het niet vinden. Zijn graf bleef verborgen, totdat, onder de regeering van Bisschop BALDERIK, de H. LUDGER het lichaam bij openbaring vond. Wederom was toen de kerk verwoest, doch de heilige overblijfselen waren gespaard gebleven. De andermaal op nieuw gebouwde kerk werd later door den H. BERNULPHUS uit de goederen van de *St. Salvator* te *Utrecht* rijk begiftigd, en in 1559 door Paus PAULUS IV tot kathedrale kerk van het nieuw opgerichte Bisdom van *Deventer* verheven. Nog wordt de H. LEBUINUS in *Deventer* hoog gevierd, en als patroon der stad vereerd. [1])

De H. MARCELLINUS, ook MARCHELMUS genoemd, was

---

[1]) Zie over de relikwieën van den H. Lebuinus, Archief v. d. Gesch. v. h Aartsb. Utrecht, deel XIX, bl. 405 vlg.

een Angel-Saks van geboorte. Reeds op jeugdigen leeftijd, misschien als slaaf of lijfeigene, naar *Rome* gevoerd, had hij de aandacht van onzen H. GREGORIUS, toen deze met den H. BONIFACIUS daar vertoefde, op zich gevestigd. GREGORIUS zond hem naar de kloosterschool van WILLIBRORD, waar hij tot priester werd opgeleid. Later zien wij hem met den H. LEBUINUS bij de Saksen in *Overijsel*, en meer dan zeventig jaren arbeidde hij aan het werk der evangelieprediking vooral in *Drente* en *Twente*. In het laatst van zijn leven werd hij Custos (Pastoor) [1]) in de Utrechtsche *St. Salvatorskerk*. Hij schijnt te *Oldenzaal* gestorven, en later te *Deventer* begraven te zijn, waar ook zijne kostbare overblijfselen langen tijd zijn bewaard gebleven. [2])

De H. WILLIHADUS was uit *Northumberland* afkomstig, en predikte in het tegenwoordige *Friesland*. Hij begon zijne prediking te *Dokkum* (in 772), waar de H. BONIFACIUS den palm der martelaren verworven had. Thans waren de Friezen beter gezind. Vele jongelieden uit de voornaamste kringen werden door hem onderwezen, vele afvalligen tot het H. Geloof teruggebracht en nieuwe Christenen gedoopt. Later begaf hij zich naar *Drente*, en werkte ook daar met zeer veel vrucht.

Toen hij van *Dokkum* over de *Lauwers* naar de gouw *Hugmerchi* in *Groningerland* was getrokken, namen de heidenen hem gevangen, en wilden de eer der goden wreken door zijnen marteldood, maar anderen oordeelden, dat het de taak der goden was hunne eigene zaak te verdedigen, en stelden voor om het lot te werpen. Het lot was hem gunstig, en ongedeerd kon de Heilige zijn weg vervolgen.

Nog eene andere maal kwam de H. WILLIHADUS in groot gevaar, waaruit hij wonderbaar werd gered. Zijne leerlingen, door ontijdigen ijver vervoerd, wierpen op vele plaatsen de afgodsbeelden omver, en verwoestten alles, wat aan het heidendom herinnerde. Maar woedend stormden

---

[1]) De Katholiek, 1860, deel 37, bl. 325.

[2]) Bat. S. I, bl. 467 vlg. — Kronenburg, III, bl. 169 vlg.— Moll. I, bl. 166. — Archief l. c.

de heidenen op hen aan, omsingelden den Heilige, sloegen hem met stokken, en één van hen trok het zwaard, om hem het hoofd af te houwen; doch zichtbaar beschermde God zijnen dienaar. Het zwaard beschadigde alleen het koord, dat de Heilige om den hals had en waaraan hij relikwieën van Heiligen droeg.

De H. WILLIHADUS bleef zeven jaren in *Drenthe* tot 779. Daarna is hij te *Bremen* werkzaam geweest, en toen *Bremen* bij pauselijk besluit tot een bisdom werd verheven, werd hij er de eerste bisschop. Onvermoeid bleef hij werkzaam, en na vele jaren onder de Saksen en Friezen gearbeid te hebben, stierf hij den 8 November 789 te *Blexen* en werd te *Bremen* begraven. [1])

Volhardend werd onder de regeering van den H. GREGORIUS aan den toenemenden bloei der Utrechtsche Kerk voortgewerkt. Innig verheugd, dat hij zich omringd zag door zoovele heilige en uitstekende mannen, die hem zijne moeilijke taak verlichtten, begon hij met groote toewijding zijne zorgen te besteden aan de door den H. WILLIBRORD gestichte kloosterschool. Hij bracht haar weldra tot grooten bloei, en zorgde dat allen, die zich aan de verkondiging van het H. Evangelie wenschten toe te wijden, daar op eene waardige wijze tot hunne verheven bediening werden voorbereid.

Het nietige zaadje door den H. WILLIBRORD daar neergelegd, wies spoedig op tot een krachtige plant; de aanvankelijk nog wiegelende twijg zette zich tot een forschen en breeden stam. Vele jongelingen van adellijke geslachten werden tot GREGORIUS gezonden, om door hem in den H. Godsdienst en de wetenschappen te worden onderwezen, en zoo hoog klom de roem der school, dat KAREL *de Groote* uit hare kweekelingen de bisschoppen koos voor eenigen der nieuw opgerichte bisdommen onder de Saksen. Niet alleen uit ons vaderland, maar uit alle omliggende landen stroomde de bloem der jongelingschap naar *Utrecht*. Er

---

[1]) Bat S. I, bl. 437 vlg. — Kronenburg III, bl. 173 vlg. — Moll I bl. 168 vgl. — Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1893, bl. 22 en 23.

heerschte onder die zonen der verschillende stammen zoo groote vriendschap en zachtmoedige opgeruimdheid des harten, dat eenieder den geestelijken vader prees, die hen allen had samengestrengeld door de banden der liefde. De edele stam der Franken, het godvruchtige *Engeland*, de nieuw aangelegde wijngaard der Friezen waren er vertegenwoordigd; uit *Beijeren* en *Zwaben*, ja uit elken stam en elke natie had God hen derwaarts gezonden.

Voor al die leerlingen brak de H. GREGORIUS het geestelijk en lichamelijk brood met evenveel toewijding als godsvrucht. Bijna geen dag ging voorbij, waarop hij niet reeds vroeg in den morgen was neergezeten, om met vaderlijke bezorgdheid aan allen eene godsdienstige en wetenschappelijke opvoeding te schenken. Hij schijnt dan ook alle eigenschappen bezeten te hebben, die den leeraar eener hoogere school voor zijne verhevene roeping bekwamen kunnen: een schat van kennis en wetenschap, een hoog ernstigen en tegelijk vaderlijk zachten zin, een rein en vlekkeloos gemoed, en bovenal een diep godsdienstigen geest, die eigene heiliging zocht en ook bij anderen heiligheid kweekte.

In de laatste jaren zijns levens zond God den H. GREGORIUS eene zware beproeving over. Eene hevige ziekte sloeg hem met lamheid, zoodat hij zich nauwelijks kon bewegen, en door zijne leerlingen moest worden gedragen. Toch bleef zijn ijverige geest aan den arbeid, en met vaderlijke teederheid bleef hij het Bisdom nog drie jaren besturen.

Langzamerhand verergerde zijn toestand, en duidelijk was het te zien, dat de dag zijner ontbinding niet ver verwijderd was. Groote bezorgdheid baarde het zijnen vrienden en leerlingen, dat ALBERIK, kanunnik van *Utrecht*, die door den H. GREGORIUS tot zijn opvolger bestemd was en in *Italië* vertoefde, niet aanwezig was. De Heilige stelde hen echter gerust, en voorspelde, dat hij niet zou sterven, alvorens ALBERIK zou zijn wedergekeerd. Drie of vier dagen voor GREGORIUS' dood kwam ALBERIK onverwacht terug, en

---

1. Moll, I, bl. 353. -- Archief v. d. Gesch. v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, dl. XX, bl. 27. — Van Etten, bl. 120 vlg.

onderhield zich met den Heilige over de belangen van het Bisdom. Daarna het einde voelende naderen, liet de H. GREGORIUS zich door zijne bedroefde leerlingen naar de *St. Salvator* dragen, ontving er met innige godsvrucht de H.H. Sacramenten, en ontsliep, de oogen op het altaar gevestigd, heilig in den Heer (25 Augustus 775 of 776).

Hij is een geloofsprediker geweest, die het licht van CHRISTUS zóó in daden ten toon spreidde, dat zijn arbeid voor onze vaderlandsche Kerk zeer zeker honderdvoudige vruchten heeft voortgebracht.

Zijn lichaam werd in de *St. Salvator* begraven. In 1421 werd het heilig gebeente uit het graf gelicht, en aan de vereering der geloovigen voorgesteld. Een groot gedeelte van het lichaam is evenwel naar *Susteren* vervoerd, waar het met het gebeente van den H. ALBERIK in 1884 is teruggevonden. Een gedeelte van den schedel van den H. GREGORIUS en een kostbaar deel van het gebeente van den H. ALBERIK zijn door Mgr. C. J. M. BOTTEMANNE, Bisschop van *Haarlem*, aan de parochiekerk te *IJmuiden* geschonken, welke aan den H. GREGORIUS, Bisschop van *Utrecht*, is toegewijd. [1])

Zooals de H. GREGORIUS reeds bij zijn leven bepaald had, volgde hem de H. ALBERIK op den bisschoppelijken zetel. Volgens sommigen was hij een Engelschman; maar anderen beweren en met meer recht, dat hij een neef van den H. GREGORIUS en derhalve van Frankische afkomst was. [2]) Door den H. GREGORIUS tot kanunik van *Utrecht* benoemd, ondersteunde hij den Heilige in zijn bisschoppelijk bestuur. Kort voor diens dood vinden wij hem in *Italië*, waar hij met KAREL *den Groote* gewichtige aangelegenheden te regelen had. Vandaar voerde God hem, tegen aller verwachting, maar gelijk de H. GREGORIUS voorspeld

---

[1]) Over de plaats, waar het lichaam van den H. Gregorius begraven is, wordt veel getwist. Vergelijk Van Etten, bl. 227 in noot. — Kronenburg III, bl. 140 vlg. — P. Albers, l. c. (Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1893, bl. 34 vlg.)

[2]) Zie over den H. Alberik Bat. S. I, bl. 484. — Kronenburg IV, bl. 158 vlg. — Moll I, bl. 256 vlg. en 353 vlg.

had, nog juist tijdig genoeg naar *Utrecht* terug, om er diens laatste beschikkingen te vernemen. Maar evenals zijn voorganger, waarschijnlijk om het bekende geschil met den Bisschop van *Keulen*, nooit tot bisschop gewijd is, zoo ontving ook de H. ALBERIK in den eersten tijd van zijn bestuur nog geen bisschopswijding; in 777 werd hij door KAREL *den Groote* nog genoemd: »priester en verkoren bestuurder der Sint Maartenskerk«, doch niet lang daarna, omstreeks Juli van het jaar 778, werd hem te *Keulen* de bisschopswijding toegediend. Van dien tijd af stond de zetel van het Utrechtsche Bisdom vast, en hebben de Bisschoppen van *Utrecht* elkander geregeld opgevolgd.

Met onverflauwden ijver trad hij in de voetstappen zijns voorgangers, en trok ter verkondiging van het H. Evangelie naar *Overijsel* en *Friesland*. Op deze reizen werd hij vergezeld door den beminden leerling van den H. GREGORIUS, den H. LUDGER. [1])

De H. LUDGER werd waarschijnlijk te *Wierum* bij *Dokkum* geboren. Zijn vader heette THIATGRIM en zijne moeder LIAFBURG. Zeer spoedig zagen de ouders, dat een buitengewoon karakter aan hunnen zoon geschonken was, en zonden hem naar *Utrecht*, om in de kloosterschool van den H. GREGORIUS als leerling te worden opgenomen. Tusschen meester en leerling ontstond weldra de innigste vriendschap, uit achting en liefde geboren. GREGORIUS beminde LUDGER als een eenigen zoon, en ook de medeleerlingen beminden hem. Hij was wonderbaar zachtzinnig, had altijd een opgeruimd gelaat, en was in alles kloek en bezonnen. Hij legde zich ernstig op de studie toe, en was zeer ervaren in de H. Schrift. Toen de reeds genoemde ALUBERT door den H. GREGORIUS naar EGBERT, Aartsbisschop van *York*, gezonden werd, om uit diens handen de bisschopswijding te ontvangen, vergezelde hem, op GREGORIUS' bevel, de H. LUDGER, om tot diaken te worden gewijd.

---

[1]) Cfr. Alfridus, Vita S. Liudgeri. — Moll I, bl. 171 vlg. — Kronenburg IV, bl. 78 vlg. — De Katholiek, 1860, dl. 37, bl. 304. — Over zijne geboorteplaats is men het niet eens, zie Kronenburg, l. c. bl. 83 in noot.

Onder alle steden van westelijk Europa, was er in het midden der achtste eeuw geene, waarin het verblijf voor jongelingen van edelen aanleg en leergierigen aard meer aanlokkelijk was dan *York*. Daar was te dien tijde het brandpunt der angelsaksische beschaving, eene school, wier roem door de geleerdheid van ALCUINUS steeds aanwies, en wier leerlingen het licht, dat van den grooten meester uitging, door geheel ons werelddeel droegen, wanneer zij zich met zijn universeel onderricht eenigen tijd den geest hadden gevoed. Daar ook bestond eene boekerij, zóó rijk aan handschriften van klassieke schrijvers en kerkvaders, dat zij buiten *Rome* waarschijnlijk nergens hare wedergade had.

Bij zulk een leermeester als ALCUINUS en bij zulk eene rijke bron van studie ging de tijd van één jaar maar al te spoedig voor den heiligen diaken voorbij, en slechts noode verliet hij de beroemde school, om tot den H. GREGORIUS terug te keeren. Na zijne wederkomst vroeg hij verlof om andermaal naar *York* te mogen gaan, ten einde ALCUINUS' onderricht langer te genieten. Zijne vrienden en vooral de H. GREGORIUS wenschten hem terug te houden, maar moesten eindelijk toegeven, en dra zat LUDGER weer aan de voeten zijns meesters, die hem met toegenegenheid ontving, en evenzeer zijn hart als de schatkamer zijner geleerdheid voor hem ontsloot. Drie jaren en zes maanden vertoefde hij te *York* en maakte snelle vorderingen. Een beangstigend feit dreef hem echter naar het vaderland terug. Een Friesch koopman had den zoon van een Engelschen graaf in een twist gedood, en ALCUINUS, vreezende, dat de wraakgierigheid zijner landgenooten zich op LUDGER koelen zou, liet hem onverwijld onder veilige begeleiding naar onze gewesten wederkeeren (omstreeks 773). [1])

Met een grooten voorraad boeken kwam de Heilige onverwacht te *Utrecht* aan, voegde zich weder bij den H. GREGORIUS, en week nu niet meer van zijne zijde. Na diens dood droeg hij alle liefde, die hij den H. GREGORIUS had toegedragen op diens opvolger den H. ALBERIK over, en ook deze wist den talentvollen jongen man naar waarde

1) Moll I, bl. 177—178.

te schatten. Bij de bisschopswijding van den H. ALBERIK te *Keulen* ontmoeten wij ook zijn Heiligen Diaken, aan wien bij die gelegenheid door Bisschop RICULF de priesterlijke waardigheid werd geschonken.

Op last van zijnen Bisschop was hij nog vóór zijn priesterschap naar *Deventer* gegaan, om, onder de puinhoopen der door de Saksen verwoeste kerk, het lichaam van den H. LEBUINUS te zoeken en die kerk weder op te bouwen. Later werd hij met de zielzorg belast in *Oostergoo*, en vestigde zich bij *Dokkum*, ter plaatse, waar de H. BONIFACIUS en gezellen waren gemarteld. Daar heeft hij bijna zeven jaren gewerkt. Hij verdeelde het gewest in dekenaten en kerspelen, bracht vele heidenen tot het ware Geloof, en stichtte in de kerken en kloosters, welke hij op meerdere plaatsen bouwde, godvruchtige vereenigingen, die zich de uitbreiding van het Christendom en eigen heiliging ten doel stelden.

Meldenswaardig in dit tijdperk is inzonderheid de episode van BERNLEF, den zanger.

Toen de H. LUDGER op zijne evangelische reizen door *Friesland* te *Holwerd* bij *Delfzijl* kwam, werd hij door eene vrouw, MEINSUIT geheeten, in haar huis ontvangen. Terwijl hij daar met zijne leerlingen verbleef, werd hem een blinde voorgesteld, met name BERNLEF, die door de buren zeer bemind werd om zijne vriendelijkheid en omdat hij de daden der voorouders schoon wist te bezingen, maar die nu, sedert drie jaren, zoo met blindheid was geslagen, dat het minste licht tot zijne oogen niet doordrong. Dezen man vriendelijk aanziende, vroeg LUDGER hem, of hij bij hem wilde biechten, en toen hij daarop een bevestigend antwoord ontving, liet hij hem den volgenden dag terugkomen. Den volgenden dag, als de man Gods te paard uitreed, kwam de blinde hem tegemoet. LUDGER nam zijn paard bij den teugel, leidde hem ter zijde en legde hem na de belijdenis zijner zonde eene boete op. Vervolgens maakte hij het teeken des H. kruises op zijne oogen, hield hem zijne handen voor, en vroeg, of hij ook iets zag? Met blijdschap riep de blinde uit, dat hij de hand kon zien. ‚Bedank dan", sprak LUDGER, „den almachtigen God."

Samen trokken zij nu verder, en spraken voortdurend over het H. katholiek Geloof en de belangen der ziel, totdat zij te *Werfhem*, thans *Warffum* ten noorden van *Groningen*, kwamen. Nu vroeg LUDGER, of hij die plaats ook kon herkennen. En aanstonds noemde BERNLEF haar bij haren naam, en verzekerde de boomen en huizen goed te kunnen onderscheiden. „Bedank dan" hernam LUDGER, den „almachtigen God, die u het gezicht heeft wedergegeven". Toen zij te *Wijkwerd*, thans *Usquert*, gekomen waren, waar eene kapel was opgericht, gingen zij het heiligdom binnen om God met warmte te danken. En als zij opstonden, sprak LUDGER tot den genezen blinde, „zweer mij, dat gij vóór mijnen dood aan niemand zegt, hoe gij het gezicht hebt wedergekregen." BERNLEF gehoorzaamde en hield zich eenige dagen alsof hij nog blind was; maar na LUDGERS dood verhaalde hij, hoe wonderbaar hij genezen was. Tot hoogen ouderdom bleef BERNLEF aan het heilig Geloof getrouw, doopte, tijdens de vervolging der Christenen door de Saksen, achttien kinderen, waarvan slechts twee in leven bleven, die door den H. LUDGER werden gevormd. Het nageslacht wist veel te verhalen van den zanger en zijn vromen uitgang, hoe hij stervende zijne echtgenoote, die om de scheiding weende, vertroostte met de woorden: »Zoo mijn gebed na mijnen dood iets bij den Heer vermag, zult gij niet lang alleen hier zijn", en hoe de weduwe op den vijftienden dag daarna den grijsaard in den dood gevolgd is. [1])

Aan den H. LUDGER mocht het gelukken nagenoeg alle Friezen van dat gewest tot het ware Geloof te brengen, en de kerkelijke instellingen voor goed te regelen. [2]) Een verwoede inval der heidensche Saksen onder hunnen aanvoerder WIDUKIND, die zich met de Friezen verbonden hadden om andermaal hunne onafhankelijkheid te herwinnen, verplichtte hem echter zijnen apostolischen arbeid te staken, en buiten het land eene veilige schuilplaats te zoeken. Hij trok naar *Rome*, en vervolgens naar het beroemde klooster van den H. BENEDICTUS te *Monte-Cassino*, ten einde

[1]) Moll I, bl. 179—180. — De Katholiek, 1876, dl. 69, bl. 338.
[2]) Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, deel VII, bl. 46 vlg.

daar in stille eenzaamheid zich meer bijzonder aan het geestelijk leven te wijden. Hij verbleef er twee jaren en zes maanden. De lof zijner deugd bereikte weldra het hof van KAREL *den Groote*. Toen deze na hardnekkigen strijd de Saksen en Friezen voor goed had onderworpen (786), zond hij den H. LUDGER met andere geloofsverkondigers naar de herwonnen Oost-Saksen en later naar de West-Saksen. Toch vergat de Heilige de Friezen niet, maar werkte met nieuwen ijver aan hunne bekeering. Hij ging naar het vroeger vermelde *Fosite-eiland*, waar een der metgezellen van den H. WILLIBRORD den marteldood had ondergaan. Het volk luisterde aandachtig naar zijne woorden, en door Gods genade van de valschheid van hun afgod *Fosite* overtuigd, verbrandde en verwoestte het zijne tempels en altaren. De H. LUDGER had de voldoening het grootste gedeelte der bevolking te doopen in diezelfde bron, waar zij kort geleden niet dan met huivering en in de diepste stilte water gingen putten. Men zegt zelfs, dat LANDERIK, de zoon van een der aanzienlijksten, den ijverigen evangelieprediker vergezelde, en zich later aan den geestelijken stand wijdde. Te *Mimigernefort* (thans *Munster)* en nog op vele andere plaatsen, o. a. te *Werden*, stichtte hij kerken en kloosters, waar jeugdige priesters, bij voorkeur uit de kinderen des lands, werden opgeleid en gevormd, en verwierf zich door overvloedige aalmoezen met milde hand gegeven de dankbaarheid van velen. In 802 werd *Munster* tot bisdom verheven en de H. LUDGER, door HILDEBOLD, Aartsbisschop van *Keulen*, bisschop gewijd, beklom daar den bisschoppelijken stoel, waar zijn arbeid zoo heilzaam is geweest, dat hij als apostel dier streken wordt vereerd. Als Bisschop van *Munster* behield hij de geestelijke rechtsmacht over vijf Friesche gouwen, in welke hij het meest gearbeid had. Deze gouwen behoorden van toen af tot het Bisdom van *Munster*, en deze verhouding is gebleven tot het jaar 1560, toen Paus PIUS IV deze gouwen van *Munster* afscheidde en bij het nieuw opgerichte Bisdom van *Groningen* voegde. [1])

---

[1]) Archief l. c.

De H. LUDGER overleed den 26en Maart 809 te *Billerbeck* waar thans eene prachtige votiefkerk ter zijner eer gebouwd is, en werd te *Werden* begraven.

Treffend is de zedenschets, welke zijn levensbeschrijver van hem ontworpen heeft. Zeer, zoo lezen wij, was hij er op bedacht in zijn omgang met de menschen alles te vermijden, wat opvallend wäs of zonderling, en naar den raad des Apostels alles met bedachtzaamheid en matigheid te doen. Eene opvallende armoede in de kleeding beminde hij niet, hij haatte den bloot uiterlijken schijn van heiligheid in woord of gebaar. Als hij in het openbaar verscheen, droeg hij eene kleedij, die zijne bisschoppelijke waardigheid paste, doch daaronder droeg hij een boetekleed; iets wat aan niemand, tenzij aan een vertrouwden vriend bekend was. Hij weigerde niet vleesch te gebruiken, behalve op vastendagen, maar nooit heeft hem iemand verzadigd van spijs of drank van tafel zien opstaan. Ontving hij eene uitnoodiging, (ook hij zelf noodigde zonder onderscheid van rijk of arm anderen ter tafel), dan was zijne verschijning aan den disch niet zonder nut; want tusschen kout en scherts wist hij zoo passende woorden in te vlechten, dat daardoor allen tafelgenooten het onderhoud tot stichting strekte, en zij huiswaarts keerden meer nog naar den geest verkwikt door Gods woord, dan naar het lichaam door dien aardschen maaltijd. Was men echter van tafel opgestaan en was de dankzegging uitgesproken, dan toefde hij niet langer, doch verliet het huis en trok zich op eene eenzame plaats voor het gebed of eene lezing met de zijnen terug. Jegens arme en geringe lieden was hij zeer voorkomend en vriendelijk, naardien hij, volgens het woord en het voorbeeld des Apostels, zich alles voor allen maakte, om allen voor CHRISTUS te winnen. Tegenover trotsche rijkaards, die de geboden Gods minachtten, betoonde hij zich met een apostolischen moed streng en onwrikbaar. Bevond hij zich in zorg of nood, of had hij voor gewichtige aangelegenheden te zorgen, dan legde hij den priesters op om het H. Misoffer op te dragen, verzocht voor zich de gebeden en boeteoefeningen van kloosterlingen en Godgewijde maagden, noodigde armen en behoeftigen tot een liefdemaaltijd, vroeg dan de armen

om hun gebed, en zoo werden al zijne schreden door den Heer gericht. [1])

Groot waren zijne verdiensten voor onze vaderlandsche Kerk. Van zijne wetenschap en geleerdheid zijn ons vele kostbare herinneringen bewaard gebleven. Hij beschreef het leven van zijne heilige vaders GREGORIUS en ALBERIK, alsook het begin van het bekeeringswerk van den H. BONIFACIUS. Hij was de eerste uit ons voorgeslacht, die de Heilige Kerk door geschriften heeft opgeluisterd.

Weinig is ons verder van Bisschop ALBERIK bekend, maar toch is zijne regeering voor *Utrecht* roemvol en van groote beteekenis geweest. Dit mogen wij besluiten uit de buitengewone gunst, welke KAREL *de Groote* hem toedroeg, en uit de gewichtige schenkingen door KAREL aan de *St. Maartenskerk* gedaan. [2]) Ook hij behartigde de belangen der Utrechtsche kloosterschool op bijzondere wijze. Tot betere regeling en nauwlettender toezicht verdeelde hij het studiejaar in vier beurtwisselingen, zoodat hij zelf ieder jaar in de lente de lessen gaf, ADALGER in den zomer, LUDGER in den herfst, en THIATBRAT in den winter. Van de priesters ADALGER en THIATBRAT is ons niets bekend. ALBERIK zelf moet een man van meer dan gewone geleerdheid en ontwikkeling geweest zijn, wijl hij door KAREL *den Groote* met gewichtige zaken in *Italië* belast werd, en wat de school aan den H. LUDGER met zijn veelomvattende kennis en innige godsvrucht, met zijn rijke boekenschat en studiebronnen heeft te danken, maakt ons duidelijk, hoe die school haar glorievollen naam niet alleen kon staande houden, maar nog tot hoogeren luister opvoeren.

De H. ALBERIK stierf waarschijnlijk in 782, [3]) volgens sommigen den 21sten Augustus, volgens anderen den 14en November, tijdens den verschrikkelijken opstand der Saksen. Over zijn relikwieën is boven reeds gesproken.

---

[1]) Cfr. Kronenburg l. c. IV, bl. 117 en 118.
[2]) Moll I, bl. 256. — Kronenburg l. c. IV, bl. 161.
[3]) Jaarb. Alberdingk Thijm, 1893, bl. 30 en 47.

Al deze mannen, wier leven wij tot nu toe hebben beschreven, waren, om hunne uitstekende deugd en vurigen geloofsijver, waardige metgezellen en opvolgers van de H. WILLIBRORD en BONIFACIUS. Veel deden zij, veel leden zij voor de goede zaak des Christendoms in deze landen. Na God dankt ons dierbaar vaderland aan hen den schat des Geloofs; zij brachten hier die kostbare parel, en ontstaken het licht van CHRISTUS, dat de duisternis der dwaling verdreef. Door hunne edelmoedige zelfopoffering leerden zij onzen voorvaderen met woord en voorbeeld de oneindige liefde kennen van Hem, die alle volken door zijn kostbaar lijden en dood verlost en tot het hemelsch erfdeel geroepen heeft.

Waar vroeger niet zonder dwaas bijgeloof en bloedgierige wreedheid dieren en menschen werden geslachtofferd, dáár werd thans de ééne onbevlekte, hoogheilige offerande van JESUS CHRISTUS' Vleesch en Bloed aan den Hemelschen Vader opgedragen, De heidensche tempels waren vervangen door christelijke kerken; de christelijke leer en zeden werden in al hare reinheid en heiligheid gepredikt, en de plechtigheden der Kerk in haren verheven rijkdom en hartverheffenden luister gevierd. Talrijke priesters, te *Utrecht*, te *Echternach* of in *Engelands* kloosters gevormd, togen in immer grooter aantal uit, om hier het brood des levens uit te deelen. De ondeugden der heidenen werden uitgeroeid, en deugd, zedelijkheid en beschaving aangekweekt.

Zeker waren alle bekeerlingen uit het heidendom niet in eens volmaakt doordrongen van den geest des Christendoms. Onvolmaaktheden en onvolmaakten, ondeugden en zondaren, waren en bleven onder de Christenen. Zelfs een groot aantal Friezen bleven nog aan het heidendom verslaafd, en eerst zou nog met bloed en zweet van vele Heiligen onze dierbare geboortegrond besproeid moeten worden, eer het geloof in CHRISTUS hier ten volle zou zegevieren. [1])

Maar aan de H.H. WILLIBRORD en BONIFACIUS en hunne heilige medehelpers blijft de eer, dat zij de bekeering van

---

[1]) Nog in 1284 had het eiland Silt, toen, gelijk nog heden door Friezen bewoond, zijne heidensche tempels en priesters. Moll I, bl. 57.

Noord-Nederland hebben aangevangen en voortgezet, en een degelijken grondslag voor de vestiging van CHRISTUS' Kerk hebben gelegd.

Eene lange reeks van Heiligen was, gelijktijdig en onmiddellijk op elkander volgend, door God opgewekt, om ons vaderland uit het juk des heidendoms te verlossen. WILLIBRORD schittert onder hen als het glansrijke middelpunt, het hoofd en de leider dier luistervolle omgeving. Zij waren als een leger in slagorde geschaard, om het heidendom op alle punten te bestrijden. In het noorden van *Holland* vonden wij de H.H. WULFRAM, ENGELMUNDUS en ADELBERTUS; langs *Utrecht* en *Teisterband* de H.H. WERENFRIED en SUITBERTUS; in *Twente*, *Gelderland* en *Limburg* de H.H. WIRO, PLECHELMUS en OTGER; langs de *Vecht* en in *Friesland* den H. BONIFACIUS; aan den *IJsel* den H. LEBUINUS; in *Drente* de H.H. MARCELLINUS en WILLIHADUS; in *Groningerland* den H. LUDGER. Vier van hen waren bisschoppen: de H. WULFRAM in *Holland*, de H. PLECHELMUS in *Twente*, de H. WIRO in *Limburg* en de H. SUITBERTUS in *Teisterband*, en hierin meenen sommigen den toeleg te bespeuren van den H. WILLIBRORD, om ons land in meerdere bisdommen te verdeelen. [1])

Het middelpunt van *Neerlands* kerk was thans voor goed gevestigd; het Bisdom van Utrecht ging eene schoone toekomst tegemoet; en hoe meer wij zijn oorsprong en zijne latere geschiedenis beschouwen, des te duidelijker treedt de Voorzienigheid op den voorgrond van God, die door deze Heiligen onze voorvaderen heeft overgevoerd uit de duisternis des heidendoms tot zijn wonderbaar licht. [2])

---

[1]) Beda, Hist. Eccl. Lib V. c. 2.

[2]) Wij achten het buiten ons bestek hier het bewijs te leveren, dat de geloofswaarheden, genademiddelen en kerkelijke instellingen, door onze eerste geloofsverkondigers geleerd, toegediend en ingevoerd, geheel dezelfde zijn, als welke wij nu nog belijden, ontvangen en eeren. Wie meer hiervan weten wil, verwijzen wij naar het degelijk artikel »Voorheen en thans" in Kronenburg's Neerlands Heiligen in vroeger eeuwen, dl. IV, bl. 165 vlg. en Van Etten, Leven v. d. H. Willibrord, bl. 310 vlg.

HOOFDSTUK II.

Opkomst van het Bisdom van Utrecht.

---

§ I. DE BISSCHOPPEN VAN UTRECHT IN DE NEGENDE EEUW.

Den toestand van ons land, in het eerste hoofdstuk beschreven, vinden wij geheel veranderd. Waren er vroeger onderscheidene volksstammen, thans zijn deze onder de overstrooming der twee groote volksstammen, de Friezen en de Franken, verdwenen. De Saksen hebben, na hunne onderwerping door KAREL *den Groote*, het tooneel verlaten, en zich naar *Duitschland* teruggetrokken, of zijn naar *Britannië* overgestoken. De Franken hebben zich in het zuiden van ons land gevestigd, en in *Gallië (Frankrijk)* een machtig rijk gegrondvest.

Alleen de Friezen hebben hunne oude woonplaatsen behouden, en zich niet alleen naar het westen, maar ook naar het oosten uitgebreid. Hun aanzien nam zoodanig toe, dat in de achtste en volgende eeuwen de bewoners van ons vaderland bijna alleen onder den naam van Friezen bekend zijn.

Met het Christendom hebben zij ook van de Franken beschaving en eenige kennis van kunsten en wetenschappen ontvangen. De koophandel begint meer en meer te bloeien; vooral *Wijk bij Duurstede* en *Tiel* zijn aanzienlijke koopsteden geworden. Ons vaderland is nu min of meer rechtstreeks onder het bestuur gekomen van KAREL *den Groote*, die zich tot keizer der Franken had laten kronen (800). Door *Hertogen* en *Graven*, van den Keizer afhankelijk

(Leenstelsel), die met hunne schepenen afzonderlijke gewesten bestuurden en het recht handhaafden, werd het keizerlijke gezag onderhouden en uitgeoefend. [1])

Na den krijgstocht tegen de Saksen, die meer dan dertig jaren duurde, kregen de geloofsverkondigers volle vrijheid om het H. Evangelie overal te verkondigen, zonder vrees van door woeste horden te worden verstoord. Het zwaard van KAREL beschermde hen.

Die vrijheid moest noodzakelijk gehandhaafd worden bij volken, die niet anders te temmen, en voor geene beschaving vatbaar waren. Het belang der maatschappij in het algemeen, en dat der onbeschaafde volken zelf eischten dit. Hoewel die oorlog tegen de Saksen, in twaalf veldtochten volbracht, stroomen bloeds gekost had, was toch de zege niet te duur betaald, want met het rijk der Saksen viel ook het oude heidendom.

Doch niet enkel door zijne aangeboren dapperheid en zijn moed werd KAREL *de Groote* in de hand der Goddelijke Voorzienigheid een zegen voor de katholieke Kerk in deze gewesten, maar ook door zijne deugd en godsdienstigheid, en door zijn edel streven, om zijn volk waarlijk godsdienstig en gelukkig te maken. De geleerdste mannen van dien tijd waren zijne bijzondere vrienden en raadsleden. Alom liet hij scholen oprichten, waarin, zoowel de kinderen van eenvoudige lieden, als van adellijken, in de gewijde en ongewijde wetenschappen werden onderwezen. Hij bevorderde de schoone kunsten, en gaf in alles een voorbeeld, dat tot navolging opwekte. Een tweevoudig middel nam hij te baat, om den christelijken Godsdienst te bevestigen. Vooreerst bracht hij de heidenen tot onderwerping, en maakte hij bij iedere verovering de bepaling, dat de overwonnen stammen de prediking des Christendoms moesten toelaten en aanhooren; en vervolgens trachtte hij door een wijs bestuur, door het bouwen van kerken en kloosters, welke hij rijk begiftigde, vooral ook door het stichten van scholen ter goede opleiding van geestelijken, den Godsdienst steun en kracht tot hoogere ontwikkeling te geven.

---

[1]) Blok I, bl. 95.

Evenwel was KAREL *de Groote* niet zonder gebreken; menige ondeugd heeft op zijn ridderlijk gemoed eene niet uit te wisschen smet geworpen; maar als vorst was hij een groot man, wien de geschiedenis weinig heeft te verwijten. Het bekende verhaal zijner wreedheid jegens de overwonnen Saksen, van wie hij er 4500 zou hebben laten onthoofden, is zeer onwaarschijnlijk [1]). Hij is een der weinige vorsten geweest, die goed begrepen, hoezeer eene welingerichte maatschappij den Godsdienst tot grondslag hebben moet, en die den eendrachtigen samenhang van Kerk en Staat tot regel stelde zijner staatkunde. Hij was een der weinige veroveraars, die hervormingen wist in te voeren, zonder op het eigenaardig karakter van ieder afzonderlijk volk inbreuk te maken.

Sinds het jaar 785 was het gedaan met de onafhankelijkheid der Friezen. Maar waren zij thans onderdanen des keizers, toch werden hunne harde hoofden niet gedwongen om als Franken te denken en te leven. KAREL was een te wijs bestuurder, om hunne eigenaardige wetten, door langdurige gewoonte onmisbaar geworden, niet te eerbiedigen. Hij deed ze zelfs verzamelen, in schrift stellen, en aldus voor het nageslacht bewaren onder den titel van *Friesche wet (Lex Frisonum).* [2]) Over de verschillende deelen des lands, dat naar gouwen in graafschappen was ingedeeld, stelde KAREL ook hier *Graven* aan, die, gedeeltelijk uit de voornaamste Friesche familiën gekozen, in zijnen naam het land bestuurden. Zijne pogingen tot verheffing van den Godsdienst, gesteund door geleerde en heilige geestelijken, als GREGORIUS, ALBERIK en LUDGER, hadden het weldadig gevolg, dat het Christendom, ofschoon niet overal even krachtig, toch vrij algemeen in ons vaderland werd bevestigd. De sporen van het heidendom werden gaandeweg minder. Een nieuwe christelijke geest trad er voor in de plaats, dáár vooral, waar door de milddadigheid

---

1) Blok I. bl. 98.

2) Over de Lex Frisonum zie Richthofen, Lex Frisonum, voorrede, uitgeg. door het Friesch Genootschap in 1866. — Moll dl. I, bl 496 en dl. II, 4e st. bl. 228 vlg.

van KAREL kloosters werden gesticht. Want de roeping tot het kloosterleven werd niet weinig door deze gunstige omstandigheden bevorderd, en waar een klooster verrees, werd door den goeden geest der daar gevormde geestelijken, ook voor het omliggende gewest, een heilzaam tijdperk van levendigen Godsdienst geopend. Vele steden hadden alleen aan de stichting van eene kerk of van een klooster haar ontstaan en welvaart te danken. [1])

Het Bisdom van *Utrecht*, d. w. z. de *geestelijke* macht van den Bisschop van *Utrecht*, strekte zich in het begin der negende eeuw uit van *Sluis* in *Zeeland* ten zuiden, tot *Dokkum* in *Friesland* en de stad *Groningen* ten noorden, en van *Katwijk* ten westen, tot *Ootmarsum* ten oosten, alsook tot den rechteroever van de *Maas*, *Emmerik* en *'s Heerenberg*.

Maastricht, *Roermond*, *'s Hertogenbosch* met geheel *Noord-Brabant*, en een deel van *Zeeland*, als *Tolen* en *Schakerloo*, behoorden tot het bisdom van *Luik*. Eene kleine strook lands, waarin *Nijmegen* ligt, viel onder het aartsbisdom van *Keulen*. De vijf Friesche gouwen in *Groningen*: *Hugmerchi*, *Hunusgo*, *Fivilgo*, *Emisgo* en *Federitgo*, alsook *Groenlo*, *Aalten*, *Hengelo* en andere plaatsen in het zuidoostelijk deel van het graafschap *Zutfen*, werden tot het bisdom van *Munster* gerekend, terwijl een deel van *Groningen*, *Westerwold* en *Winschoten* met eenige kleine gewesten van *Drente* onder het bisdom van *Osnabrück* stonden [2]).

De H. ALBERIK werd opgevolgd door Bisschop THEODARD, die als kundig leeraar en vooral om zijne ervarenheid in de H. Schrift zeer geroemd werd. Hij was een

---

[1]) P. P. M. Alberdingk Thijm, Karel de Groote en zijne eeuw, Amsterdam, 1867.

[2]) Cfr. Registrum curarum terrae Frisiae Monast. Dioec. (Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, deel VII, bl. 46 vlg.) — J. H. HOFMAN, Winschoten, (Archief XIX, bl. 155 vlg.) — W. G. A. J. Röring, Het oude St. Callixtuskerspel van Groenlo, 1898. — Moll I, bl. 293, 294.

Samen trokken zij nu verder, en spraken voortdurend over het H. katholiek Geloof en de belangen der ziel, totdat zij te *Werfhem*, thans *Warffum* ten noorden van *Groningen*, kwamen. Nu vroeg LUDGER, of hij die plaats ook kon herkennen. En aanstonds noemde BERNLEF haar bij haren naam, en verzekerde de boomen en huizen goed te kunnen onderscheiden. „Bedank dan" hernam LUDGER, den „almachtigen God, die u het gezicht heeft wedergegeven". Toen zij te *Wijkwerd*, thans *Usquert*, gekomen waren, waar eene kapel was opgericht, gingen zij het heiligdom binnen om God met warmte te danken. En als zij opstonden, sprak LUDGER tot den genezen blinde, „zweer mij, dat gij vóór mijnen dood aan niemand zegt, hoe gij het gezicht hebt wedergekregen." BERNLEF gehoorzaamde en hield zich eenige dagen alsof hij nog blind was; maar na LUDGERS dood verhaalde hij, hoe wonderbaar hij genezen was. Tot hoogen ouderdom bleef BERNLEF aan het heilig Geloof getrouw, doopte, tijdens de vervolging der Christenen door de Saksen, achttien kinderen, waarvan slechts twee in leven bleven, die door den H. LUDGER werden gevormd. Het nageslacht wist veel te verhalen van den zanger en zijn vromen uitgang, hoe hij stervende zijne echtgenoote, die om de scheiding weende, vertroostte met de woorden: »Zoo mijn gebed na mijnen dood iets bij den Heer vermag, zult gij niet lang alleen hier zijn", en hoe de weduwe op den vijftienden dag daarna den grijsaard in den dood gevolgd is. [1])

Aan den H. LUDGER mocht het gelukken nagenoeg alle Friezen van dat gewest tot het ware Geloof te brengen, en de kerkelijke instellingen voor goed te regelen. [2]) Een verwoede inval der heidensche Saksen onder hunnen aanvoerder WIDUKIND, die zich met de Friezen verbonden hadden om andermaal hunne onafhankelijkheid te herwinnen, verplichtte hem echter zijnen apostolischen arbeid te staken, en buiten het land eene veilige schuilplaats te zoeken. Hij trok naar *Rome*, en vervolgens naar het beroemde klooster van den H. BENEDICTUS te *Monte-Cassino*, ten einde

---

[1]) Moll I, bl. 179—180. — De Katholiek, 1876, dl. 69, bl. 338.
[2]) Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, deel VII, bl. 46 vlg.

daar in stille eenzaamheid zich meer bijzonder aan het geestelijk leven te wijden. Hij verbleef er twee jaren en zes maanden. De lof zijner deugd bereikte weldra het hof van KAREL *den Groote.* Toen deze na hardnekkigen strijd de Saksen en Friezen voor goed had onderworpen (786), zond hij den H. LUDGER met andere geloofsverkondigers naar de herwonnen Oost-Saksen en later naar de West-Saksen. Toch vergat de Heilige de Friezen niet, maar werkte met nieuwen ijver aan hunne bekeering. Hij ging naar het vroeger vermelde *Fosite-eiland*, waar een der metgezellen van den H. WILLIBRORD den marteldood had ondergaan. Het volk luisterde aandachtig naar zijne woorden, en door Gods genade van de valschheid van hun afgod *Fosite* overtuigd, verbrandde en verwoestte het zijne tempels en altaren. De H. LUDGER had de voldoening het grootste gedeelte der bevolking te doopen in diezelfde bron, waar zij kort geleden niet dan met huivering en in de diepste stilte water gingen putten. Men zegt zelfs, dat LANDERIK, de zoon van een der aanzienlijksten, den ijverigen evangelieprediker vergezelde, en zich later aan den geestelijken stand wijdde. Te *Mimigernefort* (thans *Munster)* en nog op vele andere plaatsen, o. a. te *Werden*, stichtte hij kerken en kloosters, waar jeugdige priesters, bij voorkeur uit de kinderen des lands, werden opgeleid en gevormd, en verwierf zich door overvloedige aalmoezen met milde hand gegeven de dankbaarheid van velen. In 802 werd *Munster* tot bisdom verheven en de H. LUDGER, door HILDEBOLD, Aartsbisschop van *Keulen*, bisschop gewijd, beklom daar den bisschoppelijken stoel, waar zijn arbeid zoo heilzaam is geweest, dat hij als apostel dier streken wordt vereerd. Als Bisschop van *Munster* behield hij de geestelijke rechtsmacht over vijf Friesche gouwen, in welke hij het meest gearbeid had. Deze gouwen behoorden van toen af tot het Bisdom van *Munster*, en deze verhouding is gebleven tot het jaar 1560, toen Paus PIUS IV deze gouwen van *Munster* afscheidde en bij het nieuw opgerichte Bisdom van *Groningen* voegde. [1])

---

[1]) Archief l. c.

De H. LUDGER overleed den 26en Maart 809 te *Billerbeck* waar thans eene prachtige votiefkerk ter zijner eer gebouwd is, en werd te *Werden* begraven.

Treffend is de zedenschets, welke zijn levensbeschrijver van hem ontworpen heeft. Zeer, zoo lezen wij, was hij er op bedacht in zijn omgang met de menschen alles te vermijden, wat opvallend was of zonderling, en naar den raad des Apostels alles met bedachtzaamheid en matigheid te doen. Eene opvallende armoede in de kleeding beminde hij niet, hij haatte den bloot uiterlijken schijn van heiligheid in woord of gebaar. Als hij in het openbaar verscheen, droeg hij eene kleedij, die zijne bisschoppelijke waardigheid paste, doch daaronder droeg hij een boetekleed; iets wat aan niemand, tenzij aan een vertrouwden vriend bekend was. Hij weigerde niet vleesch te gebruiken, behalve op vastendagen, maar nooit heeft hem iemand verzadigd van spijs of drank van tafel zien opstaan. Ontving hij eene uitnoodiging, (ook hij zelf noodigde zonder onderscheid van rijk of arm anderen ter tafel), dan was zijne verschijning aan den disch niet zonder nut; want tusschen kout en scherts wist hij zoo passende woorden in te vlechten, dat daardoor allen tafelgenooten het onderhoud tot stichting strekte, en zij huiswaarts keerden meer nog naar den geest verkwikt door Gods woord, dan naar het lichaam door dien aardschen maaltijd. Was men echter van tafel opgestaan en was de dankzegging uitgesproken, dan toefde hij niet langer, doch verliet het huis en trok zich op eene eenzame plaats voor het gebed of eene lezing met de zijnen terug. Jegens arme en geringe lieden was hij zeer voorkomend en vriendelijk, naardien hij, volgens het woord en het voorbeeld des Apostels, zich alles voor allen maakte, om allen voor CHRISTUS te winnen. Tegenover trotsche rijkaards, die de geboden Gods minachtten, betoonde hij zich met een apostolischen moed streng en onwrikbaar. Bevond hij zich in zorg of nood, of had hij voor gewichtige aangelegenheden te zorgen, dan legde hij den priesters op om het H. Misoffer op te dragen, verzocht voor zich de gebeden en boeteoefeningen van kloosterlingen en Godgewijde maagden, noodigde armen en behoeftigen tot een liefdemaaltijd, vroeg dan de armen

om hun gebed, en zoo werden al zijne schreden door den Heer gericht. [1])

Groot waren zijne verdiensten voor onze vaderlandsche Kerk. Van zijne wetenschap en geleerdheid zijn ons vele kostbare herinneringen bewaard gebleven. Hij beschreef het leven van zijne heilige vaders GREGORIUS en ALBERIK, alsook het begin van het bekeeringswerk van den H. BONIFACIUS. Hij was de eerste uit ons voorgeslacht, die de Heilige Kerk door geschriften heeft opgeluisterd.

Weinig is ons verder van Bisschop ALBERIK bekend, maar toch is zijne regeering voor *Utrecht* roemvol en van groote beteekenis geweest. Dit mogen wij besluiten uit de buitengewone gunst, welke KAREL *de Groote* hem toedroeg, en uit de gewichtige schenkingen door KAREL aan de *St. Maartenskerk* gedaan. [2]) Ook hij behartigde de belangen der Utrechtsche kloosterschool op bijzondere wijze. Tot betere regeling en nauwlettender toezicht verdeelde hij het studiejaar in vier beurtwisselingen, zoodat hij zelf ieder jaar in de lente de lessen gaf, ADALGER in den zomer, LUDGER in den herfst, en THIATBRAT in den winter. Van de priesters ADALGER en THIATBRAT is ons niets bekend. ALBERIK zelf moet een man van meer dan gewone geleerdheid en ontwikkeling geweest zijn, wijl hij door KAREL *den Groote* met gewichtige zaken in *Italië* belast werd, en wat de school aan den H. LUDGER met zijn veelomvattende kennis en innige godsvrucht, met zijn rijke boekenschat en studiebronnen heeft te danken, maakt ons duidelijk, hoe die school haar glorievollen naam niet alleen kon staande houden, maar nog tot hoogeren luister opvoeren.

De H. ALBERIK stierf waarschijnlijk in 782, [3]) volgens sommigen den 21sten Augustus, volgens anderen den 14en November, tijdens den verschrikkelijken opstand der Saksen. Over zijn relikwieën is boven reeds gesproken.

---

1) Cfr. Kronenburg l. c. IV, bl. 117 en 118.
2) Moll I, bl. 256. — Kronenburg l. c. IV, bl. 161.
3) Jaarb. Alberdingk Thijm, 1893, bl. 30 en 47.

de dorpen in den omtrek. De schuldigen vroegen vergiffenis, en beloofden onderwerping aan de verdiende kerkelijke straffen. Nu heropende de Bisschop vol blijdschap het sendgericht, en toen allen voor hem stonden, vermaande hij hen hunne ongeoorloofde verbintenissen op te geven, en onder eede te beloven, zich voortaan daarvan te onthouden. Velen deden zulks en onderwierpen zich aan de opgelegde boete; sommigen echter bleven hardnekkig. [1]) Onder de bekeerlingen noemt men EGER, *Walcherens* koning. [2])

Nog eenige dagen vertoefde de H. FREDERICUS in hun midden, en onderwees hen in de geboden Gods en de leering der H. Kerk. Daarop stelde hij eenige heilige priesters aan, om de eilanders in den goeden geest te bewaren en verder te onderrichten. In de tiende eeuw was geheel *Walcheren* katholiek.

Met even grooten ijver kantte hij zich tegen eene in *Friesland* opkomende ketterij, omtrent het katholieke leerstuk der Allerheiligste Drievuldigheid. Eenige nieuwbekeerden vatten dit ondoorgrondelijk geheim verkeerd op, en vermengden het met de dwalingen der heidenen. Zij stelden zich CHRISTUS voor als den zichtbaar op aarde verschenen VADER, zooals hunne voorouders geloofd hadden, dat WODAN soms zijn *Walhalla* verliet, om het heelal te doorreizen of de aarde te bezoeken, en vereenzelvigden derhalve God den Vader met God den Zoon, (ketterij van SABELLIUS). Anderen namen wel aan, dat de Vader en de Zoon onderscheidene personen waren, doch loochenden de Godheid van CHRISTUS. Deze was, zeiden zij, wel een groot en heerlijk, maar toch een *geschapen* wezen, een zoon van God in den trant der godenzonen en helden van de Germaansche fabelleer, (ketterij van ARIUS [3]). Vooral in den omtrek van *Stavoren* hadden deze dwalingen vele aanhangers gevonden.

De H. FREDERICUS spoedde zich over de Zuiderzee; maar weinig mochten aanvankelijk zijne pogingen en die

---

[1]) Zie Archief XX, bl. 62 in noot. — Moll I, bl. 504 en 505.
[2]) Archief I, bl. 346.
[3]) Archief XX, bl. 261 vlg. — Moll I, bl. 372 vlg.

zijner moedige medehelpers baten, om de ketters tot de eenheid des Geloofs terug te voeren.

Daàr hij niets vorderde en niet meer wist wat te doen, belegde hij eene vergadering, en won den raad zijner metgezellen in. Deze riedden hem, den H. ODULPHUS, die uit *Oirschot* naar *Utrecht* gekomen was, om den arbeid in den dienst des Heeren met den H. FREDERICUS te deelen, naar *Stavoren* te ontbieden. Op staanden voet werd een bode gezonden, om aan ODULPHUS het verlangen des Bisschops bekend te maken.

De H. ODULPHUS [1]) werd in de tweede helft der achtste eeuw in *Verrebest*, een gehucht bij *Oirschot*, uit aanzienlijke ouders geboren. Zijn vader was BADGIS of LUDGIS, een godvruchtig edelman uit het land der F r a n k e n. Van zijne jeugd af legde hij zich op de heilige wetenschappen toe, en, wijl hij een zeer gelukkigen aanleg bezat, streefde hij weldra in ontwikkeling en kennis ouderen van jaren voorbij. Bovenal schitterde hij uit in deugd en ijver voor den Godsdienst. Na zijne heilige priesterwijding wilde hij zijne dagen in gebed en versterving slijten, en alléén op verlangen zijner ouders nam hij de herderlijke bediening van *Oirschot* op zich (omtrent 806).

Op zekeren nacht was de vrome priester ter ruste gegaan, en zie, een engel des Heeren verscheen hem, en sprak tot hem: »Sta op, dienaar des Heeren JESUS CHRISTUS, sta op! Ga naar *Utrecht* en blijf daar; gij zult den H. Bisschop FREDERICUS in de prediking des Evangelies kloekmoedig bijstaan". Reeds den volgenden dag begaf hij zich op weg, en kwam na drie dagen te *Utrecht* aan. Bij zijne intrede in de stad kwam de H. FREDERICUS hem reeds vol vreugde te gemoet, en de roem zijner deugden nam daar zoodanig toe, dat hij de achting aller kanunniken verwierf, en als de vader des kloosters beschouwd werd.

---

[1]) Zie over den H. Odulphus: Batavia S. I, bl. 532 vlg. — Archief XX, bl. 259 vlg. — Kronenburg, Neerl. Heiligen in de Middeleeuwen, I, bl. 43 vlg. — Moll I, bl. 259 vlg. en bl. 373 vlg. — Schutjes, Gesch. v. h. Bisdom v. 's-Hertogenbosch, Michelsgestel, III, bl. 263. — Officia nova SS. Dioec. Harlem. op 12 Juni.

Toen nu de arbeid van den H. FREDERICUS onder de Friezen tot uitroeiing der ketterij niet de gewenschte vruchten droeg, ontbood hij den H. ODULPHUS, om hem te komen helpen. Met groote blijdschap ontving ODULPHUS, die niets vuriger verlangde dan evenals de H. BONIFACIUS den palm der martelaren te verwerven, deze tijding. Hij ging dus onverwijld tot den H. Bisschop, trok met dezen geheel *Friesland* door, werkte onvermoeid aan de bekeering der ketters, en met Gods hulp mocht het hun gelukken, de Friezen van hunne dwaling tot de zuivere leer terug te voeren.

Om voor het vervolg alle dwaling zooveel mogelijk te voorkomen, stelde de H. FREDERICUS vóór zijn vertrek een formulier op, waarin hij de leer der H. Kerk omtrent het geheim der H. Drievuldigheid nauwkeurig omschreef. Ook maakte hij een gebed ter eere der H. Drievuldigheid, dat de geestelijken driemaal daags tot verzoening van God moesten bidden.

Terugkeerende naar *Utrecht* liet de H. FREDERICUS den H. ODULPHUS in *Friesland* achter. Hoewel deze meende reeds te ver in jaren te zijn gevorderd, om de zielzorg daar met goed gevolg te kunnen uitoefenen, onderwierp hij zich toch aan het verlangen van den Bisschop, en bleef de herderlijke bediening waarnemen in de gemeente *Stavoren*, waar hij den grondslag legde van een beroemd klooster van *Reguliere kanunniken* [1]). Na zijne taak aldaar te hebben volbracht, is ODULPHUS, rijk aan verdiensten en goede werken, naar *Utrecht* teruggekeerd, en heeft tot hoogen ouderdom, in de beoefening van een streng en heilig leven, een heerlijk voorbeeld nagelaten. God verheerlijkte Zijnen dienaar reeds bij diens leven, door hem de gaaf van voorzegging te schenken, en na zijnen dood geschiedden door zijne voorspraak vele wonderen. Men vermoedt, dat hij in de kapel van den *H. Victor* der *St.*

---

[1]) *Reguliere kanunniken* waren oorspronkelijk geen kloosterlingen en ook geen kanunniken in den eigenlijken zin. Zij leefden samen volgens een bepaalden levensregel. Eerst later vereenigden zij zich tot eene Orde, aan welke de Kruisheeren en de Reguliere kanunniken van den H. Augustinus hun ontstaan te danken hebben.

Salvatorskerk, ook de kapel van het *H. Kruis* genoemd, is ter aarde besteld.

Nog niet tot hoogen ouderdom gekomen, werd de H. FREDERICUS door God waardig gekeurd, om zijn leven te mogen eindigen door den roemvollen marteldood. Op den morgen van zijnen sterfdag, terwijl hij zich voorbereidde, om in de *St. Salvator* het H. Misoffer op te dragen, werd hem bericht, dat twee vreemdelingen waren aangekomen met verzoek, om hem te mogen spreken. Op bovennatuurlijke wijze wist de Heilige reeds, dat de dag zijner ontbinding was aangebroken. »Ik weet reeds wat deze willen, sprak hij, »laat hen wachten, totdat ik de H. Mis heb opgedragen." — Vervolgens begon hij de H. Mis, zoo schoon en zoo goed, als hij dit in de vreeze Gods wist te doen. Na het Evangelie sprak hij het volk toe, en daar hij het als een vader liefhad, voorzegde hij, maar in bedekte woorden, zijn aanstaanden dood, en hoe hij nog dezen dag eene eeuwige spijs met Gods heiligen in het rijk der Hemelen ontvangen zou. Toen hij het Lichaam en Bloed des Heeren had uitgereikt, zeide hij allen vaarwel. Heel de geestelijkheid en alle geloovigen weenden op dit treffend oogenblik, maar niemand begreep, wat de bisschop bedoelde.

Toen de Heilige de H. Mis had geëindigd, begaf hij zich nog in misgewaad naar de sacristie, waar hij zijn graf gekozen had. Slechts een enkele zijner kapelaans mocht hem vergezellen. Nu smeekte hij onder tranen en zuchten de hulp der Heiligen af, en beval, gesterkt en voorbereid, de vreemdelingen binnen te brengen; — zijn kapelaan moest intusschen achter het hoofdaltaar in de kerk heen en weer wandelen, en niet terugkeeren voor hij geroepen werd. Met wankelenden tred kwamen de booswichten op den Bisschop af. »Vreest niet," sprak deze, »vervult uwen last; reeds vóór gij hier kwaamt, kende ik dien." Aanstonds trokken de ellendelingen lange messen uit hunne mouwen, en staken hem in het onderlijf, terwijl zij spottend zeiden: »Onze keizerin is op u gewroken."

De H. Martelaar hield de wonde met beide handen dicht, om het bloed tegen te houden, en beval den moordenaars haastig te vluchten.

Na eenigen tijd riep hij den kapelaan en zeide: »Ga op de stadsmuren, en zie, of de boden reeds over den *Rijn* zijn". De kapelaan deed wat hem bevolen was en berichtte, dat zij reeds ver weg waren en haastig voortliepen, alsof zij vluchtten. Dan naar het gelaat des Heiligen opziende, werd hij bleek van schrik, en vroeg hem wat hem was overkomen. »Wees niet bedroefd, mijn zoon, zeide FREDERICUS, voor de waarheid, zachtzinnigheid en gerechtigheid ben ik ter dood gewond." Onmiddellijk werden de geestelijkheid en het volk van dezen gruwelijken moord verwittigd, en allen stroomden onder klagen en geween naar den stervenden Heilige. Deze verhief voor de laatste maal zijne stem, en den sluier der toekomst oplichtende, sprak hij: »Mijne broeders en dierbaarste kinderen, indien ik eenig deel mag hebben met de Heiligen des Hemels, zal ik u niet als troostelooze weezen achterlaten. Ik zal uw voorspreker zijn bij God, en zorg dragen voor uw geluk en uwe veiligheid. Maar weet, dat om de boosheid des keizers en zijner gemalin en zijner rijksgrooten geheel dit rijk door de invallen der Denen verwoest zal worden, en helaas, ook onze stad dit zal ondervinden." Daarop gaf hij nog eenmaal zijn zegen aan het volk, en trad levend zijne grafstede binnen. De psalmen aanheffend, die bij een lijkdienst gebruikelijk zijn, zong hij met luider stem: »Ik zal den Heer behagen in het land der levenden," en nog dikwijls herhalend: »Heer, in uwe handen beveel ik mijnen geest," sloeg hij de oogen ten hemel en zeide: »Deze is mijn rustplaats in eeuwigheid; daar zal ik wonen, die heb ik uitgekozen." En aldus biddend gaf de roemvolle martelaar den geest. (18 Juli 838.)

De godsvrucht der geloovigen liet de sacristie, waar de vreeselijke moord gepleegd was, tot eene kapel inrichten ter eere van den H. JOANNES *Ev.*, terwijl eene nieuwe sacristie daarboven werd opgetrokken. [1]) In 1362 werd het graf geopend, en het hoofd van den Heilige in een kostbare reliekschrijn gesloten. [2])

---

[1]) Vlg. Mr. S. Muller Fz., De St. Salvatorskerk te Utrecht (Archief, XXV, bl 30).

[2]) Over de relikwieën van den H. Fredericus en de relikwiekast vergelijke men Archief XX, bl. 329 vlg. — XXIV, bl. 138, 139. — Bijdragen

Zeer verschillende redenen worden door de geschiedschrijvers aangegeven als oorzaak van dezen moord. Eenigen beweren, dat de Heilige vermoord is op last van keizerin JUDITH. LODEWIJK *de Vrome* had namelijk met deze vrouw, die eene nicht van hem was, een bloedschendig huwelijk gesloten; bovendien leefde JUDITH openbaar in zondige betrekking met graaf BERNARD. De ernstige waarschuwingen en strenge berispingen, en bovenal de onbuigzame standvastigheid van den H. FREDERICUS moeten haren doodelijken haat hem op den hals gehaald hebben. Anderen zeggen, dat hij is omgebracht om staatkundige redenen, wijl hij zich bij de partij zou hebben geschaard der zonen van LODEWIJK, die na de verdeeling des Frankischen Rijks tegen hunnen vader opstonden. Weer anderen gissen, dat zijn dood moet worden toegeschreven aan Ariaansche Friezen of bloedschennende Zeeuwen. [1])

Onder het zegenrijk bestuur van dezen H. Bisschop nam het Bisdom van *Utrecht* in bloei en welvaart toe. Vele en aanzienlijke giften werden eraan geschonken o. a. door GERWARD van *Heeze* en WIBERT van *Oosterbeek*, en het grondbezit breidde zich sterk uit. Talrijker werd onder de jongelingen de roeping tot het heilig priesterschap en den kloosterlijken staat, zoodat de Bisschop op zijne reizen steeds van vele geestelijken vergezeld kon zijn.

Na den dood van den H. FREDERICUS heerschte aanvankelijk eenige verdeeldheid onder de geestelijken over de keuze van eenen opvolger. Eerst koos men den proost van het kapittel van *St. Maarten*, een schatrijk man met name CRAFT; doch deze weigerde de waardigheid te aanvaarden met de woorden: »Ik heb overvloedig veel goed, waarom werpt gij mij zulk een last op de schouders?» Dit zelfzuchtig antwoord bracht de geestelijkheid tot eene

---

v. d. Gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, VIII, bl. 71—72, noot. — De Katholiek, 1899, dl. 116, bl. 350 v.g. — Jaarb. v. Alberdingk Thijm 1900, bl. XXXVII. — De schedel des Heiligen is thans bij de Jansenisten te Leiden, de reliekschrijn in het Rijksmuseum te Amsterdam.

1) Zie hierover de belangrijke hoofdstukken VII en VIII der gemelde monografie van P. Albers, (Archief dl. XX, bl. 271 vlg. en 287 vlg.)

tweede, gelukkiger keus, want op aanbeveling van den H. ODULPHUS werd ALFRIK, een broeder van den H. FREDERICUS, gekozen. Hij muntte uit in godsvrucht en deugd, versterkte het voortdurend wankelend volk in het Geloof, en schonk uit eigen middelen aanzienlijke giften aan de Kerk van *Utrecht*.

Na ALFRIK besteeg den bisschoppelijken zetel EGINHARD, die in 846 van LOTHARIUS I een giftbrief ontving, welke hem zelf, de *St. Maartenskerk* en al het hare, van 's keizers bescherming verzekerde. Na hem kwam LUDGER (niet te verwarren met den H. LUDGER, Bisschop van *Munster*, over wien vroeger gesproken is). Deze wordt geroemd als een zachtzinnig man, vriend des vredes, ijverig in het lezen van geestelijke boeken en in het handhaven der kerkelijke tucht. Vele aanzienlijke goederen werden hem voor het Bisdom aangeboden door een rijken edelman, BALDERIK genaamd (850). [1]) Hij stierf waarschijnlijk in 854. [2])

Bisschop LUDGER werd opgevolgd door den H. HUNGER, die in 854 den bisschoppelijken zetel beklom.

De H. HUNGER [3]) leidde als priester een leven, rijk aan verdiensten voor God, maar verborgen voor de menschen; hij was eenigszins misvormd van uiterlijk, en werd daarom wellicht minder geschikt gekeurd, om in het openbaar te werken; doch door de keus der kanunniken verheven, heeft hij in handel en wandel zoo den goeden geur van CHRISTUS verspreid, dat hij een der heiligste opvolgers van de groote WILLIBRORD en BONIFACIUS geweest is.

Onder zijn bestuur werd de voorspelling van den H.

---

1) Drakenborch, Aanhangsel op de Kerkel. Oudh. v. Nederland, Utrecht, 1747, bl. 287.

2) Moll I, bl. 261 en 262. — Bat. S. I, bl. 553—592. — Men merke echter op, dat de Bat. S. Bisschop Eginhard verwart met Einhart, vriend van Karel den Groote, en Ludger, bisschop van Utrecht, met Ludger, bisschop van Munster.

3) Over den H. Hunger, vgl. Beka, Chron. p. 28. — Batavia S. I, bl. 593 vlg. — J. H. Wensing, Hungerus, Bisschop v. Utrecht, (Kerkel. Nederl. 1856 bl. 38.) — Kronenburg, Neerl. H. in de Middeleeuwen I, bl. 76 vgl. — Moll I, bl. 263 vlg. — Officia nova SS. Dioec. Harl. op 22 December.

FREDERICUS vervuld. De Noormannen vielen roovend en plunderend in ons land, legden *Wijk bij Duurstede* in de asch, stormden de *Betuwe* af, en sloegen het beleg voor *Utrecht*. Moedigen tegenstand boden de inwoners, maar zij weken ten laatste voor de geweldige overmacht. *Utrecht* werd ingenomen, de muren werden omvergehaald, poorten en wallen vernield, de kerken geplunderd, en de slachting onder leeken en geestelijken was zoo groot, dat bijna allen onder het zwaard vielen. Geheel de stad was weldra niet meer dan een Noorsch kamp. [1])

Als door een wonder was de H. HUNGER met eenige kanunniken, uit de ingenomen stad ontsnapt, en naar *Luxemburg* bij LOTHARIUS II gevlucht (857). Deze schonk hem het *St. Pietersklooster* te *Berg* (thans *Odiliënberg*) »opdat hij veilig God mocht dienen«. De Heilige stichtte daar een kapittel van kanunniken, en bestuurde van daaruit, zooveel de omstandigheden het veroorloofden, zijn Bisdom. Een jaar na zijne vestiging te *Odiliënberg* woonde hij de kerkvergadering bij te *Toul*, waar de gewichtigste aangelegenheden van Kerk en staat behandeld, en de belangen der scholen besproken werden. In 862 werd hij ter kerkvergadering te *Aken* geroepen, om de huwelijkszaak te beslechten van LOTHARIUS, en hij alleen met nog slechts één bisschop had den moed, den koning, die zijne echtgenoote verstooten, en eene andere vrouw getrouwd had, te bestrijden, en de onoplosbaarheid des huwelijks te verdedigen.

Intusschen hadden de zaken in het Bisdom van *Utrecht* eene betere wending genomen. Waarschijnlijk keerde de Heilige omstreeks 864 weer naar *Utrecht* terug, doch werd later wellicht opnieuw verdreven. Zijn invloed moet zelfs op de Noren groot geweest zijn; want de bekende HINCMAR, Aartsbisschop van *Reims*, riep de hulp in van den H. HUNGER, om den Noorschen koning RORUK te bewegen, geen hulp te verleenen aan den geëxcommuniceerden BOUDEWIJN van *Vlaanderen*, en schadevergoeding te geven voor eenige strooperijen van zijn volk.

Hij stierf den 22 December 866, waarschijnlijk in een

---

[1]) J. H. van Bolhuis, De Noormannen in Nederland Utrecht, 1834.

schuiloord, niet ver van *Utrecht*. Eene steenen lijkkist met duidelijke aanwijzingen, omstreeks 1760 bij *Breukelen* gevonden, heeft voldoende zekerheid gegeven, dat het heilig lichaam daar ter ruste is gelegd. [1])

In het jaar 856 werd op onzen vaderlandschen bodem de martelkroon verworven door den H. JEROEN. [2]) Deze was uit edele ouders in *Schotland* geboren, en gevoelde reeds in zijne eerste jeugd de vonken der Goddelijke liefde in zijn hart ontbranden. De wereld verachtend, legde hij zich voortdurend toe op de beoefening der godsvrucht. Op verschillende wijzen trachtten zijne ouders zijn heilig streven te beletten, maar door de kracht Gods in hunne gezindheid veranderd, lieten zij hem in de hoogere wetenschappen onderwijzen. In korten tijd maakte hij in geleerdheid en deugd snelle vorderingen, en keerde naar de ouderlijke woonplaats terug, waar hij, aan het heil der naasten voortdurend arbeidend, zeer velen tot het Geloof en een beter leven terugbracht.

Op rijper leeftijd aanvaardde hij, op de roeping van God, den priesterlijken staat, en volgde, uit ijver voor de uitbreiding des Geloofs en uit vurig verlangen naar den marteldood, het voorbeeld van de H.H. WILLIBRORD en BONIFACIUS. Hij stak naar de kusten der Friezen over, en vestigde zich te *Noordwijk*. Daar predikte hij onvermoeid en bracht er velen tot bekeering. Maar als een geesel Gods waren de Noormannen in ons land gevallen, en zetten, plunderend en moordend hun vreeselijke tochten voort. Zij kwamen te *Noordwijk*, legden het weerlooze dorpje in de asch, vernielden alles te vuur en te zwaard, grepen den heiligen priester en zijne metgezellen aan, en wierpen hem onder allerlei folteringen in een duister hol. Den volgenden

---

[1]) J. H. Hofman, Het Graf v. d. H. Hungerus (Archief XXI, bl. 213—215) en B. H. Klönne, Het Graf v. d. H. Hungerus (Archief XXII, bl. 313 vlg.).

[2]) Beka, pag. 28 en 32. — Heda, Hist. Episc. Ultraj. pag. 54. — Joan. à Leydis, Chron. Holl. Lib. V, c. 24, 33 en Lib. VII, c. 20 en 24. — Batavia S. II, bl. 427—429. — Kronenburg, Neerl. H. in de Middeleeuwen I, bl. 55 vlg. — Officia nova etc. op 17 Augustus. — Eene populaire bewerking van het leven en den marteldood van den H. Jeroen vindt men in het Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1861, bl. 1 vlg.

dag voor den Noorschen zeekoning gebracht, werd hem bevolen den afgoden te offeren; maar hij weigerde standvastig, en verkoos de glorierijke martelkroon boven de aardsche belooning, die hem voor zijn afval werd toegezegd. Onmiddellijk daarop werd hij ter dood veroordeeld. Als razenden vielen nu de Noren op den onschuldigen priester aan, en sleepten hem voort naar de plaats, waar nu nog een holle weg, vroeger de Lijdensweg, thans de St. Jeroensweg geheeten, voert langs een laag poortje, dat bij iedereen als St. Jeroenspoortje bekend staat. Daar boog de Heilige de knieën, en gaf met vreugde zijn hals aan het zwaard.

Zijn heilig lichaam, in 955 gevonden, werd door Bisschop BALDERIK „verheven", en op last van Graaf DIRK II te *Egmond*, naast het lijk van den H. ADELBERTUS, neergelegd. Het hoofd bleef echter te *Noordwijk* verborgen, en is eerst in 1311 gevonden. Bij de hervorming gelukte het de heilige overblijfselen te redden; doch het hoofd ging verloren. [1]) Z. D. H. Mgr. BOTTEMANNE, Bisschop van *Haarlem*, heeft in 1892 het heilig gebeente weer aan de parochie van den H. JEROEN te *Noordwijk* teruggeschonken, waar het nu door talrijke geloovigen in vrome processies wordt vereerd. De voorspraak van den H. JEROEN wordt vooral ingeroepen tot het wedervinden van verloren zaken.

De H. HUNGER werd opgevolgd door ODILBALD. Deze bestuurde drie en dertig jaren lang het Bisdom van *Utrecht* met veel wijsheid. Hij woonde in 873 en 887 te *Keulen* kerkvergaderingen bij, waarop belangrijke bepalingen omtrent het leven der kanunniken werden gemaakt. In 896 beproefde hij de bekeering der Noormannen, en ijverde voor de vrijlating van lijfeigenen. Hij ontsliep in 899, nadat hij met lofwaardigen ijver vele ongeregeldheden had hersteld, en de vaderlandsche Kerk, hoe ook door de Noormannen bestookt, weder in bloeienden toestand had gebracht. [2])

Sommigen noemen EGILBOLD als zijnen opvolger, welke

---

[1]) Brief van Sasbout Vosmeer van 27 Mei 1610. (Archief VII, bl. 119 en 144). — J. J. Graaf, De Reliquiën van S. Jeroen en S. Adalbert, (Bijdragen voor de Gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem II, bl. 377 vlg.)

[2]) Moll I, bl. 130 en 131.

slechts weinig maanden geregeerd zou hebben; doch het is genoegzaam zeker, dat deze of nooit bestaan heeft, of dezelfde als ODILBALD geweest is. 1)

Van deze bisschoppen is maar weinig tot ons gekomen. De oorzaak hiervan ligt in de woeste invallen der Noormannen.en de daaruit ontstane grenzenlooze verwarring.

Na ODILBALD werd de bisschopsstoel beklommen door den H. RADBOUD 2). Deze Heilige werd omstreeks het midden der negende eeuw te *Lomochanum*, misschien het tegenwoordige *Lomagne* in *Gasconje*, geboren. Zijn vader was van een aanzienlijk Frankisch geslacht, en zijne moeder stamde af van den Frieschen koningsstam. Onder de leiding van GUNTHER, Aartsbisschop van *Keulen*, die zijn bloedverwant was, legde hij de grondslagen van bijzondere kennis en uitstekende geleerdheid. Toen GUNTHER door Paus NICOLAAS I om gewichtige redenen geëxcommuniceerd en van zijne waardigheid ontzet was, 3) begaf RADBOUD zich naar de hofschool van KAREL *den Kale*, waar hij onder de leiding van den hooggeroemden wijsgeer MANNO en waarschijnlijk ook van JOANNES SCOTUS ERIGENA, zich door ijver, kundigheden en deugd boven anderen verhief. In de eerste helft van Juni 900 werd hij met bewonderenswaardige eenheid van stemmen door geestelijken en volk tot Bisschop van *Utrecht* gekozen 4); doch hij verzette zich met alle kracht tegen de hem toegedachte waardigheid, terwijl de grootste droefheid zijn gemoed vervulde. Hij wilde de hooge eer ontvluchten en hield zich eenigen tijd verborgen; maar trots zijn tegenstand werd hem in Augustus 900 te *Utrecht* 5) de bisschoppelijke wijding toegediend.

---

1) Archief, dl. XXI, bl. 260 in noot.

2) Over den H. Radboud zie Batavia S. I, bl. 605. — P. Albers, De H. Radboud, veertiende Bisschop v. Utrecht. (Archief XXI, bl. 244 vlg.) Kronenburg, Neerl. Heil. in de Middeleeuwen I, bl. 89 vlg. — De Katholiek, 1850, dl. 18, bl. 193 vlg. — Officia nova SS. Dioec. Harlemen. op 29 November. — Moll I, bl. 265 vgl.

3) Archief XXI, bl. 247.

4) Vgl. De Katholiek 1883, dl. 84, bl. 161, ook in noot 4.

5) Rosweijdus. Generale Legende der Heiligen II, bl. 585 vlg.

Veel goeds voor de Kerk beloofde deze keus, en de uitslag heeft de groote verwachting nog overtroffen. Nederig, ootmoedig, matig en milddadig, was hij een voorbeeld voor allen. Zoodra hij de bisschoppelijke waardigheid had aanvaard, trok hij het kleed der zonen van den H. BENEDICTUS aan, wijl zijn bisschopszetel door de kloosterlingen dezer orde was gesticht, en de meesten zijner voorgangers daartoe hadden behoord. Steeds droeg hij de eenvoudige monnikspij, en zijn hoog ascetisch leven wist hij in zijnen dagelijkschen omgang onopgemerkt te houden. Terwijl zijne dischgenooten zich aan tafel van wijn bedienden, dronk hij heimelijk water. Toen een zijner tafelgenooten hem op de proef wilde stellen, en hem vroeg eene teug uit zijnen beker te mogen nemen, weigerde de Heilige, zijne onthouding willende verbergen. Toch nam de vrager in stilte eene teug, en door Gods wondermacht, die de stille deugd van RADBOUD wilde eeren, werd het water in goeden wijn veranderd.

Na dagelijks, enkele groote feestdagen uitgezonderd, met diepe nederigheid de voeten van armen en noodlijdenden te hebben gewasschen, deelde hij hun ruime liefdegiften uit. Hij kleedde de naakten, bezocht en troostte de zieken, en besteedde zijne teederste zorgen aan gebrekkigen en weezen. Het is ongeloofelijk, met welke oplettendheid de H. Bisschop deze oefeningen van menschlievendheid en barmhartigheid verrichtte. Hij scheen onvermoeid. Wanneer hij dagen en nachten voor de zijnen had gearbeid en gesloofd, had hij nog altijd kracht genoeg voor een liefdewerk. Hij was een vijand van onnoodige versierselen en ijdel vertoon, maar nog grooter was zijn afkeer van den gruwel der gierigheid. De deugd was hem eene tweede natuur geworden. In lezing en gebed ondervond hij geen vermoeienis; vasten en nachtwaken waren zijne dagelijksche verkwikking.

Wijl de stad *Utrecht* nog voortdurend door de Noormannen bezet en voor den Bisschop onveilig was, hield hij meestal zijn verblijf te *Deventer*; en zoolang de Noormannen zich in *Utrecht* bleven ophouden, was daar de gewone verblijfplaats der bisschoppen. Daar werkte hij met de meeste toewijding aan zijne moeielijke taak, deed al wat

hij kon voor de bevestiging van het H. Geloof en de verbetering der zeden, en ging overal rond, om de overblijfselen van het heidendom te verdelgen. Hij stelde zich den H. WILLIBRORD ten voorbeeld. In het bijzonder wijdde hij zijne zorgen aan de door de Noormannen zoo deerlijk verwoeste bisschopsstad; maar de omstandigheden bleven te ongunstig, om veel te kunnen verbeteren. Bekend is zijne ontmoeting met een menigte Denen op een zijner visitatiereizen. Met vrijmoedigheid en vol liefde vermaande hij hen en hield hun voor, dat zij, om na hunnen dood gelukkig te kunnen zijn, het Christendom omhelzen, en zich van alle wreedheid jegens de onschuldige christenen onthouden moesten. Hierover in woede ontstoken, dreigden de barbaren den Bisschop met den dood, en begonnen reeds toebereidselen te maken, om hun plan ten uitvoer te brengen. RADBOUD, ziende dat zijne goedheid hen nog wreedaardiger maakte, kondigde hun nu de gramschap Gods aan, en sprak eene verschrikkelijke straf over hen uit; en plotseling greep eene boosaardige ziekte hen aan, zoodat velen, als waren zij door den bliksem getroffen, een schielijken dood stierven.

Door den Frankischen koning werd hij aangezocht, om zich met eenige staatkundige aangelegenheden te willen bezighouden; doch de Heilige weigerde, omdat de bisschoppen, zeide hij, op de allereerste plaats met kerkelijke zaken waren belast, en alleen dàn de staatkunde mogen beoefenen, als de dienst van God en van de H. Kerk zulks vereischen. Hun past, zeide hij, het zwaard des woords en des gebeds, en niet het zwaard der vuist.

Toch kon deze gedragslijn niet verhinderen, dat de H. Bisschop in onmin geraakte met Graaf MEGINHARD. Deze MEGINHARD wordt veelal genoemd Graaf van *Vlaanderen*, doch ten onrechte. Hij was van Saksischen oorsprong, en had zijn bezittingen in de *Betuwe* of de omstreken daarvan; en zoo laat het zich verklaren, hoe tusschen hem en den Bisschop van *Utrecht* een geschil kon ontstaan. [1]

[1]) Bullarium Trajectense ed. Dr. G. Brom, Hagae Comitis, 1892/96 I, no. 5. — Idem, II, Introductio, pag. X. — C. J. M. Bottemanne, Drie brieven van Paus Joannes X (De Katholiek, 1883, deel 84, bl. 160—165.)

De oorzaak der oneenigheid is niet bekend. Aan Paus JOANNES X werd de vereffening der gerezen moeielijkheden voorgelegd. De H. RADBOUD trok de *Alpen* over naar *Rome*, waar ook de afgezanten van den Graaf verschenen. De Paus, als scheidsrechter optredend, wist weldra vrede en eensgezindheid tusschen beide partijen te bewerken.

Deze tocht van Bisschop RADBOUD naar *Rome* is eene bijzonderheid in onze kerkgeschiedenis. De reizen van de H.H. WILLIBRORD en BONIFACIUS zijn bekend; doch verder ziet men jaren lang nergens eenig blijk van innige betrekking tusschen *Rome* en den Bisschop van *Utrecht*; wat zeker verklaard moet worden door gebrek aan oude bescheiden; totdat wij eindelijk Bisschop RADBOUD bij de graven der Apostelen aantreffen.

Zeventien jaren lang was RADBOUD het Bisdom ten zegen. Onder zijn bestuur schonk koning ZWENTIBOLD van *Lotharingen* aan het Bisdom vele aanzienlijke goederen te *Tiel*, *Wijk bij Duurstede* en *Deventer*, welke schenking door koning KOENRAAD I werd bevestigd.

Ruim drie jaren vóór zijn dood werd de Heilige op eene bijzondere wijze door God verheerlijkt en getroost. Terwijl hij ernstig ziek was, en zich den dood nabij waande, verschenen hem de Allerheiligste Maagd MARIA en de H.H. Maagden TECLA en AGNES, welke hij bijzonder vereerde, en vervulden het gansche vertrek met een hemelsch licht. De Moeder des Heeren zeide hem: »Vrees niet, RADBOUD, en wees overtuigd, dat gij háár aanschouwt, tot wie gij zoo vaak uwe gebeden richt. Ik acht het niet beneden mij, u door mijne tegenwoordigheid te troosten, wijl gij in uwe gebeden tot God immer aan mij denkt. De ziekte is niet gevaarlijk: gij zult thans herstellen, maar daarna niet lang meer leven. Wees echter niet bevreesd, staak uwe waakzaamheid en goede werken niet, en ga voort op den ingeslagen weg." Na deze woorden verdwenen de Heilige Maagden, en ook het schitterend licht verdween, doch een aangename geur vervulde de kamer nog langen tijd daarna, en RADBOUD stond genezen van zijne legerstede op.

Gedurende RADBOUDS laatste levensjaren bevond zich nu en dan in den kring zijner vrienden en geestelijken een

jong edelman, BALDERIK geheeten, die, met het bestuur der graafschappen *Twente* en *Bentheim* belast, door zijne uitmuntende hoedanigheden en de zorg, welke hij voor de kerkelijke belangen zijner onderdanen openbaarde, den H. Bisschop het grootste vertrouwen inboezemde. Toen de Bisschop op zekeren dag het H. Misoffer opdroeg, zeide hij tot de priesters, die in het koor waren: »ik zal niet lang meer leven; maar houdt dezen jongen man in eere; want hij zal mijnen zetel innemen", en hij voegde er nog bij, dat deze opvolger de verwoeste kerken herstellen, en aan *Utrecht* den vroegeren luister wedergeven zou. Een jaar later herhaalde RADBOUD deze voorspelling aan BALDERIK zelven.

Op een zijner visitatiereizen overviel hem in de gouw *Drente* [1]) eene hevige koorts, die aan zijn godvruchtig en werkzaam leven een einde zou maken. Het najaarsweder maakte in die streken het reizen uiterst moeielijk. Daarom gebood hij aan de zijnen, hem zoo spoedig mogelijk vandaar weg te voeren. Ten zeerste bedroefd, trokken geestelijken en dienaars met hun geliefden Bisschop naar *Ootmarsum*, waar hij, zoo de zijnen het zouden gedoogen, zijne laatste rustplaats gekozen had. Daar bezat de Heilige eene kleine kapel, en vertoefde hij gaarne. Na zijne uiterste wilsbeschikkingen gemaakt te hebben, legde hij zich op zijne stervenssponde neder. Zoolang hij kon, zong hij heilige liederen zoo hartroerend, dat de omstanders hunne tranen niet konden weerhouden. Overvloeiend van vreugde wisselde hij de psalmen af met een antiphoon, dien hij zelf ter eere van St. MARTINUS gemaakt had. Den 29ⁿ November van het jaar 917 of 918 stierf hij, rijk aan verdiensten bij God en de menschen, doch werd niet te *Ootmarsum*, maar in *Deventer* in de *St. Lebuinus-kerk* bijgezet. Het is niet bekend, waarom aan zijn verlangen, om te *Ootmarsum* te worden begraven, niet is voldaan.

De H. RADBOUD is ongetwijfeld een der geleerdste mannen

---

[1]) »In pago Trente", lezen wij in zijne levensbeschrijving. Pagus werd in dien tijd een groot gebied, een gouw, zelfs een graafschap genoemd. De Batavia S. I, bl. 608 zegt evenwel: »in het dorpje Drent, halfwegen Groningen en Koevorden."

van zijnen tijd geweest. Verscheidene meest kerkelijke geschriften zijn door hem nagelaten. [1])

Zijn kostbare overblijfselen zijn, evenals die van de H.H. LEBUINUS en MARCELLINUS, tijdens de hervorming gered; maar van de zilveren relikwiekasten werd door de Spaansche krijgers geld geslagen, wijl de soldij hun door den koning niet betaald werd. De schedel van den H. RADBOUD bevindt zich thans in de *Onze Lieve Vrouwe-kerk* te *Assen*.[2])

§ II. GEESTELIJK BESTUUR DER BISSCHOPPEN VAN UTRECHT.

Zooals we reeds meldden, was het Bisdom van *Utrecht* omstreeks 794 als suffragaan onderhoorig geworden aan den Metropolitaan van *Keulen*. Hoewel deze onderhoorigheid rechtens bleef bestaan tot het jaar 1559, toen *Utrecht* zelf tot Aartsbisdom werd verheven, kreeg zij toch, zooals uit de geschiedenis blijken zal, in den loop der eeuwen hoe langer zoo minder te beduiden. Hoogst zelden vindt men gewag gemaakt van eene of andere gelegenheid, waarbij de Aartsbisschop van *Keulen* zijne metropolitaanrechten tegenover *Utrecht* uitoefende of handhaafde, tenzij alleen om de keus te bevestigen van eenen nieuwen bisschop. [3])

Aan het hoofd des Bisdoms stond de *Bisschop*. [4])

In de eerste tijden der H. Kerk benoemde de Apostelen zelf de bisschoppen, maar later vroeg men het gevoelen der gemeente, omdat zij de personen, die voor een bisschops-

---

[1]) Over de geschriften van den H. Radboud gedeeltelijk in prosa, gedeeltelijk in versmaat vgl. De Katholiek, 1850, dl. 18, bl. 195. — Moll I, bl. 367 vlg.

[2]) J. H. Hofman, Deventer in de tweede helft der 16e eeuw. (Archief dl. XIX, bl. 405 tot 410). — H. D. Brenninkmeijer, Een reliek van den H. Radboud (Archief, dl. X, bl. 266 vlg.)

[3]) Vgl. Advies der Commissie van zeven kardinalen ter regeling van de Bisschoppelijke hierarchie in de Nederlanden in 1559 (Archief IX, bl. 6.) — Bullar. Traject. I, n⁰. 147, 156. — vgl. Moll, II, 1e st, bl. 390 vgl.

[4]) Over het geestelijk bestuur en de ambtsplichten van den bisschop van Utrecht zie men het zeer belangrijke werk van Mr. S. Muller Fz., Het Rechtsboek van den Dom van Utrecht door Mr. Hugo Wsting, 's Gravenhage, 1895.

zetel in aanmerking kwamen, beter kende. De bisschoppen der kerkelijke provincie vereenigden zich in de stad, wier zetel ledig stond, en kozen in overleg met geestelijkheid en volk een nieuwen bisschop. In *Utrecht* berustte aanvankelijk de keus niet bij de naburige bisschoppen, maar bij de geestelijkheid en het volk. Doch men mag hieruit niet afleiden, dat het volk den bisschop *koos* in den strengen zin des woords, en de macht overdroeg, maar alleen, dat het volk »wijl het den persoon beter kende" getuigenis aflegde, en een bepaalden persoon tot bisschop *vroeg*. Sedert de elfde eeuw echter werd in de westersche Kerk de verkiezing eens bisschops uitsluitend toegekend aan het kapittel der *kathedraal*. Dit algemeene recht gold ook te *Utrecht*, maar de *»heerschende gewoonte"* gaf hier ook aan andere kapittels deel in de verkiezing. [1]) Hierover zal later uitvoeriger worden gesproken. De gedane keus moest worden goedgekeurd door den Duitschen keizer, die, als leenheer dezer gewesten, den nieuwgekozene in het bezit der tijdelijke macht moest stellen. Ook moest in den beginne de keus bekrachtigd worden door den Metropolitaan van *Keulen*; doch later, sedert de veertiende eeuw, geraakte dit in onbruik, en ontving de nieuwgekozene zijne bevesting van den Paus.

Het spreekt vanzelf, dat de Paus, als zichtbaar opperhoofd der H. Kerk, en in de volheid zijner macht, het onbetwistbaar recht bezit, een bisschop te benoemen buiten de kapittels om. Dat recht des Pausen wordt *reservatierecht* genoemd, en dikwijls zullen wij het in de geschiedenis ontmoeten, dat de Pausen van dat recht gebruik maakten. [2])

Zoodra de bisschoppelijke zetel door overlijden of aftreden van den bisschop was opengevallen, rustte op het kathedraal-kapittel de verplichting, om voorloopig in het bestuurs des bisdoms te voorzien, en de keus van een nieuwen kerkvoogd te bewerken. Doch ook hierin mengden

---

[1]) Zie Muller, Het Rechtsboek v. d. Dom, bl. 11 en 12. — Moll II, 1e st., bl. 245.

[2]) Bullar. Traject. II, Introductio, p. XXX seq. — Moll II, 1e st., bl. 138 tot 140, 253.

zich de andere kapittels, steunende op het bovengemelde gewoonterecht. [1])

In het geestelijk bestuur werd de Bisschop bijgestaan door de voornaamste geestelijken aan de kathedraal verbonden, die den naam van *Kanunniken* of *Domheeren* droegen. Deze kanunniken vormden samen het *kathedraal-kapittel*. Doch ook aan andere, niet kathedrale kerken, waren dikwerf collegies van kanunniken verbonden, en ter onderscheiding van het kathedraal-kapittel, werden deze *collegiale kapittels* geheeten; doch het domkapittel was het voornaamste.

De aanzienlijkste waardigheid in het kapittel bekleedde de *Proost (Praepositus)*. Over de proosten der negen hoofdkerken, die tevens aartsdiakens waren, spreken wij later.

Op den proost volgde in waardigheid de *Deken*. Deze stond eigenlijk aan het hoofd des kapittels, en ging in rechtsmacht zelfs boven den proost. Hij had het recht de kanunniken te doen vergaderen, geestelijken en leeken, zelfs den proost en den bisschop, ter verantwoording te roepen, en te zorgen, dat de bevelen des bisschops nauwkeurig werden opgevolgd. Was de deken afwezig, dan nam de oudste als kanunnik in de kapittelvergaderingen het voorzitterschap waar. [2])

Niet alle kanunniken bezaten de waardigheid van het heilig priesterschap: ook geestelijken van lagere orden, doch minstens van het subdiaconaat, konden in de kapittels worden opgenomen. Zoolang de kanunniken deze wijding niet ontvangen hadden, hadden zij geene stem in het kapittel.[3]) Van de acht en dertig dom-kanunniken, bijvoorbeeld, behoefden er slechts negen priester te zijn. [4])

Het geheele Bisdom was verdeeld in *Aartsdiakenaten*. Aan het hoofd van ieder stond de *Aartsdiaken*, welke hooge kerkelijke waardigheid aan de voornaamsten onder de geestelijken werd geschonken. Hun aantal schijnt langzamerhand te zijn toegenomen, en werd wellicht in het laatst der elfde

---

[1]) Muller, a. w. bl. 44.
[2]) Idem, bl. 78 vlg. en 137.
[3]) Idem, bl. 7 en 8.
[4]) Idem, bl. 48.

eeuw, zeker niet vroeger, voor goed vastgesteld. Dit ambt was zeer gewichtig, want bijna het geheele geestelijke bestuur des bisschops werd door de aartsdiakens uitgeoefend. Zij bezaten de rechtsmacht des bisschops in het aartsdiakenaat, waarover zij waren aangesteld, en waren verplicht de hun onderhoorige gemeenten te bezoeken *(visitatierecht)*, de kerkelijke tucht te doen onderhouden en de geschillen over geldelijke aangelegenheden te beslechten. Zij regelden vooral de kerkelijke goederen, en waren de ontvangers en uitdeelers van zekere inkomsten; zij hadden derhalve volledig toezicht te houden over al de dekenaten in hun aartsdiakenaat, en stelden de daarin noodige landdekens aan.

Wijl de kerkgoederen in zeer nauw verband stonden met de geestelijke bedieningen *(beneficiën)*, moesten zij de geestelijken, die tot een of ander beneficie waren aangesteld, inleiden en in het rechtmatig bezit der inkomsten stellen. *(installatie)*. Bovendien was het de plicht van den aartsdiaken de vergaderingen der geestelijken, welke jaarlijks gehouden moesten worden, te leiden, voor de uitdeeling der H.H. Oliën te zorgen, en de bijdragen der geloovigen voor de kathedraal te innen. Ook was aan hunne zorg bijzonder aanbevolen, de geschiktheid te beoordeelen van hen, die voor de heilige wijdingen of de herderlijke bediening in aanmerking kwamen. [1]

De groote macht der aartsdiakens, welke, vooral onder het zwak bestuur van eenige bisschoppen, langzamerhand nog toenam, gaf in lateren tijd meermalen aanleiding tot aanmatigingen van hunne zijde tegenover het onbetwistbaar oppergezag van den bisschop. Er zijn zelfs voorbeelden aan te wijzen, dat eenigen zich geheel onafhankelijk van den bisschop gedroegen. Op onderscheidene synoden (o. a. door GUIDO VAN AVENNES en JAN VAN ARKEL belegd) moesten besluiten gemaakt worden, om de rechten der aartsdiakens nauwkeurig te omschrijven, en hun bestuur binnen gepaste grenzen te beperken.

Elk aartsdiakenaat was wederom verdeeld in *Dekenaten*,

---

[1]) Muller, Het Rechtsboek v. d. Dom, bl. 61 vlg. 136, 137. — Batavia S. I, voorbericht, bl. CXXXVIII. — Moll II, 1e st., bl. 321.

aan wier hoofd de *Landdekens* of *Aartspriesters* [1]) stonden. Deze droegen ook wel den naam van *Provisoren*, en werden door de betreffende aartdiakens aangesteld. Zij hadden in het algemeen het oog op de geestelijken en gemeenten van hun district te houden, en te zorgen, dat de kerkelijke regelen goed in acht genomen werden. Ook waren zij met een deel der algemeene kerktucht belast, hielden *sendgericht*, en hadden het recht om wederspannigen te straffen. Op bepaalde tijden des jaars moesten zij hunne onderhoorige geestelijken ter vergadering roepen, en den bisschop en hun aartsdiaken onmiddellijk kennis geven, als in een of ander beneficie eene vacature ontstond. [2]) Meermalen werd ook aan hen de installatie der geestelijken door den aartsdiaken opgedragen.

In *Friesland* en *Groninger-Ommelanden*, die tot het bisdom van *Munster* behoorden, vond men later, omstreeks de dertiende eeuw, ook aanzienlijke *leeken* met geestelijke rechtsmacht bekleed. Dezen bezaten kerkelijke goederen en het patroonsrecht, doch lieten hunne kerken, zooveel dit noodig was, door geestelijken bedienen. Ook aan deze, dikwijls gehuwde, leeken, werd de naam van *Dekens* gegeven. Men houde dit in 't oog, om niet in de dwaling te komen, waarin eenige schrijvers zijn vervallen, alsof in vroeger eeuwen ook de priester-dekens, met schending van hun celibaat, gehuwd waren. [3])

Elk dekenaat was verdeeld in *Parochiën* of *Kerspelen*, wier zorg was opgedragen aan *Pastoors*. Oudtijds werd de pastoor ook *persona* en *cureit* geheeten, als hoofdpastoor tegenover hen, die als hulppriesters dienst deden, en *onderpastoors, kapelaans, vicarissen* en *vice-cureiten* genoemd werden. De pastoors en vicarissen ontvingen in den regel van den aartsdiaken, soms van den bisschop, hunne benoeming; doch indien een adellijk geslacht of familie het

---

[1]) Hoewel het woord Aarts-*priester* een hoogere waardigheid doet veronderstellen dan Aarts-*diaken*, was toch de rang van den laatste veel hooger dan die van den eerste.

[2]) Moll II, 1e st. bl. 323.

[3]) Zie hierover de belangrijke studie van Mgr. C. J. M. Bottemanne, De Abdij Bloemhof te Wittewierum, (De Katholiek 1883, dl. 83, bl. 201 vlg.)

patroonsrecht bezat, werd de benoeming door den patroon en de bevestiging door den aartsdiaken of den bisschop gegeven. Zij waren geheel aan de leiding der kerkelijke overheid onderworpen, en waren verplicht aan hunne parochianen alle geestelijke hulp te bewijzen, die dezen noodig hadden, hun het woord Gods te verkondigen, en de H.H. Sacramenten toe te dienen, en het volk in de waarheden des Geloofs te onderrichten. Zij moesten verblijven, waar de overheid hen geplaatst had, of ten minste zorg dragen, dat een andere priester in hunnen naam de zorg hunner parochie waarnam. [1])

De kerkelijke bediening op eene bepaalde plaats, waaraan kerkelijke inkomsten verbonden waren, werd *beneficie* genoemd. Men onderscheidt ook thans nog twee soorten van beneficiën, eene waaraan zielzorg *(cura)* is verbonden, en eene, hetwelk alleen verplicht tot het lezen der H. Mis op een bepaald altaar en het bidden der kerkelijke getijden *(beneficium simplex)*. Is zulk eene verplichting aan een bepaald aangewezen geestelijke opgelegd, dan heet zulk een beneficie gewoonlijk *vicarie*; doch is zij alleen aan eene bepaalde plaats of kerkelijke functie verbonden, zonder dat een bepaald persoon door het kerkelijk gezag is aangewezen, dan spreekt men van een *Officie.* [2])

Niet zelden verkregen adellijke geslachten en familiën, die zich door het stichten of begiftigen van kerken en kloosters verdienstelijk gemaakt hadden, het *Patroons-* of *Collatie-recht.* Dit recht liep over het kerkgebouw en de inkomsten, en de macht, om bij vacature een geestelijke van hunne keus aan den betrokken aartsdiaken of aan den bisschop voor te dragen; maar, al geschiedde de benoeming door den patroon, aan den aartsdiaken of den bisschop

---

[1]) In de middeleeuwen bestond de gewoonte, dat een geestelijke soms op verschillende plaatsen kerkelijke beneficiën, waaraan zelfs zielzorg verbonden was, tegelijk bezat, en derhalve onmogelijk aan al zijne verplichtingen *persoonlijk* kon voldoen. Later is deze gewoonte door de H. Kerk als een misbruik afgeschaft (Vlg. Conc. Trid. Sess. VII. de Reform. cap. IV), en zijn de pastoors verplicht in hunne parochie te wonen.

[2]) Mr. S. Muller Fz., Schetsen uit de Middeleeuwen, Amsterdam, 1900, bl. 292 vlg.

bleef toch immer de bekrachtiging dier keus en het verleenen van rechtsmacht voorbehouden. [1])

Behalve de geestelijken, wier ambt wij hebben beschreven, en die zich meer bepaald met het geestelijk bestuur, het kerkelijk leven der geloovigen, en het regelen der inkomsten waren belast, vinden wij nog vele andere waardigheidsbekleeders, die meer onmiddellijk aan den bisschop en het bisschoppelijke hof verbonden waren.

Vooreerst werd de bisschop bijgestaan door *Wijbisschoppen*, of, zooals zij toenmaals ook genoemd werden, *Suffraganen*. Dezen hadden de wijding van bisschop ontvangen, en voerden den titel van een bisdom, dat in het gebied der ongeloovigen lag *(in partibus infidelium)* [2]), maar oefenden hunne heilige bediening uit in het Bisdom van *Utrecht*, onder het oppergezag van den bisschop. Zij dienden namens den bisschop de heilige wijdingen aan de geestelijken toe, consecreerden kerken, kapellen en altaren, en trokken in de verschillende gewesten rond tot toediening van het H. Vormsel. [3])

In lateren tijd had de bisschop ook een *Vicaris-Generaal*, die naast en met den bisschop het bisdom bestuurde, en derhalve bisschoppelijke rechtsmacht, doch niet noodzakelijk de bisschoppelijke wijding bezat. Eenige gevallen komen voor, dat twee personen tot vicaris-generaal werden aangesteld, één in *pontificalibus* als wijbisschop, en één in *spiritualibus* voor het bestuur van andere geestelijke zaken. De vicaris-generaal had den voorrang zelfs boven de aartsdiakens, en van zijne beslissing was geen beroep op den bisschop.

Deze vicaris-generaal moet wel onderscheiden worden van den vicaris, die door het domkapittel, en volgens gewoonterecht ook door de andere kapittels gekozen werd bij het openvallen van den bisschoppelijken zetel, om voor-

---

[1]) Moll II, 1e st. bl. 326 vlg. — Muller, Schetsen uit de Middeleeuwen, bl. 265 vlg. — Ypey, Gesch. v. h. patronaatrecht. Breda, 1829.

[2]) Thans is de titel *in partibus infidelium* vervangen door dien van *titulair*-bisschop.

[3]) Eene lijst der Wijbisschoppen, zoover ze ons bekend zijn, volgt aan aan het einde van dit werk. Vergelijk Moll II, 1e st,. bl. 277 vlg.

loopig *(ad interim)* in de heilige bediening te voorzien, en die thans den titel draagt van *Vicaris-Capitulaar.* [1])

De *Koor-bisschoppen*, van wie in de geschiedenis meermalen gewag gemaakt wordt, bezaten in de meeste gevallen de bisschoppelijke waardigheid niet, hoewel de naam het doet veronderstellen. Zij moesten vooral voor de landgemeenten zorg dragen, hetgeen later de taak der landdekens werd. In 1128 ziet men de landdekens reeds in hunne plaats optreden, doch de waardigheid van koorbisschop bleef bestaan. De oudste kanunnik in het domkapittel van *Utrecht*, die de waardigheid van subdiaken had, droeg den titel van koorbisschop. [2])

De geestelijke, die krachtens eene bijzondere opdracht van den bisschop bepaaldelijk met de aangelegenheden der rechtspraak belast was, droeg den naam van *Officiaal.*

Een ander ambt bij het bisschoppelijk bestuur was dat van *Notarius publicus* (openbaar notaris). Dezen moesten de openbare akten en beschrijvingen getrouw opstellen, verbintenissen, testamenten, codicillen en verordeningen naar waarheid in orde brengen en mede onderteekenen. Ook waren zij belast met de afkondiging van besluiten en benoemingen.

Niet minder gewichtig was het ambt van den *Scholaster* van den Dom, aan wien het toezicht was opgedragen over de studiën in de kapittelschool, en die van rechtswege voorzitter was in de commissie tot onderzoek der wijdelingen.[3])

Naarmate de katholieke Kerk zich in ons vaderland meer uitbreidde, en het aantal priesters grooter werd, moesten ook de middelen meer toenemen, om in beider behoeften te voorzien. De geloovigen gaven vrijwillig hunne offers, en verbonden daaraan niet zelden enkele verplichtingen, als het lezen van heilige missen voor eigen zieleheil, of voor

---

[1]) Muller, Het Rechtsboek v. d. Dom, bl. 44.

[2]) Du Cange, Glossarium, Paris 1840, in voce.

[3]) Vgl. L. Schmedding, de Regeering van Fred. v. Blankenheim, Leiden, 1899, bl. 168 vlg. — Muller, Het Rechtsboek van den Dom, bl. 95. — Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, XXIV, bl. 60 vlg.

dat van bloedverwanten en anderen. Soms werden geldelijke offers ten bate van kerken of kloosters opgelegd ten zoengeld bij zware misdrijven, bijzonder bij doodslag, opdat voor den verslagene aan het H. Altaar zou worden gebeden. De gelden, uit deze schenkingen en giften voortvloeiende, werden vermeerderd door de zoogenaamde *tienden*, welke hier en daar, reeds ten tijde van KAREL *den Groote*, ten behoeve van kerk en geestelijkheid moesten worden opgebracht. Ook het recht om *tol* te heffen op de groote waterwegen, bij den in- en doorvoer van koopmansgoederen, was eene ruime bron van inkomsten. Bovendien had KAREL *de Groote* bepaald, dat eene gemeente eerst dan eene kerk met eigen geestelijkheid mocht hebben, wanneer er een kerkelijke *mansus*, d. i. twaalf bunders bouwland vrij van alle diensten, tot onderhoud van kerk en priesters was aangewezen. [1])

De inkomsten der geestelijken werden *praebenden* genoemd, wier regeling door den bisschop werd goedgekeurd en bekrachtigd. Het overige werd besteed voor het onderhoud van kerken, kloosters en altaarsieraden, terwijl immer een goed gedeelte werd ter zijde gelegd voor de armen, noodlijdenden, pelgrims, reizigers enz. [2])

De inkomsten, door de godsvrucht onzer vaderen aan het Bisdom, de priesters en kloosterlingen geschonken, werden in den loop der tijden zeer aanzienlijk. Maar het is er verre van af, dat die rijkdommen, gelijk in lateren tijd zoo vaak gelasterd is, alleen maar gebruikt werden, om een weelderig leven te leiden. Bijna alles wat in de middeleeuwen ten dienste van ongelukkigen, tot luister van den Godsdienst, tot bevordering der tijdelijke welvaart van het volk gedaan is, moet aan dien rijkdom van kerken en abdijen worden toegeschreven. Maar wel had deze rijkdom het gevolg, dat de wereldlijke vorsten niet zelden zeer begeerig waren, om die inkomsten aan zich te trekken, en om door het rooven van kerkelijke goederen, hun berooide schatkist te stijven.

---

[1]) Vgl. Van Zinnicq Bergmann, Oorspr. v. h. tiendregt, 's Hertogenb. 1861

[2]) Moll I, bl. 512 vlg.

Een machtigen steun in het geestelijk bestuur des bisdoms, tot verheffing van den godsdienst en opwekking van den godsdienstigen geest onder de geestelijkheid en het volk, vonden de bisschoppen in de *Synoden* of kerkelijke vergaderingen, die op bepaalde tijden gehouden werden, om de kerkelijke belangen te bespreken, en de noodige besluiten en verordeningen te maken. De priesters moesten tot den bisschop komen, om te leeren en volledig onderricht te ontvangen, zoowel betreffende de leer der Kerk als het kerkelijk recht, en in alles wat zij in hunne parochiën leeren, preeken en doen moesten. De weldadige strekking dezer synoden is te allen tijde door de H. Kerk gevoeld; en gemakkelijk laat het zich denken, hoe vooral in een bisdom, zoo uitgestrekt als het Utrechtsche, dergelijke vergaderingen niet enkel ten hoogste nuttig, maar volstrekt noodzakelijk waren.

Men onderscheidt ook nu nog *Provinciale Synoden*, van den metropolitaan met zijne suffraganen in dezelfde kerkprovincie, en *Diocesane Synoden*, van den bisschop met zijne eigene geestelijkheid. [1])

Behalve deze synoden met de geestelijkheid hield de bisschop op zijne visitatiereizen ook in iedere gemeente eene vergadering, de *Heilige Send* genaamd, waarin hij onderzoek deed naar het gedrag der geloovigen. Op den sendstoel gezeten en omringd door de priesters, liet hij zeven of meer aanzienlijke en algemeen geachte mannen uit de gemeente voor zich komen, opdat zij aangaande het zedelijke leven der parochianen getuigenis zouden geven. Zoo er klachten werden ingebracht en bewezen, volgde het vonnis, door den bisschop geveld. Ook de Graven en ambtenaren des lands waren bij die vergadering tegenwoordig, om, wanneer iemand zich niet aan de straf wilde onderwerpen, hem op 's leenheers gezag tot boete te dwingen. [2]) Was de bisschop verhinderd persoonlijk de visitatiereizen te doen, dan werd het sendgericht namens hem gehouden door den officiaal. Behalve de bisschop

---

1) Moll I, bl. 327. II, 1e st. bl. 352 vlg.
2) Moll I, bl. 502 vlg.

oefenden ook de aartsdiakens en de landdekens in hunne districten het sendgericht uit. [1])

De *kloosterlingen* waren, voor zoover zij zich niet met de geestelijke bediening buiten de kloosters of met de zielzorg *(cura)* belastten, niet van den bisschop afhankelijk, maar volgden den regel hunner orde en waren aan hunne ordes-overheden onderworpen. Aan het hoofd van een mannenklooster stond een *Abt, Prior* of *Gardiaan*, en aan het hoofd van een vrouwenklooster eene *Abdis*, *Priorin* of *Overste*. De verkiezing dezer overheden geschiedde door de kloosterlingen volgens de regelen der verschillende orden. Evenwel mochten geen kloosters gesticht worden, zonder uitdrukkelijke machtiging van den bisschop. Ook had de bisschop het recht en de verplichting, de kloosters van zijn bisdom te visiteeren, als deze niet door bijzondere bepalingen aan de rechtsmacht des bisschops onttrokken (exemptio), en onmiddellijk aan den paus onderworpen waren, zooals *Egmond*, *Rijnsburg* e. a.

§ III. WERELDLIJKE MACHT DER BISSCHOPPEN VAN UTRECHT.

Onder de zwakke opvolgers van KAREL *den Groote* en de bloedige burgeroorlogen, door de zonen van LODEWIJK *den Vrome* in het Frankische rijk gevoerd, had het keizerlijk gezag ontzaglijk veel van zijnen invloed verloren. Vooreerst hadden de woeste invallen der Noormannen, vooral hier te lande, het vertrouwen in de machtelooze koningen verloren doen gaan, en vervolgens was het middeleeuwsche staatsbestuur, dat zich in het *Leenstelsel* ontwikkelde, de naaste aanleiding, dat de wereldlijke macht der Utrechtsche bisschoppen als vanzelf ontstond, langzamerhand toenam, en ten laatste als een blijvende rechtmatige toestand gevestigd bleef.

Toen KAREL *de Groote* de Saksen overwonnen en tot het Christendom gebracht had, toen ook ons vaderland,

[1]) Moll II, 4e st. bl. 159 tot 166.

van den dienst der afgoden bekeerd, meer en meer den waren God ging dienen, trokken uit onze streken allen, die niet aan WODAN en DONAR wilden verzaken, naar hunne taal- en stamgenooten in *Noorwegen*. Hier vonden zij reeds vele oude strijdmakkers van WIDUKIND, die na de nederlaag daarheen gevlucht waren, en nu met de heidensche Friezen wrokten tegen al wat Frank en christen was.

Die haat, gevoegd bij de erfelijke zucht naar roof, versterkt door de onmogelijkheid, om zich in het veel te kleine Norenland uit te breiden, gaf aanleiding tot de zoo verschrikkelijke invallen der Noormannen. Al wat in *Noorwegen*, *Denemarken*, *Saksen* en *Friesland* heidensch was en wilde blijven, schaarde zich om de ravenbanier, en trok met grooter en kleiner vloten op het land der christenen los.

Men zou dwalen, indien men daarin niets anders meende te moeten zien dan zeerooverij en plundertochten op groote schaal. Het was geheel iets anders. Het was de laatste verwoede strijd van het Noorsche heidendom tegen het Christendom. De Noormannen kwamen op de christenen de overwinning wreken, welke dezen op de goden van het *Walhalla* hadden behaald. Twee eeuwen lang duurde die strijd. Alle kustlanden van westelijk Europa, op weinige uitzonderingen na, werden erdoor geteisterd. De barbaarschheid dreigde opnieuw de zaden der beschaving, door het Christendom gestrooid, met geweldige hand uit te roeien. [1])

In 810 waren de Noormannen voor de eerste maal in ons vaderland gevallen. Zij voeren de monden der rivieren op, overvielen de dorpen en niet versterkte steden, roofden en plunderden wat kostbaar was, vermoordden, brandden, en sleepten geld en vrouwen naar hunne vaartuigen, en gingen niet heen, voordat alles verwoest was. Hunne woede viel het meest op kerken en geestelijke gestichten, die zij plunderden, vernielden, en aan de vlammen prijs gaven.

Tegenstand ontmoetten die wilde horden weinig. LODEWIJK *de Vrome* liet wel de grenzen in staat van tegenweer

---

[1]) Nuyens, II, bl. 173.

brengen en de havens aan de zeekusten van bezetting voorzien, doch mengde zich in de geschillen, die de Denen onderling hadden, en gaf zelfs een aanzienlijk graafschap ten oosten van het tegenwoordige *Friesland*, en later ook binnen onze grenzen, aan den Deenschen koning HAROLD, die zich tot het Christendom bekeerd had; men meent, dat deze met zijn broeder RORUK *Wijk bij Duurstede*, *Kennemerland* en *Walcheren* zou bezeten hebben.

Deze daad van LODEWIJK sleepte voor ons land de rampzaligste gevolgen na zich. De Denen, die van HAROLD's partij afkeerig waren, kwamen in 834 andermaal naar onze kusten, voeren den *Rijn* op, *Utrecht* voorbij, en legden *Wijk bij Duurstede* in asch.

Nu herhaalden zich onophoudelijk hunne verschrikkelijke tochten, en weerloos was ons volk aan hun bloeddorst overgegeven. In 835 werd *Wijk bij Duurstede* andermaal hun prooi. In 837 vielen zij in *Walcheren*. Maar de zwaarste invallen had ons land te verduren in of omstreeks 857. Zij verwoestten wederom *Wijk bij Duurstede*, liepen de *Betuwe* af, en besloten de stad *Utrecht*, die hun tot nu ontzag had ingeboezemd, aan te vallen. De inwoners, een kloeken wederstand biedend, konden het echter tegen de Noormannen niet volhouden. Weldra was de sterkte in de macht der belegeraars, en verschrikkelijk was het lot der stad. Bijna geen enkel gebouw bleef overeind; kerken, torens, muren, poorten, de burcht, alles werd neergeworpen, en ook de *Kruiskapel* en de *St. Maartenskerk* (of, zooals anderen haar willen noemen, de *St. Salvator*,) werden verwoest. Een groot gedeelte der bevolking en de meeste geestelijken stierven door het zwaard; doch Bisschop HUNGER en eenige kanunniken ontkwamen met groote moeite aan de algemeene slachting.

De Noormannen bleven meester van *Utrecht* en vestigden daar het middelpunt hunner macht in *Nederland*. Vandaar togen zij het land over, en er ging geen dag voorbij, waarop men niet van de gruwelen der Noormannen hoorde gewagen. Onder hunne woeste aanvoerders drongen zij tot *Egmond* door, en verwoestten er de kerk van den H. ADELBERTUS; in *Noordwijk* doodden zij wreed-

aardig den H. JEROEN, en straks moest *Deventer* het verschrikkelijk ontgelden. LOTHARIUS, zoon van LODEWIJK *den Vrome*, aan wien ons land bij het verdrag van *Verdun* in 843 was toebedeeld, had werk genoeg, om zijne heerschappij tegen zijne broeders te handhaven, en kon de Noormannen niet keeren; hij riep zelfs de Denen te hulp, om het rijk van zijnen broeder KAREL *den Kale* te verwoesten. In 881 schonk KAREL *de Dikke* aan de Noormannen onder hun aanvoerder GODFRIED wederom eenige graafschappen in *Kennemerland*, en meende daardoor deze streken te beveiligen; maar het tegendeel volgde: de geheele kust van *Noord-* en *Zuid-Holland* werd te vuur en te zwaard afgeloopen, en alles vernield. [1])

Onder de overheersching dier afgodendienaars ontkiemde en groeide weder het in onzen bodem nog sluimerend onkruid des heidendoms. Het huiselijk en maatschappelijk leven kwijnde ten gevolge der voortdurende onveiligheid. De akkers lagen verwoest, de hoeven waren verlaten, het land bracht slechts distelen en doornen voort, wijl de bebouwer of gedood of weggevoerd was, en de overgeblevenen schier tot wanhoop waren vervallen. Vooral het Bisdom van *Utrecht* leed vreeselijk onder dien geesel. Dit gewest toch lag het eerst op den weg der Noormannen, en in de talrijke nog heidensche Friezen vonden zij bondgenooten, van nature reeds geneigd, om zich bij die stoute zeeschuimers aan te sluiten. De honderde inhammen en wijde riviermondingen boden hun eene allergunstigste gelegenheid, om dadelijk tot het hart des lands door te dringen. De schrik, dien zij verspreidden, was zóó groot, dat aan de Litanie de woorden werden toegevoegd:» Van den geesel der Noormannen, verlos ons, Heer!«

Aanmerkelijk werd door de invallen der Noormannen het keizerlijk gezag verzwakt; maar veel meer nog door de verdeeling en verbrokkeling van het eenmaal zoo groote en machtige rijk van KAREL *den Groote* in tal van kleine heerschappijen.

Nauwelijks had LODEWIJK *de Vrome* drie jaren geregeerd,

[1]) Van Bolhuis, a. w., bl. 57, 74 vlg., 144 vlg.

of hij verdeelde zijn ontzaglijk rijksgebied tusschen zijne zonen LOTHARIUS I, PEPIJN en LODEWIJK (817). De geboorte van een vierden zoon, KAREL *den Kale,* bracht eene nieuwe verdeeling, maar ook, helaas, een vreeselijken broederoorlog te weeg.

Bij het verdrag van *Verdun* in 843 bleef *Duitschland* aan LODEWIJK; de keizerlijke waardigheid en met haar *Lotharingen,* waartoe ons vaderland behoorde, bleef aan LOTHARIUS. Deze stierf in 855, en nu volgde wederom eene verdeeling zijns rijks onder zijne drie zonen, waarbij ons vaderland aan LOTHARIUS II wérd toegewezen. Deze overleed in 869 zonder wettige kinderen na te laten, en sinds dien tijd bleef *Lotharingen,* en derhalve ook ons land, een twistappel tusschen de vorsten van *Duitschland* en *Frankrijk,* totdat het aan den Duitschen keizer HENDRIK *den Vogelaar* kwam. Diens zoon OTTO I verdeelde in 945 *Lotharingen* in *Opper-* en *Neder-Lotharingen,* en bracht ons land voorgoed onder Duitsche dynastie. Deze onderhoorigheid heeft althans in naam voortgeduurd tot 1648, toen de vrede van *Munster* dit staatsrechterlijk verband verbrak.

Een noodzakelijk gevolg dezer eindelooze verdeelingen, en van de machteloosheid der vorsten, om hun rijksgebied, dikwijls van alle kanten bestookt, naar behooren te besturen, was het *Leenstelsel,* dat zich in het begin der tiende eeuw begon te ontwikkelen. Bepaalde landstreken en gewesten werden door den keizer of koning geschonken aan gunstelingen, die het vrij voor zich ontvingen, onder bepaling echter, dat zij den vorst als hun opperhoofd of *leenheer* zouden erkennen, en hem in oorlogstijd met hunne manschappen dienen. Zoo ontstonden de vele *hertogdommen, graafschappen* en *baronieën* der middeleeuwen. In de eerste tijden werd een hertog, graaf of baron met een leen begiftigd voor zoolang hij leefde, doch later werd de waardigheid van leenman of *vazal* in hun geslacht erfelijk. Ging de erfopvolging alleen op mannelijke erven over, dan heette zulk een leen een *zwaardleen,* doch deelden ook vrouwen in die gunst, dan sprak men van *spilleleen.*

Zeer vele leenmannen werden spoedig machtiger en rijker dan de leenheer zelf, bestuurden de bezittingen huns

meesters geheel eigenmachtig, en wendden meermalen pogingen aan, om zich geheel aan 's leenheers gezag te onttrekken. Bij het opkomen der hertogelijke en grafelijke macht ging langzamerhand de macht des leenheers onder; te meer daar de nakomelingen van KAREL *den Groote* te zwak waren, om zich tegen de aanmatigingen der leenmannen, wier hulp zij dikwerf noodig hadden, te verzetten. Aldus werd de grondslag gelegd voor de talrijke onafhankelijke staten, die later ontstonden. [1])

In *Holland* kreeg in het jaar 922 graaf DIRK, een voortreffelijk en deugdzaam man, van KAREL *den Eenvoudige* bij giftbrief te *Bladel* in *Toxandrië* geteekend, de kerk van *Egmond* met alle lieden, landen, bosschen, weiden, wateren en sluizen, die er volgens recht toe behoorden, van *Luidhardeshage* tot *Fortrapa* en *Kinhem* (waarschijnlijk de landstreek tusschen *Egmond* en *Hillegom*), om dat alles geheel en onafhankelijk voor zich en zijne nakomelingen te bezitten, met macht om daarmede naar welgevallen te handelen, evenals met de andere bezittingen, die hij door erfrecht had verkregen. Deze bezittingen maakten DIRK tot een machtig heer, en werden de oorsprong van het bloeiende graafschap *Holland*. Ten onrechte wordt deze DIRK de eerste graaf van *Holland* genoemd; de macht van dit stamhuis klimt hooger op, en verliest zich in de duisternis van het tijdvak der invallen van de Noormannen. [2])

Op dergelijke wijze moet ook het graafschap, later hertogdom van *Gelre* ontstaan zijn, doch het begin is niet aan te wijzen. Het eerst verschijnt in de geschiedenis een zekere WICHARD, die in 879 voogd van *Gelre* werd. Hooger steeg dit stamhuis, toen OTTO van *Nassau*, door keizer HENDRIK IV met *Gelre* werd beleend, en hem de titel van *Graaf* geschonken werd, terwijl door aanhuwelijking het graafschap *Zutfen* daarbij gevoegd werd. Op den rijksdag van *Frankfort*, den 19 Maart 1338, werd *Gelre* door keizer LODEWIJK tot *Hertogdom* verheven. [3])

---

[1]) Arend, Alg. Gesch. d. Vaderl. Amsterdam, 1851, II, bl. 10 vlg.

[2]) Nuyens III, bl. 47. — J. A. Alberdingk Thijm, De giftbrief van koning Karel aan zijn getrouwen Diederik, Amsterdam, 1849.

[3]) Van Spaen, Historie v. Gelderland, I, bl. 511 vlg.

Het leenstelsel heeft ook op het Bisdom van *Utrecht* een grooten en allergewichtigsten invloed gehad. Door vele schenkingen en uitgestrekt grondgebied in aanzien toegenomen, was het bisdom van *Utrecht* langzamerhand een machtig vorstendom geworden. De oudste giftbrief dagteekent van 1ⁿ Januari 722, waarin KAREL MARTEL aan het klooster van *St. Maarten* het kasteel van *Utrecht* en dat van *Vechten* schenkt, met alles wat er aan grenst, woningen, landen, inwoners, kudden met mannelijke en vrouwelijke veehoeders enz.; dat alles zal het klooster toebehooren in volkomen en eeuwig bezit. [1]) Dezelfde vorst schonk in 725 of 726 aan de kerk te *Elst* in de *Betuwe* alle goederen, woningen, landen en lijfeigenen, die zekeren graaf EVERARD wegens zijne oproerigheid tegen de Franken ontnomen waren. Deze goederen, hoewel behoorende tot genoemde kerk, zouden onder het rechtsgebied van den H. WILLIBRORD en diens opvolgers staan. [2]) Den 23ⁿ Mei 753 werd door PEPIJN, op verzoek van den H. BONIFACIUS alles bevestigd, wat door PEPIJN *van Herstal*, KAREL MARTEL en KARLOMAN aan het Bisdom van *Utrecht* verleend was [3]); en deze giften waren zeer aanzienlijk. In 769 deed KAREL *de Groote* hetzelfde op verzoek van den H. GREGORIUS. Ter bede van den H. ALBERIK gaf dezelfde KAREL eene schenking van bezittingen in *Eemland* en *Leusden* bij *Amersfoort*, een watertol op de *Lek* en *Wijk bij Duurstede* (777).

En steeds nam het grondbezit toe; want LODEWIJK *de Vrome* tijdens bisschop RIXFRIED (815), keizer LOTHARIUS I tijdens EGINHARD (846), en LODEWIJK *de Duitscher* tijdens den H. HUNGER (854) gaven blijk van hunne hooge gunst. In 858 schonk LOTHARIUS II aan den H. HUNGER, wijl *Utrecht* door de Noormannen verwoest was, het klooster van *St. Pietersberg (Odiliënberg)* bij *Roermond;* terwijl koning ZWENTIBOLD aanzienlijke goederen gaf in *Tiel*, *Wijk bij Duurstede* en *Deventer*, tijdens de regeering van den H. RADBOUD,

---

[1]) Heda, p. 28—29.

[2]) Heda, p. 30.

[3]) Heda, p. 36. — S. Muller Fz., Het oudste cartularium v. h. Sticht Utrecht, 's Gravenhage, 1892, bl. 8.

welke bezittingen door koning KOENRAAD werden bevestigd.[1])

Lang voordat de graven van *Holland* en *Gelre* zich in de geschiedenis van *Nederland* een naam verwierven, waren dus reeds de grondslagen gelegd voor het wereldlijk gebied der Utrechtsche bisschoppen. De oorspronkelijke kern daarvan was de gouw *Nifterlake*, d. i. grensgouw, omdat zij de scheiding was tusschen *Friesland* en het Frankische gedeelte van ons vaderland. Als vanzelf ontwikkelde zich die wereldlijke macht. Zij sproot voort uit den geest van geloof, liefde en dankbaarheid van vorsten en onderdanen, die de bezittingen des Bisdoms uit godsvrucht vermeerderden, en het gezag voortdurend deden toenemen. Door de aanhoudende zorg der bisschoppen over de tijdelijke aangelegenheden van hun grondgebied, kwam hun als vanzelf de macht in handen, zelfs onafhankelijk van den eigenlijken heerscher. Tot leenmannen kozen de keizers de voornaamste rijksgrooten, en onder dezen bekleedden de bisschoppen eene eerste plaats. Meer dan hertogen en graven hadden zij invloed op het volk. Het recht op een eigen wereldlijk bestuur werd steeds grooter, en toen ons land onder de Duitsche dynastie kwam, was dat recht al zoo groot, dat de bisschoppen feitelijk reeds tijdelijke macht bezaten.

Het juiste tijdstip echter, waarop de Utrechtsche bisschoppen begonnen wereldlijk gezag te voeren, is niet aan te geven. Het ontstond geleidelijk, langzamerhand, en kwam tot volle ontwikkeling en bloei. Zeker is het, dat onder de regeering van OTTO I *den Groote* (936—973) de tijdelijke macht gevestigd was. [2])

Het was derhalve een voor goed gevestigde toestand, dat de bisschop van *Utrecht* de geestelijke en tijdelijke macht in zich vereenigde. Nu moge men dien toestand verkeerd en zelfs verderfelijk achten, — ofschoon er op

---

[1]) Heda, p. 72. — Moll I, bl. 336 vlg.

[2]) De Bisschop van Utrecht werd later zelf leenheer. Hij gaf namelijk in 1196 de Veluwe in achterleen aan den Hertog van Brabant en den Graaf van Gelre. — Zie over de redenen, welke de keizers bewogen zooveel grondgebied en macht aan de bisschoppen te schenken: Bullar. Traject. II, Introd. p. XII.

Vgl. verder De Kock, De potest. civilis episc. Traject. initiis atque incrementis, Trajecti ad R. 1838.

zichzelf niets verkeerds of verderfelijks in gelegen is; want geestelijke en wereldlijke macht zijn wel te *onderscheiden*, doch daarom niet noodzakelijk te *scheiden*; — men moge de kwade gevolgen betreuren, die menigmaal uit de vereeniging dier beide machten zijn voortgekomen; — het feit valt niet te ontkennen, dat de bisschoppen, als wereldlijke vorsten, hunne taak van grensverdediging en handhaving van het recht zoo goed te vervullen hadden, als ieder ander wereldlijk gebieder.

Niemand der bisschoppen had dien toestand gemaakt. De drang der omstandigheden, de leiding vooral der Goddelijke Voorzienigheid, die de opkomende Kerk bewaarde, uitbreidde en bevestigde, had hun die macht geschonken. Zij zelven moesten dien toestand aanvaarden, gelijk zij dien vonden, en het stond volstrekt niet in hunne macht, om dien plotseling te veranderen. Het *Sticht Utrecht* was steeds een leen van den keizer, en onder de plichten van de leenmannen was een der eersten, dat zij den keizer hunne hulp moesten bieden in den oorlog. Of nu een leen geschonken was aan een graaf of hertog, of wel aan iemand, die tegelijkertijd de geestelijke macht bezat, maakte geen verschil. In het beoordeelen derhalve der bisschoppen, die oorlog voerden, moet men steeds voor oogen houden, dat zij behalve in hunne geestelijke rechtsmacht, ook in de tijdelijke zaken hun plicht te doen hadden. Niemand mag het in hen wraken, dat zij dien plicht vervulden, en evenals de andere vorsten tot den oorlog besloten, als een andere weg tot den vrede niet openstond. Dan alleen, als zij beide plichten, als bisschop en als vorst, niet naar best vermogen vervulden, wanneer de vorst den bisschop te veel verdrong, of de bisschop het tijdelijk belang van het *Sticht* te veel verwaarloosde, dan alleen kan eene gegronde aanklacht tegen hen worden ingebracht. Het vervolg der geschiedenis zal ons leeren, hoe dikwijls de bisschoppen de rechten van het *Sticht* tegen hunne machtige en naijverige buren hadden te verdedigen. Als bij erfenis hadden de graven van *Holland* en *Gelre* een grooten naijver tegen het *Sticht*, en de zucht, om zich invloed in het Bisdom te verschaffen, was elk hunner eveneens als aangeboren. Zelfs de besten onder hen waren daar niet

vrij van. Hoe vroom zij ook den bisschop van *Utrecht* steeds als hun geestelijk opperhoofd erkenden, beschouwden zij hem toch op staatkundig gebied als een geduchten nabuur, wiens macht zij moesten breken. Opmerkelijk is het, dat in elk gewest de geestelijkheid zitting had in de statenvergadering en op de landdagen verscheen, behalve juist in *Holland* en *Gelre.* [1])

Ook de schenkingen, die de vorsten deden, en de edelmoedige offers, die zij tot het stichten van kerken en kloosters brachten, hadden, naast de goede bedoeling, ook de bijbedoeling, om hunnen invloed in het *Sticht* of bij den bisschop te vermeerderen. Zoo valt het ook niet moeielijk te begrijpen, hoe telkens *Utrecht* en *Holland* en *Gelre* nu eens als vrienden vereenigd waren, dan weer als vijanden tegenover elkander stonden. Het hing er maar van af, op welke wijze de graven den meesten invloed konden bekomen.

De oude bronnen en historiewerken handelen bij voorkeur over het optreden der Utrechtsche bisschoppen als wereldlijke vorsten. Dit immers wekte uitwendig het meeste vertoon, en oefende een duidelijk waarneembaren invloed uit. De bisschoppen zorgden voornamelijk voor het wereldlijk bestuur, terwijl het geestelijk bestuur, wat voor ons van het meeste belang is, veelal uitgeoefend werd door aartsdiakens, wijbisschoppen, vicarissen enz.

Voor het vervolg houde men in het oog, dat het bisdom van *Utrecht,* d. w. z. het geestelijk gebied des bisschops, zich uitstrekte over bijna geheel ons vaderland, zooals wij reeds hebben opgemerkt; en dat het wereldlijk gebied zich bepaalde tot die streken, waarvan de bisschop eigenaar en vorst was, en hetwelk het *Sticht* genoemd werd. Men onderscheidde het *Beneden-* of *Neder-Sticht,* dat de provincie *Utrecht* omvatte, en het *Boven-* of *Over-Sticht,* waartoe *Overijsel, Drente* en de stad *Groningen* behoorden.

De geestelijke en wereldlijke macht, in den persoon des bisschops vereenigd, werkten zegenrijk op de ontwikkeling en beschaving van ons volk. Onder de leiding der bis-

1) Moll. II. 1e st. bl. 47.

schoppen verrezen niet alleen overal kerken en kloosters, om den Godsdienst en het waarlijk godsdienstig leven te bevorderen; maar ook ontstonden in vele plaatsen van ons land beroemde scholen, waar vooral de gewijde wetenschappen ijverig werden beoefend. De voornaamste school was steeds de beroemde stichting van den H. WILLIBRORD te *Utrecht*, die, door den H. GREGORIUS en diens edele opvolgers tot grooten bloei gebracht, onder onmiddellijk toezicht stond van het domkapittel en vooral van diens scholaster. Maar ook *Tiel, Dokkum, Oldenzaal, Deventer, Zwolle* [1]) en *Nijmegen* hadden beroemde scholen, en van heinde en ver kwamen de jongelieden deze scholen bezoeken.

Het schoolwezen en het onderwijs van dit tijdvak had vooral ten doel de opleiding van dienaren der Kerk, doch ook de ongewijde wetenschappen werden er beoefend, hoewel niet in die mate, dat er in dit opzicht van bloei spraak kan zijn. De hulpmiddelen waren nog te gering, en de droevige onlusten en invallen der Noormannen deden de jongelingen in de wereld liever het zwaard dan de pen hanteeren. Onder den invloedrijken arbeid van *Utrechts* bisschoppen kwam evenwel ook hierin gewenschte verbetering.

§ IV. HET BISSCHOPPELIJK BESTUUR NA DE INVALLEN DER NOORMANNEN.

Gedurende de regeering van den H. RADBOUD had de tiende eeuw een aanvang genomen, een tijdperk door de geschiedenis gemerkt als »*de ijzeren eeuw*«, »*de duisternis der middeleeuwen*«. Algemeen wordt aangenomen, dat de onophoudelijke oorlogen en bloedige twisten der koningen en machtige edelen, de alles vernielende invallen der Noormannen een toestand hadden voortgebracht van bedorvenheid der zeden, overvloed van kwaad en onvruchtbaarheid aan goed, zóó schrikwekkend, dat de barbaarschheid alle maat te buiten ging. De kerkelijke goederen,

---

[1]) Dr. M. Schoengen, Die Schule von Zwolle, Freiburg (Schweiz), 1898.

de bisdommen en stichtingen werden schaamteloos overweldigd door leeken, dikwijls zelfs door gehuwden.

Maar, hoe duister de tiende eeuw ook elders moge geweest zijn, glorievol was zij voor de Kerk van *Nederland*. Hare bisschoppen, die tot het midden der elfde eeuw een groot deel van ons vaderland bestuurd hebben, schitteren als heldere sterren in dezen nacht vol donkerheid.

Zooals de H. RADBOUD had voorspeld, werd BALDERIK, de zoon van graaf RIXFRIED van *Kleef*, tot bisschop van *Utrecht* gekozen. Sommigen meenen, dat hij omstreeks 897 te *Oldenzaal* zal geboren zijn. Hij ontving de bisschopswijding van den Aartsbisschop van *Keulen*, maar het is onbekend, waar en wanneer dit geschied is. Zeker stond hij in 921 als bisschop van *Utrecht* bekend, daar hij in die hoedanigheid tegenwoordig was te *Bonn*, toen keizer HENDRIK *de Vogelaar* zijn verbond sloot met KAREL III [1]).

Met behulp van den keizer gelukte het hem de Noormannen uit *Utrecht* te verdrijven. Hij vond de stad geheel verwoest, en de *St. Maartens-* en *St. Salvatorskerk* verbrand en in puin. Op dit treurig gezicht kon hij zijne tranen niet weerhouden, en smeekte God om hulp en bijstand. Dan toog hij aan den arbeid, bouwde eene brug, voorzag de stad met muren en poorten, versterkte haar door bolwerken en grachten, bouwde eene nieuwe *St. Maarten* en herstelde de *St. Salvator*. De gevluchte en verstrooide kanunniken riep hij naar de stad terug, vulde de opengevallen plaatsen in het kapittel aan, en verleende hun nieuwe voorrechten en inkomsten [2]). Na de voltooiing der kerken verhief hij de *St. Maarten* tot kathedraal, bouwde het *Nieuwe Munster*, en bracht een gedeelte der kanunniken van *St. Salvator* herwaarts over, zoodat de *St. Maarten* voortaan een eigen kapittel bezat. [3])

Onder BALDERIK's bestuur liet DIRK I, graaf van *Holland*, de kerk van *Egmond*, door de Noormannen verwoest,

---

1) Moll I, bl. 273. — Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr. III, bl. 415.
2) Heda, p. 75 vlg.
3) S. Muller Fz., De St. Salvatorskerk te Utrecht, (Archief XXV, bl. 21 vlg.) — J. H. Hofman, Sint Salvator en Sint Marten te Utrecht, (Archief XXV, bl. 4 vlg.). — Zie boven bl. 28 en 29.

boven het graf van den H. ADELBERTUS herstellen. Naast het nederige bedehuis, evenals de meeste gebouwen van dien tijd in hout opgetrokken, stichtte hij een nonnenklooster van de orde van den H. BENEDICTUS, aan hetwelk hij een gedeelte van de hem afgestane goederen schonk.

DIRK II, zijn zoon en opvolger in het graafschap, had veel te kampen met de West-Friezen, die de aanspraken van den graaf op hunne landen niet wilden erkennen, of hunne roofzucht niet bedwongen. Zij drongen door tot de omstreken van *Leiden*, waar DIRK hen bij *Rijnsburg* versloeg (975). Op hunnen plundertocht hadden zij de houten kerk van *Egmond* in brand gestoken. DIRK liet toen eene steenen kerk bouwen, en gaf aan de gevluchte kloosterzusters een veilig verblijf te *Bennebroek*, niet ver van *Haarlem*. Dit nonnenklooster echter ging te niet, daar het geene novicen mocht aannemen. Het klooster van *Egmond* gaf hij aan Benedictijner monniken, wijl deze minder van den overlast der West-Friezen zouden te duchten hebben. Als eerste abt van *Egmond* wordt genoemd WONOBOLD. Zooals reeds gemeld is, werd ook het lichaam van den H. JEROEN hier nedergelegd.

Ook graaf DIRK II bouwde te *Rijnsburg*, ter plaatse waar hij de Westfriezen had verslagen, uit dankbare godsvrucht eene kerk, bij welke later het beroemde nonnenklooster van *Rijnsburg* werd gesticht.

Van het bisschoppelijk bestuur van BALDERIK zijn slechts toevallige berichten tot ons gekomen. Hij herstelde de kerken, die alom in den lande door de Noormannen waren verwoest. De *St. Lebuinuskerk* te *Deventer* werd door hem vernieuwd en gewijd. In *Oldenzaal* stichtte hij in 954, in de plaats van de houten kerk van *St. Silvester*, de steenen kerk van *St. Plechelmus*, en voorzag haar van een kapittel van zestien kanunniken met proost en deken en negen vicarissen. Het lichaam van den heiligen patroon, dat op den *St. Pietersberg (Odiliënberg)* bij *Roermond* begraven lag, werd daarheen overgevoerd. [1]) Te *Elst* in de *Betuwe* vestigde hij,

[1]) J. Geerdink, De fundatore ac patrono Eccl. coll. Aldensalen, ac de reliquiis ejusdem, (Archief III, bl. 417 vlg. — IV, bl. 171 vlg., 438 vlg. — V. bl. 153 vlg.).

volgens eene onzekere overlevering, een collegie van acht kanunniken.

In 966 zien wij BALDERIK, hoogstwaarschijnlijk in gezelschap van keizer OTTO I, naar *Rome* reizen, vanwaar hij vele kostbare relikwieën medebracht, om er zijne kathedraal en andere kerken mede te verrijken. Het lichaam van den H. PONTIANUS liet OTTO I op BALDERIK'S verzoek uit *Spolcto* overbrengen; de overblijfselen van de H.H. AGNES, URBANUS en BENIGNUS voerde BALDERIK zelf uit *Rome*, en bracht ze met veel plechtigheid in de *St. Maarten* te *Utrecht*. 1) De lichamen van onderscheidene geloofsverkondigers en andere uitstekende dienaren Gods, die op onzen vaderlandschen bodem te ruste waren gegaan, liet hij opsporen en uit de aarde opgraven, om ze ter openbare vereering den geloovigen voor te stellen (te verheffen), o. a. de lichamen van de H.H. WERENFRIED, LEBUINUS, PLECHELMUS, WIRO, OTGER, ODULPHUS, RADBOUD en JEROEN; en deze *verheffing* der heilige overblijfselen beteekende destijds eene heiligverklaring door den bisschop. Het gebeente der heiligen werd uit het graf genomen, en in de kerk op den beganen grond geplaatst, en alzoo aan de vereering der geloovigen voorgesteld. 2) Allerwegen trachtte hij den ouden ijver voor dèn Godsdienst weder op te wekken.

Hoog stond BALDERIK in gunst bij keizer HENDRIK I, die alle voorrechten vernieuwde, welke vroeger aan de Utrechtsche Kerk waren geschonken. Hij stelde den Bisschop tot opvoeder aan van zijnen zoon BRUNO, den later zoo beroemden Aartsbisschop van *Keulen*, die door zijn weldadig bestuur en wijze instellingen een overwegenden invloed heeft uitgeoefend op de bevordering van het onderwijs. 3) OTTO I, na den dood zijns vaders keizer geworden, scheen in dankbare toegenegenheid jegens den Bisschop

---

1) Archief XV, bl. 136, 139.

2) De Katholiek, 1876, dl. 70, blads. 6 in noot — Batavia S. I, bl. 617. — Later is door Paus Alexander III de heiligverklaring aan den paus gereserveerd.

3) Archief XXI, bl. 332 vlg. — Moll I, bl. 276. — Batavia S. I, bl. 615 beweert ten onrechte, dat ook Otto I en zijn broeder Hendrik leerlingen van Balderik zijn geweest; zie Moll I, bl. 274 in noot 2.

geen perken te kennen. Hij schonk aan BALDERIK en diens opvolgers de landstreek tusschen *Lek* en *IJsel* tot den mond der *Maas*, de gronden langs de beide oevers van de *Vecht*, waarbij later nog *Loenen* en *Muiden* gevoegd werden; — verder het klooster met de nieuwe van steen gebouwde kerk te *Tiel*, en al wat den keizer behoorde in *Wijk bij Duurstede*. Bovendien verleende hij vrijdom van tol, het recht van jacht en visscherij in *Drente*, het recht tot het heffen van eenige tollen en tienden, en het toenmaals buitengewone voorrecht van het munten van geld, zoodat de wereldlijke macht der Utrechtsche bisschoppen voor goed gevestigd werd, en het *Sticht Utrecht* tot het aanzienlijkste gewest des lands werd verheven. [1])

Ook buiten ons vaderland was BALDERIK werkzaam. Reeds zagen wij hem in 921 te *Bonn* bij HENDRIK I en KAREL III; later ontmoeten wij hem op de kerkvergadering, door Paus AGAPETUS II in 948 te *Ingelheim*, tusschen *Mentz* en *Bingen*, belegd tot beslechting van staatkundige en kerkelijke geschillen.

BALDERIK, wien de eerenaam van *den Vrome* wordt gegeven, overleed den 23n December 977, en werd in den *St. Maartensdom*, waar hij zijn graf gekozen had, begraven. Hij was de eerste bisschop, wiens stoffelijk overschot in den *Dom* te ruste ging. In 1481 werd een gedeelte van zijn gebeente naar *Oldenzaal* overgebracht, en daar in het koor der kerk, die haren luister aan hem te danken had, nedergelegd. [2]) Als wijbisschop van BALDERIK wordt genoemd zekere EGBERTUS, van wien verder niets bekend is.

Na BALDERIK is de opvolging der bisschoppen niet met zekerheid na te gaan. Hoogstwaarschijnlijk volgde VOLKMAR, ook POPO geheeten, van Friesche afkomst [3]), onmiddellijk op BALDERIK, en daarna BOUDEWIJN I, naar men wil uit het grafelijk geslacht van *Holland*. Deze wordt geroemd als een godvruchtig man, die vier jaren de bisschoppelijke

---

1) Heda pag. 79 vlg.
2) Lindeborn, Histor. episcop. Daventr. bl. 185.
3) Ioan à Leidis, bij Sweertius, bl. 110.

waardigheid heeft bekleed. Hij overleed waarschijnlijk in het laatst van 994. [1])

Na BOUDEWIJN I verschijnt weder op den bisschoppelijken troon een der waardigste opvolgers van den H. WILLIBRORD, die onder de vele heilige en hooggeroemde mannen, welke het Utrechtsche Bisdom tot onvergankelijken luister hebben verstrekt, zich èn door deugd en vlekkeloozen levenswandel, èn door wetenschap en onvermoeide werkzaamheid bemind heeft gemaakt bij God en bij de menschen. Wij bedoelen den H. ANSFRIED. [2])

De H. ANSFRIED, ook AUFRIED genoemd, was een der aanzienlijkste en machtigste edellieden van *Brabant*, graaf van *Huy* en *Teisterband*, heer van onderscheidene plaatsen, en een beroemd krijgsman. Zijne geboorteplaats is onbekend, en zijn geboortejaar kan alleen bij benadering worden bepaald, omstreeks 940. Hij had zijne opvoeding genoten in de stiftschool van *Trier*, en kwam later onder de leiding van den H. BRUNO. Als wereldlijk graaf diende hij in het leger van keizer OTTO I, en volgde dezen op zijne roemrijke tochten door *Italië;* later werd hij onder de hooge staatslieden des keizers opgenomen. Veelal hield hij zijn verblijf te *Driel* bij *Bommel,* waar hij eene kapel gesticht heeft, die ook tijdens de kalvinistische overheersching voortdurend het eigendom der katholieken is gebleven. Hij was gehuwd met HERESWIT, ook HILZONDE en HILSWINDIS genaamd, gravin van *Streijen*. Met zijne toestemming besloten zijne vrouw en zijne dochter BENEDICTA in de door haar gestichte abdij van *Thorn* bij *Roermond*, welke den regel van den H. BENEDICTUS volgde, den sluier aan te nemen. HERESWIT stierf spoedig daarna, misschien

---

[1]) Beka, pag. 32. — Heda, pag. 92. — Batavia S. I, bl. 627. — Moll I, bl. 275.

[2]) Zie over den H. Ansfried: Batavia S. I, bl. 629. - P. Albers, De Heilige Ansfried, achttiende Bisschop v. Utrecht, (Archief XXI, bl. 325 vlg.) — Kronenburg, Neerl. Heiligen in de Middeleeuwen I, bl. 129 vlg. — Officia nova SS. Dioec. Harlemen. op 14 Mei. — Moll. Ansfried, B. v. Utrecht, een man van de ijzeren eeuw (Kalender v. Prot. jg. 1859, bl. 26 vlg.) — Moll, Kerkgesch. I, bl. 275 vlg.

nog vóór hare opneming in het klooster, en wordt onder de Heiligen gerekend [1]; BENEDICTA werd tot abdis verkozen. Ook ANSFRIED dacht erover, om den wereldlijken staat vaarwel te zeggen en het kloosterleven te omhelzen, waartoe een merkwaardig voorval in zijn huwelijksleven hem de naaste aanleiding gaf. [2]

Inmiddels stierf Bisschop BOUDEWIJN. Keizer OTTO III, wien het zeker niet onverschillig kon wezen, wie het Bisdom en het *Sticht*, dat nog gestadig door de Noormannen werd geteisterd, zou besturen, ging te rade bij den hoogberoemden en geleerden NOTKER, bisschop van *Luik*. [3] Deze, een vriend van ANSFRIED, aarzelde geen oogenblik, om zijnen vriend voor te stellen als den man, die het meest geschikt bleek voor de stoel van *Utrecht*, en op deze aanbeveling koos de keizer, zonder het kapittel te raadplegen, ANSFRIED tot bisschop van *Utrecht*.

ANSFRIED werd naar *Aken* ontboden. Diepe verslagenheid deed zijn aangezicht verbleeken, toen de keizer hem de keus mededeelde, en oprecht en dringend was zijn woord, als hij deze verheffing van de hand wees. Hij beriep zich op zijn gevorderden leeftijd, en dat geheel zijn leven aan den krijgsdienst en staatkunde was besteed, zoodat hij, naar zijne meening, voor de geestelijke bediening ongeschikt was. Op aanhouden echter van OTTO III en NOTKER stemde hij toe, indien zijne verkiezing volgens de bepalingen van het kerkelijk recht zou plaats vinden. Toen nu ook de aartsbisschop van *Keulen* EVERGERUS en zijne suffraganen hunne keus op ANSFRIED vestigden, legde hij het zwaard, dat hij immer had gedragen, op het altaar der H. Maagd in de kapel van *Aken* neder, en zeide: »Tot nu toe heb ik hiermede aardsche eer verworven, en de vijanden der armen en weduwen van CHRISTUS verdreven: nu beveel ik mij aan mijne lieve Moeder MARIA, opdat ik door hare hulp eer en zaligheid voor mijne ziel verwerve.«

---

[1] Kronenburg, Neerl. H.H. in de Middeleeuwen I, bl. 157 vlg.

[2] Zie Archief v. d. gesch. v, h. Aartsb. Utrecht, XXI, bl. 350 vlg.

[3] Zie over Notker, Kerkhistorisch Archief van N. C. Kist en W. Moll, (Amsterdam, 1857/64), III, bl. 169 vlg.

Terwijl hij dit zeide, stonden allen de tranen in de oogen, en onder algemeene toejuiching werd hem de bisschopswijding toegediend.

Het blijkt niet, dat ook te *Utrecht* in het kapittel eene keus heeft plaats gehad; doch het is zeker, dat bij geestelijken en leeken groote vreugde heerschte, toen ANSFRIED, bekend door zijne bekwaamheid en heiligen levenswandel, den zetel van den H. WILLIBRORD beklom. Hij behoorde tot die heiligen, die ridderlijken moed aan stipte gehoorzaamheid, aardschen luister aan diepen ootmoed paren, mannen, die pal staan in de ontberingen en gevaren des krijgs, om straks met niet minder stalen volharding het hoofd te buigen onder het juk der strenge kloostertucht. Hij beminde recht en billijkheid, was immer bescheiden en zeer zachtmoedig, maar tevens standvastig in hetgeen hij eenmaal voorgenomen of bevolen had. Gezellig in de dagelijksche omgeving, wist hij de gesprekken steeds geestelijk te doen zijn en ze met spreuken der H. Schrift te mengen.

Nauwelijks had hij den zetel ingenomen, en den nog immer treurigen toestand van het Bisdom overzien, of hij begon zijne eigene rijke inkomsten aan te wenden tot herstel van den dienst des Heeren. [1]) Een aantal dorpen, die hij in *Rien*, de gouw *Rijen* in het graafschap *Antwerpen*, bezat, schonk hij aan de *Kruiskapel* en aan *St. Maarten* (of volgens anderen *St. Salvator*) niet slechts tot onderhoud der gebouwen, maar ook tot fundatiën en beneficiën, welke den daaraan verbonden geestelijken ten goede kwamen. [2]) Gedreven door liefde tot God en uit genegenheid voor den Bisschop, schonk zeker adellijk man FRETHIBOLD, den 20n September 996 aan *Sint Maarten* het grootste gedeelte zijner erfgoederen in *Teisterband.*

Ook de keizers lieten zich niet onbetuigd. OTTO III gaf den 1n April 999 het rechtsgebied over *Bommel* met den tol, en daarbij nog wat zekere POPPO voorheen bezat in *Teisterband* en de villa *Arclo*, thans *Arkel.* Men gist, dat de keizer den bisschop daardoor wilde versterken tegen

---

1) Heda, pag. 93.
2) S. Muller Fz., Het oudste cartularium v. h. Sticht Utrecht, bl. 73.

de overmacht der Noormannen, die wel verzwakt, maar nog niet voor goed verdreven waren. Deze schenking werd in 1002 door keizer HENDRIK II *den Heilige* bevestigd en vermeerderd. In hetzelfde jaar schonk deze keizer, door tusschenkomst zijner heilige gemalin CUNEGONDIS, en op verzoek van ANSFRIED, vele andere voorrechten aan de kerk van *Utrecht.* 1)

Zelfs de ruwe Noormannen hadden ontzag en eerbied voor dezen heiligen Bisschop. In 1007, of meer waarschijnlijk in 1010, vertoonde zich wederom een machtige Norenvloot voor *Utrecht.* De inwoners staken de havenplaats in brand, opdat deze den vijand niet van dienst zou zijn. De Noormannen betreurden de aangerichte schade, »daar zij niet voornemens waren der stad eenig leed aan te doen, wijl zij bestuurd werd door een zoo heilig man als Bisschop ANSFRIED." Zij vroegen toegang tot de stad, om hun godsvrucht te voldoen, en de kerken met hun offergaven te vereeren. Doch de Utrechtenaren weigerden standvastig; aan geen gewapenden zou toegang worden verleend. En ofschoon het den barbaren zeer gemakkelijk geweest zou zijn, de stad in te nemen, gingen zij heen, wel wetend, dat de heilige plaats, met zulk een bisschop aan het hoofd, over bovenaardsche strijdkrachten beschikte, en weerstand kon bieden aan alle krijgsgeluk.

De inkomsten van zijn Bisdom besteedde ANSFRIED alleen ten dienste der Kerk en der armen, en gunde zichzelven nauwelijks een maaltijd naar zijn stand. Hem ook overkwam hierbij wat ieder, die goed doet, te verduren heeft: daar waren er, die van nijd en afgunst brandden tegen den heilige, en hem durfden bespotten, maar die daarom ook door God zichtbaar werden gestraft. 2)

Omstreeks het jaar 1005 werd de H. ANSFRIED door eene zware beproeving getroffen. Het licht zijner oogen werd dagelijks zwakker, en doofde eindelijk tot volslagen blindheid. Toch werd hij in dit ongeluk niet moedeloos,

1) Archief XXI, bl. 390.
2) Archief XXI, bl. 391.

maar bleef even opgeruimd en aangenaam, even geduldig en werkzaam. In 1005 woonde hij eene synode te *Dortmund*, en in 1007 eene te *Frankfort* bij; doch na dien tijd trok hij zich meer van de aardsche zorgen terug. Van den aanvang zijner regeering had hij steeds het gewaad der kanunniken gedragen, thans echter wisselde hij het voor het habijt der Benedictijnen. Op den *Hohorst*, niet ver van *Amersfoort*, liet hij de grondslagen leggen voor een Benedictijnerklooster, dat later *Heiligenberg*, en nog later *St. Mariaberg* genoemd werd. Hij stichtte dit klooster ter eere van *Maria* en *St. Martinus*, en ontving van NOTKER twaalf monniken uit de *St. Vitusabdij* te *Gladbach* als eerstelingen voor *Hohorst*. Hij stond aan dit klooster alles af, wat hij bezat te *Driel* in het graafschap *Teisterband*, benevens onderscheidene vlekken, hoeven, bosschen enz. De inwijding van dit klooster had plaats den 18ⁿ November 1006.

Zoo dikwerf ANSFRIED'S veelvuldige bezigheden het toelieten, achtte hij zich gelukkig naar *Hohorst* te kunnen gaan, en daar als een eenvoudige monnik onder strenge kloostertucht God met alle kracht te dienen door bidden, nachtwaken en aalmoezen geven. Twee en zeventig armen voedde hij dagelijks met eigen hand, en als er onder dezen kranken waren, werden zij in het klooster opgenomen.

Wij zullen ééne zijner ontelbare liefdadige handelingen verhalen. In zijne cel zijnde roept hij, na zijn brevier gebeden te hebben, een zijner dienaren, geeft hem zijn wil te kennen, maar legt hem volkomen geheimhouding op. Hij neemt een emmer, hangt dien aan een draagstok, en daarmede belast, gebiedt hij zijnen dienaar hem naar de rivier te leiden. Hij schept water, keert terug, laat het koken, en stort het in eene badkuip; hij brengt een melaatsche, wiens lichaam door die ellendige ziekte geheel was aangegrepen, na hem te hebben ontdaan van zijne oude kleederen, in het bad, wascht met eigene handen zijn door het bederf aangetaste ledematen, legt hem daarna in zijn eigen bed, kleedt hem vóór den morgenstond met nieuwe kleederen, en laat hem vertrekken, onder nadrukkelijk bevel van het aan niemand bekend te maken. [1])

[1]) De Katholiek, 1876, dl. 69, bl. 233, 234.

Omstreeks kerstmis van 1009 werd hij ziek en gevoelde hij, dat zijn einde naderde. Hij liet zich naar zijn dierbaar *Hohorst* brengen, om daar in zijn klooster, te midden zijner medebroeders, te sterven. Na vier maanden met het grootste geduld en de volkomenste onderwerping het lijden te hebben verdragen, was de dag zijner ontbinding nabij; en alsof een afglans van het eeuwige licht de verduisterde oogen van den blinde getroffen had, kreeg hij tot ieders verbazing op eenmaal het gezicht terug. Hij keerde zijn aangezicht naar het venster en onderscheidde duidelijk een kruis, dat eerst onlangs daar was aangebracht, en herkende allen. Met diepe ontroering en dankbaarheid ontving hij de heilige teerspijs, en gaf, vol vertrouwen op de hulp van MARIA, aan wie hij zich had toegewijd, en op wier altaar te *Aken* hij zijn zwaard had nedergelegd, den 3ⁿ Mei 1010 [1]) zijne reine ziel aan God.

Zijne dochter BENEDICTA was bij zijn sterven tegenwoordig, en wilde haren vader te *Hohorst* begraven hebben; doch de Utrechtenaren verlangden, dat het lichaam van hunnen geliefden herder binnen hunne veste zou rusten. Zij werden echter teleurgesteld. Maar eensklaps ontstond er brand aan de eene zijde der heuvelhelling, en terwijl allen heensnelden om het vuur te blusschen, namen de Utrechtenaren de lijkbaar op, daalden haastig af naar de rivier en roeiden reeds met het schuitje naar de overzijde. Onmiddellijk grepen de monniken en dienaars naar de wapenen, om het heilig overschot met geweld terug te voeren; doch BENEDICTA wierp zich tusschen de strijders ter aarde, en smeekte met uitgestrekte handen, toch geen bloed te vergieten bij de overblijfselen haars heiligen vaders. Met grooten luister werd nu het lichaam naar *Utrecht* gevoerd en bijgezet in den *Dom*. Zijn graf is door wonderen verheerlijkt.

Na den dood van den H. ANSFRIED werd door toedoen van keizer HENDRIK *den Heilige* tot den bisschopsstoel van *Utrecht* verheven ADELBOLD, een Friesch edelman,

---

1) Heda, pag. 102 en Beka, bl. 37 stellen het sterfjaar van Ansfried op 1008.

Benedictijner kloosterling uit de abdij van *Lobbes* in het land van *Luik.* [1]) Hij was raadsheer des keizers, zeer ijverig in het bevorderen van den godsdienstigen geest en ervaren in de wetenschap. [2])

Onder zijne regeering geraakte de Hollandsche graaf DIRK III in onmin met zijne naburen. Onder de landstreken van *Zuid-Holland*, waarop DIRK meende recht te hebben, was ook een strook gronds, een onherbergzaam oord, weinig bewoond, verbrokkeld door talrijke stroomen en bedekt met wouden, maar dat door zijne ligging van het grootste gewicht was; want de *Maas* en de *Rijn*, de hoofdstroomen der bisdommen *Utrecht*, *Keulen* en *Luik*, vereenigden zich daar, om zich in den oceaan te ontlasten. Zij vormden den eenigen verkeersweg voor de handelslieden, die naar *Brittannië* en elders togen.

DIRK III begreep de belangrijkheid van die streek, en zond er gedurig een aantal lieden heen, om zich daar te vestigen. Toen dat getal groot genoeg was, kwam hij zelf, bouwde er een burcht, en omgaf dien met verschansingen. Aldus ontstond *Hollands* eerste stad, *Dordrecht*. Op den breeden waterweg richtte DIRK een tol op, en de kooplieden, die van *Keulen, Luik, Wijk bij Duurstede* en *Tiel* kwamen, stonden bij *Dordrecht* voor de keus: tol betalen of uitgeplunderd worden.

De kooplieden en niet minder de bisschoppen van *Neder-Lotharingen*, aan wie deze landstreek in leen gegeven was, brachten bij den keizer hunne rechtmatige klachten in. HENDRIK II riep DIRK ter verantwoording, maar deze verscheen niet, en maakte zich gereed ten strijde. Nu ontbrandde de oorlogsfakkel. Aan GODFRIED II, hertog van *Neder-Lotharingen*, werd opgedragen om, gesteund door de bisschoppen van *Keulen, Utrecht* en *Luik*, den onwillige tot zijn plicht te brengen. De aanval begon van den kant

---

1) Moll II, 1e st., bl. 52 vlg. — Batavia S. I, 636. — Kerkhistor. Archief v. Kist en Moll, III, bl. 161 vlg. — P. Simon van der Aa, Adelbold, Bisschop van Utrecht, Groningen, 1862.

2) Het leven van keizer Hendrik II, de lof van het H. Kruis en van de H. Maagd en andere stukken heeft hij in proza en poëzie beschreven. (Batavia S. I, bl. 641.)

van *Utrecht*. ADELBOLD zeide aan DIRK alle leenen op, welke hij van de Utrechtsche Kerk bezat, en begon den strijd. DIRK evenwel overwon en bleef meester van het betwiste grondgebied. [1])

Deze daad van ADELBOLD heeft verschillenden schrijvers aanleiding gegeven, om hem van hoogmoed en heerschzucht te beschuldigen. Hij is, zeggen zij, de eerste bisschop geweest, die het kerkelijke gewaad voor het harnas, het kruis voor het zwaard verwisseld heeft; zelfs beweren zij, dat hij persoonlijk in den strijd heeft meegevochten. Zijne tijdgenooten echter stellen hem voor als een ijveraar voor recht en waarheid. Hij was ontegenzeglijk in zijn recht, en moest als wereldlijk vorst in het belang zijner onderdanen zich tegen de aanmatigingen van DIRK verzetten. Als vazal van den keizer moest hij zijne manschappen voor den krijg beschikbaar stellen, nadat alle moeite was gedaan, om den vrede te bewaren. Niet moedwillig is hij den oorlog begonnen, en nergens vindt men eenig voorbeeld tot bewijs, dat dat hij persoonlijk aan den krijg heeft deelgenomen. [2])

De strijd om *Dordrecht* bleef langen tijd tusschen de keizers en graven van *Holland* bestaan, en veroorzaakte den bisschoppen van *Utrecht* vele moeielijkheden en zorgen. HENDRIK II beleende DIRK III met de betwiste landstreek, en vergunde hem *Bodegraven* als achterleen van den bisschop van *Utrecht* te houden. HENDRIK III en na hem HENDRIK IV ontnamen weder, na veel strijd met wisselvallige kans gevoerd, de streek van *Dordrecht* aan *Holland*, en schonken ze aan het *Sticht*; doch graaf FLORIS I handhaafde met kracht den tol en het stapelrecht der *Merwede* (1047 en 1064). [3])

Bisschop ADELBOLD wordt geprezen als ijverig in het handhaven van het recht tegenover DIRK, hoewel ongelukkig in het voeren van den krijg; maar ook niet minder als ijverig, werkzaam en voorzichtig in zijne bisschoppelijke bediening. Hij behartigde alles wat den Godsdienst betrof

---

1) Nuyens III, bl. 50 en 51.
2) Moll II, 1e st., bl. 54.
3) S. Muller Fz., Het oudste cartularium van het Sticht, bl. 134.

met prijzenswaardigen toeleg, en zorgde voor het onderhouden der kerkelijke wetten. Een invloedrijk man had zich openbaar in de kerk niet enkel hoogst oneerbiedig, maar godlasterend uitgelaten over het heilig en aanbiddelijk Sacrament des Altaars en het offer der H. Mis. Hij verliet het kerkgebouw, en toog, ouder gewoonte, naar de herberg, om vandaar straks in staat van dronkenschap huiswaarts te keeren. Onderweg viel hij van zijn paard, en toen men hem opbeurde, was hij reeds stervend. Daar hij van adellijken stand was, durfde de parochiepriester hem de kerkelijke begrafenis niet weigeren. Maar veertien dagen later was ADELBOLD daar ter plaatse, liet het lijk van den lasteraar uit den gewijden grond opgraven, en gaf het aan de welverdiende verachting prijs. [1])

In 1018, toen keizer HENDRIK II in den burcht van *Nijmegen* het paaschfeest vierde, en aldaar eene rijksvergadering hield, waar belangrijke kerkelijke en staatkundige zaken werden behandeld, was ADELBOLD daar tegenwoordig, en bracht zijne stem uit over den kerkelijken ban van zekeren edelman, die een huwelijk binnen de verboden graden had aangegaan, en over enkele vraagstukken betreffende het H. Misoffer.

Aan de verbreiding van Gods eer door het stichten van kerken schonk hij zijne volle aandacht. De *St. Maartenskerk*, door BALDERIK weder opgebouwd, was door een ongelukkig toeval verbrand. Hij herbouwde haar grooter en prachtiger. Volgens anderen echter heeft ADELBOLD de *St. Maarten* geheel opnieuw gesticht. Den 24n Juni 1023 werd de *Dom* in tegenwoordigheid van den keizer, de keizerin en vele prelaten, de aartsbisschoppen van *Keulen*, *Trier* en *Mentz* door ADELBOLD plechtig ingewijd. [2])

Te *Tiel* bouwde hij de vroeger door keizer OTTO I aan BALDERIK geschonken, doch door de Noormannen verwoeste *St. Walburgiskerk* prachtig op, en stichtte er waar-

---

1) Moll II, 1e st., bl. 56.

2) Heda, pag. 110 maakt gewag van twaalf bisschoppen, die bij deze plechtigheid tegenwoordig waren. Het handschrift, dat ze vermeldt, voegt er bij, dat deze *volgens de heerschende meening* erbij tegenwoordig waren.

schijnlijk een kapittel van acht wereldlijke kanunniken.

In het laatste tijdperk van zijn leven schijnt ADELBOLD zich vermoeid gevoeld te hebben van zijn herderlijke zorgen; hij droeg ten minste het bestuur des Bisdoms aan zijnen vicaris POPPO van *Stavelot* op, en trok zich terug in het klooster *Hohorst*, dat hij met zijne giften had vereerd. Later echter nam het bestuur weder op zich, doch bleef het kleed der Benedictijnen dragen. In 1024 vinden wij hem op de rijksvergadering te *Mentz*, en den 27ⁿ November 1025 overleed hij.

Na ADELBOLD'S dood ontmoeten wij in de kerkgeschiedenis van *Noord-Nederland* eene gebeurtenis, die later meermalen plaats vond en dikwijls droevige herinneringen heeft achtergelaten. Toen namelijk de kanunniken van den *Dom* en, volgens gewoonterecht, ook de kanunniken van *St. Salvator* samen vergaderden, om over eenen opvolger te beraadslagen, ontstond oneenigheid van gevoelen onder de kanunniken. Staatsbelang verdrong bij velen het ware belang der Kerk, en meer werd door sommigen gelet op uiterlijke glorie en macht, dan op deugd. De gestorven bisschop was in strijd geweest met graaf DIRK III van *Holland*, maar ook had hij deelgenomen in den strijd tegen WICHMAN van *Gelre* [1]; daarom wenschten eenige kanunniken thans een bisschop, die met het huis van *Holland*, andere eenen, die met *Gelre* bevriend zou zijn. Uit de kapittelzaal verspreidde zich de verdeeldheid onder het volk, en dagelijks was *Utrecht* getuige van droevige tooneelen.

Om de gemoederen tot eenheid te stemmen, achtte keizer KOENRAAD II het noodig zich in persoon naar *Utrecht* te begeven. Hij reisde haastig daarheen met zijne gemalin GISELA, die hem gewoonlijk op zijne tochten vergezelde, en hem door haren mannelijken geest evenzeer tot steun was, als zij door hare beminnelijkheid zijn hart boeide. Toen zij *Oosterbeek* bij *Arnhem* bereikt hadden, was GISELA, die zich in hoogst zwangeren staat bevond, verplicht achter te

---

[1]) Moll II, 1e st., bl. 54.

blijven, en vond een gastvrij onderkomen bij den pastoor van het dorp, den H. BERNULPHUS. [1])

KOENRAAD vervolgde zijne reis en kwam te *Utrecht*. Zijne komst in de stad bracht de gemoederen eenigszins tot bedaren, maar eenstemmigheid bracht zij niet. Eindelijk, na veel onderhandelen, besloten de kanunniken de keus aan den keizer over te laten, toen juist de H. BERNULPHUS in *Utrecht* verscheen, om den keizer de blijde tijding te brengen, dat hem een schoon kind geboren was. [2]) Vreugde en dankbaarheid, maar ook de edele hoedanigheden van den H. BERNULPHUS bepaalden de keus des keizers. BERNULPHUS werd tot Bisschop uitgeroepen, en door den keizer met overreiking van ring en staf als leenman van het *Sticht* erkend. De uitkomst heeft bewezen, dat die hooge onderscheiding aan geen waardiger man kon worden geschonken. Reeds bij zijn leven werd BERNULPHUS *pater sanctus* genoemd, en ontzaglijk was de werkzaamheid, welke hij tot eer van God en tot luister van Zijnen dienst ontwikkelde.

Al aanstonds na zijne wijding sloot hij vrede met den graaf van *Holland*, om zich vol edelen kunstzin te kunnen wijden aan de stichting der vele en heerlijke tempels, die wij aan hem te danken hebben. Hij is de meest gevierde hersteller der christelijke kunst op *Neerlands* bodem, en opende de lange en schitterende rij van Romaansche kerken, die nu nog over gansch ons vaderland den roem harer bouwmeesters luid verkondigen. [3])

Hij stichtte omstreeks 1036 te *Utrecht* ten noorden van den *Dom* de *St. Janskerk* in Romaanschen stijl, voorzag haar van een kapittel, en vereerde haar met de relikwieën van de H.H. CYPRIANUS en JUSTINA. Vier jaren later herbouwde hij de verwoeste *St. Lebuinuskerk* te *Deventer*, en bracht een gedeelte der kanunniken van *St. Salvator* der-

---

[1]) Zie over den H. Bernulphus: Batavia S. I, bl. 650 vlg. — J. J. van der Horst, Onze Patroon (het Gildeboek I, bl. 10.) — Kronenburg. Neerl H.H. in de Middeleeuwen II, bl. 83 vlg. — Moll II, 1e st., bl. 57 vlg. — Officia nova SS. Dioec. Harlemen. op 19 Juli.

[2]) Eene dochter, zie Moll. l. c., bl. 58 in noot 3.

[3]) Gildenboek I, bl. 15.

waarts over, terwijl hij de onderlinge verhouding der kapittels van *St. Salvator* en *Deventer* regelde. [1]) Omstreeks 1048 deed hij ten oosten van den Utrechtschen *Dom* een nieuw heiligdom, de *St. Pieterskerk*, verrijzen, die als eene der fraaiste werd geroemd, en aan welke ook een kapittel van kanunniken verbonden werd. In 1050 verplaatste hij de Benedictijnen van *Hohorst* naar *Utrecht*, om de beroemde abdij van den *H. Paulus* te bevolken, die hij aan de zuidzijde van den *Dom* had gesticht. [2]) Zoo werd het heerlijk vrome denkbeeld van den H. BERNULPHUS vervuld, om den prachtigen *Dom* te omgeven door vier andere kerken in den vorm van het H. Kruis. Ten noorden had men de *St. Jans-*, ten oosten de *St. Pieters-*, ten zuiden de *St. Pauluskerk,* terwijl de bouw der *St. Mariakerk* op het einde der eeuw den kruisvorm voltooide. [3])

Te *Zwolle* bouwde hij de *St. Michielskerk*; in *Oldenzaal* verving hij de *St. Plechelmuskerk*, door Bisschop BALDERIK gesticht, door een kerkgebouw in den vorm der oude basilieken, en in geheel zijn Bisdom heeft hij vele dorpskerken, die slechts uit hout en riet waren opgetrokken, in steenen gebouwen veranderd.

De verdiensten van dezen heiligen Bisschop in het bouwen en restaureeren van vele kerken moet men niet enkel beschouwen uit een *kerkelijk* oogpunt, als den toenemenden luister van den katholieken eeredienst; maar ook uit *maatschappelijk* oogpunt: het algemeene welzijn en de verbetering der christelijke zeden en beschaving.

De kerk toch was het middelpunt van geheel het burgerlijk leven eener bevolking. De school, de verzorging der armen, de liefdadige instellingen waren alle ten nauwste met de kerk verbonden. Het bouwen en stichten van nieuwe kerken in die streken, welke door de Noormannen in een staat van verwildering waren teruggebracht, en in die plaatsen waar zich de bevolking verzamelde, zoodat er een stad of dorp ontstond, was derhalve een niet genoeg te waardeeren

---

[1]) Vgl. Mol I, bl. 315, 316.

[2]) Over de St. Paulusabdij zie men Codex diplomaticus v. h. Hist. Genootsch. te Utrecht, 2e Serie, II, 1, pag. 166 vlg.

[3]) S. Muller Fz. De St. Salvatorskerk te Utrecht, (Archief XXV, bl. 59)

zegen, ook voor het burgerlijk leven. Daarom verdient de H. BERNULPHUS gerekend te worden onder de grootste mannen van *Noord-Nederland* in de elfde eeuw. Mogen de graven van *Holland* zich jegens het voorgeslacht verdienstelijk hebben gemaakt, door paal en perk te stellen aan de invallen der Noordsche zeeschuimers; — grootere verdiensten hebben, naar ons inzien, *Utrechts* bisschoppen gehad. Terwijl de geharnaste krijgsmannen (dikwijls niet veel beter dan roofridders) van het Hollandsche gravenhuis door moed en dapperheid vermaard zijn geworden, hebben de bisschoppen van *Utrecht* heerlijker en onvergankelijker lauweren verdiend in de werken des vredes. Van hunne bisschopsstad ging alle verstandelijke en zedelijke ontwikkeling dier eeuwen uit, en verspreidde zich over het gansche gewest, dat aan hunne zorg was toevertrouwd. [1])

Keizer KOENRAAD II mocht zich steeds over de dankbare liefde en waren zielenijver van den heiligen Bisschop verheugen. Hij noemde hem» zijn beminden BERNULPHUS", en vertoefde gaarne bij hem binnen *Utrecht*. Toen hij zich in het voorjaar van 1039 te *Nijmegen* had opgehouden, trok hij vandaar met zijn hofgezin naar de bisschopsstad, om er den 3[n] Juni het pinksterfeest te vieren, en uit BERNULPHUS' handen de H. Communie te ontvangen. De keizer verscheen in den *Dom*, met de rijkskroon op het hoofd en omstraald van al zijne heerlijkheid, omringd van zijne vele grooten, en aan zijne zijde de edele GISELA met haren zoon HENDRIK, een veelbelovenden prins in den eersten bloei zijner jongelingsjaren. Het volk juichte, en staarde in opgetogenheid op den heer der Europeesche wereld. De feestdag ging in vreugde voorbij, maar den dag daarna was alles in rouw verkeerd. GISELA en haar zoon en BERNULPHUS zaten bij KOENRAAD'S lijk, wien een onvoorziene dood had neergeworpen. Zijne ingewanden werden bijgezet in het koor der kerk. [2])

De toegenegenheid der keizerlijke familie voor BERNULPHUS duurde na KOENRAAD'S overlijden onverminderd

---

[1]) Nuyens III, bl. 65.

[2]) Moll II, 1e st., bl. 60 en 61.

voort. GISELA bestuurde als voogdes van den minderjarigen HENDRIK III het rijk, en beiden waren er steeds op uit, om den bisschop en den zijnen wel te doen. Bij gouden bulle van 21 Mei 1040 gaf HENDRIK aan de bisschopskerk ter uitvoering van het testament zijns vaders, het graafschap *Drente*; hij gaf ook *Groningen* (niet de stad of het gewest, maar een landgoed) en aanmerkelijke goederen tusschen de *Lauwers* en de *Eems* in *Friesland*, en bevestigde op nieuw al de schenkingen door zijne voorgangers aan *Utrecht's* Kerk gedaan. [1])

De maatregel, welken wij al meermalen hebben opgemerkt, om de vroeger gedane schenkingen opnieuw te bevestigen, mag overbodig schijnen, maar was toch van zeer groot belang voor het rustig bezit der kerkelijke goederen, wijl menige onzekerheid en daaruit voortkomende moeielijkheid door zulk eene nieuwe keizerlijke bevestiging werden voorkomen. In dien tijd werd door de keizers vrij willekeurig met het grondgebied omgesprongen. Dikwijls werd een gewest, soms eene landstreek, die zij alleen maar met hun overwinnend leger waren doorgetrokken, aan een krijgsoverste, een graaf of hertog, wederrechtelijk in leen gegeven; hunne opvolgers echter ontnamen het weder, en schonken het aan een ander, terwijl het rechtmatig bezit aan gegronden twijfel onderhevig bleef. Hierdoor ontstonden menigmaal verwoede oorlogen van den leenman tegen den keizer, bloedige twisten en familieveeten tusschen de edelen onderling, en oproer onder het volk. Wij zagen dit reeds met *Dordrecht* gebeuren, en in het vervolg der geschiedenis zullen wij zien, dat ook de laatstgemelde schenking van HENDRIK III aanleiding heeft gegeven tot bloedigen krijg tusschen het *Sticht* en *Groningen*. [2])

Het voorbeeld des keizers vond navolging bij anderen. De ridder ADOLF, die tot den geestelijken stand overging, gaf aan de Kerk *Goor* in *Twente*, terwijl op BERNULPHUS' aansporing eene adellijke vrouw, BERTHA geheeten, »*haar*

---

[1]) Muller, Het oudste Cartul. v. h. Sticht, bl. 81—84.

[2]) Batavia Sacra, aanteekeningen van Van Rijn, I, bl. 661, n. 5. — L. Schmedding, de Regeering van Frederik van Blankenheim, Leiden, 1899, bl. 20—21.

hoofd« met al hare zonen en dochters aan *St. Maartens-altaar* schonk, en zich aldus verplichtte, om aan de Kerk, als ware zij slavin, schatplichtig te blijven en jaarlijks eenige penningen op te brengen.[1])

Zeven en twintig jaren bleef de H. BERNULPHUS het Bisdom besturen, en bracht het tot merkwaardigen bloei. Met recht beschouwde men hem als van den hemel geschonken tot herleving der Utrechtsche Kerk, nadat zij onder de Noormannen zoo geweldig was verdrukt. Zijne regeering was vreedzaam. Slechts eenmaal had hij strijd te voeren in vereeniging met de bisschoppen van *Keulen, Luik* en *Metz* tegen DIRK IV om het bezit van *Dordrecht.* Hij stierf den 19n Juli, waarschijnlijk in 1054, en werd in de door hem gestichte *St. Pieterskerk* begraven. Later werd zijn heilig lichaam in de krypte onder het hooge koor geplaatst. Vele wonderbare genezingen worden aan zijne voorspraak toegeschreven.

§ V. HET BISDOM VAN UTRECHT TIJDENS DEN INVESTITUURSTRIJD.

Na den dood van den H. BERNULPHUS schijnt de bisschopsstoel eenigen tijd onbezet gebleven te zijn; eerst in 1056 zien wij den opvolger WILLEM, een Geldersch edelman, den zetel beklimmen.[2])

Intusschen was de strijd met *Holland* opnieuw ontbrand. De schenking van het herwonnen *Dordrecht* aan het *Sticht* door keizer HENDRIK III in 1047 was den Hollandschen graven, die na DIRK III het graafschap bestuurden, een doorn in het oog en gaf nieuw voedsel aan hun toenemende heerschzucht. Niet enkel om *Dordrecht* werd gestreden, maar ook op andere gedeelten van het rijke erfdeel van *St. Maarten* werden begeerige oogen geslagen, om *Hollands* grondgebied uit te breiden. Aanhoudend waagden de Hol-

---

1) Zie over deze wijze van weldoen: Batavia S., aanteekeningen, I, bl. 660, n. 4, en Moll II, 1e st., bl. 375.

2) Zie over Bisschop Willem: Batavia S. II, bl. 1 vlg. — Moll II, 1e st., bl. 62 vlg.

landers invallen in het *Sticht*, en leefden met *Utrecht* in bijna onafgebroken staat van oorlog. Nu eens smeulde het oorlogsvuur, dan vlamde het weder met groote hevigheid op, en vervulde gansche landstreken met schrik en ontsteltenis; want alles, wat wapenen kon dragen, werd onder de banieren der strijdende partijen opgeroepen; de landbouwers zagen hunne akkers verwoesten en het volk verarmde. Zoolang echter de sterke graaf FLORIS I regeerde, nam Bisschop WILLEM van *Utrecht* geen persoonlijk deel aan de krijgsbewegingen, maar hij vond bondgenooten in den aartsbisschop van *Keulen*, den bisschop van *Luik*, WICHMAN, graaf van *Gelre*, en HERMAN van *Kuik*, welke laaatste den eerenaam verwierf van *Burchgraaf van Utrecht*.

Na den dood van FLORIS, die door HERMAN van *Kuik* werd omgebracht (1061), trad WILLEM openlijk op. FLORIS had een minderjarigen zoon nagelaten, en nu achtte de Bisschop, tijdens het regentschap van GEERTRUIDA *van Saksen*, het oogenblik gunstig, om *Holland* afbreuk te doen. Hij liet zich door keizer HENDRIK IV met de meeste bezittingen van den graaf beleenen, en met alles wat aan de Utrechtsche Kerk door de graven van *Holland* sedert ADELBOLD was ontweldigd, zoodat een groot deel van *Zuid-Holland*, eenige bezittingen in *Rijn-* en *Kennemerland*, benevens het kloostergraafschap *Egmond* aan het *Sticht* geschonken werden (1064). Deze bezittingen moesten echter gewapenderhand genomen worden, te meer daar het huwelijk van GEERTRUIDA *van Saksen* met den dapperen ROBERT *den Fries* aan *Holland* weder een krachtig bestuur verzekerd had; en daarom gaf WILLEM het geschonken grondgebied in achterleen aan GODFRIED *den Bultenaar*, hertog van *Neder-Lotharingen*. De berekening des bisschops faalde echter; iedere gelegenheid, om zich in het bezit van de leengoederen te stellen, werd door ROBERT verijdeld. [1])

Intusschen was Bisschop WILLEM met de bisschoppen SIEGFRIED van *Mentz*, GUNTHER van *Bamberg* en den bisschop van *Regensburg* in pelgrimstocht naar *Palestina*

---

[1]) Arend, Algem. Gesch. d. Vaderl. II, 1e st., bl. 70 vlg. — Wagenaar II, bl. 170 vlg. — Nuyens III, bl. 55 vlg.

getogen. Hoewel het gevolg uit meer dan zevenduizend menschen, waaronder ook goed gewapende mannen, bestond, hadden zij, nog voordat zij te *Jerusalem* waren gekomen, een aanval van de Arabieren te doorstaan, waarin velen hunner gedood, anderen verwond en uitgeplunderd werden. Tot de laatsten behoorde ook WILLEM. Door zwaard- of knuppelslagen was een zijner armen verlamd, en zijne vrienden vonden hem naakt uitgeschud in bewusteloozen staat op het slagveld. [1]) Slechts tweeduizend man keerden met den bisschop terug.

WILLEM I van *Utrecht*, van wiens vroeger leven ons niets bekend is, wordt ons beschreven als een man, die, hoewel beroemd om zijne geleerdheid in gewijde en ongewijde letteren, ten hoogste heerzuchtig was van aard, veel meer bedacht op handhaving en uitbreiding van wereldlijk gezag, dan op zijne geestelijke bediening, en die derhalve de zaken des oorlogs veel meer behartigde dan de zaken des vredes. Hij bezat meer riddermoed en oorlogszucht dan vroomheid, en trad voor de rechten zijner Kerk liever als krijgsman dan als bisschop op. Door ANNO, aartsbisschop van *Keulen*, die een bloedverwant, althans een vriend van hem was, was hij in bijzondere betrekking gekomen met keizer HENDRIK IV, die door zijn strijd tegen den H. Paus GREGORIUS VII in de kerkgeschiedenis zulk eene treurige beruchtheid heeft gekregen. De keizer koos hem tot Bisschop van *Utrecht*, maakte hem tot een zijner grootste vertrouwelingen en vond in hem wat hij zocht: een vriend, die, rampzalig genoeg, hem overal volgde en steunde, ook in zijn strijd tegen den Paus. Om dien strijd is WILLEM van *Utrecht* berucht geworden, en draagt zijne nagedachtenis eene onuitwischbare smet.

De heilige Paus GREGORIUS VII verzette zich, van den aanvang zijner regeering af (1073), tegen vele en grove misbruiken, die bij den keizer en de geestelijkheid in zwang waren gekomen. Vooral streed hij met onoverwinnelijke kracht tegen de simonie, waardoor kerkelijke bedieningen en waardigheden aan den meestbiedende werden verkocht, en

---

[1]) Moll II, 1e st., bl. 8.

tegen de dusgenoemde *Investituur* van bisschoppen, prelaten, kloosterabten en andere kerkvoogden, door den keizer en de vorsten.

Deze Investituur bestond oorspronkelijk hierin, dat de keizer of de vorst den persoon, die op wettige wijze tot eene kerkelijke waardigheid was benoemd, door de overgaaf van ring en staf, op plechtige wijze in die benoeming bevestigde. Deze Investituur was dus aanvankelijk niets anders dan eene luistervolle installatie van een hooggeplaatst geestelijke, die reeds wettig was gekozen, en diende tevens, om hem in het werkelijke bezit te stellen der tijdelijke goederen, aan de bediening, waartoe hij was verkozen, verbonden.

Deze door de Kerk geoorloofde *Investituur*, een gevolg van het *Leenstelsel*, ontaardde later in schandelijk misbruik.

De vorsten schonken niet slechts de kerkelijke *goederen* aan wettig gekozenen, maar begonnen ook de kerkelijke *waardigheden* zelf te begeven, en, helaas, dikwijls aan onwaardigen. Soms was het aanbieden van eene groote som gelds, of het bewijzen van eenigen dienst aan den vorst, aanleiding, dat iemand met eene of andere geestelijke waardigheid werd begiftigd, natuurlijk niet om den heiligen levensstaat, maar alleen om het daaraan verbonden rijke inkomen. Vorstelijke gunstelingen, onechte zonen van vorsten, in één woord allen, aan wie de vorst eenig gunstbewijs wilde toonen, werden geestelijke hoogwaardigheidsbekleeders, en zelfs werden soms hooge kerkelijke bedieningen als prijs gesteld voor misdaden.

Wie kan het verwonderen, dat zij, die op zoodanige wijze waren gekozen, zich gewoonlijk in hunnen hoogen staat onwaardig gedroegen? Velen leefden in schandelijke ongebondenheden en gaven voortdurend ergernis, en het noodzakelijk gevolg kon niet uitblijven: de geest van ongebondenheid kwam ook onder het volk en veroorzaakte vele verwoestingen. [1])

---

[1]) Zie over den Investituurstrijd: Hefele, Concilien-Geschichte, Freiburg, 1855, Bd V, ss. ff. — J. Alzog, Handbuch der Universal-Kirchengeschichte, Mainz, 1867, II, ss. 3 ff. en de daar aangehaalde schrijvers. — Wensing, Levens der Pausen, Utrecht, Deel X, blz. 173 vlg. — Bullar. Traject. II, Introductio, pag XI—XIV.

Tegen deze misbruiken, de simonie, de aanmatiging der vorsten en het ongeregeld leven van vele geestelijken, trok Paus GREGORIUS VII met kracht te velde, en tastte het kwaad in den hoofdpersoon aan, den Duitschen keizer HENDRIK IV. Hij maakte scherpe bepalingen ter beteugeling dier misbruiken, maar wekte daardoor in hooge mate den toorn van HENDRIK en zijn trawanten, bij wie zich ook Bisschop WILLEM van *Utrecht* aansloot. Dezen belegden den 24n Januari 1076 eene schijnsynode te *Worms*, en gingen in hun overmoed zóó ver, dat zij de pauskeuze van GREGORIUS VII (HILDEBRAND) onwettig verklaarden en hem de gehoorzaamheid opzegden. ADELBERT van *Würzburg* en HERMAN van *Metz* schrikten nog voor deze vermetelheid terug, maar de heftigheid van WILLEM, die zich op deze vergadering in zijne heerschzucht, maar ook in lage vleierij om vorstengunst te winnen, deed kennen, wist allen tot de heiligschennende daad over te halen. Toen ging van hen een schrijven uit »aan broeder HILDEBRAND«, dat den Paus met smaad overlaadde en berichtte, dat men hem alle gehoorzaamheid opzegde. De eerste, die na de twee genoemde aartsbisschoppen zich aan het hoofd van dien brief noemde, was Bisschop WILLEM.

Paus GREGORIUS daarentegen belegde in het begin der vasten van hetzelfde jaar te *Rome* eene synode van honderd en veertien bisschoppen, sprak den ban over HENDRIK IV uit, verklaarde hem vervallen van de koninklijke waardigheid, en ontsloeg zijne onderdanen van den eed van trouw, dien zij hem gezworen hadden of nog zouden zweren; bovendien werden alle bisschoppen en vorsten, die hem zouden volgen, geëxcommuniceerd en van hunne waardigheid ontzet.

Een paar dagen vóór het paaschfeest bereikte de tijding van dit strenge, maar ten volle verdiende vonnis *Utrecht*, waar de keizer zich bij den Bisschop bevond. WILLEM's bitterheid steeg ten top. Men besloot tot een beslissenden stap, die hetgeen te *Rome* geschied was, voor het oog der gansche wereld verijdelen mocht; men noemde den Paus een schijnheiligen ketter, een meineedige, een moordenaar, en als zoodanig zou men hem openlijk treffen met den banvloek der Kerk.

Aan PIBO *van Toul,* een der rijksgrooten des keizers, werd opgedragen, om op paaschdag den ban over GREGORIUS uittespreken. Maar deze durfde niet en verliet, in de stilte van den nacht, met de zijnen de stad. Nu nam WILLEM zijne treurige taak over. Terwijl de geestelijkheid het plechtig Misoffer op den feestdag opdroeg, stond hij voor het hoogaltaar, en onze *Dom*, waarin het katholiek Geloof aan het onfeilbaar leergezag der Kerk en de gehoorzaamheid aan haar opperhoofd immer was gepredikt en verdedigd, weergalmde nu van eene vervloeking zoo schennend en misdadig, als er geen tweede voorbeeld in onze kerkgeschiedenis is te vinden. Daarop hield WILLEM eene rede, waarin hij de geloovigen wilde overtuigen, dat het vonnis van »HILDEBRAND« over HENDRIK geenerlei beteekenis had, wijl het was uitgegaan van een Paus, die zijne waardigheid verloren had, van een meineedigen monnik, die zich tegen den keizer durfde verzetten.

Maar nu was ook de maat der misdaad vol. God zelf kwam tusschen beiden, òm de rechten van Zijn plaatsbekleeder te verdedigen. Kort daarna, toen de keizer na het eindigen der paaschdagen van *Utrecht* vertrokken was, werd WILLEM plotseling door eene zware ziekte aangetast, en toen hij de hevigste benauwdheden zoowel naar ziel als naar lichaam te verduren had, riep hij huilend en jammerend uit, dat hij door Gods rechtvaardigheid werd gestraft, omdat hij den keizer in zijne snoode voornemens geholpen, en op hoop van vorstengunst den Paus smadelijk gehoond en beleedigd had.

Weliswaar wordt dit bericht van WILLEM'S ellendigen dood door sommige schrijvers in twijfel getrokken; [1]) doch zeker is het, dat de Bisschop reeds den 27^n^ April 1076 door God ter verantwoording werd opgeroepen. Hij stierf en ging, naar gevreesd wordt, zonder bekeering de eeuwigheid in.

Een brief echter van Paus GREGORIUS VII, aan den bisschop van *Luik* gericht, zou eenigen grond kunnen geven

---

[1]) Zie het verhaal van Lambertus Schafnaburg in Batavia S. II, bl. 5, en de aanteekeningen, bl. 12 en 13, n. 7.

voor het vermoeden, dat deze laatste de bekeering van WILLEM waarschijnlijk heeft geacht; hij heeft althans den Paus om raad gevraagd, hoe hij bij den dood van WILLEM te handelen had. Maar evengoed kan deze raad gevraagd zijn voor het geval, dat de keizer zou aandringen op eene *kerkelijke* begrafenis; wijl WILLEM slechts in het algemeen als partijgenoot des keizers, en niet met name *(nominatim)* was geëxcommuniceerd. Zekerheid van WILLEM's bekeering bestaat er niet, en het antwoord des Pausen, hetwelk eerst zes maanden na WILLEM's dood gegeven werd, bevat niets anders dan den algemeenen regel der Kerk in dergelijke gevallen. [1])

De reden, dat WILLEM niet met name door den grooten ban getroffen was, zal de kanunniken bewogen hebben, zijn stoffelijk overschot in den *Dom* te begraven, en jaarlijks zijne gedachtenis te vieren, volgens de bepaling van zijn testament. [2])

Een wonder van Gods Voorzienigheid mag het genoemd worden, dat het verderfelijk voorbeeld van dezen rampzaligen Bisschop geen heilloozen invloed op de geestelijkheid en de geloovigen van het Utrechtsche Bisdom gehad heeft. Wel zal onder den invloed der gebeurtenissen de eerbied en het ontzag voor de kerkelijke overheid hier en daar geleden hebben; misschien zal de gisting der gemoederen bij dien strijd tusschen Kerk en staat ook in ons land enkele treurige voorbeelden van ongebondenheid en afval, ook onder de geestelijken, aan het licht hebben gebracht; doch over het algemeen bleef de gehoorzaamheid aan den wettigen Paus bij ons volk onaangeroerd. De Hollandsche graven trokken beslist partij tegen den keizer; maar hoewel wij gaarne aannemen, dat zij dit deden uit Geloof en eerbied jegens het hoofd der Kerk, werden zij misschien toch ook gedreven door afkeer tegen HENDRIK IV, die het *Sticht* begunstigde ten nadeele van hun graafschap. Van de kerkelijke beroeringen maakten zij gebruik, om door allerlei invallen en plundertochten den Bisschop te

---

[1]) Bullar. Traject., I, pag. 4, n. 10.
[2]) Moll II, 1e st., bl. 73.

bestoken, vooral toen WILLEM, om zijne Hollandsche bezittingen te dekken, den bouw van een sterk kasteel te *IJselmonde* was begonnen.

Terstond na WILLEM'S overlijden schijnt HENDRIK IV zich gehaast te hebben den stoel van *Utrecht* met een man te bezetten, op wien hij vertrouwen kon. KOENRAAD VAN ZWABEN [1]), vroeger thesaurier van den aartsbisschop van *Mentz*, beklom den zetel en streed, gelijk zijn voorganger, voor de belangen des keizers, wiens leermeester hij was geweest. Om die reden is hij waarschijnlijk nooit door den Paus in zijne waardigheid bevestigd, doch zal misschien zijne bekrachtiging van den aartsbisschop van *Keulen* ontvangen hebben.

Onder zijne regeering werd de strijd met *Holland* hardnekkig voortgezet. Het kasteel van *IJselmonde* werd voltooid en met de sterkste verdedigingswerken voorzien. Graaf DIRK V, geholpen door ROBERT *den Fries* en WILLEM *den Veroveraar* uit *Engeland*, viel de Utrechtenaren aan in een scheepsgevecht aan de monden van de *Maas*, waarin hij overwinnaar bleef en vele edelen van den kant des Bisschops deed sneuvelen. Daarop stormde hij naar *IJselmonde*, waar KOENRAAD zelf met eene sterke bezetting zich verschanst had. Zestien dagen had het beleg geduurd, toen de Bisschop, door brand tot het uiterste gebracht, zich onder beding van vrijen aftocht overgaf. Het kasteel werd tot den grond gesloopt. [2])

In 1080 belegde keizer HENDRIK te *Brixen* eene synode van eenige bisschoppen, om zijne kwijnende partij opnieuw te sterken. Eene nieuwe akte van beschuldiging en een nieuw banvonnis tegen den Paus werden opgesteld en ook door KOENRAAD onderteekend. Later trad de Bisschop nog heviger op. Hij hield op eene bijeenkomst te *Gerstungen* bij *Eisenach* eene welsprekende redevoering, om allen als te overtuigen, dat volgens de kerkelijke regelen de keizer niet aan den ban des Pausen zou onderworpen zijn; zoodat

---

[1]) Zie over bisschop Koenraad: Batavia S. II, bl. 16 vlg. -- Moll II, 1e st., bl, 73 vlg.

[2]) Beka, pag. 43.

aan KOENRAAD terecht de naam van scheurmaker wordt gegeven.

Van KOENRAAD'S bisschoppelijke bediening is weinig bekend. In *Utrecht* stichtte hij ten westen van den *Dom* de beroemde *St. Mariakerk*, welke het geheimzinnig Kruis rondom de kathedraal voltooide. Volgens eene oude overlevering zou deze kerk gebouwd zijn naar het model van een tijdens de tochten des keizers door *Italië* verbrand heiligdom te *Milaan*. Bij het leggen der fundeering ontsprong eene niet te stoppen opwelling van water, die het werk onmogelijk maakte. Een Fries zou echter aan den Bisschop een geheim middel gegeven hebben om de bron te stoppen, door haar aftedekken met versche ossenhuiden. Bij de slooping echter van het gebouw in 1814 en 1844 bleek deze overlevering onwaar.

Aan deze kerk verbond KOENRAAD een kapittel van dertig kanunniken en drie en twintig vicarissen, waardoor het getal der vijf kapittels van *Utrecht*, die voor het bestuur des bisdoms zoo gewichtig waren, werd voltooid. [1])

Ook had hij reeds vóór de stichting van de *St. Mariakerk* zorg gedragen voor het herstel der *St. Pieterskerk* te *Utrecht*, die omstreeks 1076 door de schuld van sommigen uit het gevolg des keizers verbrand was, en waarvoor hij nu *Broek* of *Broekerhoven* op de *Veluwe* ontving. [2]) Verder kreeg hij in 1077 van zijn keizerlijken vriend het graafschap *Stavoren*, en in 1086 de hoofdgouwen *Oostergoo* en *Westergoo* in *Friesland*, welke de keizer aan den oproerigen graaf EGBERT had ontnomen. [3]) Echter heeft deze schenking van *Oostergoo* en *Westergoo*, evenals die van *Dordrecht* en het graafschap *Drente*, veel strijd en moeite aan *Utrecht* veroorzaakt, waarvan wij meerdere malen melding zullen moeten maken. [4])

---

[1]) Vgl. S. Muller Fz. Utrecht's Mariekerk. De St. Mariakerk was in het bezit van drie beroemde eenhoornen, die als symbool van Christus en als behoedmiddel tegen vergiftiging in de middeleeuwen werden vereerd. (Moll II, 3e st., bl. 172 en 173. — Bat. S. II, bl. 655, n. 3). Zij bevonden zich voor eenige jaren in het Mauritshuis te 's Gravenhage.

[2]) Heda, pag. 137 vlg.

[3]) Heda, pag. 139 vlg.

[4]) Hier zij opgemerkt, dat het tegenwoordige Friesland vroeger ver-

De dood van Bisschop KOENRAAD was treurig; hij werd in zijn bisschopshof op woensdag in de paaschweek, den 14ⁿ April 1099, terwijl hij na de H. Mis zijne dankzegging deed, door een sluipmoordenaar omgebracht.[1]) De moordenaar is onbekend gebleven; naar algemeen gevoelen was hij een Fries. Sommigen denken aan den beroofden EGBERT van *Oostergoo* en *Westergoo*; anderen aan den bouwmeester van de *St. Mariakerk*, uit persoonlijke wraakzucht; weer anderen aan tegenstanders van de keizerlijke partij in den Investituurstrijd.

Het lijk werd in de *St. Mariakerk* voor de trappen van het hooge koor begraven; maar in 1421 bij eene verbouwing der kerk binnen het koor gebracht, waar het rustte tot 1580. In dat jaar werd het, uit vrees voor de beeldstormers, opgegraven en naar elders vervoerd, doch in 1592 weer in zijne oude rustplaats neergelegd.

Over de ordinantiën, welke aan Bisschop KOENRAAD worden toegeschreven, waarbij de rechten en voorrechten van het domkapittel tegenover de andere kapittels der stad werden geregeld en bevestigd, wordt gehandeld in het volgende artikel.

Van KOENRAAD's opvolger, BURCHARD, zijn weinig berichten tot ons gekomen. Naar men zegt, volgde ook hij het treurige schisma zijner voorgangers, doch hij werd op wettige wijze gekozen, en ontving waarschijnlijk de pauselijke bevestiging zijner verheffing. Zoo dit bericht vertrouwen verdient, zal deze bevestiging gekomen moeten zijn, niet van den wettigen Paus PASCHALIS II, maar van den tegenpaus CLEMENS III. De Hollandsche graven lieten hem met rust, en ongestoord bestuurde hij op waardige wijze zijn Bisdom. Zelf diende hij den geestelijken de heilige wijdingen toe, en consecreerde ook buiten *Utrecht* kerken en altaren, o. a. de nieuw opgebouwde *St. Pieters-* en *St.*

---

deeld was in drie hoofdgouwen: Oostergoo in het noordoosten met Leeuwarden en Dokkum; Westergoo in het westen met Franeker, Sneek, Bolsward, Harlingen, Stavoren en Hindelopen; en Zevenwolden met Sloten. De hoofdgouwen waren verdeeld in gouwen, en de gouwen in grietenijen.

[1]) Beka, pag. 43. — Heda, pag. 138.

Walburgiskerk te *Zutfen*, — eene taak, welke gewoonlijk door de wijbisschoppen werd vervuld. [1]) Als zijn wijbisschop wordt genoemd een zekere GEROLD, die in 1113 de kerken te *Egmond* wijdde. [2]) — In verzoenenden geest was hij steeds werkzaam bij geschillen van kerkelijke aangelegenheden, en stond daarom de kerk van *Alburg*, die in de handen van zijn voorganger was gekomen, aan den eigenaar, den abt van *St. Truijen*, weder af; hoewel enkelen zich beklaagden, dat de Bisschop en graaf FLORIS II, die als bemiddelaar was opgetreden, zich slechts door goud hadden laten bewegen. [3]) BURCHARD, die als godvruchtig, vroom en vredelievend wordt geroemd [4]), overleed den 16n Mei 1112, nadat hij de kapittels van *St. Jan* en *St. Salvator* en andere stichtingen met rijke giften beweldadigd had.[5])

Omtrent dezen tijd, het begin der twaalfde eeuw, verscheen op *Walcheren* en de omliggende eilanden een man, die nog in de zeventiende eeuw zelfs door geleerde protestantsche predikanten met eerbied begroet werd »als een licht der waarheid in den donkeren nacht der middeleeuwsche duisternis, als een wegbereider der hervorming.« Dit laatste moge hij geweest zijn, het eerste was hij volstrekt niet. TANCHELM, zoo heette hij, was een leek, die weinig of niet had gestudeerd, maar over eene natuurlijke welsprekendheid beschikte, om de driften des volks te vleien en het hart der menigte te winnen. Door die gaven was hij vooral aangenaam aan vrouwen van verschillenden stand en leeftijd, en nadat hij door hare tusschenkomst ook het oor der mannen had gewonnen, begon hij openlijk de leer te verspreiden eener verfoeielijke ketterij. Hij zeide, dat de Paus, de aartsbisschoppen, bisschoppen, priesters en klerken niets (nihil) waren; bij hem alleen was de ware kerk te vinden. De werking der H.H. Sacramenten, die naar de leer der H. Kerk de genade, welke zij aanduiden, vanzelf

1) Heda, pag. 143.
2) Moll II, 1e st., bl. 277.
3) Wagenaar, II, bl. 215.
4) Beka, pag. 45.
5) Vgl. Moll, II, 1e st. bl. 80.

geven, stelde hij afhankelijk van de heiligheid dergenen, die ze toedienden, zoodat bijvoorbeeld een onwaardig priester geen geldig Sacrament zou kunnen toedienen. Het aanbiddelijk Geheim des Altaars godlasterde hij als een onding. Hoog gaf hij op van zijn eigene heiligheid. »Als CHRISTUS daarom God was, zeide hij, omdat Hij den H. Geest had, dan was hij zelf niet minder God, wijl ook hij de volheid des H. Geestes had ontvangen.« Eerst droeg hij eene monnikspij, doch toen zijne leer meer aanhangers vond, kleedde hij zich met vorstelijk gewaad en schitterend hoofdtooisel. Van drieduizend gewapende mannen omgeven, trok hij door stad en land, een koning gelijk, wien hertogen noch graven konden of durfden weerstaan, en zóó wist hij het verbaasde volk te verblinden, dat het zelfs zijn badwater dronk en als relikwie bewaarde. Doch de onvermijdelijke volger van den hoogmoed, de wellust, bleef ook hier niet achterwege: hij gaf zich aan de onbeschaamdste hartstochtelijkheid over, wentelde zich in het slijk van de schandelijkste onkuischheid, en leerde den zijnen, dat dit bedrijf »een geestelijk werk« was.

Helaas, hij vond maar al te veel gelegenheid, om den invretenden kanker zijner besmetting, zooals de kanunniken van *Utrecht* het noemden, op duizenden over te planten, en vooral te *Antwerpen* de grootste verwoestingen aan te richten, ten opzichte van Geloof en deugd. En zóó diep drong dat bederf in de Antwerpenaren door, dat zij, zelfs toen de ketter in den ban geslagen en in 1115 in een vaartuig op de *Schelde* gedood werd, toch in hunne zonden bleven volharden, en van geene bekeering meer wilden hooren. Nog in 1124 was het noodig buitengewone maatregelen tegen hen te nemen. De H. NORBERTUS, de onvermoeide strijder voor het Heilig Geloof, werd ontboden, en aan dezen met zijne kloeke volgelingen, de Premonstratenser-kloosterlingen, mocht het gelukken over de ketterij te zegepralen. Bisschop GODEBALD, die na BURCHARD den zetel van *Utrecht* bekleedde, vroeg den H. NORBERTUS, om zijne monniken ook naar *Walcheren* te zenden en te *Middelburg* hunne eerste abdij te vestigen, ten einde ook daar de ketterij uit te roeien; en door deze daad heeft de H. NORBERTUS den dank en de vereering der

Nederlanders verdiend, en behoort hij zonder eenigen twijfel tot de Nederlandsche Heiligen. [1])

Zooals wij reeds zeiden, kwam, na BURCHARD, op den troon van *Utrecht* Bisschop GODEBALD, een Fries. [2]) Deze was een werkzaam man en leidde een streng monastiek leven. HENDRIK IV was inmiddels overleden en door zijn zoon HENDRIK V opgevolgd, die het schisma zijns vaders voortzette. GODEBALD echter volgde de partij des keizers niet, en bleef trouw in zijne gehoorzaamheid aan den Paus. Toen in 1116 te *Frankfort* eene vergadering werd gehouden van bisschoppen en rijksgrooten, om den vrede tusschen den Paus en den keizer te bewerken, was GODEBALD daar tegenwoordig, en in 1118 woonde hij eene dergelijke vergadering bij te *Fritzlar*, waar het banvonnis over den keizer werd uitgesproken. In het volgend jaar riep Paus CALLIXTUS II den Bisschop ter vergadering op naar *Reims;* doch toen deze zich op weg begeven had, werd hij door ziekte gedwongen terug te keeren. Hij zond echter zaakgelastigden *(procuratoren)* die, om welke reden dan ook, hun plicht niet vervulden en niet ter vergadering verschenen, waarvoor zij op 's Pausen bevel door den bisschop gestraft moesten worden. Bij deze gelegenheid werd aan GODEBALD en diens opvolgers door den Paus het recht geschonken den bisschoppelijken *mijter* te mogen dragen, welk hoofdsieraad, volgens sommigen, eerst in de tiende eeuw bij de bisschoppen in gebruik kwam, en alleen bij hoog verlof van den Paus gedragen mocht worden. [3])

Eindelijk in 1122 kwam met het beroemde concordaat van *Worms* de lang gewenschte vrede tusschen Paus en

---

[1]) Zie over Tanchelm en zijn aanhang: Blok I, bl. 286. — Moll II, 3e st., bl. 42—59, en de daar aangehaalde schrijvers; — over den H. Norbertus: Kronenburg, Neerl. Heiligen in de Middeleeuwen, III. bl. 3 vlg. — G. v. d. Elsen, Beknopte levensgesch. v. d. H. Norbertus, Averbode, 1900.

[2]) Zie over Godebald: Beka, pag. 45. — Batavia S. II, bl. 41, vlg. — Moll II, 1e st., bl. 81. vlg.

[3]) Bullar. Traject., I, pag. 5, no. 13. — Heda, pag. 148 vlg. — Vgl. Batavia S. II, bl. 55 en aanteekeningen, bl. 68, no. 9 tot en met no. 14.

keizer tot stand. De keizer verklaarde zich te zullen onthouden van de Investituur met *ring en staf*, de keuze en wijding van bisschoppen en abten volkomen vrij te laten, en alle goederen terug te geven, welke door zijn vader en hemzelven aan de Kerk waren ontnomen. Daarentegen ontving hij het recht, om bij verschil van meening, in overleg met den metropolitaan en de suffraganen, eene beslissende stem ten aanzien der verkiezing uit te brengen, en den nieuwgekozene, door het overreiken van den *schepter*, als leenman te huldigen. Bisschop GODEBALD was medeonderteekenaar van dit plechtig concordaat; en als later den 23^{n} Maart 1123 dit concordaat op het concilie van *Lateranen* [1]) bekrachtigd werd, ontmoeten wij daar wederom onzen Bisschop.

Een oproer, in 's keizers tegenwoordigheid te *Utrecht* verwekt, tusschen de hovelingen des keizers en de dienstmannen des Bisschops, waarbij van weerszijden dooden vielen, bracht den Bisschop onder verdenking van verraad; hij werd gevangen genomen, doch kon den keizer van zijne onschuld overtuigen. [2]) Sinds dien tijd ontstond tusschen hen eene niet gestoorde vriendschap, en rijke geschenken werden door den keizer aan het *Sticht* gegeven. HENDRIK V stierf te *Utrecht* in 1125. Zijne ingewanden werden in het koor van den *Dom* begraven, en zijn lijk werd naar *Spiers* overgebracht.

Heeft GODEBALD door zijn ijver voor den vrede der H. Kerk zich onvergankelijken roem verworven, schooner nog zijn de lauweren, welke hij verdiend heeft door zijne bevordering van het godsdienstig leven en den waren kloosterlijken geest onder de monniken.

Te *Oostbroek* nabij *Utrecht* werd onder zijn bestuur eene Benedictijner-abdij gesticht met eene kerk ter eere van de *H. Maria* en den *H. Laurentius*. Twee ridders, DIRK en HERMAN, die, het krijgsleven moede, den kloosterstaat aanvaardden, schijnen tot die stichting aanleiding gegeven te hebben.

---

[1]) *Lateranen* beteekent: gehouden in de kerk van *St. Jan van Lateranen*. Deze kerk was eerst een paleis van de familie *Laterani*, vervolgens van keizer Constantijn, en deze heeft het gebouw aan den Paus geschonken.

[2]) Heda, pag. 154.

Het was een dubbelklooster: de eene helft werd voor monniken, de andere voor nonnen ingericht, en de eerste overste, abt LUDOLF, regelde in 1113 de onderlinge betrekking dezer afdeelingen. MATHILDA, gemalin van keizer HENDRIK V, en onze GODEBALD schonken aan deze abdij aanzienlijke goederen, en door het krachtig beleid des Bisschops werd de regel van den H. BENEDICTUS daar zoo streng beoefend, dat de daar heerschende tucht ten voorbeeld van andere kloosters kon worden gesteld, en sommige monniken, minder met die strengheid ingenomen, haar »den kerker der orde« noemden. [1])

In het klooster der Reguliere-kanunniken te *Middelburg* was de kloostertuch taanmerkelijk verslapt, en GODEBALD, wien niets meer ter harte ging dan de goede geest en het zedelijk leven der geestelijken, liet het klooster ontruimen, en vroeg den H. NORBERTUS, om eenige broeders zijner orde uit de *St. Michiels-abdij* van *Antwerpen* herwaarts te zenden, ten einde de ketterij van TANCHELM te bestrijden en in het klooster den waren geest te doen herleven. Verder betoonde zich de Bisschop niet alleen een weldoener zijner geestelijkheid, met name van het kapittel van *St. Pieter* te *Utrecht*, maar ook bood hij de hand, waar het erop aankwam bestaande misbruiken te weren. In *Leiden* consecreerde hij de *St. Pieterskerk*.

Het aanzien van het Utrechtsche Bisdom was onder GODEBALD buitengewoon toegenomen. Niet alleen schonken Paus en keizer de hoogste achting aan den bisschop, maar ook de andere vorsten stelden er eene eer in, onder de beschermers en leden van *Sticht* en kapittels te worden gerekend. Zoo werd o. a. graaf FLORIS II *van Holland* in de broederschap der Utrechtsche Kerk opgenomen, en zelfs de keizers namen zitting in het domkapittel. [2]) Echter is

---

[1]) Beka, pag. 45. — Heda, pag. 147. — Codex diplom. v. h. Hist. Genootsch. te Utrecht. 2e serie, IV, 2e afd., bl. 1 vlg. — Nederl. Archief v. kerkel. Gesch. van Kist en Roijaards, VIII, bl. 408 vlg. IX, bl, 31 vlg. — Tijdschr. v. Gesch. v. Utrecht, Jaarg. 1839, blz. 242. Jaarg. 1843, bl. 66. — A. van Lommel, De Abdij v. Oostbroeck Ao. 1566 (Archief III, bl. 291 vlg.) — Zie verder Moll, II, 2e st. bl. 5.

[2]) Heda, pag. 150. — Batavia S. II, aanteekeningen, bl. 106.

deze hooge eer later meermalen het Bisdom duur te stade gekomen. Bij menige bisschopskeus lieten de adellijke heeren, die macht en gezag in de kapittels gekregen hadden, zich allerongunstigst gelden.

Onder GODEBALD'S bestuur werden de graafschappen *Oostergoo* en *Westergoo* door keizer LOTHARIUS II weder aan het *Sticht* ontnomen, en aan den Hollandschen graaf in leen gegeven, totdat zij later onder keizer KOENRAAD III weder aan *Utrecht* werden teruggeschonken. Noch *Utrecht* noch *Holland* hebben van deze graafschappen genot gehad.

Eene der laatste, maar zeker niet minst gewichtige handelingen van GODEBALD was de regeling der betrekking van de proosdij van *Westfriesland* ten opzichte van het Bisdom, waarover later zal worden gehandeld. Na eene rustige regeering van zestien jaren werd hij door eene ziekte overvallen, die een einde aan zijn werkzaam leven zou maken. Hij trok naar het klooster van *Oostbroek*, om daar als monnik te sterven. Hij overleed in November van 1128. Zijn lichaam werd in de abdijkerk voor het St. Pietersaltaar bijgezet.

§ VI. TOENEMEND AANZIEN VAN HET BISDOM.

Nog in 1128 kwam ANDREAS VAN KUIK, proost van *St. Lambertus* te *Luik*, als wettig gekozen Bisschop op den zetel van *Utrecht*. [1])

Hij deed zich aanstonds kennen als een man van plicht en ijver in het handhaven der kerkelijke tucht en het stichten van vele kloosters. Nauwelijks had hij den herdersstaf in handen, of hij trachtte aan de kloosterlingen der abdij van *Egmond*, die in- en uitwendig zeer in verval was, eene gewenschte hervorming te schenken. PETRONELLA *van Saksen*, weduwe van graaf FLORIS II, had haren kapelaan ANSELMUS tot abt aangesteld; maar door diens ergerlijk wanbeheer werden de goederen der abdij verkwist, en geraakten de kloosterlingen, die hij bijna gebrek liet lijden, in groote ontevredenheid. Hunne klachten kwamen den Bisschop ter oore

1) Vgl. Moll II, 1e st., bl. 87. — Batavia S. II, 81.

en deze haastte zich daaraan te gemoet te komen. Het gelukte hem PETRONELLA te overreden, om ANSELMUS af te zetten en een nieuwen abt, WALTER uit *Gent*, te kiezen. Deze wist gelukkig te herstellen, wat zijn voorganger had bedorven, en de abdij bleef in haren goeden naam gehandhaafd (1129).[1])

Omstreeks denzelfden tijd bracht Bisschop ANDREAS verzoening te weeg tusschen DIRK VI en het geslacht van *Kuik*. De veete, ten gevolge van den moord van graaf FLORIS I door HERMAN *van Kuik* in 1061 ontstaan, had reeds meer dan zestig jaren geduurd. Ten zoen van dien moord stichtte ALVERADIS, gravin-weduwe van *Kuik*, met hare zonen GODFRIED en HERMAN, in 1128 de vermaarde Premonstratenser-abdij *Marienweerd*, in de nabijheid der *Linge* bij *Kuilenburg*.

In de abdij van *Stavoren, den Hemel* genaamd, was de kloostertucht niet weinig verslapt, en leidden de monniken, geheel in strijd met den regel hunner orde, een weelderig leven. In heilige verontwaardiging maakte de Bisschop gebruik van zijn recht, verdreef de monniken en herschiep die stichting van *St. Odulphus* in een dubbelklooster, waarin hij monniken en nonnen van *Oostbroek* plaatste.[2])

Dezelfde PETRONELLA *van Saksen* liet omstreeks 1133 haar kasteel te *Rijnsburg* in eene abdij van Benedictijner kloosterzusters veranderen, die, evenals de abdij van *Egmond*, een der beroemdste kloosters van ons vaderland geworden is.

Eene adellijke vrouw MACHTILDE, burchgravin van *Utrecht*, die het monastieke leven bewonderde en gaarne bevorderde, bouwde omstreeks 1131, op kleinen afstand van de *Biltstraat*, in de onmiddellijke nabijheid der bisschopsstad, een klooster, dat, weldra door eenige adellijke jonkvrouwen betrokken, onder den naam van *Oudwijk* eene rijke Benedictijner-nonnenabdij werd.[3])

---

[1]) Joannes à Leidis, Annales Egmundani, 1863, (uitg. v. h. Hist. Genootsch. te Utrecht).

[2]) Beka, pag. 48. — Oudh. v. Friesland, I, bl. 470 vlg.

[3]) Vgl. Tijdschr. v. Gesch. v. Utrecht, Jaarg. 1839, bl. 401 vlg., Jaarg, 1840, bl. 23 vlg.

De regeering van Bisschop ANDREAS is een vruchtbare tijd geweest tot opwekking en verheffing van den kloosterstaat, waarin men, meer dan in de wereld, God kan dienen door de verloochening van zichzelven en het onderhouden der Evangelische Raden van gehoorzaamheid, armoede en zuiverheid. Nog tal van gestichten en kapittels werden opgericht en met goederen voorzien, terwijl de godsdienstige geest van vele aanzienlijken en edelen krachtig met den Bisschop medewerkte. Niet weinigen van hen, zooals WILLEM *van Holland* en FULCO *van Kleef*, aanvaardden, na harnas en ridderzwaard te hebben afgelegd, het eenvoudige kloosterkleed, om in de stilte eener abdij, rust en vrede te vinden.

Tusschen de vijf kapittels van *Utrecht* was, ten gevolge van zekere eischen der domheeren, eenige oneenigheid ontstaan, welke door den Bisschop werd vereffend; tevens wist deze aan sommige misbruiken bij het kapittel van *St. Salvator* een einde te maken. [1])

Een verschrikkelijke brand vernielde in 1131 een groot gedeelte der stad *Utrecht* en ook de *Dom* werd aangetast. Weldra lagen dak en gewelf in puin, en stonden alleen de muren nog overeind. ANDREAS herstelde hem weder en wijdde hem in 1136 op plechtige wijze in.

Zijn vreedzaam bestuur werd op het laatst van zijn leven door FLORIS *den Zwarte*, broeder van DIRK VI, verstoord. Als een ridderlijk avonturier doolde FLORIS overal plunderend rond, en wist zich zelfs voor eenigen tijd van *Utrecht* meester te maken. De Bisschop vluchtte tot keizer LOTHARIUS III, en woonde met dezen de rijksvergadering te *Würzburg* en later eene samenkomst te *Aquino* in *Italië* bij, toen de vroegtijdige dood van FLORIS het den Bisschop mogelijk maakte naar *Utrecht* weer te keeren. ANDREAS VAN KUIK stierf waarschijnlijk in 1138. Zijne milddadigheid schonk aan het kapittel van *St. Salvator* vele goederen en tienden. [2]) Onder hem en zijn opvolger bekleedde een zekere SIWARD de waardigheid van wijbisschop.

---

1) Vgl. Kronijk v. h. Hist. Gen. te Utrecht, voor 1857, bl. 106 vlg.
2) Beda, pag. 158.

HERIBERT, een Fries van nederige afkomst uit het dorp *Bierum*, werd na ANDREAS VAN KUIK tot den bisschopsstoel van *Utrecht* gekozen, en kwam onder onrustige omstandigheden aan de regeering. [1]) Gelukkig was hij een man, die de vijanden van *St. Maarten* met een stalen voorhoofd wist te verstrooien. Met leede oogen zag DIRK VI, dat de graafschappen *Oostergoo* en *Westergoo* door keizer KOENRAAD III op nieuw van *Holland* werden afgenomen en bij het *Sticht* gevoegd. Zijn schoonbroeder OTTO *van Bentheim* viel ,op aansporing van DIRK, met zijne troepen in *Drente* en *Groningen*, hetwelk voor een groot deel aan het *Sticht* behoorde. HERIBERT was juist op reis naar *Rome*, doch keerde spoedig terug, en zond onverwijld eene kloeke afdeeling manschappen, om OTTO het verder doordringen te beletten. In de nabijheid van *Ootmarsum* ontmoette het leger van den Bisschop de roofzieke bende, tastte haar onmiddellijk aan, nam haren aanvoerder gevangen en leidde hem onder veilige bedekking naar *Utrecht*. De bezittingen in *Drente*, waartoe de marke *Groningen* behoorde, werden nu door HERIBERT in tweeën gesplitst. Aan zijnen oudsten broeder LEFFERD gaf hij het burchtgraafschap *Groningen* in leen, en aan zijn jongsten broeder LUDOLF droeg hij het kasteel *Koevorden* en het bestuur van *Drente* op [2]); een feit, dat later het *Sticht* rampen baarde.

De graaf van *Holland*, over zulk een uitslag verstoord, trok zich de zaak zijns schoonbroeders aan en vorderde zeer onstuimig diens vrijlating. De Bisschop gaf echter, bevreesd voor de veiligheid zijner onderdanen, daaraan geen gehoor. Nu trok DIRK tegen de stad *Utrecht* op, sloot haar van alle kanten in, en stond op het punt haar te bestormen, toen de vrome HERIBERT, vol vertrouwen op God, in bisschoppelijk plechtgewaad, aan het hoofd zijner geestelijkheid de stad verliet en onverschrokken tot de

---

[1]) Moll, II. 1e st. bl. 89 vgl. — Drakenborch, Aanhangsel op de Kerkel. Oudheden v. Nederland, Utrecht, 1744, bl. 8. — Bat. S. II, bl. 88.

[2]) Quaedam narracio de Groninghe, de Thrente, et de Covordia, uitg. door Mr. C. Pijnacker Hordijk (Werken v. h. Hist. Gen. Utrecht), 1888, pag. 2. — Wagenaar II, bl. 228 vlg.

tent-van DIRK doordrong. Verbaasd en ontsteld staarden de Hollanders den Bisschop aan; doch nauwelijks stond de ongewapende en weerlooze kerkvorst tegenover zijn geheel in staal geharnasten tegenstander, of hij verhief zijne stem, en dreigde den van toorn opgewonden graaf met den kerkelijken ban, zoo hij zich niet aanstonds met zijn leger terugtrok. Zijne woorden maakten op den anders onbeschroomden DIRK zulk een indruk, dat hij verschrikt de wapens uit de handen liet vallen en aan de voeten van HERIBERT neerviel. De Bisschop richtte hem op, ontving de belofte, dat aan de stad geen verder onheil zou geschieden en keerde, God dankend, naar zijne in angst verkeerende onderdanen terug. [1]) OTTO *van Bentheim* werd vrijgelaten. Toch bleef DIRK VI het *Sticht* een kwaad hart toedragen, en trachtte hij de bisschoppelijke macht, waar hij kon, te verzwakken. Uit godsdienstigheid voorzeker, maar ook wel uit naijver jegens de bisschoppen, heeft hij in 1139, onder de regeering van Paus INNOCENTIUS II, de abdijen van *Egmond* en *Rijnsburg* aan het erfdeel van den *H. Petrus* opgedragen, zoodat zij aan de bisschoppelijke rechtsmacht onttrokken en onmiddellijk aan het pauselijke gezag werden onderworpen. [2]) Het was de gewoonte dier tijden, dat aanzienlijke abdijen en kloosters het zich eene eer rekenden, geen ander gezag boven zich te erkennen, dan dat van den paus. — Zoo werd ook het klooster van *Stavoren* in de twaalfde eeuw aan den paus opgedragen. [3]) Maar DIRK had er bovendien belang bij, in zijn graafschap aanzienlijke stichtingen te hebben, die onafhankelijk van den bisschop waren. Na het beleg van *Utrecht* kwam het evenwel niet meer tot openbaren strijd. DIRK VI overleed in 1157.

In 1148 werd *Utrecht* door eene andere verschrikkelijke ramp geteisterd. Een geweldige brand verwoestte opnieuw de groote kerk van *St. Maarten*, de kerken van *St. Pieter* en van *St. Jan*, de *St. Paulus-abdij* en vele andere gebouwen. Als door een wonder bleef de *St. Salvatorskerk* gespaard,

[1]) Beka, pag. 50.
) Bullar. Traject. I, pag. 7, no. 17.
[3]) Bullar. Traject. I, no. 19.

terwijl de daaraan belendende kapel van het *H. Kruis*, ook de *St. Victorskapel* geheeten, door het vuur vernield werd. Door den ijver van HERIBERT werd de stad weer opgebouwd en van nieuwe grachten voorzien; maar de *Dom* werd eerst in 1173 hersteld en opnieuw ingewijd door GODFRIED VAN RHENEN.

In hetzelfde jaar 1148 volgde een strenge winter en in den zomer van 1149 zulk eene buitengewone hitte, dat zij de pestziekte aanbracht, aan welke alleen binnen *Utrecht* dagelijks een veertigtal menschen stierven.

Over de rechten der kapittels van den *Dom* en van *St. Salvator* bij de verkiezing van eenen nieuwen bisschop, die Bisschop HERIBERT van keizer KOENRAAD zou verkregen hebben, spreken wij in het nu volgend artikel.

HERIBERT stierf den 12ⁿ November 1150.

§ VII. KAPITTELS DER HOOFDKERKEN — AARTSDIAKENATEN — GODSDIENST EN WETENSCHAP IN DE ELFDE EN DE EERSTE HELFT DER TWAALFDE EEUW.

Reeds vroeger vermeldden wij, dat de H. WILLIBRORD bij zijne kathedraal een kapittel van kanunniken stichtte *(Oud-Munster)*, zooals in zijnen tijd bijna overal bij iedere kathedraal bestond, en dat deze kanunniken de *St. Salvator* als kathedraal, en de daarnevens gebouwde *St. Maartenskerk* of *kapel* bedienden. Bisschop BALDERIK († 977) bouwde of herbouwde de *St. Maartenskerk*, verhief haar tot kathedraal en verbond er een tweede kapittel *(Nieuw-Munster)* aan, door een gedeelte der kanunniken van *Oud-Munster* daarheen over te brengen.

Waren de twee munsters nu gescheiden, zoodat elk zijn eigen kerk verzorgde, de gedachte aan de vroegere eenheid werd steeds levendig gehouden. Want de oude doopvont was in *St. Salvator* achtergebleven, en elk jaar, op den vooravond van paschen en pinkster, kwamen de kanunniken van den *St. Maartensdom*, uit oud recht en ouden plicht, er het doopwater wijden. [1]) En als men in *St. Salvator*

[1]) Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, I, bl. 356.

hoogtij vierde, hetzij van kerkwijding of patroon, dan werd door de geestelijkheid dier kerk ook eer bewezen aan den *Dom.* [1])

Aan deze twee bestaande kapittels werd door den H. BERNULPHUS het kapittel van *St. Jan* (omstreeks 1036) en dat van *St. Pieter* (omstreeks 1048) toegevoegd; terwijl Bisschop KOENRAAD VAN ZWABEN ongeveer dertig jaren later door de stichting van de kerk en het kapittel van *St. Marie* het vijftal volmaakte.

Deze vijf kapittels van *Utrecht* hebben gedurende de middeleeuwen den grootsten invloed uitgeoefend op het geestelijk en wereldlijk bestuur des Bisdoms, en de hoofdstad mocht er roem op dragen, dat zij, behalve de talrijke geestelijkheid harer parochiekerken en kloosters, niet minder dan honderd en zestig kanunniken bezat. [2]) Ieder kapittel had zijn eigen rechten, voorrechten en verplichtingen, en de onderlinge verhouding was door bisschoppelijke besluiten geregeld. Het *domkapittel* was het voornaamste, dat van *St. Salvator* het oudste.

Maar niet enkel in de bisschopsstad, ook daarbuiten waren in den loop der tijden, gelijk wij reeds opmerkten, vele en beroemde kapittels gesticht, waarvan vier mede tot de hoofdkapittels van het Bisdom behoorden.

In *Emmerik* bloeide het *St. Maartenskapittel,* waarschijnlijk door den H. WILLIBRORD gesticht, ofschoon het oudste zekere bewijs van deszelfs bestaan dagteekent uit den tijd van den H. Bisschop RADBOUD († 917 ?). — Het *St. Lebuinuskapittel* van *Deventer,* welks oorsprong zich verliest in het grijs verleden, werd door den H. BERNULPHUS met kanunniken en goederen aangevuld van *St. Salvator,* terwijl de verhouding dezer beide collegies nader werd geregeld, zoodat een geheel bijzondere broederband hen steeds vereenigde. — In *Tiel* bestond het *St. Walburgiskapittel.* Het klooster met de nieuwe van steen gebouwde kerk werd door keizer OTTO I aan Bisschop BALDERIK geschonken, maar in 1006 of 1009 door de Noormannen verwoest.

---

[1]) Archief XXV, bl, 13 en 14.

[2]) Moll II, 1e st., bl. 307.

Bisschop ADELBOLD herstelde de kerk en stichtte het kapittel van acht wereldlijke kanunniken, ofwel hij maakte de Reguliere-kanunniken, die het klooster reeds bewoonden, tot wereldlijke. In den aanvang der veertiende eeuw is dit kapittel naar *Arnhem* verlegd. — Eindelijk in *Oldenzaal* bevond zich het kapittel van *St. Plechelmus*, waarvan vroeger is gesproken, en waar het lichaam van den heiligen patroon, uit *St. Pietersberg* derwaarts overgebracht, werd bewaard en vereerd. [1])

De vijf kapittels van *Utrecht* en de nu genoemde kapittels van *Emmerik, Deventer, Tiel (Arnhem)* en *Oldenzaal* vormden met hunne kerken de hoofdkapittels en hoofdkerken des Bisdoms.

Ofschoon volgens de algemeene wet der Kerk aan het *domkapittel* alleen het recht toekomt, bij het openstaan van den bisschoppelijken zetel, een nieuwen bisschop te kiezen, bleef toch te *Utrecht* van oudsher dat recht ook toebehooren aan het kapittel van *St. Salvator*. Dat »gewoonterecht« was op natuurlijke wijze ontstaan; — immers het domkapittel was uit dat van *St. Salvator* voortgekomen, en beide onderhielden steeds eene innige betrekking. Maar later, vermoedelijk reeds na het concordaat van *Worms*, kregen ook de kanunniken der drie andere Utrechtsche kapittels het recht, om bij de bisschopskeus hunne stem uit te brengen; ja zelfs werd dit recht ook aan de *proosten* der vier hoofdkerken buiten de stad toegekend. Tot de bisschopskeus vereenigden zich derhalve alle kanunniken van de vijf kapittels der stad en de *proosten* der vier hoofdkerken van buiten de stad, en vormden samen een *Generaal-Kapittel*, waarvan de domdeken rechtens voorzitter was. [2])

Wie echter meenen zou, dat dit gewoonterecht, door de collegiale kapittels genoten, de volle goedkeuring wegdroeg van het kathedraalkapittel, zou zich bedriegen. Gedurende al den tijd der middeleeuwen betwistten de domheeren aan de andere kapittels het verkiezingsrecht, wat niet zelden aanleiding gaf tot droevige onlusten en zelfs tot oproer onder het volk. Hun ijver, om zich als het voornaamste kapittel

[1]) Mol I, bl. 314 vlg.
[2]) Moll II, 1e st., bl. 245 vlg.

te doen gelden en de andere kapittels aan zich te onderwerpen, voerde hen zelfs tot onedele daden: zij namen bedrog te baat, om zich den voorrang te verzekeren. Gedenkstukken van dit bedrog zijn bewaard gebleven, en moeten hier met enkele woorden worden vermeld.

De domheeren beriepen zich ter bevestiging hunner voorrechten op een brief van het jaar 1088, welke aan Bisschop KOENRAAD VAN ZWABEN wordt toegeschreven, en die in hoofdzaak luidt als volgt.

Het kapittel van *St. Maarten* is de moederkerk van alle andere collegiale kerken in het Bisdom van *Utrecht;* want alle kapittels, binnen en buiten de kathedraalstad, zijn met toestemming van het domkapittel gesticht, waarom zij ook ten eeuwigen dage aan deze moederkerk onderworpen zullen zijn. Tot teeken van die onderwerping zullen de proosten dezer collegiale kerken steeds uit het domkapittel moeten worden gekozen, met uitzondering echter van het kapittel van *St. Salvator*, dat wegens de bijzondere broederschap met het domkapittel gewoon is een proost naar goeddunken te kiezen. De drie kapittels der stad, van *St. Jan, St. Pieter* en *St. Marie*, zullen gehouden zijn op de hoogtijden de plechtigheden in den *Dom* bij te wonen. Bovendien zal de deken van den Dom het recht hebben, om, wanneer het hem zal goeddunken en de nood het zal vereischen, den bisschop met de aartsdiakens en de geestelijken, zoowel van de stad als van het Bisdom, voor het kapittel te ontbieden, terwijl de ontbodenen verplicht zullen zijn te verschijnen. Wie een der gemelde bepalingen zal verbroken hebben, zij in den ban. [1]

Aan het eind van dit belangrijk stuk worden de getuigen genoemd, die bij de bezegeling der acte zijn tegenwoordig geweest. Maar juist die getuigen verraden het bedrog. Sommigen hunner waren in het jaar, waarin de brief zou zijn opgesteld (1088), reeds verscheidene jaren overleden. [2]

Een tweede bewijs, dat de domheeren, ter verdediging hunner rechten, zich niet ontzagen valsche stukken te vervaardigen, of althans zich ervan te bedienen, is een gunst-

[1] Batavia S. II, bl. 21 vlg.
[2] Vgl. Moll II, 1e st., bl. 308, 309.

brief van keizer KOENRAAD III, die in 1145 aan de kapittels van *St. Maarten* en *St. Salvator* gegeven, en door Paus EUGENIUS III bevestigd zou zijn. De zakelijke inhoud is deze:

Het recht om een bisschop te kiezen, hetwelk allerzekerst den Roomschen koningen en keizers toebehoort, en van hen op den tegenwoordigen keizer is overgegaan, wordt nu door KOENRAAD aan de proosten, dekens en kanunniken van *St. Maarten* en van *St. Salvator* gegund en overgedragen, zoodat dezen uitsluitend, en geen anderen, (dus niet de kanunniken van *St. Jan*, *St. Pieter* en *St. Marie*) de volle macht hebben tot de bisschopskeus. [1])

Onwederlegbaar echter is het bewezen, dat keizer KOENRAAD en Paus EUGENIUS aan dezen gunstbrief deel noch schuld hebben. Reeds drie en twintig jaren te voren was door het concordaat van *Worms* de bisschopskeus onafhankelijk van den keizer verklaard, en noch de keizer noch de Paus kan in 1145 zoo over het verkiezingsrecht gesproken hebben, zonder zich aan opzettelijke domheid of onwetendheid schuldig te maken. Waarschijnlijk is de acte van KOENRAAD en de bevestiging van EUGENIUS door de domheeren zelf, misschien ook door de kanunniken van *St. Salvator*, ten tijde van spanning tusschen de kapittels, vervaardigd, ten einde de andere kapittels van het gewoonterecht te ontzetten. [2])

Toch zijn de besproken acten van groot gewicht, wijl zij ons leeren, welk gevoelen bij de twee oudste kapittels voorzat. De andere kapittels hebben zich echter aan de eerste acte maar weinig, en aan de tweede in het geheel niet gestoord; zij bleven hun verkiezingsrecht handhaven.

Aan de *proosten* der negen hoofdkerken van het Bisdom was het gewichtig ambt opgedragen van het *Aartsdiakenaat*. De verdeeling van het gansche Bisdom in aartsdiakenaten is bekend. Hun aantal schijnt langzamerhand te zijn toegenomen, en was zeker na de elfde eeuw voor goed bepaald

---

[1]) Batavia S. II, bl. 94.

[2]) Moll II, 1e st., bl. 310, 311. — Bullar. Traj. II, Introd. pag VII. — Van Spaen, Inleiding tot de hist. v. Gelderland, I, bl. 247 vlg.

op elf; wijl behalve de negen proosten ook twee kanunniken van den Dom, namelijk de *aartssubdiaken* of *koorbisschop* en de *proost* van *Westfriesland*, deze hooge kerkelijke waardigheid bekleedden.

Als proost werden zij door den deken en het kapittel gekozen, doch als aartsdiaken door den bisschop bekrachtigd [1]). Evenwel zien wij, dat somtijds de paus, als hoofd der H. Kerk, buiten de kapittels en den bisschop om, proosten en aårtsdiakens benoemde. [2])

Het grootste aartsdiakenaat was van den *Dom*. Het bevatte een groot deel van de tegenwoordige provinciën *Utrecht*, *Zuid-Holland* en *Zeeland*, de *Vier-Ambachten* van *Vlaanderen* en verder de *Betuwe*, de stad *Groningen* en omliggende plaatsen, benevens *Amstelland*, *Tessel* enz. — Weinig minder uitgestrekt schijnt het aartsdiakenaat van *St. Salvator* geweest te zijn. Een belangrijk deel der provincie *Utrecht* met de steden *Wijk bij Duurstede*, *Vianen*, *Woerden* en *Oudewater*, een deel van *Zuid-Holland* in de omstreken van *Woudrichem*, *Werkendam* enz., het land tusschen *IJsel* en *Lek* met *Schoonhoven*, *Gouda*, *Moordrecht* en kleinere plaatsen, de omtrek van *Stavoren* in *Friesland*, *Gaasterland* enz. behoorden er toe. — Het aartsdiakenaat van *St. Jan* omvatte, in de provinciën *Utrecht* en *Noord-Holland*, de gemeenten van *Abcoude*, *Mijdrecht* en eenige andere plaatsen, en in de provincie *Friesland* een groot deel van *Westergoo*, waarin *Bolsward* en *Franeker*. — Aan het aartsdiakenaat van *St. Pieter* behoorde de gansche *Veluwe* met de steden *Rhenen*, *Wageningen*, *Hattem* en anderen, ja zelfs *Arnhem;* en hoewel deze stad, sinds 1314 of iets vroeger, de zetel werd van den proost van *Tiel*, bleef zij toch aan het aartsdiakenaat van *St. Pieter* toebehooren. — Het aartsdiakenaat van *St. Marie* omvatte voornamelijk het land van den *Alblasserwaard*, eenige deelen van *Drente* en van het graafschap *Kuilenburg*. [3])

Het aartsdiakenaat van *Emmerik* schijnt slechts geringen

---

1) Batavia S. I, Voorbericht, bl. CXLII.
2) Moll II, 1e st., bl. 316—317.
3) De namen der proosten van Utrecht geeft Drakenborch, Aanhangsel.

omvang gehad te hebben. Het strekte zich boven den rechter-Rijnoever uit en bevatte o. a. *Terborg, Gendringen, Zevenaar, Duiven* en *Westervoort*. — Uitgebreider was dat van *Deventer*, waartoe de *IJselstreek* met *Kampen, Zwolle, Zutfen, Doesburg* en andere plaatsen behoorden. — Dat van *Oldenzaal* omsloot *Twente* met *Enschedé, Goor, Hengelo, Rijssen* enz.— Het aartsdiakenaat van *Tiel*, later te *Arnhem* gevestigd, bestuurde een deel van de *Betuwe*, den *Tielerwaard*, den *Bommelerwaard* en het land van *Heusden*.

Het kleinste aartsdiakenaat was dat van den koorbisschop van den Dom, en omvatte slechts eenige parochiën in den omtrek van *Utrecht, Jutfaas, Harmelen, Kamerik* enz.

Het laatste aartsdiakenaat was van den proost van *Westfriesland*, en had een geheel bijzonderen rechtstoestand. Het hield de landstreek tusschen *Alkmaar* en *Medemblik*, en daarin, behalve *Medemblik*, de steden *Hoorn, Enkhuizen* en tal van aanzienlijke dorpen. Zijn bestaan dagteekent van vóór 1128, want in dat jaar verleende Bisschop GODEBALD aan deze proosdij eenige rechten en voorrechten. De proost van *Westfriesland*, door den deken en het kapittel van den Dom gekozen, oefende, zonder verdere bevestiging van den bisschop, bisschoppelijke rechtsmacht uit, mocht over de geestelijkheid van zijne proosdij kerkelijke straffen uitspreken, tweemaal in de zeven jaar sendgericht houden, en was bevoegd, om telkens om de zeven jaar een katholieken bisschop uit te noodigen voor het wijden of reconciliëeren van kerken en altaren, en het toedienen van het H. Vormsel, zonder dat daartoe verlof van den bisschop van *Utrecht* gevraagd moest worden. Daardoor werd aan de proosten van *Westfriesland* eene zekere onafhankelijkheid gegeven, welke de andere aartsdiakens niet bezaten. [1]

In het tijdperk, dat ons thans bezighoudt, had het Bisdom van *Utrecht* zijne grootste uitgebreidheid gekregen. De

[1] Batavia S. II, bl. 53. vlg. — Muller, Het rechtsboek van den Dom, bl. 16 en 97. — Dr. G. Brom, Archivalia over de Proosdij van Westfriesland, (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem, XXVI, bl. 95.) — De lijst der proosten van Westfriesland vindt men in Drakenborch, Aanhangsel, bl. 390 vlg.

mildheid zooveler vorsten en edellieden, de toenemende rijkdom van abdijen, kloosters en kerkelijke stichtingen, de veelvuldige roeping tot den priesterlijken en kloosterlijken staat, en het kerkelijk leven, dat overal een zegenrijken invloed op de geheele maatschappij uitoefende, hadden het Bisdom gemaakt tot een groot en machtig gewest, dat vooral in het geestelijk bestuur de bron was van alle weldaden van den Godsdienst. [1])

Allerwegen verrezen kerken en parochiën, en werd het godsdienstig leven opgewekt en gevoed door talrijke priesters, die het zielenheil behartigden en de ruwheid van zeden, nog uit de heidensche eeuwen overgebleven, verzachtten. De invloed van den Godsdienst had eene geheele verandering in het maatschappelijk leven bewerkt, en er dat waardige, fiere en krachtige aanzien aan geschonken, dat wij in de middeleeuwen bewonderen. De Godsdienst bloeide en maakte het volk gelukkig.

De voornaamste kloosterorde, die zich reeds vroeg in ons vaderland vestigde, was die der *Benedictijnen*, tot welke het grootste aantal onzer eerste geloofsverkondigers behoorde. [2]) Hare vestiging was voor deze woeste landstreken een ware zegen geweest. Het leven der Benedictijnen was door den regel van hunnen heiligen stichter geheel gewijd aan eigen heiliging en aan het welzijn der hen omringende bewoners, niet enkel in het geestelijke, maar ook in het tijdelijke. Elken nacht klepte de kloosterklok, om de monniken in de kerk bijeen te roepen en God de verschuldigde eer te geven door het zingen der metten. Daarna mocht niemand meer te ruste gaan, maar men bleef in stilte bidden, overwegen en de H. Mis bijwonen, terwijl in den loop van den morgen de kleine uren van het brevier gebeden werden. Het gebed werd afgewisseld door geestelijke lezing en door handenarbeid of studie. Des avonds ging de broederschaar te ruste op eene gemeenschappelijke slaapzaal, doch niet dan na de vespers en completen gebeden te hebben.

---

[1]) Blok, I, bl. 269. vlg.
[2]) Moll II, 2e st., bl. 1 vlg.

Gebed en arbeid werden geregeld en gesteund door ootmoed, gehoorzaamheid en onderlinge liefde. En terwijl zij elkander beminden, bleven zij zooveel mogelijk van de buitenwereld afgezonderd; daarom hadden zij eigen werkplaatsen, molens, vijvers en al wat noodig kon wezen. Dagelijks kregen zij twee schotels vruchten of groenten, een pond brood, eene zekere hoeveelheid wijn, of, was deze niet gemakkelijk te krijgen, anderen drank; zieken en ouden van dagen kregen beter voedsel. Een groot gedeelte van het jaar werd in streng vasten doorgebracht. In het gastenkwartier werden kinderen en grijsaards met groote toegevendheid behandeld, en tallooze armen vonden er dagelijks voeding en kleeding.

Hun arbeid bestond uit handwerk of studie. Beurtelings met bijl en schop, truweel en hamer gewapend, waren zij nu eens houthakkers en landbouwers, dan weer metselaars en bouwmeesters; zij velden de groote bosschen neder, maakten moerassen droog, ontgonnen den woesten grond, herschiepen heel den omtrek in vruchtbare weiden en akkers, en legden alzoo den grondslag tot die stoffelijke welvaart in het akkerleven, welke ons vaderland in de middeleeuwen genoot. Maar ook waren zij de beoefenaars der wetenschappen en de bewaarders van wetenschappelijke bronnen. Zij copiëerden de werken der oude schrijvers, zoowel gewijde als ongewijde, en gaven onderricht aan de jeugdige novicen in hunne kloosterschool; en al wat uit den ouden tijd tot ons gekomen is, hebben wij te danken aan de goede zorg en den degelijken arbeid dier kloosterlingen. Zij waren de apostelen der heidenen, de beschavers der volken, de hervormers der zeden. [1])

In *Egmond* was ter eere van den H. ADELBERTUS een bedehuis gebouwd, dat meermalen door de Noormannen werd verwoest. Onder de regeering van DIRK I, graaf van *Holland*, werd op Goddelijke openbaring aan eene vrome kloosterzuster, WILFIT geheeten, het gebeente van den

[1]) Vgl. De Montalembert, Les moines d'occident, Paris, 1878/1882. — Kronenburg, Neerl. Heil. in de Middeleeuwen, II, bl. 118.

heiligen patroon teruggevonden, [1]) en nu stichtte DIRK I boven het graf van den Heilige eene nieuwe kerk.

Naast deze kerk, evenals de meeste gebouwen van dien tijd, van hout getimmerd, liet hij een klooster bouwen voor Benedictijner-nonnen. DIRK II veranderde dit klooster in eene steenen abdij, verplaatste de nonnen naar *Bennebroek*, en liet het klooster betrekken door Benedictijner-monniken. Als eerste abt van *Egmond* wordt WONOBOLD genoemd. Op bijzondere wijze werd deze abdij door *Hollands* graven begunstigd, en ook het landvolk had voor de vrome kloosterlingen een onbeperkten eerbied.

DIRK II vermeerderde de giften, door zijn vader reeds geschonken, met uitgestrekte landerijen, en zorgde voor den inwendigen luister van het huis des Heeren. Zoo verrijkte hij het klooster met een afschrift der vier Evangeliën, (een kostbaar geschenk in die dagen), gevat in gouden met edelsteenen versierden band. Zijne gemalin HILDEGARDIS gaf een gouden met edelsteenen ingelegd altaar. Zijn zoon EGBERT, aartsbisschop van *Trier*, vermaakte aan de abdij eene groote relikwie van het H. Kruis in goud gesloten. [2]) Ook FLORIS I en zijne gemalin GERTRUDIS *van Saksen*, DIRK V, FLORIS II en PETRONELLA *van Saksen* worden onder de grootste weldoeners der abdij genoemd, en volgden het voorbeeld hunner voorgangers. In 1113 werd de kerk door den wijbisschop GEROLD, en in 1143 de nieuwe kloosterkerk door Bisschop HERIBERT plechtig gewijd, en daarmee de uitgestrekte bouw der abdij voltooid. Volgens de thans nog bestaande schilderingen bevatte zij, behalve de kerk en de vertrekken der kloosterlingen, ook een groot gastenkwartier voor de vreemdelingen met bijbehoorende kapel, brouwerij, tuighuis en vele andere gebouwen. Zij prijkte met drie hooge torens, van welke een tegen het einde der twaalfde eeuw reeds een klokkenspel bezat, lang het éénige in *Holland*.

---

[1]) Melis Stoke, Rijmkroniek, uitgeg. door W. G. Brill, 1885, (werken v. h. Hist. Gen. te Utrecht), bl. 11—12en 15.

[2]) Bijdragen voor de gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem II, bl. 405. De genoemde codex der vier Evangeliën bevindt zich thans in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.

De kerk overtrof alle andere gebouwen in schoonheid en pracht; alles blonk er van goud, zilver en andere kostbaarheden. De Hollandsche graven kozen haar bij voorkeur tot begraafplaats, en vele edellieden achtten het eene eer, als hun stoffelijk overschot daar te ruste zou worden gelegd.

DIRK VI droeg in 1139 deze abdij (en de hierna te vermelden abdij van *Rijnsburg*) op aan het erfdeel van den *H. Petrus*, zoodat zij, van de bisschoppelijke rechtsmacht ontheven, onmiddellijk onder den Paus stond. Tot erkenning van het recht des pausen moest de abdij jaarlijks aan den paus eene bepaalde schatting betalen. [1]) In 1251 schonk Paus INNOCENTIUS IV aan de abten van *Egmond* het gebruik der bisschoppelijke sieraden, mijter, ring en staf, [2]) terwijl later (1308) door Paus CLEMENS V de volmacht der abten werd uitgebreid tot het verleenen der tonsuur aan hunne onderhoorigen, en het verrichten van eenige wijdingen, die anders alleen door een bisschop mogen worden verricht. [3]) Door pausen en vorsten begunstigd, heeft de abdij van *Egmond* haar roemvol bestaan zes eeuwen lang gehandhaafd, maar zij is in 1572 door de knechten van SONOY verwoest. [4])

Dezelfde DIRK II, die de abdij van *Egmond* gesticht heeft, had ook in *Rijnsburg*, waar hij de Westfriezen had verslagen, uit dankbare godsvrucht eene kerk gesticht. Naast deze kerk verhief zich een kasteel, dat door gravin PETRONELLA *van Saksen*, omstreeks 1133, veranderd werd in eene Benedictijnennonnen-abdij, welke evenals *Egmond* tot de

---

1) Bullar. Traject. I, pag. 7, no. 17.
2) Bullar. Traject. I, pag. 90, n. 232.
3) Bullar. Traject. I, pag. 219, n. 480.
4) Bijdragen voor de Gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem, deel X, bl. 82, en deel XIX, bl. 465.

Over de abdij van Egmond vergelijke men R. C. H. Römer, Geschiedk. overzicht der kloosters en abdijen in de voormal. graafschappen van Holland en Zeeland, Leiden, 1864. — P. M. Bots, De oude kloosters en abdijen v. h. tegenw. Bisdom v. Haarlem, Rijsenburg, 1883. — Dom. W. van Heteren, Kloostergebouwen in de Middeleeuwen, (Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1894, bl. 202 vlg.) — P. M. Bots, Verdediging van het kloosterleven in de Egmonder abdij, (Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1900, bl. 78 vlg.) — Meerdere bronnen zie men bij Moll I, bl. 322.

beroemdste kloosters van ons vaderland behoorde. Bisschop ANDREAS VAN KUIK wijdde haar toe aan de Moeder des Heeren en den *H. Laurentius.* In 1139 werd zij met *Egmond* aan het erfdeel van den *H. Petrus* opgedragen, en kwam derhalve onder de bijzondere bescherming van den paus. Deze eerste stichting was echter niet van langen duur; want na vijftig jaren hadden de vlammen èn de kerk èn de abdij van *Rijnsburg* in een puinhoop veranderd. Eerst in 1183 werd de abdij herbouwd, en door Bisschop BOUDEWIJN VAN BENTHEIM ingewijd; de gevluchte nonnen keerden terug om, onder de bescherming van paus en vorsten, tot Gods eer en het heil der naasten haren zegenrijken werkkring te volbrengen.

De abdij had eene hooge uit zware steenen opgehaalde spits en een toren, die in de vijftiende eeuw met een klokkenspel voorzien werd. Het hoogaltaar was prachtig versierd. Heerlijk schilderwerk op muren en ramen toonde voorstellingen uit de H. Schrift, beeltenissen en wapens der vorstelijke begunstigers, wier dochters in deze abdij waren opgenomen, of die daar hunne grafstede hadden verkozen. PETRONELLA de stichteres, FLORIS IV, FLORIS V en zijne gemalin BEATRIX, JAN I, MACHTELD, gemalin van graaf WILLEM V, en vele andere edelen vonden daar hunne laatste rust. Eene lange reeks van gebouwen en bijgebouwen maakte de abdij tot eene der merkwaardigste stichtingen. Onder de grootste weldoeners van *Rijnsburg* worden geroemd graaf WILLEM I *van Holland* met zijne gemalin ADELHEID *van Gelder* en de Roomschkoning WILLEM II.

In *Rijnsburg* werd geen zuster aangenomen, tenzij hare deugd en roeping tot den kloosterlijken staat gepaard ging met adeldom van vaders- en moederszijde en van vier voorgaande grootvaders. In de bulle van Paus ALEXANDER VI (1499) werd het getal der nonnen op veertig bepaald. Alleen de hoogst adellijke geslachten van *Nederland* konden derhalve het voorrecht genieten eene telg in deze abdij geplaatst te zien. Meermalen werd deze abdij door vorsten en edelen bezocht, en deze bezoeken gingen met ridderlijke hoffelijkheden vergezeld. Toch bewaarden de nonnen meestal op uit-

muntende wijze het godvruchtig kloosterleven. Zij baden hare getijden, volgden de regels der orde, belastten zich met het onderwijs en de opvoeding van kinderen, en genoten volstrekt niet de weelde, die in het gastenkwartier den adellijken bezoekers ten deel viel.

Groot waren de macht, de voorrechten en vrijdommen door de vorsten en vooral ook door hare beschermheeren, de pausen van *Rome*, aan de abdis en hare zusters verleend. Tal van kerken en kapelanieën werden door de abdij begeven, en de lijst harer eigendommen was zeer rijk. Echter waren de vaste goederen niet hare grootste bezittingen; het hoofdinkomen bestond voornamelijk uit renten, opstallen en tienden van meer dan dertig dorpen in *Zeeland, Friesland*, *Vlaanderen*, *Holland*, *Rijnland*, *Delftland* en *Schieland*. Ontzaglijk was de rijkdom van *Rijnsburg*, maar ook ontzaglijk was de som, welke jaarlijks aan armen en ongelukkigen werd uitgedeeld. Deze rijkdom heeft sommigen schrijvers aanleiding gegeven, om het leven der kloosterzusters in een ongunstig daglicht te stellen, alsof zij, in plaats van geestelijke nonnen geweest te zijn, op de weelderigste wijze met de vorstelijke bezoekers verkeerden, en aan allerlei wereldsche vermaken deelnamen. Waarheid is, dat zij niet zóó tot het gewone kloosterleven waren gehouden als in andere kloosters; zij mochten met toestemming der abdis gasten ontvangen, en met hen in gezelschap blijven; maar wereldsche vrijheid of eigendommen bezaten de nonnen niet, en in hare levenswijze waren zij aan de echt kloosterlijke tucht gebonden. Zij genoten vrij algemeen een grooten roem van deugd en kloosterzin.

De binnenlandsche oorlogen, die in de veertiende en vijftiende eeuw geheel *Holland* in beroering brachten, hebben aan deze abdij nagenoeg geen leed gedaan. Maar in 1572 werden de zusters door de Spanjaarden gedwongen de abdij te verlaten, en de gebouwen door het krijgsvolk in bezit genomen. De Leidsche jongelingschap stak de abdij in brand, waardoor de grootheid zooveler eeuwen in puinhoop verkeerde. [1])

---

[1]) Dr. G. D. J. Schotel, De abdij van Rijnsburg, 's Hertogenbosch, 1851. — Zie andere bronnen bij Moll II, 2e st. bl. 9.

Een derde Benedictijner-abdij was die van *Hohorst* bij *Amersfoort*, door den H. ANSFRIED gesticht (998) en door Benedictijner-monniken uit de abdij van *St. Vitus* te *Gladbach* het eerst bevolkt. Wat de lotgevallen dezer abdij betreft, weten wij niet, of zij tot bloei en aanzien is gekomen. Haar eerste abt was WERINGER, en na hem stond ADELBERT aan het hoofd. In 1054 heeft de H. BERNULPHUS, uit vrees voor vijandelijke aanvallen, dit klooster afgebroken, en de kloosterlingen overgebracht naar de door hem gestichte en beroemd geworden *St. Paulus-abdij* binnen *Utrecht*. De abten van *St. Paulus* genoten groot aanzien, en namen op de landdagen plaats onder de voornaamste edellieden. Tot 1580 bleef deze abdij als klooster bestaan; haar laatste abt was GERRIT VAN MIERLO. Sinds dien tijd dienden de inkomsten tot opleiding van hervormde predikanten. De kerk der abdij werd in 1707 als bouwvallig gesloopt. [1]) Hare plaats wordt thans ingenomen door het Provinciaal Gerechtshof.

De abdij van *Oostbroek* bij de *Bilt* dankt haar ontstaan, gelijk wij zagen, aan twee ridders, DIRK en HERMAN, die door de kracht des H. Geestes ontstoken, den krijgsmansgordel aflegden en hun leven aan God toewijdden. Zij droeg den naam van *Nieuw-Bethlehem* en was toegewijd aan de H. Moeder Gods en den *H. Laurentius*. Spoedig nam zij in aanzien toe, en stak in beroemdheid de *St. Paulus-abdij* naar de kroon. Haar eerste abt LUDOLF deed er de kloostertucht in alle strengheid beoefenen, zoodat zij bij minder vurige kloosterlingen den naam van »kerker der orde« kreeg. Dezelfde LUDOLF maakte haar tot een dubbelklooster, waarvan de eene helft voor mannen, en de andere helft voor vrouwen werd bestemd. Maar het aantal aanzienlijke vrouwen, dat daarheen stroomde, om het kloosterkleed te aanvaarden, werd zoo groot, dat reeds in 1113 in de nabijheid een nieuw vrouwenklooster moest worden opgericht, waarvan LUDOLF de betrekking tot het moederklooster regelde. Uit de abdij van *Oostbroek* nam Bisschop ANDREAS

---

[1]) Moll I, bl. 324. — A. van Lommel, De St. Paulus-abdij te Utrecht, a⁰. 1572, (Archief III, bl. 309 vlg.)

VAN KUIK de kloosterlingen, welke de monniken in de abdij van *Stavoren* »*den Hemel*« moesten vervangen Onder hare grootste weldoeners telde zij keizerin MATHILDE, gemalin van HENDRIK V, en Bisschop GODEBALD, die in hare afzondering zich tot den dood voorbereidde en daar begraven werd.

Hare abten hadden zitting in de staten van *Utrecht*, bezaten een eigen rechtsgebied en gerecht, dat gewoonlijk aan de *Bilt* vergaderde, en vele leenen, tienden, landerijen en heerlijkheden. Het vrouwenklooster was uitsluitend voor nonnen van adellijke geboorte. In 1580 werd de abt, die toen slechts met drie of vier kloosterlingen te *Oostbroek* verbleef, gelast de gebouwen te ontruimen, en ze af te staan aan de stad; een jaar later werden abdij en kerk afgebroken.[1])

HUGO *van Buren*, een rijk en aanzienlijk man, stichtte in de eerste helft der twaalfde eeuw te *Weerseloo* bij *Ootmarsum*, met goedkeuring van Bisschop HERIBERT, eene Benedictijner-abdij, welke door de monniken uit de abdij van *St. Paulus* te *Utrecht* betrokken, en door GEERTRUDIS, gravin van *Bentheim*, en PETRONELLA *van Saksen* begunstigd werd. In den aanvang schijnt het een dubbelklooster geweest te zijn; doch later was het uitsluitend voor adellijke vrouwen.[2]) — MATHILDE, burchgravin van *Utrecht*, had in dienzelfden tijd de nonnen-abdij van *Oudwijk* gesticht.[3]) — Van veel vroeger dagteekening was het nonnenklooster door graaf WICHMAN op den *Eltenberg* gebouwd en met rijke inkomsten voorzien (967). De dochter des stichters, LUDGARDE, zou de eerste abdis geweest zijn. Later is over dit klooster onder de erven van WICHMAN geschil ontstaan, met het gevolg, dat het onder de bijzondere bescherming des keizers gesteld werd; doch reeds in 1055 was het als Benedictijner-klooster opgeheven.[4])

Reeds in 866 was onder Bisschop ODILBALD een Benedictijner-klooster op *Ameland* gesticht; doch wijl de klooster-

---

1) Zie boven bl. 155 en 156.
2) Moll II, 2e st., bl. 10 vlg. — Oudh. v. Deventer II, bl. 323 vlg.
3) Moll, II, 2e st. bl. 7. — Oudh. v. Utrecht I, bl. 614 vlg.
4) Moll I, bl. 324 vlg. — Oudh. v. Utrecht III, bl. 334 vlg.

lingen veel van de zeeroovers hadden te lijden, bracht KOENRAAD VAN ZWABEN hen naar het vaste land van *Friesland* over, waar hunne nieuwe abdij onder den naam van *Foswerd* eene groote vermaardheid kreeg. Hare kerk was eene der schoonsten van *Friesland.*

Groningen kreeg in 1183 het eerste Benedictijner-klooster te *Feldwirth*, gesticht door den H. HATEBRAND [1]), waaraan door denzelfden Heilige nog twee anderen werden toegevoegd, te *Meerhuizen* en te *Garmerwolde. Feldwirth*, ook *Oldeklooster* genaamd, rekte zijn bestaan tot 1617, toen de abdij met de kloosterkerk in de handen der hervormers viel.

In de tweede helft der twaalfde en in de dertiende eeuw ging de orde van den H. BENEDICTUS voort, het aantal harer stichtingen in ons vaderland te vermeerderen, waarvan de voornaamsten later zullen worden vermeld; doch na dien tijd schijnt zij geen nieuwe kloosters hier te hebben aangewonnen.

In het begin der twaalfde eeuw ontstond in ons vaderland de eerste abdij der orde van den *Premonstreit* of der *Norbertijnen* [2]), want nog bij het leven van den H. NORBERTUS riep Bisschop GODEBALD deze kloosterlingen naar *Middelburg*, om een bolwerk op te werpen tegen de ketterij van TANCHELM, en om den waren kloostergeest te doen herleven in het klooster der Reguliere-kanunniken, wier goede geest geweken, wier tucht verslapt was, zoodat zij het klooster moesten ontruimen. GODEBALD verhief het klooster tot abdij. Eerst stond het buiten *Middelburg*, maar later werd het, met verlof van Bisschop HERIBERT en onder goedkeuring van Paus EUGENIUS III (23 Mei 1150), binnen de stad gebracht. [3]) Sedert het midden der twaalfde eeuw werd de nieuwe abdij, door onze bisschoppen en graven begunstigd, steeds aanzienlijker, zoodat men haar het »Zeeuwsche Egmond" mocht noemen. Hare abten bezaten het collatierecht over tal van kerken en kapellen, en namen deel aan de statenver-

---

1) Kronenburg, Neerl. Heiligen in de Middeleeuwen, II, bl. 107 vlg.
2) Zie Moll II, 2e st., bl 27 vlg.
3) Bullar. Traject. I, pag. 9, no. 24.

gadering der provincie, terwijl hunne kerk, die tevens parochiekerk was, de rustplaats werd van vele vorsten en edellieden.

Eene reeks van vijf en dertig abten, onder welken velen van zeer ernstigen zin en geëerd bij de pausen en de leden der orde, heeft haar tot 1571 bestuurd. Toen *Middelburg* door Paus PIUS IV tot Bisdom werd verheven, werd deze abdij aan het nieuwe Bisdom toegevoegd, zoodat de bisschop van *Middelburg* tevens abt dezer abdij was. In 1574 werden de goederen en eigendommen door het stedelijk bestuur toegeëigend, en de gebouwen tot wereldsch gebruik ingericht. [1])

In 1128 werd de bouw aangevangen van een tweede Premonstratenser-klooster in de nabijheid van de *Linge* bij *Kuilenburg, Mariënweerd* geheeten. De stichting wordt toegeschreven aan ALVERADIS, gravin-weduwe van *Kuik*, en haren zonen GODFRIED en HERMAN, ten zoen van den moord op graaf FLORIS I gepleegd (1061), en om den vrede met *Holland* te herstellen. De eerste abt ROBERTUS wordt als heilig vereerd, [2]) en al zeer spoedig werd het vermaard, niet enkel om den rijkdom zijner bezittingen, maar ook om de deugd en godsvrucht zijner bewoners. De zalige abt FREDERICUS, van wien wij hierna zullen spreken, leerde daar den ijver voor den dienst van God en de beoefening der kloosterdeugden, die hem tot waardigen stichter maakte van kloosters, waarin de echte geest van zelfverloochening en heiligheid bleef leven. De macht der abdij van *Mariënweerd* nam steeds toe. Aan haar waren onderworpen *Mariëngaarde* in *Friesland*, het nonnenklooster *Zenewijnen* bij *Tiel*, *Koningsveld* bij *Delft*, *Mariënberg* in *Nijmegen*. Van vele parochiën bezat de abt het collatierecht, zooals van *Kuilenburg*, *Beest*, *Buren*, *Schiedam* en *Pijnacker*. Tijdens den oorlog tusschen *Brabant* en *Gelder* (1542—1543) had de abdij veel te lijden van hertog KAREL van *Gelder*, en in 1570 werd zij door FREDERIK *van Winsen*, een

---

[1]) Vgl. Römer, a. w. I, bl. 78 vlg. — Bots, a. w. bl. 321 vlg. — Oudh. v. Zeeland I, bl. 45 vlg. — Moll II, 2e st., bl. 29 vlg.

[2]) Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, X, bl. 202. — Kronenburg, Neerl. Heiligen in de Middeleeuwen, IV, bl. 55 vlg.

afgevallen kanunnik van *Mariënweerd*, verwoest. Haar laatste abt heette JOANNES VAN HOVE.[1])

De orde der Norbertijnen ontwikkelde zich sterk op onzen vaderlandschen bodem, en oefende een grooten, maar bovenal zeer weldadigen invloed op het godsdienstig leven onzer vaderen uit.

Onder de groote en beroemde personen van dit tijdvak verdient met eere vermeld te worden de zalige abt FREDERICUS,[2]) die, te *Hallum* bij *Leeuwarden* geboren, zich door bijzondere deugd en heiligheid onderscheidde. Hij wijdde zich aan den geestelijken stand toe, en werd door den bisschop met de herderlijke bediening in zijne woonplaats belast. Groote wonderdaden werkte God meermalen door Zijnen dienaar. Eens werd hem bericht, dat in zijne parochie een kind zonder doopsel was gestorven. Diep geroerd door het ongelukkig einde van dit kind, wierp hij zich neder voor het altaar der H. Moeder Gods, en smeekte haar met al den drang zijner ziel om bijstand voor het kind. Daarop begaf hij zich naar het huis, waar het lijkje zich bevond, legde zijn boek en zijne stool op het doode lichaam, en zag door een schitterend wonder zijn vertrouwen beloond. Het kind herleefde, ontving het heilig doopsel en stierf den volgenden dag.

Met toestemming van den bisschop ging FREDERICUS naar het klooster *Mariënweerd* en nam er het kleed der Norbertijnen aan. Daar gedroeg hij zich als een volmaakt kloosterling, achtte zich den minste van allen, was uiterst stipt op regel en gebruiken, en openhartig als een kind. Gaarne hielpen hem zijne nieuwe medebroeders, om regelboek en koor- en kerkgebruiken voor hem over te schrijven,

---

[1]) Zie over Mariënweerd: G. v. d. Elsen, De stichtingsoorkonde van M. (Archief, XXI, bl. 165 vlg. en bl. 185 vlg.). — Fr. W. Hoevenaars, Een kleine bijdrage uit het Archief van Berne tot de gesch. v. M. (Archief, XV, bl. 239 vlg.). — Römer, De abdij van M. (Nederl. Arch. v. kerkel. gesch. van Kist en Royaards, V, bl. 147 vlg.) — Fr. W. Hoevenaars, De Abten van Mariënweerd, (Archief, XIX, bl. 454 vlg.) — J. de Fremery, De abten van Mariënweerd, 's Gravenhage, 1888.

[2]) Kronenburg, Neerl. Heil. in de Middeleeuwen, III, bl. 57 vlg. — G. v. d. Elsen, Leven v. d. Zal. Fredericus van Hallum, Oosterhout, 1893

en eindelijk toegerust met de noodige kennis van het kloosterleven, en volkomen daarin geoefend, keerde hij naar *Hallum* terug, en legde den grondslag van het eerste Premonstratenser-klooster in *Friesland*, waaraan hij den naam van *Mariëngaarde* gaf. [1]) In den aanvang was het een dubbelklooster, maar weldra bouwde hij een afzonderlijk klooster voor vrouwen bij *Oldkerk*, hetwelk *Bethlehem* genoemd werd. Beide stichtingen werden door FREDERICUS met veel zorg en gepaste strengheid bestuurd, zoodat de kloostertucht er uitmuntend beoefend werd. In *Mariëngaarde* bloeide in de dertiende eeuw de kloosterschool als eene der beroemdste instellingen van onderwijs in die streken.

Doch niet enkel als kloosterabt, maar ook als vredestichter heeft FREDERICUS zich een onvergankelijken naam verworven. Hij maakte een einde aan dien verschrikkelijken toestand, dat de Friesche edellieden om de minste reden het zwaard trokken en het recht van den sterkste deden gelden, waarbij zij elkanders burchten bestormden en vernielden, hunne lijfeigenen bij menigte onder het zwaard zagen vallen, en niet zelden reizigers en kooplieden uitplunderden. Na een leven van groote werkzaamheid en onverwelkte deugd, door groote teekenen en wonderwerken verheerlijkt, overleed FREDERICUS den 3n Maart 1175 in *Mariëngaarde*. Zijne abdij bleef vierhonderd jaren haren roem handhaven, en werd bij de oprichting van het Bisdom van *Leeuwarden* in 1570 aan dit Bisdom tot onderhoud toegewezen; doch in 1578 werd zij in brand gestoken en verwoest.

De Kerk, die de menschelijke maatschappij op elk gebied met haren geest bezielt, en in hare moederzorgen aller belangen behartigt, zou, indien zij zich alleen bepaald had tot het stichten van geestelijke orden en het bouwen van kerken en kloosters, slechts voor een klein gedeelte aan hare hemelsche zending en roeping beantwoord hebben. Niet enkel moest de mensch door zelfverloochening en

---

[1]) A. W. Wijbrands, Gesta abbatum orti S. Mariae, Gedenkschr. v. d. abdij Mariëngaarde, Leeuwarden, 1879. — Oudh. v. Vriesland, I, bl. 385.

beoefening der deugd tot eigen heiliging worden opgewekt, maar ook de geheele maatschappij moest van den christelijken geest doordrongen worden, om door ontwikkeling, veredeling en beschaving het hooge doel meer nabij te komen, hetwelk de Schepper tot Zijne eer en aller zaligheid aan de menschelijke maatschappij gesteld heeft. Waar de geest der Kerk veld won, daar verrezen kloosters en heiligdommen bij menigte, en waar deze gevestigd waren, konden inrichtingen voor onderwijs niet achterwege blijven; want het onderwijs was eene voortdurende zorg der Kerk.

Geheel valsch en verkeerd is de voorstelling, dat de middeleeuwen een tijdvak van domheid en onwetendheid zouden geweest zijn. Op tallooze scholen, in ieder klooster werd de wetenschap beoefend, en de rijke monumenten van wetenschap en kunst, die nu nog bestaan en aller bewondering wekken, wederspreken dien laster.

Was het de Kerk geweest, die de natie had opgekweekt tot dien trap van rijpheid, waarop deze hare behoefte aan verdere ontwikkeling eerst recht kon beseffen, tot eer van diezelfde Kerk mag gezegd worden, dat zij het ook geweest is, die het hare ertoe bijgedragen heeft, om in die behoefte te voorzien. Van haar inzonderheid gingen de belangrijkste inrichtingen voor onderwijs uit, en hare bevoorrechte leden, geestelijken en religieusen, leverden tot in de zestiende eeuw het grootste en niet het minst bruikbare contingent van leeraren aan alle scholen, van de nederige bijscholen in onze steden tot de universiteiten in den vreemde. [1]) Dat de wetenschap niet zoo uitgebreid was als nu, ligt voor de hand. De menschelijke geest bezat in de elfde en twaalfde eeuw niet de middelen, waarover thans beschikt kan worden. Ook werd de wetenschap niet algemeen door het volk, maar slechts door betrekkelijk weinigen beoefend. Maar was de kennis minder uitgebreid, zij was niet minder degelijk.

Men onderscheidde *kapittelscholen*, *kloosterscholen* en *parochiescholen*.

Gelijk bekend is, kon men reeds vroeg bij alle kathedralen een gezelschap van priesters en andere geestelijken

---

1) Moll II, 2e st., bl. 229—230.

vinden, den bisschop ter zijde staande in het bestuur der Kerk. De taak der kanunniken vooral was het, voor de opvoeding der knapen en hunne voorbereiding tot den geestelijken stand zorg te dragen. Een hunner werd bijzonder daarmede belast en droeg den naam van *scholaster.* [1]) Maar niet enkel aan de kathedralen, ook aan alle kapittelkerken (collegiale kerken) moesten *magisters* verbonden zijn, die de klerken en de jongelingen der parochie in de spraakkunst en andere wetenschappen zouden onderrichten. De leerlingen bestonden uit »gebeneficiëerde" scholieren, die bepaaldelijk voor het kanonikaat bij het kapittel werden opgeleid, bij wie ook de koorknapen gevoegd werden, en uit „externen", die niet tot het kapittel behoorden, maar de school mochten bezoeken. De eersten woonden in een afzonderlijk gedeelte van het klooster, onder toezicht van een rector en een kanunnik-curator; de laatsten verbleven in het huis hunner ouders of bij de burgers der gemeente; vandaar de onderscheiding van binnen- en buitenscholen. De buitenscholen verspreidden natuurlijk de wetenschap meer onder de leeken.

Kloosterscholen bestonden er in de middeleeuwen in overvloed, zoodat een middeleeuwsch klooster zonder schoolinrichting veilig onder de zeldzaamheden kan worden gerangschikt. Ofschoon deze scholen uit den aard der zaak de opleiding van toekomstige kloosterlingen beoogden, waren er toch zeer velen, die ook voor de leeken openstonden. Dit blijkt ten duidelijkste uit de schoolinrichtingen der nonnenkloosters, waar jonkvrouwen van adellijken huize hare opvoeding genoten, en in allerlei vrouwelijke handwerken en in lezen en schrijven werden onderwezen, om later naar het kasteel harer ouders weder te keeren. Dat onder lezen en schrijven ook het Latijn begrepen werd, en dat het onderwijs in den zang niet ontbreken mocht, spreekt vanzelf. Het Latijn was de deftige taal der middeleeuwen, en zingen behoorde bij de opvoeding der aanstaande nonnen en der andere adellijke jonkvrouwen.

De parochiescholen waren aan de parochiekerk verbonden,

---

[1]) Mr. S. Muller Fz., Het rechtsboek v. d. Dom, bl. 95,

en namen in aantal toe, naarmate de bloei en welvaart der steden en de opkomst der poorters (burgers) toenam. In vroeger tijden, bij schaarscher bevolking en geringer aantal steden, konden de kapittel- en kloosterscholen in de behoefte voorzien, maar later werd de uitbreiding van het schoolwezen noodzakelijk, om het onderwijs in overeenstemming te brengen met de behoeften des tijds.

Al deze scholen waren kerkelijke inrichtingen, en stonden derhalve onder de rechtsmacht der kerkelijke overheid. Wijl het onderwijs ten nauwste verbonden is met den Godsdienst, en volgens katholiek beginsel kerk en school niet gescheiden mogen worden, behoort vanzelf het oppertoezicht over de school tot de roeping der Kerk; wat ook te allen tijde door de Kerk met kracht verdedigd is.

Het onderwijs zelf in de kapittel- en kloosterscholen der middeleeuwen was tweevoudig, een voorbereidend tot de beoefening der Godgeleerdheid, en een hierop volgend in genoemde wetenschap zelve. Het eerstgenoemde leidde de leerlingen naar de kennis der zeven vrije kunsten, het *trivium* (driesprong): de spraakkunst, de redeneerkunde, en de welsprekendheid, en het *quadrivium* (viersprong): de muziek, de rekenkunde, de meetkunde en de sterrenkunde,[1]) en wanneer zij zich in deze genoegzaam hadden geoefend, mochten zij de lessen der Godgeleerdheid, der H. Schrift en der Kerkvaders, volgen. Ook werden zij dan onderwezen in de toediening der H.H. Sacramenten, den kerkzang en de kerkelijke bedieningen, en met bijzondere vlijt moesten zij zich toeleggen op de kennis van de landtaal. Aan de leeken werd, behalve het lezen en schrijven van de moedertaal, ook het Latijn onderwezen; later werden zij geoefend in de redeneerkunde, en vonden zij gelegenheid, om zich eenige vaardigheid in het maken van definitiën en in het houden van redetwisten te verwerven; daarop volgden de leervakken van het quadrivium, en de beoefening der letterkunde. Ook de geschiedenis, hoewel niet tot de zeven vrije kunsten behoorend, werd reeds in de negende eeuw met vlijt behandeld. WALAFRIDUS STRABO, die in de negende eeuw

---

1) Du Cange, Glossarium, in voce.

te *Reichenau* studeerde, verhaalt ons, dat hij in de eerste vier jaren onderricht ontving in de bijbelsche, en na dien tijd ook in de kerkelijke en ongewijde geschiedenis.

In de parochiescholen werd onderwijs gegeven in de gewone wetenschappen van lezen en schrijven en eenigszins uitgebreide godsdienstleer.

Eigenlijk gezegd universiteits-onderwijs werd in het tijdvak, dat wij nu bespreken, nog niet in ons vaderland gegeven. Wie rijker kennis en wetenschap verlangde, trok naar den vreemde.

Met liefde derhalve en toewijding behartigde de Kerk opvoeding en onderwijs, en met nadruk werd den rectoren der scholen bevolen, om de leerlingen niet enkel in de wetenschappen op te leiden, maar ook in de goede zeden op te voeden. Godsvrucht en vroomheid moesten worden aangekweekt door den geest, dien men aan het onderwijs placht te geven. [1])

---

[1]) Zie over het onderwijs in de middeleeewen het merkwaardig opstel: »Hoe men voor duizend jaren leeraarde en leerde" in De Katholiek, 1858, dl. 33, bl. 338 vlg. — Zie ook de Katholiek, 1876, dl. 69, bl. 281 vlg. — Dr. G. Brom, De universiteiten in de middeleeuwen (De Katholiek, 1900, dl. 117, afl. April en Mei): — P. A. »Onze inrichtingen voor hooger onderwijs van de XIe tot op het einde der XIVe eeuw." (Studiën op Godsd. wetensch. en letterk. gebied, Jaarg. 23, dl. 36, bl. 205 vlg.), — Moll II, 2e st., bl. 228 vlg., 237 vlg. en 248 vlg. — Dr. M. Schoengen, Die Schulle von Zwolle, Freiburg (Schweiz), 1898, — Van Asch van Wijck, Instellingen van hooger onderwijs te Utrecht, Utrecht, 1836.

HOOFDSTUK III.

Bloei van het Bisdom van Utrecht.

---

§ I. HET BISSCHOPPELIJK BESTUUR VAN 1150 TOT 1233.

Na den dood van Bisschop HERIBERT (12 November 1150) openbaarde zich andermaal oneenigheid tusschen de kanunniken. Zoodra het bericht van het overlijden aan keizer KOENRAAD III bekend geworden was, zond hij afgevaardigden naar *Utrecht*, om te zorgen, dat de kanonieke verkiezing van een opvolger vrij en ongehinderd geschieden zou. De gezanten echter kwamen te laat.

Reeds hadden graaf DIRK VI van *Holland*, HENDRIK *van Gelder* en DIRK *van Kleef* hun onrechtmatigen invloed aangewend, en HERMAN VAN HOORN, proost van *St. Geroen* te *Keulen*, den kanunniken aanbevolen; doch de lagere adel en de burgerij van *Utrecht* en *Deventer* wilden FREDERIK *van Havel*, die proost van *St. Joris* te *Keulen* was. Het gevolg was, dat beiden werden gekozen, en nu kon, krachtens het concordaat van *Worms*, de Duitsche keizer als scheidsrechter optreden. KOENRAAD riep beiden tot zich, doch alleen HERMAN verscheen, en nadat de raad van eenige bisschoppen was ingewonnen, werd deze tot kerkvorst van *Utrecht* verheven, behoudens de nadere goedkeuring van Paus EUGENIUS III. De partij van FREDERIK gaf echter den moed niet op en beriep zich op den Paus. Deze zond in 1152 een pauselijk legaat, die beide mededingers naar *Luik* ontbood en de benoeming van HERMAN VAN HOORN bevestigde. [1].

[1] Over de zending van pauselijke legaten naar de Nederlanden vergelijke men: Bullar. Traject, II, Introd. pag. LX. seq. — Moll II, 1e st., bl. 402 vlg.

Van dezen Bisschop wordt niet met lof gesproken. Hij moet een onbeduidend man geweest zijn, van zwak karakter en kleine geestesgaven. Zijn dood alleen was merkwaardig. In de parochiekerk van *St. Marie*, de *Buurkerk* genaamd, werd, door de ruwheid van den koster, de pyxis, in welke het Allerheiligste Sacrament werd bewaard, omgeworpen, zoodat de heilige Hosties over den vloer verspreid en door het opdringende volk vertreden werden. [1]) Het volk, met ontzetting geslagen, vreesde Gods wraak, en zag in den den plotselingen dood van Bisschop HERMAN, misschien op den dag zelven, eene straf des hemels (Januari 1156). [2])

Ter voorkoming van herhaalde oneenigheid onder de kanunniken kwam keizer FREDERIK *Barbarossa*, opvolger van KOENRAAD III, onverwacht naar *Utrecht*, en overreedde de kapittels, om den domproost GODFRIED VAN RHENEN te kiezen. [3])

Weldra had deze de rechten zijner Kerk gewapenderhand te verdedigen tegen HENDRIK *van Gelder*. De burchgraaf van *Groningen* LEFFERD, door Bisschop HERIBERT aangesteld, was overleden, zonder een zoon na te laten. GODFRIED meende, dat daardoor het leen vervallen was, doch de erven van den burchgraaf verzetten zich, eischten onstuimig de erfelijkheid van het leen en riepen HENDRIK *van Gelder* te hulp. Deze sloeg het beleg om *Groningen*. De Bisschop, door FLORIS III *van Holland* gesteund, bleef met kracht zijn recht handhaven. Spoedig werd de strijd in de stad *Utrecht* zelve gevoerd, die negen maanden lang het tooneel was van onbeschrijfelijke verwarring, totdat FREDERIK *Barbarossa* door den aartsbisschop REINOUD van *Keulen* het geschil liet beslechten. [4])

De vriendschap tusschen *Utrecht* en *Holland* was niet van langen duur; want nieuwe verwikkelingen ontstonden

---

[1]) In vroeger tijd werd het Allerh. Sacrament bewaard in een pyxis, welke den vorm had van eene duif, en boven het altaar hing.

[2]) Over Herman v. Hoorn vgl. Beka, pag. 52. — Heda, pag. 169. —Batavia S. II, bl. 109 vlg. — Moll II, 1e st., bl. 92 vlg.

[3]) Drakenborch, Aanhangsel, bl. 10.

[4]) Beka, pag. 53. — Wagenaar, Vad. Hist. Amsterdam, 1752, II, bl. 241.

over het bezit van *Oostergoo* en *Westergoo*; maar deze werden gelukkig door den keizer weder bijgelegd. Het bewind over beide graafschappen werd aan beide partijen opgedragen, en de landvoogdij aan het Hollandsche gravenhuis toevertrouwd. [1]

Tot versterking tegen de vijanden, die *Utrecht* omringden, bouwde GODFRIED vier sterke kasteelen te *Horst* bij *Rhenen, Montfoort, Vollenhoven* en *Woerden*; want niet enkel tegen *Holland* en *Gelder*, maar ook tegen andere naburige machthebbers moest het *Sticht* verdedigd worden. Zoo vinden wij vermeld, dat EGBERT, heer van *Amstel*, op allerlei wijzen den Bisschop kwelde en niet tot onderwerping was te brengen, voordat de keizer den rijksban tegen hem had uitgesproken; eerst toen kwam door den aartsbisschop van *Keulen* een vergelijk tot stand. [2]

GODFRIED was een vriend des keizers en vergezelde hem op den beroemden rijksdag te *Piacenza* (1158), te *Mentz* (1163) en te *Aken* (1165). Hij trad in menig geschil als scheidsrechter op, behartigde de geregelde uitvoering van het sendgericht, hield met zijne geestelijken synoden en bevorderde den aanbouw of het herstel der kerken. De *Dom* van *Utrecht*, die in 1148 was afgebrand, werd met meerderen luister hersteld, en door GODFRIED, in tegenwoordigheid van den aartsbisschop van *Keulen*, PHILIPPUS, plechtig geconsecreerd. Hetzelfde geschiedde met de opnieuw herstelde *St. Mariakerk* en de abdij van *Oudwijk*, terwijl de wijbisschop REIMUNDUS, Bisschop van *Hippo*, aan vele kerken in het Bisdom de plechtige wijding voltrok. Eene bijzondere gunst ontving GODFRIED van Paus ADRIAAN IV, die de Utrechtsche Kerk in hare goederen, bezittingen en voorrechten bevestigde en onder de bijzondere bescherming stelde van den Apostolischen Stoel. [3]

Het jaar 1173 kenmerkte zich door eene vreeselijke heiligschennis binnen de stad *Utrecht*. In twee parochiekerken, de *Buurkerk* en *St. Jacobuskerk*, werden de heilige Hosties

---

1) Diplom. ap. Hedam, pag. 171 vlg. — Zie over de geschiedenis van Oostergoo en Westergoo: Nuyens III, bl. 75 en IV, bl. 91.

2) Diplom. ap. Hedam, pag. 175 vlg.

3) Bullar. Traject. I, pag. 10, no. 28.

gestolen, zonder dat men den schuldige kon vinden. Een geweldige watervloed, die het zeewater voor de poorten van *Utrecht* dreef en eeuwenoude boomen ontwortelde, scheen de zichtbare straf dier zonde. Zóó verwoed drong het water op, dat, als de overstrooming lang geduurd had, de stad zeker zou zijn verzwolgen. De vrome HILDEBRAND, abt van de *St. Paulus-abdij*, hield op 's Heeren Hemelvaart eene rede tot het volk, om het te vermanen, door gebeden, aalmoezen en vasten Gods gramschap te verzoenen, wijl anders eene nog geweldiger ramp *Utrecht* zou teisteren. En op denzelfden dag sloegen de vlammen uit de *Buurkerk*, en eene gansche straat werd in asch gelegd. Toen hield de Bisschop met zijne geestelijkheid eene generale synode, schreef openbare gebeden en boete voor, en volgde barrevoets de processie, welke uit den *Dom* naar de *St. Jacobuskerk* trok, om aan God eerherstel te geven. [1])

Onder GODFRIED'S bestuur verhief zich de eer en luister van onzen Godsdienst op merkwaardige wijze, zoodat hem de eerenaam van een »glorierijk kerkvoogd" ten volle toekomt. HENDRIK *van Gelder* stichtte omstreeks 1180 het vermaarde klooster *Bethlem* te *Doetinchem*, waaraan het oud-adellijk geslacht van *Doetinchem* vele goederen schonk [2]); het werd in 1200 door Bisschop BOUDEWIJN II, en later door WILLEBRAND in het bezit zijner goederen bevestigd. [3]) — GODFRIED zelf schonk uit zijn vaderlijk erfgoed het kasteel *Horst* bij *Rhenen* aan de Kerk.

Hij stierf den 27n Mei 1178 en werd in den *Dom* begraven. In 1580 werd zijn graf geopend en bleek uit het gebeente, dat hij van reusachtige gestalte moet geweest zijn. [4])

Na GODFRIED'S dood besteeg den bisschoppelijken troon BOUDEWIJN II VAN BENTHEIM, zoon van DIRK VI *van Holland* en broeder van FLORIS III. Eerst was hij proost van *Oldenzaal* en later proost van *St. Marie* te *Utrecht*.

---

1) Beka, pag. 55.
2) J. H. Hofman, Het oud-adell. gesl. v. Doetichem (Archief VI, bl. 102.)
3) Moll II, 1e st., bl. 104, 113 en 114.
4) Batavia S. II, bl. 117 in noot.

Hij wordt geëerd als een zachtmoedig en vreedzaam man, bewonderenswaardig in rechtvaardigheid en engelachtige zuiverheid. [1]) Toch werd hij gedwongen strijd te voeren tegen OTTO II *van Gelder* om het bezit der *Veluwe*, en tegen *Groningen* en *Drente*, welke strijd voor het *Sticht* een langen en verderfelijken nasleep had. [2]) De schatkist werd uitgeput, het land verwoest en het volk verarmd. Eerst later werd het geschil over de *Veluwe* beslecht, en bleef de landstreek als achterleen van *Utrecht*, voor goed aan den graaf van *Gelder*.

In 1183 wijdde hij de *O. L. Vrouwekerk* te *Dordrecht*, die, volgens de overlevering, haar ontstaan te danken heeft aan de H. SURA, maagd en martelares van de elfde of twaalfde eeuw. Deze Heilige had eene groote liefde voor de H. Moedermaagd en vereerde bijzonder het Mariabeeld, dat op den oever van de *Merwede* bij *Dordrecht* aan een boom bevestigd was. In de kostbare uren, die zij daar doorbracht, rijpte in haar hart het plan, om eene kerk ter eere van MARIA te stichten, en een engel verscheen daar, die haar bemoedigde en den omvang aanwees, dien het kerkgebouw zou beslaan. Met drie werklieden sprak zij nu af, om den bouw te beginnen, en loonde hun arbeid met drie penningen, »kopkens« geheeten; en telkens als zij de drie kopkens had uitgegeven, vond zij wederom drie andere in hare beurs terug.

Die nimmer gestopte bron, dat voortdurend uitgeven van geld door eene arme maagd, wekte argwaan; men vermoedde, dat zij zeer rijk moest wezen. Op zekeren dag slopen moordenaars in haar huis en brachten haar eene diepe wonde in den hals toe, aan welke zij stierf. De moordenaars werden gevat en ter dood veroordeeld; doch de H. SURA verscheen voor de rechters en verwierf voor hen genade. Zij bracht de beroovers van haar leven naar *Rome*, waar zij zich oprecht bekeerden, terwijl de Paus, die de hemelsche verschijning en het lidteeken der diepe wonde zag, vele aflaten verleende, om de kerk van *Dordrecht* voort te bouwen. Op

---

[1]) Beka, pag. 56. — Drakenborch, a. w. bl. 231—232.
[2]) Batavia S. II, aant. v. v. Rijn, bl. 123, no. 1 en bl. 126, no. 8.

de plaats, waar zij ter dood gebracht was, ontsprong eene fontein, wier water, met vertrouwen gedronken, zeer velen van de koorts genas, en die in 1550 nog aanwezig was. [1]) De kerk werd in 1366 door ALBRECHT *van Beijeren* tot eene collegiale kerk verheven, en als zoodanig een jaar later door Bisschop JAN VAN VIRNEBURG bevestigd. [2])

In hetzelfde jaar 1183 wijdde Bisschop BOUDEWIJN de kerk der abdij van *Rijnsburg*. In 1388 vinden wij hem te *Mentz* op den rijksdag, die voor de kruisvaart was uitgeschreven. Hier kwam hij met OTTO II *van Gelder* over het bezit der *Veluwe* tot verzoening, onder zulke buitengewone omstandigheden, dat de tijdgenooten haar aan eene bijzondere werking van den Heiligen Geest toeschreven. BOUDEWIJN II overleed in 1196 te *Mentz*, waar hij voor de belangen zijns Bisdoms de hulp des keizers wilde inroepen. Zijn lichaam werd naar *Utrecht* gevoerd en in den *Dom* begraven. [3])

Onder zijne regeering nam FLORIS III *van Holland* en OTTO II *van Gelder* deel aan den derden kruistocht. FLORIS stierf in 1190 aan de pest te *Antiochië*.

Onmiddellijk na het overlijden van BOUDEWIJN II was *Utrecht*, bij de keus van een opvolger, weder het tooneel van verwarring. DIRK VII *van Holland* achtte het van het hoogste belang, dat, nu de zetel van *Utrecht* door een bisschop uit het Hollandsche gravenhuis bezet was geweest, ook de opvolger tot dat geslacht behooren zou, en wenschte daarom den proost van het domkapittel, DIRK VAN HOLLAND, tot die waardigheid verheven te zien. Hem weerstreefde OTTO II *van Gelder*, die liever een kerkvoogd had, van wien hij minder voor zijne bezittingen had te vreezen, en daarom de keus van ARNOLD VAN ISENBURG, proost te *Deventer*, wilde doordrijven. Beide vorsten trok-

---

1) L. C. Spoorman, De O. L. Vr. kerk van Dordrecht en S. Sura. (Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisd. van Haarlem, dl. IV, bl. 381 vlg.). — Kronenburg, Neerl. Heil. in de Middeleeuwen II, bl. 128 vlg. — Moll, Joh. Brugman, Amsterdam, 1854, II, bl. 102.

2) Bijdragen, dl. V, bl. 29 en dl. VI, bl. 46 en 47.

3) Batavia S. II, bl. 120 vlg. — Moll II. 1e st. bl. 100 vlg.

ken gewapenderhand *Utrecht* binnen en trachtten zich van de stemmen der kanunniken te verzekeren.

De uitslag der verkiezing scheen twijfelachtig; daarom bepaalde keizer HENDRIK VI, dat de beide kandidaten naar *Rome* zouden gaan, om de beslissing des Pausen te vragen, en dat inmiddels graaf DIRK van *Holland* met het wereldlijke bestuur van het *Sticht* zou worden belast. Paus COELESTINUS III deed uitspraak ten gunste van ARNOLD VAN ISENBURG, doch deze stierf eenige dagen later. Daarop werd de verkiezing van DIRK VAN HOLLAND bevestigd; doch ook deze mocht den bisschoppelijken zetel niet beklimmen. Hij overleed op de terugreis te *Pavia* (1197).[1]

Met eenparige stemmen werd nu tot de bisschoppelijke waardigheid verheven DIRK II VAN DER ARE, proost van *Maastricht.*[2] Langen tijd had deze aan het hof van keizer HENDRIK VI verkeerd, en bevond zich op het oogenblik zijner verkiezing op *Sicilië.* In *Utrecht* aangekomen, vond hij de schatkist door de oorlogen met *Gelder* en *Drente* uitgeput en bovendien met schulden bezwaard, wijl zijne beide voorgangers, tijdens hun verblijf te *Rome*, groote sommen ten laste van het Bisdom bij eenige kooplieden van *Siëna* hadden opgenomen. Paus INNOCENTIUS III drong op betaling dier schulden aan, en belastte GUIDO, bisschop van *Palestrina*, de sommen te innen. Doch DIRK vroeg uitstel.[3] Intusschen wekte hij het volk op, om door milde bijdragen en liefdegiften hem te ondersteunen, en trok hij naar *Friesland,* om daar in persoon eene inzameling te houden. Maar WILLEM *van Holland*, broeder van graaf DIRK VII, die landvoogd van *Friesland* was, meenende dat daardoor zijn recht geschonden werd, overviel onverhoeds den Bisschop in het klooster van *St. Odulphus* te *Stavoren*, en zette hem in de burcht te *Oosterzee* gevangen. Nauwelijks hadden eenige kloeke Friezen dit bemerkt, of zij overrompelden het slot, ontzetten den Bisschop en brachten hem naar *Utrecht* terug.

---

[1] Beka, pag. 60 vlg. — Bat. S. II, bl. 127. — Drakenborch, bl. 11 — G. Dumbar, kerckel. en weereltl. Deventer, I, bl. 321, 450.

[2] Drakenborch, bl. 183.

[3] Bullar. Traject. I, no. 45. — Vlg. no. 48 en vol. II, Introd. pag. LXI.

Doch hiermede was de oorlogsfakkel ontstoken. DIRK VII en OTTO *van Gelder* kozen partij voor WILLEM, en bestookten het *Sticht* aan alle zijden. In korten tijd overmeesterde de Geldersche graaf *Overijsel*, verdreef alom de krijgsknechten van den Bisschop, en legde zelfs eene talrijke bezetting in *Deventer*. DIRK verwoestte geheel het land aan den linkeroever van den *IJsel* en sloeg daarna het beleg om *Utrecht*. Gelukkig had de Bisschop gelegenheid gevonden, om de hulp van hertog HENDRIK van *Brabant* in te roepen. Deze gebood den Gelderschen graaf den Bisschop met rust te laten, en liet hem, toen dit geen gevolg had, heimelijk oplichten en naar *Brabant* voeren. Graaf DIRK, dit vernemende en nog om *Utrecht* gelegerd, brak in gramschap onverwijld het beleg op, trok naar *Tiel* dat destijds aan *Brabant* behoorde, en legde die stad in asch. Hij rukte voort naar *'s Bosch*, dwong die stad tot overgaaf en nam er twee van HENDRIK'S bloedverwanten gevangen. Op het bericht, dat de hertog en diens bondgenooten met een talrijk leger tegen hem oprukten, beproefde hij met den buit ijlings naar *Holland* terug te keeren, doch hij werd bij *Heusden* ingehaald en gedwongen slag te leveren (1202). Hij verloor, werd gevangen genomen en eerst in het begin van 1203, op zeer vernederende voorwaarden, met zijn vriend OTTO ontslagen. Beide graven onthielden zich nu van verdere vijandelijkheden jegens het *Sticht*, maar bleven toch immer op de rijke bezittingen der Utrechtsche Kerk het oog gevestigd houden. [1])

DIRK VII liet bij zijn overlijden in 1203 eene éénige dochter ADA na. De meeste edelen waren niet genegen, haar als gebiedster te erkennen, en riepen haren oom WILLEM, den meergemelden landvoogd van *Friesland*, tot de regeering. Om zich de kroon te verzekeren, was ADA onmiddellijk na 's vaders dood gehuwd met graaf LODEWIJK VAN LOON, doch zij werd naar *Tessel* verbannen en later heimelijk naar *Engeland* gevoerd. DIRK VAN DER ARE ondersteunde LODEWIJK, streed voor hem met goed gevolg in *Zuid-Holland* en *Kennemerland*, en bewoog WILLEM

1) Bat. S. II, Aant. bl, 138, no. 2.

eerlang een voor het *Sticht* gunstig verdrag te sluiten. [1])

In 1204 was bovengemelde schuld aan de kooplieden van *Siëna* nog niet afgedaan; en op terugbetaling, telkens uitgesteld, werd door den Paus te vergeefs aangedrongen, zoodat deze zich ten laatste verplicht zag, bisschop HUGO van *Luik* te gelasten, om DIRK VAN DER ARE tot betaling binnen één jaar te dwingen, onder bedreiging van den kerkelijken ban (31 Januari 1204). — Of deze straf, gelijk DIRK later beweerde, aan hem niet is bekend gemaakt, of dat hij er zich niet aan stoorde, zeker is het, dat hij in 1208 nog niet betaald had, maar onder belofte van te zullen voldoen, van den ban ontslagen kon worden. [2])

Het gansche wereldlijk bestuur van DIRK VAN DER ARE was dat van een bekwaam en zeer bedreven staatsman; doch ook komt hem lof toe in de geestelijke leiding van zijn Bisdom. In 1209 hield hij met zijne geestelijkheid eene synode, van welke de besluiten bewaard gebleven zijn. Zij bedoelden hoofdzakelijk bescherming van kerkelijke personen en goederen tegen allen, vorsten en edelen, zelfs de bisschoppen niet uitgezonderd; hielden voorschriften in omtrent begrafenis en uitvaart van kanunniken en studenten, regelden het kerkelijk recht der vrijplaatsen en de geestelijke ambten der kanunniken. [3])

In 1200 bevestigde hij het klooster *Bethlem* bij *Doetichem* in zijne bezittingen; ook regelde hij de inkomsten van het kapittel van *St. Marie* te *Utrecht*, diende in 1209 den nieuwgekozen aartsbisschop van *Keulen* ADOLF de priesterwijding toe, en woonde den volgenden dag diens bisschopswijding bij. Hij overleed te *Deventer* den 5[n] November 1212, en werd in den *Dom* van *Utrecht* begraven. Een zekere BRUNWARD wordt als zijn wijbisschop genoemd.

Na den dood van DIRK VAN DER ARE mocht *Utrecht* zich verblijden, dat de keus van eenen opvolger zonder oneenigheid der kanunniken en zonder tegenstrijdigen invloed

---

[1]) Beka, pag. 63. — Bat. S. II, bl. 139, no. 3.

[2]) Bullar. Traject. I, pag. 16, no. 45, pag. 18, no. 48.

[3]) Batavia S. II, bl. 131, Ordinantiën van Theodoricus. — S. Muller Fz., Het rechtsboek v. d. Dom, bl. 165, 194, 242, 249.

der Hollandsche en Geldersche graven kon geschieden. Beide grafelijke geslachten, die elkander het voorrecht benijdden, een lid hunner familie of een gunsteling met de bisschoppelijke waardigheid bekleed te zien, waren door onderlinge aanhuwelijking vereenigd en verbroederd. Met eenparige stemmen werd OTTO VAN GELDER, proost te *Zanten*, broeder van den Gelderschen graaf GERARD III *van Nassau* en zwager van WILLEM I *van Holland*, tot Bisschop gekozen.

Deze had echter pas den ouderdom van achttien jaren bereikt, en het kerkelijk recht vorderde voor de bisschopswijding een leeftijd van dertig jaren. Zijne bekende goede eigenschappen, rechtvaardigheid, vredelievendheid, beleid en voorzichtigheid bij een vlug en scherp verstand, hadden de aandacht op hem getrokken. Men besloot derhalve voor hem dispensatie in den leeftijd bij den paus aan te vragen. Lang heeft Paus INNOCENTIUS III de zaak in beraad gehouden; want eerst in 1216 toog OTTO, die zelfs de priesterwijding nog niet ontvangen had, naar *Rome*, om voor den Paus te verschijnen. Helaas, hij mocht zijn doel niet bereiken. Op reis overviel hem eene zware ziekte, die hem in den bloei der jaren ten grave sleepte. Zijn lichaam werd naar *Utrecht* gevoerd, en bij zijne doorluchtige voorgangers bijgezet. [1])

In dezen tijd toonde zich de liefde onzer geestelijkheid voor het opperhoofd der Kerk in hooge mate. Vele kloosters en kapittels droegen zich op aan het erfdeel van den H. *Petrus*, en stelden hunne goederen en bezittingen onder pauselijke bescherming. [2])

Op aanbeveling der graven werd nu OTTO II VAN LIPPE, domproost van *Utrecht*, door de kanunniken tot Bisschop van *Utrecht* gekozen. [3]) Hij ontving zijne wijding van den

---

[1]) Batavia S. II, bl. 151. — Moll II, 1e st., bl. 104 vlg. — Caesarius van Heisterbach verhaalt in zijn Dialogus Miraculorum II, pag. 30. 334, eene wonderbare genezing op de voorspraak van Maria door Otto verkregen, waarna hij ter kruisvaart toog.

[2]) Vgl. Bullar. Traject. I, pag. 24 en 25, no. 64, 65, 66 en 67.

[3]) Drakenborch, bl. 16 en 51.

aartsbisschop van *Keulen* te *Frankfort*, en werd ook dáár door keizer FREDERIK II in het wereldlijk bestuur erkend. Hij was een man, die meer wereldlijk vorst dan geestelijke herder was. In 1217 begaf hij zich met WILLEM I *van Holland* naar het Heilige Land, en vertrouwde de zorg van het Bisdom toe aan zijnen broeder HERMAN *van Lippe*. Op dezen tocht werd door de Hollanders en Friezen eerst in *Spanje* tegen de Mooren, en later in het Oosten, onverschrokken en dapper gestreden, en *Damiate* ingenomen. Met roem beladen keerden WILLEM en OTTO terug. De Hollandsche graaf overleed, na nog twee jaar eenen gewenschten vrede genoten te hebben (1222), en werd door zijnen zoon FLORIS IV opgevolgd.

Voor den Bisschop evenwel waren de tijden zeer onrustig en woelig. Weldra had hij zich te verdedigen tegen den graaf van *Gelder*, die in eenige knevelarijen, door de ambtenaren des Bisschops op de Geldersche vazallen gepleegd, aanleiding vond, om tegen *Utrecht* op te trekken; doch gelukkig kwam de bemiddeling van den pauselijken legaat KOENRAAD, bisschop van *Porto*, de zaken spoedig vereffenen. [1])

Erger waren de onlusten door RUDOLF, slotvoogd van *Koevorden*, en het machtige geslacht der *Gelkingen* tegen den Bisschop verwekt. Zij geraakten in vollen opstand tegen hunnen leenheer en trachtten zich onafhankelijk van den Bisschop te maken. OTTO spoedde zich er heen en wist eenen wapenstilstand te bewerken; maar toen de voorwaarden door den vijand werden geschonden, zag hij zich gedwongen, al zijne bondgenooten, ook den aartsbisschop van *Keulen* en den bisschop van *Munster*, te hulp te roepen. Met *Holland* en *Gelder* vereenigd, bracht hij een machtig leger te velde, doch leed in den slag bij *Anen*, tusschen *Groningen* en *Koevorden*, eene geduchte nederlaag (28 Juli 1227). [2]) De troepen des Bisschops werden in moe-

---

1) Beka, pag. 70. — Bat. S. II, Aant. bl. 162, no. 3 — Moll II, 1e st., bl. 403.

2) Het Necrologium van Oudmunster, (Archief, XI, bl. 255) zegt V Kal. Aug. d. i. 28 Juli. — Moll zegt St. Pantaleonsdag, doch deze valt op 27 Juli.

rassen gelokt, waar zij verdronken of door de Drentenaars werden doodgeslagen. Vele edelen, zooals GERARD *van Gelder* en GIJSBRECHT II *van Amstel*, werden gewond en gevangen genomen, en ook de Bisschop viel in de handen zijner vijanden. De haat der overwinnaars deed hem eene verschrikkelijke marteling ondergaan. Met scherpe zwaarden sneed men hem de huid van den schedel, om die in triomf mede te voeren. Onder gruwzame folteringen gaf hij den geest. Zijn lijk, in het water geworpen, werd later heimelijk opgehaald, naar *Utrecht* gevoerd en onder algemeene droefheid ter aarde besteld. [1]) Tien jaren lang had hij het Bisdom met lof bestuurd en het *Sticht* tegen roovende naburen met kracht verdedigd. [2])

Van zijn geestelijk bestuur zijn ons weinig herinneringen bewaard; maar als eene bijzonderheid moet worden vermeld, dat hij zijn eigen vader BERNARD *van Lippe* te *Oldenzaal* tot bisschop van *Lijfland*, en zijn eigen broeder GERARD tot aartsbisschop van *Bremen* heeft gewijd, terwijl deze laatste zelf later het geluk genoot, een anderen broeder tot bisschop van *Paderborn* te wijden. [3])

Tijdens de regeering van dezen Bisschop werd ons land geteisterd door den verschrikkelijken *St. Marcellusvloed*, die aan meer dan honderdduizend menschen het leven kostte, geheele dorpen wegspoelde en gansche landstreken in moerassen omschiep. [4])

Algemeen was de schrik en ontsteltenis, door de nederlaag bij *Anen* teweeggebracht. De kanunniken kwamen weldra bijeen tot het doen eener nieuwe bisschopskeus, toen onverwachts GERARD *van Gelder* en GIJSBRECHT *van Amstel*, zwaar gewond en op een leger uitgestrekt, werden binnengedragen en de kanunniken bezwoeren een man te kiezen, die de verschrikkelijke nederlaag zou kunnen wreken. Op raad vooral van den Hollandschen graaf FLORIS IV, werd gekozen WILLEBRAND, Bisschop van

1) Pijnacker Hordijk, Quaedam narracio, bl. 43 vlg.
2) Moll II, 1e st. bl. 108, 109. — Beka, l. c. — Heda, pag. 193.
3) Batavia S. II, bl. 157.
4) Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, XXVI, bl. 21 vlg.

Paderborn, uit het grafelijk huis van *Oldenburg* en verwant aan *Holland* en *Gelder.*[1]) Deze, bekend als een standvastig, stoutmoedig en vernuftig man, die jarenlang aan het hof van FREDERIK II verkeerd, menigen veldtocht medegemaakt en tweemaal de reis naar het Heilige Land ondernomen had, bevond zich destijds in *Italië*. Afgezanten kwamen hem zijne verkiezing berichten, en onverwijld trok hij naar *Rome,* om aan Paus GREGORIUS IX toestemming te vragen, om van bisschoppelijken zetel te mogen veranderen. De Paus verleende deze gunst, en WILLEBRAND spoedde zich naar *Utrecht,* na eerst te *Werden* de keizerlijke bevestiging ontvangen te hebben. Den 20ⁿ Augustus 1228 deed hij onder daverende toejuiching des volks zijne plechtige inkomst.

Hier vond hij alles in de moeilijkste omstandigheden, den Bisschop vermoord, het Bisdom in rouw en onrust en de overwinnaars stoutmoediger dan te voren.

Allereerst begon WILLEBRAND de geestelijke wapenen te gebruiken, om de oproerlingen tot rede te brengen, en sprak hij over RUDOLF *van Koevorden* en de zijnen, als moordenaars van hunnen wettigen vorst, den kerkelijken ban uit. Maar deze poging bleek vruchteloos; de Bisschop zag zich genoodzaakt eenen grooten veldtocht tegen de Drentenaars te ondernemen. Weldra rukten zijne legers van alle zijden het gewest binnen. De oproerlingen moesten wijken, *Koevorden* werd ingenomen, en RUDOLF was verplicht, zich onder zeer nadeelige voorwaarden over te geven. Honderd welgewapende mannen moesten op kosten van *Drente* een jaar tegen de ongeloovigen in *Lijfland* strijden, en in *Anen* moest ten zoen van den moord des Bisschops een Benedictijner-nonnenklooster worden gesticht, terwijl tevens eene zware oorlogsschatting werd opgelegd.

Nauwelijks echter had WILLEBRAND zich verwijderd, of opnieuw werd de vrede geschonden. RUDOLF maakte zich weder meester van hetgeen hem was ontnomen, dwong den Bisschop andermaal tegen hem op te trekken, en dreef de stoutmoedigheid zelfs zóóver, dat hij, slechts

---

[1]) Drakenborch, bl. 17.

door één der zijnen vergezeld, tot den Bisschop durfde gaan, die zich op het kasteel *Hardenberg* bevond, om daar, alsof zijne trouwbreuk niets beteekende, over de vredesvoorwaarden te onderhandelen. Doch de snoodaard had te veel op zijnen onbeschaamden moed vertrouwd. De bezetting van het kasteel, over deze handelwijze diep verontwaardigd, greep hem aan en legde hem, geheel tegen het uitdrukkelijk gebod en verzet van den Bisschop, eenvoudig op het rad.[1])

Het hoofd des oproers was gevallen, maar de opstandelingen bleven nog langen tijd in verzet, en werden eerst onder den opvolger van WILLEBRAND voor goed ten onder gebracht. *Drente,* dat sinds 1024 aan *Utrecht* had behoord, bleef van toen af nagenoeg geheel onafhankelijk van het wereldlijk bestuur des Bisschops en kwam onder het gezag der slotvoogden van *Koevorden.*

De onrustige woelingen in het *Oversticht* veroorzaakten, dat de Bisschop meer als wereldlijk vorst dan als geestelijk vader over de belangen van het Bisdom waken kon. Opdat echter de geestelijke leiding niet ontbreken, en het zieleheil, dat boven alles gaat, geen nadeel lijden zou, nam hij in zijn geestelijk bestuur twee wijbisschoppen, HERMAN, Bisschop van *Leona* en BOUDEWIJN, uit het huis van *Starkenburg*, Bisschop van *Tripoli.*

Toch veronachtzaamde hij zijne herderlijke bediening niet. Hij hernieuwde de statuten van zijn voorganger, bevestigde het klooster *Bethlem* bij *Doetichem* in zijne bezittingen, en stichtte een klooster tusschen *Zwolle* en *Hasselt* voor Benedictijner-nonnen, het *Zwarte Water* genaamd.[2])

WILLEBRAND overleed te *Zwolle* in het jaar 1233 en werd begraven in het nonnenklooster van *St. Servatius* te *Utrecht*, welks nonnen hij van *Abstede* buiten *Utrecht* binnen de stad gebracht had.[3])

---

1) Nuyens IV, bl. 99. — Quaedam narracio, bl. 57 vgl.

2) Moll II, 2e st., bl. 13. — Vgl. ook II, 1e st., bl. 113 in noot 2.

3) Bat. S. II, bl. 164 vlg. — Beka, pag. 73. — Moll II, 1e st., bl. 110 vlg. — Het juiste jaar van Willebrand's dood is 1233; vgl. Bullar. Traject. I, n. 147, nota.

In dezen tijd vermoedelijk ontstond te *Hasselt* in *Overijsel* eene buitengewone en vurige godsvrucht tot het Hoogheilig Sacrament des Altaars. Wondervolle gebeurtenissen, die daar ter plaatse voorvielen, gaven aanleiding tot den bouw eener kapel, de *Heilige Stede* genoemd, welke door vele geloovigen in talrijke processies werd bezocht. Aan welk bepaald feit de Heilige Stede haren oorsprong te danken heeft, kan niet met zekerheid worden aangegeven. Men gist het volgende. Een zekere Fries, kampvechter van beroep, had omstreeks 1218 daar eene gruwelijke heiligschennis bedreven. Verslaafd aan den drank en dikwijls beschonken, mishandelde hij zijne vrouw op ergerlijke wijze. Nu geschiedde het, dat de vrouw, uit vrees voor mishandelingen, zich ziek hield en, om haar bedrog niet te verraden, zelfs verzocht, dat haar de H. Teerspijs zou worden toegediend. Toen de priester de woning binnentrad, kwam de kampvechter hem met eene gevulde bierkan tegemoet en wilde hem laten drinken. De priester weigerde, zeggende: »Ik mag nu niet drinken, want ik draag het Heilig Sacrament". Daarover in woede ontstoken, sloeg de dronkaard met de bierkan tegen de ciborie, zoodat de heilige Hosties er uit vielen en over den vloer verspreid lagen. De buurvrouwen, die gekomen waren, om de zieke bij te staan, zagen boven elke heilige Hostie een schitterend sterretje zweven. Zuchtend en treurend verzamelde de priester de heilige Hosties en keerde naar de kerk terug.

Kort daarna overstroomde een geweldige watervloed, (de *Marcellusvloed?*) een groot aantal gewesten van *Friesland.* Gansche dorpen werden weggespoeld, en meer dan honderdduizend menschen vonden den dood in de golven. Zoo hoog stegen de golven, dat zij over torenspitsen heenrolden, en, daar storm op storm volgde, scheen het, dat geheel het vasteland door den vloed zou worden bedolven. Toen verscheen aan eene godvruchtige vrouw de Heilige Moeder des Heeren en openbaarde, dat deze overstrooming de straf des hemels was voor de gepleegde heiligschennis en de zonden des volks. Om Gods toorn te bevredigen, moest op de plaats, waar het H. Sacrament onteerd was, eene kapel gesticht worden, die men als het Graf des Heeren eeren

zou. Aan dit verlangen der H. Maagd werd voldaan, en eene kapel gebouwd, waarin de wonderbare heilige Hosties onder het hoofdaltaar werden nedergelegd; zoodat het H. Lichaam des Heeren daar als in een graf rustte. Van dat oogenblik af zou de Heilige Stede het tooneel geweest zijn van de verhevenste wonderwerken, die duizenden pelgrims deden samenstroomen. Het heiligdom bleef bestaan tot 1582, toen de kapel eerst geplunderd en later met den grond gelijk gemaakt werd. In 1891 is de plaats, waar zij eenmaal stond, weer het eigendom der katholieken geworden. [1])

§ II. GEVOLGEN DER KRUISTOCHTEN. — STRIJD TEGEN DE STEDINGERS.

Van de eerste tijden der Kerk af bestond het vrome gebruik, om de plaatsen van het Heilige Land, door het leven en het lijden van onzen Goddelijken Verlosser geheiligd, te bezoeken, en deze gewoonte nam met de meerdere uitbreiding van het Christendom zoodanig toe, dat in de tiende eeuw bedevaarten naar *Palestina* vrij algemeen waren. Maar in 1070 was het Heilige Land in de macht der Turken gekomen; van dat oogenblik af zagen de pelgrims zich aan allerlei knevelarijen en mishandelingen blootgesteld, en werd hun zelfs de toegang tot de dierbaarste plaatsen in en buiten *Jerusalem* geweigerd.

PETER *van Amiens*, een arme kluizenaar, die in 1093 een tocht naar het Heilige Land had medegemaakt en daar getuige was geweest van den moedwil der Turken en van de schandelijke onteering der heilige plaatsen, was daarover ten diepste verontwaardigd.

Hij ging naar *Rome*, trok vervolgens met toestemming van den paus geheel het christelijk Europa door, schilderde met de levendigste kleuren de schande en ontheiliging, door de Turken onzen Heiligen Godsdienst aangedaan, en wist door zijne vurige taal vorsten en volken met heilige geestdrift te bezielen, om, met vereende macht, het Heilige Land aan de Turken te ontweldigen.

[1]) B. P. Velthuysen, Het Kerspel v. d. H. Stephanus te Hasselt en zijne Heilige Stede. (Archief XXVI, bl. 1 vlg). — Moll II, 4e st. bl. 32.

Op de kerkvergadering te *Clermont* door Paus URBANUS II belegd, werd tot den eersten kruistocht besloten. Door heel Europa weerklonk de kreet der kruisvaarders: »God wil het! God wil het!« en duizenden stroomden samen, om onder aanvoering van den dapperen GODFRIED *van Bouillon* naar het Oosten op te trekken. [1])

Ook in ons land werd die kreet vernomen. [2]) FLORIS II, graaf van *Holland*, van wien een tijdgenoot zegt, dat hij inhalig en gierig was en slechts met zilveren koorden van zijne plaats getrokken kon worden, nam echter aan die algemeene geestdrift geen deel. [3]) Maar FLORIS III, OTTO II *van Nassau*, graaf van *Gelder*, WILLEM, jongste zoon van FLORIS, RUPPERT *van Nassau*, WILLEM I *van Holland* en Bisschop OTTO II, benevens vele edelen en aanzienlijken, zooals de *van Borselens'* uit *Zeeland*, de *Brederodes* en *van Arkel's* uit *Holland*, de *Forteman's*, *Bothnia's en Galama's* uit *Friesland*, gordden met talrijke onderhoorigen de wapenen aan, om in verschillende kruistochten het Heilige Land aan de Turken te ontrukken. [4])

Het ligt buiten ons bestek de lotgevallen der kruisvaarders te beschrijven; alleen zij hier met een enkel woord vermeld, welke gevolgen de kruistochten ook in ons vaderland te weeg brachten.

Velen vielen in den strijd; anderen werden door de Saracenen gevangen genomen, in slavernij geketend, en keerden nooit terug; en niet weinigen, die den vaderlandschen bodem weder betraden, vonden hunne bezittingen verwoest of geroofd, of verkeerden, door de groote kosten van hunnen tocht en het verlies van alles, in volslagen gebrek; zoodat zij hunne bezittingen moesten verkoopen en hunnen onder-

---

1) Over de kruistochten zie men: A. Michaud, Histoire des croisades, Bruxelles, 1841. — Wensing, Levens der Pausen, Utrecht, 1864/92, XI, bl. 32 vlg.

2) Over de deelneming onzer vaderen aan de kruistochten zie men: de Kronijken van Emo en Menko, (uitgeg. d. h. Hist. Gen. v. Utrecht, nieuwe serie, n. 4). — Caesarius van Heisterbach, Dialogus Miraculorum, uitgeg. d. J. Strange, Keulen, 1851. — J. Dirks, Noord-Nederland en de kruistochten. (De vrije Fries, II, bl. 135 vlg. en 221 vlg.)

3) Nuyens III, bl. 58 vlg. — Blok I, bl. 371 vlg.

4) J. Dirks, a. w. II, bl. 142 vlg.

hoorigen grootere vrijheden verleenen. De opkomst der poorters, afschaffing van lijfeigenen en verbroedering van edelen en burgers volgden daaruit als vanzelf.

Bij het verminderen der macht van zoovele edelen en grooten, nam het gezag en de eerbied voor de geestelijkheid hoe langer zoo meer toe. Het volk vond in de priesters en kloosterlingen trouwe verdedigers hunner rechten tegen de overheersching der edelen, en schaarde zich rondom hen, om zich ook in het burgerlijk leven door den Godsdienst te laten leiden.

De gilden en broederschappen der middeleeuwen kwamen op, ontwikkelden zich geleidelijk, verhieven den ambachtstand, en gaven steun en roem aan het eerzame handwerk. De kloosters werden de middelpunten van verkeer, en deden de markt- en stapelplaatsen van den handel in hunne nabijheid opkomen.

Ten behoeve van den landbouw legden de kloosterlingen afvoerkanalen en wegen aan, bouwden zij sluizen, wierpen hooge dijken op tegen het woelen van de zee, polderden in, in één woord, verbeterden den toestand des lands.

Maar meer nog dan voor landbouw en veeteelt deed de geestelijkheid voor het volk. Menige abt trad als vredestichter in zijne omgeving op, opende de kloosterschatten tot leniging van den nood der armen, en verwierf zich in den omtrek van zijn heiligdom eene zichtbare, zedelijke macht, die allen tot zich trok en alles veredelde; want al hetgeen de maatschappelijke welvaart verbeterde, strekte ook niet minder tot verheffing van den Godsdienst.

Het eigenaardig kenmerk van het tijdvak, dat wij nu bespreken, is de groote godsvrucht onzer vaderen. De vereering der Heiligen, vooral die van ons vaderland, de bedevaarten naar menig genade-oord, het vereeren en verheffen van relikwieën, het stichten van abdijen, kloosters, kerken en gestichten op het land en in de steden, getuigen allen, hoe het echt katholieke leven geheel het volk bezielde, en hoe het volk den Godsdienst liefhad.

De kruisvaarders kwamen met nieuwe kennis en nieuwe behoeften uit *Palestina* terug, en bevorderden niet minder de ontwikkeling en beschaving in den godsdienstigen geest.

Ten duidelijkste blijkt dit uit de verheffing van de christelijke vrouw. De hooge plaats, welke haar gegeven werd, is voor een groot deel toe te schrijven aan de beschavenden invloed van het Christendom in het algemeen, maar ook aan de maatschappelijke toestanden, door de kruistochten in het leven geroepen. De edelman, de eenige die voor iets gold, leefde op zijn kasteel. Hij was dikwerf afwezig, of was ten kruistocht opgegaan; zijne echtgenoote, nu niet meer zijne slavin of voedster zijner kinderen, maar zijne eenige levensgezellin, door een H. Sacrament onafscheidbaar met hem verbonden, was zijne plaatsvervangster. De edele burchvrouw verkreeg daardoor een hooger bewustzijn van hare waarde, zij werd ernstiger en statiger, en gevoelde, dat hare plaats in het huisgezin even hoog en eerbiedwaardig was, als die des mans; zij genoot achting en vereering, en heiligde het huisgezin door de christelijke deugd, welke de Kerk haar voorhield en beoefenen deed.

Ook het christelijk ridderwezen der middeleeuwen dankt zijn oorsprong aan de kruistochten. Alleen de edelman, die zich niet enkel door moed, maar ook door trouw aan God en aan zijn vorst onderscheidde, kon den ridderslag ontvangen, en moest de bijzondere verplichting op zich nemen, om de ongeloovigen te bestrijden, zwakken en weerloozen te beschermen en de rechten der Kerk te verdedigen. Gelijk geheel het leven des volks, zoo werd ook de ridderschap door de Kerk geheiligd, door haar een hooger en edeler doel voor oogen te stellen dan zuiver stoffelijke belangen. [1])

Na den dood van Bisschop WILLEBRAND werd met algemeene stemmen tot Bisschop van *Utrecht* gekozen OTTO III VAN HOLLAND, zoon van graaf WILLEM I en broeder van FLORIS IV.

Te voren was deze OTTO aan den krijgsdienst verbonden geweest en had, na zijns vaders dood, uit de handen zijns broeders de landvoogdij over *Friesland* ontvangen. Hij wisselde echter den krijgsdienst met den dienst des Heeren, en vond bij den aanvang zijner regeering den

---

[1]) Nuyens III, bl. 111 en 112. — Wensing, a. w. XIII, bl. 80 vlg.

toestand van het *Sticht* zeer verarmd. De schatkist was geheel uitgeput en bovendien door zijnen voorganger met schulden bij kooplieden van *Siëna* bezwaard, zoo zelfs, dat wederom de paus moest tusschen beiden komen, om op terugbetaling van geleende sommen aan te dringen, [1]) en de armoede was nog vergroot door de doorbraak van dijken en de daaruit ontstane overstroomingen, welke schatten gouds verslonden hadden. Maar de milddadigheid van dezen Bisschop deed den kwijnenden staat der geldmiddelen weder herleven en verwierf hem den grootsten dank zijner onderdanen. Hij verkocht het erfgoed zijns vaders ten behoeve van de schatkist en legde alle zorgen aan den dag, om de geldelijke zaken te verbeteren. Op zijn verzoek liet FLORIS IV zware dijken aanleggen aan de *Lek*, van *Amerongen* tot *Schoonhoven*, om de watervloeden te keeren.

Langen tijd heeft OTTO III gewacht, eer hij de heilige wijdingen ontving. De aartsbisschop van *Keulen* was geëxcommuniceerd, en kon daarom de wijdingen niet verrichten. Paus GREGORIUS IX beval nu den bisschoppen van *Luik*, *Munster* en *Osnabrück* de bisschopswijding aan OTTO toe te dienen (1235); maar deze had, om welke reden is niet bekend, niet plaats, en zelfs de priesterwijding bleef achterwege; zoodat OTTO nog wel tien jaren het Bisdom als *episcopus electus* (verkoren Bisschop) bleef besturen. In December 1244 kwam een nieuw bevel van Paus INNOCENTIUS IV, waaraan OTTO onmiddellijk schijnt gehoorzaamd te hebben; want sinds 1245 trad hij als gewijde Bisschop op. [2])

In dezen tijd heeft graaf FLORIS IV zich grooten roem verworven door zijnen roemvollen krijgstocht tegen de Stedingers [3]). Dezen waren een samenraapsel van vreemdelingen, aan wie de aartsbisschop van *Bremen* bij den mond der *Wezer* grond had afgestaan op voorwaarde, dat

---

[1]) Bullar. Traject. I, no. 146.

[2]) Bullar. Traject., I, no. 147, 156.

[3]) Over de Stedingers en hunne geschiedenis zie men: H. A. Schumacher, Die Stedinger, Beitrag zur Gesch. d. Weser-Marschen, Bremen, 1865. — J. A. C. Heyse, De laatste dagen der Stedingers. (Kerkhist. Jaarb., Kalender voor Prot., 1865, bl. 113 vlg.) — Moll, II, 1e st. bl. 16 vlg.

zij daarvoor schatting aan de Kerk zouden betalen. Het duurde niet lang, of de Stedingers kwamen, waarschijnlijk opgezet door den graaf van *Oldenburg*, in opstand tegen hunne overheid en koelden hunne woede aan geestelijken en kloosterlingen, en werden het slachtoffer van ongehoorzaamheid en moedwil. Hoogst waarschijnlijk had deze opstand zich ook reeds in het noorden van ons vaderland verspreid, tijdens den oorlog van *Utrecht* met *Drente;* want dezelfde wreedheid tegenover bisschoppen en priesters, aan welke de Stedingers schuldig waren, zagen wij bij den slag van *Anen* door de Drentenaars gepleegd. Echter is hiervan en eigenlijk van alles, wat de Stedingers betreft, weinig met zekerheid te zeggen. Genoeg zij het te vermelden, dat het kwaad binnen korten tijd zóó hoog klom, dat men zich verplicht zag, openlijk tegen hen op te treden. Onderscheidene vorsten werden uitgenoodigd om de Stedingers te bestrijden. HENDRIK, hertog van *Brabant*, de graaf van *Kleef*, de graaf van *Gelder* en vele andere edelen waren aanstonds bereid, en ook FLORIS IV sloot zich bij hen aan. Met vereende macht overvielen zij de Stedingers en leverden bij *Altenesch* een verwoed gevecht, waarin meer dan zeshonderd Stedingers sneuvelden, terwijl de anderen vluchtten (27 Mei 1234). Aan den opstand was daarmede voor goed een einde gemaakt.

De zorgen van Bisschop OTTO III voor het welzijn van zijn Bisdom, hebben zich meer tot de wereldlijke dan tot de geestelijke belangen bepaald. Weinig althans is van hem opgeteekend. Alleen wordt hem de roem gegeven, dat hij het Bisdom arm gekregen, en rijk nagelaten heeft. Hij overleed in 1248 en werd in den *Dom* van *Utrecht* begraven. [1]) Zijn zedelijk leven was niet zonder smet; doch geen enkel bewijs kan worden aangevoerd, dat hem dit moet worden toegerekend, terwijl hij reeds bisschop was. Zijn wijbisschop THEODORICUS, Bisschop van *Virone*, was van de Franciskanerorde, en wordt geroemd als bijzondere weldoener van de abdij van *Egmond*, wier kerk hij in 1240 reconcilieerde. Een andere wijbisschop, met den titel van

---

[1]) Necrologium van Oudmunster, (Archief, XI, bl. 9.)

Bisschop van *Sambië*, wordt ook genoemd; doch van dezen is verder niets bekend. [1])

§ III. WILLEM II VAN HOLLAND, ROOMSCHKONING. — WERELDLIJK BESTUUR DER BISSCHOPPEN.

Bij den dood van FLORIS IV, die op een steekspel door den graaf van *Clermont* verraderlijk vermoord en in *Rijnsburg* begraven werd (1234), [2]) had Bisschop OTTO, de voogdij op zich genomen over diens zoon WILLEM, toen pas zeven jaar oud, en het bestuur van het Hollandsche graafschap aan WILLEM, zijnen tweeden broeder, toevertrouwd. Met vaderlijke zorg waakte de Bisschop over zijnen pupil, die spoedig na den dood zijns vaders ook zijne moeder MATHILDE had verloren, welke in het door haar gestichtte klooster van Cisterciënser-nonnen te *Loosduinen* werd begraven.

WILLEM groeide voorspoedig op en werd op veertienjarigen leeftijd waardig gekeurd, om zelf de teugels van het bewind in handen te nemen. Hij was, hoe jong ook, met uitstekende hoedanigheden naar lichaam en geest begaafd, en de roem zijner regeering werd heinde en ver verbreid.

In het jaar 1246 werd keizer FREDERIK II door Paus INNOCENTIUS IV geëxcommuniceerd en van zijne keizerlijke waardigheid vervallen verklaard. De meeste Duitsche vorsten kozen toen HENDRIK *van Thuringen* tot Roomschkoning of plaatsvervanger van den keizer; doch deze stierf kort daarna. De koningstroon stond dus weer ledig, en andermaal vergaderden de vorsten, om eene nieuwe keus te doen. Maar niet gemakkelijk was de keus. Nadat men eenige vorsten te vergeefs verzocht had, die waardigheid aan te nemen, viel de aandacht op graaf WILLEM II, die, jong en vol moed, de moeielijkheden, aan die eer verbonden, ridderlijk meende te kunnen trotseeren. [3])

[1]) Zie over Bisschop Otto III: Beka, pag. 75. — Heda, pag. 205. — Bat. S. II, bl. 175 vlg. — Moll II, 1e st., bl. 114.

[2]) Blok I, bl. 194.

[3]) J. Meerman, Gesch. van Graaf Willem van Holland, Roomschkoning, 's Gravenhage, 1793—1797.

Op den rijksdag te *Woeringen* bij *Keulen* werd WILLEM den 3n October 1248, vooral door de bemoeiingen van den pauselijken legaat, kardinaal PETRUS *de Caputio*, tot Roomsch-koning verkozen.

Daar hij echter om zijnen jeugdigen leeftijd nog niet onder de ridders was opgenomen, werd eerst de plechtigheid van den ridderslag met ongemeenen luister in den Dom van *Keulen* aan hem voltrokken. Met een glansrijk gevolg verscheen hij in den Dom, en werd er door den pauselijken legaat, den koning van *Boheme*, den aartsbisschop van *Keulen* en andere aanzienlijken ontvangen. Onmiddellijk daarop begon de plechtige H. Mis. Na het Evangelie rees de kardinaal op, om den jeugdigen vorst de plichten, die bij den ridderslag hem zouden worden opgelegd, voor te houden. »Een ridder, zeide hij, moet grootmoedig zijn in tegenspoed, edel van bloed, overvloeiend van eerlijkheid, voortreffelijk door hoffelijke zeden, standvastig in mannelijke braafheid. Dagelijks moet hij, met godvruchtige gedachte aan het lijden des Heeren, de H. Mis hooren, voor het katholiek Geloof zijn lichaam veil hebben, de heilige Kerk met hare dienaren van alle geweldenaars bevrijden, weduwen en weezen en onmondigen in hunnen nood beschermen, onrechtvaardige oorlogen vermijden, oneerlijk krijgsloon weigeren, tot bevrijding van iederen onschuldige als kampvechter optreden, geen steekspelen bezoeken, tenzij met ridderlijke bedoelingen, den Roomschen keizer of zijn stadhouder in wereldlijke zaken gehoorzamen, den staat ongeschonden in zijne kracht laten, geen leengoederen des rijks vervreemden, en onberispelijk voor God en de menschen leven. Zoo gij deze verordeningen vroom bewaart en naar krachten vlijtig vervult, weet dan, dat gij tijdelijke eer op aarde, en na dit leven de eeuwige rust in den hemel verdient. Wilt gij derhalve de ridderorde godvruchtig aannemen in den naam des Heeren, en haren u verklaarden regel, zooveel gij kunt, onderhouden?«

De jonge graaf legde zijne handen op het H. Evangelie, en sprak: »Ik WILLEM, graaf van *Holland*, wereldlijk vorst en vrije leenman des heiligen rijks, zweer in tegenwoordigheid van 's Pausen legaat, bij dit heilig Evangelie, dat ik

den regel der ridderschap zal gehoorzamen.« De kardinaal antwoordde: »Uwe gelofte zij u in waarheid ter vergiffenis uwer zonden.«

Daarop trad de koning van *Boheme* voor, om den knielende met het zwaard een slag op den hals te geven, terwijl hij zeide: »Tot eer van den Almachtigen God, sla ik u tot ridder, en neem u met vreugde in ons genootschap op; maar denk er aan, dat de Zaligmaker der wereld om uwentwil voor den hoogepriester CAIPHAS een kaakslag ontving, voor PILATUS beschimpt, gegeeseld en met doornen gekroond, voor HERODES met een purperen mantel omhangen en bespot, en voor het gansche volk naakt en verwond aan het kruis geslagen werd. Ik raad u aan, zijn kruis op te nemen, en vermaan u zijn dood te wreken". [1])

Den 1^n^ November daaropvolgende geschiedde in het door WILLEM veroverde *Aken* de plechtige kroning, bij welke onze Bisschop OTTO III tegenwoordig was. De aartsbisschop van *Keulen* plaatste hem op den koninklijken zetel, en SIEGFRIED III, aartsbisschop van *Mentz*, zalfde hem de schepter voerende hand. [2]) Bisschop OTTO, HENDRIK *van Brabant*, de tweede oom des graven, en LUBBERTUS, abt van *Egmond*, werden hem als raadslieden of kanseliers toegevoegd.

WILLEM was de hooge waardigheid, hem geschonken, volkomen waardig. Hij werd de lieveling des volks, wijl hij den zoogenaamden derden- of burgerstand ophief, en den bloei der steden bevorderde. Als trouwe zoon der Kerk was hij met hart en ziel gehecht aan den paus. [3]) Bovenal ook had hij eene bijzondere voorliefde voor de Nederlanders, en schonk aan velen onzer steden, vooral aan *Utrecht*, belangrijke voorrechten; zelfs liet hij zich onder de burgers van *Utrecht* opnemen. [4]) Hij was recht-

---

[1]) Moll II, 4e st., bl. 235 vlg.

[2]) De meeste schrijvers zeggen, dat de kroning en zalving geschied is door den aartsbisschop van Keulen; maar Mentz heeft de aanspraak op de kroning altijd volgehouden. Zie Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1859, bl. 65 vlg.

[3]) Vgl. Bullar. Traject. II, Introd. pag. XVIII et XIX.

[4]) S. Muller Fz. Regesten v. h. Archief der stad Utrecht, Utrecht, 1896, bl. 6, n°. 20, 21, 22 en 24.

schapen en godvruchtig, weldadig en ridderlijk, afkeerig van alles wat naar onrecht of valschheid zweemde, grootmoedig jegens zijne vijanden, en erkentelijk voor bewezen diensten. De geestdrift, die hij in gansch Nederland opwekte, was zoo groot, dat in een Brabantsch klooster eene vrome zuster met de opoffering van een harer oogen voor den graaf de overwinning van het aloude *Aken* verwierf [1]).

Op verzoek van den beroemden leeraar ALBERTUS MAGNUS, stichtte WILLEM in 1248 te *Utrecht* een Dominicanerklooster, dat door ALBERTUS zelven gewijd, en onder de bescherming van den H. ANDREAS gesteld werd [2]).

Als wereldlijk gebied was het Bisdom van *Utrecht* nu tot grooten bloei gekomen, en het aanzienlijkste en machtigste gewest der *Nederlanden* geworden. Sinds den aanvang der tijdelijke macht, waarvan het juiste tijdstip niet is op te geven, traden de bisschoppen van *Utrecht* steeds als leenmannen des keizers op, en tot het concordaat van *Worms* (1122) werden zij door den keizer met het overhandigen van ring en staf, doch daarna alleen door het overreiken van den schepter in hunne leengoederen bevestigd. In verloop van tijd werd echter de band, die den bisschop als vazal aan den leenheer verbond, hoe langer hoe losser, zoodat de bisschop nagenoeg onafhankelijk regeerde, een eigen munt bezat, en het zoogenaamd *Hooggericht* of hooge rechtspraak uitoefende, hetwelk een uitsluitend recht van den landheer was. De bisschop had namelijk als hoogste overheid het recht, om crimineele misdadigers, als struikroovers, vrouwenschenners, landverraders, brandstichters, te straffen, al werden zij ook door niemand aangeklaagd, doch hij moest daarbij te werk gaan volgens het vonnis der openbare ambtenaren; — andere misdaden, zooals gewonen manslag, mocht hij alleen in geval van aanklacht vonnissen. [3])

Zoodra een nieuwgekozen bisschop in de hoofdstad van

---

1) Nuyens IV, bl. 71 vlg. — Wagenaar, II, bl. 378 vlg.

2 A. J. J. Hoogland, De Dominicanen te Utrecht, (Archief VIII, bl. 183.)

3) Mr. S. Muller Fz. Het rechtsboek van den Dom, bl. 59. — Zie ook van denzelfden schrijver: Regesten v. h. Archief der stad Utrecht, no. 326.

het *Sticht* was aangekomen, om bezit van den zetel te nemen, volgde zijne plechtige inhuldiging. Hij moest den eed afleggen, dat hij de rechten zijner Kerk ongeschonden bewaren, de vrijheid der verkiezingen, welke het *Sticht* genoot, niet verbreken, de kerken niet bezwaren, de goederen der Kerk, zonder uitdrukkelijke toestemming der kapittels, niet vervreemden zou, en dat hij de vrijheden en voorrechten der burgers getrouw zou eerbiedigen; [1]) daarna werd hij als geestelijk en wereldlijk vorst erkend.

Bevreemding wekt het, dat, terwijl de nieuwe bisschop gehouden was dien eed te doen, de magistraat van *Utrecht* geen eed van trouw aan den bisschop had te zweren.

In later tijd vond die inhuldiging niet enkel in *Utrecht*, maar ook te *Amersfoort* en te *Zeist* plaats, zooals o. a. met Bisschop HENDRIK VAN BEIJEREN geschiedde.

Hoewel de bisschop landheer was, bezat hij toch geen souvereine macht. Zoo waren bijvoorbeeld de burgers van *Utrecht* niet verplicht den bisschop verder te volgen dan tot de muren der stad. [2]) De magistraat, aan wien het burgerlijk bestuur der stad *Utrecht* was opgedragen, werd niet door den bisschop, maar van oudsher door den raad en het volk gekozen. Burgemeesters, raadsheeren, schepenen enz. traden elk jaar af, doch de bisschop mocht op hunne verkiezing geen invloed laten gelden; alleen had hij de macht, om een *schout* aan te stellen, mits hij daartoe een burger van *Utrecht* uitkoos. [3]) Dit schoutschap was een aanzienlijk ambt. Rechtens bekleedde de schout het voorzitterschap in den raad der schepenen; hij moest onderzoek doen naar de misdadigers, hen gevangen nemen en voor de schepenen brengen, en was met de uitvoering van het vonnis, door de schepenen geveld, belast. Hij had het recht de brieven voor de schepenen te onderteekenen, en zonder hem mochten geen zware gerechtszaken worden behandeld.

Buiten de stad *Utrecht* werd het recht gehandhaafd door *maarschalken* en ook door *advocaten*, die een wakend oog

---

1) Muller, Het rechtsboek van den Dom, bl. 135, 136.
2) Zie S. Muller Fz. Regesten v. h. Archief der stad Utrecht, no. 27.
3) T. a. p. no. 428.

op de tijdelijke goederen moesten houden, en deze tegen geweld of overlast beschermen. Verder werd aan sommige adellijke geslachten eenige rechtsmacht in bepaalde gedeelten van het *Sticht* toegekend, en zij, die daartoe werden uitgekozen, kregen den titel van *graaf* of *burchgraaf*, *kastelein* of *slotvoogd.* [1])

Was de bisschop van *Utrecht* in den aanvang leenman des keizers, later werd hij zelf leenheer, wijl in verloop van tijd sommige gedeelten van het *Sticht* aan graven of hertogen als leengoed werden afgegeven. Men zegt zelfs, — maar de waarheid van dit bericht is aan ernstigen twijfel onderhevig —, dat de zetel van *Utrecht* onder zijne leenmannen achtentwintig graven of groote heeren telde. Een ander bericht, waarvan de echtheid evenmin vertrouwbaar is, voert den luister van het Bisdom zoo hoog op, dat de hoogste edelen en vorsten des lands het zich tot eene eer rekenden tot het hof des bisschops te behooren. Zoo zou de hertog van *Brabant* den titel gevoerd hebben van hofmeester des bisschops; de graaf van *Holland* zou maarschalk, de graaf (later hertog) van *Kleef* kamerheer, de voogd (later graaf, nog later hertog) van *Gelre* houtvester, de graaf van *Bentheim* portier, de graaf van *Kuik* schenker, de graaf van *Goor* vaandrig en de graaf van *Zutfen* opperzwaarddrager des bisschops geweest zijn. [2])

Hoe het zij, zeker is het, dat de naburige vorsten, en vooral de graven van *Holland* en *Gelder*, den luister en de macht van het Utrechtsche *Sticht* steeds met begeerige oogen aanstaarden en niets onbeproefd lieten, om zich macht en invloed bij de kapittels te verwerven. Voortdurend matigden zij zich allerlei rechten en voorrechten aan, en ontzagen zich niet, dikwijls door schandelijke kuiperijen, pogingen aan te wenden, om, vooral bij de verkiezing van een nieuwen bisschop, de stemmen der kanunniken voor hunne belangen te winnen. Werd hun verlangen niet be-

---

[1]) Bijdr. v. vad. gesch. en oudheidk. Vierde Reeks, deel II, bl. 1 tot 25.

[2]) S. Muller Fz. Het rechtsboek v. d. Dom, bl. 237 vlg. — Relatio Jacobi de la Torre, 1656, (Archief XI, bl. 189), volgens bericht van Heda. Vergelijk echter Batavia S. I, aant. bl. 646, n⁰. 5 en Drakenborch, Aanhangsel op de Kerkel. Oudh. v. Nederland, voorrede, bl. 54 vlg.

vredigd, dan grepen zij naar het zwaard, vielen onverhoeds in het *Sticht,* en trachtten met geweld hunnen eischen kracht bij te zetten. Van groot gewicht toch was het voor hen, wie de bisschopsstoel beklom, daar zij niet enkel in het geestelijke, maar ook voor een aanmerkelijk deel hunner bezittingen in het wereldlijke aan diens rechtsmacht waren onderworpen. Eenieder verlangde een bloedverwant, vriend of gunsteling tot die hooge waardigheid verheven te zien; — en zoo bleef het Bisdom van *Utrecht* voortdurend het voorwerp hunner begeerlijkheid en naijver.

Bovendien was de eensgezindheid onder de kapittelheeren zelven maar zelden te roemen. Het domkapittel trachtte steeds de andere kapittels te overheerschen en hun het meergemeld gewoonterecht te ontnemen.

Aanhoudend trachtten de aartsdiakens, die met het hooge geestelijk bestuur in de verschillende streken des Bisdoms waren belast, hunne rechtsmacht uit te breiden, ten nadeele niet zelden van het bisschoppelijk gezag; en vooral de aartsdiakens van den Dom, die de voornaamste waren, matigden zich dikwerf eene macht aan, waartegen de bisschoppen zich met kracht moesten verzetten. Zoo hoog zelfs liepen de onderlinge twisten, dat JAN VAN ARKEL zich daarom genoopt gevoelde den Utrechtschen zetel te verlaten. Een groot gedeelte der geschiedenis van de kapittels en aartsdiakens bepaalt zich tot hun eindeloos kibbelen en tegenstreven. [1]) Als een veeg teeken van die tijden moet het worden beschouwd, dat reeds in 1294 de kapittels van den *Dom* en van *Oud-Munster* het noodig oordeelden, ten einde de goede verstandhouding, die meermalen bedreigd werd, te bewaren, hunne broederschap bij een plechtig statuut te hernieuwen. [2])

Bij het opkomen en in aanzien toenemen der steden ontwikkelde zich bij de stedelijke regeeringen hoe langer hoe meer de zucht naar zelfstandig bestuur, onafhankelijk van den bisschop, zoodat deze zijn tijdelijk gezag maar al te

---

[1]) Vergelijk o. a. Muller, Het Rechtsboek van den Dom, bl. 60, 63, 65, 67, 71, 82, 192, 289. — Bullar. Traject. II, n. 1222, 2013, 2115, 2241. — Archief XVII, bl. 137, 141.

[2]) Muller, Rechtsboek van den Dom, bl. 252 vlg.

dikwijls gewapenderhand te verdedigen had; [1]) en in de stad *Utrecht* zelve was reeds spoedig de wereldlijke macht der bisschoppen niet veel meer dan een schijngezag. [2]) Vandaar de rustelooze strijd met *Groningen, Zwolle, Deventer* en *Kampen* en de telkens wederkeerende oproeren in *Utrecht*. En van al deze beroeringen maakten de vorsten en leenmannen niet weinig tot eigen voordeel gebruik.

Ook de bloedige veeten van het eene gravenhuis tot het andere werden meermalen op het *Sticht* gewroken; vandaar dat het zeer dikwijls voor *Utrecht's* bisschoppen een allerzwaarste taak was, om hunne zelfstandigheid te handhaven, vooral wanneer minwaardige of minder geschikte personen, op WILLIBRORD'S zetel verheven, door slapheid van bestuur en al te groote goedgunstigheid jegens de vorsten, dikwijls meer verloren deden gaan, dan het krachtig beleid der opvolgers kon herwinnen. [3])

§ IV. HET BISSCHOPPELIJK BESTUUR VAN 1249 TOT 1344.

Na OTTO III beklom GOZEWIJN uit het Keulsch geslacht van *Randenrode* den bisschoppelijken troon. Ten onrechte is steeds beweerd, dat hij uit het geslacht van *van Amstel* gesproten is [4]). Hij was zeker reeds in 1225 met de proosdij van *St. Jan* te *Utrecht* begiftigd, en werd geroemd als eenvoudig, zachtmoedig, en in de wetenschappen zeer ervaren. Toch was hij de man niet, om een bisdom als dat van *Utrecht* met vaste hand te besturen; want onder zijne

---

[1]) L. Schmedding, De regeering van Frederik van Blankenheim, Bisschop van Utrecht, bl. 112 vlg.

[2]) Mr. S. Muller Fz. De Middeleeuwsche rechtsbronnen der stad Utrecht, Inleiding, bl. 30, 31.

[3]) Zie over het wereldlijk bestuur der bisschoppen: De Kock, De potestatis civil. episc. Trajectin. initiis atque incrementis, Trajecti ad R. 1838. — Batavia S. I, voorbericht, bl. LXXXIX – CVIII. — en over den rang waarin het Bisdom van Utrecht tot naburige bisdommen stond, berekend naar het inkomen van den Bisschop: Bullar. Traj. II, Introd. pag. XXXV.

[4]) C. Pijnacker Hordijk, Iets over den elect Gosewijn van Amstel, (Nijhoffs Bijdragen v. vaderl. Gesch. en Oudheidk., dl. X). — Blok I, bl. 231.

kortstondige regeering gingen de zaken van het *Sticht* schromelijk achteruit. Slechts eenige maanden was hij aan het hoofd des Bisdoms, toen de Roomsch-koning WILLEM, de kardinaal-legaat PETRUS *de Caputio* en KOENRAAD, aartsbisschop van *Keulen*, in een algemeen kapittel der kanunniken, hem noopten, zijne waardigheid neder te leggen. Hij deed afstand en vertrok naar *Keulen*, waar hij vóór 1267 als deken en aartsdiaken stierf [1]).

Op voordracht van den aartsbisschop van *Keulen* werd nu gekozen HENDRIK VAN VIANDEN, die aartsdiaken van *Keulen* en een bloedverwant des aartsbisschops was.

Spoedig had deze een geweldigen strijd te voeren tegen GIJSBRECHT *van Amstel*, die zich met OTTO III *van Gelre*, HERMAN *van Woerden* en andere edelen verbonden had tegen het *Sticht*. In 1252 stond GIJSBRECHT met een aanzienlijke krijgsmacht in een veld buiten *Utrecht* slagvaardig, en noodigde den Bisschop uit, om de beslissing der onderlinge veete aan de kansen van een veldslag over te geven. Bemoedigd door den aartsbisschop, die, zich te *Utrecht* bevindend, den Bisschop de hulp des hemels op de voorspraak van den *H. Martinus* voorspelde, nam HENDRIK het voorstel aan. Inmiddels werden alle geloovigen tot een openbaar gebed opgeroepen.

Nu trad de Bisschop met zijn leger naar buiten, leverde aan de Weerdpoort een verwoed gevecht, en had het geluk den vijand te overwinnen. De heeren van *Amstel* en *Woerden* werden gevangen genomen en binnen *Utrecht* gebracht. Middelerwijl was de Roomsch-koning WILLEM den Bisschop ter hulp gesneld, en rukte, juist toen de strijd geleverd werd, door eene andere poort de stad binnen. Hij trok voort, doch vond de Weerdpoort gesloten, zoodat hij geen deel aan den slag kon nemen. Op zijn verzoek verleende de Bisschop aan de gevangen graven de vrijheid, onder beding van een losprijs; doch daarmede was aan den oorlog nog geen einde gemaakt. OTTO *van Gelre* bleef door aanhoudende strooptochten het *Sticht* verontrusten, zoodat

---

1) **Batavia S. II, bl. 193. — Drakenborch, bl. 184.**

de Bisschop gedwongen werd ook tegen hem op te trekken. De *Veluwe* werd plunderend afgeloopen, en, hoewel de Gelderschen zich dapper tegen hem in de weer stelden, keerde de Bisschop met rijken buit naar *Utrecht* terug.

Van dezen oorlogsbuit liet HENDRIK VAN VIANDEN het beroemde slot *Vreeland* bouwen, als een bolwerk tegen het woelige en strijdlustige huis van *van Amstel.* In 1257 kwam de vrede tot stand.

Nog eenmaal werd de Bisschop ten strijde geroepen, om zijnen bloedverwant, den aartsbisschop van *Keulen*, te helpen, en oogstte daarbij roemvolle lauweren in; doch overigens bleef hij in vrede zijn Bisdom besturen.

Behalve vele voorrechten, waarmede hij *Utrecht* begunstigde, wordt als eene zijner merkwaardigste daden beschouwd, dat hij aan de Hospitaalridders van *St. Jan* een verblijf binnen *Utrecht* toestond. Sinds 1253 oefenden dezen in de *St. Kathrijnekerk* hunne liefdewerken jegens armen en ongelukkigen uit [1]. In *Steenwijk* stichtte hij een kapittel met twaalf kloosterlingen, schonk belangrijke bezittingen aan het *Mariaklooster* te *Honnepe* bij *Deventer*, verhief de kapel van het oude H. Geestgasthuis te *Delft* tot parochiekerk, en verleende zijne goedkeuring aan de stichting van het Cisterciënser-nonnenklooster *Leeuwenhorst* bij *Noordwijk.* (1262). Een verschil met den bisschop van *Doornik* over de grenzen van het Bisdom, hetwelk reeds onder Bisschop OTTO III ontstaan en door den Paus aan de beslissing van scheidsrechters onderworpen was [2], werd in 1264 door HENDRIK beslecht.

In het jaar 1254 had hij den eersten steen gelegd van den prachtigen Utrechtschen *Dom*, die aan het einde der dertiende eeuw zijne voltooiing bereikte en thans gedeeltelijk nog bestaat. Rijk en vorstelijk werd die tempel versierd en hij getuigde drie eeuwen lang van de godsvrucht

---

[1] De eerste St. Kathrijnekerk stond op Vreeburg: doch toen Karel V die plaats noodig had voor den bouw van zijn slot, werd de St. Kathrijnekerk overgebracht naar de Lange Nieuwstraat. Thans is zij Kathedraal van het Aartsbisdom. (Dr. G. Brom, Gesch. d. Metropolitaankerk van St. Catharina te Utrecht in Archief XXVII, bl. 48 vlg).

[2] Bullar. Traject. I, n. 157.

onzer vaderen, van de vurigheid van hun Geloof en van hunne dankbaarheid aan den H. Willibrord, die de grondlegger is geweest van al de grootheid van het wijdberoemde Utrechtsche Bisdom.

Groot was het aanzien, hetwelk deze Bisschop zich ook bij uitheemsche vorsten wist te verwerven. In 1266 werd hij tot een der scheidslieden gekozen, om het staatkundig geschil tusschen Otto *van Gelre* en Dirk *van Kleef* te beslechten. Met voorbeeldeloozen ijver droeg hij zorg voor zijn geestelijk en tijdelijk bestuur; de berooide schatkist werd weer gevuld, forten en vestingen werden versterkt, en de staat des Bisdoms tot belangrijken bloei gebracht.

Na eene roemrijke regeering van ongeveer achttien jaren overleed Hendrik van Vianden in 1267. [1])

Zijn wijbisschop heette Jan van Diest, Bisschop van *Lubeck.*

Hoe jammer, dat na zulk eene verheffing van het *Sticht,* de bisschoppelijke stoel nu weder beklommen werd door een man, die alle hoedanigheden van een goed bisschop miste, en onder al zijn voorgangers en opvolgers het droevigst figuur gemaakt heeft. Nooit heeft het Bisdom de heillooze gevolgen van de inmenging der naburige vorsten bij de keus des bisschops meer ondervonden, dan bij deze gelegenheid. Jan van Nassau was de bloedverwant van den graaf van *Holland* Floris V, van den graaf van *Gelre* Reinoud, en van den Kleefschen graaf Dirk; [2]) bloedverwant derhalve van de meest te duchten vijanden van het *Sticht,* en misschien juist om zijne nietswaardigheid de meest gewenschte persoon voor hen, die niets liever deden, dan zich zelven te verheffen ten nadeel van het *Sticht.* Wel groot moet hun invloed geweest zijn, om de kanunniken te kunnen bewegen, aan zulk een man hunne stem te geven.

Jan van Nassau bezat bij zijne verkiezing nog niet

---

1) Bat. S. II, bl. 194 vlg. — Beka, pag. 83 vlg. — Heda, pag. 214 vlg. — Moll II, 1e st., bl. 117 vlg.

2) Dit blijkt uit zijn brief, opgenomen in Batavia S. II, bl. 201.

den vereischten leeftijd, had ook niet de priesterlijke waardigheid ontvangen, behoorde misschien zelfs niet tot den geestelijken stand, en was zeker niet genoegzaam wetenschappelijk daartoe opgeleid. Over de noodige pauselijke dispensatie bekommerde hij zich niet, en evenmin vroeg hij aan den Paus de bevestiging zijner verkiezing; — alleen dwong hij met geweld den aartsbisschop van *Keulen*, ENGELBERT, terwijl deze op het slot *Nydegge* gevangen zat, om door ALBERTUS MAGNUS hem als Bisschop van *Utrecht* te erkennen. Hij liet zich echter priester wijden en aanvaardde als *electus* het bestuur des Bisdoms. [1])

Reeds bij den aanvang zijner regeering had hij met vele moeielijkheden te kampen, voor welke hij niet berekend was. GIJSBRECHT *van Amstel* zag weldra de kans schoon, om zich over zijne vroegere nederlaag te wreken, en verbond zich met de Kennemerlanders. Dezen waren met de Waterlanders, gedurende de minderjarigheid van graaf FLORIS V, (zoon van den Roomsch-koning WILLEM, die in 1256 in de rietvelden van *Heer-Hugowaard* door de West-Friezen doodgeslagen en te *Hoogwoud* begraven was), tegen de edelen in opstand gekomen en bezetten *Amstelland*. GIJSBRECHT, die tegen hen niet was opgewassen, vroeg vrede, zwoer met hen samen en stelde zich aan het hoofd des opstands. Hij sloeg het beleg om het slot *Vreeland*, maar kon het niet overmeesteren. Daarop rukte hij voort naar *Utrecht*, waaruit hij de meeste aanzienlijken verdreef, en bracht *Amersfoort* en *Eemland* onder zijne macht. JAN VAN NASSAU zocht wel hulp bij den Gelderschen graaf, maar kon zeer weinig tegenweer stellen, en wel twee jaren verliepen, eer deze burgerkrijg een einde nam, en de Bisschop zich weer in het bezit kon stellen van *Utrecht* en de hem ontrukte plaatsen in het *Sticht*. [2])

Zonder kennis en beleid en met laakbare achteloosheid voerde deze Bisschop een zeer verkeerd geldelijk beheer. Om aan geld te komen, verpandde hij zelfs de vaste forten

---

1) Bullar. Traject. I, n. 376. — Vgl. ook volumen II, Introductio, pag. XXXIII.
2) Wagenaar, III, bl. 10 vlg.

en sloten, die hem in den oorlog moesten dienen, voor groote sommen aan de bitterste vijanden van het *Sticht.* Zoo vinden we het slot te *Montfoort* aan HERMAN *van Woerden*, en zelfs het slot *Vreeland* aan den heer *van Amstel* verpand.

In Juni 1274 was op de tweede kerkvergadering van *Lyon* het besluit genomen, om ten bate der kruistochten een tiende te heffen van alle kerkelijke inkomsten, berekend van den feestdag van St. Jan van datzelfde jaar tot over zes volle jaren. De verzamelaar dezer tienden, welke elk halfjaar werden geïnd, hield in *Utrecht* afrekening, dewijl het geld in de kerk der Predikheeren bewaard werd. [1]) Maar JAN VAN NASSAU wist er anderen raad op. Hij liet het geld met gewapende macht wegvoeren, om het voor eigen gebruik aan te wenden, en slechts onder bedreiging der zwaarste kerkelijke straffen kon Paus NICOLAUS III hem dwingen, de ontvreemde som terug te geven. [2]) Uit pauselijke brieven van het jaar 1317 en 1320 blijkt, dat de schuld toen nog niet geheel voldaan was; doch het is niet zeker, dat JAN VAN NASSAU daaraan schuld heeft gehad. [3]) Het *Sticht* geraakte onder ontzaglijken schuldenlast, en alsof de Bisschop in zijn bestuur met blindheid was geslagen, liet hij zich nog verleiden, om het eene goed na het andere weg te schenken; zoodat hij en graaf FLORIS V, die zich deze mildheid des Bisschops bijzonder liet welgevallen, hoogernstig door den Paus daarover werden onderhouden (1281). [4]).

Zijn wanbeheer in het tijdelijke had ook nadeeligen invloed op zijn geestelijk bestuur. Hem wordt ten laste gelegd, dat hij minder geschikte personen roekeloos tot de hoogere wijdingen toeliet en hun beneficiën toekende, waaraan zelfs zielzorg was verbonden. [5])

Hoewel nimmer door den Paus bevestigd, bleef hij, tot

---

1) Bullar. Traject. II, Introd. pag. LXIV seq.
2) Bullar. Traject. I, no. 342.
3) Bullar. Traject. vol I, no. 540 en no. 582; zie ook vol. II, Introduct. pag. LXVII.
4) Idem, I, n. 349.
5) Idem I, n. 376,

zijne eeuwige schande, meer dan twintig jaren, zonder de bisschopswijding ontvangen te hebben, aan het hoofd des Bisdoms en bracht het als den ondergang nabij. In 1282 werden andermaal vele kerken, o. a. de *St. Pieter*, de *St. Jan*, de *Buurkerk* en *St. Kathrijnekerk*, en godsdienstige gestichten in *Utrecht* door eenen zwaren brand in asch gelegd, maar de Bisschop deed niets, om den toestand te verbeteren.

Het kon niet anders, of de regeering van JAN VAN NASSAU wekte onder geestelijken en leeken een hevig misnoegen, hetwelk eindelijk zoo hoog liep, dat in 1288 een algemeen kapittel werd gehouden, waarbij de metropolitaan van *Keulen*, graaf FLORIS V en vele edelen tegenwoordig waren, en waarop besloten werd, aan Paus NICOLAUS IV de afzetting van JAN VAN NASSAU te vragen. Een uitvoerig verslag vol klachten werd den Paus toegezonden, en deze antwoordde daarop met den Bisschop te sommeeren, zich binnen vier maanden bij den pauselijken Stoel te komen verantwoorden. [1])

JAN VAN NASSAU waagde dit niet, maar legde door afgezanten zijne waardigheid in de handen van den Paus neder en ontving gedurende zijn leven een jaarlijksch inkomen van de Utrechtsche Kerk (1290). [2]) Later werd hem vergund de wederrechtelijk genoten inkomsten te behouden, en werd hij van de beloopen kerkelijke straffen ontslagen (1291). [3])

Zeer tevreden over dezen uitslag trok hij zich terug, de schande nalatend, dat hij het *Sticht* weinig goed en veel kwaad gedaan had. De eenige weldaden, die van hem zijn opgeteekend, zijn, dat hij krachtige pogingen in het werk stelde, om den afbouw van den *Dom* te bevorderen [4]), en dat hij, »om de genegenheid en liefde, die hij de Utrechtsche Kerk toedroeg", de vijf kapittels niet lastig zou vallen, als

---

1) Bullar. Traject. I, n. 376.
2) Bullar. Traject. I, n. 381, 385.
3) Idem I, n. 388, 389. — Zie over zijn wanbeheer: Delprat, Het Bisdom van Utrecht en het graafschap Holland onder kerkel. ban (Kerkh. Archief, v. Kist en Moll, III, bl. 327, 355).
4) Dr. G. Brom in St. Bernulphus-gilde, verslag van 1889—90, bl. 39.

soms het jaargeld niet werd uitbetaald. Hij overleed in 1309, en werd in de *St. Lebuinuskerk* te *Deventer* begraven.

Als wijbisschoppen stonden hem ter zijde EGMUNDUS, Bisschop van *Curium*, [1]) Bisschop GUIDO, die te *Loosduinen*, zoo men de blijkbaar op een misverstand berustende overlevering gelooven wil, de 365 kinderen zou gedoopt hebben, welke gravin MARGARETHA *van Henneberg*, op de verwensching eener beleedigde moeder, tegelijk zou hebben gebaard; [2]) en eindelijk Bisschop BOUDEWIJN, die in ons land den kruistocht predikte. [3])

Treurig was de toestand der stad *Utrecht*. Door de oproerlingen van GIJSBRECHT *van Amstel* was het geheele stadsbestuur omvergeworpen, en de voornaamste edelen en aanzienlijken waren verbannen. Een zoogenaamd volksbestuur, hetwelk zich meer en meer zelfstandig en onafhankelijk van den bisschop trachtte te maken, had nu de macht in handen. Overal heerschte een ordelooze toestand, welke de keus van een geschikten opvolger zeer bemoeielijkte. [4])

Gods Voorzienigheid, die immer over de Kerk van *Utrecht* waakte, gaf wederom een bewijs van milde zorg. In JAN VAN ZIJRIK, uit het aanzienlijk geslacht van *Lotharingen*, werd aan het Bisdom een man geschonken, die èn in zijne geestelijke leiding èn in zijn wereldlijk bestuur een der uitstekendste bisschoppen is geweest, die op den stoel van *Utrecht* gezeteld hebben. Niet door de kanunniken gekozen, maar onmiddellijk door den Paus benoemd en bevestigd, kwam deze in het begin van 1291 naar *Utrecht* [5]).

---

1) Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem, XXI, bl. 9.

2) Batavia S. deel I, voorberichten, bl. CXVII en deel II, bl. 180. — De legende meldt, dat de gravin aan eene moeder, die van een tweeling was bevallen, het verwijt deed, dat zij buiten haar huwelijk had gezondigd. De beleedigde vrouw verwenschte haar; zij zou zooveel kinderen tegelijk baren, als er dagen waren in het jaar. Men vermoedt, dat de gravin van een tweeling beviel op Goeden Vrijdag, twee dagen voor Paschen, waarop toentertijd het nieuwe jaar begon.

3) Moll II, 1e st. bl. 22.

4) Zie over Jan van Nassau: J. H. Hofman, Bisschop Jan v. Nassau, (Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1898, bl. 97 vlg.) -- Batavia S. II, bl. 199 vlg. — Beka, pag. 92 vlg. — Moll II, 1e st., bl, 120 vlg.

5) Bullar. Traject. I, no. 385.

Spoedig doorschouwde hij den benarden toestand van het *Sticht.* Niet alleen waren de twee voornaamste vestingwerken in de macht van niet te vertrouwen edelen, maar ook waren de Utrechtsche burgers met een zwaren tol bezwaard, welken GIJSBRECHT *van Amstel* wederrechtelijk van hen hief. Aanstonds poogde de Bisschop, tegen terugbetaling van de pandsom, het slot *Vreeland* terug te bekomen; maar de onderhandelingen langs minnelijken weg bleven vruchteloos. Toen werd de Bisschop wel gedwongen, om met krijgsgeweld te beproeven, wat redelijk aanbod niet vermocht, en hij trok met een machtig leger te velde. GIJSBRECHT *van Amstel* zocht hulp bij zijn bondgenoot HERMAN *van Woerden,* en bij *Soestereind* kwam het, met schallende trompetten en vliegende vaandels, tot een geweldigen slag, waarin het leger van den Bisschop eerst overwon, doch daarna door HERMAN *van Woerden,* die zelf ernstig gewond werd, geheel verslagen en met groot verlies tot binnen *Amersfoort* teruggedreven werd [1]). De Bisschop, door deze nederlaag niet ontmoedigd en tot alles bereid, om de belangen van het *Sticht* te verdedigen, vroeg bijstand aan den Hollandschen graaf FLORIS V. Met macht van volk trok deze op naar het slot *Vreeland,* dat door ARNOLD *van Amstel,* GIJSBRECHT'S broeder, hardnekkig verdedigd werd, terwijl GIJSBRECHT zelf alles tot ontzet in gereedheid bracht. Maar FLORIS had ook hulptroepen uit *Zeeland* ontboden, die weldra onder aanvoering van KOSTIJN *van Renesse* kwamen opdagen. Bij *Loenen* ontmoetten de Zeeuwen het leger van *van Amstel,* en in een geweldigen strijd, waarbij het bloed bij stroomen vloeide, bleef de overwinning aan FLORIS. GIJSBRECHT werd gevangen genomen, en kreeg eerst na zes jaren zijne vrijheid terug, doch hij moest afstand doen van zijne bezittingen in *Gooiland, Muiden* en *Bijlmermeer,* zoodat deze streken, welke vroeger tot het *Sticht* behoorden, nu aan *Holland* kwamen. ARNOLD, de nederlaag zijns broeders vernemend, en zich niet langer durvende verzetten, gaf het slot *Vreeland* onder beding van lijfsbehoud over. Daarop trok het overwinnende leger naar het slot van

---

[1]) Beka, pag. 97 vlg. — Heda, pag. 225.

Montfoort, waar HERMAN *van Woerden* al zijne strijdkrachten had vereenigd. De Hollandsche graaf sloeg er het beleg om; maar een jaar was noodig, om de bezetting tot overgaaf te dwingen. Bij eene geweldige bestorming werd het kasteel ingenomen, en op de overwonnenen het recht des oorlogs toegepast. Allen op twee na werden onthoofd. HERMAN zelf ontsnapte. Na eenigen tijd verzoenden de Bisschop en FLORIS zich met de edelen; doch de heerlijkheid van *Woerden* ontviel aan het *Sticht* en werd voor langen tijd een leen van *Holland* [1]).

Ook ging onder de regeering van dezen Bisschop *Friesland* voor het *Sticht* verloren. Sinds jaren was dit gewest een blijvende twistappel tusschen *Holland* en *Utrecht*, totdat keizer RUDOLF *van Habsburg* in 1290 het voor goed in leen afstond aan den Gelderschen graaf REINOUD I. Dit voortdurend weggeschonken land wist doorgaans toch zijne zelfstandigheid te behouden.

Aan Bisschop JAN VAN ZYRIK wordt de lof gebracht, dat hij zijn uiterste best gedaan heeft voor de wereldlijke belangen van het *Sticht*, welke pogingen evenwel niet altijd met den gewenschten uitslag werden bekroond, wijl graaf FLORIS V, hoe edel ook in menig opzicht, en door het volk geëerd als »der keerlen God«, zich tegenover den Bisschop van *Utrecht* niet altijd even edelmoedig, soms zelfs bepaald trouweloos gedroeg, en niet schroomde hem overal, waar zijn belang het vorderde, afbreuk te doen. [2]) Van den beginne af trad de waardige kerkvorst in het voetspoor van de beste prelaten van zijnen tijd; maar straks zal hem de moed ontzinken bij den aanhoudenden tegenstand van FLORIS en de edelen. [3])

Maar hooger lof komt hem toe voor zijne zorg als Bisschop voor geestelijkheid en godsdienst. Zoo niet jaarlijks, dan toch van tijd tot tijd, hield hij diocesane-synoden, van welke minstens drie (in 1292, 1293 en 1294) voor het Bisdom veelbeteekenende gevolgen hadden. Hij bevorderde,

---

1) Beka, pag. 98.
2) Vgl. Archief v. d. gesch. v. h. aartsb. v. Utrecht, XXVI, bl. 330 vlg.
3) Vgl. Bullar. Traject. I, n. 416.

zooveel in zijn vermogen was, den goeden geest bij geestelijken en leeken. Om alle ondeugden en verkeerdheden onder hen te beteugelen, zond hij onderscheidene lastbrieven rond, waarin op het streng onderhouden der kerkelijke tucht werd aangedrongen, en kerkelijke straffen werden vastgesteld voor hen, die zich aan misdaden of ongodsdienstig leven schuldig maakten. Bovenal zorgde hij, dat overal, door geregelde prediking en voortdurend volksonderricht, het heilig Geloof, meer en beter gekend, ook meer en beter beoefend werd. [1]) Groot was zijn ijver voor den luister van het Huis des Heeren. De trotsche *Dom* van *Utrecht* kwam in zijnen tijd de voltooiing meer nabij en getuigde van zijne geloovende liefde. [2]) Zoowel leeken als geestelijken ondervonden onder elk opzicht de weldaden van zijn herderlijk bestuur en vaderlijke zorgen, en door den adel zijner deugden won hij de achting en den eerbied van allen, maar bovenal de liefde van zijn volk.

Onderscheidene gunsten, door hem van den Paus voor zichzelven en zijn volk verkregen, toonen ons, hoe hoog zijn bisschoppelijk bestuur aan het pauselijk hof werd gewaardeerd. Om den toestand der schatkist te verbeteren, vroeg en verkreeg hij verlof, om de inkomsten der beneficiën, welke binnen drie jaren zouden openvallen, gedurende het eerste jaar te mogen besteden tot schulddelging. Hij ontving de toenmaals geheel bijzondere voorrechten van een draagbaar altaar te mogen hebben, waarop hij de H. Mis mocht lezen of door een ander laten lezen, en zich een biechtvader te kiezen, die hem overal geldig kon absolveeren. Vele volmachten werden hem verstrekt, welke hem het bestuur van zijn uitgebreid Bisdom konden vergemakkelijken, o. a. om, zoo dikwijls hij zelf verhinderd was de kerken en kerkelijke plaatsen te visiteeren, een plaatsvervanger te mogen zenden. Ook werd hij ontslagen van de

---

[1]) Zie deze ordonantiën in Bat. S. II, bl. 219 vlg.

[2]) De brief van 8 Sept. 1288 over den afbouw van den Dom, door Moll (II, 1e st., bl. 411) aan Jan van Zyrik toegeschreven, is niet van dezen maar van Jan van Nassau. Vgl. Bullar. Traject. I, n. 376 in nota, en Dr. G. Brom in St. Bernulphus-gilde, t. a. p. — J. H. Hofman (Archief, XXV, bl. 1 vlg.) twijfelt aan de echtheid van dien brief.

belofte, bij zijne verheffing gedaan, om elke twee jaren de graven der H.H. Apostelen te *Rome* te bezoeken.[1])

Eene ernstige verwikkeling met de vijf kapittels over het leggen van een dam in den *IJsel*, die zelfs tot staking van den kerkelijken dienst aanleiding gaf, en nieuwe moeielijkheden met den domproost ADOLF *van Waldeck*, gevoegd bij den tegenstand, dien hij van sommigen van den adel ondervond, hebben den Bisschop wellicht bewogen, om aan den Paus ontslag uit zijne heilige bediening te vragen. Hij werd tenminste den 3[n] Februari 1296 door Paus BONIFACIUS VIII overgeplaatst naar den bisschoppelijken zetel van *Toul*, waarmede de Paus hem om zijne vele verdiensten wilde vereeren.[2])

Zes jaren had hij, als waardige opvolger van zoovele roemrijke voorgangers, den Utrechtschen stoel met groot beleid en waardigheid bekleed, en ging in *Toul* zijnen zegenrijken arbeid voortzetten. Hij overleed daar in 1305.[3])

Daags na de verplaatsing van JAN II VAN ZYRIK benoemde de Paus tot opvolger op den opengevallen zetel van *Utrecht* WILLEM II BERTHOLD, proost van *Leuven*, die om zijne ervarenheid in het kerkelijk recht zeer geroemd werd en aan het hof gewichtige betrekkingen had bekleed. Hij ontving de pauselijke bevestiging den 4[n] Februari 1296[4]) en werd door kardinaal MATHEUS, Bisschop van *Porto*, te *Rome* gewijd.

Bij zijne aankomst vond hij geheel *Utrecht* en *Holland* in de grootste opgewondenheid en verwarring, wegens den moord van graaf FLORIS V. HERMAN *van Woerden* had namelijk de nederlaag, door FLORIS hem toegebracht, niet kunnen vergeten, en GIJSBRECHT *van Amstel* tot eene samenzwering verleid, waartoe ook GERARD *van Velsen*, JAN *van Kuik* en andere edelen toetraden. Den 28[n] Juni

1) Bullar. Traject. I, n[is] 393, 395, 396, 402, 408. — Vgl. vol. II, Introd. pag. XLI seq.

2) Bullar. Traject. I, n. 416.

3) Zie over Jan van Zyrik: Moll II, 1e st., bl. 121 vlg. — Batavia S. II, bl. 206 vlg.

4) Bullar. Traject. I, n. 418.

1296 werd FLORIS bij *Muiderberg* laaghartig om het leven gebracht. Zijn lichaam werd te *Rijnsburg* begraven. [1])

De Bisschop besloot al zijn invloed aan te wenden, om den vrede en de eenheid in de ontstelde gemoederen te doen wederkeeren. Maar hoe vredelievend zijne bedoelingen ook waren, hij deed zich al te veel kennen als eenen verklaarden tegenstander van de Hollanders. Nog was men in de hitte der vervolging van 's graven moordenaren, en in onderlinge verdeeldheid omtrent de voogdijschap van FLORIS' zoon, JAN I, toen WILLEM BERTHOLD het geraden vond, voor de belangen van het *Sticht* op te treden, en het slot van *Muiden*, hetwelk door de Hollanders wederrechtelijk in bezit gehouden werd, op te vorderen. De bezetting evenwel, onder aanvoering van DIRK *van Haarlem*, weigerde zich over te geven, en eerst na hevigen strijd gelukte het den Utrechtenaren zich van het slot meester te maken. Aan de bezetting werd lijfsbehoud geschonken.

Aangemoedigd door deze overwinning, wendde de Bisschop zich tot de West-Friezen, om hen tot beteugeling van den overmoed der Hollanders aan te sporen, en zou, gelijk sommigen willen, maar niet bewijzen kunnen, geestelijke gunsten verleend hebben aan hen, die ter verdediging van het erfgoed van den H. WILLIBRORD de wapens zouden opvatten. Gretig gaven de West-Friezen aan de stem des Bisschops gehoor, maar zij werden in een bloedigen slag bij *Alkmaar* in 1297 door de Hollanders ten onder gebracht. Onmiddellijk beraamde de Bisschop nieuwe plannen. Hij zocht en vond hulp in het eigenlijke *Friesland*. Velen staken met hem de *Zuiderzee* over en zetten te *Monnikendam* voet aan wal; doch het Hollandsche leger overviel hen zoo geweldig, dat zij, om de slachting te ontkomen, in allerijl naar de booten vluchtten. De Bisschop zelf ontkwam ternauwernood, en stak in eene kleine boot naar *Overijsel* over.

JAN I *van Holland*, of beter gezegd WOLFERT *van Borselen*, die in naam van den ziekelijken JAN I het Hollandsche graafschap bestuurde, en in het recht des Bisschops niet berustte, begon nu van zijnen kant het *Sticht* te bestoken

[1]) Wagenaar III, bl. 64 tot 84.

en vorderde van GIJSBRECHT *van IJselstein*, dat deze zijn kasteel voor de Hollanders zou inruimen, ten einde vandaar zijne aanvallen te kunnen richten. GIJSBRECHT weigerde, wijl hij als maarschalk in den dienst des Bisschops was; maar spoedig werd zijne sterkte omsingeld en hijzelf gevangen genomen. Zijne gemalin BAARTE *van Heukelom*, ook BAARTE *van Arkel* genoemd, verdedigde het slot een jaar lang met groote dapperheid, maar moest het overgeven. De vroegtijdige dood van JAN I (10 Nov. 1299) maakte echter deze overwinning voor *Holland* ijdel.

Bij zijne benoeming tot Bisschop van *Utrecht* had WILLEM zich verplicht, de *Servitia* [1]) (eene bepaalde geldsom, welke de bisschoppen bij hunne verheffing aan het pauselijk hof te voldoen hadden,) op een vastgestelden tijd te *Rome* te storten; maar de tijdsomstandigheden hadden hem verhinderd zich van dien plicht te kwijten. De Paus sommeerde hem nu, om binnen twee maanden zich te komen verantwoorden; [2]) doch toen hij de reis meende te aanvaarden, werd hij door het volgende voorval verhinderd.

Bij al den ijver, welken WILLEM BERTHOLD aanwendde, om de rechten van het *Sticht* te herwinnen, ondervond hij groot verdriet van zijne eigen onderdanen. Zijn plan om den rustigen toestand van voorheen in *Utrecht* te herstellen, nadat reeds jaren de burgerkrijg geduurd had, deed den twist opnieuw ontvlammen. Reeds in het midden der dertiende eeuw had de stad *Utrecht* gemeentelijke zelfstandigheid verworven, en sinds bleef het haar streven om die te verzekeren, te vermeerderen en de onafhankelijkheid te verwerven. Het stadsbestuur was, gelijk reeds is opgemerkt, in handen van burgemeesters en schepenen, die, door de gilden der burgers gekozen, zich om het oppergezag van den vorst-bisschop weinig of niet bekommerden. Ook vele edelen, waarschijnlijk door *Holland* opgehitst, verzetten zich tegen den Bisschop, en twee partijen, die elkander hevig bestreden, maakten jaren lang het *Sticht*, maar vooral de stad *Utrecht*, het tooneel van vele verwoestingen. Zoover

---

1) Bullar. Traject. II, Introd. pag. XXXIV seq.
2) Bullar. Traject. I, nos. 437, 438, 439, 440.

zelfs ging de stoutmoedigheid der edelen, dat de burgemeester van *Utrecht*, JACOB *van Lichtenberg*, zich meester hield van de stad, zijne schendende handen sloeg aan den persoon des Bisschops en dezen in 1299 gevangen nam. Het landvolk echter bevrijdde zijnen herder; maar WILLEM gevoelde zich door dezen opstand zijner eigene kudde zóó beleedigd en geschokt, dat de last hem te zwaar viel. Na zijne bevrijding toog hij naar *Rome*, bracht er zijne verontschuldiging in en vroeg, na zich ook verantwoord te hebben omtrent de beschuldigingen door zijne vijanden bij den Paus ingebracht, ontslag uit zijne heilige bediening. Paus BONIFACIUS VIII, die hem welwillend ontving, stond echter, toen hij alles vernomen had, de gevraagde gunst niet toe, maar gelastte den Bisschop van *Munster*, EVERARD *van Diest*, om WILLEM tegen zijne vijanden te beschermen.

WILLEM keerde terug, verzamelde in *Overijsel* een talrijk leger en beproefde zijne bisschopsstad binnen te dringen. Dit mislukte. De edelen vereenigden zich, en den 4ⁿ Juli 1301 kwam het tot een hevig gevecht op de *Hooge Woerd*, niet ver van *Utrecht*. Eerst verklaarde zich de overwinning voor den dapperen en onvermoeiden Bisschop; maar toen deze in zijn toomloozen ijver, om de zijnen te bemoedigen, voor de derde maal door het bijna overwonnen vijandelijk leger rende, stortte hij van het paard, werd aanstonds gegrepen en laaghartig omgebracht. Zijn dood deed de krijgskans ten gunste der oproerlingen keeren. Het lijk des Bisschops werd door de Hospitaalridders naar *Utrecht* vervoerd en tijdelijk neergelegd in de *St. Kathrijnekerk*. Later werd het met groote plechtigheid in den *Dom* begraven. Een steenen kruis wees lang de plaats van de bloedige nederlaag aan.

Sommige geschiedschrijvers vermelden, dat WILLEM vechtende, het zwaard in de vuist, gesneuveld is. Andere schrijvers echter stellen ons dezen Bisschop voor als een zeer edel kerkvorst, als de bloem der geestelijkheid. Zij getuigen, dat de gewijde lofzangen bestierven in den mond der geestelijkheid, toen met het sneven van den Bisschop de geurige bloem werd weggerukt uit de gaarde der vromen. Hij was een godvruchtig man, vol liefde voor het

recht en vol ijver voor de geestelijke en tijdelijke belangen van zijn Bisdom, gelijk de gunsten getuigen, die hij voor het Bisdom van den Paus verkrijgen mocht. [1])

Dat hij oorlog voerde, was zijn plicht; maar dat hij tegen de kerkelijke wet in, welke den geestelijken verbiedt de wapenen ten aanval om de eigen lenden te gorden en met eigen arm in den strijd zich te mengen, zelf gevochten heeft en strijdende gesneuveld is, is onwaar en slechts een verdichtsel van lateren tijd. Onwraakbare getuigen verzekeren ons, dat de Bisschop, in de hitte van den strijd, waarschijnlijk door zijn persoon en waardigheid den vijand ontzag wilde inboezemen en de zijnen bemoedigen; doch hij viel van het paard en werd door een boer doodgeslagen. Zoolang het tegendeel niet bewezen is, mogen wij het voor zeker houden, dat zulk een Bisschop zijne waardigheid niet vergeten zal hebben. Dat hij bij den strijd zelf tegenwoordig was, strekt hem tot eer; want de hoogste belangen van het wereldlijk bestuur stonden op het spel. Hij kende en beminde het recht, wijdde zich met kloeken moed aan de vervulling zijner plichten, en stierf ervoor.

Zooals wij zeiden, had hij bij al zijn krijgsbedrijven ook zijn geestelijk bestuur trouw behartigd. In 1297 gaf hij een bevelschrift uit, waarbij volgens de kerkelijke voorschriften nadrukkelijk werd bepaald, dat aan geen persoon van onechte geboorte eene kerkelijke bediening mocht worden geschonken zonder pauselijke dispensatie, en dat niemand twee of meer kerkelijke ambten tegelijk bekleeden mocht. [2]) De goede geest der geestelijkheid had in die troebele tijden niet weinig geleden, en hier en daar kwamen voorbeelden van onwaardig gedrag en ongebondenheid voor. Doch in het handhaven der kerkelijke tucht, in het krachtig beteugelen van ongeregeldheden, zoowel onder de wereldlijke als reguliere geestelijken, heeft deze Bisschop zich onvergankelijken roem verworven. [3])

---

[1]) Bullar. Traject. I, nos. 420, 421, 422, 423, 425, 427, 428.

[2]) S. Muller, Het Rechtsboek van den Dom, bl. 50. — Bat. S. II, bl. 263 vlg.

[3]) Zie over Willem Berthold: J. H. Hofman, Willem Berthold, B. v. Utr., (Archief XXVI, bl. 324 vlg.) — Beka, pag. 101 vlg. — Bat. S. II, bl. 260 vlg. — Moll II, 1e st. bl. 125 vlg.

Bij de algemeene verwarring, door den treurigen dood van WILLEM BERTHOLD ontstaan, liet het zich gemakkelijk denken, hoe moeilijk de keus van een opvolger zou zijn. Vele edelen erkenden den bisschop niet meer als leenheer en gingen tot den graaf van *Gelder* over; op hunnen steun viel dus niet te rekenen. De graaf van *Holland*, JAN II, beval zijn broeder GUIDO VAN AVENNES aan, en het gelukte hem eenige kanunniken voor dezen te winnen; maar anderen schonken hunne stem aan den domproost ADOLF *van Waldeck*.

Niet weinige prelaten, o.a. de domdeken en andere kanunniken, die bekend stonden als vrienden van den overleden Bisschop, achtten zich in *Utrecht* niet meer veilig en gingen naar *Deventer*, waar zij de kanunniken ter vergadering opriepen, om eene nieuwe keus te doen. [1]) Doch gelukkig duurde de tweespalt niet lang. ADOLF werd nog in hetzelfde jaar door BONIFACIUS VIII tot bisschop van *Luik* benoemd [2]), zoodat GUIDO ongehinderd den zetel kon innemen. De tijd, waarop deze de bisschopswijding heeft ontvangen, is niet bepaald aan te geven; den 16n November 1302 was hij nog *electus*, en den 16n April 1303 noemde hij zich bisschop; tusschen beide datums ligt dus zijne wijding [3]).

Door de verwantschap van den Bisschop met den Hollandschen graaf heerschten gedurende zijne zestienjarige regeering rust en vrede tusschen *Utrecht* en *Holland*; maar wijl het *Sticht* moest deelen in de oorlogen van JAN II met de Vlamingen, kon er van die rust weinig worden genoten. In een gevecht met de Vlamingen op *Duiveland* werd de Bisschop gevangen genomen en naar *Vlaanderen* gevoerd (1304). Deze gevangenschap veroorzaakte dit goede, dat de twee partijen, die *Utrecht* verdeelden en elkander voortdurend bestookten, zich eendrachtig verbonden om, gedurende de gevangenschap des Bisschops, de onderlinge twisten te vergeten en het *Sticht* in goeden

---

1) Zie hunne oproeping in Archief XXVI, bl 438. vlg.
2) Bullar. Traject. I, no. 441.
3) Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, XXIV, bl. 318 vlg.

staat te bewaren. Lang echter duurde deze verbroedering niet. JACOB *van Lichtenberg*, het hoofd der edelen van de Hollandsche partij, en LAMBRECHT *de Fries*, die *Holland* vijandig was, deden opnieuw het oproer ontbranden en binnen *Utrecht* stroomen bloeds vloeien. De Vlamingen rukten tegen *Utrecht* op en trachtten de geestelijkheid over te halen, den gevangen Bisschop af te zetten, en in diens plaats WILLEM *van Gulik* te kiezen. Maar WITTE *van Haamstede*, te goeder uur in *Kennemerland* aangekomen, bezielde de Hollanders met nieuwen moed, versloeg de Vlamingen en dreef ze uit geheel *Holland.* Weldra werd nu de Bisschop uit zijne gevangenschap verlost en keerde hij naar *Utrecht* weder. Zooveel hij kon, trachtte hij de rechten der burgerij te bevestigen en het vuur des opstands te dempen; maar zijne pogingen vonden weinig steun. Eerst in 1310 gelukte het hem, eenige verzoening der partijen te bewerken [1]).

GUIDO VAN AVENNES had vóór zijne priesterwijding een wettig huwelijk gesloten en zijne dochter was gehuwd met den heer van *IJselstein* [2]). Hij wordt ons beschreven als een man van sierlijk uiterlijk en schoone gestalte, als vriendelijk, spraakzaam, helder van verstand, voorzichtig in beleid en om vele deugden te roemen; ook buiten het Bisdom werd hij zeer gewaardeerd. In de vasten van 1310 woonde hij eene provinciale synode te *Keulen* bij, en hield in den paaschtijd van hetzelfde jaar eene diocesane synode, van welke de statuten ons bewaard gebleven zijn.[3]) In 1312 was hij tegenwoordig op het concilie van *Vienne* in *Frankrijk*, waar Paus CLEMENS V, die den pauselijken zetel van *Rome* naar *Avignon* verplaatst had, hem, op aansporing van den Franschen koning FILIPS *den Schoone*, de eer van het kardinalaat aanbood. De nederige Bisschop echter achtte zich die eer niet waardig en verlangde liever tot het einde zijns levens den herdersstaf van *Utrecht* te voeren. De koning,

---

1) Nuyens V, bl. 119 vlg.
2) Drakenborch, Algem. voorrede, bl. 156.
3) Bat. S. II, bl. 271 vlg.

over de nederigheid van den Bisschop ten hoogste verwonderd, schonk hem een rijk jaargeld. [1])

Vóór zijn vertrek naar *Vienne* was de Bisschop begonnen een sterk fort te bouwen te *Stellingwerf*, om de altijd onrustige Friezen in bedwang te houden. Een valsch gerucht, dat de Bisschop overleden was, bracht de Friezen, die den bouw met leede oogen aanzagen, in opstand. Zij belegerden het slot *Vollenhoven*, waar 's Bisschops broeder HERMAN het bevel voerde. Zoodra GUIDO dit vernam, keerde hij naar het vaderland terug, zocht hulp bij graaf WILLEM III, die JAN II was opgevolgd, en trok op, om *Vollenhoven* te ontzetten. Een moedige uitval der bezetting, bij de nadering der bisschoppelijke legers, dreef de Friezen op de vlucht, die wegens zware stormen en regenvlagen niet verder konden vervolgd worden [2]). Ten gunste van WILLEM III zag GUIDO van zijne steeds volgehouden rechten op de heerlijkheden van *van Amstel* en *Woerden* af.

In *Utrecht* zelf bleef het immer oproerig. Wel waren de onlusten voor eenigen tijd gestild, maar niet onderdrukt. Het spreekt vanzelf, dat de schatkist van het *Sticht* het weder had moeten ontgelden. Paus BONIFACIUS VIII had goedgunstig toegestaan, dat eenige inkomsten van opengevallen geestelijke beneficiën gebruikt mochten worden tot delging van schuld (1302) [3]), maar veel had dit niet gebaat. Om nu het *Sticht* niet te bezwaren door de bisschoppelijke hofhouding, gaf GUIDO het bestuur des Bisdoms in de handen zijner vicarissen, toog naar *Frankrijk* en bleef er vier jaren. Maar de armoede werd weder vergroot door een verschrikkelijken hongersnood in 1316. Toch gelukte het den Bisschop het *Sticht* van nieuwe schulden vrij te houden.

In 1317 keerde GUIDO weder, om in vrede zijn Bisdom te besturen, maar ook om de overtreders der bestaande wetten streng tot hunnen plicht te brengen. Een voorbeeld hiervan stelde hij in JAN *van Kuilenburg* en NICOLAAS

1) Relatio Jacobi de la Torre, 1656, (Archief X, bl. 131).
2) Vgl. Bullar. Traject. I, no. 513, 558.
3) Bullar. Traject. I, no. 444, 503.

VAN CATS, die, als voogden over den minderjarigen GIJSBRECHT *van Gooi*, niet eerlijk handelden. GUIDO riep hen ter verantwoording; maar zij weigerden. De Bisschop, zijnen plicht indachtig, om minderjarigen te beschermen, sloeg, door Hollanders geholpen, het beleg om het slot *Gooi* en benauwde het zóó, dat de bezetting tot overgaaf gedwongen werd en de voogden den Bisschop voldoening gaven. Doch in den nacht, die op de overgaaf volgde, werd GUIDO door eene hevige ziekte plotseling aangetast en blies den laatsten adem uit. Men vermoedt, dat hij vergiftigd is geworden, te meer wijl de edelen, oogenblikkelijk langs sluipwegen genaderd, zich weder van het slot meester maakten, zoodat men nauwelijks den tijd had, om het lijk des Bisschops naar *Utrecht* te vervoeren, waar het met eerbied en rouw in den *Dom* ter aarde werd besteld (29 Mei 1317). [1])

Op zulk eene beklagenswaardige wijze eindigde GUIDO VAN AVENNES zijn werkzaam en lofwaardig leven. Meer nog dan voor de tijdelijke belangen van het *Sticht*, had hij voor het geestelijk heil der hem toevertrouwde kudde zorg gedragen. Nog zijn de bewijzen voorhanden, hoe hij geijverd heeft, om allen van het kwaad af te houden en tot het goede aan te sporen, en hoe hij de geestelijken vooral tot een heilig en godvruchtig leven vermaande. [2]) Drie kasteelen, *Goor*, *Dullenburg* en *Stoutenburg*, werden door hem aan *St. Maarten* geschonken. [3])

Zijn wijbisschoppen heetten JOANNES, Bisschop van *Scopië*, en JACOB *van Denemarken*, Bisschop van *Zuden*.

Onder de regeering van GUIDO werd de zetel der *St. Walburgisproosdij*, eene der hoofdkerken van het Bisdom, van *Tiel* naar *Arnhem* overgeplaatst. Hevige twisten tusschen de kanunniken en de burgers van *Tiel*, waarbij sommige kanunniken het leven hadden verloren, maakten hun verblijf daar onmogelijk. GUIDO en het domkapittel

---

1) Beka, pag. 109.

2) Bat. S. l. c. Ordinantiën van Guido. — S. Muller, Het rechtsboek v. d. Dom, bl. 164—170.

3) Over Guido vergelijke men Beka, pag. 105 vlg. — Heda, pag. 229 vlg. — Bat. S. II, bl. 268 vlg. — Moll I, 1e st. bl. 128 vlg. — Blok, II, bl. 160 vlg. — Nuyens V, bl. 119 vlg.

hechtten aan die verplaatsing hunne goedkeuring, doch kwamen daardoor in een proces met de vier andere Utrechtsche kapittels, die gebelgd waren, wijl zij in deze zaak niet behoorlijk waren erkend. De overplaatsing van het Tielsche kapittel geschiedde in 1314, misschien iets vroeger; doch het proces schijnt eerst in 1328 geeindigd te zijn. [1])

Nog vóór de keus van een nieuwen bisschop in 1317 ontstond er wederom eenige spanning tusschen de Utrechtsche kapittels over de aanstelling van een vicaris-capitulaar, wijl het domkapittel de anderen van deze benoeming wilde uitsluiten. De spanning werd nog grooter, toen het domkapittel en het kapittel van *Oud-Munster,* met miskenning van het gewoonterecht, zelfs het recht tot de bisschopskeus aan de andere kapittels wilden betwisten. Waarschijnlijk waren de gemoederen door bovengenoemd proces over *Tiel* in beweging gebracht. Bij de eerste stemming op het algemeen kapittel verkreeg FREDERIK VAN ZYRIK, proost van *St. Pieter* te *Utrecht*, negen en dertig en HENRICUS *van Spanheim*, proost van *Aken*, zestien van de vijf en vijftig stemmen. Op aandringen van graaf WILLEM III *van Holland* werd bij eene tweede stemming FREDERIK VAN ZYRIK algemeen gekozen. Deze ontving van Paus JOANNES XXII te *Avignon* zijne bevestiging en werd door kardinaal BERENGARIUS, bisschop van *Porto*, tot Bisschop gewijd. [2])

Deze keus was echter het *Sticht* niet ten zegen. Alles wat zijn voorganger met veel moeite en zorgen had bijeengehouden, ging onder dezen Bisschop verloren, en het *Sticht* werd zelfs met nieuwe schulden bezwaard. Door schromelijke geldverspilling verloor FREDERIK weldra de achting der geloovigen, en de toestand werd nog erger, toen hij door nieuwe en drukkende belastingen het volk verbitterde.

Weder stonden de edelen tegen den Bisschop op, met name de heeren van *Lijnden*, *Kesteren* en van *Ommeren*, en verbrandden het nieuwe slot *Dullenburg*. FREDERIK

---

[1]) Nijhoff, Wandel. in de omstreken van Arnhem, 5e dr., bl. 28 vlg., en de daar aangehaalde schrijvers. — Moll II, 1e st., bl. 317 en 318.

[2]) Bullar. Traject. I, n. 552. — S. Muller Fz. Regesten enz. n. 127.

zocht hulp bij REINOUD I *van Gelder*, en deze zou den Bisschop wel geholpen hebben, als hij niet door zijnen ontaarden zoon in den kerker geworpen was. Toen wendde FREDERIK zich tot WILLEM III *van Holland* en, door dezen bijgestaan, bracht hij de opstandelingen ten onder. Zij werden verplicht den Bisschop geheele voldoening te geven en het slot *Dullenburg* uit eigen middelen weder op te bouwen. Later verpandde hij, om aan geld te komen, het slot *Vollenhoven* aan den graaf van *Gelder*, en veroorzaakte daardoor nieuwe ontevredenheid. Den 13n November 1320 sloot de Bisschop een verbond met OTTO, graaf van *Tekenenborch* en *Diepenheim*, om elkanders onderdanen tegen moedwil en overlast te beschermen. [1])

Is deze Bisschop als wereldlijk vorst minder te prijzen, als Bisschop mag hij aanspraak maken op den lof, dat hij de wetten der H. Kerk streng deed onderhouden. In 1318 belegde hij te *Utrecht* eene synode en drong er krachtig op aan, dat zij, die een kerkelijk beneficie bezaten, op de plaats zelve van hun beneficie zouden wonen, en dat geen burgerlijke ambtenaar zich met kerkelijke aangelegenheden zou inlaten; ook bevorderde hij de eendracht tusschen de wereldlijke en reguliere geestelijken. [2])

Den 22n Maart 1321 was door FREDERIK VAN ZYRIK de eerste steen gelegd van den trotschen toren, die den nu voltooiden *Dom* van *Utrecht* zou volmaken. Zestig jaren is aan dien toren gebouwd. Hij heeft een hoogte van 109 meters en prijkt in top met het beeld van *St. Martinus*. Twaalf klokken van ontzaglijk gewicht riepen de geloovigen ten tempel. Het speelwerk, uit 42 klokken bestaande, is uit vijf dezer klokken gegoten, en is derhalve van later dagteekening. Met recht was de kathedraal de glorie van het *Sticht*, en haar grootsche bouw, hare rijk gesierde altaren, kostbare monumenten en heerlijke schilderijen, getuigden eeuwenlang van den verheven kunst- en godsdienstzin onzer katholieke voorvaderen, die, opgekweekt in den geest van St. WILLIBRORD, zulk een tempel

---

[1]) Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, XI, bl. 397.

[2]) Bat. S. II, bl. 313.

tot Gods eer wisten te stichten. Hoe jammer, dat de hervorming dien tempel heeft ontwijd (8 Maart 1580), en dat de storm van 4 Augustus 1674 nog slechts een stuk, het koor en de kruispanden, van dit heiligdom heeft overgelaten.

FREDERIK VAN ZYRIK regeerde slechts vijf jaren en overleed op zijn kasteel *Horst* den 20n Juli 1322. Hij werd, naar het schijnt, op denzelfden dag te *Utrecht* in den *Dom* begraven. [1])

Nauwelijks was de tijding van FREDERIK'S dood bekend, of graaf WILLEM bevond zich met gewapend gevolg binnen *Utrecht*, om de verkiezing van den reeds genoemden wijbisschop JACOB *van Denemarken*, Bisschop van *Zuden* en kommandeur der *St. Jans-orde* te *Utrecht*, te bewerken; doch de kanunniken schenen den drukkenden invloed der Hollandsche partij meer dan ooit moede te zijn, en brachten, op twee na, alle stemmen uit op den domdeken JACOB VAN OUTSHOORN. Niet zonder twist, die zelfs vrees voor oproer baarde en WILLEM de stad deed verlaten, werd de verkiezing van JACOB VAN OUTSHOORN volgehouden en door den Keulschen metropolitaan HENDRIK bekrachtigd. [2]) Uit toorn stak WILLEM het slot van *Doorne*, hetwelk den nieuwen Bisschop toebehoorde, in brand, en JACOB *van Denemarken*, die, hoe eerzuchtig ook, wel inzag, dat hij niets zou kunnen uitwerken door geweld, trachtte langs een anderen weg den Utrechtschen zetel te bereiken.

De gezondheidstoestand van JACOB VAN OUTSHOORN was zwak en voorspelde geen lang leven. Om nu nieuwe tooneelen van wanorde bij de volgende bisschopskeus te

---

[1]) Zie over Frederik v. Zyrik: Beka, pag. 111. vlg. — Heda, pag. 238 vlg. — Batavia S. II, bl. 311 vlg. — Moll II, 1e st., bl. 131 vlg. — Drakenborch, bl. 139.

[2]) De verkiezing van Jacob van Outshoorn is niet door den Paus bekrachtigd. (Zie Bullar. Traject. vol. II, Introd, pag. XXXIII en vol. I, n. 610). De reis derhalve, welke Bat. S. (II, bl. 321) en Moll (II, 1e st., bl. 134) de boden laten doen met aanzienlijke schatten voor den Paus, waardoor de elect en zijne gansche familie in den grond zeilden, behoort tot de fabels.

voorkomen, werd door Paus JOANNES XXII het besluit uitgevaardigd, dat de eerstvolgende bisschop onmiddellijk door den paus zou worden gekozen. [1]) JACOB *van Denemarken*, die tot de uitvaardiging van dit besluit het zijne had bijgedragen, rekende daarbij op den invloed van WILLEM bij den paus en bleef inmiddels als wijbisschop werkzaam.

Zeer dikwijls zien wij in de middeleeuwen de Pausen gebruik maken van dit *reservatierecht*, dat is, het recht, om in zekere gevallen, van hun oordeel afhankelijk, zich de benoeming van een bisschop, buiten de kapittels om, voor te behouden *(reserveeren)*. De telkens voorkomende geschillen onder de kanunniken, de overmoedige drang der wereldlijke vorsten, de dikwijls treurige toestand van het *Sticht*, maakten het gebruik van dit recht dikwijls noodzakelijk; want bijna iedere bisschopskeus had aan *Utrecht* in oneenigheid en oproer meermalen burgerbloed gekost. Toch kon het reservatierecht der Pausen niet altijd alle tweespalt voorkomen. [2])

Werkelijk stierf JACOB VAN OUTSHOORN nog vóór hij de bisschoppelijke wijding had ontvangen. Sommigen meenen, dat hij vergiftigd is (21 September 1322). Hij was een vroom en geleerd man, wiens hoop, om het Bisdom tot nut te zijn, niet werd vervuld. [3])

Ondanks het pauselijk besluit gingen eenige kanunniken toch tot eene nieuwe verkiezing over en brachten hunne stemmen uit op JAN *van Bronkhorst*, een aanzienlijk Geldersch edelman en proost van *St. Salvator*. De Paus echter vernietigde, gelijk te verwachten was, deze geheel onwettige keus; maar het verlangen van JACOB *van Denemarken* werd niet bevredigd. Aan JAN III VAN DIEST, van Brabantschen adel en proost van *Kamerijk*, werd de Utrechtsche mijter geschonken, wijl diens benoeming door JAN III *van Brabant*, WILLEM III *van Holland* en REINOUD *van Gelder*

---

[1]) Bullar. Traject. I, n. 610.
[2]) Bullar. Traject. II, Introd. pag. XXXI seq.
[3]) Zie Bat. S. II, bl. 320 vlg. — Beka, pag. 112 vlg. — Heda, pag. 239 vlg. — Moll II, 1e st., bl. 133 vlg. — Drakenborch, bl. 56, 57.

werd ondersteund. De nieuwgekozene had nog slechts de mindere orden ontvangen, maar nam bezit van den zetel en ontving, doch eerst in 1324, de bisschopswijding. [1])

De gunst, hem door den Hollandschen graaf bewezen, werkte zeer nadeelig op de belangen van het *Sticht,* vooral daar deze Bisschop een zwak bestuurder was zonder eenig beleid.

Meer dan een zijner voorgangers was het graaf WILLEM III gelukt, zich in de zaken van het *Sticht* in te dringen, nu eens door hulp in den oorlog, dan weer door familiebetrekkingen, maar niet het minst door de keus van JAN VAN DIEST. Hij vorderde van dezen wat hij wilde, en als zijn verlangen niet aanstonds werd bevredigd, trok hij, om zijnen wil kracht bij te zetten, het zwaard. Dit geschiedde o. a. toen de kapittels niet spoedig genoeg genegen waren, om de dijken te versterken, die in 1323 bij eene overstrooming waren doorgebroken. Onverhoeds deed hij een inval in *Mijdrecht*, dat aan het *St. Janskapittel* behoorde, roofde het vee en legde het dorp in asch.

Nog op eene andere wijze deed hij zijne macht in het *Sticht* stijgen. Hij schoot aan het Bisdom groote geldsommen voor en nam daarvoor het hechtste bolwerk tegen *Holland,* het slot *Vreeland,* in pand. In 1329 had de regeering van *Utrecht* het huis van JAN *van Lichtenberg,* die verbannen was, openbaar verkocht; maar wijl de Lichtenbergers steeds de Hollandsche partij waren toegedaan, nam WILLEM de zaak voor hem op en deed de stad zwaar tuchtigen. [2])

JAN VAN DIEST zag dit alles lijdelijk aan, en geraakte geheel in de macht van WILLEM, toen hij dezen weder noodig had tegen HENDRIK, kastelein op het slot *Hagenstein,* die door gedurige strooptochten het volk verontrustte. De graaf bedwong den kastelein, maar ontnam *Hagenstein* aan het *Sticht*, bracht het onder *Holland*, en verkocht het aan ZWEDER *van Vianen* en HUIBERT *van Schenk.* Een zekere GIJSBERT in *Nijevaart* was vermoord, en ten gevolge

---

[1]) Bullar. Traject. I, n. 610, 619. — Drakenborch, bl. 95.

[2]) S. Muller Fz. Regesten enz. n. 162.

daarvan ontstond een oproer. WILLEM *van Duivenvoorde*, die den moord wilde wreken, bracht eene talrijke bende op de been. Weder moest WILLEM te hulp komen, en het gelukte dezen den vertoornden edelman te bedwingen; doch om zichzelven te beloonen, ontnam hij den Bisschop de weinige rechtsmacht, welke deze daar nog bezat. Ook *Oostergoo* en *Westergoo* werden door den graaf aan den Bisschop ontweldigd. Het scheen wel, alsof geheel het wereldlijk bestuur van het *Sticht* aan graaf WILLEM was opgedragen; want hij deed, wat hij wilde, en werd gehoorzaamd.

Maar de ellende der regeering van JAN VAN DIEST zou nog grooter worden. Bij den reeds genoemden wijbisschop, JACOB *van Denemarken*, en bij graaf WILLEM had de Bisschop zich zoo in schulden gestoken, dat hij alle bisschoppelijke inkomsten aan beiden moest afstaan en slechts een klein jaargeld overhield. Hij beklaagde zich bij den Paus, en verkreeg verlof, om van de verschillende geestelijke instellingen des Bisdoms eene matige toelaag te vragen en aan te nemen (1326). [1]) Toch deed de behoefte aan geld zich nog meer gevoelen, vooral toen hij in 1331 het graafschap *Diepenheim* en *Dalem* voor het *Sticht* had aangekocht. Op nieuw verkreeg hij van den Paus volmacht, om voor dezen aankoop giften te vragen, en de dan nog noodige gelden te leenen (1332); [2]) maar hij verkocht, zonder daartoe gemachtigd te zijn, eenige kapittelgoederen en verpandde *Doorne*. Bovendien beging hij de dwaasheid, om het bestuur van zijn gebied toe te vertrouwen aan zes voogden, die, meer op eigen dan op algemeen belang bedacht, de kasteelen *Stoutenburg* en *Horst* vervreemden.

Terwijl WILLEM zijn gezag en invloed in het *Nedersticht* uitbreidde, trachtte REINOUD II *van Gelder*, de *Zwarte* genaamd, hetzelfde te doen in het *Oversticht*, en dwong den Bisschop hem *Salland*, *Twente* en *Vollenhoven* te verpanden. [3]) Zelfs kwamen beide vorsten met elkander in onder-

---

1) Bullar. Traject. I, n. 680.
2) Bullar. Traject. I, n. 883, 884.
3) Bullar. Traject. II, Introd. pag. XX.

handeling, om het geheele wereldlijk gezag des Bisschops voor zich en hunne nakomelingen samen te deelen; maar een verdrag kwam niet tot stand. [1]) Feitelijk waren WILLEM en REINOUD de zelfstandige meesters, die de oppermacht in handen hadden.

In één woord, de luister van het zoo machtige *Sticht* liep gevaar onder dezen Bisschop ten onder te gaan. Terwijl de eerzuchtige naburen het land tot een speelbal hunner staatkunde maakten, zochten de steden bescherming bij deze vorsten, wijl zij die bij hunnen eigen vorst-bisschop niet meer vonden. Oproerige edelen, zooals de heeren van *Voorst* en van *Rechteren* in *Overijsel*, vatten de wapenen op tegen hunnen leenheer, den Bisschop, die, deels door eigen zwakheid, deels door de kuiperijen en het geweld zijner machtige buren, zijn gezag niet meer kon handhaven.

Toch bezat graaf WILLEM III, hoewel een geslepen en listig staatsman, vele deugden, en maakte hij zich in zijne regeering bij het volk zóó bemind, dat hij den eerenaam van *den Goede* verwierf. Hij overleed in 1339 en werd door zijn zoon WILLEM IV opgevolgd.

Na een voor de tijdelijke zaken van het *Sticht* heilloos bestuur van achttien jaren, overleed JAN VAN DIEST, hoogstwaarschijnlijk in 1340. Van zijn bestuur kan alleen gezegd worden, dat hij een kapittel van twaalf kanunniken stichtte te *Amersfoort*, de heerschappij verwierf over het bovengemelde graafschap *Diepenheim* en *Dalem*, en aan de magistraten van *Holland* en *Zeeland* volmacht gaf, om de geestelijken, die de kerkelijke tucht niet onderhielden, met gevangenis te straffen. Het overige, wat hij deed, was in het nadeel van zijn Bisdom. [2])

Een uitdrukkelijk bevel van Paus BENEDICTUS XII reserveerde de keus eens opvolgers aan den Heiligen Stoel, terwijl tevens, om bij de kanunniken eene herhaling van onwettige

---

[1]) S. Muller Fz. Schetsen uit de Middeleeuwen, Amsterdam, 1900, bl. 21. — Nuyens V, bl. 122, 123.

[2]) Zie over Jan van Diest: Beka, pag. 113. — Bat. S. II, bl. 324 vlg — Moll II, 1e st., bl. 141 vlg. — Muller, Schetsen enz. bl. 7 vlg. — Blok II, bl. 162, 163.

verkiezing te voorkomen, den metropolitaan van *Keulen* was opgedragen, om te zorgen, dat niets tegen deze reservatie zou worden ondernomen (1 Juli 1340.) [1]) Toch kwamen de kanunniken bijeen, en op voorstel van WILLEM IV, die den invloed zijns vaders op het *Sticht* wilde behouden, werd door eenigen de Utrechtsche kanunnik JAN VAN ARKEL, door anderen, op raad van den graaf van *Gelder*, de vroegere kandidaat, JAN *van Bronkhorst*, gekozen. De Paus ging beider keus voorbij, en benoemde voor den openstaanden zetel NICOLAUS DE CAPUTIO, een Romeinsch edelman, auditeur der *Rota Romana.* [2]) Zoolang deze nog geen bezit van den zetel genomen had, werd graaf WILLEM tot voogd van het *Sticht* aangesteld.

Maar de nieuwe Bisschop kwam niet. Een deel der geestelijkheid en van het volk wilde hem niet erkennen; en toen zijn afgevaardigde het *Sticht* vol schulden, de schatkist ledig, de sloten en sterkten verpand, de burgerij verdeeld, en de edelen oproerig had gevonden, schrikte NICOLAUS voor de hem opgedragen bediening terug, en vroeg den Paus zijne benoeming weer in te trekken. Dit geschiedde. Hij werd bisschop van *Frascati* [3]), verkreeg later, in 1350, de proosdij van *Deventer*, en werd onder de kardinalen opgenomen. Immer bleef hij het Bisdom van *Utrecht* gunstig genegen; want, toen hij in *Perugia (Italië)*, bij het reeds bestaande gymnasium, een collegie stichtte voor studenten in de Godgeleerdheid en het kerkelijk recht, kregen de bisschop en het domkapittel van *Utrecht* de volmacht, om er twee studenten te plaatsen uit de steden *Utrecht* en *Deventer* [4]). Hij stierf te *Rome* in 1368. [5])

---

1) Bullar. Traject. I, n. 974, 975.

2) Bullar. Traject. I, n. 977, 978, 982.

3) Zie Bullar. Traject. II, n. 1765. Eerst is hij Bisschop van Vercelli geweest.

4) Moll. II, 2e st. bl. 299.

5) Beka, pag. 117 vlg. — Batavia S. II, bl. 333 vlg. — Moll II, 1e st. bl. 143 vlg.

§ V. JAN VAN ARKEL, BISSCHOP VAN UTRECHT.

Na al deze gebeurtenissen had het Bisdom meer dan ooit behoefte aan een man, die beleid, wilskracht en macht bezat, om de Kerk van *Utrecht* uit haren treurigen toestand weder op te heffen, en die bekwaam was, om hare heilige rechten met onwrikbaren moed te handhaven en te sterken. Door de barmhartigheid Gods, wiens Voorzienigheid zich hier in het duidelijkste openbaart, werd die man geschonken in Bisschop JAN VAN ARKEL. [1])

Geboren uit een der oudste, aanzienlijkste en machtigste Hollandsche adellijke geslachten en van moederszijde verwant aan den graaf van *Kleef*, had deze voortreffelijke man pas den ouderdom van acht en twintig jaren bereikt, toen hij tot de bisschoppelijke waardigheid werd verheven; doch in wetenschap, beleid en doorzicht overtrof hij velen. Hij was een man van groote en uitmuntende gaven en buitengewone talenten; als vorst zeker een der krachtigsten, die den bisschoppelijken zetel van *Utrecht* hebben bekleed; als bisschop een ijverig en godsdienstig opperpriester van veelzijdige kennis, die, onvermoeid voor het zielenheil zijner onderdanen bezorgd, op het onderhouden der kerkelijke tucht steeds krachtig bleef aandringen en in de geestelijke bediening zich boven menigen voorganger en opvolger onderscheidde.

Ware zijne geschiedenis, in verband met den tijd waarin hij leefde, meer bekend, hij zou terecht genoemd worden onder de grootste mannen, op wie ons vaderland roem kan dragen. Maar de wijze, waarop de vaderlandsche geschiedenis na de hervorming jarenlang bestudeerd en ons verkondigd is, leert ons genoeg, wat kwade trouw vermag tegen alles, wat waarlijk groot en verheven was onder de katholieke voorvaderen, en vooral als het, zooals hier, een

---

[1]) Zie J. Th. Beijsens, Jan v. Arkel, B. v. Utr. (De Katholiek, 1893, dl. 104, bl. 341 vlg. — 1894, dl. 105, bl. 310 vlg. — dl. 106, bl. 234 vlg. — 1895, dl. 108, bl. 1 vlg.). - Beka, pag. 117 vlg. — Heda, pag. 242 vlg. — Batavia S. II, bl. 337 vlg. — Moll II, 1e st., bl. 145 vlg. — Blok II, bl. 164 vlg. — Nuyens V, bl. 123, vlg.

voortreffelijken katholieken bisschop geldt, die èn als vorst èn als bisschop zijne heilige rechten tegen de wereldlijke vorsten met onverzettelijke vastheid wist te verdedigen. Gebreken, vooral het maken van schulden, worden hem ten laste gelegd; maar behalve dat deze, zooals veelal gebeurt, sterk overdreven zijn, moeten zij voor een goed deel aan de moeielijke omstandigheden, in welke hij verkeerde, worden toegeschreven. Groot waren de verwachtingen, die men van dezen Bisschop koesterde, en tot zijne groote eer heeft hij er niet alleen aan beantwoord, maar ze zelfs ver overtroffen. Voor geen strijd of offer is hij teruggedeinsd, om het vervallen *Sticht* tot zijn vroegeren luister weder op te voeren. [1])

Bij zijne verheffing, welke den 20ⁿ November 1342 onmiddellijk van Paus CLEMENS VI, zonder tusschenkomst der kapittels, uitging [2]), bevond hij zich te *Avignon*, de tijdelijke residentie der pausen. Hij was nog-slechts diaken, doch ontving de priester- en bisschopswijding van kardinaal GANCELINUS, bisschop van *Albano* (25 April 1343), en haastte zich naar *Utrecht*, waar hij met groote plechtigheid werd ingehaald.

Nauwelijks had hij den zetel beklommen, of hij deed zich kennen als de krachtvolle vorst, die de wanorde, in welke de geestelijke en wereldlijke zaken verzonken lagen, met alle macht zocht te weren. Het voortdurend geldgebrek was onder zijne voorgangers eene der grootste oorzaken van verval; hij besloot dus de financiën te verbeteren. Hij vroeg en verkreeg van den Paus verlof, om de tienden van alle kerkelijke inkomsten voor eenmaal als liefdegaaf te mogen vragen ten bate van het Bisdom [3]), ging, om het *Sticht* zoo min mogelijk te bezwaren, gelijk zijn voorganger, naar het buitenland, en vestigde zich te *Grenoble* (1345), waar hij als een stil en ambteloos burger leefde. Want om niet alle aanzien bij onderdanen en

[1]) De karakterschets, welke Mr. Jacob van Lennep ons van Jan van Arkel in „*De Roos van Dekema*" geeft, is uitsluitend het werk der romantische verbeelding van den schrijver.

[2]) Bullar. Traject. I, no. 1046.

[3]) Bullar. Traject. I, no. 1063.

naburen te verliezen, moest de bisschop van *Utrecht* eene vorstelijke hofhouding onderhouden. Al wilde hij ook voor zichzelven een sober, nederig en zelfs armoedig leven leiden, de eer der bisschoppelijke waardigheid en het hoogste gezag van wereldlijk vorst vorderden eene uiterlijke pracht en een schitterend vertoon, in overeenstemming met die hooge bedieningen. Onbillijk en onrechtvaardig is het, de weelde van het bisschoppelijk hof tot een verwijt tegen den persoon des bisschops zelven te maken, wanneer er geen bewijzen zijn, dat deze daarin buitensporig is te werk gegaan. Hoevele schrijvers, die onophoudelijk op die weelde en rijkdommen van bisschoppen en kloosterabten smalen, zouden zich diep ongelukkig gevoelen, als zij even streng en sober moesten leven, gelijk zoovele eerbiedwaardige geestelijke overheden te midden van al hunne rijkdommen geleefd hebben.

Tijdens zijne afwezigheid vertrouwde hij de leiding der wereldlijke en geestelijke zaken toe aan zijn broeder ROBERT *van Arkel*, heer van *Asperen*, en aan zijn vicaris ZWEDER UTERLOE. Hierover geraakte graaf WILLEM IV ten hoogste gebelgd; hij meende recht te hebben de voogdij over *Utrecht* te blijven voeren, gelijk hij dat te voren gedaan had. Bovendien zag hij met leede oogen, dat de Bisschop het bespaarde geld gebruikte, om het eene kasteel na het andere uit het pandschap te lossen en aan het *Sticht* terug te brengen. De kasteelen *Horst*, *Stoutenburg* en *Vreeland* met onderhoorigheden, het slot *Vollenhoven* met *Salland*, het slot van *Goor* met *Twente* vielen weldra weder aan het *Sticht*, en allerlei schulden, welke het *Sticht* tegenover *Holland*, *Gelre* en anderen had aangegaan, werden afbetaald. WILLEM spaarde geen moeite om zijne partij binnen *Utrecht* tegen den Bisschop opnieuw op te zetten; maar de partij des Bisschops behield de overhand.

Verstoord greep WILLEM naar de wapenen en sloeg een nauw beleg om *Utrecht* (1345). Aanzienlijk was zijne macht en vele oproerige edelen stonden hem ter zijde. Met dertien stormtuigen beukte hij bijna zes weken de muren, en waagde zichzelven zoo nauw in den strijd, dat hij aan den hiel gewond werd. ROBERT verdedigde de stad met leeuwen-

moed en liet in allerijl den bisschop waarschuwen. Deze kwam onmiddellijk terug, en het gelukte hem, door bemiddeling van JAN *van Beaumont*, oom van WILLEM, een wapenstilstand te verkrijgen tot den 11ⁿ November des jaars; echter op vernederende voorwaarden. Vijfhonderd burgers in linnen boetekleederen, met alle uiterlijke teekenen van rouw, moesten den graaf te voet komen vallen; vijfhonderd anderen hem met de wapenen komen dienen; een gedeelte der stadsmuren moest afgebroken, en eene straat, die lang de Hollandsche straat genoemd bleef, aan hem afgestaan worden. Ook moest te allen tijde eene der stadspoorten voor hem geopend blijven. WILLEM ging intusschen een opstand onder de Friezen beteugelen; maar sneuvelde in de nabijheid van *Stavoren*, den 27ⁿ September 1345, vóórdat de tijd van den wapenstilstand was verstreken. Hij liet eene kinderlooze weduwe na.

Nu had de Bisschop de handen vrij, en trachtte allereerst zich aan het juk der Hollanders te onttrekken. Op den dag, waarop de wapenstilstand eindigde, verbande hij alle edellieden, welke WILLEM bijstand hadden geboden. De meesten vroegen en verkregen vergiffenis. ZWEDER *van Abcoude*, AREND *van IJselstein* en ERNST *van Wulven* onderwierpen zich niet; doch nog in de maand November veroverde de Bisschop het slot *Wulven*, trok vervolgens naar de heerlijkheid *IJselstein*, verwoestte haar grootendeels, en bracht eerlang ook den heer van *Abcoude* tot onderwerping. Alle edelen en gemeenten, die hem de verschuldigde gehoorzaamheid weigerden, moesten buigen voor de overmacht van zijne ontzettende wilskracht; alleen *Eemnes*, dat van het *Sticht* was afgescheiden en zich onder *Holland* gesteld had, werd wel geteisterd, doch niet onderworpen.

Een verdrag met gravin MARGARETHA, zuster en erfgename van WILLEM IV, hetwelk duren zou tot 1348, gaf den Bisschop gelegenheid tot de werken des vredes. [1]) Hij herstelde gebouwen en gestichten, liet de stad *Rhenen* met een muur omringen, kocht het slot *Laghe* met onderhoorig-

---

[1]) S. Muller Fz., Regesten enz. no. 239.

heden ten behoeve van het *Sticht*, bracht, ten koste van veel geld, het aan *Gelre* verpande deel van *Overijsel* weer onder het bisschoppelijk bestuur, maar zag zich, wijl er geen geld genoeg was, verplicht, om daarvoor de kasteelen *Horst* en *Stoutenburg* weder aan den graaf van van *Gelre* te verpanden.

Na het verdrijven der oproerlingen was de rust en de vrede binnen *Utrecht* wedergekeerd; maar niettegenstaande de ijverigste pogingen des Bisschops, bleven toch vele en zware schulden de schatkist drukken. JAN VAN ARKEL besloot andermaal naar *Frankrijk* te gaan (1347) en door spaarzaamheid de geldmiddelen te herstellen. Thans gaf hij het tijdelijk bestuur van het *Oversticht* in pand aan FREDERIK VAN DER EESE, en van het *Nedersticht*, behalve het slot *Vollenhoven*, aan zes voogden: ZWEDER UTERLOE, JAN *van Kuilenburg*, HENDRIK *van Vianen*, JAN *van Woudenberg*, GIJSBERT *van Sterkenburg* en JACOB *van Lichtenberg*. De voogden maakten echter schandelijk misbruik van het in hen gestelde vertrouwen. De zaken werden slecht bestuurd, en in plaats dat de schulden verminderden, stegen zij ontzaglijk. ZWEDER UTERLOE sloeg zelfs de handen aan het kerkelijk goed, ontheiligde eene kerk in *Eemland* en maakte er een burcht van, *Eembrugge* genaamd.

Intusschen waren in *Holland* de hoeksche en kabeljauwsche burgertwisten uitgebroken,[1]) en JAN VAN ARKEL, vreezende, dat dezen ook in het nadeel zouden zijn van het *Sticht*, achtte het geraden terug te keeren. (1348) Allereerst herwon hij *Eemnes;* maar WILLEM V, die het recht van *Holland* op die streek wilde volhouden, bracht bij *Schoonhoven* een leger te velde. Tot een veldslag kwam het niet; doch de Hollanders legden *Jutfaas* in asch, en de Utrechtenaren verwoestten den oogst in den omtrek van *Woerden*. Door bemiddeling van eenige edelen kwam men spoedig tot een nieuwen wapenstilstand.

In het *Oversticht* ontstonden nieuwe woelingen. GIJSBERT *van Bronkhorst* had de Stichtsche vesting te *Goor* aange-

---

[1]) J. W. Tydeman, Over de Hoeksche en Kabelj. partijschappen, Middelburg, 1814. — De Jong, Over den oorsprong der Hoeksche en Kabelj. twisten, Leiden, 1817. — Blok II, bl. 83 vlg.

vallen en verbrand. JAN VAN ARKEL trok tegen hem op en verbrandde het gebied van *Bronkhorst*, bijzonder *Borkulo*. GIJSBERT zocht hulp bij den Gelderschen graaf, en de zucht van dezen om met den graaf van *Holland* den verloren invloed in het *Sticht* te herwinnen, deed hem tot den oorlog besluiten. Met afwisselend geluk werd de strijd gevoerd. Geholpen door de aanzienlijkste edelen van het *Sticht*, kon de Bisschop den strijd geruimen tijd volhouden. Eene verschrikkelijke pest, die in 1348 door geheel Europa woedde en de »zwarte dood« genoemd werd, zal het hare hebben bijgedragen, dat tot een wapenstilstand werd besloten. Maar wederom zag de Bisschop zich verplicht, door eene aanzienlijke geldopneming den schuldenlast te verzwaren.

In 1349 werden den vijandelijkheden heropend. JAN VAN ARKEL trok naar *Oudewater* op en legde die stad in asch. Bij *Schoonhoven* kwam het tot een bloedig gevecht met de Hollanders, waarin de Bisschop overwon en rijken buit behaalde.

De twist van graaf WILLEM V met zijne moeder MARGARETHA gaf den Bisschop dit voordeel, dat hij eenigen tijd door *Holland* met rust gelaten werd; maar ontzaglijk was de last, dien hij nu in zijn bestuur te torschen kreeg. De vele schuldeischers van het *Sticht* begonnen op de afbetaling hunner schuldbrieven aan te dringen, en de zes voormelde voogden, die hooge sommen op rekening van het *Sticht* ten bate van zichzelven hadden gesteld, veroorzaakten nog den meesten last. Zij vorderden zelfs het slot *Vollenhoven* op, het eenige wat den Bisschop nog behoorde, en eischten de vrije beschikking over de zegels van den Bisschop en van de kapittels.

Duidelijk zag JAN VAN ARKEL hunne bedoelingen in, om zich van het bewind geheel meester te maken. Hij ontsloeg de voogden, en geen kans ziende, om de schuldeischers te kunnen voldoen dan door spaarzaamheid, vertrouwde hij het tijdelijk beheer aan den kanunnik GERARDUS VAN VEEN toe, en trok van slechts zes ruiters vergezeld naar *Rome*. (1349) Nauwelijks echter had de Bisschop *Utrecht* verlaten, of de voogden stonden op, maakten zich meester van sloten en steden, en tiranniseerden het land.

Zij dwongen de kapittels den Bisschop uit *Rome* te ontbieden. Deze kwam den 1n September 1351.

De toestand was allertreurigst. Geen vrienden hebbende, die hem konden helpen, en door de schuldeischers in het nauw gebracht, moest JAN VAN ARKEL kracht in zichzelven zoeken, en wat den Stichtenaren aan belangstelling in hunne eigene zaak ontbrak, door persoonlijke toewijding en opoffering vergoeden. Zijne eerste zorg was, om door tusschenkomst van kapittels en steden den opstand te doen bedaren, en aan de ontrouwe voogden een gedeelte hunner schulden af te doen, waarvoor zij eenige in bezit genomen plaatsen moesten teruggeven. Dat de Bisschop hiertoe zijn persoonlijk vermogen niet gespaard, maar voor een goed deel geofferd heeft, is aan geen twijfel onderhevig.

Terwijl allen met de voorgestelde regeling genoegen namen, weigerde ZWEDER UTERLOE daarin toe te stemmen en moest met geweld gedwongen worden zijn burcht *Eembrugge* af te staan. 1)

Met onverzwakten moed en onvermoeide volharding zette JAN VAN ARKEL de schouders onder het reuzenwerk, om het *Sticht* van schulden vrij te maken en de verloren sterkten en sloten te herwinnen. God sterkte Zijnen dienaar; zijne pogingen gelukten, en in drie jaren tijds kon hij met groote voldoening op de vruchten van zijn arbeid nederzien.

Thans kon de sterke en moedige kerkvorst toonen, dat hij in den vrede even groot en krachtig was als in den oorlog. Zelfs de laatste schulden werden afbetaald, de door den oorlog verwoeste of beschadigde kerken en sommige kloosters werden hersteld; bij het kasteel *Horst* had hij reeds in 1347 een kapittel van vier kanunniken gesticht, en vooral den Utrechtschen *Dom* had hij met prachtige sieraden en een altaar ter eere van den *H. Joannes Ev.* begiftigd. Bij dit altaar liet hij het stoffelijk overschot van zijn broeder ROBERT begraven. 2)

---

1) Muller, Regesten, no. 275—276.

2) Men noemt Jan van Arkel ook den stichter van het St. Pancraskapittel te Leiden, doch ten onrechte. Dit kapittel is gesticht in 1366. (Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem, XII, bl. 307.)

Maar hooger nog was zijn streven en onvermoeid beleid, om het geestelijk heil zijner onderdanen te bevorderen. Hij begunstigde zoowel de wereldlijke als de kerkelijke wetenschappen, en toonde dit niet enkel door aan sommige kloosters belangrijke boekverzamelingen te schenken, maar ook door zelf de pen te voeren met zulk een ijver, dat men te *Utrecht* in den aanvang der zestiende eeuw nog lijvige boekdeelen bezat, die hij met eigen hand had samengesteld. De beoefenaars der wetenschap vonden bij hem ondersteuning en bemoediging, en waarschijnlijk was het op zijne aansporing, dat het Domkapittel zijne verspreide statuten tot een wetboek liet verzamelen voor de regeling van zijn bestuur. [1])

Edelmoedig en liefdadig, mild vooral voor de armen, legde hij zich met immer nieuwen en opgewekten moed op deugd en heiligheid toe, en bevorderde het godsdienstig leven, zooveel hij kon, bij anderen, voornamelijk door in alles orde en regel te brengen. Meer dan een zijner voorgangers was hij ijverig in het houden van synoden, wier statuten op uitnemende wijze de belangen van den Godsdienst regelden. Zestien herderlijke brieven en besluiten, die ons bewaard gebleven zijn, getuigen, hoe het hem ernst was, om geestelijken en geloovigen van gebreken te verbeteren en tot het goede op te wekken, maar ook, hoe streng en onverzettelijk hij het recht wist te handhaven [2]). De statuten, welke hij omstreeks 1365 uitvaardigde, om de macht der landdekens in *Holland* en *Zeeland* binnen gepaste grenzen te beperken, geven blijk van zijn diepen blik en vrome wetenschap [3]). Merkwaardig vooral is de lijst der kerkelijke feestdagen, welke hij samenstelde, om de ongelijkheid weg te nemen, die er ten aanzien van het onderhouden van verplichte kerkdagen bestond, en waaruit reeds ergernis en verdeeldheid waren voortgekomen. [4])

Niet lang echter mocht dit tijdperk van verademing duren.

---

[1]) S. Muller Fz. Het Rechtsboek v. d. Dom v. Utrecht door Mr. Hugo Wstinc. Inleiding.

[2]) Zie den zakelijken inhoud dier brieven: Batavia S. II, bl. 342 vlg.

[3]) Moll II, 1e st. bl. 326.

[4]) Moll II, 3e st. bl. 209.

Graaf WILLEM V had zijne moeder overwonnen en vond nu weer tijd, om de begeerige oogen naar *Utrecht* te wenden. In het geheim verbond hij zich met de altijd tot opstand genegen edelen van *IJselstein, Vianen, Kuilenburg* en anderen, en waagde de krijgskans (1355). Hij legerde zich nabij *Coten* bij *Wijk bij Duurstede*, en zocht de burgers van *Utrecht* tegen den Bisschop op te zetten, zoodat deze geene gelegenheid vond zich tot den strijd voldoende toe te rusten. Hij noodzaakte den Bisschop, die nieuwe lasten voor het *Sticht* vreesde, op nadeelige voorwaarde vrede te vragen (1356). De heerlijkheden van *van Amstel* en *Woerden*, vroeger reeds door Bisschop GUIDO aan *Holland* opgedragen, zouden onder den last, dat de jaarlijksche opbrengst het *Sticht* ten goede zou komen, aan *Holland* blijven. [1])

Daarna ijverde JAN VAN ARKEL opnieuw voor de verbetering van het *Sticht*. Hij bouwde het kasteel *Arkelstein* in *Salland*, versterkte *Hardenberg*, bracht de Friezen van *Stellingwerf* tot onderwerping, liet *Mastenbroek* bij *Zwolle* indijken en voegde dit bij het *Sticht*; hij overwon den machtigen ZWEDER *van Voorst*, en slechtte diens kasteel het sterkste roofnest aan den *IJsel*, [2]) en bij alle zorgen en bekommeringen bleef steeds eerst en vooral zijn oog gevestigd op het zielenheil der hem toevertrouwde kudde.

Onder toezicht van zijn wijbisschop FOLKERT, Bisschop van *Byblus* of *Gibleth*, werd in het jaar 1362 het graf geopend van den Heiligen Bisschop FREDERICUS en het hoofd van den Heilige in eene kostbare, rijk met goud en zilver versierde relikwiekast gesloten. [3])

Behalve dezen FOLKERT vinden wij nog als zijne wijbisschoppen vermeld: ARNOUD, Bisschop van *Thermopile*, KENO, Bisschop van *Megariten*, BALTHER, Bisschop van *Tripoli*, WALTHER, Bisschop van *Tharbor*, JACOBUS, Bisschop *Duacensis (Kilfenora?)*; ook wordt nog genoemd JOANNES *Danus* of de *Deen*, wiens titel onbekend is.

Twee en twintig jaren had deze beleidvolle en waarlijk groote Bisschop den last der regeering gedragen, toen

[1]) Muller, Regesten, no. 260, 266.
[2]) Blok II, bl. 165.
[3]) Zie hierover De Katholiek, 1899. deel 116, bl. 350 vlg.

groote moeielijkheden met de kapittels, en vooral met den aartsdiaken van den Dom over diens rechtsmacht en over het visitatierecht, hem bewogen naar Paus URBANUS V te *Avignon* te gaan. [1]) Deze bood hem ter belooning zijner vele verdiensten den opengevallen bisschopszetel van *Luik* aan, en JAN VAN ARKEL vond reden zich die benoeming te laten welgevallen. (15 April 1364). [2]) Hij verliet *Utrecht*, waar hij zooveel gewerkt had, waaraan hij èn zijn tijdelijk vermogen èn de krachten van lichaam en ziel had gewijd, hetwelk hij in treurigen toestand gevonden, maar tot nieuwen bloei gebracht had. Nog veertien jaren zette hij als Bisschop van *Luik* zijn zegenrijken arbeid voort, en bleef zijn ouden zetel immer een vaderlijk hart toedragen. Hij vroeg en verkreeg van keizer KAREL IV het voorrecht, dat de bisschop van *Utrecht*, ter tegemoetkoming in de groote kosten, welke de verdediging des lands en der forten vorderden, eene schatting mocht heffen van alle goederen, welke te land of te water het *Sticht* werden in- en uitgevoerd. (26 Juni 1364). In *Gorichem* stichtte hij een kapittel van dertien kanunniken. In 1375 zien wij hem op pauselijk bevel aangewezen, om de geschillen te beslechten tusschen den bisschop en den aartsdiaken van den Dom. [3])

Hij overleed den 1en Juli 1378 met het kruis des Zaligmakers in de hand en met ootmoedige gebeden op de lippen. Zijn gebalsemd lijk werd naar *Utrecht* gevoerd, en buitengewoon plechtig was de eer, met welke de Utrechtenaren het stoffelijk overschot van hunnen vroegeren Bisschop in den *Dom* bijzetten.

Zoo eindigde het leven van JAN VAN ARKEL, een man, die in de moeielijkste omstandigheden de teugels van het bisschoppelijk bestuur met kracht gevoerd heeft; die bij zoovele vijanden van buiten en nog meerderen — zelfs onder hen, die gehouden waren hem te helpen, — van binnen, zijn naam in de kerkgeschiedenis van *Nederland*

---

1) De Katholiek, 1895, deel 108, bl. 8 vlg. — Muller, Het rechtsboek v. d. Dom, bl. 63, 65, 67, 71, en 289 vlg.

2) Bullar. Traject. II, no, 1778.

3) Bullar. Traject. II, no. 2241.

onsterfelijk heeft gemaakt; de man, die in zijn herderlijk en wereldlijk bestuur wel geëvenaard, maar moeielijk overtroffen kon worden.

JAN VAN ARKEL was waarlijk groot, en geen moedwillige miskenning kan zijne nagedachtenis onteeren. Eene smet op zijn leven werpt de geboorte van JAN *van Reinestein*, zijn natuurlijke zoon. Zoolang het tegendeel niet bewezen is, kan aan het feit niet worden getwijfeld, maar in ieder geval valt de misstap niet tijdens zijn episcopaat. [1])

Onder zijne regeering valt het wondervol leven te vermelden van de zalig genoemde GEERTRUIDE VAN OOSTEN. Zij werd den 6n Januari 1330 te *Voorburg* geboren, leerde daar van den onderpastoor lezen en schrijven, en trok naar *Delft*, waar zij als Begijntje werkzaam was. Zij droeg de wonden des Heeren in haar lichaam, bezat de gaaf van voorzegging en stierf in geur van heiligheid op den verjaardag harer geboorte in 1358. [2])

De geregelde gang der geschiedenis maakte het gewenscht, om eerst het roemrijk leven van JAN VAN ARKEL geheel af te werken, alvorens melding te maken van het groot en heilig wonder, hetwelk in het jaar 1345 te *Amsterdam* plaats had, en waardoor God de waarheid der wezenlijke tegenwoordigheid van onzen Goddelijken Zaligmaker in het aanbiddelijk Sacrament des Altaars in vlammend vuur heeft willen bewijzen. [3])

Den 16n Maart van het bovengemelde jaar werd aan een zieken man, in gevaar van sterven, de heilige Teerspijs toegediend. Kort daarop werd de zieke onpasselijk en de

---

1) Moll II, 1e st., bl. 151.

2) J. A. Alberdink Thym, Geertruida van Oosten, Amsterdam. 1854, (Verspreide verhalen I, bl. 25). — Kronenburg, Neerl. Heiligen in de Middeleeuwen IV, bl. 145 vlg.

3) Jos. Winkelmeyer, Het H. Sacrament v. Mirakel, Amsterd. 1889. — J. F. M. Sterck, Uit de gesch. der H. Stede te Amsterdam. — Dietsche Warande VIII, bl. 214 vlg. — A. J. Pluim. Het H. Sacrament v. Mirakel, Amsterdam, 1845.

vrouwen, welke hem verzorgden, denkende aan het H. Sacrament, vingen wat hij overgaf in een bekken op, en goten het in het vuur van den haard. Des anderen daags voelde eene der vrouwen zulk eene groote koude, dat zij naar den haard ging om zich te verwarmen; zij rakelde het vuur op en ziet, in het midden der vlammen zag zij de Heilige Hostie schitterend en ongeschonden. Onvervaard stak zij de hand in de gloeiende vlammen zonder zich te branden, en haalde de Heilige Hostie uit het vuur. Eene andere vrouw, op haar geroep toegeschoten, legde het H. Sacrament in een reinen doek en sloot het weg in eene kist. Denzelfden dag ontbood men den priester en toonde hem de Heilige Hostie. Deze legde haar met allen eerbied in de pyxis. Toen de priester den doek, waarin het H. Sacrament gerust had, wilde gaan wasschen, en weder naar de kist ging, vond hij de pyxis omgevallen; de Heilige Hostie was weg en niet te vinden. Den volgenden dag ontsloot de vrouw weder de kist, en vond nu het H. Sacrament in een schoonen doek op een kussen terug. Onmiddellijk waarschuwde zij den priester. Deze kwam en bracht nu de Heilige Hostie eerbiedig, doch in stilte, naar de parochiekerk van den *H. Nicolaas (Oude kerk).*

Maar God had grootere plannen met dit treffend wonderwerk. Twee dagen later zat de man van eene der vrouwen met zijn jong kind op den schoot, en berispte zijne vrouw, dat zij, tegen zijn verbod, het wonder reeds aan anderen had bekend gemaakt. Maar plotseling viel het kind jammerlijk van zijn schoot, vervaarlijk gekweld door de vallende ziekte. Dit herhaalde zich nog twee malen. Toen besloten de man en de vrouw met vele vrienden, in wollen kleederen en barrevoets, het H. Sacrament in de kerk te gaan vereeren.

Daags daarna vond echter de vrouw de Heilige Hostie weder in de kist. Zij liet onmiddelijk den priester roepen, die uit dit mirakel begreep, dat God Zijne wonderen openbaar gemaakt wilde. Hij gaf er den geestelijken der stad kennis van. Nu begaf zich de geheele geestelijkheid in plechtige processie, voorafgegaan door vanen en kruisen, naar de woning van den zieke, en werd het H. Sacrament

onder het zingen van lof- en dankliederen teruggebracht naar de kerk.

Deze opvolging van wonderen, in zulk een kort tijdsbestek, verwekte groot opzien, en het geloof aan de wezenlijke tegenwoordigheid van Onzen Heer JESUS CHRISTUS in het H. Sacrament werd erdoor versterkt. Men zag er algemeen een teeken in, dat de stad *Amsterdam*, die in hare jongste opkomst was, door God op eene uitnemende wijze bevoorrecht werd. De regeeringen van *Amstelland* en *Amsterdam* trokken zich het wonder aan, en bevestigden er de waarheid van. Maar het kerkelijk gezag, dat hier van de hoogste waarde is, had zich nog niet verklaard. Bisschop JAN VAN ARKEL liet de zaak degelijk onderzoeken en de getuigen hooren, en na omstreeks een jaar daarmede bezig te zijn geweest, en zich overtuigd te hebben van de onomstootbare waarheid van dit mirakel, bevestigde hij het door zijn gezag, en gaf verlof het gebeurde als een wonder te mogen verkondigen.

De Heilige Hostie werd nu in de parochiekerk van den *H. Nicolaas* onder toezicht der priesters bewaard, en vele mirakelen geschiedden aan hen, die met vroom gemoed en innigheid des harten dáár aan God gunsten kwamen vragen. Het huis, waarin het wonder was geschied, werd weldra afgebroken, en op dezelfde plaats eene schoone kapel gebouwd, welke men de *Heilige Stede* noemde, en waarheen de Heilige Hostie werd overgebracht.

Reeds in 1360 vindt men melding gemaakt van plechtige processiën, in welke het H. Sacrament met grooten eerbied door de straten der stad werd omgedragen, en waarbij zich tal van vrome pelgrims van heinde en ver aansloten.

In 1452 verbrandde bijna de halve stad *Amsterdam* en ook de kapel verbrandde met den tabernakel; doch het H. Sacrament in den monstrans en de zijden doek, welke erover heengelegd was, bleven ongeschonden. Dit nieuw mirakel verhoogde niet weinig aller godsvrucht. Eene nog heerlijker kapel werd spoedig opgebouwd en de kostbare tabernakel met vele sieraden vereerd.

Tot nu toe was het wonder, met de Heilige Hostie geschied, nog niet algemeen bekend. Slechts in *Amsterdam* en in

een beperkt gedeelte van het graafschap *Holland* werd er over gesproken. Maar thans ging de mare wijd en zijd in het rond. Van alle kanten, ook van het buitenland, stroomden de pelgrims samen, om voor het H. Sacrament vol ootmoed neder te knielen en er de genezing van geestelijke en lichamelijke kwalen af te smeeken. Met vele wonderbare genezingen en gebedsverhooringen beloonde God het vurige geloof en de innige liefde der menigte. Ook keizer MAXIMILIAAN *van Oostenrijk* nam in eene doodelijke ongeneeslijke ziekte zijne toevlucht tot de *Heilige Stede*, en kreeg, tegen aller verwachting in, de gezondheid weder. Tot dank aan God schonk hij aan de kapel vele kostbare sieraden, en vereerde de stad met het voorrecht, dat zij boven haar wapen de keizerskroon mag dragen (1489).

Jaarlijks, op den eersten woensdag na den feestdag van den *H. Gregorius* (12 Maart), werd het H. Sacrament door een deel der stad omgedragen in plechtige processie, aan welke alle geestelijke en wereldlijke overheden, priesters, kloosterlingen, burgemeesters en schepenen, alle gilden, schutters en scholieren, onder luid gebed en feestgezang deelnamen, en ontzaglijk was de menigte, welke haar volgde.

Tot in het jaar 1567 bleef dit vroom gebruik in stand. De hervormers hadden zich toen in het lang trouw gebleven *Amsterdam* doen gelden, en de voorzichtigheid vorderde, dat de processie niet meer langs den openbaren weg, maar binnen de muren der *Heilige Stede* zou plaats hebben. In 1578 ging de glorie geheel ten onder. De hervormers maakten van de *Heilige Stede* eerst een paardenstal voor den prins van *Oranje*, daarna een stadsturfhuis, later eene bergplaats van zout, totdat zij eindelijk bestemd werd tot eene protestantsche kerk.

Wat de wonderbare Heilige Hostie betreft, men schijnt haar in tijds in veiligheid te hebben gebracht. Het is echter niet uitgemaakt, of deze Heilige Hostie dezelfde was, met welke het wonder in 1345 geschiedde. Volgens sommigen was deze, in staat van verval gerakende, door den bisschop van *Utrecht* genuttigd.

Maar het geloof der katholieke Amsterdammers aan het

heerlijke wonder, binnen hunne veste gewrocht, is door de hervorming niet verzwakt geworden. Nog jaarlijks wordt het mirakelfeest op denzelfden dag als voorheen gevierd in de *Begijnhofskerk*, en heeft daar de processie plaats, die twee eeuwen lang de eer en roem van *Amsterdam* geweest is.

§ VI. HET BISSCHOPPELIJK BESTUUR IN HET LAATST DER VEERTIENDE EN IN HET BEGIN DER VIJFTIENDE EEUW.

Paus URBANUS V, die JAN VAN ARKEL van den bisschoppelijken zetel van *Utrecht* naar dien van *Luik* had overgeplaatst, schonk nu het Bisdom van *Utrecht* aan den Munsterschen Bisschop JAN V VAN VIRNEBURG (24 April 1364), [1] die door drie procuratoren bezit van den zetel nam en den 8ⁿ September zijn plechtigen intocht deed.

Kort na de aanvaarding zijner regeering bevestigde hij voor de stad *Utrecht* alle voorrechten, haar door de keizers en bisschoppen vroeger verleend. [2] Hij wordt geroemd als een zachtzinnig, vredelievend man, doch op verre na niet van de bekwaamheden en het beleid van zijn krachtigen voorganger. Hij vond den toestand van het *Sticht* gunstig, maar was niet bij machte, om in bedwang te houden, wat JAN VAN ARKEL met kracht had onderworpen, en nog minder om voort te zetten, wat deze met zooveel ijver had begonnen.

Onder zijne regeering ging de herleefde bloei van het *Sticht* weer achteruit. De immer oproerige edelen, vooral van *Overijsel*, zagen nauwelijks de kans schoon, om eenig voordeel te behalen, of zij liepen het land in strooptochten af, en verplichtten den Bisschop hen met wapengeweld te keeren. In 1366 weigerde *Amersfoort* de verschuldigde

---

[1] Bullar. Traject. II, no. 1779. — Zie over Jan van Virneburg: Joannes à Leidis, Chron. Belg. bl. 291 vlg. — Heda, pag. 256 vlg. — Bat, S. II, bl. 459 vlg. — Moll II, 1e st., bl, 151 vlg. — Nuyens V, bl. 126 vlg.

[2] S. Muller, Regesten enz. no. 329.

belasting te betalen, en moest door een zwaar beleg tot rede worden gebracht. Twee jaren later kwamen de Overijselsche edelen opnieuw in opstand, en namen zelfs den Bisschop te *Goor* gevangen. Een groote losprijs werd voor zijne bevrijding geëischt. Eenige aanzienlijke geestelijken en goedgezinde edelen, o. a. JACOB *van Zoudenbalch*, abt van *Oostbroek*, GIJSBERT en ZWEDER *van Vianen*, JACOB *van Zuilen van Nijevelt* en GERARD VRENCKE, hielpen die som bijeenbrengen, maar namen daarvoor vele kasteelen in het *Nedersticht*, alsook het slot *Vollenhoven* en een deel van *Overijsel* in pand. Geen vijf jaren waren voorbijgegaan, of de arbeid van JAN VAN ARKEL was weer verloren.

Bovendien traden de regeering der stad *Utrecht* en de vijf kapittels in onderling overleg, om hunne verworven rechten voortaan gemeenschappelijk te handhaven en het wereldlijk bestuur des bisschops in vele opzichten van zich afhankelijk te maken. Ware JAN VAN VIRNEBURG een krachtiger vorst geweest, of had hij slechts de helft van den moed en het doorzicht zijns voorgangers gehad, nooit zou hij zich aan die eigenmachtige bepalingen onderworpen hebben.

Nog erger rampen troffen den Bisschop. Eene verschrikkelijke pest brak in *Utrecht* uit en sleepte elfduizend inwoners ten grave. De geestelijken, vooral Franciskanen en Dominikanen gingen dag en nacht rond, om den lijders geestelijke en lichamelijke hulp te bieden, en velen werden de slachtoffers hunner bereidvaardige liefde. Vele kloosters in onze noordelijke gewesten verloren binnen weinig dagen dertig tot veertig leden. ALBRECHT *van Beijeren*, die in 1357 den krankzinnig geworden graaf WILLEM V als ruwaard (voogd) was opgevolgd, eischte het slot *Vreeland* op, omdat, gelijk hij voorgaf, JAN VAN ARKEL de pandsom niet voldaan had, terwijl de Bisschop bevestigde, dat de gelden aan ALBRECHT'S moeder, gravin MARGARETHA, waren betaald.[1]) EDUARD, hertog van *Gelre*, werd als scheidsrechter ingeroepen, en deze veroordeelde

---

[1]) Bat. S. II, aant. bl. 361.

het *Sticht.* Eene groote vraag blijft het echter, of zijne uitspraak rechtvaardig en billijk was. Hij had te veel belang bij de gedurige afbreuk van het *Sticht*, om zijne beslissing onvoorwaardelijk te vertrouwen. JAN VAN VIRNEBURG toonde dan ook weinig neiging, om zich aan deze uitspraak te onderwerpen.

Al deze moeilijkheden, gevoegd bij het zwak bestuur des Bisschops, waardoor het *Sticht* weder was achteruitgegaan, wekten onder geestelijken en leeken een geest van ontevredenheid, welke zóó hoog liep, dat de vijf kapittels eene formeele aanklacht tegen den Bisschop indienden bij Paus URBANUS V en diens opvolger GREGORIUS XI. [1]) Deze laatste liet door den kardinaal van *Napels*, en na diens dood door den kardinaal van *Morin*, een onderzoek instellen; doch plotseling overleed de Bisschop (23 Juni 1371), niet zonder vermoeden van vergiftigd te zijn. De ontevredenheid was zóó toegenomen, dat zijn lijk zonder eenige plechtigheid in den *Dom* werd bijgezet. Van zijn geestelijk bestuur weet men alleen, dat hij medegewerkt heeft tot de stichting van het *St. Pancraskapittel* te *Leiden.*

Als zijne wijbisschoppen worden vermeld de reeds genoemde FOLKERT, Bisschop van *Byblus*, en HUBERT VAN DEN BERGE, Bisschop van *Ross.*

Na dezen Bisschop, die het offer is geworden zijner eigene zwakheid, maar ook der vele moeilijkheden, voor welke hij zich geplaatst zag, verlangde men voor het *Sticht* een moedig, vastberaden en beleidvol man. Maar toen de kanunniken vergaderden, om een opvolger te kiezen, ontstond er weder tusschen het domkapittel en de andere kapittels hevige oneenigheid over het verkiezingsrecht. Het domkapittel had namelijk na den dood des Bisschops op eigen gezag den bekenden ZWEDER UTERLOE tot vicaris capitulaar gekozen; doch de andere kapittels weigerden deze benoeming te erkennen, wijl zij met schending van het gewoonterecht geschied was, en dwongen het domkapittel de benoeming weer in te trekken. Bij eene nieuwe ver-

---

[1]) Zie over Gregorius XI: Drakenborch, bl. 96 - 98.

kiezing, door de vijf kapittels te zamen, werd GIJSBERT KOCK tot vicaris in het geestelijke, en ZWEDER *van Gaasbeek* voor het wereldlijk bestuur aangesteld.

Maar de kanunniken van den Dom waren ten hoogste verstoord, en toen de dag was aangebroken, waarop het algemeen kapittel een nieuwen kerkvoogd zou kiezen, bleef het domkapittel afwezig, zoodat de vergadering verdaagd moest worden, wijl zonder het domkapittel in geen geval eene geldige keus mogelijk was. En ook later verschenen zij niet, doch gingen veiligheidshalve naar *Deventer*, waar zij hunne stem uitbrachten op ZWEDER UTERLOE. De andere kapittels bleven in *Utrecht,* en besloten het reservatierecht des pausen te eerbiedigen, doch aan den Paus een *postulaat* (begeerden bisschop) ter benoeming voor te stellen. Met meerderheid van stemmen werd daartoe gekozen ARNOLD VAN HOORN, een edelman van aanzienlijk geslacht, die kanunnik van den Dom te *Keulen* was en destijds te *Avignon* vertoefde. Schoon van gestalte, vriendelijk en minzaam, vooral standvastig en doorzettend van wil, scheen hij de man, dien men noodig had. [1]) Paus GREGORIUS XI sloeg geen acht op beide keuzen, maar gaf, uit eigen beweging en onafhankelijk van de kapittels, den Utrechtschen mijter toch aan ARNOLD II VAN HOORN. [2])

Deze had nog slechts de mindere orden ontvangen, doch werd spoedig tot de hoogere wijdingen toegelaten, en hield, na zijne wijding tot Bisschop, den 28n September 1371 met groote plechtigheid zijne blijde inkomst in *Utrecht.* Aan ZWEDER UTERLOE werd de proosdij en het aartsdiakenaat van den Dom, zoodra dezen zouden openvallen, door den Paus verzekerd. (10 Juli 1371). [3])

Evenals JAN VAN ARKEL trachtte ARNOLD VAN HOORN allereerst den geldelijken toestand te regelen, en bracht de verpande sloten weer onder het bisschoppelijk bewind. Voor de schuld, welke zijn voorganger had moeten maken,

---

1) Vgl. Muller, Regesten enz. no. 370.

2) Bullar. Traject. II, no. 2012. — Vergelijk over Arnold van Hoorn, Heda, pag. 257. — Joan à Leidis o.c. pag. 294. — Bat. S. II, bl. 362 vlg. — Moll. II, 1e st. bl. 154 vlg.

3) Bullar. Traject. II. no. 2013. — Drakenborch, bl. 25.

om uit de gevangenschap te worden bevrijd, stelde hij als borg ZWEDER *van Gaasbeek*, die daarvoor *Vreeland* en onderhoorigheden bekwam onder bepaling, dat het slot niet van *Utrecht* vervreemd en nimmer tegen het *Sticht* gebruikt zou worden.

Tijdens de Geldersche onlusten der *Heckeren* en *Bronkhorsten* werd ook de Bisschop in menigen bloedigen strijd gewikkeld, terwijl ALBRECHT *van Beijeren* terugkwam op zijn eisch omtrent het slot *Vreeland*; doch ook ARNOLD VAN HOORN wilde zich niet aan de meergemelde uitspraak van EDUARD onderwerpen.

Groote verwikkeling ontstond met *Holland* door het volgende. De Utrechtenaren hadden in 1288 van *Utrecht* naar de *Lek* een kanaal gegraven; doch graaf FLORIS V had verboden daar tol te heffen. In 1373 werd dit kanaal uitgediept en doorgegraven, en met twee sluizen afgesloten. Ter beschutting dezer waterwerken bouwden die van *Utrecht* het sterke slot *Gildenburg* bij *Vreeswijk* en vorderden een zwaren tol. De Hollandsche en Dordtsche kooplieden, en niet het minst GIJSBERT *van Vianen*, begrepen, dat deze sterkte tegen hen was opgericht, en beklaagden zich bij den Hollandschen graaf. Om ALBRECHT te bevredigen, zonden de Utrechtenaren een gezantschap, om hem eenig geld aan te bieden als losprijs van *Vreeland*. Doch de graaf vond het niet genoeg, en oorlog was het gevolg.

Aanvankelijk won *Utrecht*. *Woerden* werd belegerd en het slot *Kroonenburg* ingenomen; *Muiden*, *Weesp* en *Loosdrecht* vielen den Bisschop in handen. Maar toen verbrak ZWEDER *van Gaasbeek* zijn eed van trouw en nam in *Vreeland* eene Hollandsche bezetting op. ALBRECHT, hierdoor gesteund, viel het nieuwe *Gildenburg* moedig aan, doch even moedig werd het verdedigd, totdat het ten laatste tot overgaaf gedwongen werd en aan GIJSBERT *van Vianen* werd toevertrouwd (1374). Nog een oogenblik keerde het krijgsgeluk; maar bij den vrede, welke in 1375 tot stand kwam, werd *Utrecht* genoodzaakt *Gildenburg* te slechten en eene oorlogsschatting te betalen. *Vreeswijk* en *Vreeland* bleven aan het *Sticht*, doch de vroeger voorgeschreven pandsom moest geheel betaald worden, en, zoolang dit niet

geschied was, bleef het slot onder beheer van den heer van *Putten*. Bovendien moesten vijftig Utrechtsche burgers en vijftig gewapenden ieder jaar gedurende zes weken ALBRECHT komen dienen. [1])

Andermaal moest ARNOLD naar de wapenen grijpen, om wederspannige vazallen, als HERBERT *van Putten*, die zich »Gods vriend en allemans vijand« noemde, en SPLINTER *van Loenersloot* tot hun plicht te brengen. [2])

Na deze krijgsverrichtingen zocht ARNOLD VAN HOORN de belangen zijner onderdanen voor de toekomst te verzekeren. Het voorrecht, door JAN VAN ARKEL van keizer KAREL IV ontvangen, om van alle goederen, die het *Sticht* werden in- of uitgevoerd, schatting te vorderen, liet hij door den Paus bekrachtigen. (24 December 1373) [3]) Het dikwijls verpanden van sloten en kasteelen, bijna immer aan de meest gevreesde vijanden van het *Sticht*, was telkens gebleken een heillooze maatregel te zijn. Daarom beloofde hij in den bekenden landbrief van 1375 de sloten aan deze zijde van den *IJsel* nimmer te verpanden, geene schatting te zullen vorderen, noch oorlogen te voeren zonder toestemming der kapittels, ridderschap en edelen. De slotvoogden en ambtenaren zouden steeds geboortig moeten zijn uit het *Sticht* en daar hunne goederen hebben liggen. Bovendien werden bijzondere maatregelen vastgesteld, om bij het openstaan van den bisschoppelijken stoel het *Sticht* tegen verraad en geweld te vrijwaren. [4])

Deze landbrief zou men vergelijkenderwijze de grondwet van het *Sticht* kunnen noemen. Alle volgende bisschoppen legden er den eed op af, bij de aanvaarding hunner regeering. [5]) Niet enkel naar de eischen van het oogenblik is hij opgesteld, maar samengevoegd uit wat het burgerlijk bestuur in den loop der jaren van de bisschoppelijke vorsten had

---

1) Vgl. Muller, Regesten enz. no. 398.

2) Zie Muller, Regesten enz. no. 453—454.

3) Bullar. Traject. II, no. 2203.

4) Zie den landbrief bij Van de Water, Groot Utrechtsch Placcaetboek, I, bl. 29. — Muller, Regesten enz., no. 401.

5) Matthaeus, De nobilitate, de principibus, et ducibus et de comitatu Hollandiae et dioecesi Ultraj. 1686, pag. 738.

bedongen. De oude rechten en plichten werden in hoofdzaak hernieuwd, bevestigd en hier en daar uitgebreid.

Vele verdiensten verwierf zich deze Bisschop door het verbeteren der geldelijke aangelegenheden, zoo zelfs, dat het *Sticht* in staat was, aan MACHTELD *van Gelre* eene belangrijke geldsom te leenen, waarvoor het *Hattem*, *Elburg* en eenige dorpen in pand kreeg. Ook schonk hij aan *Leiden* vele voorrechten, en maakte gewichtige bepalingen omtrent de kerkelijke vrijplaatsen, ten einde het misbruik, door misdadigers van dat voorrecht gemaakt, voor het vervolg te voorkomen. [1])

In onderscheidene lastbrieven drong hij ernstig aan op het handhaven der zuivere leer en op het onderhouden der kerkelijke tucht, ten opzichte van tooverij, hekserij en het wanordelijk gedrag van sommige geestelijken. [2])

Ongunstig echter bleef de verhouding tusschen ARNOLD en ZWEDER UTERLOE, vooral toen deze laatste proost en aartsdiaken van den Dom geworden was. In 1372 had de Paus zich verplicht gezien, tusschen beiden te komen, en den Bisschop te bevelen de rechten van zijn aartsdiaken niet te krenken; maar in 1375 was de oneenigheid zoo toegenomen, dat JAN VAN ARKEL, als oud-bisschop van *Utrecht*, op last van den Paus, beider belangen moest onderzoeken en den vrede tot stand brengen. [3])

Bijna zeven in veel arbeid vruchtbare jaren bleef deze Bisschop regeeren. In 1378 stierf JAN VAN ARKEL te *Luik*, en Paus URBANUS VI verplaatste ARNOLD VAN HOORN naar dien opengevallen zetel. Door denzelfden Paus werd hem de eer van het kardinalaat aangeboden, doch de Bisschop weigerde. [4])

In zijn geestelijk bestuur werd ARNOLD bijgestaan door den wijbisschop FOLKERT, Bisschop van *Byblus* [5]) en door zijn beroemden vicaris PHILIPS *van Leiden*.

[1]) Batavia S. II, bl, 364 vlg. — Over het asylrecht zie men Nijhoffs Bijdragen v. vad. gesch. en oudheidk. Nieuwe Serie, II, bl. 204 vlg.

[2]) Mandementen van B. Aernt van Hoern, (Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. v. Utr. XVII, bl. 124 vlg.).

[3]) Bullar. Traject. II, nis 2115 et 2241.

[4]) Relatio Jacobi de la Torre, 1656 (Archief X, bl. 131).

[5]) Bat. S. II, bl. 378. — Bullar. Traject. II, nis 1613, 1620, 1622, 1628, 1637.

PHILIPS *van Leiden*, uit een ridderlijk geslacht geboren, was een man van buitengewone geleerdheid. Hij studeerde eerst te *Orleans* en werd later leeraar in de rechtswetenschap te *Parijs*. De roem zijner groote gaven bracht hem tot vele waardigheden. Hij bezat o. a. vijf kanunniksplaatsen, werd deken van het kapittel van *Middelburg*, raadsman van WILLEM V *van Beijeren*, en vicaris van ARNOLD VAN HOORN. In *Leiden* gaf hij twee *praebenden* (fondsen voor het onderhoud van geestelijken), en legde er eene rijke boekverzameling aan. Hij overleed te *Leiden* den 9n Juni 1382 en werd in de *St. Pieterskerk* begraven. [1])

Na het vertrek van ARNOLD VAN HOORN werd FLORIS VAN WEVELINKHOVEN, die bisschop van *Munster* was, door den Paus tot Bisschop van *Utrecht* benoemd.

Het overplaatsen van een bisschop naar een anderen zetel, hoewel oorspronkelijk niet overeenkomend met de oude kerkelijke regelen, begon in deze tijden veelvuldiger door de pausen in praktijk te worden gebracht. Vroeger geschiedde dit alleen in zeer buitengewone gevallen en om hoogst gewichtige redenen; doch later werd de daartoe noodige pauselijke dispensatie gewilliger verleend.

Het gelukte evenwel FLORIS VAN WEVELINKHOVEN niet dadelijk, zich voorgoed in zijn nieuw Bisdom te vestigen. ARNOLD VAN HOORN meende om zekere redenen recht te blijven houden op sommige inkomsten van het *Sticht*, en werd daarin bijgestaan door eenige edelen. Hij hield eenige forten en sloten in bezit, en het duurde wel een jaar, eer ARNOLD zijne vermeende rechten liet varen en aan den nieuwen Bisschop de gelegenheid bood, zich in het volkomen bezit des Bisdoms te stellen. 7 November 1379. [2])

In moeielijke tijden kwam FLORIS aan het bestuur. Zijn

---

[1]) Bat. S. II, bl. 379. — Moll II, 2e st. bl. 286 en 307. — Robert Fruin, over Philips van Leiden (Verspreide Geschriften, I, bl. 111 vlg.)

[2]) Zie over Bisschop Floris: Heda, pag. 258 vlg. — Joan à Leidis, o. c. pag. 302 vlg. — Bat. S. II, bl. 381 vlg. — Moll II, 1e st. bl. 163 vlg. — De Katholiek, 1847, deel 12, bl. 149 vlg.

voorganger, die het Bisdom vol verwarring, beladen met schulden en buiten het bezit van een aanzienlijk gedeelte zijner goederen gevonden had, had gedaan, wat in zijn vermogen was, om den toestand te verbeteren, maar was, niettegenstaande zijn ijver en bekwaamheid, niet in staat geweest blijvende verbeteringen tot stand te brengen. De telkens zich hernieuwende ontrouw en wederspannigheid van eenigen zijner vazallen hadden hem daarin verhinderd. Toen hij echter zelf begon zijnen opvolger te bemoeilijken, werd de toestand nog erger. Door het gansche Bisdom heen waren er heeren en edelen, die zich als onafhankelijk gedroegen, de bezittingen van het *Sticht* uit hunne sterkten plunderend afliepen, en hunne burchten en kasteelen tot vrijplaatsen maakten van allerlei rooverbenden. Het was, alsof alle ontzag voor den Bisschop als vorst van het *Sticht* was verdwenen.

In zulk een toestand had het *Sticht* behoefte aan een voorzichtig, maar krachtvol bestuurder, die zijn plicht als herder niet vergetend, tevens aan zijne roeping als landheer voldeed. Zulk een man was onder elk opzicht FLORIS VAN WEVELINKHOVEN, zoodat de geschiedschrijvers als wedijveren, om zijn roem te verkondigen. De weerspannigen bracht hij tot rede, hij verdreef de rooverbenden, loste de verpande goederen, herstelde forten en kasteelen, bouwde nieuwen, handhaafde alom het recht tot bescherming der goeden en afschrik der kwaden, en onthield zich zorgvuldig van buitenlandsche verwikkelingen, zoodat als eene bijzonderheid mag worden vermeld, dat hij in zijne vijftienjarige regeering geen oorlog met *Holland* en *Gelre* had te voeren. Daarbij was hij een godsdienstig en vroom man, die zich immer herinnerde, dat hij allereerst een herder der zielen was. Zoo vurig en innig was hij in het gebed, dat hij in kinderlijken eenvoud soms daden beging, die aan overdrevenheid zouden doen denken. Hierop door zijne omgeving opmerkzaam gemaakt, gaf hij dit schoone antwoord: „als ik zooveel schapen te hoeden heb, moet ik dan niet veel bidden"? Bij die vurigheid des gebeds, paarde hij een even groote geleerdheid en ijver, om als Bisschop en vorst zijne plichten nauwgezet te vervullen, en deze voor-

treffelijke eigenschappen maakten zijn bestuur voor *Utrecht* weldadig. De heer van *Putten*, wiens kasteel hij slechten, en EVERARD *van Essen*, wiens sterkte, *Eerden* genaamd, hij verbranden liet, — men zegt, dat deze eene maand lang gebrand heeft, — ondervonden zijne rechtmatige gestrengheid, hoewel hij den lof verdient, dat hij voor zijne overwonnelingen altijd genadig geweest is.

In dezen tijd werd de katholieke Kerk in Europa door een ontzaglijk schisma ten uiterste bedroefd. Na den dood van Paus GREGORIUS XI (1378), die van *Avignon* naar *Rome* was teruggekeerd, werd door de kardinalen te *Rome* tot opvolger gekozen URBANUS VI; maar te *Avignon*, het nu verlaten tijdelijk verblijf der Pausen, werd een tegenpaus benoemd, die den naam van CLEMENS VII aannam. Allertreurigst bleef de Westersche Kerk gedurende veertig jaren verdeeld. Verreweg het grootste deel van Europa huldigde den waren Paus; maar *Frankrijk* en *Schotland* volgden den tegenpaus. [1])

Ook de Utrechtsche Kerk geraakte in dit schisma verward. Terwijl FLORIS VAN WEVELINKHOVEN aan de partij van URBANUS VI getrouw bleef, poogde REINOUD *van Vianen* [2]) de gunst des tegenpausen te winnen, en bracht het daarin zóóver, dat hij door dezen tot bisschop van *Utrecht* werd verheven, hoewel de rechtmatige Bisschop reeds lang in het bezit van den zetel was. Hij vond slechts bij weinigen medewerking. Met zijnen broeder GIJSBERT *van Vianen* stak hij de vaan des oproers op, bestookte het *Sticht* van het slot *Ter Gooi* uit, maar werd spoedig tot onderwerping gebracht. De beide broeders moesten zich in de kerk van *Jutfaas* met den Bisschop verzoenen en gehoorzaamheid aan URBANUS VI beloven (1380). Dit plaatselijk schisma duurde derhalve niet lang, doch strekt tot een sprekend bewijs van de hoogstrevende plannen der Stichtsche edelen.

---

[1]) Vgl. Alzog, a. w. II, bl. 157 vlg. — Wensing, Levens der Pausen, Deel XV en XVI.

[2]) Drakenborch, bl. 214.

In hetzelfde jaar 1380 ontstond een hevige burgertwist. GIJSBERT *van Abcoude* en HENDRIK *van Montfoort* waren tegen den Bisschop opgestaan, wegens eene vermeende aanspraak op de uitoefening der hoogste rechterlijke macht *(Hooggericht)*, welke den Bisschop alleen toekwam, maar door Bisschop JAN VAN NASSAU in vroegere jaren aan den heer van *Montfoort*, te recht of ten onrechte, was afgestaan. Reeds ARNOLD VAN HOORN had zich daartegen verzet, en Bisschop FLORIS volgde hem daarin. Het slot van *Montfoort* werd belegerd en na eene moedige verdediging van zestien weken ingenomen. Daarop werd de bemiddeling van den vorigen Bisschop ARNOLD VAN HOORN ingeroepen, die door onderhandelingen het hooggericht terugbracht aan den Bisschop en *Montfoort* van het *Sticht* afhankelijk deed blijven. [1])

Door deze onlusten was de schatkist weer noodlijdend geworden. De kasteelen mochten volgens den landbrief van 1375 niet meer verpand worden; derhalve bleef geen ander middel over, dan van de stad *Utrecht* het noodige geld te leenen. Vijfduizend gulden zouden in vijf jaren weder worden afgelost. Om zijne beminnelijke hoedanigheden ontving de Bisschop geld en hulp van vele aanzienlijke edelen en burgers, vooral van *Bunschoten;* waarom dan ook aan die plaats, om de betoonde trouw, belangrijke voorrechten werden geschonken. [2])

Behalve eenige schermutselingen met de edelen in *Overijsel*, waarbij de burgers van *Deventer, Kampen* en *Zwolle* den Bisschop bijstand boden, en ook eenige moeielijkheden in het gebied van het *St. Janskapittel* en in de stad *Utrecht*, was de verdere regeering van dezen Bisschop vrij rustig.

Een treurig voorbeeld van gruwelijke heiligschennis meldt ons de geschiedenis tijdens dezen Bisschop. JACOB *van Gulik*, een Franciskaan, had valsche pauselijke brieven gemaakt en zich door JOANNES *van Hippo*, wijbisschop van *Mentz*, tot bisschop laten wijden (1376). In *Trier, Mentz, Straatsburg* en ook in *Friesland* verrichtte hij vele bisschoppelijke

---

[1]) Muller, Regesten enz. n[is] 458, 460, 471, 472.
[2]) Muller, Regesten enz. n[is] 441, 446.

bedieningen. FLORIS VAN WEVELINKHOVEN, van geen bedrog bewust, nam hem als wijbisschop aan (1386) en liet hem vele geestelijken, kerken en heilige zaken wijden. Eene reeks van heiligschennisssen volgde. Maar het bedrog werd ontdekt, en de valschaard in 1388 tot levenslange gevangenschap veroordeeld.

Bij de uitspraak van het vonnis had de officiaal zich de bevoegdheid voorbehouden, de straf te veranderen en te verzwaren, zoo daar later redenen voor zouden opkomen, en werkelijk werden in 1392 op last van den Paus, bij eene plechtige rechtszitting van FLORIS met zes bisschoppen, de misdrijven opnieuw onderzocht. Onwaardig het priesterlijk ambt te bekleeden, werd JACOB *van Gulik* van zijne waardigheid volgens kerkelijk ceremonieel ontzet. In priesterlijk gewaad gekleed, werd hij van alles, wat aan het priesterschap herinnerde, stuk voor stuk ontdaan; vervolgens werden zijne vingers ontwijd, en gaf men hem als leek aan den wereldlijken rechter over. De Bisschop verzocht evenwel, hem niet aan de doodstraf over te leveren. Maar de rechter meende zulke gruwelen met de meeste strengheid te moeten straffen en veroordeelde hem, om in een ketel, onder het schavot op de Neude geplaatst, levend gekookt te worden. Het medelijden van den Bisschop veranderde deze langzame marteling in de straf van onthoofding. [1])

Met zijn wijbisschop HUBERTUS SCHENCK, Bisschop van *Yppuse*, was FLORIS dagelijks bezig de zaken van het Bisdom te leiden. Door dezen HUBERTUS werd de kerk en nog andere kerkelijke gebouwen van het later te vermelden klooster van *Windesheim* ingewijd. [2])

FLORIS VAN WEVELINKHOVEN, geroemd zoowel om zijn karakter en zijne liefde voor den godsdienst en voor de armen, als om het goed beleid, waarmede hij de kerkelijke belangen voorstond, overleed den 4n April 1393 op het slot *Hardenberg* in *Overijsel*. Op zijn sterfbed werd hij lastig gevallen door bedienden en aanverwanten, die hem om giften vroegen.

---

[1]) Mr. S. Muller Fz. De valsche wijbisschop Jacob van Gulik. (Archief XXIV, bl. 187 vlg.). — De Katholiek, t. a. p. bl. 150. — Moll II, 4e st., bl. 168—169.

[2]) Batavia S. II, bl. 390 vlg.

Hij antwoordde hun, dat hij hun bij zijn leven genoeg gegeven had, en verbood hun, op het slot te komen, uit vrees, dat zij na zijnen dood onrust stoken en de rechten van zijn opvolger verkorten zouden [1]). Hij beschikte zijne zaken ten bate van *St. Maarten*. Zijn lichaam werd van *Hardenberg* naar *Utrecht* vervoerd en onder algemeenen rouw in den *Dom* bijgezet.

Wijs en voorzichtig in zijn bestuur, bracht hij het *Sticht* tot belangrijk aanzien, terwijl hij aan de verheffing van den godsdienst en de bevordering van den goeden geest onder geestelijken en leeken zijne beste krachten wijdde. Als een zorgzame herder, die niet in krijgsroem, maar in innerlijke welvaart het geluk der zijnen zocht, was hij een der waardigste opvolgers van den H. WILLIBRORD. [2])

In dezen tijd bloeide GERRIT GROOT, over wien later.

Achttien dagen na den dood van FLORIS kwamen ALBRECHT *van Beijeren* en WILLEM *van Gelre* met statig gevolg binnen *Utrecht*, om, als vanouds, op de stemmen der kanunniken invloed uit te oefenen. Hunne tegenwoordigheid maakte het den kanunniken niet gemakkelijk, wijl beiden in de keus van den kandidaat verschilden. ALBRECHT stelde ROGIER *van Bronkhorst*, thesaurier van den Dom van *Keulen*, voor; maar WILLEM vorderde vrij heftig de keus van FREDERIK VAN BLANKENHEIM, bisschop van *Straatsburg*. De kanunniken, over deze tweespalt ontsteld, beproefden te vergeefs de vorsten tot eenstemmigheid te brengen. In het algemeen kapittel weigerden de domproost en dertig kanunniken, wegens het gevaar, dat thans aan de verkiezing verbonden was, aan de stemming deel te nemen. Van de overigen verkreeg FREDERIK VAN BLANKENHEIM een en vijftig stemmen; doch later werden op ROGIER *van Bronkhorst* nog zeven en twintig stemmen uitgebracht. In allerijl zonden beide kandidaten gezanten tot den Paus, om diens bekrachtiging te verwerven. BONIFACIUS IX, die reeds te

---

[1]) Over de gewoonte dier tijden om het sterfhuis uit te plunderen, zie men Bat. S. II, aant. bl. 463 en onder de Bijvoegingen.

[2]) Vgl. Arend, Algem. Gesch. d. Vaderl. II, 2, bl. 334 vlg.

voren de keus gereserveerd had, handhaafde zijn reservatierecht, doch vond reden, om zich naar de meerderheid der uitgebrachte stemmen te voegen, en schonk alzoo den Utrechtschen zetel uit eigen beweging aan FREDERIK III VAN BLANKENHEIM.[1]

FREDERIK VAN BLANKENHEIM was een man van uitmuntende gaven, een volleerd staatsman, krachtig, vastberaden en vol liefde voor godsdienst en wetenschap. In zijn veeljarig bestuur verwierf hij aller lof en waardeering.

Op den feestdag van den *H. Martinus* (11 November) 1393 deed hij, door een aanzienlijken stoet edelen begeleid, zijne plechtige intrede in *Utrecht*,[2] waar zijne tegenwoordigheid spoedig dringend noodig bleek. De Westfaalsche edelman JAN *van Raasfelt* had met nog eenige anderen, bij den ouden dag van FLORIS, en meer nog bij het openstaan van den bisschoppelijken zetel, de onderdrukte strooptochten hervat. Aanstonds greep FREDERIK naar de wapenen, en zijn strijd was gelukkig. De roovers werden overrompeld en gestraft.

Door die zegepraal aangemoedigd, deed hij pogingen om de landgrenzen van het *Sticht*, door onrustige vazallen voortdurend bestookt, te herstellen.[3] Hij trachtte *Drente* en *Koevorden*, welke al zooveel moeite en strijd hadden veroorzaakt en nu sinds eenigen tijd in de macht der heeren van *Bronkhorst* waren gekomen, terug te krijgen; vooral daar REINOUD, burchgraaf van *Koevorden*, zich als van den bisschop geheel onafhankelijk gedroeg. Minnelijke schikking mocht niet baten. Gesteund door de steden *Utrecht, Amersfoort, Deventer, Kampen* en *Zwolle*, trok de Bisschop naar *Koevorden* op, sloeg een nauw beleg om de stad (24 Juni 1395) en nam haar na een hardnekkigen tegenstand in. Het liep echter nog tot 1397, voor een bepaald verdrag tot

---

1) Zie over Frederik van Blankenheim de belangrijke monografie van L. Schmedding, De regeering v. Fred. v. Bl., Leiden, 1899. — Heda, pag. 265 vlg. — Joan à Leidis, o. c. pag. 310 vlg. — Suffridus Petri ad Bekam, pag. 152 vlg. — Bat. S. II, bl. 396 vlg. — Moll II, 1e st., bl. 169 vlg. — Blok II, bl. 192 vlg. — Nuyens V, bl. 128 vlg.

2) Muller, Regesten enz. n[is] 490, 491, 492.

3) Schmedding, a. w. bl. 71 vlg.

stand kwam, hetwelk aan het *Sticht* het bezit van *Drente* en *Koevorden* verzekerde. [1]) Een plundertocht van JAN *van Reinenstein* in het land van *Vianen* en *Ameide* noodzaakte intusschen den Bisschop, aan HENDRIK van *Vianen* hulp te verleenen. Met eene niet onaanzienlijke macht werd het kasteel *Reinenstein* belegerd, ingenomen en tot den grond geslecht. (1396.) [2])

Ook *Groningen* had zich langzamerhand aan het wereldlijk bestuur des Bisschops trachten te onttrekken. Onderhandelingen, daarna bedreigingen, baatten niet. [3]) In 1401 werd *Groningen* belegerd; maar de stad was niet te overwinnen. Eerst later bereikte FREDERIK zijn doel, en bracht de stad, die echter hare gemeentelijke zelfstandigheid bleef behouden, aan het *Sticht* terug. (1419.) In 1407 verkreeg FREDERIK de heerlijkheid *Kuinre*, en omstreeks 1413 wist hij met de Friezen van *Stellingwerf* en *Schoterland*, die hem mede vele moeilijkheden in den weg legden, een verdrag te sluiten, dat den vrede waarborgde. [4])

Het wereldlijk gezag was echter nauwelijks in het noorden hersteld, of andere onlusten dwongen den Bisschop de hand aan het zwaard te houden. De Hollandsche graaf ALBRECHT en zijn opvolger WILLEM VI, m. a. w. de hoeksche partij, leefden in voortdurenden strijd met het machtige huis van *van Arkel*, dat de kabeljauwsche partij was toegedaan, en sloten ter verdelging dezer heerlijkheid een verbond met *Utrecht*. Hevige oproeren ontstonden daardoor in de stad, waar nog immer de twee bekende partijen de burgers verdeelden. De eene, onder aanvoering van *Lichtenberg*, hield de zijde van den Hollandschen graaf; de andere, onder leiding van den domdeken HERMAN *van Lokhorst*, JAN VAN DE SPIEGEL en IJSBRAND VAN DER AA, stond aan de zijde van het huis van *van Arkel*. De strijd eindigde, na de verwoesting der kasteelen *Hagenstein* en *Everstein*, met de vernedering van *van Arkel* (1412); maar nog drie

[1]) Muller, Regesten enz. n[is] 501, 507.

[2]) E. Verwijs, De oorlogen van Albrecht van Beijeren met de Friezen, (Werken v. h. Hist. Gen. te Utrecht, no. 28, bl. 54).

[3]) Muller, Regesten enz. no. 524.

[4]) Muller, Regesten enz., no. 594.

jaren bleef *Utrecht* het tooneel van geweld en verwarring, aan welke de verbanning der Arkelsche partijhoofden geen einde had kunnen maken. Handel en nijverheid gingen er onder gebukt, en nog zeer lang deed zich de verdeeldheid der burgers gevoelen. [1])

Met vasten wil handhaafde FREDERIK VAN BLANKENHEIM de rechten van het *Sticht* tegenover zijne vazallen. WILLEM *van Abcoude* en *Duurstede* waagde eene poging, om in *Wijk bij Duurstede* als heer en gebieder op te treden, maar werd bedwongen. Zijn opvolger was JAN *van Brederode*, gehuwd met WILLEM'S dochter, JOANNA *van Abcoude*. Beide echtgenooten hadden zich met onderling goedvinden in een klooster begeven, waardoor hunne rechten op de leengoederen huns vaders waren vervallen. Maar na den dood van WILLEM (1407) verliet JAN *van Brederode* het klooster, ontvoerde zijne echtgenoote en vorderde de rijke erfenis, welke nu aan zijnen neef JACOB *van Gaasbeek* was gekomen, met geweld op. FREDERIK wees zijne aanspraak af en bleef onverzettelijk het recht handhaven. JAN, die zich niet wilde onderwerpen, werd gevangen gezet, totdat zijne vrouw, die in haar klooster werd teruggebracht, was overleden. [2])

De hoeksche en kabeljauwsche twisten, die in *Utrecht*, zooals gemeld is, onder den naam van *Lichtenbergers* en *Lokhorsten* de burgerij verdeelden, brachten menigmaal de zelfstandigheid van het *Sticht* in groot gevaar. Graaf WILLEM VI was in 1417 overleden, en werd opgevolgd door zijne zeventienjarige dochter, JACOBA *van Beijeren*, die toen reeds weduwe was. Haar oom, JAN *van Beijeren* [3]), betwistte haar het recht van opvolging, sloot zich bij de kabeljauwschen aan en liet zich te *Dordrecht* als graaf huldigen. Daarop wendde hij zich tegen het hoekschgezinde *Utrecht*,

---

[1]) Schmedding, a. w. bl. 91 vlg. — Nuyens V, bl. 129 vlg. — Wagenaar III, bl. 371 vlg.

[2]) Joan à Leidis, pag. 328. — Archief, XIV, bl. 53–55. — Moll. II, 1e st. bl. 172–173. — Wagenaar III, bl. 392 vlg.

[3]) Jan van Beijeren, eerst gekozen bisschop van Luik en subdiaken, later met dispensatie van Paus Martinus V gehuwd met Elisabeth, nicht van keizer Sigismund.

nam *Hagenstein* in bezit en kwam met REINOUD IV *van Gelre* overeen, hoe zij in een aanstaanden oorlog met het *Sticht* den buit zouden verdeelen (3 Juni 1419). O.a. bepaalden zij, dat voortaan niemand tot bisschop van *Utrecht* zou worden verkozen zonder hunne voorkennis en goedkeuring. In eigen persoon of door hunne raadslieden zouden zij bij de volgende verkiezingen een kandidaat voor den zetel aanwijzen, die zich verbinden moest, niets tegen hunne belangen te ondernemen. De vijandelijkheden werden geopend, en FREDERIK was tot tegenweer gedwongen. De Bisschop verbond zich met de heeren van *Montfoort*, *Wassenaar* en *Brederode*, vroeg hulp aan *Utrecht*, *Leiden*, *Amersfoort* en verscheidene andere Stichtsche en Hollandsche steden, en trok naar *Gouda*, waar JAN zich bevond, om dezen tot een veldslag uit te dagen. JAN ontweek het gevecht, trachtte door schermutselingen en knevelarijen op den langen duur zijne tegenpartij te knakken en sloeg het beleg om *Leiden*, dat, door de Stichtsche troepen te vergeefs verdedigd, hem in handen viel. (1420) Geruimen tijd bleef de oorlog voortduren, en eerst in 1422 mocht het den domproost ZWEDER VAN KUILENBURG gelukken, den vrede tot stand te brengen. Hoewel de Bisschop eene aanzienlijke schadevergoeding moest betalen, bleef het voordeel van den krijg onbetwistbaar aan het *Sticht*. [1])

Weder had het *Sticht* zijn uitgebreid gebied gehandhaafd, wat verloren was, herwonnen en zich tot voormaligen luister opgewerkt. Het krachtige bestuur van FREDERIK VAN BLANKENHEIM en zijn onwrikbaar doorzetten van wat hij, tot handhaving zijner rechten, zich eenmaal had voorgenomen, boezemden den vijanden vrees en ontzag in. Pleit niet dit telkens zich zoo spoedig opheffen uit netelige toestanden, onder voortdurenden strijd tegen in- en uitlandsche vijanden, voor de wijsheid, het beleid en het krachtige bestuur der voor het meerendeel hooggeroemde Utrechtsche bisschoppen? Pleit het ook niet voor den herlevenden godsdienstigen geest der bevolking en van vele goedgezinde adellijke geslachten, dat zij, hoewel dikwijls onder elkander verdeeld,

---

[1]) Schmedding, a. w. bl. 140 tot 161. — Muller, Regesten enz. no. 675.

toch immer hielpen, om het erfgoed van *St. Maarten* te verdedigen? Had het *Sticht*, als wereldlijk gebied, dikwijls veel te lijden, — het Bisdom van Utrecht, als geestelijk gebied, kwam tot hoogeren bloei door het geloof en de liefde der talrijke menigte, die vooral door GERRIT GROOT en zijne volgelingen onder het bestuur van FREDERIK VAN BLANKENHEIM tot hooger geestelijk bewustzijn werd opgewekt.

Talrijke nieuwe parochiën werden door dezen Bisschop opgericht; o. a. te *Amsterdam* aan de *Nieuwe-zijde (H. Maria*, later *St. Catharina*, door WILLEM EGGERT, heer van *Purmerend*, gesticht in 1408), en van den H. VITUS te *Hilversum*, waardoor het zielenheil der toenemende bevolking werd bevorderd. [1]) Hij stichtte kapittels te *IJselstein*, *Haaften*, *Maartensdijk* en *Kuilenburg*. Te *Sibkulo* in *Salland* verrees onder zijne goedkeuring het Cisterciënserklooster *Mariënburg*. Reeds vroeger was een dergelijk klooster te *IJselstein* gesticht (1394), en in 1413 ontstond, door de milde gift van JAN *van Woude*, het klooster *Mariënhave* bij *Warmond*. Deze drie kloosters vormden te zamen eene nieuwe congregatie, in welke de Cisterciënser-regel streng beoefend werd, terwijl in 1418 het nonnenklooster *Jesse* in *Groningerland* zich bij hen aansloot. [2]) Dominikanen en Franciskanen vonden in FREDERIK een beschermer en ijveraar hunner orden; vier nieuwe Dominikanerkloosters en eene menigte mannen- en vrouwenkloosters van Tertiarissen geven daarvan getuigenis. Hij verhief de relikwieën van den H. AGNES in den *Dom*, drong met woord en voorbeeld op het onderhouden der kerkelijke regels aan, en, hoewel streng tegenover de overtreders, was hij steeds mild en zacht voor die tot beter inzicht kwamen. [3]) Een gruwelijke moord, door RASO *van Kralingen*, baljuw van *Walcheren*, omstreeks 1414 gepleegd te *Middelburg*, met schending van het recht der vrijplaatsen en onder goedkeuring van den raad der stad, dwong den Bisschop deze stad met

[1]) Archief, XXIV, bl. 408 vlg.
[2]) De Katholiek, deel I, bl. 140 vlg. — Schmedding, a. w. bl. 256 vlg.
[3]) Vgl. Bat. S. II, aant. bl. 401, no. 6.

het Interdict [1]) te treffen; maar nauwelijks zag hij zich in de gelegenheid gesteld, om de straf zonder kwetsing van het kerkelijk recht op te heffen, of hij deed het met vreugde. Voor *Drente* en *Koevorden* maakte hij zich verdienstelijk door het landrecht, dat daar nog immer op mondelinge overlevering had berust, op schrift te doen stellen (1412). [2]) Het tijdperk, waarin deze Bisschop aan het hoofd des Bisdoms stond, wordt door THOMAS *à Kempis* en JOANNES BUSCH »de gouden eeuw« der Kerk in *Noord-Nederland* genoemd.

FREDERIK achtte het noodig, de functiën en verplichtingen zijner wijbisschoppen ter voorkoming van misbruiken nauwkeurig te omschrijven, maar ook om dezer rechten tegen alle willekeur te waarborgen; en de bepalingen, dienaangaande door hem gemaakt, werden ook door zijne opvolgers gehandhaafd. [3]).

Sterk in den strijd, ijverig in den dienst des Heeren, toonde hij nog op zijn sterfbed, welk een liefdevol vader hij was. Hij vermaande de geestelijkheid met vriendelijke woorden, en wees hen met vaderlijke goedheid op de gebreken, welke onder haar bestonden, en die, zoo zij voortwoekerden, de verderfelijkste gevolgen na zich zouden sleepen. »Na mijnen dood«, sprak hij, »zal *Utrecht* erkennen, dat het aan mij een goeden meester had. Allen willen thans heerschen, en niemand wil een heer boven zich erkennen; daarom zal het hun kwalijk gaan.« [4]) Deze woorden van den stervenden grijsaard zijn later, als waren zij eene voorspelling, op droevige wijze vervuld.

FREDERIK VAN BLANKENHEIM regeerde dertig jaren en stierf, van ouderdom verzwakt, den 9en October 1423 op het

---

1) Interdict is eene kerkelijke straf, waarbij de openbare uitoefening van den godsdienst, behalve doopen en trouwen, op eene bepaalde plaats of voor bepaalde personen en voor bepaalden tijd wordt verboden.

2) S. Gratama, Bijdrage tot de rechtsgesch. v. Drente, bij Blok II, bl. 194 en 195.

3) Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr. XXIV, bl. 412 en 427.

4) Busch, Chronicon Windeshemense, ed. Grube, Halle, 1887, p. 332

kasteel *Horst.* Zijn lichaam werd nog dienzelfden dag naar *Utrecht* vervoerd en in den *Dom* plechtig begraven.[1])

Als zijne wijbisschoppen worden de volgenden genoemd. Vooreerst de reeds gemelde HUBERTUS SCHENCK, Bisschop van *Yppuse,* van de Dominikaner orde, die omstreeks 1400 een klooster van Dominikanessen uit hoogen en adellijken stand stichtte ter eere van de *H. Maria Magdalena* te *Wijk bij Duurstede.* WILLEM *van Abcoude* had voor deze stichting, welke door Paus BONIFACIUS IX werd bekrachtigd, belangrijke giften geschonken.[2]) HUBERTUS SCHENCK belastte zich met de geestelijke leiding der nonnen en overleed er den 7en Maart 1408.[3]) In 1402 was hij als wijbisschop opgevolgd door MATHIAS, Bisschop van *Biduane,* wiens bediening door FREDERIK op vasten voet geregeld werd. Hij ontving verlof om, wegens de uitgestrektheid des Bisdoms, aan andere bisschoppen, zoo dikwijls hij verkoos, zijne bevoegdheden mede te deelen en hen in zijne plaats te laten optreden.[4]) — Als derde wijbisschop, misschien slechts tijdelijk aangesteld, wordt vermeld JACOBUS, Bisschop van *Gibleth,* aan wien de volmacht werd geschonken, om in eene bepaalde streek, de *Vier Ambachten,* kerken te wijden en de mindere orden toe te dienen.

Als eene bijzonderheid vermelden wij, dat de oude geschiedboeken gewag maken van een Nederlandschen bisschop van *IJsland,* GOZEWIJN COMHAER, die, tusschen de jaren 1373—1380 geboren, zich omstreeks 1400 aanmeldde, om in het later te noemen klooster *Windesheim* te worden opgenomen. Hij werd echter afgewezen en begaf zich naar het klooster *Eemstein;* doch ook daar bleef hij niet en trok naar het Karthuizerklooster te *Zeelhem* bij *Diest* in *Brabant,* waar hij in 1414 prior was. Met deze waardigheid bekleed, bezocht hij zijn vader, die van *Deventer* naar

---

1) Vgl. Moll II, 1e st. bl. 175 en 180. — Nijhoff, Gedenkwaardigh. uit de gesch. v. Gelderl. IV, pag. XV.

2) Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr. XIV, blz. 52 vlg. en 105 vlg.

3) Bat. S. II, bl. 390 vlg.

4) Bat. S. II, bl. 404 vlg.

Denemarken was verhuisd, en hij zal bij die gelegenheid waarschijnlijk in betrekking gekomen zijn met den Deenschen vorst, hetgeen zijne verheffing op den bisschoppelijken stoel van *Skalholt* op *IJsland* ten gevolge had. In Mei 1446 vertoefde hij in *Deventer* en overleed den 19n Juli 1447 in een Karthuizerklooster. Zijn ijvervol en vlekkeloos leven geeft hem eene eervolle plaats onder de mannen, op wie *Nederland* groot mag gaan. [1])

Onder de regeering van FREDERIK VAN BLANKENHEIM en zijn wijbisschop MATHIAS, leefde de H. LIDUINA, maagd van *Schiedam*. [2])

De H. LIDUINA werd den 18n Maart 1380 te *Schiedam* geboren en had van hare jeugd af eene teedere godsvrucht tot de H. Maagd en Moeder Gods MARIA. Zoo dikwerf zij van de school, waarheen zij voor hare broeders het eten moest brengen, terugkeerde, ging zij de kerk binnen en bad daar eenigen tijd voor het wonderdadig Mariabeeld, hetwelk door de inwoners van *Schiedam* bijzonder werd vereerd. Op zekeren dag langer dan gewoonlijk daar vertoefd hebbende, kreeg zij van hare moeder eene berisping; doch het kind antwoordde, dat zij in de kerk was geweest om de H. Maagd te begroeten, en dat deze haar had toegelachen.

Vroegtijdig legde zij belofte van eeuwige kuischheid af, en toen zij later door meerdere, zelfs aanzienlijke personen ten huwelijk werd gevraagd, vroeg zij aan God hare lichamelijke schoonheid liever door ziekte te misvormen.

---

[1]) O. A. Spitzen, Het leven der Eerw. Moeder Andries IJzerens (Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr. II. bl. 178 vlg.). — W. Moll, Gozewijn Comhaer, een Nederlander aan het hoofd der Kerk van IJsland, Amsterdam, 1876 (Verslagen en Meded. der Koninkl. Acad. v. Wetensch. afd. Letterk. 2e reeks, deel VI), gerecenseerd door Mgr. C. J. M. Bottemanne in De Katholiek, 1876, deel 70, bl. 117 vlg. — O. A. Spitzen, Gozewijn Comhaer (Archief, IV, bl. 149 vlg.)

[2]) Zie Brugman, Leven der H. Liduina, vertaald en bewerkt door G. A. Meijer. — Kronenburg, Neerl. Heiligen in de Middeleeuwen, II, bl. 156 vlg. — Moll, Johannes Brugman, Amsterdam, 1854, deel II, bladz. 107.

God verhoorde haar gebed. Terwijl zij zich des winters op het ijs met schaatsenrijden vermaakte, werd zij omvergereden, brak eene der korte ribben in de rechterzijde en werd zwaar gekwetst naar huis gedragen. De ontboden geneesheer voorspelde, dat zij nimmer gezond zou kunnen worden, en van dat oogenblik af is haar leven gedurende acht en dertig jaren eene ware lijdensgeschiedenis geweest.

Blijmoedig onderwierp zich de vrome maagd aan Gods heiligen wil. Hare ziekte verspreidde zich over het geheele lichaam in allerlei kwalen. Haar rechteroog werd blind, en het linker zoo zwak, dat zij bij dag noch nacht het licht verdragen kon. Hoofdpijn, tandpijn, afmattende heete koortsen, langdurige waterzucht, en afzichtelijke wonden dwongen haar, als levend begraven, den omgang met de menschen te vermijden, en geheel alleen in gebed en overweging haren troost bij God te zoeken. God gaf haar dien troost overvloedig en vereerde haar met heilige geestverrukkingen, met de gaaf van voorzegging en met groote wonderwerken. »Indien ik,« zoo sprak zij, »door een enkel gebed de volmaakste gezondheid des lichaams kon verwerven, dan zou ik het niet doen, zelfs niet wenschen.« Dit ongehoorde lijden der maagd lokte vele nieuwsgierigen naar hare woning en, hoewel zij liever alleen was, ontving ze ieder met groote minzaamheid. In 1425 kwamen eenige ruwe en lage krijgsknechten haar huis binnen en begonnen haar grof te beleedigen en zelfs te mishandelen. Hare verhevene, eerbare deugd werd belasterd, en de gemeenste scheldwoorden werden haar naar het hoofd geworpen. Zij verdroeg het echter met geduld en verbood zelfs de schuldigen te straffen. De booswichten ontvingen van God zelven hunne straf en stierven allen nog denzelfden winter een plotselingen dood.

De H. LIDUINA overleed den 14^n April 1433 in het drie en vijftigste jaar haars levens. Nauwelijks had zij den geest gegeven, of God verheerlijkte haar lichaam. Spoorloos waren alle wonden verdwenen, geen enkel teeken van haar ontzettend lijden was meer zichtbaar; een heerlijke glans omstraalde haar gelaat, en talrijke openbaringen aan

godvreezende christenen bevestigden, dat zij de hemelsche glorie was ingegaan. Haar stoffelijk overschot werd op het St. Janskerkhof begraven, doch zoo nabij den muur der kerk, dat men in het volgende jaar door den aanbouw eener zijkapel het graf bij de kerk kon trekken. Van toen af werd LIDUINA's graf een druk bezochte bedevaartplaats, en de vereering nam nog toe, toen deze door den wijbisschop MATHIAS, die reeds bij het leven der heilige maagd een streng onderzoek naar hare wonderen had ingesteld, bevestigd en in 1489 ook door het stedelijk bestuur van *Schiedam* bekrachtigd werd. In 1651 is het heilig lichaam naar *Brussel* vervoerd; [1]) doch Paus PIUS IX schonk aan *Schiedam* een gedeelte der relikwieën terug, die nu nog in de parochiekerk van *O. L. Vrouwe-visitatie* worden vereerd. Paus LEO XIII bekrachtigde opnieuw de vereering van de H. LIDUINA.

§ VII. KLOOSTERORDEN IN DE MIDDELEEUWEN.

Het kloosterleven in de H. Kerk deelt immer met de Kerk in alle lotsverwisselingen. Waar de Kerk bloeit, tiert welig het kloosterleven; waar het laatste kwijnt, kan ook de eerste haar volle kracht niet ontwikkelen en bereikt zij haren bloeitijd niet. Voor elken tijd geldt als waarheid: geen bloeiende Kerk zonder beoefening der Evangelische Raden. De kloosterlijke staat toch is niet eene bloot menschelijke verheffing van het gemoedsleven, niet een zelfzuchtig streven, om zich van de wereldsche zorgen te ontslaan, en alleen aan eigen zielenheil te denken, maar een gevolg der openbaring Gods, die ons in het H. Evangelie leert, hoe de menschelijke geest zich tot hoogere volkomenheid verheffen, de deugd in volmaakteren staat beoefenen, en zich inniger met God vereenigen kan door de Evangelische Raden. Het kloosterleven ontwikkelt zich noodzakelijk uit het innerlijke leven der H. Kerk, dat haar door God

---

1) Archief, XIV, bl. 131.

is ingestort, en hoe hooger de bloei der Kerk stijgt, hoe meer ook de roeping tot het klooster zich vermenigvuldigt.

Met eene kracht, die niet anders dan bovennatuurlijk kan heeten, breidden zich, bij den toenemenden bloei onzer vaderlandsche Kerk, de kloosterstichtingen uit. Welke reiziger, die in onze dagen *Nederland* doorkruist en niet volkomen op de hoogte is van onze kerkgeschiedenis, zou kunnen gelooven, dat ons vaderland in de laatste honderd jaren, die de invoering van het protestantisme voorafgingen, bij eene bevolking van hoogstens één millioen zielen, ongeveer vijfhonderd kloosters en kloosterlijke gestichten bezat, waarvan de kleineren veertig en vijftig, de grooteren van vier tot zevenhonderd en meer religieusen telden? [1]) Er bestaat bijna geen land, dat meer verplichtingen heeft aan de kloosterlingen der middeleeuwen dan *Nederland.* Zij brachten onzen vaderen den kostbaren schat des Geloofs, schonken beschaving en welvaart aan ons volk, bevorderden wetenschap en kunst, en ontwoekerden wel een derde van den Nederlandschen bodem aan bosschen en moerassen.

Geldt dit op de eerste plaats van de *Benedictijnen*, die hier de eersten waren, ook op andere kloosterorden moet dit worden toegepast; want door den drang der omstandigheden kwamen in den loop der eeuwen menigvuldige kloosterorden op, die als takken der Benedictijner-orde zijn te beschouwen, wijl zij den regel van den H. BENEDICTUS als grondslag volgden. In ons land ontmoeten wij de *Norbertijnen* of *Premonstratensers*, die den H. NORBERTUS, en de *Cisterciënsers*, die den H. ROBERTUS en den H. BERNARDUS hun vader noemen.

Het valt geheel buiten ons bestek de ontwikkeling dier orden en haren zedelijken en stoffelijken invloed op de christelijke maatschappij afzonderlijk te bespreken; [2]) wij kunnen ons slechts bepalen tot het noemen van hare voornaamste stichtingen in onze noordelijke gewesten en

---

[1]) Moll II, 2e st., bl. 4. — Archief, XXIV, bl. 81.

[2]) Zie daarover: De Montalembert, Les moines d'Occident, Paris, 1878—1882.

verwijzen overigens naar hetgeen over dien invloed reeds gezegd is, en nog zal worden medegedeeld. 1)

Van de Benedictijner-orde vermeldden wij reeds de abdijen van *Egmond, Rijnsburg, Hohorst (St. Paulus-abdij* te *Utrecht), Oostbroek, Stavoren, Weerseloo, Oudwijk, Eltenberg, Foswerd* en *Feldwirth.* Deze waren met het klooster *Zwarte Water,* tusschen *Zwolle* en *Hasselt* 2) de voornaamsten, en na de dertiende eeuw schijnt deze orde geen nieuwe kloosters in *Noord-Nederland* te hebben aangewonnen.

In het begin der twaalfde eeuw kwamen de Norbertijnen voor het eerst te *Middelburg,* en kort daarna verrees hunne abdij *Mariënweerd,* terwijl de zalige abt FREDERICUS de abdij *Mariëngaarde* te *Hallum* en *Bethlehem* bij *Oldkerk* stichtte. De vijfde abt van *Mariëngaarde,* SIWARD geheeten, wordt evenals de stichter als heilig vereerd. 3)

Uit *Mariëngaarde* ontsproot de abdij van *Lidlum* bij *Sexbierum,* die vroeger met Reguliere kanunniken was bevolkt, doch in 1182 tot de orde van ST. NORBERTUS

---

1) Zie bl. 168 vlg.

Voorzoover de bronnen in deze paragraaf niet in het bijzonder worden opgegeven, wordt in het algemeen verwezen naar: Van Heussen en Van Rijn, Batavia Sacra; Historie ofte beschr. van 't Utr. bisdom; Oudheden en gest. v. Rhijnland, v. Delfl. v. Zuid-holl. v. Kennemerl. v. Zeeland, v. Vriesland, v. Groningen, v. Deventer; — A. Miraeus, Origines coenobiorum Benedictin. in Belgio, Antverp. 1606. — R. C. H. Römer, Geschiedk. overzicht d. kloosters en abdijen in de voormal. graafsch. v. Holland en Zeeland, Leiden, 1864; — P. M. Bots, De oude kloosters en abdijen in het tegenw. bisd. v. Haarlem, Rijsenburg, 1883; — Kronijken van Emo en Menko, uitgeg. d. Mr. Feith en Dr. Acker Stratingh, 1866, (werken v. h. Hist. Gen. Utr. n. 4); — Caesarius van Heisterbach, Dialogus miraculorum, uitgeg. d. J. Strange, Keulen, 1850; — Ubbo Emmius, Rer. Fris. Hist., Lugduni Bat. 1616; — Magnin, De voormal. kloosters in Drenthe, Heerenveen, 1846; — Lindeborn, Hist. Episcop. Daventr.; — Dumbar, Kerck. en weereltl. Deventer; — Van Spaen, Hist. v. Gelderl.; — Knippenbergh, Hist. eccl. Duc. Geldr.; J. Busch, Chronicon Windeshemense, ed. Grube, Halle, 1887; — W. J. Hofdijk, De kloosterorden in Ned., Haarlem, 1865; — W. Moll, II, 2e st., bl. 1 tot bl. 164.

2) Uit het klooster Zwarte Water ontstond in 1415 een ander Benedictijner-nonnenklooster, Klaarwater bij Hattem. Moll, II, 2e st., bl. 15.

3) Kronenburg, Neerl. Heiligen in de Middeleeuwen, III, bl. 109 vlg.

overging. SIBOLDUS heette haar stichter, en het gebouw, dat eerst aan zee gebouwd was, werd later meer landwaarts opgetrokken. In de eerste abdij is abt EELCO LIAUKAMA om zijn ijver voor de tucht door zijne eigene kloosterbroeders vermoord en wordt daarom als martelaar vereerd. [1])

De merkwaardigste stichting der Norbertijnen in onze noordelijke streken was de abdij *Bloemhof* te *Wittewierum* in *Groningen*. EMO van *Romerswerf*, een gehuwd man, gevoelde zich tot het kloosterleven getrokken en stichtte te *Romerswerf* op zijn eigen landgoed een Benedictijnerklooster; doch zijn lastig karakter veroorzaakte, dat de monniken hem verlieten. In overleg met zijn neef EMO van *Huizinga* wendde hij zich nu tot de Norbertijnen, die de stichting in hunne orde opnamen en den neef tot eersten abt aanstelden. De oorspronkelijke stichting, in 1208 begonnen, werd vijf jaren later gesplitst; Norbertijnernonnen bleven het eerste klooster bewonen en gaven het den naam van *Rozenkamp*, terwijl voor de monniken *Bloemhof* te *Wittewierum* gebouwd werd. Deze abdij werd hoogberoemd, en de gemelde EMO *van Huizinga* en de derde abt MENKO hebben zich voor het nageslacht grooten naam verworven door het schrijven hunner Kronijken, die niet alleen voor de geschiedenis van *Bloemhof* zelf, maar ook voor de geschiedenis buiten het klooster, vooral van de *Groninger-Ommelanden*, zeer belangrijk zijn. [2])

In 1225 stichtte RICHARDIS, tante van den Roomschkoning WILLEM, bij het Norbertijner-monnikenklooster bij *Delft*, ook een nonnenklooster derzelfde orde, dat den naam van *Koningsveld* droeg. De monniken werden overgebracht naar de abdij van *Middelburg*, en hun oud verblijf veranderd in een hospitaal. *Koningsveld* verhief zich tot groote vermaardheid en stond in nauwe betrekking met *Mariënweerd*, wier kanunniken meermalen met de herderlijke

---

[1]) Kronenburg, Neerl. Heiligen in de Middeleeuwen, III, bl. 155 vlg. — A. J. Bruinsma, De H. Eelco. (Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1856, bl. 1 vlg.).

[2]) A. W. Wijbrands, De Abdij Bloemhof te Wittewierum, Amsterdam, 1883, gerecenseerd door Mgr. C. J. M. Bottemanne in De Katholiek, 1883, deel 83, bl. 201 vlg.

bediening werden belast in de parochiën van *Pynacker* en *Schiedam*, die onder *Koningsveld* behoorden. Het droevig iaar 1572 zag het einde van deze roemrijke stichting, wier bewoonsters vrouwen waren van hoogen adel.

Niet minder meldenswaardig onder de Norbertijner-kloosters in *Noord-Nederland* zijn de *Wittevrouwen-abdij* te *Utrecht, Mariënschoot* te *Zenuwen* bij *Tiel, Mariënberg* te *Nijmegen* en anderen; doch de genoemden getuigen genoeg, hoe krachtig de Norbertijner-orde zich in ons vaderland ontwikkelde en op het godsdienstig leven onzer vaderen een heilzamen invloed moet hebben uitgeoefend.

Met eere moet hier nog een zoon van den H. NORBERTUS genoemd worden, die door zijne hooge deugd en zijn vlekkeloozen levenswandel, door zijne buitengewone versterving en zijn vurigen ijver voor het heil der zielen, eene glorie voor *Nederland* geworden is. De H. DODO, een kloosterling van *Mariëngaarde*, trok met verlof van den H. abt SIWARD naar eene eenzame streek en leefde jaren achtereen als kluizenaar afgezonderd van de wereld. Zijn voedsel bestond uit water en brood; zijn lichaam was omgord door zeven ijzeren ringen, waarover hij een haren boetekleed droeg, gedekt door een ijzeren harnas. Tot nachtleger gebruikte hij eene biezen mat, en hij liet het hoofd rusten op een uitgehold houten blok. Bij deze boetedoening voegde hij nog de geeseling van zijn onschuldig lichaam en de oefening van een aanhoudend gebed. Nooit verliet hij zijne eenzaamheid, dan alleen om ongelukkigen bij te staan, zieken te genezen, melaatschen te zuiveren, maar vooral om den omwonenden Friezen de leer des heils te verkondigen. Ontzaglijk veel heeft hij bijgedragen tot de beschaving van het nog ruwe Friesche volk. Met kracht verhief hij zijne stem tegen de heidensche misbruiken, die overal nog bestonden, en in het bijzonder tegen de wreedheid der Friesche bloedwraak. Zoo gloeiend was hierin zijn ijver, zoo welsprekend zijn woord en zoo krachtig zijn gebed, dat hij den troost mocht smaken, alom in den lande de bloedwraak te zien afgeschaft. De H. DODO, bekend onder den naam van den „kluizenaar van *Haske*", vond den dood bij het instorten

van eene overoude kapel, waarin hij knielend lag te bidden; en toen men zijn heilig lichaam vond, bleek het, dat hij in handen en voeten en in de rechterzijde de wonden des Heeren droeg. († 1231) [1]. Op zijn graf werd een Norbertijnerklooster gebouwd, dat den naam van *St. Maria's-klooster* te *Haske* kreeg.

Het eerste klooster der Cisterciënsers in ons vaderland was de abdij *Klaarkamp*, die omstreeks 1165 in *Friesland* opkwam. Hare vroegste geschiedenis ligt in het duister; maar zeker is het, dat zij weldra tot hoogen bloei geraakte. Haar tweede abt GERBRAND verwierf zich door de heiligheid zijner deugden de eer der gelukzaligen. De tijdelijke welvaart der abdij hield gelijken tred met haren roem, en hare abten namen eene voorname plaats op de Friesche landdagen in. [2] Uit haar ontsproten de beroemde abdijen *Bloemkamp* bij *Bolsward*, *Aduard* bij *Groningen*, de nonnenkloosters *Sion* in *Oostdongeradeel* en *Nazareth.*

Bloemkamp, ook *Oldeklooster* en *Oogenklooster* genoemd, dankte het ontstaan aan drie broeders, TETHARD, HERDRAD, priesters, en SIEBOLD, leek. Hunne stichting werd door Bisschop BOUDEWIJN II in 1192 in bescherming genomen, en wies op tot de voornaamste abdij van *Friesland.* Buitengewonen roem heeft zij verworven door de tallooze indijkingen op groote schaal, waardoor gansche moerasstreken en polders in vruchtbare akkers werden omgeschapen, en aan haar vooral dankte *Friesland* zijne welvaart. Dit kon evenwel niet beletten, dat zij in 1579 moedwillig vernield werd.

In hetzelfde jaar, waarin *Bloemkamp* werd gesticht, werd ook de abdij van *Aduard* bij *Groningen* gevestigd. Men noemde haar de koningin der kloosters van *Groningen*, en die onderscheiding verdiende zij, zoowel om haren uiterlijken bouw, als om den roem harer strenge kloostertucht en der geleerdheid harer bewoners. De kloosterschool van *Aduard* was een der grootste en beroemdste van ons land, en velen

---

[1] Kronenburg, Neerl. Heil. in de Middeleeuwen, III, bl. 146 vlg.
[2] T. a. p. IV, bl. 117.

harer leerlingen hebben zich eer verworven bij het nageslacht door hunne liefde voor kunst en wetenschap. Bij de oprichting van het nieuwe Bisdom van *Groningen* in de zestiende eeuw, werd deze abdij bij het Bisdom ingelijfd. [1])

De abdij van *Esse* of *Jesse*, in 1216 gesticht, werd bewoond door Cisterciënsernonnen en bezat een beeld van de H. Moedermaagd, dat vurig door het volk werd vereerd om de vele wonderen, die daar door MARIA'S voorspraak werden gewrocht.

Toen de Drentenaars den afgrijselijken moord hadden gepleegd op Bisschop OTTO II in den slag van *Anen*, werden zij door Bisschop WILLEBRAND verplicht als boetedoening een klooster te bouwen voor vijf en twintig nonnen van de Benedictijner-orde; doch wijl dit klooster daar geen voorspoed genoot, werd het met goedkeuring van HENDRIK VAN VIANDEN naar *Assen* overgebracht en onder den regel der Cisterciënsers gesteld. Dit *Mariënkamp* heeft zich door groote liefdewerken aan armen en ongelukkigen een goeden naam verworven.

In het begin der dertiende eeuw verrees het Cisterciënser klooster *Mariënhorst* op de *Honepe* bij *Deventer* voor vrouwen van adellijken stand. Het vond eene machtige beschermster in de reeds genoemde gravin RICHARDIS, weduwe van OTTO I *van Gelre*. [2]) In *Utrecht* stichtte Bisschop WILLEBRAND omstreeks 1227 de *St. Servatius abdij*, voerde de nonnen van *Abstede*, buiten de stad gelegen, herwaarts over en koos er zijn graf. Een tweede Cisterciënserklooster in *Utrecht* was *Mariëndaal*.

In het graafschap *Holland* heeft de oudste Cisterciënser abdij van *Loosduinen* driehonderd en vijftig jaren lang een weldoend bestaan gehad. Zij was in 1224 of 1225 door FLORIS IV en zijne gemalin MATHILDE als priorij gesticht, doch werd door Paus INNOCENTIUS IV in 1250 tot abdij verheven. [3]) De abdij *Leeuwenhorst* bij *Noordwijk* dankt

---

[1]) Kronenburg, Neerl. Heil. in de Middeleeuwen, IV, bl. 119—120.

[2]) Molhuysen, Het Stift ter Hunnepe (Nijhoff. Bijdragen v. vad. gesch. en oudheidk. N. S., I, bl. 103 vlg.) en de daar aangeh. schrijvers.

[3]) Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem, XXIV, bl. 321 vlg.

haar onstaan aan ARNOLD *van Sassenheim*, pastoor van *St. Bavo* te *Haarlem* (1272) en werd bevolkt door nonnen van *Mariëndaal* te *Utrecht.* De edelste geslachten des lands roemden er op, hunne dochters in deze abdij te hebben. Bij *Warmond* stond het klooster *Mariënhave* [1]), eene stichting van JAN *van Woude*, hetwelk in 1415 of 1416 met het klooster *Mariënberg* te *IJselstein* en *Mariënburg te Sibkulo* eene afzonderlijke congregatie vormde. Voegen wij nog hierbij het *Maria's-convent* in *Bethlehem* bij *Wateringen*, de abdij *Nazareth* bij *Lier*, *Bethlehem* op *Schouwen* in *Zeeland*, dan blijkt voldoende, hoe ook deze orde groote aanspraak heeft op de dankbaarheid van *Nederland.*

Behalve genoemde geestelijke orden ontmoeten wij in ons vaderland de ridderorden der *Tempeliers*, der *Duitsche Orde* en der *Hospitaalridders van St. Jan*, die hun ontstaan aan de kruistochten te danken hebben. Ook deze hebben hier gebloeid en zelfs tot in onze dagen eenige sporen achtergelaten. Zij waren ingesteld, om de zieken en pelgrims, die uit het Heilige Land terugkwamen, te verplegen, en de kruisvaarders tegen de ongeloovigen te beschermen; vandaar dat zij kloosterlingen en krijgslieden tevens waren. De Tempeliers verkregen rijke bezittingen in *Wijk bij Duurstede, Tessel, Beverwijk, Middelburg* en *Zierikzee,* maar verbasterden reeds spoedig. Zij werden door Paus CLEMENS V op het concilie van *Vienne* (1312), waar onze Bisschop GUIDO tegenwoordig was, opgeheven. Hunne treurige nagedachtenis leeft nog in den mond des volks, maar is zeer sterk overdreven geworden. [2])

De Duitsche orde ontstond in 1190 bij het beleg van *Acca* en werd in 1195 door Paus CELESTINUS III bevestigd. Hare bezittingen namen zeer toe en werden in twaalf provinciën gesplitst. Het hoofdbestuur berustte bij den *grootmeester;* elke provincie werd bestuurd door een *baljuw*

---

[1]) Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem, dl. I, bl. 140 vlg.

[2]) Wensing, Levens der Pausen, XI, bl. 88 vlg. en XV, bl. 85 tot 136. — S. van den Anker, De opheffing der Tempeliers. — Moll II, 2e st., bl. 135, 136. — Batavia S. II, aant. bl. 287 vlg.

of *provincialen-kommandeur,* terwijl iedere provincie weder was verdeeld in twaalf *kommanderijen,* waarvan de *landkommandeur* het hoofd was. Voor *Nederland* was *Utrecht* de zetel van een provinciaal-huis. Onderhoorige huizen verwierf deze orde in *Valkenburg* bij *Katwijk, Maasland, Leiden, Schoonhoven, Middelburg.* In 1525 ging de orde ten gronde, wijl de toenmalige grootmeester ALBRECHT *van Brandenburg* naar de hervormers overliep. [1])

Hospitaalridders van St. Jan vond men in *Utrecht, Haarlem, Middelburg, Zoeterwoude* en vele andere plaatsen. Zij hielden zich staande tot het einde der zestiende eeuw en verdwenen langzamerhand. In de twaalfde eeuw hadden zich eenige St. Jansridders van hunne overige ordebroeders afgescheiden, om het militair karakter der orde te verlaten en zich uitsluitend aan de ziekenverpleging te wijden. [2]) Zij noemden hunne vereeniging »orde der *Lazaristen*« en in *Noord-Nederland* vindt men reeds vroeg sommige, hoewel schaarsche, sporen van hun bestaan, o. a. in *Haarlem.* De orde der *Lazaristen* werd opgeheven in 1329.

Meer nog dan van deze orden ondervond ons vaderland den rijksten zegen van de orden der *Franciskanen* en *Dominikanen.* Sinds den aanvang der dertiende eeuw opgekomen, voornamelijk bestemd voor de verkondiging van Gods woord en de verzorging der zielen, werden zij reeds kort na haar ontstaan eene schaar van vele duizenden, die op de gansche christenheid van Europa een bijna onbegrensden invloed uitoefenden. Bouwden de Benedictijnen, Premonstratensers en Cisterciënsers hunne abdijen en kloosters buiten het gewoel der groote steden, de Franciskanen en Dominikanen vestigden zich in de dichtstbevolkte gemeenten en zochten het verkeer der menschen, vooral der kleine burgers. Met dezen verkeerden zij, dezen predikten zij niet enkel in de groote kerken, maar ook op markten en pleinen;

[1]) In Utrecht bestaat nog „De Balie van Utrecht". Eenige hoogadellijken genieten er de inkomsten van. P. Verloren van Themaat en J. J. de Geer van Oudegein, Archieven der Ridderl. Duitsche Orde, Balie van Utrecht, Utrecht, 1871.

[2]) Vgl. Wensing, a. w. XI, bl. 83—84.

van dezen vroegen zij voor hun onderhoud slechts wat de liefde der geloovigen hun als aalmoes toedacht, en deelden daarvan nog rijkelijk aalmoezen uit. De woningen der burgers stonden voor hen open, en de harten van millioenen waren voor hen ontsloten; zij werden in de middeleeuwen de zielzorgers en raadslieden bij uitnemendheid. Zeer spoedig verspreidden zich deze beide orden in ons vaderland, en er was weldra niet ééne stad van eenige beteekenis, waar zij geen kloosterstichtingen hadden.

Zoowel de orde der Dominikanen als die der Franciskanen omvat drie afdeelingen of regels. De eerste regel is voor de monniken; de tweede, zooals bij de Franciskanen de orde der *Clarissen*, is voor de nonnen bestemd. De derde regel was oorspronkelijk gesteld voor hen, die in de wereld, jazelfs in den gehuwden staat levend, met behoud van al hunne wereldlijke verplichtingen en rechten, zooveel mogelijk den kloosterlijken geest van ingetogenheid en gebed wilden navolgen; maar reeds spoedig ontstonden vereenigingen van mannen en vrouwen afzonderlijk, die onder den derden regel een gemeenschappelijk kloosterleven gingen leiden, en het aanzijn gaven aan de veelvuldige congregatiën van *Tertiarissen*, die nog in onze dagen overal gevonden worden.

De Franciskanen vestigden zich reeds in 1246 in *Utrecht*, met goedkeuring van Bisschop OTTO III; in 1260 bouwden zij een klooster te *Bolsward;* en nog voor het einde der dertiende eeuw hadden zij conventen in *Amsterdam*, *Groningen*, *Deventer*, *Dordrecht*, *Middelburg*, en later in *Zierikzee*, *Harderwijk*, *Kampen*, *Gouda*, *Gorkum* en vele andere plaatsen. [1])

De Clarissen dagteekenen in *Noord-Nederland* sinds het begin der vijftiende eeuw, en hare voornaamste conventen waren in *Noord-* en *Zuid-Holland* en in *Zeeland*. Het aantal stichtingen der Tertiarissen nam zoo verbazend toe, dat zij schier overal gevonden werden, en het opnoemen zelfs der voornaamsten voor ons overzicht eene onmogelijkheid is.

---

[1]) Anni fundat. erect. destruct. convent. ordinis Seraphici. (Archief II, bl. 31 vlg.)

Aan de orde der Dominikanen was als voornaamste taak opgelegd het prediken van Gods woord, het opwekken der geloovigen tot deelneming aan de kruistochten en bovenal het geloofsonderzoek of de Inquisitie. Zoodra eene ketterij het hoofd opsteekt, of eene verdachte leer wordt verspreid, is het de taak der H. Kerk het kostbaar pand des Geloofs te verdedigen en te handhaven, en om die taak naar behooren te vervullen, moet elke nieuwe, vreemde of verdachte leer nauwkeurig onderzocht en aan de geopenbaarde waarheid getoetst worden. Vooral aan de orde van den H. DOMINICUS werd door de pausen die moeilijke zending opgedragen, welke haar de grootste verdiensten voor de Kerk heeft verworven, maar bij de vijanden den grootsten smaad veroorzaakt heeft. Wat de Inquisitie in ons vaderland feitelijk geweest is, en wat vijandige schrijvers van haar gemaakt hebben, zal later worden besproken.

De eerste stichting der Dominikanen was het *St. Andreasklooster* te *Utrecht*, door den Roomsch-koning WILLEM op verzoek van ALBERTUS MAGNUS opgetrokken (1248).[1] Van *Utrecht* uit verspreidden zij zich in verschillende andere plaatsen des lands. In 1287, wellicht reeds vroeger, waren zij in *Haarlem* [2] en *Leeuwarden*, vóór het einde der dertiende eeuw in *Zierikzee*, *Zutfen* en *Nijmegen;* later te *Groningen*, *'s Gravenhage*, *Rotterdam*, *Zwolle*, *Dordrecht*, *Middelburg*, *Alkmaar* en elders. Kloosters van *Dominikanessen* vond men te *Wijk bij Duurstede*, te *Westeroijen* bij *Tiel*, te *Leiden* en in enkele andere plaatsen. [3]

De *Reguliere-kanunniken van den H. Augustinus*, wier huizen veelvuldig in ons land gevonden werden, waren geen eigenlijke monniken, en evenmin eigenlijke kanunniken, maar dankten hun oorsprong aan de kanunniken der kapittels. Toen namelijk eenige kapittelheeren van ernstigen

---

1) A. A. Hoogland, De Dominicanen te Utrecht (Archief VIII, bl. 131 vlg.)

2) Hoogland, De Dominicanen te Haarlem (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem XV, bl. 101 vlg.)

3) Voor de kloosters der Dominikanen in Nederland zie men: B. de Jonghe, Desolata Batavia Dominic., Gand, 1717, en Belgium Dominic., Brux., 1719.

en vromen zin afzonderlijke vergaderingen gingen stichten, behoefden zij een levensregel, en zij ontleenden dien aan de voorschriften van den H. AUGUSTINUS. Eerst was het aannemen van den regel genoeg, om in die vergaderingen te worden opgenomen; maar langzamerhand, bij het toenemend aantal leden, werden kloostergeloften gevorderd, totdat in 1139 op het tweede algemeen concilie van *Lateranen* de regel van den H. AUGUSTINUS voor allen verbindend werd verklaard. Van dien tijd dagteekent ook hun bovengemelde naam.

Reeds vroeg, nog vóór de opkomst der Norbertijnen, hadden zij eenige stichtingen in ons land, waarvan weinig bekend is. In 1160 ongeveer werd de abdij *Ludingakerk* bij *Harlingen* door eenige edellieden gegrondvest en door Bisschop GODFRIED VAN RHENEN zeer begunstigd. Deze stond den kanunniken toe zich een abt te verkiezen, en het eerst werd met die waardigheid bekleed WIGBOLD, die zich de eer der Heiligen verworven heeft. Voor de ontginning van moerassen en indijking van polders heeft deze abdij zich zeer verdienstelijk gemaakt. Twintig jaren later kwam het klooster *Bethlhem* bij *Doetichem* op, waarover boven reeds gesproken is, en dat zulk een naam verwierf, dat andere conventen te *Utrecht* en *Zwolle* zich erbij aansloten, om een eigen kapittel te vormen. [1]) Onafhankelijk van dit *Bethlhem* schijnen de reguliere conventen *Eemstein* bij *Zwijndrecht* en *Nieuwlicht* te *Hoorn* geweest te zijn. Over hunne voornaamste stichting, de congregatie van *Windesheim*, wordt later meer uitvoerig gesproken.

Minder talrijk in ons land waren de kloosters van *Karmelieten* en *Augustijnen*. De eersten bezaten kloosters in *Haarlem*, (alwaar omstreeks 1500 de beroemde kronijkschrijver JOANNES GERBRANTSZ. van *Leiden* prior was), te *Schoonhoven*, *Dordrecht* en *IJlst* in *Friesland*. De laatsten hadden kloosters in *Dordrecht*, [2]) *Enkhuizen*, *Middelburg*, *Haarlem*, *Zierikzee*.

---

1) Zie Nijhoffs Bijdragen v. vad. gesch. en oudheidk. IX, bl. 1 vlg.
2) Schotel, Het klooster der Augustijnen te Dordrecht, Dordrecht, 1861.

Ook de *Karthuizers* hadden eenige kloosters, o. a. *Munnikhuizen* bij *Arnhem*, te *Delft* en te *Zierikzee;* evenzoo de *Brigittijnen*, wier orde huizen verwierf te *Gouda, Kampen, Soest, Utrecht, den Briel.*

Nog andere kloostervergaderingen, zooals der *Beggijnen* en *Cellebroers,* die om hunne groote werken van barmhartigheid in dankbare herinnering blijven voortleven, gaan wij stilzwijgend voorbij, om de perken van ons algemeen overzicht niet te overschrijden. [1]) Ons doel toch is alleen, om uit den bloei van het kloosterleven te besluiten tot den bloei der katholieke Kerk in ons vaderland gedurende de zoo dikwijls gesmade middeleeuwen. De geschiedenis van zeer vele Nederlandsche kloosters, voorheen zoo talrijk, is nog voor een groot deel in duisternis gehuld, waarschijnlijk wijl bij de omwenteling der zestiende eeuw, toen de doodsklok over schier alle katholieke stichtingen werd geluid, de archieven dier conventen zijn vernietigd of verstrooid geraakt, of, zoo ze nog in veiligheid gebracht konden worden, grootendeels in schuilhoeken verborgen zijn gebleven. [2])

§ VIII. DE KATHOLIEKE KERK VAN ONS VADERLAND IN DE MIDDELEEUWEN.

De maatschappelijke toestand der bewoners van ons vaderland was in de dertiende en veertiende eeuw weder geheel veranderd. Het groote volkerenverkeer, door de kruistochten ontstaan, de omgang met de zuidelijke volken en oosterlingen, de steeds toenemende macht der leenmannen, de verarming ook van menig adellijk geslacht hadden

---

[1]) Over de Karmelieten, Augustijnen, Karthuizers, Brigittijnen, Beggijnen, Cellebroers en anderen in Noord-Nederland, zie men Moll II, 2e st.

[2]) Belangrijke stukken over onderscheidene kloosters, bewerkt of bijeengebracht door C. van Alkemade en P. van der Schelling, berusten in de bibliotheek van het Groot-Seminarie te Warmond. Men vindt er bescheiden over de abdijen van Rijnsburg, Leeuwenhorst, Egmond, Middelburg, Koningsveld, Loosduinen, Mariënpoel, Steijn, Heilo en anderen. Een kort register wordt ervan gegeven in Kerkelijk Nederland, 1849, bl. 185 vlg.

geheel nieuwe toestanden in het leven geroepen. Terwijl de overbeschaafde ridderstand der dertiende eeuw met trotsche minachting neerzag op dorpers en poorters, klom de welvaart dier poorters zoo hoog, dat zij weldra eenen invloedrijken stand in den staat vormden, waarmede rekening moest gehouden worden. Velen, die door hand- of kunstwerken, door handel, akkerbouw en veeteelt in hun levensonderhoud moesten voorzien, bereikten niet alleen dat doel, maar zagen weldra de rijkdommen der adellijken in hunne burgerhanden overgaan. Zoo klommen de steden in welvaart, aanzien, macht en beschaving. De macht van den adel werd daardoor niet weinig verminderd, vooral toen de burgerstand, door knevelarijen dier kleine en groote dwingelanden verbitterd, zich tegen den oppermachtigen adel ging verzetten en in menigen burgeroorlog zijn verworven rechten verdedigde en vermeerderde. De twisten, welke in de veertiende eeuw elk gewest verontrustten, verdeelden en heilloozе gevolgen na zich sleepten, waren in den grond der zaak niets anders dan een aanhoudende strijd tusschen adel en poorters. In *Holland* droegen zij den naam van hoekschen en kabeljauwschen; in *Friesland:* schieringers en vetkoopers; in *Gelder:* Heekerens en Bronkhorsten, in *Utrecht*: Lichtenbergers en Lokhorsten; — en deze twisten waren bijna anderhalve eeuw een geesel voor het land en de bevolking, doch eindigden in de zegepraal van het goede recht der burgers.

Handel en nijverheid waren tot grooten bloei gekomen. *Dordrecht*, *Amsterdam*, *Middelburg*, *Rotterdam*, *Vlissingen*, en *Zierikzee* wedijverden met de machtigste koopsteden van Europa. *Leiden, Delft* en *Haarlem* muntten uit door hunne weverijen; terwijl de groote visscherij voor *Hoorn, Medemblik* en gansch *Noord-Holland* eene bron van welvaart was geworden. Op het platteland verhief zich de veeteelt tot aanzienlijke hoogte, en de ontginning van den dorren heidegrond, alsook het droogleggen van menig moeras door abdijen en kloosters hadden den dorpers vruchtbare akkers in groote uitgestrektheid geschonken.

Het verminderen der macht van den zelfzuchtigen adel en het opkomen van poorters en dorpers hadden ook aan de

H. Kerk in het algemeen, en aan het Bisdom van *Utrecht* in het bijzonder, nieuwe levenskracht en bloei gegeven. De katholieke Kerk beheerschte geheel de christelijke maatschappij en was er het bezielend beginsel van. Terwijl zij de rechten des volks bevorderde en geheel het volksbestaan van den christelijken geest doordrong, vond zij tevens in dien burgerstand eene krachtige hulp tegen de aanmatigingen der adellijke geslachten, die zich ten koste der kerkelijke goederen wilden staande houden of den verloren invloed herwinnen.

Vooral de abdijen en kloosters, die in deze tijden zeer talrijk waren en wier aantal nog immer steeg, oefenden den zegenrijksten invloed uit op het maatschappelijk leven. Hunne rijkdommen, door vrome stichtingen steeds toenemend, stelden hen in staat, om overal en op elk gebied het volk ten zegen te zijn. In de kloosters werden de wetenschappen beoefend. [1]) Terwijl de adel zich verlustigde met jachtpartijen en oorlogen, terwijl de poorters en dorpers in handel en nijverheid hunne tijdelijke belangen behartigden, zaten de rustige kloosterlingen onafgebroken te werken aan het afschrijven der klassieken en Godgeleerden, en vervaardigden zij de schoone, onberispelijk afgewerkte handschriften, die nu nog van hunne noeste vlijt en onbeschrijfelijk geduld getuigen.

Zonder de kloosterlingen dezer eeuwen zou ons vaderland geene geschreven geschiedenis hebben. Immers de geschiedenis der graven van *Holland* tot 1205 hebben wij te danken aan een kloosterling van *Egmond*, wijl de oudste kroniek der noordelijke gewesten uit deze abdij is voortgekomen. [2]) WILHELMUS, procurator van dezelfde abdij, gaf het vervolg der geschiedenis tot 1332. [3]) MELIS STOKE, vermoedelijk een Egmonder monnik, schreef ten tijde van FLORIS V zijne

---

[1]) Römer II, bl. 71 vlg.

[2]) De oudste Annales Egmundani, aanvangende met het jaar 875 en eindigende met 1205, werden uitgegeven door het Hist. Gen. Utrecht, nieuwe serie, no. 1.

[3]) Het Chronicon Egmundanum van Wilhelmus Procurator vindt men bij Matthaeus, Vet. aevi anal., ed. 2ª, Hagae comitis, 1738, II, pag. 496 seq.

Rijmkroniek tot 1305. Hij was verbonden aan het hof van *Holland*, en liet zich door sterke voorliefde voor den graaf soms vervoeren tot verdraaien en verzwijgen van feiten, die zijn vorstelijken meester minder tot lof strekten; vandaar dat hij met omzichtigheid moet worden geraadpleegd. [1]) De lotgevallen van het *Sticht* werden te boek gesteld door den verdienstelijken JOANNES DE BEKA, kanunnik van *Utrecht*, in zijn »Kronijk der bisschoppen van *Utrecht* en der graven van *Holland*." [2]) Hij behandelt de geschiedenis van den H. WILLIBRORD tot FLORIS VAN WEVELINKHOVEN, eindigende met het jaar 1358. Zijn werk werd vertaald en vermeerderd omstreeks den aanvang der vijftiende eeuw door een onbekende, vermoedelijk een Utrechtenaar, onder den titel van »Vermeerderde Beka« [3]). Een tijdgenoot van BEKA was »de ongenoemde clerc uten laghen landen bi der zee«, die de geschiedenis behandelt tot 1316; [4]) en evenzoo de reeds genoemde vicaris PHILIPS *van Leiden*, die zich voor de wetenschap zeer verdienstelijk heeft gemaakt. [5])

JOANNES GERBRANTSZ. van *Leiden*, gewoonlijk JOANNES *a Leidis* genoemd, karmeliet te *Haarlem*, schreef in het laatst der vijftiende eeuw (hij overleed in 1504) op zorgvuldige wijze en met groote kennis van zaken eene uitvoerige »Kronijk van de graven van Holland en de bisschoppen van Utrecht«, die van het Romeinsche tijdvak tot het jaar 1417 voortloopt. [6]) Ook bewerkte hij de

---

[1]) Rijmkroniek van Melis Stoke, uitgeg. door Dr. W. G. Brill, 1885, (Werken v. h. Hist. Gen. Utrecht, no. 40 en 42.) — Zie over Melis Stoke: Archief v. d. gesch v. h. Aartsb. Utr. XXVI, bl. 411 vlg.

[2]) Cronicon of Catalogus episc. Traject. et comit. Hollandiae, uitgeg door Buchelius, Ultrajecti, 1643.

[3]) Zie de »Vermeerderde Beka« bij Matthaeus, Vet. aevi anal., III, pag. 1 seq.

[4]) Kronijk van Holland van den clerc uten laghen landen, uitgeg. d. De Geer, 1867, (Werken v. h. Hist. Gen. Utrecht, nieuwe serie, no. 6.)

[5]) Zie over hem: R. Fruin, Verspreide Geschriften, I, bl. 111 vlg.

[6]) Chronicon Hollandiae, uitgeg. d. F. Sweertius, Rer. Belgic. Annal. Frankfort, 1620, I, pag. 1—349. — Zie Nijhoffs Bijdr. v. vad. gesch. en oudheidk. nieuwe reeks, VIII, bl. 355, en ook Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, XXI, bl. 356 vlg. en XXIV, bl. 425, 426.

Egmonder archieven tot een »Chronicon Egmundanum«, en die van het huis van *Brederode* tot eene dergelijke kroniek.

Hooger eer verwierf zich WILLEM HEDA, de beroemdste schrijver van het Utrechtsche Bisdom. Deze was te *Alfen* aan den *Rijn* geboren, werd kanunnik van *Utrecht* en later proost van *Arnhem*. Aan diens onvermoeiden ijver in het nasporen van oude gedenkstukken danken wij zeer veel van onze vaderlandsche geschiedenis. Zijn naam was reeds bij zijn leven zeer geacht, en het nageslacht heeft op die hulde zijner tijdgenooten het zegel der waardeerende goedkeuring gehecht. Toch is zijn werk, gelijk alle menschenwerk, niet vrij van onnauwkeurigheden. HEDA stierf den 3n November 1525. [1]) Zijn werk, met vier andere geleerde medewerkers samengesteld, draagt den titel van »Geschiedenis der Utrechtsche bisschoppen.« [2])

Een ander beroemd kroniekschrijver was FREDERIK van *Heilo*, die omstreeks 1452—1455 kloosterling bij *Haarlem* was. [3])

Voor de geschiedenis van *Friesland* en *Groningen* bestaan, behalve de meer genoemde kronieken van EMO en MENKO, verscheidene andere kronieken uit de kloosters voortgekomen. Zoo heeft men kronieken van *Mariëngaarde*, *Aduard*, *Oldeklooster*, *Klaarkamp* en anderen. De geschiedenis van *Lidlum* hebben wij van een geleerden monnik aldaar, SIBRANDUS LEO, die daartoe van vele kloosterarchieven gebruik maakte. Doch het belangrijkste werk is: »Chronicorum Frisiae libri III« (tot 1339) van WORP TJAARDA van *Rinsumageest*, prior in het klooster *Thabor*, voortgezet in een zeer belangrijk vervolg in twee boeken (tot 1523). [4])

Andere kronieken van geestelijken en kloosterlingen gaan wij stilzwijgend voorbij. Alleen nog verdienen eene bijzondere vermelding het »Chronicon van Windesheim« van

---

[1]) Niet in 1522, gelijk sommigen willen. Vgl. Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr. XXIII, bl. 280. — Drakenborch, bl. 217.

[2]) Historia episcop. Traject., uitgeg. d. Buchelius, achter zijne editie van Beka.

[3]) Zie J. C. Pool, Frederik van Heilo en zijne geschriften, Amsterdam, 1866.

[4]) Uitg. Ottema, in de werken v. h. Friesch Genootschap, Leeuwarden, 1850—1871.

JOAN BUSCH, en het »Chronicon van St. Agnietenberg« van THOMAS *a Kempis*. [1]) Geen enkele leek heeft vóór de vijftiende eeuw met eenig goed gevolg aan onze geschiedenis gearbeid. [2])

Het kan zijn nut hebben, hier op te merken, dat in de jaartallen, door de oude schrijvers voor dezelfde feiten opgegeven, soms verschil bestaat, zonder dat aan onnauwkeurigheid gedacht mag worden. De tijdrekenkunde der vroegere eeuwen is eene hoogst belangrijke, maar dikwijls zeer moeielijke studie. Dit ligt aan verschillende omstandigheden. Vooreerst aan de verschillende tijdrekeningen, die gevolgd werden, namelijk de *Juliaansche* (oude stijl), die thans nog door de Grieksche Kerk wordt gevolgd, en de *Gregoriaansche* (nieuwe stijl). Paus GREGORIUS XIII voerde bij bulle van den 24^{n} Februari 1582 den nieuwen stijl in, waarbij bepaald werd, dat de 5^{e} October van dat jaar de 15^{e} zou genoemd worden, doch deze verandering vond volstrekt niet overal gelijktijdig plaats. [3]) Maar niet enkel in het verschil van ouden en nieuwen stijl ligt de moeielijk-

---

[1]) Chronicon Windeshemense, ed. P. M. J. Lurasco, Amsterdam, 1882, et Grube, Halle, 1887. — Chronicon Montis S. Agnetis, ed. Rosweyde, Antwerpen, 1615.

Zie verder: Lijst van Noord Nederlandsche Kronijken door S. Muller Fz., 1880, Werken v. h. Hist. Gen. Utrecht, nieuwe serie, no. 31.

[2]) Römer II, bl. 74.

[3]) Voor ons land diene het volgende. De Hertog van Anjou gebood bij plakkaat van 10 December 1582, dat men in datzelfde jaar voor den 15^{n} den 25^{n} December zou schrijven, en op dien dag het kerstfeest vieren. Brabant, Vlaanderen, Artois en Henegouwen voldeden aan dit bevel. Willem van Oranje verordende bij plakkaat van den 19^{n} December 1582, dat in Holland, Zeeland en Friesland de 2^{n} Januari 1583 zou gerekend worden voor den 12^{n}. Het edikt van Filips II van den 10^{n} Januari 1583, waarbij bepaald werd, dat de 12^{n} Februari in den 22^{n} zou worden veranderd, werd natuurlijk in onze noordoostelijke provinciën niet geëerbiedigd. In Deventer werd de nieuwe stijl eerst den 21 Februari 1593 ingevoerd, en in andere steden bezigde men nog lang daarna beide stijlen. In Utrecht waren beide stijlen nevens elkander tot het jaar 1700 in gebruik; want eerst bij plakkaat van de staten van Utrecht dd. 24 Juli 1700, werd de nieuwe stijl aldaar voor goed ingevoerd, onder bepaling dat de 1^{e} December van dat jaar voor den 12^{n} zou gerekend worden. — (zie Dr. J. D. Frenay in Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisdom v. Haarl., VIII, bl. 69.)

heid, zij spruit ook voort, en niet het minst, uit het verschil der dagen, waarop men het jaar placht te beginnen: dat is, in sommige landen op den 1n Januari, in andere op den 25n December, in nog andere op 25 Maart *(Maria-Boodschap)*, en in zeer vele op paschen (dus ieder jaar op anderen datum). Onder de regeering van Bisschop GUIDO werd op de provinciale synode van 1310, te *Keulen* gehouden, bepaald, dat voortaan het nieuwe jaar van den eersten dag van kerstmis zou gerekend worden [1]). Eindelijk ligt de moeielijkheid der tijdrekenkunde in allerlei heiligendagen, die ter dateering van officiëele stukken in de middeleeuwen werden gebruikt. En deze bezwaren worden nog verergerd, wanneer verschillende kerkelijke of burgerlijke corporatiën op eene en dezelfde plaats en te zelfden tijde er verschillende tijdrekeningen op na houden. [2]) Zoo had men in *Keulen* gelijkertijd den universiteitsstijl, die op 25 Maart, den kerkelijken stijl, die op 25 December, en den gewonen of hofstijl, die op het paaschfeest het jaar begon.

De studie van die dagen betrof echter niet in hoofdzaak geschiedenis, maar bovenal wijsbegeerte en Godgeleerdheid.

---

[1]) Bat. S. II, bl. 285.

Van hoeveel belang het is, rekening te houden met de verschillende dagen, waarop het jaar begon, moge het volgende voorbeeld leeren. In landen, waar men het jaar van paschen tot paschen rekende, beteekent bijv. 15 Februari 1560 hetzelfde als 15 Februari 1561 in landen, waar men het jaar met 1 Januari begon. Immers het jaar 1560 liep in eerstgenoemde landen van 14 April 1560 tot 5 April 1561. Gedurende 1 Januari 1561 tot 5 April 1561 sprak men dus nog altijd van 1560, terwijl men in laatstgenoemde landen gedurende dien tijd reeds 1561 zeide. Wijl voorts paschen ten vroegste kan vallen op 22 Maart, en ten laatste op 25 April, is het van de tusschenliggende dagen altijd onzeker, of zij nog tot het vorige of reeds tot het volgende jaar behooren. De twijfel kan alleen worden weggenomen door kennis van den paaschdag van het opgegeven jaar. Aan dit bezwaar kwam men niet zelden te gemoet door de bijvoeging »vóór paschen« of »nà paschen«. Zoo beteekent, om bij het bovengenoemde jaar te blijven, 5 April 1560 vóór paschen ons 5 April 1561, terwijl 7 April nà paschen ons 7 April 1561 is, omdat paschen in 1561 op 6 April viel. Er bestaan talrijke lijsten, die den datum van den paaschdag voor ieder jaar aangeven.

[2]) Dr. Acquoy, Handleiding tot de kerkgeschiedvorsching en kerkgeschiedschrijving, 's-Gravenhage, 1894, bl. 38 vlg. — S. Muller, Bijdragen tot een oorkondenboek van het Sticht Utrecht, 's-Gravenhage, 1890.

De hulpmiddelen waren aanmerkelijk beter geworden, en op sommige plaatsen bestonden reeds uitgebreide bibliotheken. De verdiensten van JAN VAN ARKEL en PHILIPS *van Leiden* in dit opzicht zijn ons reeds bekend. Ook de abdij van *Middelburg* had eene kostbare bibliotheek, welke in 1492 door een ongelukkig toeval is verbrand. *Amsterdam* bezat eene boekerij in de *Nieuwe-Kerk*. JAN CELE, het wijdvermaarde hoofd der Zwolsche scholen, stichtte in het begin der vijftiende eeuw eene rijke boekverzameling in de *St. Michielskerk* van *Zwolle*, en zijn voorbeeld vond navolging bij eenige vrome geestelijken en andere mannen van geleerdheid, die bij testament hunne boeken aan deze bibliotheek vermaakten. Dat ook het Utrechtsche domkapittel zich reeds vroeg op het bijeenbrengen van boeken heeft toegelegd, blijkt uit de verzameling, die nu nog in het archief der stad *Utrecht* bewaard wordt. [1])

Vooral beijverde men zich, om de toekomstige geestelijkheid door grondige studie en degelijke opleiding zoo waardig mogelijk tot het heilig priesterschap voor te bereiden. In 1450 was door JAN EGGERT te *Amsterdam* daartoe een afzonderlijk collegie gesticht. [2])

Geen wonder derhalve, dat de kloosters als de brandpunten der wetenschap werden beschouwd, en zeer vele scholen der geestelijkheid (kloosterscholen, kapittelscholen en parochie-scholen) hoogen roem verwierven. In *Utrecht* bloeide nog immer de kloosterschool van den H. WILLIBRORD, en deze werd zelfs door hertogen, graven en edellieden bezocht. De kloosterschool van *Aduard* was zóó beroemd, dat zij, volgens verklaring van tijdgenooten, het vereenigingspunt was van alle geleerden dier tijden. Bijzondere vermelding verdienen nog de school der Premonstratensers *Mariëngaarde*, de school van *Zwolle*, wier aantal leerlingen soms achthonderd tot duizend bedroeg, [3]) de school van *Dordrecht*, [4]) van *Zutfen* [5]) enz.

---

[1]) Moll II, 2e st., bl. 307. — Römer II, bl. 85.
[2]) Moll II, 2e st., bl. 273, 274.
[3]) Dr. M. Schoengen, Die Schule von Zwolle, Freiburg (Schweiz), 1898.
[4]) Schotel, De illustre school te Dordrecht, Utrecht, 1857.
[5]) Huberts, Gesch. d. oude Zutph. Lat. school, Zutphen, 1863.

Evenwel werden nog, gelijk wij gezien hebben, door tal van studenten in de hoogere wetenschappen de buitenlandsche universiteiten bezocht. *Parijs, Orleans* en *Montpellier* in *Frankrijk, Bologne* en *Padua* in *Italië, Salamanca* in *Spanje* waren de voornaamste kweekplaatsen der geleerdheid, en menig Nederlander heeft er grooten naam verworven. [1]) Na 1338 stroomden velen, vooral uit het Utrechtsche Bisdom, naar de nieuwopgerichte hoogeschool van *Keulen*. En het was niet de adel alleen, die deze inrichtingen bezocht; zelfs niet in de eerste plaats. Bij tientallen kan men de namen tellen der Nederlandsche geestelijkheid. Zij komen niet alleen voor als studenten, doch ook als magisters, doctoren en zelfs als professoren. Het domkapittel van *Utrecht* verleende aan de kanunniken, die zich voor de voltooiing hunner studiën naar buitenlandsche universiteiten begaven, het voorrecht, dat zij hunne gewone prebenden, slechts weinige inkomsten uitgezonderd, mochten blijven genieten, zoolang hunne studie duurde, en bevorderde daardoor niet weinig de belangen der wetenschap. [2]) Toen echter in 1425 door Paus MARTINUS V de hoogeschool te *Leuven* werd opgericht, kwam deze weldra tot hoogen bloei door het bezoek van Nederlandsche studenten, die nu de verre reis naar *Frankrijk, Italië* of *Spanje* niet meer te maken hadden. *Keulen* en *Leuven* waren in het vervolg voor de Nederlanders de voornaamste universiteiten en wedijverden met elkander in het aantal studenten onzer gewesten. [3])

Ook de schoone kunsten vonden in de kloosters ijverige beoefenaars, en vele schatten werden besteed, om schilder- beeldhouw- en toonkunst te bevorderen. Aan de kloosterlingen danken wij de vele kunstwerken in goud, zilver, brons, hout, steen, fluweel en zijde, die, aan de handen der beeldstormers ontsnapt, tot onzen tijd bewaard gebleven zijn. [4])

---

1) Vgl. Dr. G. Brom, De universiteiten in de Middeleeuwen, (De Katholiek, 1900, deel 117, aflev. April en Mei). — Dr. G. Brom, Nederlanders aan de Hoogeschool van Parijs, (Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, XXVI, bl. 120 vlg.

2) Muller, Het Rechtsboek van den Dom, bl. 206.

3) Zie Blok II, bl. 156.

4) Römer II, bl. 45.

Belangrijke diensten bewees de Kerk aan de maatschappij door het beteugelen en vernietigen der slavernij, en het bevorderen van den vrijen arbeid. Toen de edellieden meer als roovers en dwingelanden dan als meesters hunne onderhoorigen behandelden, kwam de Kerk daartegen op en verdedigde de zwakken. In de kloosters vonden de dorpers immer een veilig toevluchtsoord, en gaarne stelden zij zich onder hunne bescherming. Het aantal van hen, die zich vrijwillig onder kloosterlijke bescherming stelden, was reeds onder KAREL *den Groote* zoo toegenomen, dat deze bepalingen moest maken, om misbruiken te voorkomen.

Die groote invloed der Kerk in de middeleeuwen op maatschappelijk gebied maakt het duidelijk, hoe de macht der geestelijkheid moest klimmen, en ontzaglijke rijkdommen in hare hand kwamen. [1]) Als voornaamste grondbezitters en aanzienlijken in den lande hadden vele abten een groot aandeel in het landsbestuur en maakten met graven en hertogen de groote rijksstaten uit, terwijl hunne geestelijke waardigheid hun den voorrang verzekerde. Dikwijls komen dan ook Nederlandsche kloosteroversten voor als getuigen, zaakgelastigden en raadslieden van regeerende vorsten. In de veertiende eeuw was de abt van *Middelburg* de trouwe raadsman en beschermer van gravin MARGARETHA en haren zoon WILLEM, en de abten van *Egmond* stonden zeer dikwerf den graven van *Holland* met goeden raad ter zijde. [2])

Ook op den bloei en de welvaart van steden en land oefende de Kerk een overwegenden invloed uit. Een groot gedeelte van *Oudewater* en van *Goes* is door de kloosters aan die steden toegevoegd. In *Schoonhoven* zijn de meeste straten en poorten door de zusters van het *St. Elisabethconvent* aangelegd (1492). *Delft* heeft een deel harer vroegere vestingwerken aan het *St. Agnietenklooster*, *Weesp* hetzelfde aan het *St. Jansklooster* te danken. Te *Hoorn* stonden de kloosterlingen een aanzienlijk deel van hunnen grond en van hunne bezitttingen aan de stadsregeering af ter verbetering

[1]) Over den rijkdom der kloosters van Stad en Lande in Groningen zie men Mr. J. A. Feith, in »De Groningsche Volksalmanak«, 1902, bl. 1-50.

[2]) Vgl. Bullar. Traject. II, Introduct. pag. XIV, seq. — Römer II, bl, 104.

der vesting. *Schiedam* is haar oude haven en havenhoofd aan de kapitalen der *Ursulinen* verschuldigd (1566). [1]

Een groot deel der indijkingen en het behoud der vruchtbare akkers in *Friesland* en *Groningen* moeten worden toegeschreven aan de abdijen *Klaarkamp*, *Bloemkamp*, *Ludinga-kerk*, *Aduard* en *Mariëngaarde*. In *Overijsel* en *Drente* werden de woeste heidevelden ontgonnen door de kloosters van *Sibkulo* en *Assen*. *St. Agnietenberg* heeft veel bijgedragen, om *Zwolle* en omstreken tot grooten bloei te brengen, en een gedeelte der *Veluwe* is vruchtbaar gemaakt door het convent *Hulsbergen* (1407), waar, zooals verhaald wordt, priesters en leekebroeders gezamenlijk allerlei boerenwerk verrichtten. [2]

Men zou een lijvig boekdeel kunnen schrijven, indien men al het goede en weldadige op stoffelijk gebied, door de katholieke Kerk in hare priesters en kloosterlingen aan *Nederland* geschonken, breedvoerig wilde opsommen. Indien de geschiedenis der middeleeuwen door de latere geschiedschrijvers dankbaarder, of ten minste eerlijker, ware te boek gesteld, dan zou de duisternis dier tijden ons heel wat helderder voorkomen, dan het licht der beschaving van onzen tijd. Vooral springt dit in het oog, wanneer wij onze aandacht wijden aan den invloed der Kerk op geestelijk gebied.

Inderdaad, hooger roem en voortreffelijker luister heeft de katholieke Kerk van ons vaderland in de middeleeuwen zich verworven door haren machtigen invloed op den zedelijken toestand des volks. Door hare zachte, beschaafde en hoogst wijsgeerige leiding voedde zij hare kinderen op, niet slechts tot maatschappelijk goed ontwikkelde en welvarende burgers, maar ook en voornamelijk tot ware en godsdienstige christenen; en dit vooral is de hooge roeping, de verheven zending, welke haar Goddelijke Stichter haar heeft gegeven. De geheele maatschappij, in al hare verscheidenheid van standen en individuën, heeft zij van den echt christelijken geest weten te doordringen. Reine liefde tot God en wel-

---

[1] Römer II, bl. 15, 16.

[2] T. a. p. II, bl. 7.

dadige liefde tot den naaste kweekte zij in het hart van allen; voor de wetgeving des volks legde zij de wet des Heeren ten grondslag; in de onderlinge betrekking der maatschappelijke standen bracht zij wijzigingen, door groot geloof en onbaatzuchtige liefde ingegeven; overheden en onderdanen werden, ieder met behoud van zijn eigen stand, door éénen broederband vereenigd, en ongelooflijk groot is het aantal instellingen door de Kerk gesticht, die wegens hare bedoeling eerbiedwaardig en liefdevol, en wegens hare vruchtbaarheid milddadig heeten.

Bijzondere zorg besteedde de Kerk aan den godsdienstigen geest der huisgezinnen. Dáár vooral blonk hare beschermende liefde in de heerlijkste glanzen uit. Wat zij gedaan heeft, om het huiselijk leven te veredelen en te heiligen, om ieder aan te sporen zijne plichten met ijver te vervullen en zoo het aardsch bestaan in den geheelen omvang van arbeid en uitspanning, van droefheid en vreugd, van tegenspoed en zegeningen, te maken tot hetgeen het waarlijk wezen moet: eene voorbereiding tot den Hemel, laat zich niet gemakkelijk met enkele woorden zeggen.

Genoeg zij het te vermelden, dat de geheele levenswijs der middeleeuwen, zeden, overeenkomsten, handel, arbeid, vermaak, zelfs wereldlijke volksfeesten geheiligd werden door den Godsdienst. Nimmer werd een volksfeest gevierd, of eerst werd in de kerk aan God verschuldigde eer gebracht. Op hooge kerkelijke feesten werden door geestelijken, of door andere aan de kerk verbonden personen, geschiedenissen uit het Oude- en Nieuwe Testament of uit het leven der Heiligen in beeld voorgesteld, in overeenkomst met de in de kerk gevierde plechtigheid, om de vrome herinnering van den dag voor het volk aanschouwelijk te maken en diep in geheugen en hart te prenten. Men noemde die vertooningen *Mysteriespelen.*

Op bewonderenswaardige wijze werkte de Kerk op den geest des volks door hare kloosterlingen. Het is altijd van het hoogste belang geweest, dat de geestelijke orden, door God in verschillende tijden en voor verschillende behoeften der Kerk in het leven geroepen, door den geest en de onderhouding hunner regelen een licht en eene kracht

bleven, in staat om de Kerk Gods te verlichten en te dienen. In elk tijdvak hebben de religieuse orden aan de Kerk geschonken kerkvoogden van uitmuntenden ijver en geleerdheid, welsprekende geloofsverkondigers, onverschrokken martelaren, diepzinnige geleerden, maar bovenal mannen en vrouwen van hooge deugd en ware heiligheid, die door den eenvoud hunner zeden tot navolging opwekten. Meer nog door hun voorbeeld dan door hunne woorden predikten dezen onthechting aan het aardsche; zij leerden, hoe men de nederigheid kan liefhebben, de armoede beminnen en in alles God verheerlijken, en hoe de liefde tot God het meest en het schoonst beoefend wordt in de liefde tot de naasten. Armen en noodlijdenden werden immer door hen beschermd. Steeds waren de kloosters de groote inrichtingen van liefdadigheid, de banken van leening en gasthuizen der armen. Dagelijks werden honderden, die zich aan de kloosterpoort aanmeldden, gevoed, gekleed of geherbergd, en niemand werd afgewezen. [1]) Om zich hiervan te overtuigen, behoeft men slechts de oude rekeningen en de geschiedenis van *Egmond, Rijnsburg* en *Aduard* in te zien. Van *Rijnsburg* wordt geschreven: »Een betrekkelijk klein gedeelte der inkomsten was voor de behoeften en genoegens des levens bestemd, het grootste deel voor armen en ongelukkigen afgezonderd: en mocht men al van de weelde en van den rijkdom van het klooster spreken, men sprak nog veel meer van zijne weldadigheid en deugdelijke werken...... Zie, hoe reppen zich de vingeren der leekezusters in de schoe- en scep- en cleedkamers, om schoeisel en kleederen voor de nooddruftigen gereed te hebben tegen het aanbreken van den winter; dan eens worden er zestig, dan zeventig en meer paren schoenen, hemden en rokken bij dozijnen, aan de schoevrouw afgeleverd. Hoe rooken de schouwen in binnen- en buitenkeukens, waarin rogge- en tarwebrood, meelspijzen en soep voor de armen, die zich aan de kloosterpoort en in het refectorium verdringen, gebakken en bereid worden. Wagens, zwaar met turf en levensbehoeften beladen, rijden de schuren binnen; schepen en schuiten, met turf

---

[1]) S. Muller Fz., Schetsen uit de Middeleeuwen, bl. 305 vlg.

bevracht, varen naar de grijze abdij. Geneesmiddelen en verkwikkingen, bedden en liefderijke verzorging, wachten de kranken in de infirmerie. De abdis ontving wekelijks eene aanmerkelijke som, onder den naam van weekcost, van haren rentmeester, om aan de armen uit te deelen. Driemaal 's weeks had die uitdeeling aan meer dan twee duizend menschen plaats, en nog werd daarenboven dagelijks onderstand aan behoeftigen verleend. [1]) En nog is de lijst der weldaden, door de abdij over de omliggende streken uitgestrooid, daarmede nog lang niet ten einde.

En niet enkel aan de kloosterpoort werd de naastenliefde beoefend, maar gansche scharen van Godgewijde mannen en vrouwen trokken er uit, om in den naam van God, dien zij dienden, als troostende engelen rond te gaan, de weldaden van den Godsdienst te verspreiden, tot het goede op te wekken, het verkeerde te verbeteren, heul en troost te brengen in de verblijven van ellende, en dikwijls met gevaar van eigen leven den stervenden bij te staan.

Twee voorbeelden mogen voldoende zijn om den goeden geest dier tijden te schetsen. Toen in de eerste helft der vijftiende eeuw *Zwolle* door eene hevige pest werd geteisterd, vroeg de verschikkelijke ziekte hare offers ook in het beroemde Fraterhuis. Velen werden er aangetast, en die nog gezond gebleven waren, vluchtten; niemand bleef er over, om de ongelukkigen te verzorgen, dan THOMAS VAN DER WIEL, een jonge monnik. Terwijl de dood zich dagelijks in de verschrikkelijkste gedaante om hem vertoonde en slachtoffer op slachtoffer maakte, wijdde THOMAS zich met onversaagd gemoed aan zijn heilig liefdewerk. Dag en nacht was hij aan het leger der kranken, en als de pest hen ten laatste aan zijne zorg onttrokken had, was het geen andere hand dan de zijne, die de lijken in het doodskleed wikkelde en kistte.

Eenige jaren vroeger (1401) heerschte eene kwaadaardige ziekte in de omstreken van *Nordhorn*. Zij tastte ook de kloosterlingen van *Frenswegen* in *Bentheim* aan, zoodat het

---

[1]) Dr. G. D. J. Schotel, **De abdij** van Rijnsburg, 's Hertogenbosch, 1851, bl. 298.

grootste deel van hen wegstierf, en er ten laatste geen anderen overbleven, dan eenige doodelijke kranken en een enkel oude priester, wiens bevende hand niet meer bij machte was den zieltogenden met de genademiddelen der H. Kerk te voorzien. In dien nood snelde een der broeders naar *St. Agnietenberg* bij *Zwolle*. Hij verhaalde van de ellende zijner ordebroeders en bad, dat men een priester zou zenden, opdat het den stervenden in hunne laatste oogenblikken niet aan troost en lafenis zou ontbreken. De kanunniken vergaderden, om te raadplegen wien men de gevaarlijke taak zou opdragen, toen WOLFERT *van Medemblik*, een stokoud man, zijn sneeuwwit hoofd met blijmoedigheid verhief en luidop sprak, dat hij slechts het bevel van den prior begeerde, om zich naar *Frenswegen* te spoeden. Dat bevel werd gegeven, en WOLFERT verliet zijn convent, om het nimmer weêr te zien. De achterblijvenden staarden den grijsaard met betraande oogen na, want zij hadden hem innig lief en vereerden hem. „Hij gaat van ons, zoo riepen zij, om naar het voorbeeld van CHRISTUS zijn leven te geven voor de broeders". En zóó was het. WOLFERT volbracht te *Frenswegen* zijn liefdewerk, totdat de pest ook hem aangreep, en de dood hem de poort des hemels ontsloot. [1])

In die eeuwen van Geloof en liefde wedijverden de kinderen der Kerk, om hunne heilige Moeder te ondersteunen, en in staat te stellen hare grootsche roeping luistervol te vervullen. Ons vaderland mocht zich verheugen in talooze prachtige kerken, de glorie, het sieraad en middelpunt van steden en dorpen; kerken, die nu nog, hoe ook beroofd en in vervallen toestand, onze bewondering wekken. Met tal van kunstvolle altaren, met onnoemelijk vele kunstgewrochten, door de offers van edelen en geringen verrijkt, waren die kerken tevens rijk aan goederen en fondsen voor haar onderhoud en versiering. Eerbied, dankbaarheid jegens hunne geestelijke leidslieden, in wie hun geloof Gods dienaren en plaatsbekleeders zag, deed de geloovigen in navolging der eerste christenen, met liefde hunne offers

[1]) Moll II, 4e st, bl. 226 en 227.

brengen tot tal van vrome stichtingen, als pastorie-, vicarie- en memorie-goederen, [1]) kanonikaten, proosdijen enz. Zorg voor het heil der ziel, innig besef van schuld bij God, die zij, naar het woord van den H. Geest, door aalmoezen wilden afkoopen, medelijden met de zielen in het vagevuur en liefde voor de armen riepen de schoonste stichtingen in het leven, tot onderhoud der geestelijken, tot het opdragen van H.H. Missen, tot leniging van duizende ellenden in Godshuizen van allerlei aard, [2]) in één woord tot alles, wat de eer van God, de verheerlijking en den bloei zijner Kerk, het tijdelijk en eeuwig geluk van den naaste kon bevorderen. Overdekt was ons vaderland met dergelijke stichtingen, wier weinige overblijfselen, hoe verminkt ook tot ons gekomen, nog luide de godsvrucht, de echt christelijke liefde onzer katholieke voorouders verkondigen.

Groot in dit opzicht waren de verdiensten van vele Nederlandsche graven en hertogen, van adellijke geslachten en kerkvoogden. WILLEM III *van Holland* stichtte een kapittel van veertien kanunniken en een deken te *Middelburg;* ALBRECHT *van Beijeren* verhief in 1368 of 1370 de hofkapel te *'s Gravenhage*, ten zoen der onthoofding door hem zonder wettig onderzoek gepleegd op JAN *van Adrichem*, tot collegiale kerk met een kapittel van twaalf kanunniken en een deken, hetgeen in 1371 door Paus GREGORIUS XI bekrachtigd werd. [3]) Ook schonk hij in *Tholen* een kapittel van negen kanunniken, en hielp met vorstelijke giften de kerk van *St. Bavo* te *Haarlem* voltooien (1387), welk werk door de Pausen BONIFACIUS IX, SIXTUS IV en INNOCENTIUS VIII met vele aflaten werd aangemoedigd. Van de stichtingen der Hollandsche gravinnen PETRONELLA en MATHILDE is reeds gesproken. REINOUD I *van Gelder* stichtte het Franciskanerklooster *Godswaard* op de *Veluwe*, en ELEONORA, gemalin van REINOUD II, schonk een dergelijk klooster aan *Deventer*. Het klooster der Franciskanessen te *Middelburg* dankt zijn ontstaan aan de adellijke familie van *van*

---

[1]) Vgl. Muller, Schetsen uit de Middeleeuwen, bl. 293.

[2]) Vgl. over de Utrechtsche Godshuizen Mr. S. Muller in De Gids, December 1901, Jaarg. 19, Serie IV, bl. 421-451.

[3]) Bullar. Traject. II, n. 1987.

Borselen, het kapittel van *Gorkum* aan het geslacht van *van Arkel*, dat van *den Briel* aan het huis van *Voorne;* het geslacht van *Putten* en van *Stryen* schonk een kapittel van vijftien kanunniken te *Geervliet* (1307) en werkte in het midden der vijftiende eeuw mede tot de vestiging van het Brigittijnenklooster *Mariënburg* te *Soest* [1]). WILLEM *van Naaldwijk* stichtte een kapittel van zes kanunniken en een deken te *Naaldwijk*, en GIJSBERT *van Abcoude* een van twaalf kanunniken te *Wijk bij Duurstede*. *Amersfoort* ontving een kapittel van Bisschop JAN VAN DIEST, *Horst* bij *Rhenen* van JAN VAN ARKEL, terwijl reeds vroeger BALDERIK VAN KLEEF eene collegiale kerk te *Elst* gesticht had. En zoo zijn er nog onnoembaar vele andere stichtingen, maar ons kort overzicht laat niet toe ze te vermelden.

De Kerk, door hare kinderen zoo mild ondersteund, deelde wederkeerig en zonder eenige terughouding aan hare geloovigen mede van al wat zij bezat. Zij onderwees de leeken in alle vakken van wetenschap, in alle kunst; zij maakte hen deelgenooten van hare eigen vorderingen; zij bemoedigde het ontluikend talent harer nieuwe leerlingen, geleidde hunne eerste stappen, juichtte hunne proeve toe, stelde ze in hare tempels ten toon, of prees ze op de leerstoelen harer scholen, en beloonde de meesterstukken harer leerlingen vaak met vorstelijke mildheid.

Met andere woorden, de *Gilden*, welke in de middeleeuwen zulk een krachtigen invloed op het maatschappelijk bestaan in ons vaderland hebben uitgeoefend, werden door de Kerk in hare moederlijke zorgen opgenomen. Zij heiligde deze burgerlijke genootschappen door den Godsdienst, gaf aan hnnne krachten eene hoogere wijding, door ze te richten op de eer van God, de vereering zijner Heiligen en op de werken van barmhartigheid. Door die heiliging van den Godsdienst kwamen de gilden tot die groote ontwikkeling en dien hoogen bloei, welke hun zulk een invloed op de maatschappij geschonken hebben, en het verdient wel onze opmerking, dat het verval der gilden, de kwijning hunner

---

1) Archief V, bl. 239 vlg. en bl. 325 vlg.

kracht, juist dagteekent van den tijd, dat zij die hoogere wijding van den Godsdienst verwierpen.

Men dwaalt, als men zou meenen, dat de middeleeuwsche gilden uitsluitend waren ingesteld, om het onderhoud en de verdiensten van meesters en gezellen te verzekeren en het eerzame handwerk tegen onervaren knoeiers te verdedigen. Zij waren broederschappen, wier leden elkander steunden en bijstonden in alle gemeenschappelijke belangen des levens. De gildeleden waren verplicht alle broederlijke liefde en trouw met elkander te onderhouden; als kinderen van ééne moeder moesten zij elkander liefdediensten bewijzen en onderstand verleenen, zooveel dit noodig was. Hun eerste doel was steeds den dienst van God te behartigen en op de tweede plaats het handwerk te beoefenen. Uit de christelijke opvatting, dat de arbeid een God welgevallig werk is en, van het gebed vergezeld, den grondslag uitmaakt van een vroom, geregeld leven, ontstond de innigste vereeniging tusschen godsdienst en werkplaats. Elk gild had zijn patroon en zijn eigen altaar. Het gildefeest werd eerst in de kerk met plechtige H. Mis en algemeene H. Communie gevierd, dan volgde eene luisterrijke processie, waarin, bij wapperende vanen, trommen en trompetten, het beeld en de relikwie van den H. patroon werd omgedragen, en daarna werd de dag in vroolijkheid en met broederlijke maaltijden doorgebracht. Voor elk lid werd aan het gilde-altaar het H. Misoffer opgedragen, om den zegen Gods over zijn arbeid af te trekken; elk lid had zijne vaste plaats bij die plechtige ommegangen. Werd hij of zijn gezin door ziekte of tegenspoed bezocht, dan werd hij uit de gildekas ondersteund en geholpen, en rukte hem de dood uit het midden der zijnen, dan droegen hem zijn eigen gildebroeders naar zijne rustplaats en zij dekten de baar met een lijkkleed, voorzien van het hem dierbaar gildewapen, terwijl aan het gildealtaar voor de rust zijner ziel gebeden werd.[1])

[1]) Zie over de gilden der middeleeuwen het opstel van P. A., Het oude Gild en zijne hervorming in onzen tijd (Studiën op Godsd. Wetensch. en Letterk. gebied, Jaarg. 22, dl. 34, en Jaarg. 23, dl. 35.) — A. J. M. Brouwer Ancher, De Gilden, 's Gravenhage, 1895. — Ter Gouw, De Gilden, Amsterdam, 1866. — S. Muller Fz., Schetsen uit de Middeleeuwen, bl.109 vlg.

Niet minder openbaarde zich het heerlijk leven der Kerk in de middeleeuwen door hare *geestelijke Broederschappen*, welke niet, zooals de gilden, geestelijke en stoffelijke belangen vereenigden ten opzichte van den arbeid, maar die alleen het bovennatuurlijk geluk der leden beoogden. Zij bereikten hier hunnen bloeitijd in de veertiende eeuw en stelden zich de vereering van God en zijne Heiligen en de leniging van den nood der armen ten doel, om daardoor eigen heiliging te winnen en zielerust voor de overledenen te verwerven. Uit hare fondsen werden de armen bedeeld, gasthuizen opgericht, en werd gezorgd voor de lafenis der lijdende zielen. Geheel anders dan de tegenwoordige philantropie beschouwden zij de armen niet alleen als ongelukkige natuurgenooten, maar ook als kinderen Gods, als medebroeders in CHRISTUS, door wien de armoede is geheiligd en die in de armen meer dan in de rijken — om het zoo uit te drukken — zijne gelijkenis heeft neergelegd. Zij vernederden den arme in zijn ongeluk niet, maar hieven hem op uit zijne ellende en lieten hem gevoelen, dat bij alle verschil van rang en stand, van rechten en plichten, één broederband rijk en arm verbindt. Vandaar dat tusschen de broeders altijd en overal eene volmaakte gelijkheid heerschte. In de kerk, waar de arme, als de broederschap vergaderde, plaats nam tusschen de leden der voornaamste geslachten, was die gelijkstelling zoo volkomen mogelijk. Maar ook daarbuiten werd geen onderscheid gemaakt. Jaarlijks werd een maaltijd gehouden, en aan dien feestdisch zat de werkman in zijn eenvoudig gewaad naast de leden van den magistraat, den adel en de geestelijkheid. Hoe men ook op de middeleeuwen moge smalen, ééne zaak is zeker en valt niet te loochenen, dat in die dagen een geest van echt christelijke liefde als een zuurdeesem heel de maatschappij doortrok, en dat onder het leerend en leidend gezag der Kerk niet zooveel maatschappelijke wanverhoudingen bestonden, zooals thans. [1])

---

[1]) Zie over deze Broederschappen: B. P. Velthuijsen, de geestelijke Broederschappen en de armenverzorging in de middeleeuwen (Jaarb. v. Alberdingh Thijm, 1896, bl. 85 vlg.)

Eene geheimzinnige kracht trekt steeds de kinderen der Kerk aan, om de plaatsen te bezoeken, waaraan vrome en heilige herinneringen zijn verbonden. Dit gebruik strookt geheel en al met de uitspraken van het menschelijk hart. Ieder gevoelt een natuurlijken trek naar de plaatsen, die hem dierbaar zijn. Deze natuurlijke neiging is vooral in de middeleeuwen door de Kerk aangegrepen, om het innerlijk groot Geloof onzer katholieke vaderen ook uiterlijk te openbaren. Veelvuldig zijn de vruchten der *Bedevaarten.* De groote toeloop van geloovigen strekt tot verheerlijking van God, wekt krachtdadig geloof en liefde, haalt de banden der christelijke verbroedering nauwer toe en trekt een schat van gunsten en genaden over diegenen af, die vroom en innig de bedevaart volgen. Ontzaglijk groot was het aantal bedevaartplaatsen in ons vaderland. Hier wekte een groot en machtig wonder, door God gewrocht in het aanbiddelijk Sacrament des Altaars, eene tallooze menigte op, om in breede en luistervolle processies, biddend en lovend het Allerheiligste Sacrament te gaan bezoeken en te vereeren; daar snelde eene onafzienbare schaar naar een genadeoord, waar MARIA door een wonderbeeld hare rijkste gunsten verleende. Op andere plaatsen werden relikwieën bewaard, als kostbare herinneringen aan het lijden des Heeren of aan Gods lieve Heiligen; en duizenden en duizenden stroomden erheen, om kracht en sterkte en hulp en troost te vragen; want merkwaardig groot is het aantal wonderen en gebedsverhooringen, dat ons voor de geschiedenis is bewaard gebleven.

Van de groote bedevaarten naar het aanbiddelijk Sacrament ter Heilige Stede van *Hasselt* en van *Amsterdam* is reeds gesproken. Niet minder gewichtig is het wonder van het Heilig Bloed te *Bergen* bij *Alkmaar.* In het jaar 1421 tijdens den grooten Elisabethsvloed werd het dorp *Petten* vreeselijk geteisterd. De inwoners zochten uit godsvrucht, doch ook vertrouwend op de hechtheid van het gebouw, eene schuilplaats in de kerk; maar de watervloed wierp de kerk omver en sleepte allen, ten getale van 400, in de woedende golven mede. Drie slechts werden gered, onder wie ADALARDUS, een priester, die, op een hooiberg geklommen, als

door een wonder het leven er afbracht. Veel huisraad en verschillende goederen dreven na den vloed te *Bergen* aan; en onder hetgeen daar kwam aanspoelen was ook een heiligdom, waarin het heilig Lichaam des Heeren en de heilige olie voor de zieken met het Chrisma bewaard waren. Het werd gevonden door den schout van *Bergen*, JAN VAN PRUCEN, een man, bij de zijnen om zijne rechtschapenheid zeer gezien. Door nieuwsgierigheid gedreven brak hij de kist open en schrok, toen hij daarin eene ciborie met andere heilige vaten van altaar en kerk vond. Nog meer stond hij verstomd, toen hij bespeurde, dat de ciborie bij zooveel heen en weder kantelen van de kist rechtop was blijven staan. Hij beval de kist met eerbied naar het naastbijgelegen huis eener weduwe te dragen en een priester te roepen. AMELIUS, pastoor van *Bergen*, spoedde zich met zijn koster naar het huis, nam de ciborie met de heilige olie en het chrisma en wees den koster aan, om een ivoren pyxis mede te dragen, waarin hij meende, dat relikwieën van Heiligen bewaard werden. Toen nu JOANNES, pastoor van *Petten*, vernam, dat het heiligdom te *Bergen* was aangespoeld, haastte hij zich daarheen, vond in de ciborie de heilige Hosties ongedeerd en nuttigde ze; maar op zijne vraag, waar de ivoren pyxis was, waarin het Lichaam des Heeren rustte, schrikte AMELIUS, want kort te voren had hij de pyxis geopend en niets daarvan erin bespeurd. Nu echter werd het hoogwaardig Sacrament gevonden, door het zeewater bevochtigd, als een vormloos deeg, zonder de gedaante van brood te hebben, en bij wijze van wol of vlas vastklevend en hangend aan het kussentje, dat in de pyxis was, en aan het linnen overdeksel. Ook dat nuttigde hij, maar het zeewater, waarmede de pyxis was gevuld, nuttigde hij uit vrees voor braking niet en sloot het op eene veilige plaats weg. Zes maanden lang bleef het daar als vergeten. Toen het later door den koster, die inmiddels priester was geworden, weer te voorschijn werd gebracht, was de vloeistof verdwenen en de stof droog, maar gelijk bloed geverfd en gekleurd. Getroffen door dit wonderbaar verschijnsel, begreep hij, dat eene bovennatuurlijke oorzaak hier gewerkt had. Door eerbiedwaardige en geleerde mannen werd een ernstig

onderzoek ingesteld, en eenparig verklaarden dezen, dat hier Gods grenzelooze liefde de waarheid van het H. Geheim van het Lichaam en Bloed des Heeren door een wonder had willen bekrachtigen. Het gerucht van het mirakel verspreidde zich onder het volk, en van alle kanten stroomde de menigte toe, om, op hoop van hulp in verschillende ellende en nooden, de wonderbare overblijfselen als eene kostbare relikwie te vereeren. *Bergen* bleef eene beroemde bedevaartplaats tot de dagen der hervorming. [1])

Den eersten Mei 1429 werd de stad *Alkmaar* door een luisterrijk wonder verheerlijkt. Een pas gewijd priester, met name FOLKERT, droeg aan God zijne eerste plechtige H. Mis op in zijne geboortestad. Toen hij gekomen was aan de nuttiging van het Heilig Bloed des Heeren, hetwelk met witten wijn geconsecreerd was, had hij, waarschijnlijk door oneerbiedige en schuldige gejaagdheid, het ongeluk een gedeelte uit den kelk op zijn misgewaad te storten. Onmiddellijk veranderde de heilige gedaante van kleur en vertoonde zich als druppelen bloed. Met eerbied werden de bestorte plaatsen afgewischt en na de H. Mis uit het kasuifel gesneden, gewasschen en gedroogd en daarna verbrand. Later werden op hetzelfde kasuifel nog drie druppelen gevonden, die de kleur van bloed hadden aangenomen. Ook deze plaatsen werden uitgesneden, en de stukken veilig en eerbiedig geborgen. God echter wilde niet, dat het mirakel onbekend zou blijven. In den eerstvolgenden winter kwamen eenige schepelingen nabij *Vlissingen* door grooten ijsgang in doodsgevaar en baden God om uitkomst. Een engel daalde van den hemel neder en beloofde hun redding, indien zij het Heilig Bloed van *Alkmaar* zouden gaan vereeren en openlijk bekend maken. Van den dood gered, kwamen zij te *Alkmaar*, waar tot nu toe het wonder was geheim gebleven, maar thans aan de openbare vereering werd voorgesteld. De later te vermelden Bisschop ZWEDER VAN KUILENBURG liet de zaak ernstig onderzoeken en gaf na rijp beraad verlof, het

[1]) Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem, deel IV, bl. 131 — vlg. deel XXIII, bl. 146 vlg. — en deel XXIV, bl. 161. vlg.

gebeurde als een wonder te beschouwen en jaarlijks op den 1n Mei eene processie met de kostbare relikwie te houden. Vele wonderwerken volgden op deze vereering, waaraan duizenden deelnamen, en verhieven *Alkmaar* tot eene druk bezochte bedevaartplaats. Nog heden bevindt zich de heilige relikwie in de *St. Laurentiuskerk* te *Alkmaar*.[1])

Ook *Helpman* bij *Groningen* en *Solwerd* bij *Appingedam* hadden »heilige steden«, welke aan gepleegde heiligschennis met het aanbiddelijk Sacrament haar ontstaan te danken hadden. [2])

In *Dordrecht* woedde in 1457 een verschrikkelijke brand, die een groot gedeelte der stad en het gasthuis in asch legde. Een pasteibakker, die de ciborie met het H. Sacrament uit de kapel van het gasthuis wilde redden, stikte in den rook en stierf; de ciborie was geheel zwart geworden, maar de dwaal en het H. Sacrament waren ongedeerd gebleven. Ter gedachtenis aan dit wonder werd jaarlijks eene plechtige processie door de stad gehouden, en het gasthuis ontving den naam van *H. Sacraments-gasthuis*. [3])

De kinderlijke en diepvrome vereering, welke de H. Kerk alle eeuwen door aan de gezegende Moeder des Heeren heeft gebracht, vond ook bij onze vaderen de heerlijkste beoefening en toonde zich niet enkel als eene naïeve uitstorting van het kinderlijk godvruchtig gemoed, maar als eene ware levensuiting van den geest der Kerk. De vereering van MARIA was algemeen. Overal, zoowel in de openbare gebouwen als in de huizen der burgers, zag men naast het kruis des Heeren ook de beeltenis zijner Moeder, en de naam van MARIA, als vroom gebruik steeds in den mond des volks, werd ook vermeld in de openbare akten en vele eedsformulieren der middeleeuwen. Rijk en over-

---

[1]) E. H. Rijkenberg, De geschiedenis en de reliquie v. h. mirakel v. h. H. Bloed te Alkmaar (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisdom. v. Haarlem, deel XXI, bl. 321 vlg., deel XXII, bl. 409 vlg.).

[2]) Mr. J. A. Feith in den Groningschen Volksalmanak (uitg. v. d. Kamp) 1899.

[3]) A. v. L. Cort verhael van de kercken, reliquien, kloosters, gasthuysen ende processiën der stadt Dordrecht (Bijdragen VI, bl. 44 vlg.).

vloedig waren dan ook de vruchten, die deze vereering voor onze vaderen afwierp, en de plaatsen, die door de wonderen van goedheid en liefde van MARIA vermaard zijn geworden, waren in ons vaderland zeer menigvuldig.

Eene menigte van wonderen deed sinds het jaar 1444 talrijke pelgrims naar *Amersfoort* stroomen, waar een miraculeus beeld van MARIA hoog vereerd werd. De liefde dergenen, die daar hulp en troost gevonden hadden, uitte zich in den bouw van den heerlijken toren, die nu nog bestaat, en in zijne reuzengestalte *Maria met het Kind* voorstelt. [1]) *Delft* bezat in de veertiende eeuw het wonderdadig beeld van *O. L. Vrouw van Jesse* en van de *Moeder der Zeven Smarten*, die eeuwenlang de roem en troost van het katholieke *Delft* gebleven zijn, totdat de moker der beeldstormers ze vernietigde. [2]) *'s-Gravezande* en *Haarlem* mochten zich verheugen in het bezit van de wonderdadige Mariabeelden, welke door de H. ELISABETH *van Hongarije* aan gravin MATHILDE waren geschonken en door deze aan gemelde gemeenten waren afgestaan. [3]) Op *Walcheren* gaf een geschilderd Mariabeeld aanleiding, dat de kerk van *O. L. Vrouwe-polder* heinde en ver beroemd werd, en duizenden pelgrims erheen togen, om voor die beeltenis te bidden. Keizer SIGISMUND en WILLEM *van Beijeren* gingen in 1416 daarheen, om hunne belofte te vervullen, en graaf FILIPS *van Bourgondië* verscheen er in 1437 ter bedevaart. [4]) Bij *Schagen* stond de kapel van O. L. Vrouwe te *Keins*, waar bij een houten Mariabeeld tal van wonderen geschiedden. [5]) Nog grooter naam had sinds 1447 de processie van *Eiteren* bij *IJselstein*, waarbij de bij onze vaderen zoozeer vereerde Broederschap der melaatschen eene voorname rol vervulde. Als het beeld van *O. L. Vrouw van Eiteren* werd omge-

---

[1]) Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1858, bl. 93—94. — W. F. N. van Rootselaar, Het O. L. Vrouwe-beeldje te Amersfoort (Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1888 en 1889).

[2]) Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem XXII, bl. 397—400.

[3]) Bijdragen XXV, bl. 346 vlg. — Ook XI, bl. XXVIII vlg.

[4]) v. d. Horst, Kerken en Parochiën op Walcheren (Bijdragen VIII, bl. 134 vlg.)

[5]) Bijdragen X, bl. 413 vlg.

dragen, stroomden ontelbare vreemdelingen toe, om van de plechtigheid getuigen te zijn. [1]) *Schiedam* vereerde een wonderbeeld van MARIA in de oude kerk, voor hetwelk de H. LIDUINA bad, toen de H. Maagd haar toelachte. [2]) Ook *Dordrecht*, [3]) *Kockengen*, [4]) *Renkum* [5]) en *Wilsveen* [6]) mochten roemen op het bezit van Moedergodsbeelden, die van de liefde van MARIA en van de vereering harer kinderen getuigden. Doch wel de voornaamste bedevaartplaats ter eere van MARIA in onze noordelijke gewesten was die van *O. L. Vrouwe ter Nood* bij *Heilo*, die zelfs in de stormachtige dagen der hervorming voortdurend werd bezocht, ondanks het verbod en streng toezicht der hervormde regeering. [7])

De vereering van Gods lieve Heiligen werd niet minder vurig en ijverig door onze katholieke vaderen beoefend, en tal van voorbeelden staven deze waarheid. De kerken ter hunner eer gesticht, de beelden en heilige relikwieën, daarin vereerd, getuigen van groot Geloof en innige dankbaarheid. Sommige heiligdommen dankten hunnen patroon aan de relikwieën, die er bewaard werden, andere aan eene bijzondere voorliefde der verschillende standen. Zoo gevoelde de geestelijkheid zich aangetrokken tot St. MAARTEN, de burgerstand tot St. NICOLAAS, de adel tot St. JORIS, PANCRAS, VICTOR en MAURITS; den laatsten werden veelal de slotkapellen der havezathen of staten en de kerken van den adel toegewijd. Bijzonder groot echter was de vereering der vaderlandsche Heiligen. In *Heilo* bevond zich de *St. Willibrordusput*, in *Egmond* die van St. ADELBERTUS, in *Velzen* die van St. ENGELMUNDUS, die allen door ontelbare pelgrims werden bezocht. [8]) *Dokkum*, waar de H. BONIFACIUS den

---

[1]) Moll II, 4e st., bl. 27. — Archief X, bl. 196.

[2]) G. A. Meijer, Kerkelijk Schiedam voor de hervorming (Bijdragen XXI, bl. 14—15.

[3]) Bijdragen XXI, bl. 51.

[4]) Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr. X, bl. 191.

[5]) Archief X, bl. 206. — Volksmissionaris, 15e jg. bl. 425 vlg.

[6]) Archief XI, bl. 91. — XII, bl. 205.

[7]) J. A. de Rijk, Heilige plaatsen in het Bisdom v. Haarlem (Bijdragen I, bl. 290 vlg.)

[8]) T. a. p. bl. 76 en 400.

palm der martelaren verwierf, was sinds eeuwen eene zeer beroemde bedevaartplaats; de staf, het misgewaad, een kelk en andere relikwieën van den Heilige werden daar bewaard, benevens een steen, dien men altijd heeft gehouden voor een der brooden, welke door de moordenaars aan de martelaren waren ontroofd en in steenen veranderd waren. [1])

Bedevaarten naar *Deventer*, om de graven van de H.H. LEBUINUS, MARCHELMUS en Bisschop RADBOUD te bezoeken, waren in de dertiende en veertiende eeuw zeer talrijk. [2]) De relikwieën van den H. WERENFRIED lokten pelgrims naar *Elst* in de *Betuwe*, die van den H. BERNULPHUS naar de *St. Pieterskerk* te *Utrecht*, terwijl *Noordwijk* ons reeds bekend is als bedevaartplaats van den H. JEROEN.

Nog verdient in het bijzonder vermeld te worden de buitengewone gunst, door God aan *Dordrecht* geschonken door de kostbare relikwie van het Heilig Kruis des Heeren, die, om hare groote wonderwerken door al het volk vereerd, jaarlijks in eene processie werd omgedragen, welke voor eene der glansrijksten van ons gansche vaderland werd gehouden. [3]) Ook *Delft* bezat eene vermaarde relikwie van het H. kruis. [4]) In *Nieuwpoort* bestond een genadeoord ter eere van den Zoeten Naam, in *Abbenbroek* bij *den Briel* eene broederschap van de Zeven Smarten, die bijzondere vermaardheid verwierven. [5]) *Limmen* was befaamd, om de processie ter eere van den H. CORNELIUS, [6]) en *Lier* bij *Delft* om zijn groot zilveren beeld van St. JORIS. [7])

Dat al deze bedevaarten en vrome processies een hooger bewustzijn aan het godsdienstig leven onzer vaderen gaven, behoeft wel geen bewijs. Of brengen de vereerende liefde en juichende dankbaarheid voor ontvangen weldaden het menschenhart niet nader tot God? Heiligen zij niet de

---

[1]) Kronenburg. Neerl. Heil. in vroeger eeuwen III, bl. 112 vlg.

[2]) Dumbar, Kerckel. en Wereltl. Deventer, I, bl. 232.

[3]) L. C. Spoorman de O. L. V. Kerk te Dordrecht (Bijdragen V, bl. 17 vlg) — A. v. L., Cort verhael enz. (Bijdragen VI, bl. 46 vlg.

[4]) Bijdragen XXIV, bl. 281 vlg,

[5]) Archief XII, bl. 209.

[6]) Archief, XI, bl. 130.

[7]) Bijdragen IX, bl. 52–53.

edelste gemoedsbewegingen? Is niet het verlangen, om aan de aflaten, die aan al deze vrome stichtingen en plechtigheden in ruime mate verbonden waren, deelachtig te worden, een innig en dringend streven der ziel, om hare schuld bij God te verminderen, zichzelf meer en meer te heiligen en aan de arme zielen in het vagevuur lafenis en troost te schenken? Gelijk het volle leven des harten zich openbaart in krachtige ademhaling en sterken bloedsomloop, zoo openbaart zich het volle leven der Kerk in al die krachtige en heerlijke uitingen van geloof en liefde.

Nog zouden wij hieraan kunnen toevoegen sommige eigenaardige vormen van het godsdienstig leven in de middeleeuwen, gelijk wij vinden in het leven der *kluizenaars* en *kluizenaarsters*, en der *slaven* en *slavinnen* der Kerk. De eersten gingen in hunne liefde tot de afzondering en onthechting zoover, dat zij, niet tevreden met der wereld vaarwel te zeggen door het klooster in te gaan, zelfs het gezelschap hunner medekloosterlingen ontvluchtten en zich, doch uitsluitend met verlof der hooge kerkelijke overheid, in eene enge cel lieten opsluiten. Zuster BERTKE, die gedurende zeven en vijftig jaren hare cel bij de *Buurkerk* te *Utrecht* bewoonde, geniet thans nog eene algemeene vermaardheid. [1]) De slaven en slavinnen der Kerk wijdden zichzelf, of, zooals gewoonlijk gezegd werd, hun »hoofd« op bijzondere wijze aan de Kerk toe, beloofden jaarlijks eenige penningen of zekere maat koren te offeren, en droegen tot teeken hunner dienstbaarheid een koord of ketting aan hals of arm. [2]) Wij zouden er ook op kunnen wijzen, hoe geheel de rechtstoestand der middeleeuwen gegrond was op de wet der Kerk, [3]) en hoe zelfs de straffen der middeleeuwen van den kerkelijken geest doortrokken

---

1) Zuster Bertkes levensbeschrijving vindt men in de Kalender voor Protest., 1863, bl. 84 vlg. — Zie ook dr. G. Brom, Akten uit de kanselarij onzer middeleeuwsche bisschoppen (Archief v. d. gesch. van het Aartsb. Utr., XXIV, bl. 401, 406 en 407). — Moll II, 2e st. bl. 53 vlg.

2) Muller, Het oudste Cartularium v. h. Sticht, bl. 79. — Batavia S. I, aant. bl. 660. — Moll II, 1e st. bl. 375.

3) N. J. van IJsselstein, Invloed v. d. kerkel. wetgeving der middeleeuwen op den regtstoestand in Nederl. Leiden 1857.

waren [1]); doch het medegedeelde toont genoeg, dat de middeleeuwen een tijdperk waren van innige vroomheid en ware godsvrucht.

Doch de middeleeuwen hadden ook hare schaduwzijde. Bij al den luister, welken de katholieke Kerk in ons vaderland in die eeuwen ten toon spreidde, bij al hare zorgen om, onder bijzonderen bijstand van den H. Geest, godsdienst en deugd te doen bloeien en het geestelijk en tijdelijk geluk des volks te verzekeren, openbaarden zich reeds in de veertiende en vooral in de vijftiende eeuw onmiskenbare teekenen, dat het geestelijk gezag bij de massa des volks, eerst eenigermate, later erger, zou gaan verminderen. Daartoe werkten samen invloeden van buiten en van binnen.

De strijd over de Investituur en de groote kerkscheuring, waarvan wij reeds melding maakten, had het geestelijk gezag in westelijk Europa niet weinig ondermijnd. Het groote doel der machtigste vorsten, vooral van FILIPS *den Schoone*, koning van *Frankrijk*, was de geestelijke macht aan de staatsmacht te onderwerpen, en in overmoed vergrepen zij zich aan Gods plaatsbekleeder, BONIFACIUS VIII. [2]) De tweede opvolger van dezen Paus, CLEMENS V, zag zich genoodzaakt *Rome* te verlaten en zijn verblijf te *Avignon* te kiezen. Zeventig jaren duurde deze ballingschap; en toen eindelijk Paus GREGORIUS XI zijn zetel weer naar *Rome* terugbracht en zijn opvolger URBANUS VI te *Rome* werd gekozen, ontstond het droevig schisma van het Westen, wijl in *Avignon* een tegenpaus gekozen werd. De Nederlanders gehoorzaamden zonder aarzelen aan het wettige hoofd der Kerk. Bisschop GUIDO VAN AVENNES woonde de kerkvergadering bij, door CLEMENS V te *Vienne* bijeengeroepen, en telkens zien wij de Utrechtsche bisschoppen de bevestiging hunner verkiezing vragen aan de wettige

---

[1]) De Katholiek, 1867, deel 51, bl. 277. — Over de Godsgerichten zie men Moll I, bl. 474 vlg. en de daar aangehaalde schrijvers. Het Veemgericht was geen kerkelijke instelling. Zie daarover Tadema, Geschiedenis v. h. Veemgericht (werken d. Maatschappij v. Nederlandsche Letterk. Leiden, 1857.)

[2]) Zie Wensing, Levens der Pausen, deel XIV en XV.

pausen. Bij de scheuring in 1378 bleef *Nederland* aan de zijde van URBANUS VI, en de pogingen van REINOUD en GIJSBERT *van Vianen*, om de partij van den tegenpaus ingang te doen vinden, mislukten volkomen.

Toch kan het niet ontkend worden, dat deze scheuring door de dwingelandij der vorsten tegen het gezag des pausen verwekt, en die geheel de Westersche Kerk in beroering bracht, ook in ons vaderland nadeelig heeft gewerkt op den eerbied voor de geestelijkheid en den invloed van het geestelijk gezag. Later zullen wij zien, dat ook in ons land een treurig schisma is ontstaan, waarbij èn pauselijk èn bisschoppelijk gezag miskend en hevig bestreden werd.

Voegen wij hierbij, hoe de edelen en grooten, belust op aanzien, macht en vooral op den rijkdom der kerkelijke goederen, zich voortdurend spitsten, om zich ten nadeele van kerken en kloosters te verrijken, en deze laatsten telkens dwongen, zich met kracht tegen hen te verdedigen; hoe de groote steden voortdurend streefden naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid van den wettigen vorst en naar vermeerdering van vrijheden en voorrechten, dikwijls door onrechtmatige middelen; — dan kunnen wij begrijpen, hoe eindelooze twisten en onlusten heillooze gevolgen moeten gehad hebben, ten opzichte van den eerbied voor het geestelijk gezag, dat voor een goed deel ook de drager was van de wereldlijke macht.

De geschiedenis van het *Sticht*, waarin van de oudste tijden af een democratische geest bij het volk voorzat, is eene gedurige worsteling van de volkspartij tegen de geestelijkheid en den adel. Onder allerlei leuzen werd die strijd gevoerd, nu eens in vereeniging met de graven van *Holland*, dan weer in verbond met de hertogen van *Gelder*, en altijd tot vermindering van het wereldlijk gezag der bisschoppen. En strijd met de bisschoppen was immer, — wie zal het ontkennen? — in het nadeel ook der geestelijke macht.

Eene tweede oorzaak, waardoor aan het gezag der geestelijkheid afbreuk werd gedaan, was de dwaling of ketterij der *Lollards*.

Deze dwaling ontstond in den schoot der Franciscanerorde. Sommige monniken maakten zich omtrent de belofte

der evangelische armoede aan zulk eene ergerlijke overdrijving schuldig, dat deze in formeele ketterij ontaardde. Een boek van hen, getiteld: »De Eeuwige Waarheid", leerde openlijk, dat het H. Evangelie, door CHRISTUS gepredikt nog niet de volkomene openbaring van het Godsrijk op aarde bevatte, maar later door den H. Geest nog verder volmaakt zou worden. Droomerijen, bespiegelingen en geestdrijverij over steeds voortgaande vervolmaking vermoeiden de geesten. Uit die overspanning kwam valsche vroomheid, misbruik der aflaten, bijgeloof en afdwaling voort, en weldra ontstonden verschillende sekten van geeselaars, dansers, vrije geesten, begijnen en gerardinen, welke zulk een verderfelijken invloed uitoefenden, dat het hoog tijd werd daaraan paal en perk te stellen. [1])

Op het concilie van *Vienne* werd de dwaling der Lollards veroordeeld; maar de dwaalleeraars verzetten zich tegen de uitspraak des Pausen en vervielen tot opstand. Deze opstand van dolende monniken werd door keizer LODEWIJK *van Beijeren* als eene gunstige gelegenheid aangegrepen, om zijne aanmatigingen tegen het pauselijk gezag te doen gelden. Hij stijfde de monniken in hun verzet tegen Paus JOANNES XXII, met wien hij in strijd geraakt was, en bracht daardoor, niet enkel onder de geestelijken, maar ook onder de leeken, onderlinge verdeeldheid en verbittering, welke niet anders dan in het nadeel van het kerkelijk gezag konden eindigen.

In ons vaderland oefende deze opstand wel niet zulk een grooten invloed uit als in *Duitschland* en *Italië*, maar toch genoeg, om zeer bedenkelijk te zijn. De Lollards waren vrij talrijk in de zuidelijke *Nederlanden*. In *Brabant* volgden zij eene vrouw, BLOEMARDINE, die zich voor eene profetes uitgaf en de gaaf van mirakelen beweerde te bezitten. [2]) Verscheidenen hunner werden als ketters terecht-

---

[1]) Moll II, 3e st., bl. 59 tot 97. — Blok II, bl. 184 vlg. — Wensing, a. w. deel XV, bl. 136. — Vgl. Fredericq, Corpus Documentorum Inquisitionis Neerlandicae, I, no. 216, 217, 226 tot 233, 240 vlg., II, no. 104. — Fredericq, Gesch. d. Inquisitie in de Nederlanden, II, 2e hoofdstuk.

[2]) Van Even, Bloemardine, eene Vlaamsche hervormster uit de XVe eeuw, (De Katholiek, 1854, deel 25, bl. 287 vlg.).

gesteld. Een der grootste ijveraars tegen deze ketterij was JOANNES RUYSBROECK, prior der abdij *Groenendaal* in het bosch van *Soignies*. Door zijn vroom en deugdzaam leven en vooral door zijne ascetische geschriften stichtte hij allerwegen de geloovigen en maakte hij zijne abdij tot een geducht bolwerk tegen de dwalingen der Lollards. [1])

Over de andere oorzaken, welke het geestelijk gezag ondermijnden en den invloed der geestelijken deden verminderen, zullen wij spreken, wanneer wij de onmiddellijke oorzaken, die de hervorming hebben voorbereid, moeten behandelen, en dan gewagen zullen van de verslapping der kerkelijke tucht. Toch kunnen wij nu reeds het volgende opmerken.

Te allen tijde heeft bestaan en blijft ook nu bestaan het gevaar, dat misbruik wordt gemaakt van goede en heilzame instellingen, en dat het heilige wordt onteerd. Er vallen betreurenswaardige aanmerkingen op het gedrag van sommige geestelijken in deze eeuw. In eenige kloosters was de religieuse geest geheel geweken, en zelfs de verschillende kloosterorden, o. a. in *Friesland*, voerden tegen elkander een openbaren strijd. Kloosteroversten hadden het harnas aangeschoten en vochten aan het hoofd hunner strijdbare monniken. [2]) Op de deugd van niet weinige hoogere en lagere geestelijken vielen soms schromelijke aanmerkingen, en de hun geboren zonen werden vaak in kerkelijke beneficiën gedrongen, zoodat reeds in 1248 een verbod daartegen moest worden uitgevaardigd. [3]) Het misbruik, dat meerdere beneficiën aan één persoon gegeven werden, werkte zeer nadeelig en voerde tot weelde en de daarmede gewoonlijk gepaard gaande ondeugden. Maar tegenover die misbruiken en ontheiligingen, sommigen kloosters en geestelijken ten laste gelegd, staat de onbevlekte deugd en godsdienstige ijver van talloos velen, die, aan hunne roeping en belofte getrouw gebleven, meer geschitterd hebben door vroomheid en streng ascetisch leven, dan anderen zich door schandelijke ontrouw verachtelijk hebben gemaakt. Met

---

1) Van Otterloo, Johannes Ruysbroeck, Amsterdam, 1874.
2) Blok, II, bl. 245 vlg.
3) Muller, Het Rechtsboek van den Dom, bl. 170.

onbezweken ijver werd door de Kerk gestreden tegen de verwereldlijking der kloosterlingen. De voornaamste zorg der bisschoppen was, om het geestelijk leven overal te bevorderen en de kerkelijke tucht tegen ingeslopen misbruiken te handhaven. De geschiedenis der kloosters in *Nederland* is vol van bladzijden, waarin verhaald wordt, hoe streng er gewaakt werd tegen verslapping en bederf. De verkeerdheden der kerkelijke dienaren vonden overal afkeuring bij het volk, en uitmuntend begreep men toen nog, dat plichtverzuim en misbruik van eenigen de voortreffelijkheid van den Godsdienst niet weerspreken en de eer van den geestelijken stand niet verminderen. Beter dan thans, was men er toen van overtuigd, dat het ongeregeld gedrag van eenige krijgers niet in staat is het vaan van het geheele leger te bezoedelen.

De schuld der misbruiken ligt dus niet in de Kerk zelve of in hare leer. Het slechte voorbeeld, door de voornaamste vorsten en heerschers gegeven, werkte hoogst nadeelig op menig priester en kloosterling. De grofste ongebondenheid heerschte aan de hoven van *Henegouwen* en *Bourgondië*. Niet zelden zag men de hoogste kerkelijke waardigheden weggeschonken aan hen, die er roem op droegen kinderen te zijn, uit overspel en ontucht der grooten geboren. Hunne vaders zochten hen te dringen in kapittels en abdijen en zelfs te plaatsen op bisschoppelijke zetels. Twee bastaards van *Bourgondië* zullen wij weldra den Utrechtschen zetel zien beklimmen. Kan het ons verwonderen, dat dezulken zich meermalen hunne hooge waardigheid onwaardig toonden, en dat door hun ontstichtend voorbeeld het godsdienstig leven bij velen langzamerhand verflauwde?

De eerste en grootste oorzaak echter van den verminderenden invloed der geestelijken — en dit dient men tot goed begrip der zaken wèl in het oog te houden — ligt ontegenzeglijk in het door de keizers en vorsten uitgedachte en met kracht van wapenen doorgezette valsche rechtsbegrip, alsof de staatsmacht alvermogend, en de kerkelijke macht daaraan onderworpen moest zijn. De overheersching der Kerk door den Staat, ziedaar den grooten strijd der middeleeuwen, den strijd, die, jaren lang

hardnekkig voortgezet, eindelijk eindigde in de alles overheerschende wereldheerschappij der Bourgondische dynastie.

Doch het godsdienstig bewustzijn bleef nog de geheele maatschappij doordringen. Het volk over het algemeen was en bleef godsdienstig in handel en wandel, en overal vertoonden zich onmiskenbare blijken van groot Geloof, zich uitende in krachtige pogingen, om den verslappenden geest wederom te verlevendigen. De meest merkwaardigste voorbeelden vinden wij daarvan in het leven van GERRIT GROOT en diens volgelingen, die op het katholieke leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw den zegenrijksten invloed hebben uitgeoefend.

§ IX. GERRIT GROOT EN ZIJNE VOLGELINGEN. HET KAPITTEL VAN WINDESHEIM EN ZIJN INVLOED.[1])

GERRIT GROOT of DE GROOTE werd in October 1340 te *Deventer* uit een rijk en aanzienlijk geslacht geboren. Hij ontving zijn eerste onderricht in zijne vaderstad, doch begaf zich later naar de hoogeschool, de *Sorbonne*, te *Parijs*. Na daar drie jaren door godsvrucht, vlijt en leerzaamheid uitgemunt en den graad van meester verworven te hebben, keerde hij op achttienjarigen leeftijd naar *Deventer* terug, maar slechts voor korten tijd. Hij ging naar *Keulen*, waar hij aan de aartsbisschoppelijke school zijne studiën voortzette. Hier beoefende hij de natuurkunde, leerde de wijs-

---

[1]) Voor deze paragraaf verwijzen wij naar Dr. J. G. R. Acquoy, Het klooster van Windesheim en zijn invloed, Utrecht 1875/80. — en naar de recensie van dit werk door W. A. Brouwer in De Katholiek, 1881, deel 79 en 80. — G. H. M. Delprat, Verhand. o. d. Broedersch. v. Gèert Groote, Arnh. 2e dr. 1856. — J. C. van Slee, De kloostervereen. v. Windesheim, Leiden, 1874. — V. Becker, Gerrit Groot en zijne stichtingen (Studiën op Godsd., Wetensch. en Letterk. gebied, Utrecht, Jaarg. XVII, deel 23, bl. 107 vlg.). — Moll, Johannes Brugman, Amsterdam, 1854. — J. H. Hofman, De Broeders van 't gemeene leven en de Windesh. kloostervereen. (Archief, II, bl. 217 vlg.). — D. A. Brinkerink, Biographieën van beroemde mannen uit den Deventer-kring (Archief, XXVII en XXVIII). — Moll, Kerkgesch. II, 2e st. bl. 164 vlg. en bl. 203 vlg.

begeerte, de oudheidkunde en de Godgeleerdheid, en gaf daarin openbare lessen. Eene aanzienlijke schaar toehoorders beloonde zijne belanglooze bemoeiingen, en hij ontving de grootste blijken van achting. Tot diaken gewijd, kreeg hij twee prebenden, eene in het kapittel van *Aken* en eene in dat van *Keulen*, zoodat hij den rang en het inkomen bezat van kanunnik. Doch deze bijval had een hoogst nadeeligen invloed op zijn tot nu streng godsdienstig leven. Hij was niet sterk genoeg, om de weelde te dragen, en verviel in ongeregeldheden en uitspattingen. In *Deventer* teruggekomen, overviel hem eene zware ziekte, die hem tot inkeer bracht; doch na zijn herstel waren de goede voornemens weer ras vergeten. Doch in *Utrecht* bekeerde hij zich voor goed. Een vrome Karthuizer, HENDRIK *van Kalkar*, die hem in *Parijs* gekend had, bracht hem op zekeren dag een bezoek. Met leedwezen had hij vernomen, welke verandering in het gedrag van den vroeger vromen GERRIT had plaats gehad; hij trachtte hem op het goede pad terug te brengen. »Mijn zoon«, sprak hij, »ach, mijn zoon, laat gij u zoo door de wereld medesleepen? Zie, alles is ijdelheid, behalve God beminnen en Hem alleen dienen. De hoogste wijsheid is: het aardsche verachten en naar het eeuwige verlangen. IJdelheid is het dus, naar eer en hooge bedieningen te jagen; ijdelheid, lief te hebben wat zoo spoedig voorbijgaat, en zich niet daarheen te spoeden, waar de vrede eeuwig duurt. Wat jaagt gij hier de ijdelheden na! — Maar neen, gij zult, gij moet een ander mensch worden, uw gedrag beteren, en van nu af een sieraad zijn der Kerk en een trouw navolger van CHRISTUS.« GROOT gevoelde zich diep getroffen. Aanstonds ontdeed hij zich van zijne tijdelijke goederen en volgde den vromen pater naar het klooster *Munnikhuizen* bij *Arnhem*, waar hij een ruw boetekleed aandeed en zeer verstorven leefde. Hij was toen dertig jaren oud [1]).

Drie jaren bracht hij daar door in de beoefening aller deugden, en besloot, op raad van wijze en verlichte mannen,

---

[1]) Tafereelen uit het leven van Geert Groote (Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1855, bl. 99 vlg.).

zijne uitstekende bekwaamheden voor het heil der zielen aan te wenden en het woord Gods in steden en dorpen te gaan verkondigen. Hij begreep, dat de geringe kennis der eeuwige waarheden bij het volk, de oppervlakkige bekendheid met hunne plichten, en het gemis aan innige liefde tot God bij sommige geestelijken en leeken, de groote oorzaken waren, dat het godsdienstig leven verflauwde, en hij vroeg dus aan Bisschop FLORIS VAN WEVELINKHOVEN verlof, om overal in het bisdom te mogen prediken. Met de noodige volmacht toegerust, predikte hij te *Utrecht, Deventer, Zutfen, Zwolle, Kampen, Groenlo, Amersfoort, Amsterdam, Haarlem, Leiden, Gouda, Delft* en in vele andere plaatsen, en immer onder zulk een toeloop van volk, dat de kerken te klein waren, om allen te bevatten. Niet zelden predikte hij tweemaal daags en twee tot drie uren achtereen, en ontelbare personen, door zijne krachtige taal bewogen, bekeerden zich tot beteren levenswandel. Hoewel hem meermalen de priesterlijke waardigheid werd aangeboden, weigerde hij deze standvastig; hij achtte zich daartoe onwaardig en schrikte terug voor de verantwoording der zielzorg. »Om al het goud van Arabië, placht hij te zeggen, zou ik zelfs niet éénen nacht zielzorg willen hebben.« Zijne voorzichtigheid in het verkondigen der eeuwige waarheden, noopte hem, om altijd iemand bij zich te houden, als getuige van wat hij gesproken had.

Op zekeren dag predikte hij te *Utrecht* voor de vergaderde kanunniken en hield, door een kiesch en ootmoedig gevoel gedreven, niet eene redevoering van zichzelven, maar eene predikatie van den H. BERNARDUS over de bekeering van den H. Paulus. Hij deed het geheel uit het hoofd met eene welluidende en krachtvolle stem. Den volgenden dag predikte hij drie uren voor het volk, en groot waren de vruchten van bekeering, die hij voortbracht. Onder zijne toehoorders bevond zich FLORIS RADEWIJNS, kanunnik van *St. Pieter* te *Utrecht*, die door beide predikatiën zoozeer getroffen werd, dat hij besloot zich bij den godvruchtigen leeraar aan te sluiten. Niet lang daarna verwisselde hij zijne prebende in *St. Pieter* met eene eenvoudige vicarie van *St. Paulus* in de *St. Lebuinuskerk* te *Deventer*, waar

hij een huis betrok. GROOT ontving hem met blijdschap, zag aanstonds de verheven hoedanigheden van dezen man, en eene heilige vriendschap bond sedert dien tijd beider harten. Dit voorbeeld werd door anderen gevolgd, en aldus ontstond eene vereeniging van priesters en geestelijke broeders, die evenals de eerste christenen alles gemeenzaam bezaten en daaröm *Broeders van het gemeene leven* genoemd werden. [1]) Zij stelden zich ten doel, de deugd te beoefenen door aan alle jacht naar rijkdom, eeretitels, grooten naam en ijdele wetenschap te verzaken, onthouding, matigheid, versterving en vasten te beoefenen, en zich toe te leggen op de studie der H. Schrift en der Kerkvaders. Hun arbeid bepaalde zich tot het geven van onderwijs, voornamelijk aan toekomstige priesters, het afschrijven van boeken, en vooral tot het aankweeken der godsvrucht onder het volk, door onthechting aan het aardsche en verzaking der wereldsche ijdelheid te prediken [2]). Zegenrijk waren de vruchten dezer nieuwe vereeniging voor ons vaderland. Vooral in dien tijd, waarin de godsdienstige geest reeds zoo aanmerkelijk verflauwde, de gemoederen door eindelooze oorlogen en burgertwisten werden verhard, en het noodlottig voorbeeld der grooten in hun streven naar rijkdom en eer ook den minderen man van het goede aftrok, klonk hunne leer als die des hemels.

In 1384 kwam een tweede huis in *Zwolle* tot stand [3]). Ook stichtte GROOT eene dergelijke vereeniging voor vrouwen, die, buiten den tijd voor gebed en overweging bestemd, met naaien, spinnen en ander handwerk in hare behoeften en in die der armen voorzagen. Van deze zusters zijn de latere *begijntjes* en *klopjes* ontstaan, die in de kalvinistische tijden haren deugdzamen werkkring met voorbeeldigen ijver hebben volgehouden.

---

[1]) Onderscheidene oorkonden betreffende de eerste stichting vindt men in Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr., II, bl. 217. vlg. — V, bl. 80 vlg.

[2]) Zie de Statuten van het Meester-Geerthuis te Deventer in Archief v. Nederl. Kerkgesch. uitg. v. Acquoy-Rogge, 's-Gravenhage, 1896-1897, deel VI, bl. 63 vlg.

[3]) Acquoy, De Kroniek van het Fraterhuis te Zwolle, Amsterdam, 1879.

Zeer vele boeken en geschriften zijn door GROOT gemaakt en uitgegeven [1]; ook vertaalde hij ten dienste der leeken de Getijden der H. Maagd. Zelf heeft hij nooit aan het hoofd eener school gestaan; maar door zijn omgang en zijne liefdevolle zorg voor de scholieren zijner omgeving, door de leiding en opwekking aan de jeugdige klerken gegeven, door zijn persoonlijken invloed op de rectoren der scholen, die hij geheel voor zijne plannen wist te winnen, heeft hij meer en overvloediger dan deze allen voor de jeugd en de herleving van den godsdienst gearbeid [2].

In 1384 werd een zijner leerlingen, LAMBERTUS STUURMAN, dien hij zeer lief had, door de pest aangetast. GROOT ijlde tot hem, verpleegde hem met eigen hand, droeg zorg voor hem als een vader voor zijn kind en bekroonde die liefdedaad met het offer van zijn leven. Ook hij werd door de vreeselijke ziekte aangegrepen en overleed den 20.n Augustus van hetzelfde jaar. In het koor der *O. L. Vrouwekerk* te *Deventer,* waar hij zoo dikwijls had gepredikt, werd zijn lichaam ter aarde besteld, doch later is het overgebracht naar de *St. Lebuinuskerk.* Nog later werd, met vergunning van den proost van *Deventer,* het hoofd van GERRIT GROOT met de overblijfselen van zijn vriend FLORIS RADEWIJNS in het fraterhuis bijgezet, totdat het in 1697 naar *Emmerik* werd gevoerd.

Na den dood van GERRIT GROOT nam FLORIS RADEWIJNS, die zich op raad zijns meesters tot priester had laten wijden, het bestuur der vereeniging op zich [3]. Hij was door zijne godsvrucht, geleerdheid en zijn schrander inzicht ten volle het hooge gevoelen waardig, dat GROOT immer van hem had gehad, en hij vereenigde in zich al de gaven van verstand en hart, die hem noodig waren: wijsheid en takt, vroomheid en ernst, vriendelijkheid en waardigheid, menschenkennis en doorzicht, kracht en beleid, geloof en moed. Zijn gansche voorkomen gaf den indruk van mannelijke braafheid, zijne

---

1) Gerardi Magni Epistolae XIV annot. instr. J. G. R. Acquoy, Amsterdam, 1857.

2) Vgl. Dr. Schoengen, Die Schule von Zwolle, I, Ss. 7-27, 32-40, 46.

3) J. H. Gerretsen, Florentius Radewijns (1350-1400), Nijmegen, 1891.

geheele verschijning boezemde vertrouwen in. Een woord van hem had opbeurende kracht; bij het volgen van zijn raad bevond ieder zich goed, en als hij sprak, was het, alsof de H. Geest sprak door middel van hem. Door wijze regelen vast te stellen, gaf hij aan de toenemende vereeniging meer vastheid en kracht.

De huizen der vereeniging, Frater- en Zusterhuizen geheeten, vermenigvuldigden zich. Hoewel de broeders en zusters geen eigenlijke kloosterbeloften aflegden, moesten zij toch afstand doen van alle persoonlijk bezit, het celibaat bewaren en hunnen overheden gehoorzaamheid bewijzen. Samen volbrachten zij hun arbeid aan de schrijftafel of in de scholen, samen stortten zij hunne gebeden en wekten door woord en voorbeeld allen tot de beoefening der ware godsvrucht op.

Hunne deugdzame werkkring echter was meermalen oorzaak van veel laster in den mond van hen, die, door afgunst gedreven, hun edelmoedig streven wilden belemmeren. Vooral MATHAEUS GRABOW, een Dominikaan, durfde hen op het concilie van *Constans* openlijk van ketterij en andere misdaden beschuldigen; doch hun verdediger, JOANNES GERSON, wist meesterlijk den laster te beschamen, en verkreeg van de rechters, dat het lasterschrift door beulshanden werd verbrand (1418.) [1]

Van dien tijd af nam de broederschap des gemeenen levens eene hooge vlucht. Te *Hulsbergen* bij *Hattem, Gouda, Hoorn, Doesburg, Harderwijk, Groningen, Utrecht* en *Nijmegen* verrezen fraterhuizen, en vonden overal de meeste waardeering. Ook buiten ons vaderland, in *België, Duitschland, Frankrijk, Italië* en *Sicilië* vestigden zich de broeders, en in de eerste helft der vijftiende eeuw bestonden minstens zeventig of tachtig frater- en zusterhuizen, die voor verreweg het grootste deel binnen onze grenzen lagen. In verloop van tijd is de broederschap langzamerhand

---

1) Chronicon Windeshemense, ed. Grube, Halle, 1887, pag. 172 tot 174, 258, 259. — Fredericq, Corpus Docum. Inquis. Neerl. I, n°. 236; II, n°. 106 tot 114, n°. 133 tot 137. — Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, II, bl. 225-243.

te niet gegaan, wijl vele gestichten, eenige al vrij spoedig zelfs, overgingen òf tot de Tertiarissen van ST. FRANCISCUS, òf tot de Windesheimsche congregatie.

Reeds bij het leven van GROOT was bij de stichters der broederschap het plan gerijpt, om eene kloosterstichting te vormen, en op zijn sterfbed had de vrome meester die stichting als den laatsten zijner wenschen hun op het hart gedrukt. [1]) Spoedig na zijn dood besloten dan ook FLORIS RADEWIJNS en zijne vrienden en leerlingen een klooster te stichten te *Windesheim*, in de nabijheid van *Zwolle*. De stichting werd in 1387 door Bisschop FLORIS VAN WEVELINKHOVEN goedgekeurd, [2]) en het klooster door den wijbisschop HUBERTUS SCHENCK, Bisschop van *Yppuse*, ingewijd. Toen de bouw gereed was, namen de stichters den regel aan der Reguliere kanunniken van den H. AUGUSTINUS, en zij verlangden aan den vollen eisch te voldoen. Zij ontwierpen eene grondwet, die alles regelde, benoemden eene commissie, om overal allerlei oudere en nieuwere reglementen van Reguliere kloosters te verzamelen, te vergelijken en te schiften, over te nemen wat nuttig toescheen, te wijzigen wat wijziging behoefde, en uit de statuten van andere orden aan te vullen, wat in die der Regulieren ontbrak. Zoo ontstond een regel, die met de grootste nauwkeurigheid en degelijkheid het gemeenschappelijk leven der kloosterlingen onderling, maar ook het inwendige leven heiligde en opvoerde tot ware deugd en innige godsvrucht. Overal heerschte onder die eenvoudige kloosterlingen eene hartelijke, broederlijke liefde en met volle waarheid kan getuigd worden: „alwat de eenvoud beminnelijks, de braafheid eerbiedwaardigs, de wijsheid volstandigs, de vroomheid innigs heeft, was daar als in een schoon geheel vereenigd.” De godsdienstige plechtigheden en kerkelijke diensten geschiedden er met eene uitvoerigheid en nauwkeurigheid, die getuigden van den ernst, waarmede de zaak werd opgevat.

---

[1]) Chron. Windesh. pag. 263, 264.

[2]) Archief XXVI, bl. 322. — J. G. R. Acquoy, De Kroniek van het fraterhuis te Zwolle, Amsterdam, 1879.

Wijl arbeid en zwijgen machtige factoren zijn ter bevordering van deugd, werd hierop in de dagorde des kloosters de grootste nadruk gelegd. Van vier uur des morgens tot 's avonds zeven uur bleven de kloosterlingen zoo in heilzame bezigheid, dat aan den eisch der vroomheid en nuttige werkzaamheid voldaan werd. Geen wonder dan ook, dat het geestelijk leven daar eene hooge vlucht nam en er een geest van uitging, die overal weldadig werkte.

Met bewondering en eerbied zagen andere kloosters van Reguliere kanunniken de vrome leiding, zeldzame deugd en het zich verheffend godsdienstig leven der kloosterlingen van *Windesheim*, en een vurig verlangen ontstond, om zich met hen ten nauwste te verbinden. In 1395 verzochten de kloosters *Sancta Maria* te *Windesheim*, het *Salvatorsklooster* te *Eemstein* bij *Dordrecht*, *Mariënborn* bij *Arnhem*, en *Nieuw-licht* te *Hoorn*, alle kloosters van Reguliere kanunniken, om zich onderling te mogen vereenigen tot eene congregatie, of gelijk het destijds heette, tot een *kapittel*. Zij wenschten, wijl in verschillende conventen door gebrek aan broederlijke liefde de goede geest zichtbaar was ontaard, door onderlinge aaneensluiting, jaarlijksche vergaderingen, kloostervisitatiën enz., het streng onderhouden van den kloosterregel te bevorderen, en al wat ergernis kon geven te voorkomen. Paus BONIFACIUS IX keurde in een bulle van den 16ⁿ Mei 1395 de voorgestelde vereeniging goed, en bekrachtigde haar met zijn gezag.

Aldus werd de grondslag gelegd tot het beroemde *kapittel van Windesheim*, dat èn door zijne uitbreiding in vele landen van Europa, èn door zijnen hoogst weldadigen invloed op de geheele maatschappij de bewondering en vereering van tijdgenoot en nageslacht verworven heeft. [1])

Allermerkwaardigst is de uitbreiding, welke het jeugdige kapittel weldra kreeg. Vóór 1402 telde het zeven kloosters, in 1407 had het er twaalf, in 1412 zestien, o.a. het beroemde klooster *Sint Agnietenberg* bij *Zwolle* [2]), in 1424 behoorden

[1]) Zie J. H. Hofman, De Broeders v. h. gemeene leven en de Windesheimsche kloostervereeniging (Archief II, bl. 217 vlg.).

[2]) Thomas à Kempis, Chronicon Montis S. Agnetis, ed. Rosweijde.

er toe vier en twintig mannen- en vijf vrouwenkloosters, en dat aantal is immer toegenomen, zoodat het getal van honderd en twintig werd bereikt [1], waarvan wij acht en twintig voor mannen, en acht voor vrouwen op den bodem van ons tegenwoordig *Nederland* aantreffen.

De geest van *Windesheim* leefde en werkte niet enkel in eigen kring, maar ook in veel wijderen omvang. Aan Benedictijnen, Premonstratensers en Cisterciënsers, aan Franciskanen en Dominikanen en aan de andere geestelijke orden deelde zich die geest mede, en overal werd, op het voorbeeld van *Windesheim*, de kloostertucht hernieuwd en met waardigen ernst opgevolgd. Eene menigte conventen in *Noord- en Zuid-Nederland*, *Duitschland* en *Frankrijk* namen, ook zonder in hun onderling verbond te zijn getreden, hunne uitwendige vormen in acht, volgden hunnen kerkdienst, leefden in meerdere of mindere mate overeenkomstig hunne beginselen van godsvrucht en zedelijkheid, of plaatsten zich geheel onder hun geestelijk toezicht. Het aantal dezer conventen heeft men op eenige honderden geschat.

Maar de invloed van het kapittel van *Windesheim* werkte ook buiten de kloosters op de geheele maatschappij. Het kweekte mannen van deugd en godsvrucht, die het zaad der deugd uitstrooiden en tot ontkieming brachten onder de jongelingen, die zich aan hunne leiding en opvoeding toevertrouwden. Het oefende zijne leden in de leer der Kerk door het afschrijven van boeken der H. Schrift en der Kerkvaders, en opende aldus rijke bronnen voor de wetenschap, voor iederen geleerde hetzij geestelijke of leek toegankelijk. Het kweekte op, tot echt godsdienstigen zin, meesters in de vrije kunsten, in de rechten, doctoren in de medicijnen, in de Godgeleerdheid, in één woord, eene menigte van mannen, die tot den stand der geleerden behoorden. Ook natuurkundige wetenschappen, het schoonschrijven, de schilder- en bouwkunst, muziek enz., vonden daar ijverige beoefenaars, — en het is de glorie der Windesheimers, dat zij hebben medegewerkt tot de schepping onzer eigene

---

[1] Archief XI, bl. 206.

Nederlandsche letterkunde en tot vestiging eener godsdienstige volksliteratuur.

En welk een invloed de Windesheimers hebben gehad op de vroomheid en zedelijke beschaving des volks. laat zich nauwelijks met enkele woorden beschrijven. Onvermoeid traden zij op, om overal in de meest eenvoudige maar hartverheffende predikatiën het brood des levens voor de menigte te breken, en trachtten zij op de allereerste plaats door eigen voorbeeld van deugd tot navolging op te wekken. Eigen heiliging was hun eerste doel, maar ook deelden zij van de rijke gaven, hun door God geschonken, in allen overvloed aan anderen mede. En hun woord vond ingang bij de menigte; met graagte werden zij aangehoord en nagevolgd. Want als men anderen hun leven geheel aan God ziet wijden, wordt men zelf ook opgewekt, om den verborgen omgang met God te zoeken.

In *Windesheim* zien wij de wonderbare werking van den H. Geest, waardoor de onbevlekte Bruid van CHRISTUS, te midden der woelingen der wereld op allerlei gebied, andermaal voor ons optreedt in hare onvergankelijke levenskracht, in vernieuwde jeugd en schoonheid, rijk gesierd met alle deugden, als overwinnares van het kwaad. Mag het ons verwonderen, dat het kapittel van *Windesheim* gesteund en gesterkt werd door de gunsten van het hooge kerkelijk gezag; dat de Bisschoppen FLORIS VAN WEVELINKHOVEN, FREDERIK VAN BLANKENHEIM en de hierna te vermelden ZWEDER VAN KUILENBURG, RUDOLF VAN DIEPHOLT en DAVID VAN BOURGONDIË als zijne beschermers optraden, en zelfs de Pausen MARTINUS V, EUGENIUS IV en PIUS II aan hetzelve vele voorrechten schonken?

FLORIS RADEWIJNS stierf, van het strenge leven uitgeput, in geur van groote heiligheid in het jaar 1400.

Onder de talrijke groote mannen, die aan de broeders van het gemeene leven en aan de Windesheimers hunne opleiding en vorming te danken hebben, noemen wij slechts de volgenden: JOANNES GRONDE, die niet alleen beroemd was om zijne welluidende stem en zijn hoog ernstigen toon, maar ook om zijn buitengewonen ijver, die hem eenmaal langer dan zes uren over 's Heeren lijden deed spreken,

onder ademlooze stilte van een talrijk gehoor. — JOANNES BRINCKERINCK, te *Zutfen* geboren, wiens onuitbluschbare ijver, om de heerschende gebreken te bestrijden, hem velen tot vijanden maakte. [1]) Hij stichtte het vermaarde klooster van *Diepenveen,* [2]) en overleed in 1419. — GERARDUS ZERBOLT [3]) ook van *Zutfen.* — GERLACH PETERS († 1411 te *Windesheim* [4]). — HENDRIK MANDE, die, als een voorbeeld van kloosterlijke tucht en als met de gaaf van voorzegging bedeeld, wijd en zijd beroemd werd en zijne dertig laatste levensjaren eveneens in *Windesheim* sleet. [5]) — JOHAN GOOSSENS VOS, die negen en twintig jaren de congregatie bestuurde. — JOHAN BUSCH, de beroemde kroniekschrijver van *Windesheim*, die zeer veel gedaan heeft tot verbetering en leniging der gebreken en nooden der christenen. — JOANNES *à Kempis.* — HENDRIK *van Wilsen.* — maar bovenal THOMAS *à Kempis.*

THOMAS *à Kempis* werd in 1380 uit arme, doch godvruchtige ouders te *Kempen* geboren. Op dertienjarigen leeftijd vertrok hij naar de school van *Deventer*, waar zijn oudste broeder Regulier kanunnik was. Hij ging in de studie snel vooruit en overtrof al zijne studiemakkers; doch bovenal muntte hij uit in nederige en innige godsvrucht. Weldra besloot hij in het klooster van *Sint Agnietenberg* te gaan en bleef er een en zeventig jaren. Zachtaardig was hij voor zijne kloosterbroeders, nederig en onderdanig voor zijne overheden, liefdadig en medelijdend voor allen. Hij was een voorbeeld van die beminnenswaardige godsvrucht, die deze aarde in een hemel verandert. Behalve het leven van GERRIT GROOT en diens eerste volgelingen in zijn Chronicon Montis St. Agnetis, schreef hij ook het heerlijke

---

1) Zie over hem: Kerkhist. Archief v. Kist en Moll, Amsterdam 1857—1864, IV, bl. 101 vlg. — Ned. Archief v. Kerkgesch. v. Rogge en Pijper, Nieuwe serie, 's Gravenhage, 1900—1901, I, bl. 316 tot 354.

2) W. R. E. H. Opzoomer, Het klooster van Diepenveen, 's Gravenhage, 1886. —

3) W. A. Koning, Specimen de Gerardi Zutphen. vita, scriptis et meritis, Traject. 1858.

4) Zie over Gerlach: Kerkhist. Archief, II, bl. 145 vlg.

5) G. Visser, Hendrik Mande, 's Gravenhage, 1899.

boek: „*De navolging van Christus*", dat door eenvoudigheid van taal, diepe kennis en verhevene godsvrucht uitmunt en de schoonste lessen bevat tot deugd en volmaaktheid. Na de H. Schrift is het 't schoonste boek, dat ooit geschreven is. In bijna alle talen der beschaafde wereld is het overgezet en handboek geworden van alle katholieke huisgezinnen. [1]) THOMAS *à Kempis* ontsliep den 25n Juli 1471 in zijn twee en negentigste jaar. Het dankbaar nageslacht heeft hem nu in de *St. Michielskerk* te *Zwolle* een gedenkteeken gewijd.

In 1431 werd het Windesheimsche kapittel door Paus EUGENIUS IV aanbevolen, terwijl de verzamelde regels in 1457 door den Bisschop van *Utrecht* en in 1462 door Paus PIUS II werden goedgekeurd. Twee eeuwen lang heeft het krachtdadig gearbeid aan de algemeene ontwikkeling des volks, arme en minvermogende jongelingen onder zijne hoede genomen, en den gegoeden gelegenheid gegeven, om aan een veel omvattend onderwijs deel te nemen; de bestaande scholen heeft het verbeterd door voor meerdere en geschikter leermiddelen te zorgen; de beoefening der landtaal heeft het bevorderd, kunsten en wetenschappen doen bloeien en bovenal deugd en godsvrucht in de harten van duizenden aangekweekt.

In den loop der zestiende en zeventiende eeuw verging langzamerhand het bestaan der congregatie van *Windesheim*. Op de eene plaats werd zij door de hervorming verdelgd, op andere plaatsen door de *Societeit van Jesus* vervangen; elders bracht een verkeerde geest onder de broeders de kiem van ontbinding in hun midden, en thans behoort, evenals de broederschap des gemeenen levens, ook het kapittel van *Windesheim* tot de geschiedenis, waarin zij beide ten eeuwigen dage met welverdienden luister prijken zullen.

Reeds vermeldden wij, dat de uitgebreide kloosterhervorming, door het kapittel van *Windesheim* schier overal inge-

---

[1]) V. Becker, L'Auteur de l'Imitation et les documents Neerlandais, La Haye, 1883. — O. A. Spitzen, Thomas à K. als schrijver der Navolging van Chr. gehandhaafd, Utrecht—Leiden, 1880. — Nalezing, Utrecht, 1881. — Nouvelle défense de Thom. à K., Utrecht, 1884. — Mooren, Nachrichten über Thom. à K., Arnheim, 1855.

voerd, ook weerklank vond bij verschillende andere groote en kleine kloosterorden. In menig klooster was de goede geest verflauwd, wijl van den oorspronkelijken kloosterregel merkbaar was afgeweken, en verslapping der tucht ook verslapping der zeden veroorzaakt had. IJverige mannen stonden weldra op, die, door het voorbeeld der Windesheimers getroffen en aangemoedigd, dikwerf rechtstreeks door hen bijgestaan, in de kloosters hunner eigene orde de vervallen tucht trachtten te herstellen. Op het concilie van *Constans* werden middelen ter verbetering beraamd, welke door de pausen krachtig werden ondersteund. Pauselijke gezanten werden naar verschillende landen van Europa gezonden, afzonderlijke commissiën benoemd, om door persoonlijk onderzoek zich met den staat der kloosterlingen van nabij bekend te maken en overal middelen aan te wenden, waardoor deze verbeterd kon worden; — en waar de kloosterlingen zich bereid toonden, in ernstigen zin tot verheffing van het kloosterleven mede te werken, daar lieten de pausen het niet aan gunsten en voorrechten ontbreken. In ons land verscheen in 1448 als pauselijk legaat NICOLAUS DE CUSA, — over wien wij later zullen spreken, — die merkwaardig veel tot herstel der kloostertucht gearbeid heeft en daarin door Windesheimers werd geholpen.

De kloosterhervormingen van iedere orde in het bijzonder te bespreken, gaat buiten ons bestek; alleen vermelden wij, dat eene afzonderlijke congregatie van Reguliere kanunniken bijna gelijktijdig met het kapittel van *Windesheim* te *Delft* ontstond, welke het kapittel van *Sion* genoemd werd. Waarom deze congregatie afzonderlijk bleef bestaan en zich niet met *Windesheim* vereenigde, is niet bekend, maar vele kloosters van Reguliere kanunniken en kanonikessen in *Noord-* en *Zuid-Holland* werden in hare vereeniging opgenomen. [1]) De *Benedictijnen* vereenigden zich in de *Bursfelder Congregatie*, aan welke JOHAN BUSCH zijne beste krachten gewijd heeft; [2]) de *Cisterciënsers* stichtten de congregatie

---

[1]) In 1437 bestond het kapittel van Sion uit twaalf kloosters. Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, XVI, bl. XIII.

[2]) V. Becker, Johannes Busch (Studien enz. Jg. 15, bl. 187 vlg.).

van *Sibkulo*, waartoe ook *Mariënberg* te *IJselstein* en *Mariënhave* te *Warmond* behoorden. In de orde der *Franciscanen* ontstonden de *Observanten*, die de hervorming van hunnen regel aannamen, zooals deze gemaakt was door den H. BERNARDINUS van *Siëna*. Het hoofd der Observanten in ons vaderland was de bekende redenaar JAN BRUGMAN. [1]) De *Dominikanen* eindelijk onderwierpen zich aanvankelijk aan de dus genoemde *Saksische Congregatie*, totdat zij in 1459 zich bij de *Hollandsche Congregatie* aansloten. De *Tertiarissen* en de zoogenaamde vrije vergaderingen van vrouwen, onder invloed van GERRIT GROOT begonnen, werden eerst later door Paus PIUS V bij bulle van den 3n Juli 1568 aan het bestuur en toezicht der Observanten onderworpen. [2])

---

1) Moll. Johannes Brugman, Amsterdam, 1854.
2) Zie over deze kloosterhervormingen: Moll II, 2e st. bl. 179 vlg.

HOOFDSTUK IV.

Verval en einde van het Bisdom van Utrecht.

§ I. SCHISMA IN HET BISDOM. [1])

Nauwelijks was FREDERIK VAN BLANKENHEIM ontslapen, of de strijd bij de verkiezing van een opvolger ontvlamde opnieuw. De Lichtenbergers, sinds 1415 meester van de stadsregeering, verwekten nieuwe onlusten met de tegenpartij, welke met den ondergang van het huis van *van Arkel* op verre na niet was onderdrukt, en, meer dan vroeger ooit het geval was geweest, werden nu door de naburige vorsten kandidaten voorgedragen. De aartsbisschop van *Keulen* wilde op den bisschopsstoel verheven zien zijnen broeder WALRAVEN *van Meurs;* de bisschop van *Luik* stelde JAN *van Buren*, proost van *Aken* en *St. Marie* te *Utrecht* voor; de bisschop van *Munster* ijverde voor ALBERT *van der Hoye;* de hertog van *Kleef* voor RUDOLF VAN DIEPHOLT, proost van *Osnabrück* en kanunnik van *Keulen;* de hertog van den *Berg* voor GERARD van *Kleef;* JAN *van Beijeren* wilde den domproost van *Utrecht* ZWEDER VAN KUILENBURG; terwijl nog anderen aan de kapittels werden voorgedragen.

---

1) Zie J. De Hullu, Bijdr. t. d. gesch. v. h. Utrechtsche Schisma, 's-Gravenhage, 1892. — Roelants, Gesch. v. d. Kerkel. Scheuring in het bisdom v. Utrecht, (Nagelaten Verhand.) Groningen, 1839. — S. Muller Fz. Middeleeuwsche Rechtsbronnen d. Stad Utrecht, Inleiding. — Bijdr. en meded. v. h. Hist. Gen. Utrecht, IXe deel. — Heda, pag. 284 vlg. — Blok II, bl. 199 vlg. — Moll II, 2e st. bl. 176 vlg.

Bij zoovele raadgevers en kandidaten was het den kanunniken meer dan ooit moeielijk eene goede keus te doen. Zij gingen bij de voornaamsten van het *Sticht* te rade, en door de steden *Deventer, Zwolle, Amersfoort, Utrecht, Groningen* en *Kampen* werd op de verkiezing van RUDOLF VAN DIEPHOLT aangedrongen.

Den dag vóór St. Maarten 1423 kwamen de vijf kapittels te zamen. Men verhaalt, dat de vergadering plotseling werd gestoord door het magistraatslid BAREND PROYS, die den proost van *St. Pieter*, JACOB *van Lichtenberg*, welke tot algemeen vicaris tijdens het openstaan van den bisschoppelijken zetel benoemd was, met den dood dreigde, als hij niet voor RUDOLF zou stemmen. Over deze oproerige daad verontwaardigd, zou het domkapittel onmiddellijk zich teruggetrokken en de vergadering verlaten hebben. Met grond kan echter dit verhaal in twijfel worden getrokken; want het is zeker, dat de kanunniken van den Dom wel degelijk aan de verkiezing hebben deelgenomen. [1]) De uitslag evenwel was lang niet eenstemmig. Van de drie en zeventig uitgebrachte stemmen had RUDOLF dertig, WALRAVEN *van Meurs* twee en twintig, JAN *van Buren* twaalf, ZWEDER VAN KUILENBURG zes stemmen, terwijl drie andere kandidaten ieder ééne stem verwierven. Daar niemand het vereischte aantal stemmen had, wilde de domproost ZWEDER aanvankelijk tot eene nieuwe stemming overgaan; maar op raad van anderen, gaf hij zelf en allen, die hem gekozen hadden, hunne stem aan RUDOLF, zoodat deze postulaat verklaard werd. RUDOLF, die met den hertog van *Kleef* de verkiezing te *Utrecht* had afgewacht, nam de benoeming aan, behoudens de nadere bevestiging van den paus, welke onmiddellijk werd gevraagd. Maar de inlichtingen, door Paus MARTINUS V ingewonnen, luidden zeer ongunstig voor RUDOLF, zoodat de bevestiging geweigerd en eene nieuwe keus bevolen werd. In spijt echter van 's Pausen bevel werd door de kanunniken de gedane keus gehandhaafd. Daarop maakte de Paus van zijn reservatierecht gebruik en benoemde voor den Utrechtschen zetel RABANUS

---

1) De Hullu, a. w. bl. 12.

van *Helmstad,* bisschop van *Spiers,* die, naar men vermeent, reeds bij het leven van FREDERIK VAN BLANKENHEIM tot opvolger was bestemd.

Deze kerkvorst echter vreesde, bij zooveel verwarring en onontknoopbare verwikkelingen, den herdersstaf van *Utrecht* op te nemen, vooral omdat de voornaamste steden voor RUDOLF ijverden. Hij vroeg dus de intrekking zijner benoeming, en op zijne voordracht werd nu door den Paus de openstaande zetel geschonken aan ZWEDER VAN KUILENBURG, die het tot dat doel niet aan listige kuiperijen had laten ontbreken.

Nooit zag *Utrecht* heilloozer strijd dan nu ontstond tusschen den wettigen Bisschop ZWEDER en zijn mededinger RUDOLF. Den 20ⁿ Juli 1425 verscheen de procurator van ZWEDER voor de vergadering der kapittels en toonde daar de pauselijke brieven. De kanunniken betuigden zich tot alle gehoorzaamheid bereid. Tegen de gewoonte in, ging ZWEDER daarop naar *Amersfoort,* om daar het eerst te worden gehuldigd, en deed den 21ⁿ Augustus zijne openbare en plechtige intrede in *Utrecht.*

Het gebruik bracht mede, dat bij de intrede van een nieuwen bisschop de bannelingen weder in de stad mochten komen, doch binnen de ruimte van een gespannen koord. Eenigen echter waren hiervan uitgezonderd. Toen nu een banneling, wien de toegang was verboden, ondanks het verbod, toch binnen kwam, werd deze onmiddellijk gegrepen en gevangen gezet. Alles bleef rustig tot den avond; toen volgde een hevig straatgevecht, waarin vele burgers van RUDOLF'S partij het moesten ontgelden, een raadslid, GERRIT SPIJKER, vermoord werd, en vele huizen in brand gestoken werden. De reeds genoemde BAREND PROYS werd, in zijn huis ziek te bed liggend, door woestelingen omgebracht. Lang duurde de gisting onder het volk, en aanhoudend was *Utrecht* het tooneel van wreedheid en geweld. [1])

ZWEDER ging terug naar *Amersfoort;* maar ook daar

---

[1]) Men heeft Zweder verweten, dat hij gezegd zou hebben, al die wandaden voor zijne rekening te nemen, doch zie bij De Hullu, a. w. bl. 29—30, hoe dat gezegde verstaan moet worden. — Vgl. S. Muller Fz. Regesten enz. n. 701, 703 en 737.

waren de gemoederen tegen hem gaande gemaakt, en in het geheele *Oversticht* bleef men zich verzetten. In *Utrecht* teruggekeerd, wist hij het vleeschhouwersgilde voor zijne partij te winnen; [1]) maar ongelukkig nam hij daarbij maatregelen, die te geweldig waren en vele goedgezinden van hem vervreemdden, zoodat men naar een middel zocht om hem *Utrecht* te doen verlaten.

ZWEDER vroeg en vond steun bij graaf FILIPS *van Bourgondië*, met wien zich ook ARNOUD *van Gelder* vereenigde. Daarna trok hij naar *Amersfoort*, doch nauwelijks was hij op weg, of RUDOLF maakte van de gelegenheid gebruik om *Utrecht* te bemachtigen. Zijn vriend JAN *van Renesse* daagde met eene luttele macht op; het vleeschhouwersgilde versperde hem den weg, maar na een hevig gevecht bleef de overwinning aan *Renesse*. Onverwijld keerde ZWEDER naar *Utrecht* terug, doch werd niet binnen gelaten. Ook *Amersfoort* wilde hem niet weder ontvangen, en eerst na veel moeite gelukte het hem in de stad te komen. Door gezanten vroeg en verkreeg hij wel van ARNOUD *van Gelder* eenig krijgsvolk, maar spoedig werd dit verjaagd. De macht van ZWEDER, die de gunst des volks maar niet verwerven kon, werd voortdurend zwakker en RUDOLFS partij steeds sterker. [2])

Paus MARTINUS V deed nu door den abt van *Mariënweerd* over RUDOLF en zijnen aanhang den ban uitspreken en de plaatsen, waar hij en zijne volgelingen vertoefden, straffen met interdict. Door de geestelijkheid der kathedraal en van meer andere kerken, inzonderheid der *St. Mariakerk*, werd de heilige dienst gestaakt, en toen RUDOLF als met geweld op de hervatting van den heiligen dienst aandrong, verlieten de kanunniken hunne verblijfplaats, en trokken zij eerst naar *Wijk bij Duurstede* en later met pauselijke goedkeuring naar *Arnhem*. [3])

Hoewel RUDOLF zich steeds proost van *Osnabrück* bleef noemen en niet den titel van bisschop, maar van postulaat

---

[1]) Heda, pag. 284.
[2]) Muller, Regesten enz. no. 704, 705, 707, 708.
[3]) De Hullu, a. w. bl. 114.

aannam, had hij toch feitelijk alle macht in handen. [1]) Door de zijnen werd hij tot ruwaard van het *Sticht* aangesteld, en door vele geestelijken en leeken als regeerend kerkvorst beschouwd. De »drie staten van *Utrecht*«, voor het eerst als zoodanig optredend, richtten een uitgebreid en welsprekend manifest tot de vorsten en heeren, de geestelijken en gemeenten der christenheid, waarin zij klaagden over het onrecht, dat hun door den Paus zou zijn aangedaan. Zij verzetten zich tegen de pauselijke benoeming van ZWEDER en deden een beroep op het »toekomstige concilie«, een maatregel, welke eigenaardig door alle ketters en scheurmakers wordt genomen. [2]) In 1427 liet de stadsregeering van *Utrecht* bij klokgelui afkondigen, dat ieder, die pauselijke brieven of bullen in de stad bracht, met den dood zou worden gestraft.

Ofschoon dit noodlottig schisma eigenlijk meer eene staatkundige dan kerkelijke scheuring was, bracht het niettemin tallooze rampen en onheilen over de Utrechtsche Kerk.

FILIPS *van Bourgondië* sloeg, om ZWEDER te helpen, het beleg om *Amersfoort.* Gedurende vijf uren werd de stad hevig bestormd; driemaal werd de bezetting van de muren teruggeslagen, en reeds begon de moed der Amersfoorters te zinken, toen de Utrechtenaren des nachts de stad wisten binnen te dringen en met de vrouwen van *Amersfoort* de krijgskans deden keeren. Het beleg werd opgebroken. Acht dagen zou men noodig gehad hebben, om de dooden te begraven. De oorlog bleef voortduren. Bij *Heusden, Tiel, Nijmegen, Bommel* en *Kuilenburg* werd hevig gevochten, en het klooster *Mariënweerd,* welks abt bij RUDOLFS partij zeer gehaat was, in brand gestoken. Doch eindelijk werd in 1428 tusschen RUDOLF en FILIPS een voorloopig bestand gesloten (hetwelk eerst twee jaren later door den vrede werd gevolgd), waardoor de partij van ZWEDER geweldig werd geknakt. Ook kwam in 1429 eene verzoening tot stand van

---

[1]) G. Dumbar, Het kerckel. en weereltl. Deventer, Arnhem, 1752, II, bl. 79 vlg.

[2]) Blok II, bl. 200.

RUDOLF met ARNOUD *van Gelder;* maar niettemin bleef de kerkelijke scheuring voortduren [1]. In 1429 hernieuwde de Paus den ban tegen den onwettigen postulaat, maar noch deze, noch diens partij wilde zich onderwerpen. — Bij zijnen opvolger, Paus EUGENIUS IV, beproefden de gezamenlijke kapittels langs een anderen weg tot een goed einde te komen. Zij zonden den 10ⁿ Juli 1431 gezanten naar *Rome,* om den Paus te bewegen, tot herstel der verstoorde eenheid, de benoeming van ZWEDER, van wien toch geen heil te verwachten was, in te trekken. EUGENIUS IV benoemde daarop drie kardinalen, om een degelijk onderzoek in te stellen en gepaste middelen te beramen. Deze kenden, na rijp beraad, ter bevrediging van beide partijen, geene andere oplossing, dan het verplaatsen van ZWEDER naar een anderen zetel. De Paus vond het echter niet geraden, al aanstonds in dien zin te besluiten, doch zond JOANNES, bisschop van *Maçon,* een voorzichtig en beleidvol man, als legaat naar *Nederland* (1432).

Na vele onderhandelingen werd bepaald, dat ZWEDER, die eerst in *Kuilenburg,* later in *Dordrecht* [2] verbleef, als Bisschop van *Utrecht* zou worden ontslagen, terwijl RUDOLF, van de excommunicatie bevrijd, tot Bisschop zou worden verheven. De ernstige begeerte, om *Utrecht* voor verdere rampen te vrijwaren en rust en vrede aan het *Sticht* weer te geven, noopte den Paus, om in deze regeling te berusten. RUDOLF werd dus benoemd (10 December 1432), en ontving op het slot *Vollenhoven* uit de handen van den bisschop van *Osnabrück* en twee suffraganen de plechtige bisschopswijding. Aan ZWEDER werd de titel gegeven van Aartsbisschop van *Cesarea.* [3] De meeste kanunniken, door den pauselijken gezant overreed om RUDOLF te erkennen, keerden naar *Utrecht* terug.

Maar nu rezen de moeielijkheden van de andere zijde. ZWEDER was met deze uitspraak niet tevreden, en beriep

---

[1] Muller, Regesten enz. no. 715, 722, 725, 726, 727, 730, 738.

[2] Zie over het huis door hem te Dordrecht bewoond, waar een wonder plaats had met de reliek van het H. Kruis: Archief XI, bl. 63—64.

[3] Muller, Regesten enz. no. 794, 795, 796. — De Hullu, bl. 80 tot 88.

zich op het schijnconcilie van *Basel.* [1]) Zelf toog hij daarheen, doch stierf er reeds den 22n September 1433 en werd in de *Karthuizerkerk* aldaar begraven. Acht jaren was hij de wettige Bisschop geweest; maar slechts weinig maanden had hij zijn bestuur kunnen uitoefenen.

Zijne wijbisschoppen waren HENRICUS, Bisschop van *Rosa*, EGIDIUS, Bisschop van *Rosa;* JOANNES, Bisschop van *Gelde;* MARTINUS DE BLONDA, Bisschop van *Magione;* JOANNES, Bisschop van *Korke* [2]), en JACOBUS LISSE, Bisschop van *Tripolis.*

De strijd tusschen ZWEDER en RUDOLF had ten opzichte der kerkelijke zaken in het geheele Bisdom de schromelijkste gevolgen. Het banvonnis, over RUDOLF uitgesproken, trof een groot aantal geestelijken in alle deelen des Bisdoms. Sommigen, helaas, stoorden er zich weinig aan; maar tal van godvruchtige priesters en leeken geraakten in onzekerheid en wisten niet, welke partij te volgen, zoodat in geheel *Noord-Nederland* eene groote verwarring ontstond. Hier bleven de geestelijken voortgaan met den heiligen dienst, dáár staakten zij dien; hier bleven zij in de stad, dáár weken zij uit; hier onderwierp men zich aan het door ZWEDER uitgesproken interdict, dáár deed men, alsof het niet bestond; hier werden de aanhangers van ZWEDER met geweld verjaagd, dáár bleven zij rustig in hun ambt.

En de dood van ZWEDER gaf geen rust aan de geteisterde Kerk van *Utrecht.* Een klein dozijn kanunniken bleef de partij van ZWEDER ondanks de pauselijke beschikking aanhangen, beschouwde den bisschoppelijken zetel als openstaande, vergaderde te *Dordrecht* en koos een vicaris capitulaar. Ten antwoord daarop gaf FILIPS *van Bourgondië* aan zijne onderdanen in *Holland, Zeeland* en *Friesland* last, om de geestelijke rechtsmacht van RUDOLF te erkennen (3 December 1433); doch de wederspannigen stoorden er zich niet aan, kozen in Februari of Maart 1434 te *Dordrecht* een nieuwen bisschop in den persoon van den

---

[1]) Zie Wensing, a. w. deel XVI, bl. 160 vlg.
[2]) Batavia S. II, bl. 525.

reeds gemelden WALRAVEN *van Meurs,*[1]) broeder van DIRK, aartsbisschop van *Keulen*, en van HENDRIK, bisschop van *Munster*, en ontvingen op die onwettige en heillooze daad de aartsbisschoppelijke bevestiging. Paus EUGENIUS gaf daarover den aartsbisschop eene zeer ernstige berisping; maar het baatte niet. WALRAVEN, die de hoogere wijdingen nog niet ontvangen had en zich tot nu uitsluitend met oorlogs- en andere wereldsche zaken had bemoeid, vestigde zich te *Dordrecht* en toog weldra naar *Basel*, om de bekrachtiging zijner keus aan den daar gekozen tegenpaus FELIX V te vragen. Het schijnconcilie dagvaardde RUDOLF; maar deze verscheen er niet in persoon, doch zond een procurator met brieven der geestelijkheid, ridderschap en steden van *Utrecht*. In den zomer van 1436 deed het concilie uitspraak ten gunste van WALRAVEN, die zelfs door FELIX V tot kardinaal verheven werd; maar RUDOLF beriep zich op Paus EUGENIUS IV, die de zaak nu ter onderzoek gaf aan de bisschoppen van *Spalato* en *Cavalli*. Een rechterlijk besluit van dezen dagvaarde WALRAVEN en diens aanhang binnen tachtig dagen naar *Bologna* (25 Augustus 1436), en besliste vervolgens ten gunste van RUDOLF, terwijl Paus EUGENIUS de uitvoering dezer beslissing opdroeg aan den bisschop van *Sabina*, den proost van *St. Pieter* en den deken van den Dom. De geestelijkheid en regeering van *Utrecht* gehoorzaamden den wettigen Paus; maar de aartsbisschop van *Keulen* en de bisschop van *Munster* volhardden in de scheuring en trachtten den aanhang van hunnen broeder, die in *Holland, Zeeland* en *Gelderland* niet onaanzienlijk was, ook in *Overijsel* te vestigen; doch *Deventer* wees dien toeleg kortweg van de hand.

Ondanks de pauselijke uitspraak bleef WALRAVEN de geestelijke rechtsmacht uitoefenen. Hij vestigde zich te *Arnhem*, om onder de hoede te zijn van ARNOUD *van Gelder*, wiens broeder WILLEM met eene nicht van WALRAVEN huwde, en hij liet geen middel onbeproefd, om zijne partij te versterken. In September 1438 trachtte hij gewa-

[1]) J. H. Hofman, Walraven van Meurs, tegenbisschop te Utrecht, (Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr. XVIII bl. 87 vlg.). — Batavia S. II, bl. 465 vlg. — Heda, pag. 286 vlg. — Moll II, 1e st. bl. 207 vlg.

penderhand in het *Sticht* te vallen; doch *Utrecht, Amersfoort* en *Rhenen*, geholpen door de ridderschap, hielden hem met geweld tegen. Terzelfder tijd zond het schijnconcilie van *Basel* een opruiend schrijven naar *Harderwijk*, opdat men RUDOLF verwerpen en WALRAVEN steunen zou. Dergelijke brieven schijnen ook naar *Holland* en *Zeeland* gezonden te zijn; doch het gezag van FILIPS *van Bourgondië* verijdelde daar deze poging. In Juni 1440 verpandde WALRAVEN, om zich geld te verschaffen, de tollen van *Tiel* en *Herwaarden*.

Eerst in 1445 begon hij meer op den achtergrond te geraken, vooral naar aanleiding der verzoening, die tusschen RUDOLF en den bisschop van *Munster* was tot stand gekomen. Hoewel hij nog in 1448 een verbond sloot met OTTO *van Bronkhorst*, REINOUD *van Doorenweerd* en de steden *Harderwijk, Hattem* en *Elburg*, om elkander bij te staan en te helpen, [1]) slonk zijne partij meer en meer, en daalde tot eene zwakke minderheid.

Intusschen was NICOLAUS DE CUSA door den Paus naar de *Nederlanden* afgezonden, en aan dezen mocht het gelukken aan het treurig schisma een einde te maken. Diens ijverige bemoeiingen brachten het zóóver, dat WALRAVEN op het einde van 1448 zich tot onderwerping bereid toonde, en door zijn procurator EVERARD LUDOLFS van *Venlo* afstand deed van zijne vermeende rechten in handen van Paus NICOLAUS V. De Paus, over dezen uitslag ten hoogste verblijd, gaf den onwaardige nog de blijken zijner vaderlijke liefde. Hij schonk aan WALRAVEN de proosdij van den Dom van *Keulen* en nog andere waardigheden in diezelfde stad, en beloonde ook den procurator met twee prebenden, eene te *Bonn* en eene te *Keulen*. Bovendien gelastte de Paus, dat door alle geestelijke personen en inrichtingen van de stad en het Bisdom van *Utrecht* eene som gelds of in eens, of binnen een of twee jaren, ten behoeve van WALRAVEN zou worden opgebracht. Het bedrag dier som moest, met toestemming van RUDOLF, door NICOLAUS DE CUSA, JAN *van Heinsberg*, bisschop van *Luik*, HENDRIK *van Meurs*,

---

[1]) Archief XVIII, bl. 104, 105.

bisschop van *Munster*, en KOENRAAD *van Diepholt*, proost van *Deventer* en neef van RUDOLF, worden vastgesteld, en dezen bepaalden het op het veertiende deel van alle kerkelijke inkomsten.

's Pausen goedgunstigheid vond echter geen waardeering bij de Utrechtsche geestelijken. Algemeen werd de gemaakte beschikking als eene te zware, drukkende en hatelijke belasting beschouwd, aan welke men zich niet wilde onderwerpen. Bovendien ontstonden nog andere redenen tot ontevredenheid; zoodat de toestand in het Bisdom weldra zoo gespannen werd, dat RUDOLF alle kracht moest aanwenden, om zijn gezag te handhaven.

Tusschen RUDOLF en de stadsregeering was in 1448 reeds groote oneenigheid over eene belasting, het zoogenaamde morgengeld, ontstaan, die zoo hoog was geloopen, dat de domdeken JAN PROYS den Bisschop dreigend had te kennen gegeven, dat hij mocht toezien, hoe zich op den bisschoppelijken zetel te handhaven, en er zelfs gedreigd werd, om den tegenbisschop het bestuur in handen te geven. Toen RUDOLF de stad verlaten had, belette men hem weder binnen te komen, en slechts met behulp eener bende Amersfoorters gelukte het hem, des nachts de poorten voor zich te doen ontsluiten. De burgers ontmoetten hem, en een bloedig straatgevecht volgde, waarin de partij des Bisschops overwon. Vele adellijken en burgers werden gestraft. De heer van *Gaasbeek* kocht zijne vrijheid door afstand te doen van de heerlijkheden *Abcoude* en *Wijk bij Duurstede*, waarvan hij het vruchtgebruik alleen behield. [1]) — De druk dezer belasting, nu verzwaard door het veertiende deel der inkomsten ten behoeve van WALRAVEN, bracht de gemoederen in de hevigste gisting, en de Utrechtsche geestelijkheid, zich beroepend op hunne oude gewoonten en voorrechten, weigerde vlakaf te voldoen.

De Paus bleef echter onverzettelijk bij zijn genomen besluit. Toen verbonden zich den 7n November 1450 de vijf kapittels van *Utrecht* en dat van *Deventer* plechtig, om het verzet krachtig vol te houden en alle pogingen aan

---

1) Batavia S. II, aant. bl. 461, 462.

te wenden, om de opheffing van het pauselijk besluit te bewerken. [1]) De zaak werd in handen gegeven van ALFONSUS *de Segura,* bisschop van *Mondonedo* in *Spanje,* maar voordat deze tot eene uitspraak was gekomen, drong NICOLAUS DE CUSA, op uitdrukkelijk bevel des Pausen, onder straffe van ban en interdict, op de stipte uitvoering der pauselijke beschikking aan. Doch niets mocht baten. In weerwil van banvonnis en interdict bleef de geestelijkheid den openbaren dienst voortzetten, zoodat de Paus tot nog strengere maatregelen werd gedwongen (1453). Hij gaf volmacht aan RUDOLF, om aan de wederspannigen alle voorrechten en beneficiën te ontnemen en aan anderen te schenken, terwijl hij aan WALRAVEN de macht verleende, om diegenen van de kerkelijke straf te ontslaan, die hunnen plicht volbracht zouden hebben. Verbetering echter kwam er niet, en eerst na den dood van WALRAVEN werden de gelden, en misschien nog slechts voor een gedeelte, met zijne erfgenamen verrekend [2]).

Te midden dezer woelingen kwam nog een ongelukkige oorlog met *Munster* den toestand verergeren. Bisschop HENDRIK van *Munster* was den 2n Juni 1450 overleden, en WALRAVEN had weten te bewerken, dat hij tot opvolger zijns broeders werd gekozen. Het volk evenwel wilde hem niet, en WALRAVEN, geen kans ziende den zetel te bereiken, ging nu met zijn vroegeren tegenstander, RUDOLF, een verdrag aan, waarbij bepaald werd, dat, zoodra *Munster* door RUDOLF zou zijn overmeesterd, WALRAVEN van dien zetel afstand zou doen ten gunste van meergemelden KOENRAAD *van Diepholt,* mits hij uit het bisdom van *Munster* een jaarlijksch inkomen zou trekken. De hartstocht zijner onbevredigde heerschzucht kon slechts in geld vergoeding vinden; maar RUDOLF handelde in dit opzicht niet minder onwaardig, wijl hij het algemeen belang aan het belang zijner familie opofferde. In 1452 werd de roekelooze oorlog tegen *Munster* door RUDOLF begonnen. Hij duurde drie jaren, putte de schatkist geheel uit en mislukte ten slotte.

---

[1]) Batavia S. II, bl. 466.

[2]) Zie hierover Dr. G. Brom, De schatting op het Bisdom v. Utrecht gelegd ten behoeve van Walraven van Meurs (Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr. XVI, bl. 372 vlg.)

Toen nu RUDOLF voor dezen oorlog weder nieuwe belastingen bij de vorigen ging voegen, ontvlamde het vuur des opstands in de hevigste mate. Geheel de geestelijkheid kwam in openbaar verzet, staakte den kerkdienst, vereenigde zich in den *Dom,* waar zij zich uit vrees voor geweld verschanste, liet des nachts de kerken bewaken en toonde zich bereid, om zich desnoods met wapenen te verdedigen (25 Januari 1455). Ook een groot aantal burgers, de lasten moede, steunde de geestelijken. Daarop toog men naar het raadhuis, en wist men met klem van redenen de regeering te dwingen, aan de billijke eischen van geestelijkheid en volk te voldoen. [1])

Het Utrechtsche schisma is eene der treurigste bladzijden onzer vaderlandsche kerkgeschiedenis, doch past geheel in dien woeligen en oproerigen tijd, waarin het pauselijk en bisschoppelijk gezag zoo weinig werd geëerbiedigd. Het groote schisma van het Westen herhaalde zich hier op kleine schaal gedurende vijf en twintig jaren; en toen de eigenlijke scheuring in het Bisdom in 1449 met de onderwerping van WALRAVEN was geëindigd, duurden de gevolgen nog geruimen tijd voort. Oorlogen met *Holland* en *Gelder,* strijd tusschen *Oversticht* en *Nedersticht,* burgerkrijg en oproer waren er uit ontstaan, het gezag des Pausen werd miskend, de wettige bisschop bestreden, de zwaarste kerkelijke straffen werden roekeloos getrotseerd, met den grootsten haat vervolgden de partijen elkander en lieten niets onbeproefd, om elkander te verdelgen. [2]) Maar niemand heeft in die troebele dagen de treurige gevolgen der tweedracht meer ondervonden dan de broederschap des gemeenen levens en het kapittel van *Windesheim.* Onwrikbaar trouw in hunne gehoorzaamheid aan den Paus en in het verdedigen van den wettigen bisschop, verkozen zij liever ballingschap dan hunne beginselen te verloochenen. Zij hebben RUDOLF VAN DIEPHOLT als vijand gekend en werden door hem uit hunne huizen te *Deventer, Utrecht* en *Zwolle* verdreven,

---

[1]) Arend, Algem. Gesch. d. Vad. II, 3, bl. 81 vlg. — Heda, pag. 288.
[2]) Vgl. Moll II, 1e st. bl. 195 vlg.

maar steunden hem later, tijdens zijne wettige regeering, zooveel zij vermochten. [1])

Van RUDOLFS zorgen voor de geestelijke belangen van zijn volk is weinig bekend. Hij regelde in 1434 met FILIPS *van Bourgondië* de rechten der landdekens in *Holland, Zeeland* en *Friesland,* en beperkte het voorrecht der kerkelijke vrijplaatsen, waarvan door roovers, moordenaars en oproerlingen misbruik werd gemaakt, om den wrekenden arm der justitie te ontkomen. [2]) In 1444 ontving hij van Paus EUGENIUS IV de opdracht, om de geestelijke belangen van het hertogdom *Kleef* te behartigen, wijl deze landstreek aan de rechtsmacht van den aartsbisschop van *Keulen* en den bisschop van *Munster,* die onder kerkelijke straffen lagen, was onttrokken. Hij haalde eenige sterkten en sloten uit hunnen vervallen staat op, o.a. het kasteel *Horst,* liet het bisschoppelijk paleis en vele kerken herstellen en dezen met prachtige gewaden voorzien.

Na eene wettige regeering van drie en twintig jaren overleed RUDOLF op het kasteel te *Vollenhoven* den 24ⁿ Maart 1455. Zijn lijk werd gebalsemd naar *Utrecht* gevoerd en in eene door hem gestichte kapel in den *Dom* bijgezet. Zijne nagedachtenis boezemt ons weinig eerbied in. WALRAVEN *van Meurs* stierf den 3ⁿ October 1456 te *Arnhem.*

Als wijbisschoppen vinden wij in dien tijd vermeld JOANNES, bisschop van *Korke;* GERLACH, bisschop van *Hiëropolis,* en JOANNES, bisschop van *Carthago.*

§ II. HET BISDOM VAN UTRECHT ONDER DEN INVLOED VAN HET BOURGONDISCHE HUIS.

Den 7ⁿ April 1455 kwamen de kanunniken in den *Dom* bijeen ter verkiezing van een nieuwen kerkvoogd. Ook thans verzuimden de vorsten niet, kandidaten van hunne keus voor te dragen. ARNOUD *van Gelder* ging zelf naar *Utrecht* om STEPHANUS *van Beijeren,* kanunnik van *Keulen,*

---

[1]) Studiën op Godsd., wetensch. en letterk. gebied, Jaarg. XVII, deel 23, bl. 173.

[2]) Batavia S. II, bl. 432.

welke ook door den Keulschen aartsbisschop werd aanbevolen, te steunen. Hij beloofde zelfs dat, als deze gekozen werd, *Utrecht* vrijheid van tol in zijn gebied zou hebben. FILIPS *van Bourgondië* zond zijn gezant JAN *van Nassau*, om de keus van zijn natuurlijken zoon DAVID, Bisschop van *Terouane* in *Artois*, te bevorderen. Doch de kanunniken, door de droevige ervaringen der laatste verkiezing tot ernst gestemd, stoorden zich niet aan den onrechtmatigen drang en kozen met bijna algemeene stemmen den proost en aartsdiaken van den *Dom* GIJSBRECHT VAN BREDERODE [1]). Slechts twee stemmen vielen STEPHANUS *van Beijeren* ten deel, doch dezen voegden zich later naar de keus der meerderheid. De gekozene was een welsprekend en wetenschappelijk gevormd man, had zijne studiën in *Keulen, Leuven* en *Parijs* gemaakt en behoorde tot de raadslieden van FILIPS. Onverwijld werden de wereldlijke belangen van het *Sticht* en de onderlinge betrekking tusschen den bisschop en de kapittels geregeld, en werd de elect plechtig ingeleid. Een gezantschap van aanzienlijke mannen reisde naar *Rome*, om de pauselijke bekrachtiging te vragen, en brieven werden naar keizer FREDERIK III gezonden, om ook de bevestiging in het wereldlijk gebied te verzoeken.

Maar de verwachtingen werden niet vervuld. STEPHANUS *van Beijeren* haastte zich, om te *Rome* de verkiezing van GIJSBRECHT verdacht te maken, zoodat Paus CALLIXTUS III zich genoopt zag een nader onderzoek te gelasten. Nog duurde dat onderzoek voort, toen plotseling veel ernstiger bezwaren zich opdeden. De verkiezing, hoe eenstemmig ook, kon onmogelijk naar den zin zijn van FILIPS *van Bourgondië*. De machtige Bourgondiër kon het niet gedoogen, dat een Brederoder, een lid van een der grootste geslachten zijner tegenpartij – het huis van *Brederode* was hoekschgezind -- aan het hoofd des *Stichts* zou staan. Hij zond den bisschop van *Atrecht* naar *Rome*, om de belangen van zijn zoon DAVID te bepleiten, en de Paus, het voor het

---

1) Zie Heda, pag. 291 seq. — Anon. Chron. de Traj. ejusque episc. pag. 519 seq. -- Batavia S. II, bl. 478 vlg. — Moll II, 1e st., bl. 217 vlg. — Nuyens, VI, bl. 104 vlg. -- Drakenborch, bl. 32, 103 en 746.

algemeen belang raadzaam oordeelende, zich naar de wenschen van FILIPS te voegen, maakte gebruik van zijn reservatierecht, ging de keus van GIJSBRECHT voorbij en gaf den openstaanden zetel aan DAVID VAN BOURGONDIË. [1])

Groot was echter de verdeeldheid, die nu weder ontstond. FILIPS maakte zich gereed, om zijnen zoon het bezit van den zetel te verzekeren, en GIJSBRECHT, om zich te handhaven. *Utrecht* en *Rhenen* sloten zich bij GIJSBRECHT aan, en de regeering van eenige steden benoemde hem tot ruwaard. Alvorens de openlijke strijd ontbrandde, werden pogingen tot een vergelijk beproefd, maar te vergeefs. GIJSBRECHT haalde krijgsvolk binnen *Utrecht*, verbande allen, die de kabeljauwsche partij volgden en liet zelfs eenigen ter dood brengen. FILIPS van zijnen kant liet een machtig leger, onder aanvoering van ADRIAAN *van Borselen*, het *Sticht* binnenrukken en nam *Amersfoort* en *Rhenen* in. Ook het kasteel *Horst* viel hem in handen. In Juli 1456 trok hij op naar *Utrecht* en kwam te *IJselstein*. De vrees voor de ontzettende overmacht deed velen de partij van GIJSBRECHT verlaten, zoodat deze zich gedwongen zag vrede te vragen.

Door bemiddeling van den hertog van *Kleef* kwam men overeen, dat GIJSBRECHT zijne aanspraken op den bisschopsstoel zou laten varen, doch behalve de proosdij van den *Dom*, ook die van *Brugge* zou hebben en als raadsheer van het hof van *Holland* een dubbel jaargeld zou genieten. Bovendien moest Bisschop DAVID de som van vijftigduizend gouden leeuwen betalen, om de oorlogskosten van GIJSBRECHT te bestrijden. Kort daarna werd deze ontslagen van den kerkelijken ban, welken Paus CALLIXTUS over hem als wederspannige had uitgesproken.

Met groote plechtigheid, als nooit te voren was geweest, werd nu DAVID VAN BOURGONDIË ingehuldigd, den 6n Augustus 1456 [2]). Tal van vorsten, baronnen, ridders en edelen stroomden samen, om den nieuwen Bisschop te verwelkomen. DAVID beëedigde de voorrechten van de stad en van het *Sticht* en zag zich weldra overal als Bis-

[1]) Zie over David v. Bourgondië, behalve de hiervoor aangehaalde schrijvers: J. H. Hofman, David v. Bourg. (Archief XXVI, bl. 229 vlg.).
[2]) S. Muller Fz., Regesten enz. n. 864. — Drakenborch, bl. 732.

schop erkend. Alleen *Deventer, Kampen, Zwolle, Drente* en *Groningen* weigerden hem, niet als Bisschop, maar als vorst te erkennen en verlangden ADOLF *van Gelder* als voogd of ruwaard; doch na korten tijd kwamen zij tot onderwerping. [1])

Zoo kwam *Utrecht* onder den invloed van het weldra oppermachtige *Huis van Bourgondië*; een invloed, die spoedig zou leiden tot vermindering en langzamerhand tot ondergang van de tijdelijke macht der Utrechtsche bisschoppen. Slechts weinige jaren zouden verloopen, en *Utrecht* zou voor goed als wingewest van *Bourgondië* worden ingepalmd.

Bisschop DAVID, die den Utrechtschen mijter door zijn vader had gekregen, door de wapenen zijns vaders zijn gezag erkend zag, bleef ook in zijn wereldlijk bestuur grootendeels van zijn vader afhankelijk, zoodat de zelfstandigheid van het eens zoo machtige *Sticht*, waarvoor zoovele eeuwen bloedig was gestreden, langzamerhand aan de macht der Bourgondische vorsten werd onderworpen.

In den aanvang van DAVIDS regeering behield GIJSBRECHT groot gezag in het *Sticht*, en werd hij een van 's Bisschops voornaamste raadslieden. Allengs echter kwam er verwijdering tusschen hen. Of GIJSBRECHT, vooral na den dood van FILIPS *van Bourgondië* (1467), misbruik maakte van zijn invloed, of dat DAVID zich van den Brederoder wilde ontslaan, is niet uit te maken; waarschijnlijk werkten beide redenen samen, om vinnigen haat tusschen beiden te wekken. De Brederoders waren heerschzuchtig en trachtten op alle manieren hun macht en invloed te vermeerderen. DAVID was niet minder heerschzuchtig en zocht, getrouw aan de traditie van zijn huis, de voorrechten van steden en bijzondere personen te fnuiken en het vorstelijk oppergezag te verheffen. Daarbij was hij een zoon van den graaf van *Holland*, welk gewest bij de meeste Stichtenaren gehaat was. Zijne levenswijze was Bourgondisch, wat velen ergerde. Dit alles, gevoegd bij de burgerveeten in het *Sticht*, maakte zijn regeering tot eene der onrustigsten. In 1470 brak de smeulende vijandschap tusschen DAVID en GIJSBRECHT openlijk uit. GIJSBRECHT, geholpen door zijn broeder REINOUD,

---

[1]) Blok, II, bl. 204.

wreekte zich op *Amersfoort,* waar men het eerst zijne partij verlaten had; doch onverhoeds werd REINOUD te *Wijk bij Duurstede* en GIJSBRECHT te *Utrecht* gevangen genomen. REINOUD werd op de pijnbank gespannen, hoewel hij zich beriep op het recht, om als ridder van het Gulden Vlies alleen voor een kapittel dier ridderorde terecht te staan, [1]) en ook zijn zoon WALRAVEN werd onder vreeselijke folteringen gedwongen beschuldigingen tegen zijn vader en oom uit te brengen; doch het gelukte dezen te ontsnappen. KAREL *de Stoute,* opvolger van FILIPS *van Bourgondië,* trok zich het lot van REINOUD aan, ontvoerde hem aan de macht van DAVID en schonk hem, nadat hij door de Vliesridders onschuldig was verklaard, de vrijheid weder. GIJSBRECHT zelf werd eerst na vier jaren ontslagen, om, ontzet van zijne proosdij, in ballingschap te gaan. Hij trok naar *Breda* en stierf in 1475 te *Geertruidenberg.* [2]) Zijne partij was echter daarmede niet ten onder gebracht.

Zoolang KAREL *de Stoute* leefde, had Bisschop DAVID een machtigen steun; doch hij ondervond ook menigmaal de nadeelen van zulk eene bescherming. De onberekenbare sommen, welke KAREL voor zijne oorlogen noodig had, deden hem naar middelen omzien, om zijne schatkist te stijven. Tegen het kerkelijk recht in, legde hij in 1474 op de geestelijkheid van zijn graafschap, en op die kerkelijke goederen, welke langer dan zestig jaren in bezit waren, eene drukkende belasting; maar het meerendeel der geestelijken, zich beroepende op hunne immuniteit, weigerde te betalen. In *Zeeland* werden zij tot betaling gedwongen; maar in *Holland* werden allerlei middelen te vergeefs beproefd. Ook de tusschenkomst der burgerlijke rechtbanken en de

---

1) De ridderorde van het Gulden Vlies werd door Filips van Bourgondië den 10n Januari 1429 ingesteld, bij gelegenheid van zijn huwelijk met Isabella van Portugal te Brugge. Hare leden behoorden tot de aanzienlijkste geslachten en genoten buitengewone voorrechten. Zie Reiffenberg, Histoire de la Toison d'or. — R. C. Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen, Amsterdam, 1860, I, 1e st. De Adel. — W. J. F. Nuyens, Gesch. d. Nederl. Beroerten in de XVIe eeuw, Amsterdam, 1865, I, 1e deel, bl. 28.

2) Wagenaar IV, bl. 129 vlg. — Blok II, bl 338 vlg. — Drakenborch, bl. 32, 103 en 746.

bemiddeling van DAVID baatten niet; de geestelijkheid handhaafde haar recht en beriep zich op den Paus. Toen besloot KAREL tot geweld en zond in 1476 JAN *van Boschhuijzen* met krijgsvolk naar *Holland.* Voor de overmacht bevreesd, berustten eenige geestelijken in de belasting; maar andere konden niet dan met geweld gedwongen worden. Kloosterbezittingen werden nu openbaar aangeslagen, en gewijde kostbaarheden met laakbare ruwheid aangetast; doch inmiddels sneuvelde KAREL bij *Nancy* in 1477, en zijn dood ontsloeg de geestelijken van verdere vervolging. Het krijgsgeluk had hem altijd gediend, totdat hij de hand uitstak naar het erfdeel Gods. [1])

Zijn dood deed ook het geluk van Bisschop DAVID keeren. Van zijn machtigen beschermer beroofd, zag deze zich weldra door oude vijanden omringd. Men begon zich over sommige zijner daden in het staatsbestuur te beklagen. Vroeger is gemeld, dat de heer van *Gaasbeek* het vruchtgebruik gehouden had zijner heerlijkheden *Abcoude* en *Wijk bij Duurstede.* Dat vruchtgebruik was later afgekocht voor veertienduizend gulden; doch na den dood van *van Gaasbeek* werd opnieuw dertienduizend gulden gevorderd ten laste van het *Sticht,* en men verdacht den Bisschop in dit opzicht van oneerlijkheid. Maar meer nog hinderde het den Utrechtenaren, dat DAVID zich van vreemdelingen als raadslieden bediende. De gemoederen raakten in beweging, en de oude strijd tusschen hoekschen en kabeljauwschen begon opnieuw. In *Utrecht* waande de Bisschop zich niet meer veilig, en hij verbleef gewoonlijk te *Wijk bij Duurstede.* De burgers van *Utrecht* riepen nu den burchgraaf JAN *van Montfoort* te hulp. Deze bracht het stadsbestuur, door DAVID wel goed, maar overeenkomstig de belangen zijner partij geregeld, weder op den ouden voet, zooals het vóór DAVID geweest was, en hield de partij des Bisschops in streng bedwang. *Amersfoort* viel den oproerlingen toe, en ook *Deventer, Kampen* en *Zwolle* staken het hoofd op. De Bisschop moest dit alles lijdelijk aanzien en werd gedwongen een verdrag met de

---

1) H. E. v. Gelder, Karel de Stoute en de geestelijke goederen (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, XXVI, bl. 449 vlg.). — Blok II, bl. 278 vlg.

regeering te sluiten, waarbij zijne wereldlijke macht aanmerkelijk werd besnoeid. [1]) Toen echter het stadsbestuur zich ook aan zijne geestelijke rechtsmacht vergreep en eenen priester, DIRK *van Heusden*, uit de stad verdreef, omdat deze met goedkeuring van den Bisschop eene nieuwe parochie buiten de *Weerdpoort* had opgericht, sprak de Bisschop het interdict over *Utrecht* uit. De stad appelleerde op den aartsbisschop van *Keulen* en, toen deze den Bisschop in het gelijk stelde, op den Paus. [2]) SIXTUS IV liet door den wijbisschop THOMAS BASINUS met HENDRIK van *Zwartsenburg*, bisschop van *Munster*, en NICOLAUS van *Adrichem*, abt van *Egmond*, een onderzoek instellen, hief het interdict op en beval beide partijen zich met elkander te verzoenen (1479).

Intusschen was MARIA *van Bourgondië*, dochter van KAREL *den Stoute*, met den aartshertog MAXIMILIAAN *van Oostenrijk* gehuwd, en men vreesde, dat deze den Bisschop zou helpen. Die vrees bleek gegrond, want een oorlog brak uit tusschen *Holland* (kabeljauwschen) en *Utrecht* (hoekschen). *Utrecht* vermeesterde *Leiden*, maar verloor het weer. Later werd *Naarden* ingenomen en gruwelijk verwoest, doch ook weder verloren. Daarop zocht men hulp bij den broeder van den hertog van *Kleef*, ENGELBERT, een jongeling van achttien jaren. Deze kwam in 1481 binnen *Utrecht*, doch vond grooten tegenstand bij de geestelijken, welke hij dwingen wilde, om punten van beschuldiging op te stellen tegen DAVID, ten einde den Paus te bewegen, dezen van zijne waardigheid te ontzetten.

In het najaar vielen de Hollanders in het *Sticht*, verwoestten *Eemnes*, *Baarn* en *Soest*, en behaalden eene groote overwinning te *Westbroek*, niet ver van *Utrecht*, waarbij vele aanzienlijke regeeringsleden sneuvelden. Ofschoon er pogingen werden aangewend, om tot vrede te komen, bleef het oorlogsvuur voortbranden, en was *Utrecht* voortdurend aan verwoesting en ellende ten prooi. De partij des opstands waagde zich eindelijk aan eene daad van volkomene revolutie.

---

[1]) S. Muller Fz., Regesten, no. 947.
[2]) T. a. p. no. 958.

Zij zegde den wettigen kerkvorst de gehoorzaamheid op en verkoos ENGELBERT *van Kleef* tot postulaat.

Den 24ⁿ December 1481 werd deze met plechtigheid in het bisschoppelijk paleis ontvangen, onder luide toejuiching van het volk, dat nu van DAVID ontslagen hoopte te worden. Maar het was er verre af, dat deze ongehoorde daad de goedkeuring der geestelijkheid verwierf. De kapittels van *Utrecht* hadden zeker hunne grieven tegen DAVID; maar dat ridderschap en steden eigenmachtig den wettigen bisschop verstootten en een ander kozen, was eene ongehoorde zaak. Wat ook beproefd werd, de geestelijkheid wilde ENGELBERT niet erkennen. Het eenige waartoe men kwam, was, dat de kanunniken van den Dom, uit vrees voor den dood, waarmede zij bedreigd werden, eene akte van beschuldiging tegen DAVID teekenden, welke naar *Rome* zou worden opgezonden. Maar DAVID zond in allerijl een procurator naar het pauselijk hof, om zijne zaak te verdedigen, en strafte inmiddels alle geestelijken, die tegen hem in verzet gekomen waren, door het aanslaan hunner goederen.

In Augustus 1482 volgden van Paus SIXTUS IV de strengste dwangmiddelen tegen de bestrijders van het wettig gezag. Aan ENGELBERT en de stadsregeering werd bevolen de reeds ontnomen goederen aan DAVID terug te geven en hem als herder en heer te erkennen. Evenzoo werd aan de burgers van *Utrecht* en *Amersfoort*, onder straf van ban en interdict, opgelegd zich te onderwerpen [1]. Hoewel eenigen onder ijdel appèl en anderen uit vrees voor geweld zich aan deze straffen niet stoorden, hielden verreweg de meeste geestelijken zich aan het interdict en staakten den heiligen dienst.

Inmiddels was MARIA *van Bourgondië* overleden, en het grafelijk bewind over *Holland* geheel gekomen in handen van MAXIMILIAAN *van Oostenrijk* (1482).

In April 1483 viel te *Utrecht* eene gebeurtenis voor, welke het herstel van het bisschoppelijk gezag scheen te beloven. Tijdens eene afwezigheid van ENGELBERT werd eene vergadering belegd van kapittels en regeering. Een

---

1) Heda, pag. 297 vlg.

deel der burgerij, den opstand moede en zich voor DAVID verklarend, verwekte onder luid geroep van »Vrede, vrede!« een oploop, sloot de vergaderde kanunniken en regeeringsleden op en nam ook JAN *van Montfoort* gevangen. Onmiddellijk riepen zij DAVID naar *Utrecht* terug en haalden hem op plechtige wijze in.

Doch de oude afkeer van *Utrecht* tegen *Holland* hield de beroering gaande. De Hollanders waren in de stad gekomen en hadden zich versterkt op de *Kathrijne-poort*. Het kwam tot een straatgevecht, waarbij JAN *van Montfoort* door de partijgenooten van ENGELBERT weder werd bevrijd, en DAVID werd gevangen genomen. Smadelijk bejegend, van kleederen tot het hemd beroofd en op een mestkar neergezet, werd deze tot meerdere zekerheid naar *Amersfoort* gevoerd. De overwinnende opstandelingen versterkten nu in allerijl de stad; want reeds maakte MAXIMILIAAN zich gereed, om met een leger van twaalfduizend man een einde aan de hoeksche partij te maken. *Amsterdam*, op *Utrecht* naijverig, stond hem trouw ter zijde en bekwam daarvoor de sloten *Abcoude* en *Vreeland*.

Den 18n Juni 1483 werd het beleg om *Utrecht* geslagen, en de stad scheen tot een hardnekkigen wederstand bereid. Doch nauwelijks was eene bres in de muren geschoten, of ENGELBERT, JAN *van Montfoort* en de burgemeester GERRIT ZOUDENBALCH traden naar buiten, om met den aartshertog te onderhandelen. Maar eenige soldaten drongen, tegen het oorlogsrecht in, toch de bres binnen, en hoewel deze gestraft werden, sprongen toch de onderhandelingen daarmede af. Het beleg werd nauwer, en de stad heviger beschoten. Den 3n September werd zij tot overgaaf gedwongen, en vernederend waren de voorwaarden: de regeering moest blootshoofds en barrevoets den aartshertog vergiffenis komen vragen, den Bisschop weder vrijlaten, veertigduizend rijnlandsche gulden boete betalen, en, wat het ergste was, MAXIMILIAAN als voogd der stad erkennen. [1])

Het groote plan der wereldlijke vorsten kwam hiermede

[1]) Van Asch van Wijck, Driejarige oorlog tusschen Maximiliaan en de stad Utrecht (Tijdschrift v. gesch. v. Utrecht, Jaarg. 1839, 1840, 1841).

tot een begin van uitvoering; het plan namelijk, zoo lang reeds ontworpen en rusteloos doorgezet, om de wereldlijke macht aan het geestelijk gezag te ontweldigen. [1]) In zijne eigene stad zou nu de wettige vorst slechts het geestelijk gebied behouden, en de stadhouder van den aartshertog het wereldlijk bestuur in handen hebben. Hoewel reeds sedert jaren de zelfstandige stadsregeering zich van den bisschop onafhankelijk genoeg gedragen en diens rechtsmacht, waar zij kon, verkort had [2]), was toch immer het opperbestuur van den bisschop althans in naam erkend gebleven. Eeuwenlang hadden de bisschoppen van *Utrecht* het erfdeel van den H. WILLIBRORD ook als wereldlijke vorsten bestuurd, verzorgd, behartigd en tot grooten bloei gebracht; nu echter was de eerste schrede gedaan, om het wereldlijk gebied weldra geheel te brengen onder de steeds stijgende wereldheerschappij van het Oostenrijksch-Bourgondische huis. FREDERIK *van Egmond,* heer van *IJselstein,* werd tot stadhouder aangesteld, en ENGELBERT, wiens treurige rol was uitgespeeld, gevangen naar *Gouda* gevoerd. Hij verliet later de *Nederlanden.* [3])

Met groote plechtigheid deed MAXIMILIAAN zijne intrede in de stad. DAVID werd uit zijne gevangenschap verlost, de wederspannigen werden gestraft en, toen in het volgend jaar de nieuwe stadhouder, FREDERIK *van IJselstein* zich, met behulp van eenige teruggekeerde ballingen, des nachts van *Amersfoort* meester maakte, kwam aan den oorlog een einde.

Toch gelukte het niet aan MAXIMILIAAN zich op den duur in de stad *Utrecht* te handhaven. De burgerveeten waren te diep bij de bevolking ingedrongen; de ambtenaren en het krijgsvolk gedroegen zich te overmoedig, dan dat niet spoedig eene herhaalde uitbarsting volgen zou. Knevelarijen en straatoproeren bleven aan de orde van den dag. De Kathrijne-poort werd wel versterkt (1489), maar de

---

[1]) Men denke aan de pogingen van Willem van Holland en Reinoud van Gelre onder de regeering van Jan van Diest.

[2]) Vgl. Muller, De middeleeuwsche rechtsbronnen der stad Utrecht, Inleiding, bl. 1 tot 102.

[3]) Vgl. Muller, Regesten, no. 1068 tot 1071.

Hollandsche bezetting zag zich spoedig gedwongen de poort en zelfs *Utrecht* te verlaten. Vruchteloos poogde de tweede stadhouder, de graaf van *Buren*, de stad weer te herwinnen, maar hij bracht het niet verder, dan dat hij voor vijf en twintig duizend goudgulden van verdere vijandelijkheden afzag.

De wereldlijke voogdij over de stad *Utrecht* was dus voor MAXIMILIAAN en zijnen zoon FILIPS *den Schoone*, die in 1493 de regeering aanvaardde, weder verloren gegaan. Gedeeltelijk kwam zij weer in handen van den Bisschop, maar het meest aan den stedelijken magistraat. Ook *Amsterdam* begunstigde den Bisschop en gaf hem in 1490 de sloten *Abcoude* en *Vreeland* terug.

Doch de regeering van den Bisschop bleef onder den invloed zijner vrienden en raadgevers, en de zelfstandigheid van het *Sticht* had door zijne toegeeflijkheid aan de Hollanders een geweldigen knak gekregen; alles was als voorbereid, om de onafhankelijkheid voor immer te verliezen.

DAVID VAN BOURGONDIË was een man, die het Bisdom onder menig opzicht lofwaardig bestuurde. Wetenschappelijk goed ontwikkeld en van ernstigen toeleg, was hij tevens grootmoedig en milddadig, en bovenal een ijveraar voor den Godsdienst. Uitstekend was zijne zorg tot bevordering der wetenschap, zoodat men hem den naam van Maecenas der geleerden gaf. Persoonlijk nam hij de examens der wijdelingen af, en die niet bekwaam bleken, werden onverbiddelijk afgewezen. Het verhaal echter, dat hij eenmaal driehonderd kandidaten op één examen vallen deed, omdat hij, gelijk hij gezegd zou hebben, geen ezels tot de wijding wilde toelaten, wordt om gegronde reden in twijfel getrokken. [1]) Ondanks zijne woelige regeering zorgde hij goed voor de geestelijke en tijdelijke belangen van zijn Bisdom. Vele gunsten schonk hij aan die kloosters, waar de religieuse geest goed werd onderhouden, zooals bij de Broeders van het gemeene leven, de Windesheimers, Tertiarissen en

---

[1]) Zie Archief v. d. geschiedenis v. h. Aartsb. Utrecht, XXIV, bl. 66, 67.

Karthuizers. Mild begiftigde hij de kerken en ijverde voor de waardige uitoefening der kerkelijke diensten, vooral door eene bijzondere zorg voor den kerkelijken zang. Ook regelde hij op beteren voet de rechtspleging in het *Sticht*, en maakte o. a. een einde aan de oude gewoonte, waarbij het tot het winnen van een geding vooral aankwam op het aantal vrienden, dat men kon bijbrengen. [1]) De kasteelen werden in goeden staat gebracht, en het slot van *Wijk bij Duurstede*, waar hij woonde, liet hij inrichten deels tot een prachtig paleis, deels tot eene sterke vesting. Hij zorgde voor een goed geregeld stadsbestuur, dat echter, gelijk wij opmerkten, door de tegenpartij weer werd omvergeworpen, en liet *IJselstein*, sinds 1418 ontmanteld, met nieuwe wallen omringen.

Van zijne gebreken kan gezegd worden, dat hij zich jegens zijne voornaamste onderdanen zeer heerschzuchtig gedroeg; hetgeen in een Bourgondiër niet te verwonderen is. Lichtzinnig van karakter, veranderde hij vaak van voorgenomen besluiten en vergat hij zijne belofte. Bij voorkeur bediende hij zich van vreemdelingen als raadslieden, wat groote ontevredenheid wekte. Als telg van het Bourgondische huis, waar zedeloosheid en wulpschheid heerschend waren — zijn vader liet minstens veertien natuurlijke kinderen na — maakte hij zich soms aan weelde en wereldsche gezindheid schuldig, die aan zijne waardigheid weinig pasten. Door latere geschiedschrijvers is hij echter met veel donkerder kleuren afgeschilderd, dan hij verdiende. [2]) — Hij stierf na eene veertigjarige regeering den 16ⁿ April 1496 te *Wijk bij Duurstede* en werd aldaar begraven.

Als wijbisschoppen stonden hem in de heilige bediening ter zijde: JUDOCUS BORRE, Bisschop van *Hiëropolis*, die in 1469 ontsliep; [3]) GOZEWIJN HEXIUS *(Haex)*, karmeliet, Bisschop van *Hiëropolis*, die te *Utrecht* stierf in 1475; [4])

---

[1]) Blok II, bl. 339, 340.

[2]) Zie o. a. de beweringen van Arend, Algem. Gesch. d. Vad. II, 3, bl. 311, getoetst en wederlegd door J. H. Hofman in Archief XXVI, bl. 229 vlg.

[3]) Bat. S. II, bl. 508.

[4]) Id. bl. 511.

THOMAS BASINUS, een Franschman, die niet alleen door zijne lotgevallen, maar ook door een nagelaten geschiedkundig geschrift bij zijne tijdgenooten vermaard geworden is. Eerst was hij bisschop van *Lizieux* in *Frankrijk* en stond gunstig bekend aan het hof van KAREL VII, maar later werd hij door LODEWIJK XI valsch verdacht, dat hij de Engelschen en Bourgondiërs begunstigde, zoodat hij gedwongen werd ontslag van zijnen zetel te verzoeken. De Paus schonk hem den titel van aartsbisschop van *Cesarea*, en DAVID VAN BOURGONDIË nam hem als wijbisschop aan. Koning KAREL VIII riep hem later weer naar *Frankrijk* terug; doch hij weigerde, bleef in *Utrecht* tot zijnen dood, (30 December 1490), en werd in de *St. Janskerk* begraven [1]). JOHANNES VAN RIET *(Ab Arundine)*, Bisschop van *Usbith*, die, in de Godgeleerdheid zeer ervaren, een der meest beroemde predikers dier tijden was en in 1497 overleed; [2]) eindelijk JUDOCUS VAN DALEN, Dominikaan, Bisschop van *Sebaste*. Nog vindt men den naam vermeld van SIMON DE LAUDE, die in 1462 Bisschop van *Solubrië* en pastoor van *Gouda* was.

In de Meimaand van het jaar 1496 vergaderden de kanunniken, om eenen nieuwen Bisschop te kiezen. Ook thans lieten de vorsten hunnen invloed gelden, om de kandidatuur hunner gunstelingen te bevorderen. De bisschop van *Munster* met eenige anderen ijverde voor PHILIPPUS, broeder van den hertog van *Kleef;* doch hunne voorspraak werd geheel verdrongen door MAXIMILIAAN, thans keizer van *Duitschland*, en diens zoon FILIPS *den Schoone*, die den graaf van *Nassau* met andere edelen naar *Utrecht* zonden, om de keus aan te bevelen van FREDERIK VAN BADEN, neef van MAXIMILIAAN, kanunnik van den Dom van *Utrecht* en thesaurier van den Dom te *Keulen*.

Met verwonderlijke eenparigheid van stemmen werd FREDERIK IV VAN BADEN gekozen. [3]) Hij had de wijding

---

[1]) Bat. S. II, bl. 511.
[2]) Id. bl. 507.
[3]) Heda, pag. 315 vlg. — Bat. S. II, bl. 514 vlg. — Moll II, 1e st., bl. 231 vlg. — Nuyens VII, bl. 49 vlg.

van subdiaken ontvangen en wordt ons beschreven als een vriendelijk, weldadig, deugdzaam en moedig man, maar die toch voor de hem opgelegde taak niet genoeg berekend was.

Den 17^{n} Sept. 1496, nog voordat de confirmatiebrief van den Paus was ingekomen, werd hij plechtig te *Utrecht* ingehaald en na de pauselijke bevestiging gehuldigd. Zijn wereldlijk gezag was echter slechts eene schaduw van wat het vroeger geweest was; want in de laatste jaren hadden vorsten en steden al het mogelijke beproefd, om de tijdelijke macht des bisschops in te krimpen, en het herstel dier macht op het laatst van DAVIDS leven was meer schijn dan werkelijkheid. Hij begon met de zwervende rooverbenden, die het land onveilig maakte, te verdrijven, kocht het slot van *Wijk bij Duurstede*, hetwelk in bezit gekomen was van FILIPS VAN BOURGONDIË, broeder van Bisschop DAVID, voor eene groote geldsom terug en hield daar zijn gewoon verblijf. Hij bracht den heer van *Wisch*, een zeer oproerig edelman in *Overijsel*, tot onderwerping, en werd daarna met den hertog van *Kleef* in een ernstigen oorlog gewikkeld. De hertog namelijk dwong betaling af van belangrijke schulden, welke het *Sticht* hem verplicht zoude zijn, doch wier rechtmatigheid zeer twijfelachtig was. Om zich schadeloos te stellen had hij *Rhenen* ingenomen. Gelukkig kwam de vrede spoedig tot stand.

Langer duurde de strijd met KAREL *van Gelder*. Deze had een geschil met FILIPS *den Schoone* over het bezit van het slot *Oijen*. De Bisschop werd als scheidsrechter ingeroepen en moest het slot bewaren; doch de heer van *Zevenbergen* veroverde het, en bracht den Bisschop in groote moeilijkheden. Dientengevolge kwam KAREL *van Gelder* met MAXIMILIAAN en FILIPS in openlijken oorlog. Het *Sticht* kon niet onzijdig blijven en werd genoodzaakt de zijde te kiezen des keizers, die den handel met de Gelderschen bij openbaar besluit verbood. Jarenlang deelde nu het *Sticht* in de wisselvalligheden van dezen krijg. KAREL wist zich in het *Sticht* en zelfs in de stad *Utrecht* eene partij te verwerven; en het krijgsvolk, door den keizer tot hulp van den Bisschop gezonden, veroorzaakte meer schade dan baat,

zoodat de Bisschop zich dikwerf tegen zijne helpers moest verdedigen. Zonder twijfel lag het in het plan des keizers, om nogmaals te beproeven zich van de heerschappij over het *Sticht* meester te maken. Zijn veldheer, FLORIS *van Egmond,* gedroeg zich zóó aanmatigend, dat de Bisschop genoodzaakt was hem aan te klagen bij de landvoogdes MARGARETHA, die na den dood van FILIPS *den Schoone* in 1506, gedurende de minderjarigheid van KAREL V, met de voogdij van *Holland* belast was. De ontzaglijke schade en erge gevolgen van dezen krijg veroorzaakten ten laatste, dat de Utrechtenaren èn tegen den keizer èn tegen den Bisschop openlijk in verzet kwamen en zich bij de partij van *Gelder* aansloten. Wederzijds berokkende men elkander veel leed; en hoezeer naar het einde van den oorlog werd verlangd, wilde de landvoogdes daarvan niet weten, zoolang *Utrecht* in verbond met *Gelder* bleef. Eindelijk in 1511 werd, ondanks de moeite van KAREL, om *Utrecht* aan zijne zijde te houden, de gewenschte vrede gesloten. Maar de poging van MAXIMILIAAN was mislukt; het wereldlijk gezag van den Bisschop was nog niet ondergegaan.

Daarna veroorzaakte *Groningen* nieuwe onrust. Het beschouwde den Bisschop, die zich verbonden had, om den hertog van *Saksen* bij de belegering van *Groningen* te helpen, als openbaren vijand en bracht hem veel nadeel in *Drente* toe.

Deze troebelen, gevoegd bij de vijandige gezindheid der Utrechtenaren, maakten FREDERIK VAN BADEN weldra wars van het bewind. Die tegenzin was reeds vroeger ontstaan, toen hij de geestelijkheid in *Holland, Zeeland* en *Friesland* eene belasting wilde opleggen, om in de kosten der Geldersche oorlogen te voorzien, maar allerwegen weigering ondervond. De geestelijkheid beriep zich op den Paus en bleef van deze belasting vrijgesteld (1503). Hij zocht nu van zijn Bisdom ontslagen te worden en onderhandelde heimelijk met den koning van *Frankrijk,* om dit met het bisdom van *Metz* te ruilen. Doch de zaak lekte uit. MAXIMILIAAN, die onmiddellijk begreep, dat hem hier eene gelegenheid werd geboden, om de ontsnapte teugels van het tijdelijk bewind over het *Sticht* weder in handen te

krijgen, wist meesterlijk, maar ook listig, van de stemming des Bisschops partij te trekken. Hij dreigde FREDERIK met zijne hooge gramschap, als deze de onderhandelingen met den Franschen koning niet afbrak, en overreedde, ja dwong hem in het geheim, om, tegen het behoud van eene jaarlijksche uitkeering, van zijn Bisdom afstand te doen, en de keus van zijn opvolger geheel en vrij over te laten aan hem en zijnen kleinzoon KAREL V.

FREDERIK, die volstrekt geen macht bezat, om aan de kapittels het verkiezingsrecht te ontnemen en het den keizer in handen te geven, zal waarschijnlijk wel met den Paus daarover hebben onderhandeld; althans hij stemde toe. Zoodra echter deze geheime onderhandelingen bekend werden, stonden de drie staten, geestelijkheid, ridderschap en steden, als één man op, om den Bisschop te dwingen zijn woord weer in te trekken.

Doch het was te laat. De macht der Bourgondiërs was te groot geworden, dan dat zij met eenige vrucht zou kunnen worden bestreden. KAREL V, die in 1516 aan de regeering was gekomen, liet gevoelen, dat men eenvoudig in het vastgesteld verdrag te berusten en zich naar de tijdsomstandigheden te schikken had. De geheele ondergang der tijdelijke macht was nu voor *Utrechts* bisschoppen slechts eene kwestie van tijd.

FREDERIK VAN BADEN legde zijn ambt neder in 1516. Hij had twintig jaren geregeerd en in dien tijd weinig rust en veel verdriet gehad. Hij ging naar *Lier* in *Brabant*, waar hij den 24[n] September 1517 overleed, en werd in *Baden* aan den *Rijn* begraven. Zijn geestelijk bestuur heeft hij lofwaardig waargenomen. Onder zijne regeering werd in de *St. Janskerk* te *Utrecht* een kostbare schat van heilige relikwieën gevonden, waarvan hij eene volledige lijst liet opmaken. Sommigen beweren, dat hij wat weelderig leefde en geldzuchtig was. Maar heeft ook zijne nagedachtenis niet onder de verkeerde bedoelingen van latere schrijvers geleden?

Als wijbisschop stond hem ter zijde de bovengenoemde JUDOCUS VAN DALEN, Bisschop van *Sebaste*. Na diens dood (1501) volgde ADRIAAN *van Apeltern*, Augustijner klooster-

ling, Bisschop van *Sebaste*. Diens opvolger was JACOBUS DE RIDDER, Bisschop van *Hebron*.[1]) HERMAN *van Lokhorst*, deken van *Oudmunster*, was vicaris-generaal.

Zoo was het Utrechtsche Bisdom, na meer dan acht eeuwen de grootste wederwaardigheden en de stormen der tijden verduurd te hebben, geheel van toestand veranderd. Niet meer was het, zooals vroeger, vrij en van de omliggende vorsten onafhankelijk, alleen leenplichtig aan den Duitschen keizer in het wereldlijke en onderhoorig aan den metropolitaan van *Keulen* in het geestelijke; - niet meer was het de veelvermogende heerschappij, die boven alle Nederlandsche vorstenhuizen uitblonk in gezag en macht: — *Utrecht's* glorie was gedaald en neigde ten ondergang onder de alles verslindende Oostenrijksch-Bourgondische monarchie.

KAREL V, reeds koning van *Spanje* en heer van het uitgestrekt Bourgondisch gebied, zou weldra ook keizer van *Duitschland* zijn en aldus den schepter voeren over het grootste en rijkste deel van Europa, terwijl de nieuwe wereld, door COLUMBUS in 1492 ontdekt, hem hare schatten ontsloot. Hij wachtte slechts op een gunstig oogenblik, om ook het erfdeel van ST. WILLIBRORD bij zijne staten te voegen, en de schijn van macht, den Utrechtschen bisschoppen overgebleven, zou ras geheel verdwijnen.

Het groote doel der Bourgondiërs werd duidelijk geopenbaard bij de voordracht van den kandidaat voor den opengevallen zetel, want tot opvolger van FREDERIK VAN BADEN werd door het keizerlijk gezag voorgesteld FILIPS VAN BOURGONDIË, broeder van den vroegeren Bisschop DAVID en, evenals deze, een natuurlijke zoon van graaf FILIPS.[2]) Inniger band en nauwer toenadering tusschen

1) Bat. S. II, bl. 528 vlg.

2) Zie over Bisschop Filips van Bourgondië: Heda pag. 318 seq. — Batavia S. II, bl. 531 vlg. — Suffridus Petri in append. ad Bekam, pag. 186. — Nuyens, Gesch, d. Ned. Volks, VII, bl. 52 vlg. — Blok II, bl. 379 vlg. — en vooral Gerardus Geldenhauer Noviomagus, Vita Philippi a Burgundia, (uitgeg. d. Dr. J. Prinsen JLzn in Collectanea v. Ger. Geldenhauer Noviomagus. (Werken v. h. Hist. Gen. Utrecht), Amsterdam, 1901, bl. 223 vlg.).

het *Sticht* en het oppermachtige Bourgondische huis was naar tijd en omstandigheden niet denkbaar, en de invloed van keizer KAREL bij het pauselijk hof maakte het gemakkelijk, om van Paus LEO X de noodige bekrachtiging te verwerven. De nieuwe Bisschop werd den 19n Mei 1517 doör de drie staten van *Utrecht* gehuldigd. [1])

Nimmer echter was hij voor den geestelijken stand bestemd geweest en hij bekleedde op het oogenblik zijner benoeming den rang van admiraal. Hij moest dus eerst de verschillende lagere en hoogere wijdingen ontvangen, alvorens hem de bisschoppelijke wijding kon worden toegediend. Hij ontving deze wijdingen in het voorjaar van 1518 uit de handen van den wijbisschop JACOBUS DE RIDDER.

Een geschil tusschen de steden *Kampen* en *Zwolle* wikkelde hem al spoedig in oorlog met hertog KAREL *van Gelder*. *Kampen* had vroeger van den Utrechtschen kerkvoogd een tol gekocht. Om dezen tol te vermijden, diepte *Zwolle* het *Zwarte Water* uit, waardoor de schepen vrij hunne koopwaren konden vervoeren. *Kampen* meende nu recht te hebben, om eenen tol op het *Zwarte Water* te plaatsen, doch werd daarin verhinderd. [2]) Pogingen van KAREL V en Bisschop FILIPS, om de zaak in der minne te schikken, mislukten. Toen echter FILIPS *Kampen* in het gelijk stelde, verzette zich daartegen KAREL *van Gelder*, die zich tot beschermheer van *Zwolle* liet benoemen. Deze trok met een groot leger naar *Overijsel*, maakte zich van vele plaatsen meester en toonde zich als beschermheer van *Zwolle* gevaarlijker voor de vrijheid en het welvaren der stad, dan de rechtmatige vorst. Toen hij beproefde de stad geheel aan zich te onderwerpen, verjoegen de burgers de Geldersche bezetting en sloten voor KAREL de poorten, 1524. [3])

De krijgsverrichtingen van den Bisschop tegen KAREL *van Gelder* waren niet gelukkig, hoewel hij versterking uit *Holland* had gekregen. Eerst na den dood des Bisschops kwam men tot een tijdelijk bestand. (Juni 1525.)

---

1) Dr. Prinsen, Collectanea, bl. 218 vlg. — Muller, Regesten no. 1370.

2) Prinsen, Collectanea, bl. 3 vlg.

3) Mr. J. A. Nijhoff, Gedenkwaardigheden uit de gesch. v. Gelderland, VI, 2e st. bl. XCIV vlg.

Bisschop FILIPS VAN BOURGONDIË wordt zeer verschillend door de geschiedschrijvers beoordeeld.

HEDA is hem slecht gezind en verhaalt, dat hij zeer weinig met de beoefening der wetenschap op had en ook aan de geestelijkheid zich weinig liet gelegen liggen; terwijl hij met groote voorliefde bezield was voor degenen, die hem wisten te vleien en hem, door welk middel dan ook, aan geld hielpen. Dezen waren de eenigen, die invloed op hem konden uitoefenen en hem meermalen tot onvoorzichtige daden brachten. Hij trachtte de kerkelijke vrijheden te verminderen, de rechtsmacht der aartsdiakens in te krimpen, en was gemakkelijker te vinden, om de lasten te verzwaren, dan te verminderen; zoodat aan den eerbied en de achting van geestelijken en leeken voor het bisschoppelijk gezag een gevoelige knak werd toegebracht.

Veel berispelijks wordt hem toegeschreven èn om zijn ongelukkig oorlogsbeleid èn om zijne gebreken. Weinig eerbied toonde hij voor het huis des Heeren, want bij zijne plechtige intrede ontheiligde hij de *St. Salvatorskerk* door daar kostbare maaltijden aan te rechten. [1]) Matigheid zou niet tot zijne deugden behoord hebben, en ook op zijne zedelijkheid vallen ergerlijke aanmerkingen. Breed wordt dit door zijne vijanden uitgemeten, en dezen verzuimen niet om, valsch en onwaardig, de gebreken van éénen bisschop als algemeen bij allen voor te stellen.

Deze ondeugden verdienen inderdaad ten strengste te worden gelaakt; maar men vergete niet, dat FILIPS nooit eenige opleiding voor den geestelijken stand gehad heeft, en alleen gekozen is, om een handig werktuig te zijn voor de staatkundige oogmerken der Bourgondiërs. Dat dergelijke ongeroepen personen aan het hoofd eens bisdoms werden geplaatst, kan men nooit den Paus tot verwijt maken. De valsche middelen der staatkunde dezer eeuw werden ook aangewend ter misleiding van het pauselijk bestuur, hetwelk ten opzichte der geschiktheid van te benoemen overheden, vertrouwen moest op de aanbeveling der vorsten,

---

[1]) Prinsen, Collectanea, bl. 220.

maar meermalen, vooral onder de Bourgondische heerschappij, jammerlijk bedrogen werd.

Door andere geschiedschrijvers daarentegen wordt hij geprezen als een man van vele vorstelijke gaven en als bevorderaar van het godsdienstig leven. GERARDUS GELDENHAUER *van Nijmegen*, de geheimschrijver des Bisschops, die diens leven heeft geschreven, roemt zijne onbaatzuchtigheid, liefde voor de wetenschap en zijne groote droefheid, wijl hij door KAREL *van Gelder* tot oorlogvoeren werd gedwongen. [1])

Onmiddellijk na zijne verheffing op den bisschoppelijken stoel zou hij met eenige vrienden beraadslaagd hebben, om de synodale bepalingen aan een ernstig onderzoek ter verbetering te onderwerpen; om het aantal verplichte rustdagen te verminderen en het zelfzuchtig en soms geweldig optreden van provisoren en dekens te beteugelen. Middelen zou hij beraamd hebben, om meer toezicht te houden over hen, die zich tot het heilig priesterschap voorbereidden, om zoo het buitengewoon groot aantal priesters te verminderen, alsook om den te ver gedreven ijver tegen te gaan van sommige predikers, vooral van de bedelorden, die zonder genoegzame kennis het leeraarsambt misbruikten in nutteloos schreeuwen. Aan de kuiperijen echter van twee rechtsgeleerden, die meer op eigen voordeel dan op het waar belang der Kerk bedacht waren, zou het moeten worden toegeschreven, dat deze plannen des Bisschops geen voortgang hadden. De Bisschop gaf den moed op en ging zijne krachten wijden aan de beoefening der kunst, om zijn slot te *Wijk bij Duurstede* zoo prachtig mogelijk in te richten. [2])

In hoever GERARDUS GELDENHAUER, die ten hoogste met zijn vorstelijken begunstiger is ingenomen, de waarheid spreekt, kunnen wij niet beoordeelen. In één punt echter schijnt hij, helaas, geloofd te moeten worden. Hoewel hij den Bisschop onder alle opzichten prijst en een schoon verhaal geeft, hoe deze den dag verdeelde tusschen gebed en studie, alsook hoe stichtend hij zich in zijne laatste ziekte tot den dood voorbereidde, geeft hij toch onomwonden te

---

[1]) Zie het aangehaalde Vita Philippi a Burgundia.

[2]) Dr. Prinsen, Collectanea, bl. 239 en 240.

kennen, dat hij een alles behalve zedelijk leven leidde en slechte meeningen was toegedaan over het priesterlijk celibaat. [1]) Zeker is het, dat de Bisschop de gevaarlijke richting van het humanisme (waarover later) met ijver was toegedaan, vriendschap onderhield met mannen, die als zeer onrechtzinnig bekend stonden, en in zijn bisschoppelijk bestuur weinig reden tot lof gegeven heeft.

GERARDUS GELDENHAUER zelf heeft zich als humanist en als voorstander der hervorming een beruchten naam verworven en is later openlijk van het katholiek geloof afgevallen, zoodat de lof, door hem aan den Bisschop gebracht, met groote omzichtigheid moet worden beoordeeld. Hij zag in zijn meester een geestverwant en vereerde hem wellicht daarom bovenmate. [2]) Ook ERASMUS prijst de regeering van Bisschop FILIPS, doch wekt evenmin genoegzaam vertrouwen.

Onder het bestuur van dezen Bisschop verloor het *Sticht* veel in aanzien en naderde met rassche schreden zijnen ondergang. Door velen veracht, overleed FILIPS te *Wijk bij Duurstede* den 7^{n} April 1524, in den ouderdom van negen en vijftig jaren en werd bij zijnen broeder DAVID begraven. Zijn dood wordt door de meesten toegeschreven aan onmatigheid, door anderen aan gevatte koude. Voor zijne onderdanen verwierf hij van Paus LEO X het voorrecht, dat zij in de eerste rechtsvordering niet buitenslands, d. i. niet buiten het gewest, gedagvaard mochten worden. [3])

Zijne wijbisschoppen waren de meergenoemde JACOBUS DE RIDDER, Bisschop van *Hebron,* die in 1529 overleed, en JOANNES HEETVELT, Bisschop van *Hiërapolis.*

§ III. PAUS ADRIAAN VI.

Onder de beroemde mannen, die in dezen tijd de katholieke Kerk van *Nederland* tot onvergankelijken luister en

[1]) Prinsen, Collectanea, bl. 242, 243.

[2]) Zie over Geldenhauer: Prinsen, Gerardus Geldenhauer Noviomagus, Bijdrage tot de kennis van zijn leven en werken, den Haag, 1898. — Vgl. Batavia S. II, aanteek. bl. 552, n. 6.

[3]) Bat. S. II, bl. 543.

roem verstrekt hebben, komt de eereplaats toe aan Paus ADRIAAN VI.[1])

Deze werd den 1n of 2n Maart 1459 te *Utrecht* geboren. Zijn naam was ADRIAAN FLORISZOON met den bijnaam BOEIJENS. Men heeft beweerd, dat zijne ouders van geringe afkomst waren, wijl zijn vader schuitenmaker en zijne moeder waschvrouw was. Deze meening is echter niet zonder bedenking, daar het zeker is, dat de voorouders en naaste bloedverwanten van ADRIAAN in dien tijd als schout en schepenen van *Utrecht* voorkomen. De overlevering kent zijn vader als scheepstimmerman en houtkooper, die niet onbemiddeld was. Zijne eerste studiën maakte hij te *Utrecht* en later te *Deventer* en *Zwolle*. Op zeventienjarigen leeftijd begaf hij zich naar *Leuven*, om zich op de hoogere wetenschappen, de wijsbegeerte en Godgeleerdheid, toe te leggen. Hier werd hij door allen, die hem kenden, geacht om zijn ijver, zijne godsvrucht en geregelde, sobere levenswijze. In 1488 werd hij meester in de vrije kunsten en ontving zijne aanstelling tot leeraar in de wijsbegeerte aan twee collegies van *Leuven*. Spoedig vielen hem nu tal van bevorderingen en kerkelijke waardigheden ten deel. In 1490 werd hij kanunnik van *St. Pieter* te *Leuven*, en ontving eene prebende, aan welke de leerstoel der theologie verbonden was, en tegelijk werd hij kapelaan of, gelijk het gewoonlijk heette, pastoor der begijnen, welke betrekking hij ook als Paus behouden heeft. Twee jaren later behaalde hij den graad van Doctor in de theologie en kreeg hij van hertogin MARGARETHA *van York*, weduwe van KAREL *den Stoute*, die hem had leeren kennen en ondersteunen wilde, de pastorie van *Goeree*. Zijne veelvuldige betrekkingen te *Leuven* beletten hem wel is waar onder zijne parochianen te wonen, doch hij zorgde, dat een waardig priester tot zijn plaatsvervanger werd aangesteld, en kwam dikwijls

[1]) Over Paus Adriaan zie men: Gaspard Burman, Hadrianus Sextus, sive Analecta historica etc., Utrecht, 1727. — Valerius Andreas, Fasti Academici Studii Generalis Lovan. Leuven, 1650. — Joannes Molanus, Historiae Lovaniensium, uitg. v. De Ram, Brussel, 1861. — Gachard, Correspondance de Charles-Quint et d'Adrien VI, Brussel, 1859. — J. H. Wensing, Levens der Pausen, Utrecht, 1870, deel XIX.

zelf over, om te *Goerec* te preeken en biecht te hooren. Nog later, in 1497, zag hij zich met eenparige stemmen zijner mede-kanunniken tot deken van *St. Pieter* te *Leuven* en vice-kanselier der hoogeschool verheven, en zoo groot was zijn roem, dat paus JULIUS II hem verzocht naar *Rome* te komen en daar eene gewichtige betrekking te vervullen. De omstandigheden beletten hem daaraan gevolg te geven, want in 1507 werd hij door keizer MAXIMILIAAN belast met het onderwijs en de opvoeding van den jeugdigen KAREL V, den erfgenaam der huizen van *Oostenrijk, Bourgondië, Castilië* en *Arragon. Utrecht* was trotsch op den gevierden stadgenoot en betoonde hem erkentelijkheid voor den roem, welken hij zijner geboorteplaats bijzette. Sedert 1505 was hij kanunnik van den Dom, werd in 1511 kanunnik en thesaurier van de *St. Mariakerk* en in 1514 proost van *St. Salvator.* [1])

Op ADRIAAN, wien al deze benoemingen ongezocht werden aangeboden, oefende die vermeerdering van eeretitels en inkomsten geen verkeerden invloed uit, maar zij stelden hem in staat, om veel wel te doen, inzonderheid aan behoeftige studenten. Hij was nauwelijks deken van *St. Pieter* te *Leuven*, of hij begon in die stad een nieuw collegie voor behoeftige theologanten te bouwen, dat naar hem het Pauscollegie is genoemd.

De jaren 1508 tot 1512 bracht de jeugdige KAREL V voor het grootste deel te *Leuven* bij zijnen leermeester door, en algemeen is bekend, welk een invloed deze op het gemoed zijns leerlings verwierf. Zijne betrekking met KAREL bracht hem aan het keizerlijk hof met de aanzienlijkste personen van dien tijd in aanraking, en zulk een vertrouwen stelde men in zijne deugd, schranderheid en geleerdheid, dat men hem in 1515 eene hachelijke zending naar *Spanje* opdroeg. Zij slaagde schitterend en had tengevolge, dat de koningskroon van *Arragon* aan KAREL V en niet aan diens jongeren broeder FERDINAND, waarvoor gevreesd werd, ten deel viel.[2]). Het bisdom van *Tortosa*, alsook de benoeming tot koninklijk gezant en raadsman

---

1) Drakenborch, bl. 106.

2) J. H. Wensing a. w. bl. 133—134.

van den beroemden kardinaal XIMENES, die in naam van KAREL als regent *Spanje* bestuurde, waren het loon zijner verdiensten. Na zijne verheffing tot bisschop ontdeed hij zich van zijne beneficiën, met uitzondering van de proosdij van *St. Salvator*, het kanonikaat van *St. Marie* te *Utrecht* en het pastoraat der Begijnen te *Leuven*, welke hij behield, om in het onderhoud vooral van het Pauscollegie te kunnen voorzien, en om, zooals zijn plan was, een tweede collegie te *Leuven* en eene universiteit in het hem altijd dierbaar *Utrecht* te stichten. Naar *Utrecht* gevoelde hij zich steeds getrokken, dáár wenschte hij in de toekomst zijn verblijf te vestigen, en zoo gaf hij de noodige bevelen, om daar het huis op te trekken, hetwelk, ofschoon vergroot, nog onder den naam van *Paushuize* bekend is. Zelfs nadat hij in 1518 tot de waardigheid van kardinaal was opgeklommen, mocht de bouw van het huis niet worden gestaakt; want, zoo zeide hij: »al zou ik ook Paus worden, in *Utrecht* zou ik een huis willen bouwen en willen wonen".[1])

Maar Gods Voorzienigheid beschikte anders. In November 1517 overleed kardinaal XIMENES, en nu werd ADRIAAN door KAREL V met de zorg voor de Spaansche Staten belast. Zijne erkende eerlijkheid van karakter en onpartijdigheid verwierven hem, ondanks de fel bewogen tijden, welke *Spanje* toen te doorstaan had, de achting zoowel van het volk als van den adel. Nog wijdde ADRIAAN zijne beste krachten aan de Spaansche belangen, toen hij geheel onverwachts de tijding ontving, dat het Heilig Collegie der kardinalen in conclaaf te *Rome* met eenparige stemmen hem tot opvolger van Paus LEO X en dus tot Hoofd der Kerk gekozen had (9 Januari 1522). [2])

Met de uitbundigste vreugde werd deze tijding in *Spanje* begroet; van alle zijden werden hem gelukwenschen aangeboden. ADRIAAN zelf deelde niet in die blijdschap, maar sprak zuchtend: »als deze boodschap waarheid zegt, heb ik veel reden om te treuren«; en toen zijne verkiezing officieel bevestigd werd, schreef hij aan zijnen vriend FLORIS OEM

---

1) J. H. Hofman, Paushuize te Utrecht (Archief XIX, bl. 254 vlg.).
2) Prinsen, Collectanea v. Gerardus Geldenhauer, bl. 29, 30.

van Wijngaarden, pensionaris van *Dordrecht:* »Er is niemand, die daarover zich niet verwondert en niet verbaasd staat, dat een arm mensch, bijna bij iedereen onbekend, zoo ver van de hand zijnde, door de eenparige stemmen der kardinalen tot den Stedehouder van CHRISTUS is gekozen. Maar het is licht bij God, den arme zoo schielijk te verheffen. Ik schep geen vermaak in die eer en schrik voor zoo grooten last. Liever had ik gewild, buiten pauselijke, kardinaalsche en bisschoppelijke waardigheid, in mijne proosdij te *Utrecht* God te dienen: maar ik durf God, die mij roept, niet wederstaan, en hoop zelfs, dat Hij mijne onvolmaaktheid zal aanvullen en mij genoegzame kracht verleenen, om dien last te dragen. Ik bid u, bid God voor mij, en doe godvruchtigen bidden, dat Hij mij onderwijze, om Zijne geboden wèl uit te voeren en mij waardig te maken Zijne Kerk op te bouwen«. [1]

In *Utrecht* had men het eigenhandig bericht van den nieuwen Paus niet afgewacht, om diens verheffing met grooten luister te vieren. De stadsarchieven gewagen van eene schitterende processie met het allerheiligste Sacrament op Dinsdag den 28ⁿ Januari 1522, welke als Zondag moest gevierd worden, van vreugdevuren op de bruggen over de Oude Gracht ontstoken, van belooningen door de stad uitgeloofd voor de schoonste versiering, van kwijtschelding van straf aan ter dood veroordeelden, mits dezen naar *Rome* zouden reizen, om den nieuwen Paus te eeren, en van groote uitdeelingen aan de armen en behoeftigen. Op voorstel van Bisschop FILIPS VAN BOURGONDIË werden van de geestelijkheid der vijf kapittels door ANTONIUS *van Amerongen* en van den magistraat door WILLEM HERMEN KORSGENSSE, die het eerst de tijding in *Utrecht* gebracht had, brieven en gelukwenschen tot den Paus gezonden. [2] Overal heerschte opgewekte geestdrift. [3]

Paus ADRIAAN verliet den 5ⁿ Augustus *Spanje* in gezelschap van den beroemden ALBERT PIGGE, kanunnik van den

---

1) G. Burman, o. c., pag. 398.
2) Prinsen, Collectanea, bl. 141, 142.
3) Utrechtsche Volksalmanak, 1848 (uitg. L. E. Bosch en Z.), bl. 71-72.

Dom van *Utrecht*, kwam den 28_n daaraanvolgenden te *Rome* aan, en werd den 31^n Augustus op plechtige wijze gekroond. [1]) Hij behield, wat sinds eeuwen niet gebeurd was, ook als Paus zijn eigen naam ADRIAAN. Hij is de eenige Nederlander, die den stoel van den H. PETRUS beklommen heeft, en bleef ook als Paus Nederlander in aard, zeden en opvatting. Het is bekend, dat hij zich gaarne door landgenooten omringd zag, en dat onder zijn kort pontificaat meer dan één Nederlander tot hooge kerkelijke waardigheden werd bevorderd. De reeds genoemde ALBERT PIGGE werd protonotarius apostolicus en zag zich met gewichtige zendingen naar *Worms* en *Reims* belast. [2]) Aan WILLEM VAN ENCKEVOORT, geboren te *Mierlo* in *Brabant*, werd de belangrijke betrekking aan het pauselijk hof van Datarius en niet lang daarna het bisdom van *Tortosa*, wiens zetel nu was opengevallen, geschonken. Eenige dagen voor zijn dood verhief de Paus dien bijzonderen vriend en raadsman tot kardinaalpriester onder den titel van de *H.H. Joannes en Paulus*, dien hijzelf gedragen had. THEODORUS VAN HEEZE, mede een Nederlander, was 's Pausen geheimschrijver. [3])

Terstond bij het aanvaarden zijner regeering liet Paus ADRIAAN zijn ernstig voornemen blijken, om in zijne naaste omgeving maatregelen te nemen tot afschaffing van een aantal misbruiken, welke in de Kerk waren binnengeslopen, en tot herstel der kerkelijke tucht onder de geestelijken, zoodat aan hem de eer gegeven moet worden van begonnen te hebben, wat de latere Pausen en het concilie van *Trente* hebben voltooid. Wij kunnen zijne pauselijke regeering hier niet breedvoerig behandelen, maar stippen slechts het volgende aan. Met zeer veel tegenstand en groote moeilijkheden had hij van den aanvang af te strijden; want zijn krachtig optreden tegen misbruiken en gebreken maakte hem velen tot vijanden. Wijl echter het belang der H. Kerk en het welzijn zijner staten hem boven alles ter harte gingen,

---

[1]) Prinsen, Collectanea, bl. 129 vlg.

[2]) Zie belangrijke bijzonderheden over Albert Pigge in Archief XVI, bl. 25 vlg. en XVII, bl. 106 vlg. — Drakenborch, bl. 198.

[3]) H. J. Allard, Dirk Adzn. van Heeze, (Studien, Jaarg. XVI, dl. 22 bl. 203 vlg. — Jaarg. XVII, bl. 29 vlg.).

schreed hij moedig en vastberaden voort op den door hem ingeslagen weg. Door zuinigheid en hoogst eenvoudige levenswijze bracht hij den vervallen toestand van de pauselijke schatkist in beteren staat en trachtte meermalen een einde te maken aan den strijd, welken de twee machtigste vorsten van Europa, KAREL V en FRANS I tegen elkander voerden. Zijne buitengewone werkzaamheid wordt door alle tijdgenooten erkend; niets ontging zijn scherpen blik, niets werd beslist, zonder dat hij het ernstig en met rijp beraad had overwogen. Hoogst eenvoudig was zijne dagorde. Te middernacht stond hij op om de Metten te bidden, begaf zich daarna weder te rusten; maar bij de eerste stralen der zon, droeg hij de H. Mis op, bleef eene wijle in het gebed verzonken, woonde dan nog de H. Mis zijns kapelaans bij, nam een sober ontbijt en gaf audiëntie. Zijne tafel was zoo matig, dat men zijne dagelijksche vertering op slechts één ducaat berekende. Dagelijks besteedde hij een vrij geruimen tijd aan de studie. Hij hield gewoonlijk Maandags, Woensdags en Vrijdags consistorie en deed daarenboven nog dikwijls de kardinalen bijeenkomen. Weinig ging hij uit en dan nog zonder vorstelijken stoet, en hij schafte alles af, wat in zijn oog overtollige pracht was. Bij het verleenen van kerkelijke waardigheden en beneficiën was hij steeds bedacht, om de waardigste personen daartoe uit te kiezen, en handhaafde hij zijn beginsel, om de kerken met priesters, en niet de priesters met kerken te versieren. Zelfs tegenover zijne eigene bloedverwanten week hij van dezen regel niet af en was ver verwijderd van alle nepotisme. [1])

Jammer echter, dat zijne roemvolle regeering slechts kort mocht duren. Den 5n Augustus 1523 werd hij na het bijwonen eener kerkelijke plechtigheid door eene ziekte overvallen, die hem den 14n September 1523, ruim één jaar na zijne komst in *Italië*, ten grave sleepte. Met groote plechtigheid werd zijne uitvaart gevierd, en zijn lichaam eerst in de *St. Pieter*, maar later in de kerk der Duitschers *St. Maria dell' anima* te *Rome* bijgezet. WILLEM VAN ENCKEVOORT richtte op ADRIAAN'S graf een prachtig gedenkteeken

---

[1]) J. H. Wensing, a. w. bl. 198 vlg.

op en werd later zelf in dezelfde kerk in de nabijheid van zijnen grooten meester begraven. [1])

§ IV. ONDERGANG DER TIJDELIJKE MACHT.

FILIPS VAN BOURGONDIË liet bij zijnen dood het eenmaal zoo roemrijke Bisdom van *Utrecht* in eenen allertreurigsten en schier hopeloozen toestand achter. Alle zelfstandigheid was bijna verloren gegaan. Tallooze oorlogen en bloedige burgertwisten hadden den eerbied voor het bisschoppelijk gezag verminderd, oproerige edelen de macht der bisschoppen ondermijnd, de steden in haar voortdurend streven naar onafhankelijk bestuur die macht gebroken, terwijl thans twee geweldige heerschers hunne uiterste pogingen in het werk stelden, om de tijdelijke macht voor goed te vernietigen. KAREL *van Gelder* trachtte op allerlei wijze zijn invloed in het *Over-Sticht* te handhaven, en de wereldheerschappij van KAREL V wachtte slechts op eene gunstige gelegenheid, om de vroeger mislukte poging tot ondergang van het wereldlijk bestuur der bisschoppen te herhalen, en het erfdeel van ST. WILLIBRORD bij de staten te voegen van het Bourgondische huis. Geen wonder dan ook, dat de keus van een opvolger uiterst moeielijk was. Was FILIPS VAN BOURGONDIË gekozen door KAREL V, de nieuwe keus behoorde nu weder aan de kapittels. Niet zonder reden vreesde men voor opschudding, zooals reeds zoo dikwerf had plaats gehad, vooral wijl eenstemmigheid onder de kanunniken niet was te verwachten. Een groot deel der kanunniken, de overheersching van Bourgondië moede, verklaarde zich tegen een Bourgondiër; anderen, uit afkeer tegen FREDERIK VAN BADEN, die het *Sticht* zooveel hij kon, en zelfs de keus van zijn opvolger aan de macht van KAREL V had overgegeven, waren tegen een Duitscher; weer anderen wilden bepaald een bisschop uit de Utrechtsche geestelijkheid, wijl er edele, geleerde en vrome

---

[1]) Het testament van Paus Adriaan, waarbij hij over zijne goederen in Nederland beschikte, kan men vinden in Kerkelijk Nederland, 1848, bl. 170 vlg.

mannen genoeg in het Bisdom te vinden waren, die met eer en kracht den herdersstaf konden voeren. Openbare gebeden werden voorgeschreven, opdat een waardig en bekwaam man den bisschoppelijken zetel mocht beklimmen.

Den 6n Mei 1524 vergaderde het algemeen kapittel, en de uitslag was gunstiger, dan men verwacht had. De meeste stemmen vielen ten deel aan kardinaal EVERARD *van der Marck*, bisschop van *Luik*, en aan HENDRIK VAN BEIJEREN, [1]) bisschop van *Spiers*. Toen de stemopnemers zagen, dat de meerderheid zich voor HENDRIK VAN BEIJEREN verklaard had, en zij dit den kanunniken bekend maakten, vereenigden zich degenen, die voor EVERARD gestemd hadden, eenparig, om ook hunne stemmen bij die meerderheid te voegen, ten einde verdere moeielijkheden te voorkomen. [2])

HENDRIK VAN BEIJEREN was niet minder door deugd dan door adel van geboorte luisterrijk; hij was de zoon van den paltsgraaf en keurvorst FILIPS, en de kleinzoon van LODEWIJK, hertog van *Beijeren*, en zijne verheffing was aan geestelijken en leeken zeer welgevallig. Maar KAREL *van Gelder* verzette zich tegen de gedane keus, wilde zijn neef FRANS *van Lotharingen* doen verkiezen en wist door lastertaal over den nieuwbenoemde de inhuldiging nog vier maanden tegen te houden. Deze geschiedde den 21n September 1524 te *Utrecht*, en volgens het gebruik, ook door vroegere bisschoppen gevolgd, den 15n October te *Amersfoort* en kort daarna te *Zeist*. [3]) Hoe jammer echter, dat ook hij den eerbeid voor het Huis des Heeren vergat en de *St. Salvatorskerk* ontheiligde door het aanrechten van een feestmaal. [4])

Reeds in het begin zijner regeering belegde HENDRIK eene synode, om de dagen te regelen, welke als kerkelijke feestdagen gevierd moesten worden, en drong met allen nadruk op het onderhouden dier dagen aan. Weldra toonde

---

[1]) Batavia S. II, bl. 556 vlg. — Heda, pag. 328 vlg. — Nuyens VII, bl. 79 vlg. — Suffridus Petri ad Bekam, bl. 188 vlg.

[2]) Batavia S. II, aant., bl. 590 n. 1. — Heda l. c.

[3]) Batavia S. I, voorberichten, bl. XCIX vlg.

[4]) Archief XXV, bl. 20.

hij ook, dat het hem ernst was, om het *Sticht* uit den vervallen toestand op te beuren, het verzwakte bisschoppelijk gezag te herstellen en de rechten der Kerk tegen de aanmatigingen van wereldlijke overheden te verdedigen.

In dezen tijd en reeds vroeger werden, ondanks het streng verbod der Kerk, niet zelden geheime huwelijken gesloten, waaruit schromelijke gevolgen voortkwamen. Reeds waren door de Utrechtsche Bisschoppen GUIDO, FREDERIK JAN VAN ZYRIK en JAN VAN ARKEL synodale brieven uitgevaardigd, om, onder bedreiging van zware kerkelijke straffen, zulke geheime huwelijken tegen te gaan; maar het kwaad nam toe, en werd bij het verslappen der kerkelijke tucht van dreigend aanzien.[1]) De stadsregeering van *Amsterdam* meende haar burgerlijk gezag te moeten aanwenden, om dit misbruik krachtig te onderdrukken, en verbood bij keur van den 3n November 1525 haren burgers, onder straffe van zware geldboeten ten voordeele der stad, geheime huwelijken, d. i. zonder voorafgaande afkondigihgen, te sluiten. Maar de Bisschop en evenzeer de proost en aartsdiaken van den Dom, tot wiens geestelijk rechtsgebied *Amsterdam* behoorde, zagen in deze keur terecht eene inbreuk op de rechtsmacht der Kerk, wijl het huwelijk als Sacrament uitsluitend aan het *kerkelijk* recht onderworpen is. Het wereldlijk gezag mag alleen de *burgerlijke gevolgen* van een voor de Kerk geldig gesloten huwelijk regelen, doch niet het sluiten van het huwelijk zelf. Derhalve vaardigden de Bisschop en de aartsdiaken een streng bevel uit, waarbij aan den schout en den raad van *Amsterdam*, op straffe van ban en interdict en boete van duizend mark zilver, bevolen werd, die keur openlijk te herroepen, uit de stadsregisters te schrappen en te vernietigen, als zijnde uitgevaardigd door eene onbevoegde macht en in strijd met het recht der Kerk. Negen dagen werden gegeven tot beraad, en de dag werd bepaald, waarop het stadsbestuur zich voor den Bisschop zou te verantwoorden hebben. Geenzins echter berustte de regeering in deze uitspraak, maar beklaagde

1) Moll II, 4e st. bl. 14 en 15.

zich bij den Hollandschen graaf, keizer KAREL V, alsof haar ongelijk was aangedaan, en beriep zich ook op het voorrecht door Paus LEO X geschonken, dat de onderdanen van het *Sticht* niet buitenslands, d. i. niet buiten hun gewest, gedagvaard mochten worden. KAREL meende het bedrijf der Amsterdamsche regeering te moeten ondersteunen en gaf een bevelschrift uit, waarbij HENDRIK'S bevel en dagvaarding werd opgeschort en hijzelf, zoo hij onwillig zou zijn, voor het hof van *Holland* te *'s Gravenhage* gedaagd werd. [1]) Onbekend is, hoe de zaak is geëindigd; doch aan dit voorbeeld kan men den toeleg zien der vorsten en regeeringen, om niet enkel het wereldlijk, maar zelfs ook het geestelijk gezag der bisschoppen te ondermijnen en het kerkelijk terrein voet voor voet voor zich te winnen. Slechts weinig dagen daarna gaf het hof van *Holland* zelf een bevelschrift uit, waarbij aan 's keizers ambtenaren vergund werd, onderzoek in te stellen naar de kerkelijke tucht in de kloosters, hetgeen ook uitsluitend den *geestelijken* rechter toekomt. Ook hiertegen verhief de Bisschop onmiddellijk zijne stem en verbood den wereldlijken overheden zich dat onderzoek aan te matigen.

Doch bij alle pogingen des Bisschops, om de kerkelijke macht weder op te heffen en haar recht te doen wedervaren, werden de omstandigheden zoo hachelijk, dat hij bedacht moest worden, om te behouden wat hij nog bezat. KAREL *van Gelder* overheerschte nog steeds een groot deel van het *Over-Sticht*, en bracht veel nadeel toe. Door bemiddeling van den aartsbisschop van *Trier* gelukte het, een vergelijk tot stand te brengen, waarbij KAREL zich bereid verklaarde, voor eene groote soms gelds de veroverde gewesten te verlaten. Groote moeielijkheid baarde het den Bisschop dit geld bijeen te krijgen. De regeering van *Utrecht*, sinds 1516 van den bisschop onafhankelijk, weigerde te storten, en de onrustige partijzucht veroorzaakte weder oproer tegen de twee burgemeesters en zette de stad in vuur

---

[1]) Vlg. De Hoop Scheffer in: Studiën en bijdr. op 't gebied d. hist. theol. door W. Moll en J. G. de Hoop Scheffer, Amsterdam, 1876—1879, deel I, bl. 15.

en vlam. De nieuwe belasting, door den Bisschop gevorderd, deed het oproer toenemen, en de opgezweepte menigte maakte zich geheel meester van de stad, verjaagde den Bisschop en verklaarde hem zelfs tot vijand. Nu besloot HENDRIK met kracht van wapenen de wanorde te beteugelen. In *Wijk bij Duurstede* verzamelde hij met behulp van den graaf van *Buren* eene ruiterij, waarmede hij naar *Utrecht* optrok; doch hij vond de poorten gesloten. Bevreesd, dat de Bisschop uit *Holland* en *Brabant* groote strijdkracht zou werven, riepen de oproerlingen de hulp in van KAREL *van Gelder*, die des nachts vierhonderd voetknechten en een ruiterstoet binnen de stad bracht. De Bisschop wierp aan de Vaart een schans op, om de stad te belegeren. Hertog KAREL liet deze gelegenheid niet ongebruikt, om zich andermaal ten koste van het *Sticht* te bevoordeelen. Zijn invloed nam verbazend toe; reeds begon hij zich heer van *Utrecht* te noemen en stelde den vermaarden MAARTEN VAN ROSSEM tot bevelhebber, en den graaf van *Meurs* tot zijn stadhouder aan (1527). [1])

Met leede oogen zag het hof van *Holland* dien verkeerden gang van zaken en begreep, dat krachtig optreden tegen den overmoedigen hertog gebiedend noodig werd, wijl weldra in het *Neder-Sticht* alleen *Wijk bij Duurstede*, en in het *Over-Sticht* alleen *Zwolle*, *Kampen* en *Deventer* de partij des Bisschops, doch verder allen, behalve *Amersfoort*, de partij van KAREL *van Gelder* waren toegedaan.

Die krachtige hulp tegen *Gelder* werd den Bisschop verleend, maar was tevens de ondergang der tijdelijke macht.

Door den overmoed van KAREL *van Gelder* en den oproerigen geest zijner onderdanen in het nauw gebracht, was HENDRIK VAN BEIJEREN ten einde raad. Bovendien hadden de staten van *Utrecht*, de kapittels, ridderschap en

---

[1]) Over Hendrik van Beijeren en de Geldersche oorlogen zie men Lambertus Hortensius, Secessiones civiles Utrajectinae et bellum (1524—1529), achter den Beka van Buchelius, 1643. — Henricus Bomelius, Bellum Trajectinum (1525—1528), uitgeg. door De Geer in werken v. h. Hist. Gen. te Utrecht, Nieuwe serie, n. 28. — Kronieken van Herbaren van Mijnden in Bijdr. en Mededeel. v. h. Hist. Gen., XI. —

edelen, zich in een plechtig verbond tegen hem verklaard. Geen kans ziende zijn wankelend en bijna gansch verloren gezag te herstellen, zelfs niet te verdedigen, besloot hij de hulp van KAREL V in te roepen en aan dezen geheel het wereldlijk bestuur van het *Sticht*, hetwelk voor hem onhoudbaar was geworden, af te staan; alleen zou hij voor zich behouden wat zuiver kerkelijk was.

Gretig werd dit aanbòd, gelijk zich denken laat, aangenomen. Den 15n November 1527 werd door gevolmachtigden des Bisschops en der landvoogdes MARGARETHA, in naam des keizers, te *Schoonhoven* eene overeenkomst gesloten, en de afstand van de wereldlijke macht der Utrechtsche bisschoppen in beginsel aangenomen. Vervolgens werden te *Kampen* de nadere voorwaarden geregeld, onder welke de afstand zou geschieden ten aanzien van het *Over-Sticht*. De keizer zou namelijk de geestelijkheid, ridderschap en de steden van *Overijsel* in hunne voorrechten handhaven, zonder toestemming van het gewest geen nieuwe belastingen invoeren, en alles wat hertog KAREL aan het *Over-Sticht* ontnomen had, weder terugbrengen. Den 11n Februari 1528 werd dit verdrag gesloten. De Bisschop ontsloeg zijne onderdanen in het *Over-Sticht* van hunnen eed van trouw, en het erfdeel van ST. WILLIBRORD ging voor dat gedeelte in de macht der Bourgondische heerschappij over.[1])

Eene onverwachte gebeurtenis bespoedigde de overdracht ook van het *Neder-Sticht*. Hertog KAREL, nog altijd meester van *Utrecht*, liet zijnen bevelhebber MAARTEN VAN ROSSEM een verschrikkelijken plundertocht in *'s-Gravenhage* en omstreken houden. Deerlijk had die streek te lijden, en met grooten buit keerde de aanvoerder weder (Maart 1528). Doch deze stoute inval deed den moed der Hollanders fel ontbranden, om alles tegen de Gelderschen in het werk te stellen. De staten van *Holland* brachten, in vereeniging met de Brabantsche gewesten *Antwerpen* en *'s-Hertogenbosch*, een leger van tienduizend voetknechten en vijftienhonderd ruiters bijeen, en hadden het geluk, na

---

1) Wagenaar IV, bl. 468 vlg. — De meeste verdragen uit dezen tijd geeft Dodt van Flensburg in zijn Archief I, bl. 17—28.

menig wreedaardig gevecht, de Gelderschen overal terug te drijven, en zelfs *Utrecht*, onder aanvoering van den verdreven burgemeester GREGORIUS VAN VOORDEN, bij verrassing in te nemen (1 Juli 1528). Dit vooral was als de genadeslag voor KAREL *van Gelder*. Hij had reeds in *Utrecht* door hem toegedane kanunniken HENDRIK VAN BEIJEREN laten vervallen verklaren, en FREDERIK van *Bichlingen*, deken van *Keulen*, tot postulaat laten kiezen, doch deze had geweigerd eene hem wederrechtelijk aangeboden waardigheid te aanvaarden. Na het verdrijven van *Gelder* werd kort recht met de oproerlingen gemaakt; vele werden gedood, gevangen gezet of verbannen met verbeurdverklaring hunner goederen. De Bisschop keerde naar *Utrecht* terug, doch bezoedelde helaas zijne waardigheid, door met te groote gestrengheid zijne tegenstanders te straffen. Twee kanunniken ANTONIUS VENRODE en GODFRIED CNURETORF, op wie hij verbitterd was, liet hij in de *Lek* verdrinken. [1])

Onmiddellijk werden nu de zaken van het *Neder-Sticht* geregeld. Den 13^{n} Augustus 1528 werd, na eenige tegenkanting van de zijde der kapittels, besloten, ook deze gewesten en de stad *Utrecht* aan de wereldlijke macht des bisschops te onttrekken, en aan keizer KAREL V, als graaf van *Holland* en hertog van *Brabant*, over te dragen. De steden, door *Gelder* ontnomen, zouden worden teruggebracht, en de vrijheden en voorrechten der staten gehandhaafd blijven. KAREL *van Gelder* begreep, dat zijn rijk uit was, en zocht vrede. Den 3^{n} October werd te *Gorkum* het verdrag gesloten, waarbij ook het hertogdom *Gelder* keizer KAREL V als leenheer erkende. De keizer zond ANTONIUS VAN LALAIN, graaf van *Hoogstraten*, naar *Utrecht*, om in zijnen naam den eed der burgers af te nemen en als wettig vorst te worden gehuldigd. Ook de kapittels, die slechts te gehoorzamen hadden aan KARELS dwang, legden tevens hun recht tot het kiezen van een bisschop in de handen des keizers neder. De akte van

[1]) Batavia S. II. Aant., bl. 591, n. 2. Zie ook Drukfouten en Bijvoegingen achter de Batavia Sacra.

afstand werd in een algemeen kapittel geteekend, en aan Paus CLEMENS VII ter bekrachtiging toegezonden. De pauselijke bekrachtiging volgde den 20n Augustus van het jaar 1529. [1]) Wel werd een krachtig protest tegen dezen afstand ingediend door den meergemelden domkanunnik ALBERT PIGGE, maar het mocht geene verandering brengen in het gemaakte besluit. [2])

KAREL V toog onmiddellijk aan het werk, om de verkregen rust onder de oproerige partijen te bevestigen; hij stelde machtige en bekwame krijgsoversten aan het hoofd der Bourgondische bezetting en stichtte binnen de stad *Utrecht,* om deze ook voor de toekomst in bedwang te houden, het slot *Vredenburg.*

Voor HENDRIK VAN BEIJEREN was nu de bisschoppelijke regeering hoogst onaangenaam geworden, weshalve hij den Paus ontslag vroeg van zijnen zetel. Na vijf jaren in de moeielijkste omstandigheden aan het hoofd van het Bisdom gestaan te hebben, legde hij zijn bestuur reeds in de maand Juni 1529 neder en werd overgeplaatst naar het bisdom van *Worms.* [3]) Hij overleed in 1552. Als wijbisschop stond hem in de geestelijke bediening ter zijde MATHIAS *van Goch,* en als vicaris JOANNES *van Goch,* die later vicaris-generaal geworden is. [4])

Verschillend wordt deze Bisschop, de laatste, die als wereldlijk vorst den stoel van *Utrecht* bekleedde, beoordeeld. De ondergang der tijdelijke macht, onder zijne regeering voltrokken, geeft aan zijne tegenstanders aanleiding, om hem te veroordeelen, alsof hij voor zijne verhevene bediening de vereischte hoedanigheden miste en eigenmachtig den afstand van het bewind aan keizer KAREL heeft voorbereid. Maar het is niet aan te nemen, dat hij deze hoogst belangrijke zaak zonder raad van en overleg met

---

[1]) Zie de akten der overdracht in Batavia S. II, bl. 564 vlg.

[2]) Nijhoffs Bijdr. voor vaderl. gesch. en oudheidkunde, 's-Gravenhage, 1897, door R. Fruin, derde reeks. deel X, 2e afl., bl. 125—155.

[3]) Suffridus Petri l. c. bl. 191.

[4]) Batavia S. II, bl. 651. — J. H. Hofman, Mr. Jan van Goch, Bisschopp. Vikarus te Utrecht (Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr., VI, bl. 215 vlg.).

de kapittels, ridderschap en onderdanen zou hebben begonnen én geregeld, vooral niet wijl van hunne medewerking in de openbare akten nadrukkelijk melding wordt gemaakt. Of hij echter wel het meerendeel der kanunniken en ridders en steden, en niet slechts enkele weinigen, die hem toegedaan waren, geraadpleegd heeft, en of hij zich naar hunnen raad heeft gevoegd, is moeielijk te achterhalen; doch niet te ontkennen is het, dat het aan de zijde der Bourgondiërs niet aan onrechtmatigen drang op den bisschop, de geestelijkheid, edelen en burgers heeft ontbroken, om hulp te vragen tegen de Gelderschen, doch ten kosten der tijdelijke macht. De Bisschop zag zich door het geweld van KAREL *van Gelder* en het oproer der burgers tot het uiterste gebracht; hem bleef in de gegeven omstandigheden niets anders over, dan òfwel zich over te geven aan zijne vijanden, òfwel het wereldlijk bestuur aan de Bourgondische vrienden toe te vertrouwen. Dat hij het laatste koos, mag ons niet verwonderen. Het ontbrak hem niet aan raadslieden, die door het Bourgondische goud gewonnen waren, om hem te overtuigen, dat geen andere uitkomst te hopen was. [1]) Misschien heeft hij hen te veel vertrouwd; misschien ook in de hulp van keizer KAREL V een middel gezien, om zich op zijne vijanden te wreken, en is hij daarom niet van alle schuld vrij te pleiten; doch in oprechte zorg voor de zijnen en liefde voor den vrede behoeft hij voor geen enkelen zijner voorgangers te wijken. Onbillijk zou het zijn, alleen aan hem den val der eeuwenoude tijdelijke macht, die aan zoovele stormen had weerstand geboden, te wijten. Langzaam was die val voorbereid. De tijdelijke macht der bisschoppen was al reeds te veel verzwakt en ontzenuwd, om zich weder te kunnen verheffen, en wachtte slechts op den laatsten storm, om geheel te verdwijnen. De oorzaken waren gesteld, de gevolgen konden niet uitblijven.

---

[1]) Zoo moest Wolfgang van Affenstein, die in de akte van overdracht genoemd wordt, volgens L. Hortensius de som van vijfduizend gulden of dukaten (dit blijkt niet) voor zijne raadgevingen bedongen hebben; en de graaf van Hoogstraten noemde hem later een grooten gek, wijl hij even gemakkelijk tienduizend had kunnen bedingen.

Gelijk de tijdelijke macht der bisschoppen langzaam en ongemerkt door den drang der omstandigheden was ontstaan, zoo is zij langzamerhand, bij het keeren der omstandigheden, ten onder gegaan. Een krachtiger kerkvorst zou misschien dien waggelenden zetel nog eenigen tijd hebben kunnen stutten, maar instorten moest deze; hij was vermolmd.

Na zijn heengaan zag HENDRIK VAN BEIJEREN, dat hij verkeerd gedaan had, en met tranen in de oogen moet hij zijnen vrienden verklaard hebben, dat hij door den raad en vleiende tongen van sommigen, die hij voor zijne getrouwste vrienden had aangezien, van zijn zetel was beroofd. Doch het pleit was beslecht. Het *Sticht* had zijne vrijheid, zijn oppergezag, zijn eigen bestuur en zijne oude en dierbare glorie verloren; in plaats van wetten te geven, moest het aan vreemde wetten gehoorzamen; het moest het aanzien, dat bij het begeven der aanzienlijkste ambten zijn eigen volk voor vreemden moest wijken. De aloude partijschappen echter en bloedige burgerveeten waren te niet gedaan; de wereldheerschappij van KAREL V hield allen in bedwang.

Bijzonder moet worden opgemerkt, dat de vijf kapittels van *Utrecht* hun hoogste recht, de vrije verkiezing van een nieuwen bisschop, -- voor welk recht zooveel gestreden was, om het uit de handen der vorsten te houden, — vrijwillig en uit eigen beweging, zooals het heette, aan den keizer afstonden, ja zelfs, dat ook de dekens der vijf kapittels gekozen moesten worden uit mannen, die den keizer aangenaam waren. KAREL V en na hem FILIPS II hebben van dat recht meermalen ten gunste hunner staatkundige bedoelingen partij getrokken, en bij de oprichting der nieuwe bisdommen in het jaar 1559 gold het als de eerste wet.

De glorie van het Utrechtsche episcopaat, de invloedrijke macht der hooggeroemde vijf kapittels waren dus ten onder gegaan, en de katholieke Kerk van *Noord-Nederland* ging een nieuw tijdperk te gemoet, een tijdperk van den vreeselijksten strijd, dat eindigen zou in ondergang. Maar ieder onbevooroordeeld geschiedschrijver zal moeten erkennen,

---

[1] Vgl. Lamb. Hortensius l. c.

dat de bisschoppelijke regeering, ondanks de stormen en beroeringen der middeleeuwen, voor ons vaderland een zegen geweest is tot welvaart en beschaving, en dat wij ons roemrijk verleden op velerlei gebied voor een zeer groot deel te danken hebben aan de bisschoppen van *Utrecht*.

§ V. TOESTAND DER KERK IN HET BEGIN DER ZESTIENDE EEUW.

In het begin der zestiende eeuw bood Europa, in weerwil van zijne verdeeldheden op staatkundig gebied, een bevredigend schouwspel aan. Hoe hoog stond het niet in ware veredeling van geest en hart boven de beschaving van het heidendom? De woeste velden waren in vruchtbare akkers herschapen; het ruwe leven der barbaren was door vreedzamen toeleg op alle takken van nijverheid veredeld; lijfeigenen hadden zich opgewerkt tot vrije burgers en poorters; kunsten en wetenschappen bereikten een verbazend hoogen trap.

Er bleef wel is waar — gelijk wel altijd onder de menschen zal blijven — nog veel te doen over; maar er was vooruitgang, eene schoone en veel belovende vooruitgang; en met behulp dierzelfde kracht, die het aanschijn der aarde vernieuwd en veredeld had, ging de wereld eene luisterrijke toekomst tegemoet.

Welke was die kracht? Geene andere dan de katholieke Kerk met haar Geloof en met hare eenheid.

Het Geloof openbaart den mensch de ware beginselen van het godsdienstig en maatschappelijk leven, d. i. der eigenlijke beschaving. Het Geloof houdt al de vermogens van 's menschen ziel in rustige harmonie vereenigd, het onderdrukt de kwaden, versterkt de goeden, en ondersteunt ze op den waren weg van vooruitgang.

De kerkelijke eenheid verzamelt, baart mededeeling van ondervinding en kunde, en brengt medewerking van krachten voort onder allen, die hetzelfde Geloof belijden. Alle leden der Kerk gevoelen zich in de eenheid des Geloofs onderling als broeders, als leden van hetzelfde gezin, en leenen elkander gaarne hunne krachten tot hoogere ontwikkeling

van den echt christelijken geest. Die eenheid te handhaven, dien christelijken geest te bevorderen, de menschelijke ziel op te voeren tot God, door het aardsch bestaan te veredelen en te heiligen: ziedaar de taak der katholieke Kerk. Met verbazende krachtsinspanning had de H. Kerk eeuwenlang dien zegenrijken arbeid onder alle volken voortgezet, en overvloedig waren de vruchten, die zij, ondanks de stormen der tijden, voor Europa had voortgebracht.

En toch is die reuzenarbeid voor een goed deel verloren gegaan. En vanwaar? De eenheid van Geloof is voor een goed deel door de hervorming gebroken. De afval van het ware Geloof heeft op het droevigst de kracht der onderlinge eenheid en liefde verzwakt. De tweespalt in het Geloof, door de hervorming veroorzaakt, bracht verdeeldheid in den geest en voerde tot dien heilloozen strijd, waarin broeders tegen broeders te wapen vlogen. De volken, die aan de katholieke Kerk getrouw bleven, werden genoodzaakt al hunne middelen te verzamelen en al hun kracht en ijver samen te trekken, om zich tegen de aanvallen der nieuwe sekten te verdedigen. De hervormers schenen geen andere vijanden dan de katholieken en geen ander doel te kennen dan den Stoel van *Rome* te vernederen.

De innerlijke kracht van ons Geloof is nog immer dezelfde; maar de vruchten zijn voor een goed deel verloren gegaan. De aloude eenheid, toen zoo jammerlijk verbroken, bestaat helaas niet meer; zij is langzamerhand vervangen door een soort van evenwicht, dat wij thans beleven, en dat niet dan na nameloos lijden voor de Kerk is verkregen. [1])

Reeds lang waren er, gelijk wij reeds opmerkten, in de katholieke Kerk misbruiken ingeslopen, en was een verlangen ontstaan naar hervorming, — niet naar hervorming in *de leer des Geloofs*, zooals LUTHER en de andere hervormers veroorzaakt hebben, maar naar hervorming in de *kerkelijke tucht*.

Bij al het goede, eerbiedwaardige en heilige, hetwelk de middeleeuwsche Kerk heeft voortgebracht en opgekweekt,

[1]) Vgl. Wensing, a. w. deel XVIII, bl. 131 vlg.

en waarvan iedere bladzij der geschiedenis getuigenis aflegt, waren er misbruiken gekomen, ongeregeldheden ontstaan, die, al voortwoekerend, de verderfelijkste gevolgen na zich sleepten. De katholieke Kerk, die door CHRISTUS gesticht, geheel den tijd van zoovele eeuwen met haar eigen voorbeeld van nauwgezetheid in de kerktucht voorging en ze met alle kracht overal ter wereld handhaafde, zag onder dit opzicht niet altijd hare voorschriften geëerbiedigd en opgevolgd.

Hoe treurig dit ook is, kan het ons evenwel niet verwonderen; want, terwijl het pand des Geloofs het werk is van God en naar de belofte van CHRISTUS niet ontaarden kan, blijft alles, wat in de Kerk het werk van den mensch is, aan onvolmaaktheid onderhevig. In hare Geloofs- en Zedeleer was de Kerk nog even zuiver, even zuiver ook in haren Eeredienst; alleen de kerkelijke tucht had in den loop der latere tijden geleden.

Reeds vroeger gaven wij eenige oorzaken, die het verminderen van den invloed der Kerk hebben voorbereid; thans moeten wij de naaste oorzaken bespreken, die aanleiding tot de hervorming gegeven hebben.

Er zijn namelijk kinderen der Kerk in haar midden opgestaan, die door een onwaardig gedrag de eer der Moeder bezoedeld en toestanden van wanorde hebben verwekt, welke hoogst verderfelijk waren. Reeds was door de pausen op onderscheidene kerkvergaderingen op hervorming dier toestanden aangedrongen, vooral om de wanordelijkheid onder de geestelijken te verbeteren. Die ongeregeldheden, door sommigen bedreven, boezemden het volk afkeer in, welke steeds toenam en ten laatste bij niet weinigen oversloeg in haat tegen den geheelen geestelijken stand; maar bovenal, gelijk het zich denken laat, werd die wanorde aan de pausen en het pauselijk hof als schuld aangewreven.

Er waren dus misbruiken, gelijk er trouwens onder de menschen altijd hebben bestaan en zullen bestaan, ook al zijn die menschen met hooge waardigheden bekleed en tot hoogere heiligheid geroepen. Maar de geschiedenis bewijst, dat de meeste pausen en bisschoppen niet verzuimd hebben, maatregelen daartegen te nemen. De Kerk heeft hare taak

niet verwaarloosd, de misbruiken niet stilzwijgend laten voortwoekeren, maar dikwijls en krachtig hare stem daartegen verheven.

Maar helaas, de stem des pausen werd, toen de misbruiken erger begonnen te worden, te weinig geëerbiedigd. Reeds zagen wij, hoe FILIPS *de Schoone* die stem bij BONIFACIUS VIII miskend had. De vorsten, die den troon des pausen hadden moeten schragen, deinsden uit staatsbelang en heerschzucht zelfs voor geene kerkscheuring terug, (concilie van *Basel*). Het verblijf der pausen te *Avignon* had het gezag van den H. Stoel verzwakt, en de groote kerkscheuring van het Westen het onheil nog vergroot. De eenheid des Geloofs was wel is waar onaangeroerd gebleven; maar de geest van verzet, die weldra door den geest van ontkenning zou worden gevolgd, was steeds dieper doorgedrongen. Koningen en keizers ijverden niet alleen niet tegen misbruiken, waarbij zij baat meenden te vinden, maar werkten ze zelfs in de hand.

Zoo woekerde het kwaad voort. De maatregelen, door de Pausen JULIUS II en LEO X op het concilie van *Lateranen* (1512—1517) tegen de misbruiken onder de geestelijken genomen, wekten gemor. [1]) De bepalingen, door de bisschoppen gemaakt, werden niet of slechts noode opgevolgd, en het handhaven der kerkelijke tucht tegenover kwaadwilligen was dikwijls oorzaak van openlijke verdeeldheid. Bovendien verzuimden de vijanden der Kerk niet, om de Pausen SIXTUS IV, ALEXANDER VI en JULIUS II, al waren dezen als mensch en vorst niet onberispelijk, door een weefsel van overdrijvingen, onwaarheden en afschuwelijken laster in het hatelijkst daglicht te stellen; en van de pausen ging het over op het pausdom.

Welke waren die misbruiken?

Bij den toenemenden bloei der letterkunde op de universiteiten, die de vroegere kloosterscholen langzamerhand verdrongen, werd voor de kweekelingen van het heiligdom meer gelet op de studie, dan op de vorming des harten, en

---

[1]) Vgl. Audin, Histoire de Léon X, Louvain, 1846. — Wensing, a. w. XVIII, bl. 72 vlg.

alzoo meer op geleerdheid, dan op priesterlijke deugd. Geleerdheid zonder deugd is niet alleen voor de belangen der Kerk, maar ook voor die der burgerlijke maatschappij, gevaarlijk en schadelijk: de grondslag aller ware geleerdheid is de beoefening der deugd.

Weldra deden zich de gevolgen dier gevaarlijke richting gevoelen. Er onstond onder die geleerden zulk een geestdrift, en alras zulk eene overdreven vereering van de oude kunst en wetenschap des vroegeren heidendoms, dat het heidensch beginsel, hetwelk gedurende den loop der middeleeuwen nooit de zegepraal op het christelijk beginsel had weggedragen, thans overheerschend werd, alle geesten onder zijn invloed bracht en medesleepte op een weg, die naar het heidendom terugvoerde. De *Renaissance* en hare overdrijving, het *Humanisme* genoemd, vonden al zeer spoedig niets anders schoon, niets anders beschaafd en vereerenswaard, dan wat geheel en al den ouden Griekschen of Romeinschen vorm bezat. De wetenschappelijke methode, die tot nu toe bij de studie had voorgezeten en bekend is onder den naam van *Scholastiek*, werd als middeleeuwsch product veracht en als onwetenschappelijk afgekeurd. [1]) — Van de kunst en ongewijde wetenschap sloeg die nieuwe richting over op de christelijke wijsbegeerte en Godgeleerdheid, en gaf het aanzijn aan het *Rationalisme*, hetwelk in volstrekte tegenspraak is met het wezen der katholieke Kerk. De waarheden des H. Geloofs werden niet meer beschouwd als openbaringen Gods, aan welke de menschelijke geest zich heeft te onderwerpen; maar de zaak werd omgekeerd: het Geloof werd onderworpen aan de rede, en wat de rede te boven ging, werd als geloofswaarheid eenvoudig verworpen. Een vruchtbare akker werd aldus bereid voor allerlei dwaalleer; en de ketterijen, die in de zestiende eeuw in menigte ontstonden, vonden haren eersten grond in de overdrijving der renaissance, in humanisme en rationalisme. Een eersten kampvechter dezer richting vinden wij in den straks te vermelden ERASMUS.

---

[1]) Vgl. Godefroid Kurth, De Kerk van Christus bij de keerpunten der geschiedenis, Sittard, 1902, bl. 118—154.

Het schandelijk streven der vorsten, om hunnen onwettigen kinderen door kerkelijke waardigheden en de daaraan verbonden inkomsten een goed bestaan te verschaffen, is ons reeds bekend. Bij den aanvang der zestiende eeuw had de hooge adel schier alle hooge geestelijke bedieningen in bezit. Niet zelden stonden onwaardige overheden aan het hoofd; de bediening, aan hun ambt verbonden, werd verwaarloosd of slecht uitgeoefend. De mindere geestelijken, door het voorbeeld der hoogere misleid, verzuimden hunnen plicht. Het kon niet anders, of dit verzuim had slecht of gebrekkig volksonderricht ten gevolge, en daaruit ontstond weder onwetendheid en zedenbederf. Droevige voorbeelden van echtbreuk, familietwisten, uit het misbruik van geheime huwelijken ontstaan, verergerden den toestand onder het volk.

De rijkdommen der kloosters gaven hier en daar, bij het verslappen der kerkelijke tucht, aanleiding tot eene levenswijze, geheel met den kloosterlijken geest in strijd, en zooals de overheden voorgingen, volgden de minderen.

Buitendien was het aantal priesters buitensporig groot. [1]) De rijke inkomsten deden velen het heilig priesterschap aanvaarden zonder roeping, en het misbruik, dat één persoon meerdere beneficiën tegelijk bezat, werkte de wanorde in de hand. [2])

Niemand echter zal zoo dwaas zijn, om te meenen, dat, bij zooveel onheil, geen ware deugd meer was te vinden. Er waren nog overal vele voortreffelijke bisschoppen, vele deugdzame en geleerde priesters, uitmuntende kloosters, waar de godsdienstige, echt religieuse geest krachtig bleef voortleven, en ontelbare godvruchtige leeken. Uit het vervolg der geschiedenis zal overduidelijk blijken, hoevele helden van waar Geloof en reine deugd de Kerk in die dagen heeft voortgebracht, en hoe zij onvermoeid alle pogingen in het werk bleef stellen, om den toestand te verbeteren.

---

[1]) Vgl. Dr. G. Brom, Naamlijst (met tabellen en inleiding) der Priesters, die in het Bisd. v. Utrecht gewijd zijn van 1505—1518. (Archief, XXIV, bl. 1 vlg. vooral bl. 71).

[2]) S. Muller Fz., Schetsen uit de Middeleeuwen, bl. 300. — Bullar. Traject. II, Introd. pag. LV—LVII.

Toen, in die dagen, werd de geestelijkheid nog vrij algemeen beschouwd als de mond des volks tot God en als de mond Gods tot het volk.

Maar haar gezag en invloed verminderden door die misbruiken; de achting ging langzamerhand verloren, en allerwegen werd behoefte gevoeld aan eene doortastende hervorming in de kerkelijke tucht. [1])

Zoo was de algemeene toestand der Kerk in het tijdperk, hetwelk wij nu beschrijven, en de gebreken die overal bestonden, vertoonden zich ook in het Bisdom van *Utrecht.*

Ten einde de heerschende misbruiken tegen te gaan, liet graaf FILIPS *van Bourgondië* door den bisschop van *Atrecht,* JOANNES GODEFRIDI, reeds in 1448 aan Paus NICOLAUS V verzoeken, om de Bourgondische gewesten onder zijne bijzondere hoede te nemen. De Paus zond als zijn gezant den reeds gemelden NICOLAUS DE CUSA, die merkwaardig veel gearbeid heeft, om de kerkelijke tucht in de kloosters te verbeteren. NICOLAUS DE CUSA was te *Cues* aan de *Moezel* geboren, doch had zijne wetenschappelijke opleiding in *Deventer* bij de Broeders van het gemeene leven genoten. Den 28n December 1448 was hij tot kardinaal verheven. Niet slechts om zijne hooge geleerdheid en zijn uitmuntend beleid, maar ook om zijne deugd en innige godsvrucht, gepaard aan onvermoeiden ijver voor het goede, was hij bij uitnemendheid geschikt voor zijne moeielijke taak. Zijne welsprekendheid ontwikkelde zich in leerredenen, welke hij te *Keulen, Utrecht* en op andere plaatsen hield. Waar het noodig was, schroomde hij niet een strenge berisper en onverzettelijke tuchtmeester te wezen. Hoewel het pauselijk gezag hem aanzien en macht verleende, was echter zijne taak niet gemakkelijk in een tijd, toen de twisten over den bisschoppelijken zetel een groot deel der geestelijken en leeken bezig hielden. De beroeringen der Utrechtsche Kerk heeft hij met wijze hand geheeld, en in de algemeene hulde, welke

---

[1]) Over de oorzaken der hervorming vergelijke men: Bossuet, Histoire des variations des Eglises protestantes. — J. Janssen, Geschichte des Deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters. — Wensing, a. w. — Nuyens VII, bl. 86 vlg.

de Nederlanders aan dezen pauselijken gezant brachten, vond hij eene zoete belooning voor zijn moeielijken arbeid. Talrijke kloosters, in ons vaderland en daarbuiten, heeft hij in naam des pausen bezocht, hunne regels nagezien, en zooveel hij kon de trouwe naleving der kloosterlijke plichten bevorderd. Niet zonder veel nut in ons vaderland gesticht, veel verbeterd en de goede orde aanmerkelijk hersteld te hebben, verliet NICOLAUS DE CUSA deze gewesten. [1])

Ook de Dominikaner-orde, welke evenzeer den druk onderging dier rampvolle tijden van schisma in de Kerk en verslapping van den goeden geest, had in ons vaderland een krachtigen hervormer gevonden in den eerbiedwaardigen RAYMUNDUS *van Capua,* een man, die door allerlei deugden heerlijk uitschitterde. Met heiligen ijver bezocht hij de Nederlandsche kloosters en wist hij mannen te vormen naar zijn geest. Ook KOENRAAD *van Pruisen,* van dienzelfden geest bezield, kwam, na in *Duitschland* de tucht in vele kloosters verbeterd te hebben, naar *Holland,* om ook hier zijne beste krachten aan het herstel der kerkelijke tucht te wijden. En hoe ook in andere reguliere orden een nieuwe geest van waar godsdienstig leven werd opgewekt, vooral onder den invloed van het Windesheimsche kapittel, hebben wij reeds opgemerkt, en evenzeer, hoe de Utrechtsche bisschoppen maar zelden ontbroken hebben, om hunne taak naar plicht en geweten te volbrengen in het visiteeren der kloosters, het verbeteren van verkeerdheden en het bevorderen van het goede.

§ VI. BEGIN DER HERVORMING. — ERASMUS, LUTHER.

De toestand der Kerk in het begin der zestiende eeuw laat zich in het kort aldus beschrijven. De katholieke Kerk

---

[1]) Over Nicolaus de Cusa zie men: Swalue, De kard. Nic. de Cusa en zijne werkzaamheid als pausel. legaat in Nederl. (Archief v. kerkel. gesch. uitg. d. Kist en Royaards, IX, bl. 3 vlg.). — Studien op Godsd. wetensch. en letterk. gebied, Jaarg. XV, afl. 8, bl. 221 vlg. — Moll II, 1e st., bl. 404 vlg., II, 2e st., bl. 184, 200, 223, 226. — Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr. XVIII, bl. 107. — Pool, Frederik v. Heilo, Amsterdam, 1866, bl. 156 vlg.

was, gelijk nu nog, even zuiver in de leer des Geloofs, door CHRISTUS ons verkondigd, als van den beginne af; maar er waren misbruiken onder de geestelijken, onder de vorsten en onder de leeken; en, gelijk altijd pleegt te geschieden, de misbruiken vielen scherper in het oog dan het onberekenbare goede. Het wangedrag van eenigen deed de achting voor allen verminderen en verliezen. De gemoederen raakten in gisting, en algemeen was het verlangen naar eene hervorming in de kerkelijke tucht.

Zoo was het in *Duitschland,* zoo ook in ons vaderland. Droevig voorzeker is het feit, dat de achting, welke de geestelijkheid nog genoot, ontzettend geleden heeft door toedoen van een Nederlander, die de groote gaven, hem door God geschonken, misbruikt heeft, om de Kerk van CHRISTUS eene onherstelbare schade te berokkenen, en die helaas de voorlooper van LUTHER is geworden. Wij bedoelen ERASMUS. [1])

DESIDERIUS ERASMUS werd in het jaar 1466 waarschijnlijk te *Rotterdam,* misschien te *Gouda* of te *Zevenbergen* geboren [2]). Zijn eigenlijke naam is GERRIT GERRITSZOON, welken hij, naar de gewoonte van dien tijd, in Latijn (Desiderius) en Grieksch (Erasmus) vertaalde. Hij was de onechte zoon van GERRIT ELIAS van *Gouda* en ELISABETH PIETERSDOCHTER ROGER, dochter van een geneesheer te *Zevenbergen.* Wijl de familie zijns vaders zich sterk tegen het voorgenomen huwelijk verzette, nam GERRIT ELIAS de wijk naar *Rome,* waar hij het valsche bericht ontving, dat ELISABETH overleden was, en achtte zich — een zeer weinig bemoedigend teeken des tijds — ondanks het gebeurde, niet onwaardig, om in den geestelijken stand te worden opgenomen. Na eenigen tijd keerde hij naar het vaderland terug en vond niet slechts ELISABETH, maar ook den hem geboren zoon.

---

1) Zie over Erasmus: J. Janssen, a. w. II, ss. 5-22. — J. Scheltema, Geschied- en letterk. Mengelwerk, I, bl. 59 vlg. — H. J. Allard, Een portret van Erasmus (Studiën op Godsd. wetensch. en letterk. gebied, Jaarg. XIV, afl. 6, bl. 1 vlg.).

2) Vorstman, De geboorteplaats van Erasmus (Archief v. kerkel. gesch. v. Kist en Royaards, XVI, bl. 233.).

Als knaap van vijf jaren ging ERASMUS reeds ter school te *Gouda,* later te *Utrecht,* waar hij koorknaap in den *Dom* werd, en nog later te *Deventer,* waar hij door beroemde leeraren als ALEXANDER HEGIUS, JOANNES SINTHEIM, ook *van Delden* genoemd, in de wetenschap der oude letteren werd onderwezen, en ook de aandacht trok van ROELOF HUIJSMAN, meer bekend onder den naam van RUDOLF AGRICOLA, die, tot den kring van den humanist WESSEL GANSFORT behoorende, evenals deze meermalen de leer der Kerk bestreed. Op dertienjarigen leeftijd verloor hij zijne beide ouders en viel nu in de handen van hebzuchtige voogden. In 1486 ging hij in het klooster der Reguliere kannnniken, *Emmaus* genaamd, in het land van *Stein,* nabij *Gouda,* en legde er twee jaren later de kloosterbeloften af.

Met onvermoeiden ijver zette hij zijne studie der klassieke en kerkelijke schrijvers voort, doch verliet in 1491 het klooster en aanvaardde de betrekking van geheimschrijver bij den bisschop van *Kamerijk,* HENRICUS *van Bergen.* In 1508 zien wij hem de universiteit van *Parijs* bezoeken, en later ontmoeten wij hem op reis naar *Engeland,* waar hij nauwe vriendschap sloot met den godvruchtigen THOMAS MORUS, den beroemden kanselier van HENDRIK VIII. Ook bezocht hij *Italië* en verwierf te *Turijn* den graad van doctor in de Godgeleerdheid. In 1514 keerde hij naar *Nederland* terug, vestigde zich later te *Basel* en overleed daar den 12ⁿ Juli 1536.

ERASMUS heeft zijn grootsten roem verworven door zijne verbazende geleerdheid en ongemeene kennis der oude talen. De meest verscheidene richtingen der letterkunde vereenigde hij in zich als in een brandpunt, waardoor hij zich meester van alle maakte. Doch in zijne werken heerscht eene zekere oppervlakkigheid en gemis aan diepte van zin en gedachte, en vertoonen zich duidelijk de gevaarlijke gevolgen van het meergemelde humanisme. Over godsdienstige zaken sprekende, mist hij kracht en levendigheid van Geloof, scherpte van geest en bovenal het christelijk gevoel en hooger bewustzijn, dat de reine ziel verheft en veredelt en losmaakt van het aardsche, om

het hemelsche te beschouwen. Zijne godsdienstige werken zijn geleerd, maar koud van gevoel.

Doch niet minder heeft ERASMUS zich naam gemaakt door den vinnigen strijd, welken hij gevoerd heeft met de scholastieken (leervorm der middeleeuwsche Godgeleerdheid) en later met LUTHER.

Volstrekt niet bezield met den geest, welke eenen dienaar der Kerk moet bezielen, spotte hij, ofschoon zelf het geestelijk kleed dragend, met de geestelijkheid van zijn tijd en schilderde alles met de donkerste kleuren. Vooral op de bedelorden had hij het gemunt. Hoeveel er ook te prijzen viel, had hij slechts een open oog voor de verkeerdheden en gebreken der monniken. Hij spotte niet slechts met hetgeen bespotting verdiende; maar, om de verkeerdheden van enkelen, wierp hij eene smet op het gansche kloosterleven. [1])

Om zijn eigen wegloopen uit het klooster te rechtvaardigen, bediende hij zich van hetzelfde verachtelijk middel. In zijne »Samenspraken« (Colloquia) en in zijn berucht hekeldicht: »Lof der zotheid« geeselde hij met scherpen en bitteren spot alwie het kloosterkleed droegen. [2]) Geheel ingenomen met zichzelven en vol ijdelheid, was hij slechts te vinden voor wat met zijne zienswijze overeen kwam; voor het hooger geestelijk leven was hij niet vatbaar.

Door dien bitteren spot — een gemakkelijk, maar dikwijls gruwzaam wapen — heeft hij veel kwaad gesticht, den geest des volks tegen de geestelijken en vooral tegen de kloosterlingen ingenomen, veel afgebroken, weinig of niets opgebouwd; en zoo is hij, hoewel het niet in zijne bedoeling zal gelegen hebben, een krachtige voorlooper der hervorming geweest.

Reeds vroeg werd het opgemerkt, dat ERASMUS, of-

---

[1]) Vgl. Fruin, Erasmiana in Nijhoff's Bijdragen v. vad. geschied. en oudheidkunde, nieuwe serie, X, bl. 114.

[2]) H. J. Allard, a. w. bl. 34 vlg. — Lof der Zotheid (Moriae Encomium) is een bijtend hekeldicht, waarin de verpersoonlijkte zotheid de omgekeerde waarheid verkondigt en juist datgene prijst, wat het meest te laken is. Eene vertaling in het Hollandsch bestaat van P. G. Witsen Geysbeek, Amsterdam, 1828.

schoon priester, bijna nooit de H. Mis las, haar zelden hoorde, zijn brevier niet bad, en het gebod van vasten en onthouding als een ondraaglijk juk beschouwde. Ofschoon hij niet van de katholieke Kerk is afgevallen, was toch zijne leer alles behalve rechtzinnig. Nog vóór LUTHER trok hij de hiërarchische instelling der Kerk en het primaat des pausen in twijfel, en drukte zich over meer andere leerstukken des Geloofs dubbelzinnig uit. Voor het misbruiken der H. Schrift, ten gevolge van het »vrije onderzoek«, legde hij den eersten grondslag, en strooide in overvloed het zaad van het humanisme en rationalisme uit, waaruit de latere ontkenning der katholieke beginselen is voortgesproten. De Godgeleerde Faculteit der *Sorbonne* te *Parijs* heeft dan ook den 17^{n} December 1527 niet alleen vele stellingen van ERASMUS veroordeeld, maar ook hemzelven, om zijn verzet tegen de leer der Kerk, met LUTHER en de meest bekende dwaalleeraars van vroeger dagen gelijkgesteld.

Toch was hij nimmer een volgeling van LUTHER. Integendeel; hij was te wereldsch en te trotsch, om zich met hart en ziel aan de Kerk te onderwerpen, maar tevens te scherpzinnig en te ervaren in de H. Schrift en Kerkvaders, om LUTHER te volgen. Er ontstond zelfs een vinnige haat tusschen beiden, welke zich lucht gaf in de scherpste en meest onkiesche woorden van LUTHER, en in de onverbiddelijke logica, fijne scherts, bitteren spot en felle striemen in den meest gekuischten stijl van ERASMUS. Schijnbaar de ketterij van LUTHER tegenwerkend en zijne vrienden ervoor waarschuwend, bereidde hij evenwel den hervormers een gemakkelijken weg. Bekend is het spreekwoord: »ERASMUS heeft het ei gelegd en LUTHER heeft het uitgebroeid." [1])

Te midden van de algemeene en immer stijgende ontevredenheid; bij het klimmend verzet tegen het geestelijk

---

[1]) De vraag, of Erasmus katholiek gestorven is, wordt bevestigend beantwoord door H. J. Allard, Het sterfbed van Erasmus, (Jaarb. van Alberdingk Thijm, 1883, bl. 264 vlg.)

gezag en de verzwakking des Geloofs onder het volk, geraakte LUTHER, te *Eisleben* in *Saksen* den 10n November 1483 geboren,[1]) in fellen strijd met JOHANN TETZEL, een Dominikaner kloosterling, over de katholieke leer der aflaten (1517).[2]) Hevig bestreden, maar hartstochtelijk zich verwerend, verviel hij in tallooze afdwalingen van de katholieke leer en eindigde met formeelen afval.

Het ligt geheel buiten ons bestek, om den oorsprong en het wezen van dien strijd en de dwaling van LUTHER'S leer aan te toonen. Genoeg zij het, in het kort het grondbeginsel zijner leer weer te geven.

De leerstellige grondslag van LUTHER'S hervorming was: de rechtvaardigmaking door het Geloof alleen en ontkenning van de kracht der goede werken.

Daarmede tastte LUTHER het katholicisme in zijn levensbeginsel aan. Het gezag der Kerk werd verworpen, en daarvoor in de plaats gesteld het gezag van ieder individu, m. a. w. „het vrije onderzoek" in zake des Geloofs. Uit de leer: „Geloof alleen maakt zalig" volgde de afschaffing van het onbloedig offer der H. Mis, van het Priesterschap, van de H.H. Sacramenten, van de vereering en aanroeping der Heiligen. Uit de „ontkenning van de kracht der goede werken" volgde opheffing van de geestelijke geloften, van het kloosterleven en van het celibaat. Het bestier der kerkelijke zaken werd in handen gesteld der wereldlijke vorsten, en tegenover de kerkelijke *leer* werd ieder vrij verklaard.

Eenieder zal gemakkelijk begrijpen, dat een welsprekend en hartstochtelijk man, als LUTHER, bij die algemeene gisting tegen het kerkelijk gezag, eene dwaalleer, die bovenmate de hartstochten vleide, met groot gevolg verspreiden

---

[1]) Vgl. Janssen, a. w. III. — Audin, Histoire de M. Luther, Louvain, 1845. — J. Alzog, Universal Kirche-Gesch. II, ss. 258 vlg. — Wensing, XVIII, bl. 146 vlg. — Nuyens, VII, bl. 94 vlg. — W. Wilde, Eene noodlottige traditie, (Studiën op Godsd., wetensch. en letterk. gebied, Jaarg. XV, bl. 280 vlg.) waar de studie over Luther besproken wordt van Dr. Döllinger in diens werk: Die Reformation, Arnh. 1853, — A. H. W. Kaag, Maarten Luther door Maarten Luther beschreven, Alkmaar, 1887.

[2]) Dr. N. Paulus, Johann Tetzel, Freiburg, 1899. — G. A. Meijer, Johann Tetzel, Aflaatprediker en Inquisiteur, Utr. 1885.

kon. Maar onbegrijpelijk is het voorzeker, waarom LUTHER, in plaats van de gebreken te hervormen, overging tot formeelen afval van de Kerk, en tot geheele verandering in de *leer;* zoodat niet eene verbeterde kerktucht, maar eene geheel nieuwe geloofsleer ontstond. Nog onbegrijpelijker is het, dat door onze protestanten deze afval als onvermijdelijk, ja zelfs noodzakelijk wordt voorgesteld. Hervormen was het werk van LUTHER niet; het was een afbreken van de oude en het stichten van eene nieuwe kerk. Het eenige, wat verlangd werd, was herziening der tucht; — maar was deze niet sinds lang de voortdurende zorg der pausen? Men had slechts de besluiten van het Lateraansch concilie uit te voeren, allengs uit te breiden en op het bestaande goede verder voort te bouwen; men had slechts den geest des Geloofs aan te wakkeren, om met de pogingen der Kerk mede te werken; — en de H. Kerk zou in de zestiende eeuw, evenals in de eerste eeuwen, weder het aanschijn der aarde vernieuwd en een beteren tijd voortgebracht hebben.

Reeds lang vóór LUTHER derhalve was door de H. Kerk op die hervorming aangedrongen. Heilige mannen, zooals de H. PETRUS DAMIANUS, de H. GREGORIUS VII, de H. BERNARDUS, hadden tegen de misbruiken hunne stem verheven; en in ons land treft men niet enkel onder de bisschoppen en pauselijke afgezanten, maar ook onder de lagere geestelijkheid mannen aan, die al hunne krachten aan die hervorming wijdden. HENDRIK LOEDER, prior van *Frenswegen,* schreef aan de leden zijner orde een brief, om hen te vermanen den kloosterregel stipt te onderhouden. JAN VAN KEMPEN, prior bij *Haarlem*, verbeterde de misbruiken, welke in de onder zijn bestuur staande kloosters waren binnengeslopen, en overal elders werd met lofwaardigen ijver voor het goede gestreden.

Maar aan de Kerk werd geen tijd tot vreedzame ontwikkeling gelaten. Een plotselinge, geweldige storm werd opgezweept; een storm, die neersloeg en verpletterde, en de rots der Kerk op haren hechten grondslag schudden deed. Die storm was te heviger, omdat zij van kerkelijk op staatkundig gebied oversloeg en allerwegen het bestaand

en wettig gezag bedreigde. De wereldlijke vorsten wisten echter de staatkundige beroeringen te bedwingen, en velen hunner vonden in den kerkelijken strijd een handig middel, om hun gezag boven Kerk en paus te verheffen en zich met de kerkelijke goederen te verrijken. De omwenteling der hervorming verbrak de bestaande orde der maatschappij, ontwrichtte de eenheid en rukte het verband los tusschen Kerk en Staat. [1])

In *Duitschland* maakte de leer van LUTHER snelle en verbazende vorderingen. De haat van velen tegen de geestelijken; het streven der vorsten om, het zwaard in de vuist, hun macht en rijkdom ten koste van kerken en kloosters te vergrooten; de nieuwe leer zelve, die een veel gemakkelijker levensweg beloofde; bovenal het misbruik van de drukpers in den dienst van laster en bespotting; dit alles was wel geschikt, om in die woelige tijden vele volgelingen onder de menigte te vinden. Voegen wij hier nog bij, dat, naast LUTHER, weldra meerderen zich als hervormers opwierpen (KALVIJN, ZWINGLI, OECOLAMPADIUS, MELCHIOR HOFFMANN, MENNO SIMONSZ, enz.), die allen met nieuwe leerstukken op het tooneel verschenen en elkander hevig bestreden; — dan kunnen wij begrijpen, welke namelooze verwarring in de geesten, en welke wanorde in de burgerlijke toestanden toen geheerscht moeten hebben.

Wij zullen in den loop der geschiedenis meerdere hervormers ontmoeten. Doch LUTHER was de eerste, die duizenden en duizenden van de Moederkerk afscheurde en haar eene wonde toebracht, welke nog niet genezen is.

LUTHER stierf te *Eisleben* den 18ⁿ Februari 1546.

Eerst later, toen in *Duitschland* de hervorming voor een groot deel reeds was gevestigd, verscheen zij in ons vaderland.

§ VII. DE LAATSTE BISSCHOPPEN VAN UTRECHT.

De ondergang der tijdelijke macht van den bisschop had voor de katholieke Kerk in deze gewesten onder menig

[1]) Dr. W. J. F. Nuyens, Gesch. der Nederl. Beroerten in de zestiende eeuw, Amsterdam, 1865, I, 1e deel, bl. 101.

opzicht heillooze gevolgen. Niet alleen werden de bezittingen van het Bisdom van nu af geheel door de keizerlijke regeering in beslag genomen, maar ook vele bloeiende abdijen en kloosters raakten het beheer over hunne bezittingen kwijt en hielden op, het toevluchtsoord der armen te zijn. Ofschoon aan den bisschop de geestelijke macht vrij en onbeperkt was overgelaten, werd toch de uitvoering van die macht op velerlei wijzen bestookt en gehinderd, zoodat er klachten werden ingediend bij den paus, die daarvan den 8^d^ Mei 1531 aan den keizer kennis gaf, met verzoek het onrecht te doen ophouden. [1]) Het verzet tegen de geestelijke macht, door de geruchten van LUTHER'S leer en opstand in *Duitschland* voortdurend toenemend, dwong de priesters meermalen de hulp der wereldlijke macht in te roepen, en het gewone gevolg der verleende hulp was steeds vermindering van invloed.

Bij dezen toestand van immer verminderend aanzien was het uiterst moeielijk een bekwaam man te vinden, die, na HENDRIK VAN BEIJEREN, het geestelijk opperbestuur aanvaarden kon. KAREL V en Paus CLEMENS VII vóorzagen hierin door de benoeming van WILLEM VAN ENCKEVOORT, dien wij reeds leerden kennen.

Te *Mierlo* in *Brabant* geboren, was WILLEM VAN ENCKEVOORT eerst kanunnik van *Antwerpen*, daarna Datarius aan het hof van Paus ADRIAAN VI, van wien hij ook het bisdom *Tortosa* ontving, en hij werd weinig dagen voor den dood des Pausen in het collegie der kardinalen opgenomen. Vervolgens werd hij proost van *Oudmunster*, en na den afstand van HENDRIK VAN BEIJEREN tot Bisschop van *Utrecht* aangesteld. [2]) Van zijne regeering kan slechts weinig worden gemeld. Zelf kwam hij niet naar *Utrecht*, doch zond een zaakgelastigde, om bezit van den zetel te nemen. Het bestuur des Bisdoms droeg hij op aan JACOB UTENENG, deken van *St. Pieter* en later pastoor te *Alkmaar*, en aan HERMAN LETHMATE, deken van *St. Marie*

---

[1]) Bat. S. II, bl. 588.

[2]) Batavia S. II, bl. 599 vlg. — Drakenborch, bl. 107. — Jac. Vrancken, Over de Van Enckevoort's, Roermond, 1898.

als vicaris [1]), terwijl LAURENS HARTOG, Bisschop van *Hebron*, zijn wijbisschop in *Utrecht* was. Kortstondig was zijne regeering, wijl hij reeds in 1534 te *Rome* overleed. [2]) Hij werd in dezelfde kerk begraven, waarin hij het lichaam van den eenigen Nederlandschen Paus had doen overvoeren.

Wijl WILLEM VAN ENCKEVOORT te *Rome* overleden was, behoorde volgens het algemeen kerkelijk recht de benoeming van den nieuwen bisschop aan den pauselijken Stoel *(vacans in curia)*, maar bij de overdracht der tijdelijke macht was door Paus CLEMENS VII bepaald, dat de keizer een bijzonder voorrecht daaromtrent zou hebben, zoodat in ieder geval de benoeming door dezen kon geschieden, terwijl de kapittels dan den benoemden bisschop kerkrechtelijk zouden kiezen. Eenieder echter begrijpt, dat deze verkiezing niet anders kon zijn dan een plechtig berusten in den wil des keizers.

Zoodra de tijding van den dood van Bisschop WILLEM bekend was, benoemde KAREL V tot zijnen opvolger GEORGE VAN EGMOND, zoon van JAN *van Egmond* en oom van den later beroemd geworden LAMORAAL *van Egmond*, die vervolgens door het algemeen kapittel met eenparige stemmen wettig gekozen en door Paus PAULUS III bevestigd werd. [3])

Met groot gevolg van vorsten en edelen deed GEORGE VAN EGMOND zijne intrede in *Utrecht*, en hij toonde zich het hooge ambt, waartoe hij verheven was, volkomen waardig. Hij bestuurde zijn Bisdom in ongestoorden vrede en had, nu KAREL V het tijdelijk bewind voerde, met geen buitenlandsche vijandelijkheden te kampen; zoodat hij in staat was met alle kracht het geestelijk welzijn zijner onderhoorigen te behartigen en voor den luister van Gods huis te ijveren. Hij was gewoon de bisschoppelijke bedieningen

---

[1]) Archief, XXIV, bl. 218. — Batavia S. II, bl. 653.

[2]) Suffridi Petri continuat. ad res Ultraj. post chron. W. Hedae, pag. 1, noemt het jaar 1536. — Zie Archief v. kerkel. gesch. van Kist en Rooyaards, IX, bl. 119. — Drakenborch, bl. 107.

[3]) Over George van Egmond vergelijke men Batavia S. II, bl. 605. — Zie ook Suffridus Petri ad Hedam, pag. 1. — Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr. XXIII, bl. 169, 170.

in eigen persoon te vervullen en strekte ook door zijn bijzonderen levenswandel anderen ten voorbeeld. Ernstige pogingen om de kerkelijke tucht te verbeteren, om godsvrucht, zedelijkheid en grondig onderricht bij het volk te bevorderen en om het binnensluipen van de in *Duitschland* reeds heerschende hervorming te beletten, waren zijne aanhoudende zorg. Persoonlijk overtuigde hij zich van de volbrachte studie en het goed gedrag van hen, die zich voor de heilige wijdingen aanmeldden, en diende die wijdingen zelf toe. Met geestdrift waakte hij voor de belangen der Kerk tegen de hervormingsgezinden, en meermalen moesten deze de kracht van zijn bestuur ondervinden. Van KAREL V verkreeg hij de volmacht, dat de geestelijken zijner jurisdictie zich niet voor de keizerlijke, maar voor zijne geestelijke rechtbank zouden te verantwoorden hebben, zoo zij van ketterij verdacht werden. In 1545 bezocht hij met de landvoogdes MARIA *Friesland*, waar de ongebondenheid der zeden en de dwaalleer reeds veel veld gewonnen hadden, en zond er in 1553 zijn vicaris HERMAN LETHMATE en FRANCISCUS SONNIUS als bisschoppelijke Inquisiteurs heen, terwijl later WILHELMUS LINDANUS die betrekking daar vervulde. [1]) Sterk ijverde hij tegen de ontucht bij geestelijken en leeken. Om zelfs den schijn van kwaad te vermijden en geen gelegenheid te bieden tot kwade vermoedens, verbood hij den priesters, vrouwen bij zich in huis te hebben, wier gedrag en goede naam niet rein en vlekkeloos waren. Bovenal trok hij ten velde tegen het heerschend misbruik der geheime huwelijken, dat hand over hand toenam en door sommige onwaardige priesters uit winstbejag bevorderd, althans niet onderdrukt werd. De gevolgen dier geheime huwelijken waren allerbedroevendst. Kinderen zonder toestemming der ouders, reeds gehuwde lieden, die hunne echtgenooten verlaten hadden, ontrouwe kloosterlingen en priesters, nabestaanden in de verboden graden sloten in het geheim een altijd ongeoorloofd en dikwijls ongeldig huwelijk, en ontzettend waren de erger-

---

[1]) Dr. A. H. L. Hensen, Eene Inquisitie-reis door Friesland (Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utr., dl. XXIV, bl. 215 vlg.).

nissen en familietwisten, welke daaruit voortsproten. Reeds zagen wij, dat in 1301, 1318 en 1347 de Bisschoppen GUIDO, FREDERIK VAN ZYRIK en JAN VAN ARKEL synodale brieven hadden uitgevaardigd, om met bedreiging van zware kerkelijke straffen zulke huwelijken tegen te gaan, maar deze hadden evenmin gebaat als de bemoeiingen der stedelijke regeeringen en andere machten, die, hoewel zij daartoe geen recht hadden, zich daarbij toch lieten gelden. [1]) Een streng verbod werd weder in 1535 door GEORGE VAN EGMOND gegeven, en voor de overtreders eene hooge geldboete ten bate der armen bepaald. — Ook gaf hij voorzichtige voorschriften betreffende de bedelmonniken, verbood het het bouwen van nieuwe kloosters zonder verlof en bepaalde, dat de kloosterlingen slechts met zijne bijzondere toestemming aalmoezen mochten inzamelen en zich dan houden moesten aan den tijd, welke hun daartoe was toegestaan. Groot toch was de overlast, welke den geloovigen werd aangedaan door velen, die zich voor kloosterlingen uitgaven of eene aalmoes vroegen op eene wijze, welke met de vrijwillige liefdadigheid niet was overeen te brengen.

Allergunstigst is de lof over zijne persoonlijke deugden en godsvrucht, en al zijne daden komen met dien lof overeen. IJverig was hij in het gebed, streng in levenswijze, goed en mild voor de armen. Hij verhief de devotie tot de heilige Moeder des Heeren door den feestdag van MARIA'S opdracht (21 November) verplichtend te stellen, gaf aan de geestelijkheid van *Amsterdam* verlof, om bij de plechtige processie van het H. Mirakel hun kerkelijk officie te verwisselen met dat van het Allerheiligste Sacrament, en stichtte, om de godsvrucht tot het aanbiddelijk Sacrament te vermeerderen, eene fundatie van eene maandelijksche H. Mis in den *Dom*, waarvan de oorkonde is bewaard gebleven, welke nog getuigt van zijn levendig Geloof [2]). In *Haarlem* schonk hij aan de *St. Bavokerk* het groote glas-

---

[1]) Moll II, 4e st., bl. 14—15.

[2]) Batavia S. II, bl. 629. — A. van Rooijen, George v. Egmond's oorkonde in den Utr. Dom, (Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr, dl. XXVI, bl 97 vlg.).

raam van den westergevel [1]), en aan de kerk van den H. JOANNES *den Dooper* te *Gouda* het eerste der beroemde geschilderde ramen, den doop des Heeren voorstellende.

Met kracht handhaafde hij de bisschoppelijke rechten. Zoo gaf hij bevel, dat niemand zich de visitatie zou aanmatigen van die kloosters, welke aan de bisschoppelijke jurisdictie waren onderworpen, zonder een bijzonder en uitdrukkelijk verlof van den bisschop van *Utrecht*, en dat niemand het bestuur eener parochiekerk van meer dan honderd communicanten op zich zou nemen, als hij niet door den bisschop tot vicaris was aangesteld. [2]) Hij riep de hulp in van keizer KAREL V, om den bisschop van *Utrecht*, de proosten en aartsdiakens, dekens, abten, abdissen, prelaten en anderen, die het recht hadden sommige kerkelijke bedieningen en goederen te vergeven, wanneer deze in bepaalde maanden kwamen open te vallen, te vrijwaren van onrecht en belemmering, welke zij, onder voorwendsel van indulten en privilegiën, door den H. Stoel aan den keizer verstrekt, voortdurend ondervonden. De keizer kwam hem daarin welwillend ter zijde, overeenkomstig den eed, dien hij bij de aanvaarding der tijdelijke macht gedaan had, om de rechten en voorrechten der geestelijkheid en burgers te verdedigen en te handhaven. [3])

Zeer merkwaardig en ten volle getuigend van den goeden geest des Geloofs, welke in die woelige dagen onder onze hoogere geestelijkheid nog heerschte, is het optreden van Bisschop GEORGE en de vijf Utrechtsche kapittels tegen den aartsbisschop van *Keulen*, HERMAN *van Wied*, die, met schennis zijner eeden en verloochening zijner hooge waardigheid, de hervorming in zijn aartsbisdom wilde invoeren. Het Keulsche domkapittel had tegen deze handelwijze des aartsbisschops bij den paus en den keizer appèl

---

[1]) J. J. Graaf, St. Bavokerk te Haarlem (Bijdr, v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, IV, bl 95.).

[2]) Men denke eraan, dat in de middeleeuwen de pastoors niet altijd resideerden in hunne parochie, maar dikwijls een anderen priester met de bediening belastten.

[3]) Zie de verschillende ordonnantiën en akten van George v. Egmond in Batavia S., l. c.

aangeteekend en verzocht van het Utrechtsche domkapittel adhesie. Aanstonds waren de kanunniken bereid, maar gaven eerst eerbiedig, doch met klem, den aartsbisschop te verstaan, dat hij geen nieuwigheden in geloofszaken moest invoeren zonder de goedkeuring zijner suffraganen te hebben ingewonnen. Ook GEORGE brandmerkte in krasse woorden het trouweloos bedrijf des aartsbisschops en verzekerde het domkapittel van *Keulen,* dat hij het, desnoods met goed en leven, trouw zou bijstaan in het handhaven van het katholiek Geloof. Toen echter HERMAN *van Wied* voor geene vermaning vatbaar bleek, gaven GEORGE en de vijf kapittels volle adhesie aan het Keulsche appèl en wendden aldus het onheil af, dat niet slechts het aartsbisdom, maar geheel de Keulsche kerk-provincie, dus ook *Utrecht,* boven het hoofd hing. (1545).[1])

Deze en meer dergelijke blijken van groote werkzaamheid doen ons zien, dat ook de laatste bisschop van *Utrecht* zijn oog naar alle zijden wendde, om over de geestelijke en tijdelijke belangen zijner kudde als een trouwe herder te waken. Had hij maar overal even trouwe en waakzame medewerkers gevonden!

Maar de beste pogingen van dezen verdienstelijken Bisschop vermochten niet den voortgang der hervorming te stuiten. Deze had reeds te diepen wortel geschoten en zich onder de geestelijken en leeken aanhangers verworven. Zij nam hand over hand toe, begon weldra een dreigend aanzien aan te nemen en verplichtte èn den keizer èn den Bisschop tot ernstige maatregelen.

Een dezer maatregelen was de splitsing van het aloude Bisdom van *Utrecht* in meerdere bisdommen, terwijl de zetel van ST. WILLIBRORD tot aartsbisdom werd verheven. GEORGE VAN EGMOND overleefde deze verandering niet. Na eene regeering van drie en twintig jaren vol zorgen en moeielijkheden, overleed hij in de abdij van *St. Amand.*

---

[1]) Dr. G. Brom, Het Bisdom v. Utrecht en de mislukte protestantiseering v. h. Aartsstift Keulen in 1542—1545. (Archief XXIII, bl. 161 vlg.). — Nuyens VII, bl. 148, 149. —

den 26n September 1559. [1]) Hij werd aldaar begraven; maar zijn hart werd naar *Utrecht* overgebracht en in den *Dom* bijgezet.

Tot wijbisschoppen had hij den reeds gemelden MATHIAS VAN GOCH, BONAVENTURA OLDENZEEL, Bisschop van *Hebron*, JOACHIM VAN OPRODE, Bisschop van *Hebron*, en NICOLAUS VAN NIEUWLAND, Bisschop van *Hebron*, die bij de oprichting der nieuwe bisdommen de eerste Bisschop van *Haarlem* is geworden. Zijne algemeene vicarissen waren de bekende JOANNES *van Goch*, HERMAN LETHMATE en JACOBUS UTENENG.

---

[1]) Tabula chronologica Episc. et Eccl. Cath. Harlemensis (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem I, bl. 1). — Vgl. De Katholiek, 1871, deel 60, bl. 59—60.

HOOFDSTUK V.

De Hervorming in Nederland.

---

§ I. BEGIN DER HERVORMING IN NEDERLAND. — PLAKKATEN. — INQUISITIE.

De leer van LUTHER en diens openbare opstand tegen de H. Kerk richtten vooral in *Duitschland* ontzettende verwoestingen aan. Op den rijksdag te *Worms,* door keizer KAREL V bijeengeroepen (18 April 1521), werd de leer van LUTHER veroordeeld en verboden; maar ondanks de strengste bevelen nam de hervorming schrikbarend toe, en in dertien jaren tijds was de katholieke Godsdienst in meer dan de helft van het Duitsche rijk onderdrukt en door de afvallige vorsten onder zware straffen verboden. Het gezag des keizers vermocht er weinig tegen.

In ons vaderland echter ging het met de zaak der hervorming niet zoo voorspoedig; hier toch miste zij den stoffelijken steun van vorstelijk geweld, en ook was de massa des volks volstrekt niet geneigd, zoo spoedig aan de predikers eener vreemde leer het oor te leenen. Bij de overgroote meerderheid was het Geloof nog onverzwakt.

Toch was er in *Nederland* genoeg te vinden, wat den groei van het nieuw uitgestrooide zaad kon bevorderen. [1])

---

[1]) Zie over de hervorming in Nederland: Nuyens, Geschiedenis der Ned. Beroerten in de XVIe eeuw, — en van protestantsche zijde: J. G. de Hoop Scheffer, Gesch. d. Kerkhervorming van haar ontstaan tot 1531, Amsterdam, 1873. — B. ter Haar, Gesch. d. kerkhervorming in tafereelen, Amsterdam, nieuwe uitg. 1854. — G. Brandt, Historie der Reformatie tot 1628, 2e druk, Amsterdam, 1677—1704.

Vooreerst denke men aan de telkens opnieuw ontvlammende oneenigheid tusschen de stedelijke regeeringen en den bisschop, omtrent de tijdelijke aangelegenheden van het *Sticht*, waardoor de eerbied voor het gezag veel verloren ging. Zagen wij niet, dat in het Bisdom van *Utrecht* meermalen een formeel schisma werd beproefd en de bevelen des pausen door sommigen werden veracht? Mannen, die het durfden bestaan, tegen de pauselijke besluiten in, tegenbisschoppen te kiezen, zouden in de dagen der hervorming er niet tegen opzien, LUTHER in zijnen opstand te volgen.

Vervolgens werd, helaas, ook hier te lande ergernis gegeven door niet weinig geestelijken. Zucht naar weelde en genot, hoogmoed en wereldsche gezindheid met den nasleep veler ondeugden heerschten onder eenigen hunner zoo hier als elders. In sommige kloosters, zoowel van vrouwen als van mannen, was de kerkelijke tucht ontaard en de religieuse geest geweken, zoodat de strengste maatregelen, door NICOLAUS DE CUSA en andere overheden genomen, niet in staat waren den toestand geheel te verbeteren. Velen droegen het geestelijk gewaad, die het nooit hadden moeten aannemen, en onder hen waren er, die uitsluitend geestelijken waren geworden, om in het bezit te komen van rijke inkomsten. Onverdachte getuigen verzekeren ons, dat, in sommige streken althans, het bederf der geestelijkheid vrij algemeen was [1]). De opleiding der jeugdige geestelijken liet vaak te wenschen over, en de pogingen van DAVID VAN BOURGONDIË en GEORGE VAN EGMOND, om verbetering te brengen in den geest dier tijden, waarin meer gelet werd op geleerdheid dan op deugd, bereikten niet genoeg het doel. Het humanisme leidde tot dwaling.

Zoo had reeds WESSEL GANSFORT († 1489) te *Groningen* zulke verdachte meeningen verkondigd, dat ERASMUS hem

---

[1]) Zie de Memorie van Lindanus, uitgegeven door Dr. G. Brom in Publications de la Société hist. de Limbourg, N. S. IX, pag. 227 suiv. — Fr. Dusseldorpii Annales (ed. Fruin) pag. 85, 168. — Havensius, De erectione nov. episcopat. pag. 108 vlg. 132, 137, — Nijhoff's bijdragen voor vad. gesch. en oudheidk. VI, bl. 126, noot. — Vgl. H. Cuyckii Speculum Concubinariorum, Appendix sexta, folio 19.

van lutheranisme beschuldigde [1]. — RUDOLF AGRICOLA bestreed meerdere malen de leer der Kerk. — HERMAN *van Rijswijk* had niet alleen eenige kettersche stellingen verspreid, maar met het geheele christendom gebroken. Zijne godslasterende gevoelens over den Zaligmaker waren die van volslagen ongeloof. In 1502 gevangen genomen, werd hij ter verantwoording geroepen voor den Inquisiteur JOANNES VAN OMATEN, prior te *Utrecht.* Wij willen hier zijne godslasteringen niet vermelden; maar toen de Inquisiteur gereed stond, om zijne veroordeeling uit te spreken, en HERMAN begreep, dat hem niets anders dan de doodstraf kon wachten, herriep deze alles. Doch men vertrouwde de oprechtheid zijner herroeping niet en maakte hem onschadelijk, door hem tot gevangenschap te veroordeelen. Later ontvluchtte hij, scheef kettersche werken en werd in 1512 door de Inquisiteurs JACOBUS RUISCH en JACOB VAN HOOGSTRATEN aan den wereldlijken rechter overgeleverd, die hem te *'s Gravenhage* op den brandstapel bracht. [2] — HINNE RODE, hoofd der Hieronymietenschool te *Utrecht,* werd mede van ketterij verdacht. — In 1515 of 1516 bekroop de twijfelzucht MENNO SIMONSZ. (over wien later). — GELLIUS FABER predikte, reeds voordat LUTHER in *Saksen* als hervormer optrad, aan de parochianen van *Jelsum* het evangelie, zuiver van het zuurdeesem des pausdoms.

Ten derde was er veel te weinig toezicht over geestelijken en leeken. Voor geheel Nederland boven de *Maas,* vol groote steden en aanzienlijke dorpen, was slechts één bisschop aangesteld. Het gevolg daarvan was, dat de geestelijkheid, veel aan zichzelf overgelaten, de geestelijke bediening kon verwaarloozen, zonder dat er spoedig acht op geslagen werd. Het volk, gebrekkig en slecht onderwezen, werd flauw of geheel onverschillig in het Geloof, en een flauw of onverschillig Geloof baart verbastering van zeden. Het zedenbederf was niet minder groot onder de leeken dan onder de geestelijken.

---

1) Blok II, bl. 458.
2) Moll II, 3e st. bl. 104 en 375.

Ten vierde was vooral de kleine adel in zijne overmatige weelde, zedeloosheid en verkwisting vol schulden geraakt. In het onderdrukken der Kerk en het rooven van kerkelijke goederen vond deze een welkom middel, om tot verhaal te komen. De hoogere adel, nog erger aan den wellust overgegeven, naijverig op macht en aanzien, kon niet anders, naar zijne meening, dan beter worden, als de groote macht der katholieke Kerk werd gebroken. De geschiedenis getuigt, hoe de graven van *Holland* en de hertogen van *Gelre* voortdurend hun macht en invloed deden stijgen ten koste van het gezag des bisschops.

De kanonikaten waren bijna uitsluitend in het bezit van den adel, die deze beneficiën en zelfs de bisschoppelijke zetels opvorderde voor mannen, die niet de minste roeping voor den geestelijken stand bezaten. Zagen wij niet op den eerbiedwaardigen zetel van ST. WILLIBRORD, door zoovele hoogbegaafde en heilige mannen vereerd, de bastaardzonen van FILIPS *van Bourgondië* den kromstaf voeren? Onder de kanunniken der vijf hoofdkerken van *Utrecht* trof men ter nauwernood een enkele aan, die niet tot den adel behoorde, en het opeenhoopen van meerdere beneficiën op één persoon verergerde het kwaad. [1]) De adel verbond zich tegen de Kerk, en het voorbeeld der meerderen sleurde de minderen mede. [2])

Eene vijfde oorzaak der hervorming wordt hierin gevonden, dat ons land door zijn uitgebreiden handel in druk verkeer stond met *Duitschland* en *Engeland*, waar reeds lang de hervorming was begonnen en altijd toenam. Zeer vele vreemde handelslieden stroomden hierheen en verspreidden, vooral in de groote steden, de nieuwe leerbegrippen. Ook namen vele aanhangers der nieuwe leer tot deze gewesten hunne toevlucht, wijl zij zich in hun eigen land niet meer veilig achtten.

Maar de voornaamste oorzaak, dat de hervorming hier weldra weligen grond vond, was, dat de *staatkundige* opstand tegen FILIPS II, zoon van KAREL V, samenviel met

---

1) S. Muller Fz. Schetsen uit de Middeleeuwen, bl. 300 vlg.
2) Moll II, 4e st., bl. 142 vlg.

de *kerkelijke* onlusten. FILIPS en zijne Spanjaarden werden weldra gehaat, en daardoor ook het Geloof, dat zij beleden en verdedigden. De leiders van den politieken opstand wisten van de gisting der gemoederen omtrent het Geloof handig partij te trekken, om hunne zaak te doen zegevieren. De strijd tegen *Spanje* werd allengs ook de strijd tegen de katholieke Kerk, en ontegenzeglijk zijn er in die droevige tijden velen van het H. Geloof afgevallen, niet uit overtuiging, maar uit haat tegen *Spanje*.

Niet overal echter was de toestand even treurig. Op vele plaatsen stond naast enkele plichtvergeten huurlingen eene menigte vrome en ijverige priesters, die met onverdroten ijver arbeidden aan het godsdienstig en zedelijk leven hunner tijdgenooten. Te midden eener wereld vol onverschilligheid in het godsdienstige, vol zedenbederf en lichtzinnigheid, vormden zij een kern van echt katholiek leven, dat ongetwijfeld langzamerhand eene algemeene geestelijke wederopleving zou gebracht hebben, waren niet door de spoedig gevolgde omwenteling hunne edele pogingen op gewelddadige wijze verijdeld. Nog heden ten dage kan men zeer goed zien, wat voor pastoor de verschillende dorpen in *Holland* op het beslissend oogenblik, toen de hervorming in het gevolg der Watergeuzen binnendrong, gehad hebben. Die een waardigen zielenherder bezaten, zijn grootendeels aan de katholieke Kerk getrouw gebleven; die afvallig zijn geworden, wees zeker, dat die een slechten priester gehad hebben. Zoo laat zich, in vele gevallen althans, het anders zonderlinge verschijnsel verklaren, dat men nog heden in geheel protestantsche streken enkele dorpen aantreft, die bij uitzondering roomsch gebleven zijn. [1])

Den 22[n] Maart 1521 liet keizer KAREL V het eerste dekreet tegen de leer van LUTHER te *Mechelen* afkondigen. Het werd verboden de leerstellingen van LUTHER te prediken en te verspreiden; alle kettersche boeken moesten

---

[1]) R. Fruin, De wederopluiking v. h. katholicisme in Noord-Ned., (Verspr. Geschr. III, bl. 260).

ingeleverd en verbrand worden; het schrijven, drukken, koopen en verkoopen van kettersche boeken en prenten, welke de strekking hadden, om de H. Kerk, den paus, de bisschoppen of prelaten te onteeren of te beschimpen, werd gestraft als majesteitsschennis. Godsdienstige geschriften mochten niet in het licht verschijnen zonder goedkeuring van eene Godgeleerde Faculteit of nabijgelegen hoogeschool. Aan 's keizers ambtenaren en onderdanen werd gelast, allen die de ketterij waren toegedaan, volgens de toen bestaande wereldlijke rechtspleging, aan te klagen. [1])

Ter juiste beoordeeling van dit dekreet moet men het beschouwen geheel volgens de rechtsbegrippen dier dagen. Toestanden der zestiende eeuw te beoordeelen naar het rechtsbegrip van onzen tijd is niet alleen dom, maar ook dwaas.

Volgens de toenmalige, overal in Europa en in alle landen der christenheid geldende rechtsbegrippen, behoorde ketterij tot de kapitale halszaken, die bij hardnekkigheid met den dood gestraft werden. De paus en de bisschoppen waren, gelijk nu nog, wettige door God gestelde overheden, en zoover de H. Kerk verheven is boven den Staat, zoover gaat ook hunne waardigheid boven die der wereldlijke vorsten. Elke oneer of beschimping, hun aangedaan, was in den volsten zin des woord majesteitsschennis. — Het verbod, om de kettersche leer te prediken en kettersche boeken of prenten te drukken, was eene noodzakelijke bepaling, om dergelijke misdaden te voorkomen, en wie zich overtuigen wil van deze noodzakelijkheid, vrage zich af, welke heillooze gevolgen wij in onzen tijd beleven van de thans verleende vrijheid van drukpers, die zoo vaak ontaardt in opruiende baldadigheid en nog erger. — Algemeen en overal gold in de H. Kerk de bepaling omtrent de kerkelijke goedkeuring van godsdienstige geschriften, en tot heden bestaat die wet, als menschelijk middel om de zuiverheid en eenheid der Goddelijke leer onvervalscht en ongeschonden te bewaren. [2])

[1]) Nuyens, Gesch. d. Ned. Volks, VII, bl. 104 vlg. — Wagenaar IV bl. 426. — Blok II, bl. 464.

[2]) Vgl. Bat. S. II, Aant. bl. 611, no. 8.

Wat den plicht betreft van 's keizers ambtenaren en onderdanen, om de ketters aan te klagen: eenieder, die zich wél doordringt van den misdadigen opzet der ketters, die Gods waarheid bestreden en volgens heerschend recht des doods schuldig waren, en daarbij bedenkt, dat de leer van LUTHER de hechtste grondslagen van Kerk en Staat en beider levensbeginsel, het wettig door God gesteld gezag, aantastte, hij zal in deze bepaling niets anders zien, dan eene wet, dringend noodig voor het algemeen belang.

Het dekreet derhalve van KAREL V en alle volgende plakkaten, zelfs de scherpste, waren geen nieuwe maatregelen, maar aloude, aan ieder bekende wetten, geheel overeenkomstig de toen heerschende rechtsbegrippen, gelijk die in alle landen van Europa bestonden. En al wat in de droevige tijden der hervorming door den keizer, door FILIPS II, door de kerkelijke rechtbanken en Inquisiteurs tegen de ketters is in het werk gesteld, zooals het gerechtelijk onderzoek of de instructie, het straffen enz. geschiedde geheel op de wijze, welke toen voor alle halsmisdaden gebruikelijk was. [1]) Dat de plakkaten voortdurend strenger en eindelijk voor de omstandigheden veel te scherp werden, zoodat zij zelfs bij de goedgezinden verbittering wekten, zullen wij later zien.

Het dekreet werd overal, ook in ons vaderland, afgekondigd, en twee personen werden door den keizer aangesteld, om toe te zien, dat het trouw werd opgevolgd. Deze personen droegen den naam van *Inquisiteurs*. De eerste was FRANS VAN DER HULST, raadsheer bij het hof van *Brabant (België)*, de eenige leek, die dit ambt heeft waargenomen [2]); de andere was NICOLAAS *van Egmond*, van de orde der Karmelieten. Aan hen werden nog eenige

---

[1]) Zie over de plakkaten: Gachard, Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas, Bruxelles, 1848, Tom I, Introduction, pag. CVI suiv. — Ook Brandt, Historie der Reformatie, die ze uitvoerig bespreekt.

[2]) Zie over Frans van der Hulst: Paul Fredericq, De Ned. onder Karel V, I, 39 vlg. — De Hoop Scheffer, a. w. bl. 141, 151 vlg.

geestelijken tot hulp, en Doctor JOOST LAURENZ, hoofd van den raad van *Mechelen*, als opziener toegevoegd. Aan FRANS VAN DER HULST werden, wijl hij geen geestelijke was, door den toen regeerenden Paus ADRIAAN VI buitengewone volmachten geschonken.

Onder de geestelijken, die als Onder-Inquisiteurs hier vermelding verdienen, vindt men: RUARD TAPPER, in 1488 te *Enkhuizen* geboren. Hij was een der beroemdste hoogleeraren der hoogeschool van *Leuven* en deken van *St. Pieter* en stond bij KAREL V en FILIPS II in hoog aanzien. Zijne tijdgenooten schrijven hem de grootste geleerdheid toe, en toen hij later in 1537 door KAREL V tot Opper-Inquisiteur over de *Nederlanden* werd aangesteld, volbracht hij volijverig zijnen plicht. Maar juist hierom wordt hij door vijandige schrijvers in een hatelijk daglicht gesteld, geheel in strijd met de onpartijdige geschiedenis. Hij beperkte zijne werkzaamheid niet tot het schadeloos maken van zedelooze of onrechtzinnige priesters; — waar het benoemingen gold voor plaatsen, welke door ketterij bijzonder waren bedreigd of aangetast, droeg hij zoo mogelijk de meest kundige en vertrouwbare zijner leerlingen voor. Jaren achtereen verdedigde hij de rechten der Kerk tegen de opkomende dwalingen, en overleed den 2n Maart 1559 te *Leuven*. — FRANCISCUS SONNIUS (FRANCISCUS VAN DER VELDE van *Son* bij *Eindhoven*). Deze was kanunnik en deken van het Utrechtsche domkapittel en werd benoemd tot Onder-Inquisiteur voor *Holland*, *Zeeland*, *Friesland* én *Utrecht*. Later, bij de oprichting der nieuwe bisdommen in ons vaderland, is zijn naam nog meer bekend geworden. Hij werd de eerste Bisschop van *'s Hertogenbosch*. — CORNELIS STRIJEN, kanunnik van *'s Gravenhage*. — BERNARDUS GRUWEL, geboren te *Emmerik*, die ijverig werkzaam was in *Harderwijk*, *Deventer*, *Amersfoort* en *Arnhem*. — HERMAN LETHMATE.[1]) — WILHELMUS LINDANUS *(van*

---

1) Zie over Sonnius en Lethmate: Dr. A. H. L. Hensen, Eene inquisitie-reis door Friesland (Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr., XXIV, bl. 215 vlg.).

der Linden) die later Bisschop van *Roermond* geworden is. — MICHAEL DRUITIUS. — NICOLAUS VAN NIEUWLAND, later Bisschop van *Haarlem.* [1])

Over deze Inquisitie en Inquisiteurs is door partijzuchtige schrijvers geweldig veel geschreven en gelasterd; zoo zelfs, dat nu nog in onze dagen alleen het woord Inquisitie genoeg is, om den protestanten den schrik om het hart te doen slaan, en zich eendrachtig scherp te zetten tegen alles, wat van *Rome* komt of tot *Rome* behoort. Om het schrikbeeld nog erger te maken, wordt het woord *Spaansche* eraan toegevoegd; zoodat de Spaansche Inquisitie wel het ergste monster moet zijn, dat men zich kan voorstellen.

Ziehier wat er van de zaak is.

Zooals wij reeds meldden, behoorde de ketterij tot de kapitale halszaken, die bij hardnekkigheid met den dood werden gestraft. Zóó was het rechtsbegrip in de zestiende eeuw en gedurende de middeleeuwen, en het vindt zijn oorsprong reeds in de eerste eeuwen der christelijke Kerk. De plicht der Kerk, om voor het pand des Geloofs zorg te dragen, alle dwaling tegen te gaan, de geloovigen voor de dwaalleeraars te waarschuwen en deze laatsten onschadelijk te maken, is haar door haren Goddelijken Stichter zelven opgelegd en dagteekent alzoo van haar erstee begin. De Inquisitie derhalve, in hare ruimste beteekenis genomen, is zoo oud als de Kerk zelve. Toen de Kerk over het heidendom gezegevierd, hare vrijheid gewonnen en den Staat christelijk had gemaakt, werd zij in de vervulling harer plichten door het staatsbestuur geholpen. Alle christen-keizers der eerste eeuwen straften niet enkel de overtreders hunner staatswetten, maar ook de schenners der kerkelijke wetten, en vooral de dwaalleeraars, op wie reeds in de vierde en vijfde eeuw door de keizers CONSTANTIJN, THEODOSIUS *den Groote*, ARCADIUS, THEODOSIUS, MARCIANUS en JUSTINIANUS verbeurdverklaring van goederen, ballingschap en zelfs de doodstraf werden toegepast.

---

[1]) Hensen, Nicolaus van Nieuwland (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, XXIII, bl. 81 vlg., XXVI, bl. 70 vlg.).

Met dit Romeinsche recht stemden de oude Kerkvaders, zooals de HH. AUGUSTINUS, HIERONYMUS, LEO *de Groote* geheel overeen, en hunne uitspraak was de leiddraad der latere eeuwen.

Op de synode van *Verona* in het jaar 1184 werd »op raad en aansporing van keizer FREDERIK *Barbarossa* en zijne vorsten« door Paus LUCIUS III het geloofsonderzoek aan de bisschoppen opgedragen (*bisschoppelijke Inquisitie)*, en kreeg de Inquisitie ter bestrijding der heerschende ketterijen, op last van het hoogste kerkelijk en wereldlijk gezag, een meer bepaald omschreven vorm. Keizer FREDERIK II verordende in 1224 den vuurdood der ketters; in *Duitschland* werden de ketters reeds geruimen tijd, op grond van het gewoonterecht, ter dood gebracht. — De eerste rijkswet, die voor *Duitschland* de terechtstelling van de ketters en hunne begunstigers eischte, dagteekent van Maart 1232.

Omstreeks dienzelfden tijd werd door Paus GREGORIUS IX (1227—1241) eene vaste geestelijke rechtbank voor het geloofsonderzoek opgericht *(pauselijke Inquisitie)*, en hare bediening bepaaldelijk aan de Dominikanen opgedragen. Niet overal echter werd deze ingevoerd, maar slechts in enkele landen. In Nederland heeft de pauselijke Inquisitie nooit bestaan, alleen was er de landsheerlijke en bisschoppelijke.

De Inquisitie is derhalve eene alleszins rechtvaardige en gedurende twaalf eeuwen door alle geestelijke en wereldlijke overheden goedgekeurde instelling en niet, zooals de vijanden der Kerk beweren, eene willekeurige uitvinding der duistere middeleeuwen.

Zij was eene instelling, die naar de verschillende afdeelingen van haren werkkring door geestelijken en leeken bediend werd. Het eigenlijk geloofsonderzoek werd door Godgeleerden volbracht, terwijl de straffen door wereldlijke rechters krachtens de staatswet werden toegepast. Bij herroeping der dwaling volgde nooit straf van de wereldlijke rechtbank, maar alleen kerkelijke boetedoening; bij volharding in het kwaad werd de schuldige verwezen naar de wereldlijke rechters. Dan traden de geestelijken terug, om

alleen weer te komen, ten einde de barmhartigheid der rechters in te roepen, of ten einde den ongelukkige op het schavot bij te staan. [1])

Doch al was de Inquisitie eene op zichzelve rechtvaardige instelling, toch kan het niet ontkend worden, dat het opsporen en straffen der ketters somwijlen met misbruiken vergezeld ging, en dat zij in de hand der ambtenaren niet zelden een wapen was, dat gemakkelijk tot onrechtvaardige veroordeeling of al te groote gestrengheid aanleiding geven kon, en ook, niettegenstaande de voorzichtige beperkingen der kerkelijke wetgeving, feitelijk gegeven heeft.

Een voorbeeld hiervan vinden wij in de Inquisitie van *Spanje*. Daar toch was zij in den loop der tijden geheel ontaard en een politiek werktuig geworden in de handen der vorsten, zoodat zij vaak tot doeleinden werd aangewend, waartoe zij niet was ingesteld. Paus SIXTUS IV zag zich herhaaldelijk verplicht, zich tegen haar bedrijf te verzetten en hare daden te veroordeelen; en het veelvuldig misbruik maakte haar bij het volk ten zeerste gehaat. [2])

Maar deze Spaansche Inquisitie, die geheel verschilt van de kerkelijke, bestond in Nederland niet en is er nooit geweest. [3]) Dwaas derhalve is het, de gemoederen op te zweepen door het denkbeeldig spook der Spaansche Inquisitie; doch dat het woord *Spaansche*, hoewel geheel ten onrechte, toch zeer handig gebruikt werd, om velen aan het Geloof te doen verzaken, is niet te betwijfelen; want de haat der Nederlanders tegen *Spanje* was spoedig algemeen.

---

[1]) J. Hergenröther, Katholische Kirche und Christlicher Staat, Freiburg, 1872, ss. 543 616. — Emil Michael S. J. Geschichte des Deutschen Volkes, Freiburg, 1899, II Band, ss. 301 ff. — Wensing, a. w- XII, bl. 164 vlg.

[2]) C. J. Hefele, Der Cardinal Ximenes und die Kirchlichen Zustände Spaniens am Ende des XV, und Anfange des XVI Jahrhunderts. Insbesondere ein Beitrag zur Geschichte und Würdiging der Inquisition, Arnheim, 1853. — J. A. Alberdingk Thijm, Een woord over de Spaansche Inquizitie, Amsterdam, 1853. — Wensing, a. w., XVII, bl. 99 vlg.

[3]) Gachard, Corresp. de Philippe II, Tom. I, Introduct. pag. CLXXII, pag. 202—239, passim. — De Reiffenberg, Correspondance de Marguérite d'Autriche avec Philippe II, Bruxelles, 1842, pag. 6. — M. Ch. Weiss, Papiers d'état du Card. de Granvelle, Paris, 1846, Tom. VI, pag. 561—614, passim.

In Nederland bestond dus noch pauselijke, noch Spaansche Inquisitie, maar alleen de gewone kerkelijke of bisschoppelijke. Kwam een geval van ketterij voor, dan trad de gewone kerkelijke overheid, de bisschop, op, om krachtens kerkelijk recht de zuiverheid der leer te bewaren. Benoemde hij tot zijne hulp bepaalde personen (Inquisiteurs), om eene bepaalde zaak voor hem te onderzoeken, dan hield dezer bediening op bij het eindigen van het geding. Zulk eene bisschoppelijke Inquisitie bestaat nu nog overal en behoort tot de gewone macht der bisschoppen. Bij ernstiger gevallen zien wij somtijds door den paus Inquisiteurs benoemd worden, die dan den naam van pauselijke Inquisiteurs droegen, doch daarom volstrekt nog niet eene blijvende pauselijke Inquisitie vormden: en menig geval is er in de geschiedenis aan te wijzen, dat ook de wereldlijke vorsten geloofsonderzoekers aanstelden (keizerlijke, koninklijke of landsheerlijke Inquisiteurs). Van eene eigenlijk gezegde Inquisitie is in ons land in de veertiende eeuw nog niet veel te bespeuren. Eerst tegen het einde dier eeuw verschenen pauselijke Inquisiteurs, die voor het meerendeel Dominikanen waren. [1]) Opmerkelijk is het, dat in *Groningen* en *Gelderland* nooit eene Inquisitie geweest is.

Reeds tijdens de regeering van Bisschop FILIPS VAN BOURGONDIË drong de luthersche leer de Kerk van *Utrecht* binnen, en bij den grooten voortgang der hervorming in *Duitschland* en de ongunstige stemming des volks voor het bisschoppelijk gezag, dat onder dien Bisschop veel geleden heeft, kan het geene verwondering wekken, dat de kerkelijke en wereldlijke overheid het ergste begon te vreezen en de aanstelling van Inquisiteurs thans noodig achtte.

In 1546 regelde KAREL V de verhouding tusschen de

---

[1]) Zie over de Inquisitie in Nederland: Dr. P. Fredericq, Corpus Docum. Inquis. Neerl. — Inquisitio haereticae pravitatis Neerlandicae. — Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden tot aan hare herinrichting onder keizer Karel V (1025 – 1520). — De Nederlandsche Inquisitie tijdens de veertiende eeuw. (Gent-'s-Gravenhage). — Nuyens, Het Katholicisme in betrekking tot de beschaving in Europa, deel II.

pauselijke Inquisiteurs en de wereldlijke macht en stelde eene uitvoerige instructie voor hen op. [1]) Hoewel de opper-Inquisiteurs zelf hunne gevolmachtigden konden benoemen, oefende toch de regeering meerdere malen overwegenden invloed uit op de keus der onder-Inquisiteurs; — een gevolg der Bourgondische staatkunde, om alle macht, ook de kerkelijke, aan zich te trekken; een streven, dat in FILIPS II het toppunt zou bereiken, doch dikwijls in het nadeel der Kerk.

De benoeming derhalve van FRANS VAN DER HULST, NICOLAAS *van Egmond* en anderen was eene daad, sinds eeuwen goedgekeurd door Kerk en Staat, en noodzakelijk voortvloeiende uit den plicht der overheden, om het H. Geloof te bewaren en alle ketterij te weren. Dat evenwel de betrekking van Inquisiteur hen, die daarmede waren belast, bij de hervormers sterk gehaat maakte, ligt voor de hand; en vooral aan den spot en snijdenden laster van ERASMUS is het te wijten, dat de haat tegen deze mannen op verschrikkelijke wijze is ontvlamd.

Na de benoeming der Inquisiteurs verscheen een nieuw plakkaat, waarbij elk, die beschuldigd werd de nieuwe leer te zijn toegedaan, gedagvaard werd, om binnen dertig dagen na 29 April 1522 voor de Inquisiteurs te verschijnen, ten einde nog in genade te worden ontslagen. Die schuldig bevonden werd, maar zich niet onderwierp, werd volgens de bestaande wet veroordeeld.

Dit plakkaat werd weldra door meerderen en immer scherperen gevolgd, en talrijk werden de vonnissen, door de Inquisiteurs gewezen. Nu mag men beweren, dat menigmaal in den loop dier heete dagen een te streng vonnis is geveld, dat de wijze van straffen meermalen barbaarsch en wreed geweest is, — hetgeen voor sommige gevallen moet worden toegegeven; — maar men vergete niet, dat de gemoederen van beide partijen zeer dikwijls hevig aan het gisten gebracht waren, en dat het woeste optreden van

---

[1]) Gachard, Correspond. de Philippe II, Tom I, Introd. pag. CX. — Zie ook Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, I, 1e deel, bl. 128 vlg.

den aanhang der hervormers, die alles, wat den katholiek dierbaar en heilig is, onder den voet haalden en vertrapten, aanleiding gaf tot buitensporigheden. Maar onwaar is het, dat overal en altijd met wreedheid werd te werk gegaan, dat het geheele land als vol was van rookende brandstapels en moordschavotten, en dat de grond doortrokken was van menschenbloed. Met zulke phrasen hitst men wel op, maar bewijst men niets. Afzonderlijke losstaande feiten maken geen algemeenen regel. Partijzuchtige schrijvers hebben in de geschiedenis van dien tijd alles opgespeurd, overdreven en verfraaid, wat een Inquisiteur hatelijk kan maken, en zich niet ontzien, zaken uit haar verband te rukken en zelfs schandelijke leugens te verspreiden; zoodat mannen van groote deugd en waren godsdienstzin als monsters van wreedheid werden voorgesteld, alleen omdat zij Inquisiteurs waren en de plakkaten naar plicht en geweten uitvoerden. [1])

Men heeft beweerd, dat alleen onder de regeering van KAREL V (tot 1555) 50.000, ja zelfs 100.000 personen om het geloof zijn gemarteld. Dit cijfer kan onmogelijk waar zijn. De jongste historische onderzoekingen hebben aan het licht gebracht, dat de martelaarsboeken, *voor geheel de zestiende eeuw* en voor Noord- en Zuid-Nederland tezamen, een totaal aangeven van 877 terechtstellingen, waarvan er onder KARELS regeering zeker 229, misschien 234 vallen. Acht men de opgaaf der martelaarsboeken onvolledig, omdat zij enkele terechtstellingen wellicht onvermeld gelaten hebben, dan is toch het getal van ongeveer 1400 zeker ruim genoeg genomen. [2]) Verder is het uitgemaakt, dat na het vertrek van FILIPS II uit de Nederlanden (1559) de plakkaten niet naar de letter werden uitgevoerd; de magistraten waren over het algemeen niet tot strengheid geneigd; de dweper, die ergernis gaf en schandaal maakte, werd streng

[1]) Vgl. De Katholiek, 1897, deel CXI, bl. 65 vlg. — Studiën, Jaarg. XVII, deel 23, bl. 31 vlg.

[2]) Vgl. W. Wilde, Merkwaardige cijfers betreffende de geloofsvervolging in Nederland tijdens de 16e eeuw, (Studiën op Godsd. wetensch. en letterk. gebied, Jaarg. XXVI, deel 41, bl. 270 vlg.)

genoeg gestraft, maar slechts bij uitzondering werden de stillen in den lande opgezocht en terecht gesteld. [1])

Is de wijze, waarop de doodstraf aan de ketters werd voltrokken, zooals levend begraven, levend verbranden, enz. ergerlijk en afgrijselijk, men wijte dit eenig en alleen aan de gewoonte der middeleeuwsche rechtspleging, niet aan de Inquisiteurs persoonlijk, en veel minder aan de leer der Kerk. Bovendien verzuimen de schrijvers, die in het beschrijven van elke wreedheid overdreven wijdloopig zijn, er bij te voegen, dat meestal de veroordeelden, alvorens begraven of verbrand te worden, eerst door het koord geworgd werden, zoodat zij onmiddellijk buiten kennis geraakten, en de dood zeer spoedig intrad.

De plakkaten zelve waren streng en verdienen hier en daar onze afkeuring; maar toch mogen wij niet berusten in de scheeve voorstellingen en overdrijvingen der protestantsche martelaarsboeken, alsof de slachtoffers heiligen en de rechters altijd beulen waren. [2]) Ook hier moeten wij niet vergeten, dat het streng uitgevoerd vonnis van één veroordeelde meer opzien wekte en kwaad bloed bij de hervormers zette, dan de barmhartigheid, aan honderden bewezen, hen tot beter inzicht bracht. Ook zou men eene geheel verkeerde gevolgtrekking maken, als men uit de vonnissen der Inquisiteurs afleidde, dat het aantal afvalligen reeds van den beginne af zeer groot was. Door hunne woelingen veroorzaakten dezen vele moeielijkheden, doch zij waren meer driest dan talrijk. Er is geen plaats zoo behoudend gezind, of in tijden van omwenteling zal zij wel eenige burgers tellen, die aan het omverwerpen der bestaande orde medewerken; en hun woelen valt meer in het oog dan de rust van duizenden. [3])

---

[1]) R. Fruin, Het voorspel v. d. tachtigjarigen oorlog (Verspr. Geschr. I, bl. 288, 289) en de daar aangehaalde bewijzen.

[2]) Vgl. de martelaarsboeken van Wesenbeke, Brandt en Van Braght. — Zie W. Wilde, Geloofsvervolging in de 16e eeuw. (Studien, op Godsd. wetensch. en letterk. gebied, jaarg. 1877, IV, bl. 1 vlg.), en van denzelfden schrijver: Merkwaardige cijfers enz. (Studien, jaarg. 1893, dl. 41, bl. 270 vlg.). — Blok, II, bl. 474.

[3]) Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, I, 1e deel, bl. 132 vlg.

Ten slotte: hebben de Inquisiteurs zich hier en daar aan overdrijving schuldig gemaakt, wat niet te ontkennen is, het vergoten bloed van honderden katholieken schreit niet minder ten hemel. Volgens het toenmalig recht waren de ketters, ook in het oog van den Staat, misdadigers, des doods schuldig en zij werden gerechtelijk gevonnist; doch de katholieken werden aan de woede eener losgebroken menigte prijs gegeven.

Onwaardig en ergerlijk zou het zijn, onze hervormde landgenooten aansprakelijk te stellen, voor hetgeen hunne voorouders hebben misdreven. Zij zullen bij een onpartijdig oordeel die wandaden veroordeelen en verfoeien, niet minder dan wij, katholieken, de wreedheid verafschuwen, waarmede sommige vonnissen tegen hen zijn uitgevoerd, en de bittere gestrengheid laken, waarmede FILIPS II en ALVA tegen hen zijn opgetreden. Beide partijen hebben elkander veel te vergeven, en de ware verdraagzaamheid vordert, dat de zonden der voorouders niet het nageslacht tot schuld gerekend worden.

De eerste plaats, waar de Inquisiteurs zich genoodzaakt zagen handelend op te treden en door een krachtig uitgevoerd vonnis den nieuwgezinden schrik aan te jagen, was *Antwerpen*. Doch in 1523 begonnen de hervormden reeds in *Amsterdam* bijeenkomsten te houden, en twee jaren later was in *Holland* en *Zeeland* de nieuwe leer doorgedrongen.

Onder de eerste en voornaamste afvalligen in Noord-Nederland worden genoemd: ANTONIUS FREDERIKS van *Naarden*, pastoor HERMAN COCQ, rector NICOLAAS QUICK, de meergemelde HERMAN *van Rijswijk* [1]), HINNE RODE, rector te *Utrecht*, HUBERTUS DUIFHUIS, pastoor van *St. Laurens* te *Rotterdam*, later van *St. Jacob* te *Utrecht* [2]), prior HENDRIK *van Zutfen*, PIETER DAMASZ. VAN DER MIJLE en FLORIS OEM *van Wijngaarden*, allen van *Dordrecht*; ANGELUS MERULA (ENGEL WILLEMSZ. *van*

1) Moll II, 3e st. bl. 104 vlg. en bl. 375.

2) Francisci Dusseldorpii Annales, uitgeg. d. R. Fruin, 's Gravenhage, 1894, bl. 163. — Lat. Batavia Sacra, II, pag. 197. — Hist. Episcop. Foed. Belgii, I, pag. 366. — J. Scheltema, Gesch. en letterk. mengelwerk, I, 2e st. bl. 134. — J. Wiarda, Huibert Duifhuis, Amsterd. 1858.

Merle), pastoor te *Heenvliet* [1]), CORNELIS KOOLTUIN, pastoor te *Delft* en deken van *'s Gravenhage* [2]), JOANNES VELUANUS (JAN GERRITSZ. VERSTEEG), kapelaan te *Garderen* [3]), JAN HUIBERTSZ., schout van *Amsterdam*, CORNELIS HOEN, raadsheer van het hof van *Holland*, rector WILLEM GNAPHEUS van *'s Gravenhage* [4]), de bekende Amsterdammer JOANNES SARTORIUS, SYBRANDT JANSZ., pastoor te *Schagen.* [5]) — De eerste, die in *Holland* wegens ketterij ter dood gebracht werd, was JOANNES PISTORIUS (JAN DE BAKKER) van *Woerden*, pastoor van *Jacobswoude* aan den *Rijn;* hij stierf den 15ⁿ September 1525 te *'s Gravenhage* op den brandstapel, veroordeeld als een afvallig priester, die zich in ongeoorloofde betrekking met een vrouwspersoon begeven en openlijk de leer der Kerk bestreden had.

De processen, door de Inquisitie over deze afvalligen gevoerd, zijn nog te weinig door katholieke geschiedschrijvers bestudeerd, en het is de vraag, of daarover wel ooit het volle licht zal opgaan. Wat wij er van weten, is van schrijvers gekomen, op wier onpartijdigheid niet altijd kan gerekend worden. Vele der door ons aangehaalde werken van protestanten moeten derhalve met groote omzichtigheid worden geraadpleegd. [6])

---

1) Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, XXIII, bl. 88 vlg. — Moll, Angelus Merula, de hervormer en martelaar, Amsterdam, 1851. — Dr. Hensen, Aanteek. op Prof. Moll's Angelus Merula, (De Katholiek, 1897, deel CXI, bl. 43 vlg.) — R. Fruin, Het proces van Angelus Merula, (Verspr. Geschr. I, bl 229.). — Dr. J. M. J. Hoog, De verantwoording van Angelus Merula, Leiden, 1897.

2) Lat. Bat. Sacra, II, pag 417. — Fruin, Verspr. Geschr. II, bl. 237.

3) Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr., XVIII, bl. 366, 367.

4) Dr. Roodhuyzen, Het leven van G. Gnaphaeus, Amsterdam, 1858.

5) Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, XIII, bl. 392 vlg.

6) Voor de wijze, waarop de Inquisitie door sommige schrijvers behandeld wordt, vergelijke men eens, wat B. Glasius (Gesch. d. Christ. Kerk en Godsd. in de Ned. vóór de hervorming, Leiden, 1833) in zijn derde deel opdischt, en de katholieke lezer zal er genoeg van hebben. — Veel belangrijker is de verhandeling van de Hoop Scheffer, Gesch. d. Kerkhervorming, Amsterdam, 1873, en vooral P. Fredericq, Corpus Docum. Inquis. Neerl.

De hervorming breidde zich snel uit. Onwaardige geestelijken wierpen het masker af, traden openlijk tegen den katholieken Godsdienst op en predikten vooral tegen het H. Misoffer, tegen de vereering der Heiligen en, wat bij hen niet te verwonderen is, tegen het ongehuwde leven der geestelijken. De treurige voorbeelden, waarop zij konden wijzen, maakten op het volk een zeer nadeeligen indruk. In 1524 verlieten reeds eenige nonnen haar klooster en traden in het huwelijk, en deze afvalligen onder priesters en nonnen brachten de Kerk meer wonden toe dan geloofverzakende leeken.

Van den anderen kant werden door trouw blijvende katholieken alle pogingen in het werk gesteld, om het kwaad te keeren. In *Leiden, Amsterdam, Haarlem* en andere steden hielpen de plaatselijke besturen, om de van de nieuwe leer verdachten op te sporen en aan de rechtbank over te leveren, en velen moesten, door de Inquisiteurs veroordeeld, hun opzet met geldboete, gevangenschap, tijdelijke verbanning en zelfs met hun leven boeten. Doch niets vermocht den brand te stuiten.

NICOLAUS *van Egmond* werd in 1525 door den paus en den keizer van zijn ambt ontzet, wijl hij de perken zijner bevoegdheid was te buiten gegaan, en ook FRANS VAN DER HULST viel in ongenade, wijl hij beschuldigd werd van valschheid in eene offcieele acte te hebben gepleegd; later echter werd hij hersteld. [1]) Inmiddels waren meerdere Inquisiteurs benoemd, en ook deze mannen waren van meening, dat de hoofdleiders van den kerkelijken opstand streng behoorden gestraft te worden. Het aantal vonnissen wegens ketterij en majesteitsschennis nam toe, vooral daar voortdurend nieuwe en altijd scherpere plakkaten werden uitgevaardigd.

§ II. VERDEELDHEID ONDER DE HERVORMERS. WEDERDOOPERS. — KALVINISTEN.

Te midden van al deze woelingen en van dezen strijd tegen de katholieke Kerk en hare leer, werd de verwarring nog

---

[1]) Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, I. 1e deel, bl. 130.

nameloos vermeerderd door de onderlinge geloofsverdeeldheid onder de hervormers zelven. Naast LUTHER stonden ook andere hervormers op, die, ieder voor zich, het zuivere evangelie meenden gevonden te hebben, zich een aanhang verwierven en met LUTHER in geloofsstrijd geraakten. LUTHER en ZWINGLI [1]) stonden al spoedig zeer vijandig tegenover elkander; weldra kwam de sekte der wederdoopers de ellende vergrooten, en de felle vijandschap bereikte het toppunt, toen ook KALVIJN met zijne hervormde gevoelens voor den dag kwam.

Evenmin als ten opzichte der leer van LUTHER, ligt het op onzen weg, de grondbeginselen dezer hervormers nader te ontwikkelen. Een paar woorden moeten wij echter spreken over de *Wederdoopers* of *Anabaptisten* en de *Kalvinisten.*

In 1522 was in *Zwitserland* onder de hervormers verschil van gevoelen ontstaan over het doopsel, toegediend aan kleine kinderen. Sommigen noemden het geheel nutteloos en vorderden, dat men zich op later leeftijd zou laten herdoopen; anderen verzetten zich daartegen en hielden de noodzakelijkheid van den kinderdoop vol, terwijl weer anderen ieder doopsel verwierpen. De eersten, die zich wederdoopers noemden, hechtten aan de woorden des Zaligmakers: »Die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden«, de beteekenis, alsof het Geloof noodzakelijk eerst *beoefend* moet zijn, *alvorens* men het heilig doopsel geldig kan ontvangen. Volgens de katholieke leer van alle eeuwen echter, is het Geloof eene blijvende genadegaaf, die ons in het doopsel door God wordt ingestort; zoodat hij die gedoopt wordt, hetzij hij volwassen, hetzij hij kind is, het Geloof ontvangt. Niet de *beoefening* van het Geloof, maar het *bezit* des Geloofs, bij het doopsel ingestort, verzekert de zaligheid van kleine kinderen; terwijl eerst bij de ontwikkeling der rede dat Geloof beoefend moet worden. Een slapende, bijvoorbeeld, kan niet zien, maar heeft niettemin het gezichtsvermogen. Een kunstenaar of geleerde kan in den slaap zijne kunst of wetenschap niet uitoefenen, maar toch is hij een kunstenaar of geleerde; en zoo ontvangen

---

[1]) Wensing, XIX, bl. 21 tot 84.

ook de kleine kinderen bij het heilig doopsel het Geloof, (al kunnen zij het nog niet beoefenen), waardoor zij zalig kunnen worden.

Fel en hevig was de strijd, welken de hervormers onderling over dit leerstuk voerden. ZWINGLI vooral voer op het hevigst tegen de wederdoopers uit. De voornaamsten dezer sekte in *Duitschland* waren NICOLAAS STORK, THOMAS MUNZER en MARCUS HUBNER, die dezen geloofsstrijd spoedig in eene volslagen revolutie deden ontaarden. Onder voorgeven van hemelsche openbaringen verwierpen zij alle beginselen van gezag en eigendom, spoorden overal tot oproer aan en dwongen allen zelfs met geweld zich te laten herdoopen. [1])

Ook in ons vaderland vonden de wederdoopers weldra aanhang, en als de eersten vinden wij genoemd drie Noord-Hollanders, JAN WALEN en twee zijner broeders uit *Krommenie*, die in 1527 te *'s Gravenhage* tot den vuurdood werden veroordeeld; terwijl ook JAN TRIJPMAKER, een leerling van MUNZER, te *Amsterdam* woonachtig, in het jaar 1531 zijn leven eindigde op het schavot te *'s Gravenhage*. [2])

Hunne leerstellingen vonden gretigen ingang, vooral bij de mindere klasse, en de geestdrijverij dier sekte begon in *Noord-Holland* en *Friesland* ontzaglijke verhoudingen aan te nemen. Niet langer tevreden met hunne bijzondere gevoelens voor te staan en ze aan anderen op te dringen, begonnen zij zich aan de dwaasste dweperijen en schandelijkste praktijken over te geven.

MELCHIOR HOFFMANN, die deze leer van *Straatsburg* naar onze noordelijke streken had overgebracht, kondigde een nieuw Godsrijk op aarde aan. De H. Geest zou nederdalen en de heiligen Gods (de wederdoopers) zegelen met zijn teeken; CHRISTUS zou in persoon over de rechtvaardigen komen heerschen; *Babylon* (*Rome* en iedere andere heer-

---

[1]) L. Hortensius, Oproeren der Wederdoperen, geschiet tot Amsterdam, Munster en Groeningerland, Amsterdam, 1660.

[2]) Nuyens, Gesch. d. Ned. Volks, VII, bl. 108 vlg. — Wagenaar V bl. 68 vlg. — Blok II, bl. 471 vlg.

schappij) zou verwoest, en de goederen der goddeloozen (die geen wederdoopers waren) zouden het erfdeel der uitverkorenen worden.

JAN MATHIJSZOON, een bakker uit *Haarlem,* verliet zijne wettige vrouw, nam eene andere en werd al spoedig een der meest invloedrijke predikanten der wederdoopers. Was MELCHIOR HOFFMANN Elias door God op aarde gezonden, hij, JAN MATHIJSZOON, was Henoch. Hij maakte zich een aanhang in *Amsterdam,* kwam met zijne geloovigen in de stilte van den nacht bijeen en besloot, ten einde het Godsrijk uit te breiden, naar alle deelen des lands apostelen uit te zenden. De afgezondenen werden tot quasi-bisschoppen verheven, o.a. BARTHOLOMEUS *de Boekbinder* en DIRK *de Kuiper,* en de nieuwe leden werden onder het getal der uitverkorenen opgenomen. Duizenden onder de lage volksklasse traden toe, en in *Holland, Zeeland, Friesland, Groningen* en *Overijsel* was bijna geene stad, waarin de sekte niet bestond. Ook *Brabant* telde vele leden, doch niet in die mate als de noordelijke gewesten.

Erger maakte het JAN BEUKELZOON, een kleermaker uit *Leiden,* gewoonlijk JAN *van Leiden* genaamd. Toen namelijk de dweperij over het Godsrijk als tot volle ontwikkeling was gekomen, wilde men een nieuw Jerusalem gaan bouwen en koos daartoe de stad *Munster* uit. In het begin van 1534 werden overal, maar vooral in *Amsterdam,* brieven verspreid, om alle wederdoopers op te roepen tot eene vergadering op 24 Maart te *Hasselt* in *Overijsel,* ten einde deel te verkrijgen aan het nieuwe Jerusalem; — niemand mocht achterblijven, niets had men mee te nemen dan geld en wapenen, daar er voor de heiligen goed genoeg in *Munster* was te vinden. Inderdaad begaven zich, ondanks de maatregelen der regeering, meer dan dertig schepen vol menschen naar *Hasselt.* In *Genemuiden* werden zij echter aangehouden, de aanvoerders veroordeeld, en de groote menigte werd teruggezonden.

Dienzelfden dag, waarop de schepen naar *Hasselt* voeren, veroorzaakten vijf heethoofdige geestdrijvers eene opschudding in *Amsterdam,* waar zij, met zwaarden gewapend, de straat opliepen, onder het geschreeuw: »wee, wee! doet

boete en gaat naar *Munster,* dat aan de kinderen Gods gegeven is.« Zij werden gevat en stierven op het schavot.

Intusschen was JAN *van Leiden*, begeleid door GERRIT *den Boekbinder*, aan het hoofd eener groote menigte als apostel naar *Munster* gekomen en had zich van deze stad weten meester te maken. Toen kende de waanzin geen grenzen meer. Uit alle streken van *Holland* en *Friesland* stroomden geestverwanten naar *Munster*, en de tooneelen van dolzinnigheid, verwarring en tirannieke revolutie, tooneelen van de schandelijkste ongebondenheid, bloeddorst en wellust, die daar plaats vonden, laten zich niet beschrijven. JAN *van Leiden* liet zich tot koning van *Sion* uitroepen en heerschte er als de wreedste tiran. Maar den 24n Juni 1535 werd de stad door den vorst-bisschop van *Munster* bij verrassing heroverd, en kort recht maakte een einde aan de ergernis. Vele wederdoopers en vooral de leiders werden ter dood verwezen. JAN *van Leiden*, met twee zijner vertrouwelingen van stad tot stad rondgeleid, werd eindelijk te *Munster* op barbaarsche wijze terecht gesteld, en zijn lijk in eene ijzeren kooi aan een der stadstorens opgehangen.

DAVID JORISZOON, in 1501 te *Delft* geboren, glasschilder van beroep, onderscheidde zich door nog erger waanzin en goddeloosheid. Door OBBE FILIPS herdoopt, werd hij quasi-bisschop van *Delft*. Hij gaf zich uit voor den waren *Messias*. De hemel, zeide hij, stond ledig, en nu was hij naar de aarde afgezonden, om bewoners voor het eeuwig rijk te werven. Men had slechts een tweede doopsel te ontvangen, om onfeilbaar gelukkig te zijn. Van het christendom bleef bij hem bijna niets meer over. Hij predikte openlijk de veelwijverij en leefde zeer wellustig. Een streng plakkaat van 2 Januari 1538 joeg hem op de vlucht; maar door boden, brieven en boeken bleef hij zijne verderfelijke leer in ons vaderland verkondigen; terwijl hij onnoemelijke schatten van zijne aanhangers wist af te persen, welke hij in weelde en wellust verteerde. Eerst na zijn dood werd zijne schuilplaats ontdekt. Hij stierf te *Basel*, den 26n Augustus 1556. Toen hij gestorven was, meende men nog, dat

hij zou verrijzen; maar in 1559 werd zijn gebeente opgegraven en door beulshanden verbrand. [1])

Nog worden onder de aanvoerders der wederdoopers genoemd JACOB *van Kampen* als bisschop van *Amsterdam*, KNIPPERDOLLINK, eerste minister van JAN *van Leiden* in *Munster*, HENDRIK *van Hilversum*, JAN GELEN en meer anderen.

De wederdoopers hadden geheel het land in hevige gisting gebracht, en het algemeen belang vorderde hoognoodig, dat deze dweepers, wier vermetelheid en woede aan het ongeloofelijke grensden, krachtig werden onderdrukt. Den 25ⁿ October 1529 was een allerscherpst plakkaat van KAREL V verschenen, waarbij bevolen werd, hen op strenge wijze te vervolgen en terecht te stellen. Den baljuwen en schouten werd gelast, hen overal op te sporen en te straffen, en vooral bij de regeering van *Amsterdam* werd op meerder toezicht en strengere maatregelen aangedrongen. Dáár vooral was het broeinest der wederdoopers; dáár hadden zij hunne geheime bijeenkomsten, eenigszins begunstigd door de stadsregeering, wijl deze ontevreden was over den stadhouder van *Holland*, Graaf van *Hoogstraten*, die, tegen de privilegiën der stad in, twee wederdoopers wilde gevangen nemen en daardoor tot eenige opschudding aanleiding had gegeven.

Steeds nam hun aantal toe; immer dreigender werd hun optreden. Den 23ⁿ Januari 1535 beproefden zij *Leiden* aan de vier hoeken der stad in brand te steken, voor welke misdaad vijftien mannen en vijf vrouwen door beulshanden stierven. Ook *Dordrecht*, *Delft* en *Deventer* bewogen zij tot oproer. In Februari van hetzelfde jaar hielden zij te *Amsterdam* eene geheime vergadering onder leiding van een nieuwen profeet, DIRK *den Snijder*. Op eens wierpen zij, zoowel vrouwen als mannen, hunne kleederen in het vuur, liepen geheel naakt en als bezetenen de straat op, onder den kreet »wee, wee, de wrake Gods!« Zij werden gevat en beklommen zingend en dansend het schavot. In Maart maakten zij zich meester van het *Oldeklooster* of

---

[1]) Brandt, Historie der Reform. I, bl. 136 vlg.

Bloemkamp bij *Bolsward*, verdreven de monniken, vernielden de sieraden en ontzagen zich niet het Allerheiligste Sacraments des Altaars met de voeten te treden. Vertrouwende, dat zij door eene bovenaardsche macht beschermd werden, weigerden zij het gematigd aanbod van den Frieschen stadhouder JURRIAAN SCHENCK, die tegen hen was opgetrokken, aan te nemen. Nu werd het klooster gewapenderhand hernomen en allen, die onder de wederdoopers wapenen droegen, werden veroordeeld. De mannen werden opgehangen of onthoofd, de vrouwen en meisjes verdronken. Hun aanvoerder, JAN GELEN, wist te ontkomen en verzamelde in *Amsterdam* eene machtige menigte, om een aanslag op de stad te beproeven, welke alle anderen van dien aard in hevigheid zou overtreffen. Met behulp van HENDRIK GOEDBELEID maakte hij zich onverwachts meester van het stadhuis, doch zag onvoorziens zijn aanslag mislukken. Het klokketouw was door een dienaar weggestopt, zoodat het afgesproken teeken aan de oproerlingen niet kon worden gegeven. Vele wederdoopers, maar ook vele burgers, die zich tegen hen in de weer stelden, sneuvelden. De gevangenen, onder wie ook JACOB *van Kampen*, stierven door den beul.

Groote verslagenheid onstond nu onder de wederdoopers, en de schrik werd nog vermeerderd, toen de tijding kwam, dat het nieuwe Jerusalem, weder voor hen verloren was gegaan. Veler oogen werden geopend, nu de voorzeggingen hunner profeten algemeen ijdel bleken. Bovendien had een nieuw plakkaat des keizers van den 10^{n} Juni 1535, strenger dan het vorige, hen van nieuwe gewelddadigheden doen terugschrikken. Volgens dit plakkaat werden alle halsstarrigen onverbiddelijk tot den brandstapel, en die de dwaling afzwoeren, tot het zwaard verwezen; kwijtschelding van straf werd nu niet meer verleend; smeekbrieven om gratie mochten niet worden ingediend.

Hoe ongunstig men ook over de gestrengheid van dit bevel oordeele, men vergete niet, hoe door roomsch en onroomsch op de onderdrukking dezer sekte werd aangedrongen, wijl zij het geheele land met het uiterste verderf bedreigde.

Het gevolg was, dat vele wederdoopers werden gevonnisd, en eene groote menigte zich haastig uit de voeten maakte en vooral naar *Basel* vluchtte.

De vreeselijke razernij was hiermede geëindigd; maar de sekte was niet vernietigd. Wel onderdrukt, maar niet uitgeroeid, ging zij over in de dwaalleer van MENNO SIMONSZ., (geboren in 1496) een afvalligen priester uit *Witmarsum* bij *Harlingen*.

Deze nam de leerstellingen der wederdoopers aan, maar onthield zich van woelingen en aanslagen; zelfs verbood hij zijnen volgelingen de wapenen te voeren. Voorzichtig en beredeneerd, heeft deze sekte zich gehandhaafd, en zij bestaat thans nog, onder den naam van *Doopsgezinden* of *Mennonieten*, als een afzonderlijk kerkgenootschap, dat in belangrijke opzichten van de overige hervormden verschilt. Niet altijd echter is die gematigdheid MENNO bijgebleven; meermalen was hij bitter en fel tegen de medehervormers. Daar de plakkaten van KAREL de mennonieten evenzeer troffen als de razende wederdoopers, werden ook velen van hen veroordeeld, en werd op het hoofd van MENNO een prijs van honderd gulden gesteld. Lang heeft deze sekte den partijhaat moeten gevoelen der andere hervormers; en evenals de katholieken zijn ook de doopsgezinden jaren aan jaren het mikpunt gebleven van wreedaardige vervolging en onderdrukking.

Het aantal wederdoopers, door de Inquisitie omgebracht, is schromelijk overdreven geworden; slechts 617 van de 877 vroeger vermelde terechtstellingen betroffen deze sekte. [1])

Met de mennonieten verschijnt het eerste hervormde kerkgenootschap in ons land. In *Duitschland* hadden zich de verschillende richtingen spoediger tot bepaalde kerkgenootschappen kunnen vereenigen, wijl zij, door de Duitsche vorsten geholpen, van de gestrengheid der plakkaten minder te vreezen hadden. De luthersche godsdienst werd daar vrij beleden, lang voordat zijn bestaan in ons land werd erkend.

Een tweede hervormer, welken wij te vermelden hebben,

---

[1]) Zie de beide meergenoemde artikelen van W. Wilde: Geloofsvervolging in de 16e eeuw. en Merkwaardige cijfers.

en wiens volgelingen in de geschiedenis weldra de hoofdrol spelen, zelfs met achterstelling van alle anderen, is KALVIJN. [1])

Geboren te *Noyon* in *Picardië*, was KALVIJN eerst voor den geestelijken stand bestemd; later echter studeerde hij in de rechten en vond te *Bourges* eenen lutherschen professor, MELCHIOR VOLMAR, die een verderfelijken invloed op zijn Geloof uitoefende. Na den dood zijns vaders veranderde hij van studie en legde zich weder op de Godgeleerdheid toe. De nieuwe godsdienstige vraagstukken trokken zijne aandacht, en weldra leed zijn geloof schipbreuk. Met gelijken afkeer tegen de Kerk bezield als LUTHER, week hij echter in zijne leer aanmerkelijk van dezen af. Hij nam den Bijbel tot *eenigen* geloofsregel en verstond dien naar *zijne* uitlegging. Slechts twee Sacramenten, het Doopsel en het Avondmaal, werden aangenomen; — maar hij loochende de tegenwoordigheid des Heeren in het H. Sacrament en verschilde daardoor van de Duitsche hervormers, met wie hij nooit uitgestreden raakte. Er ontstond geschrift op geschrift, vol smaad en onderlinge veroordeeling.

Het hoofdpunt zijner leer is de volstrekte voorbeschikking Gods. God, zoo leert hij, heeft van eeuwigheid de menschen in twee deelen gescheiden; het eene deel is bestemd om zalig worden, al mocht het ook nog zooveel kwaad stichten; het andere moet verloren gaan, al doet het nog zooveel goed; want, zegt hij, Gods wil is eeuwig en onveranderlijk; geen menschelijke daad kan oorzaak zijn, dat Gods vonnis, van eeuwigheid bepaald, worde veranderd. Hij maakte daardoor God zelven oorzaak van het kwaad en ontnam den mensch allen vrijen wil. Hij wilde niet begrijpen, dat God van alle eeuwigheid *weet*, of iemand in boetvaardigheid sterven zal of niet, en diensvolgens van eeuwigheid belooning voor het goede en straf voor het kwade, door den mensch vrijwillig bedreven, heeft *voorzien*, zonder echter den mensch voor de hel te *bestemmen*.

De katholieke Kerk leert, dat God alle menschen, zonder

---

[1]) Audin, Histoire de la vie etc. de Calvin, Louvain, 1844. — Alzog, II, bl. 322 vlg. — Wensing, XIX, bl. 31 vlg.

uitzondering, heeft voorbeschikt ter zaligheid, doch *toelaat*, dat sommigen door hun eigen schuld verloren gaan; gelijk Hij in alles het goede *wil* en het kwade *toelaat*.

Genève vooral was de plaats, vanwaar KALVIJNS hervorming uitging, en weldra verspreidde zich zijne leer in *Frankrijk* onder de Hugenoten. Van *Frankrijk* kwamen de kalvinisten in de *Nederlanden*, doch eerst in 1561. De staatkundige partij van den prins van *Oranje*, die spoedig in het kalvinisme een geschikt middel vond, om den opstand tegen FILIPS II te bewerken, lokte een leger van predikanten en aanhangers van KALVIJN hierheen. Deze verdrongen weldra de lutherschen en wederdoopers en verhieven zich tot staatspartij. Van hen is de onderdrukking der katholieke Kerk hier te lande uitgegaan. KALVIJN stierf in 1564.

Terwijl de katholieke Kerk overal in Europa den bittersten strijd doorstond, en in elk verschillend land verschillende hervormers haar poogden te verdelgen, — LUTHER in *Duitschland*, ZWINGLI in *Zwitserland*, KALVIJN in *Frankrijk*, HENDRIK VIII in *Engeland*, CHRISTIAAN III in *Denemarken* — wekte God in zijne grenzenlooze liefde mannen op, die, met den vurigsten geloofsijver bezield, haar bestaan verdedigden en handhaafden, de verdrukte katholieken vertroostten en opbeurden, redding brachten zooveel zij konden, en die om hun ijver voor God en Zijne H. Kerk, maar niet minder ook om hunnen onberispelijken levenswandel en de beoefening aller deugden, de kroon der Heiligen verworven hebben. De H. IGNATIUS werd aan de Kerk geschonken in hetzelfde jaar waarin LUTHER werd geboren; de H. CAROLUS BORROMEUS arbeidde in *Italië* door zijne godsvrucht en geleerdheid en stichtte, door zijn ijver voor het concilie van *Trente* (waarover later), het hechtste bolwerk tegen de hervorming; en ook ons vaderland kan er roem op dragen een der grootste Heiligen dier tijden te hebben voortgebracht.

De H. PETRUS CANISIUS werd den 8n Mei 1521 te *Nijmegen* uit een rijk en aanzienlijk geslacht geboren en scheen reeds in zijne eerste jeugd zich bewust van de hooge

bestemming, tot welke God hem zoude roepen. Op twee en twintigjarigen leeftijd trad hij in de Societeit van Jesus en ontving twee jaren later de heilige priesterwijding. Moeielijk is het te zeggen, hoeveel hij voor de belangen der Kerk en het heil der zielen heeft gearbeid en tot stand gebracht. Onvermoeid ging hij in die streken vooral, waar de nieuwe leer zich vestigde, als een ware apostel rond, om wankelmoedigen te versterken, afvalligen te bekeeren en trouwe geloovigen in geloof en deugd te bevestigen. *Duitschland, Oostenrijk, Boheme, Hongarije, Tyrol, Beijeren, Polen* en *Zwitserland* waren zijn arbeidsveld, en ook eenmaal kwam hij in *Nijmegen,* zijne vaderstad, het woord Gods verkondigen.

Onwankelbaar moedig bij het vervullen zijner taak, innig vroom van leven, nederig denkend van zichzelven, vol vuur voor de belangen der katholieke Kerk, bleef hij meer dan vijftig jaren zijn zegenrijken arbeid voortzetten. Gansche steden en provinciën zijn aan hem het behoud des geloofs of den terugkeer tot de ware Kerk verschuldigd. Niet enkel met woorden, maar ook in boeken en geschriften trad hij tegen de hervormers op en wederlegde met schitterend gevolg hunne dwaling. Op drie groote rijksdagen voerde hij het woord tegen de nieuwgezinden, en te *Worms* bracht hij hen zoo in het nauw, dat zij als verslagen in de grootste wanorde zich verwijderden. Niet zonder reden wordt hij de hamer der ketters en apostel van Duitschland genoemd.

Aan 's levens strijd en moeielijkheden heeft het den Heilige niet ontbroken. Zwaar gelasterd, van allerlei kwaad beticht, meermalen ter dood gezocht en zeer dikwijls door het opgeruide volk mishandeld, verdroeg CANISIUS alles met voorbeeldelooze lijdzaamheid, totdat hij, door ouderdom en arbeid uitgeput, in den ouderdom van zes en zeventig jaren, te *Freiburg* in *Zwitserland* zijne schoone ziel aan God wedergaf. Zijn graf is nu nog door wonderwerken vermaard, waarom Z. H. Paus PIUS IX hem den 11ⁿ Augustus 1864 onder het getal der zaligen heeft geplaatst. [1])

[1]) Boero, Het leven van den gelukz. Petrus Canisius, 's Bosch, 1865. — W. v. Nieuwenhoff, Een beroemd Nijmegenaar (Studiën op Godsdienst. wetensch. en letterk. gebied, Jaarg. XXX, deel 49, bl. 1 vlg.).

§ III. POGINGEN VAN KERK EN STAAT OM DE HERVORMING TE BETEUGELEN.

A. *Bijeenroeping van het Concilie van Trente. — Afstand der regeering door Karel V.*

Terwijl de wederdoopers door vreeselijke gewelddadigheden en waanzinnige oproeren zich bij katholieken en hervormden zóó gehaat maakten, dat allen hunne krachtige onderdrukking gebiedend noodig achtten, maakte de luthersche leer, ondanks de plakkaten en strenge vonnissen der Inquisitie, aanhoudend vorderingen. In *Duitschland* hadden de hervormde rijksvorsten niet opgehouden inbreuk te maken op de wetten der Kerk en des Rijks, door zich geestelijke rechten en goederen toe te eigenen, bisdommen te verwereldlijken, priesters en kloosterlingen te verdrijven. De hervorming was hun een middel, om hunne eigene macht en bezittingen ten koste van het kerkelijk en keizerlijk gezag te vergrooten. KAREL V, die hunne hulp noodig had tegen de Turken, kon die hulp niet verwerven zonder veel toe te staan of althans lijdelijk te gedoogen. In een groot aantal Duitsche steden was de hervorming reeds ingevoerd en als gevestigd. Hooge geestelijken, leden van adellijke en vorstelijke geslachten, hadden hunne geestelijke vorstendommen veranderd in wereldlijke bezittingen voor hun geslacht of nakomelingen, en overal, waar de nieuwe leer werd ingevoerd, werd de uitoefening van den katholieken godsdienst verboden, werden de kerkelijke goederen geroofd, de geestelijken verdreven. 1)

In ons land ging het den hervormden aanvankelijk niet zoo voorspoedig. Den 22n September 1540 gaf de keizer een nieuw plakkaat uit, waarbij alle vroegere werden hernieuwd, en bovendien aan de aanhangers der nieuwe leer de bevoegdheid werd ontzegd, om over hunne goederen te beschikken. Wie nieuwgezinde vergaderingen had bijgewoond, maar ze later aan de overheid bekend maakte, bleef vrij van straf, en aan hen, die, ter verantwoording geroepen,

1) Nuyens, Gesch. d. Ned. Volks, VII, bl. 135 en 145.

voor de rechtbank niet verschenen, werd geene nieuwe gelegenheid, om zich te verdedigen, aangeboden.

Dit plakkaat, in volle strengheid toegepast, zette veel kwaad bloed. Talrijke nieuwgezinden, wederdoopers en anderen, zoowel vrouwen als mannen, werden om ketterij, of verstoring der katholieke godsdienstoefeningen, of verspreiding van verboden boeken, pamfletten en spotliederen tegen Kerk en paus, vooral ook van Hollandsche bijbelvertalingen, gevonnisd. De omstandigheid, dat telkens nieuwe plakkaten, in steeds strengere woorden, elkander opvolgden, strekt tot bewijs, hoe ernstig de beteugeling der dwaalleer bij den keizer gemeend was; maar tevens ook, hoe moeielijk het der regeering viel, haren voortgang te stuiten. De geest van proselietenmakerij was onder de hervormers buitengewoon sterk.

Geen wonder dan ook, dat èn door Paus PAULUS III èn door KAREL V reeds ernstig was gedacht over een geschikt middel, om tot vrede te komen. Zij wenschten eene algemeene kerkvergadering bijeen te roepen, waartoe de hervormden toegang zouden hebben, om aller belangen te bespreken en te regelen. Van protestantsche zijde werd dit voorstel goedgekeurd, vooral wijl, reeds bij den aanvang der scheuring, door de aanhangers van LUTHER een beroep op een algemeen concilie gedaan was.

Doch toen PAULUS III in 1537 eene kerkvergadering te *Mantua* had bijeengeroepen, weigerden de hervormers daar te verschijnen. Twee jaren later had de Paus eene nieuwe vergadering te *Vicenza* belegd, maar weder hadden zij zich laten wachten; totdat hij eindelijk bij bulle van 22 Mei 1542 het concilie van *Trente* in *Tyrol* bijeen riep. [1])

De oproeping der protestanten was echter weder vruchteloos. Zij opperden het eene bezwaar na het andere en eischten, dat de geloofsgeschillen niet op eene kerkvergadering, maar op een rijksdag der vorsten zouden beslecht worden. Hierin kon de Paus onmogelijk berusten. Alleen aan den Paus toch komt het recht toe een algemeen concilie uit te schrijven, en hij en de door hem bijeengeroepen

---

[1]) Bulla Indictionis SS. Oecum. Conc. Trident. dd. Kal. XI Jun. 1542.

algemeene kerkvergadering is de opperste rechter in zaken van geloofs- en zedenleer en van kerkelijke tucht; geenzins echter een rijksdag van wereldlijke vorsten.

Eerst den 13n December 1545 kwam het concilie bijeen, doch moest in 1547 veiligheidshalve naar *Bologne* verplaatst en toen weder onderbroken worden. Noch te *Trente*, noch te *Bologne* verschenen de hervormers. [1])

Deze duidelijk gebleken onwil der protestanten deed KAREL V een anderen weg inslaan, om tot vergelijk te komen. Wij bedoelen het zoogenaamde *Interim* van *Augsburg* in 1548; een stuk, dat op 's keizers last door twee katholieke Godgeleerden, JULIUS PFLUG, bisschop van *Naumburg*, en MICHAEL HELDING, wijbisschop van *Mentz*, benevens een protestant, JOANNES AGRICOLA, hofpredikant (die zich later bekeerde) van den keurvorst van *Brandenburg*, werd opgesteld als voorloopige kerkregeling, totdat het algemeen concilie zijne taak zou hebben afgewerkt.

Met dit Interim waren evenwel noch de katholieken, noch de hervormden tevreden; en hoewel het den keizer gelukte dit te doen aannemen, werd het nergens opgevolgd, als het zwaard er geen kracht bij zette. In ons land werd het Interim wel bekend, maar niet op keizerlijk gezag ingevoerd.[2])

Paus PAULUS III overleed in 1549 en werd opgevolgd door JULIUS III. Deze riep de onderbroken kerkvergadering weder te *Trente* bijeen (1 Mei 1551), maar zag zich door den opstand der lutherschen onder MAURITS *van Saksen* genoodzaakt, haar andermaal voor twee jaren te onderbreken (28 April 1552) [3]). De tijdsomstandigheden maakten echter de hervatting eerst in 1562 mogelijk.

Onder de Nederlanders, die het concilie van *Trente* hebben bijgewoond, worden genoemd JOANNES HESSELS en CORNELIUS JANSENIUS van *Hulst*, eerste bisschop van *Gent*, beiden waren doctor in de H. Godgeleerdheid te *Leuven*; MARTINUS VAN RIETHOVEN, eerste bisschop van *Yperen*, en ANTONIUS HAVET, eerste bisschop van *Namen*.

---

1) Bulla fac. transfer. Conc. dd. VIII Kal. Martii, 1547.

2) Alzog, a. w., II, bl. 319 vlg. — Wagenaar, V, bl. 360 vlg.

3) Nuyens, a. w., VII, bl. 155 vlg. — Vgl. Bulla resumpt. Conc. Trid. dd. XVIII Kal. Dec. 1550 et Bulla celebr. Conc. Trid. dd. III. Kal, Dec. 1560.

HESSELS en VAN RIETHOVEN waren uit *Noord-Brabant* en behooren tot de beroemde geleerde mannen, op wie Nederland roem kan dragen. De beide anderen waren uit *België*. Ook werd JOANNES MAHUSIUS, gardiaan der Franciskanen te *Brussel*, die later bisschop van *Deventer* is geworden, naar *Trente* afgevaardigd en bleef er tot April 1552. Insgelijks woonden de H. PETRUS CANISIUS en de meergemelde SONNIUS en TAPPER eenige zittingen bij. [1])

Over het concilie van *Trente* zelf en de afkondiging daarvan in een volgend artikel.

Intusschen was den 2n Augustus 1552 door bemiddeling van den Roomsch-koning FERDINAND, broeder van KAREL V, tusschen den keizer en de gereformeerde vorsten de beroemde vrede van *Passau* gesloten. [2]) Gedwongen door de rijksvorsten, berustte KAREL erin, dat in *Duitschland* vrijheid van godsdienst zou bestaan; hetgeen echter niets anders beteekende, dan dat de hervormers alles zouden behouden, wat zij geroofd hadden, en de onderdanen de vrijheid zouden hebben geen anderen godsdienst te belijden, dan welken de vorsten goedvonden. De vorsten beloofden echter, de katholieken, waar deze nog meester waren, niet in hunne rechten te storen; maar die belofte werd bijzonder slecht nagekomen. De Godsdienstvrede van *Passau* gold echter alleen voor *Duitschland*, niet voor ons vaderland. Hier bleef de nieuwe leer verboden, en behielden de plakkaten kracht van wet.

Bij de algemeene woelingen omtrent den godsdienst en het mislukken der pogingen van KAREL V, om de eenheid in zijne staten te herstellen, begon deze ernstig eraan te denken, om het bestuur dezer gewesten aan jeugdiger krachten toe te vertrouwen en aan zijn zoon FILIPS II over te dragen. Op denzelfden rijksdag van *Augsburg*, waarop het Interim werd aangenomen, bracht hij alle Nederlandsche gewesten in nauwer verband met het Duitsche rijk, waarvan zij vroeger leenen waren geweest; en om die Vereenigde Neder-

---

1) Wagenaar V, bl. 364.
2) Alzog, II, bl. 321.

landen voor verdere scheiding te behoeden, regelde hij de wet der erfopvolging zóó, dat alle gewesten onverdeeld op een en denzelfden wettigen erfgenaam zouden overgaan. Deze regeling, Pragmatieke Sanctie geheeten, werd den 4n November 1549 te *Brussel* uitgevaardigd. [1]) Om de Nederlanders met hunnen toekomstigen vorst bekend te maken, liet de keizer zijn zoon, dien hij tevoren omtrent de *Nederlanden* ernstig had onderricht, [2]) van *Spanje* herwaarts komen en in alle gewesten huldigen. Deze zwoer alle oude gebruiken, rechten en voorrechten, door de vroegere vorsten, graven en hertogen gegeven, trouw en ongeschonden te zullen bewaren. [3])

Na de regeling dezer staatkundige zaken rekende KAREL V niets van hooger gewicht, dan de onderdrukking der ketterij, wijl hij terecht inzag, dat uit haar de geest van verzet en oproer voortkwam. Zoolang de nieuwgezinden de zwakkeren waren, klaagden zij over onverdraagzaamheid en vroegen vrijheid van geweten; maar nauwelijks waren zij sterk genoeg, of zij verboden den katholieken godsdienst, sloegen de kerkelijke goederen aan en ontnamen den katholieken de vrijheid van geweten. Onderling in het geloof verdeeld, waren zij eensgezind in haat tegen de H. Kerk.

Het scherpste aller plakkaten dagteekent van den 29n April 1550 en werd onverbiddelijk toegepast.

De aanvankelijke mislukking van het concilie van *Trente*, de opstand van MAURITS *van Saksen*, de onmogelijkheid om iets op de hervormers te winnen, en vooral de afgedwongen vrede van *Passau* veroorzaakten weldra bij den keizer een verlangen naar rust; te meer daar hij meende, dat de regeering van zijn zoon Kerk en Staat meer tot heil zou zijn. Met groote plechtigheid deed hij op den 25n October 1555 afstand van de regeering dezer gewesten ten behoeve van FILIPS II, en beval hem nadrukkelijk het

---

[1]) Blok, II, bl. 315.

[2]) Zie de beroemde Instruction van 1548 bij M. Ch. Weiss, Papiers d'Etat du Card. de Granvelle, Paris, 1846, III, pag. 267 suiv.

[3]) Nuyens, a. w. VII, bl. 153. — Wagenaar V, bl. 328 vlg.

katholiek geloof te handhaven en te beschermen.[1]) Spoedig volgde de afstand van de Spaansche kroon, en, na in 1558 in de handen van den Roomsch-koning FERDINAND ook de keizerlijke waardigheid te hebben nedergelegd, trok hij zich terug in het klooster der Hieronymianen te *Yuste*, waar hij den 21[n] September 1558 in de gevoelens van een waar christen overleed.[2])

Moeielijk kan men een juist oordeel over keizer KAREL V vellen, daar velen uit partijzucht, en vooral uit haat tegen het katholiek geloof, zijne daden laken en met zwarte kleuren afschilderen; terwijl anderen, uit te groote voorliefde voor alles, wat hij deed, zijnen roem overdrijven. Ontegenzeglijk was hij de grootste vorst van zijnen tijd; een man van vele deugden, van groot geloof en innige gehechtheid aan den godsdienst onzer vaderen, aan welken hij al zijne krachten wijdde; maar ook een man van gebreken, van dikwijls te veel ijver en te veel Bourgondischen geest, welke hem tot onvoorzichtigheid bracht en soms over zijne goede trouw een bedenkelijk licht werpt. Doch in het algemeen was zijne regeering eene weldaad voor ons land.[3])

B. *Filips II. — Willem van Oranje. — Granvelle.*

Ondanks de plakkaten van KAREL V had de nieuwe leer in deze gewesten talrijke aanhangers verworven. De omstandigheden, welke daartoe medewerkten, hebben wij reeds aangegeven; doch twee machtige oorzaken voegden zich eerlang hieraan toe, namelijk de groote ontevredenheid van roomsch en onroomsch tegen FILIPS II, en de felle haat, welke weldra bij beide partijen ontstond, tegen alles wat Spaansch was.

FILIPS, als koning van *Spanje* de Tweede, als graaf van

---

[1]) De afstand van keizer Karel V als graaf der Ned. aan zijnen zoon, koning Philips II, in 1555. Een behartigingswaardig woord ook voor onze dagen. Arnhem, Jos. Witz, 1855.

[2]) L. P. Gachard, Retraite et mort de Charles-Quint au monastère de Yuste, Brux. 1854—1855.

[3]) Blok II, bl. 305 vlg. — Fredericq, De Nederlanden onder keizer Karel, Gent, 1885.

Holland de Derde, had den ouderdom van zeven en twintig jaren bereikt, toen zijn vader hem zijne erfstaten afstond.[1]) De nieuwe vorst had, evenals zijn vader, een goed hart en goede bedoelingen, maar een geheel ander karakter dan zijn vader. Hij was stug en afgetrokken van aard, voorzichtig tot besluiteloosheid toe, langzaam, karig in woorden, moeielijk te naderen; doch niet wreed, zooals hij ons veelal wordt voorgesteld. Kleingeestig en bemoeiziek, was hij tevens ten hoogste achterdochtig in de staatkunde. Innig gehecht aan het katholiek geloof, had hij eenen veel te ver gedreven afkeer van de hervormden, en als absoluut heerscher, verried hij vaak de Bourgondische neiging, om de Kerk tot dienares en den godsdienst tot middel zijner staatkunde te maken.

Als vorst en trouwe zoon der Kerk handelde FILIPS tegenover de nieuwgezinden naar recht en plicht en overeenkomstig de toenmaals gebruikelijke rechtspleging; hij handelde uit overtuiging, volgens den eed, bij het aanvaarden zijner regeering afgelegd, om het katholiek geloof te handhaven en te beschermen. Maar hij volgde te veel zijn eigen wil en was niet te vinden voor goeden raad van hen, die van den feitelijken toestand beter op de hoogte waren. Van menige strengheid, door welke hij nu den vloek der Nederlanders zich op den hals gehaald heeft, zou hij zich onthouden hebben, als hij meer naar goeden raad geluisterd had. Bovendien liet hij eene opzienbarende minachting blijken voor de Nederlandsche gebruiken en gewoonten. Bij hem moest alles Spaansch zijn, en slechts van Spanjaarden wilde hij omringd wezen. Dit wekte bij alle Nederlanders een tegenzin, die weldra tot fellen haat oversloeg.

---

[1]) Vgl. over Filips II: Gachard, Corresp. de Philippe II, Tom. II, Introd. — G. Groen van Prinsterer, Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau, Leide, 1835. [Tom. I is in 1841 herdrukt], Tom. I, pag. XLIV suiv., pag. 149* suiv., en pag. 166* suiv., Tom. IV, pag. XXXIX, Tom. VI. pag. XLIV suiv. — Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, I, 1e deel, hoofdstuk II. — Prescott, Gesch. d. regeering van Filips II, vertaald door W. J. A. Huberts, Zutphen, 1850—1862. — R. Baumstark, Philips II, koning van Spanje, 's Bosch, 1876. — Blok II, bl. 319 vlg.

Hoegenaamd niet met de Nederlanders ingenomen, maakte hij al spoedig toebereidselen, om naar *Spanje* terug te keeren. Hij benoemde zijne zuster MARGARETHA, eene onechte dochter van KAREL V, welke gehuwd was met OCTAVIO FARNESE, hertog van *Parma*, tot algemeene landvoogdes der vereenigde Nederlandsche gewesten, en stelde haar eenen Raad van State ter zijde, waarvan de voornaamste edelen des lands leden waren. Nog voegde hij er een Geheimen, een Finantieëlen en nog een geheel Bijzonderen Raad, Consulta, aan toe. Uit den hoogen adel werden vervolgens de stadhouders voor de verschillende gewesten gekozen.

De geheel Bijzondere Raad bestond uit ANTHONIE PERRENOT, gewoonlijk GRANVELLE genoemd, VIGLIUS (WIGELE) een vermaard rechtsgeleerde, en KAREL BERLAYMONT. Onder de stadhouders, welke wij in het bijzonder te behandelen hebben, komen op de eerste plaats WILLEM *van Oranje*, stadhouder van *Holland, Zeeland* en *Utrecht,* en LAMORAAL *van Egmond,* stadhouder van *Vlaanderen.* 1)

Vóór zijn vertrek riep FILIPS de regeeringen of staten van alle gewesten *(algemeene staten)* te *Gent* bijeen en vermaande hen boven alles het katholiek geloof te handhaven. De staten beloofden dit. Daarna legde hij den nieuw aangestelden stadhouders op, de plakkaten getrouw uit te voeren en verbood hun iemand, die van de nieuwe leer verdacht of beschuldigd werd, tot eenig ambt of eenige waardigheid te verheffen.

FILIPS vertrok naar *Spanje* den 25n Augustus 1559, nalatende eene groote ontevredenheid tegen zijn persoon, en een nog grooter misnoegen tegen den Bijzonderen Raad, wiens voorzitter, echt naar den geest van FILIPS, niet een Nederlander, maar een vreemdeling was.

Nauwelijks was FILIPS vertrokken, of geheel Nederland geraakte aan de hevigste gisting ten prooi. Het kon niet missen, of de verdeeldheid der meeningen omtrent den godsdienst moest ook verdeeldheid op staatkundig gebied onder het volk teweeg brengen; en, daar de hervormers

1) Blok III, bl. 6 en 7. — Wagenaar VI, bl. 40 vlg.

niet verzuimden van de ontevredenheid des volks tegen den roomschen FILIPS en van den steeds groeienden haat tegen al wat Spaansch was, handig gebruik te maken, was het voordeel beslist aan hunne zijde. De kleine adel was ook hier, gelijk wij reeds vermeldden, vol schulden en vond in den nieuwen godsdienst een geschikt middel, om zich ten koste van het oude geloof eene nieuwe toekomst te bereiden. De hoogere adel, strevend naar uitbreiding van macht, zag niets liever dan de Spaansche heerschappij gefnuikt, en ook daartoe leende zich de hervorming; [1]) — zoodat *de politieke strijd tegen Spanje en de strijd om den godsdienst vereenzelvigd werden,* en de laatste geheel dienstbaar gemaakt werd aan het doel van den eersten. Het duurde niet lang, of de woorden roomsch en spaansch werden synoniemen, en al den haat, welken men FILIPS en *Spanje* toedroeg, keerde men ook tegen den paus en de katholieke Kerk.

Doch het is er ver af, dat, zooals vele geschiedschrijvers beweren, het Nederlandsche volk reeds toen algemeen gunstig voor de hervorming gestemd was. Het tegendeel is waar. De overgroote meerderheid was en bleef katholiek en gevoelde weinig of niets voor de nieuwe leer. Bij FILIPS'vertrek bepaalden zich LUTHER'S volgelingen tot zeer weinigen, waarvan enkelen hier en daar het hoofd opstaken; kalvinisten waren er in het geheel niet; maar de terechtstellingen der veroordeelden en de telkens verschijnende scherpe plakkaten gaven aanleiding, dat hun getal werd overdreven. Langzamerhand echter nam hun aantal toe. Die onverschillig waren voor het geloof, liepen naar de winnende partij over, en de wrok tegen *Spanje* maakte onder de naamkatholieken vele afvalligen. Ook kan het niet ontkend worden, dat de ergernis, door verscheidene geestelijken gegeven, de hervorming in de hand werkte. FRANCISCUS SONNIUS schreef aan VIGLIUS, dat onwaardige priesters en apostaten het Utrechtsche gewest bedierven; en hoe de tucht in sommige kloosters verslapt was, blijkt uit het aantal monniken, dat in vervolg van tijd, toen de kalvinisten hier

---

[1]) Vgl. Bakhuizen van den Brink, Studien en Schetsen (de adel) I, 1e st.

meester waren, de kap aan den stok hingen, vrouwen namen en predikanten werden der nieuwe leer.

De hervorming ondervond dus bij FILIPS' vertrek nog bij duizenden en duizenden den grootsten tegenstand, maar zij won veld, ondanks de maatregelen, tegen haar genomen. Die maatregelen vooral hebben de Kerk den smaad veroorzaakt, alsof zij onverdraagzaam is. De katholieke Kerk, welke van God de macht ontvangen heeft om te prediken, en aan wie het Pand des Geloofs eenig is toevertrouwd, moest zich wel krachtig tegen de nieuwe leer verzetten. Had zij het niet gedaan, zij zou haar Goddelijk karakter, zoo het mogelijk ware, verloren hebben en niet meer zijn de ware Kerk van CHRISTUS. Hare waarheid, die Gods waarheid is, duldt geen dwaling, de zuiverheid harer leer geen vlekken. Vandaar dat de katholieke Kerk zelfs niet in het minst aan de nieuwe leer iets kon toegeven, en al zou geheel Europa tegen haar zijn opgestaan, onbevlekt zou zij, als reine Bruid van CHRISTUS, het Pand bewaard hebben. — In ons vaderland is de katholieke Kerk geheel onderdrukt, afgeschaft en verboden geworden; maar kan, bij de herleving van het katholiek geloof, waarin wij thans ons mogen verblijden, de hervorming er roem op dragen, dat zij ééne harer leerstellingen aan de Kerk heeft kunnen opdringen? De Kerk der twintigste eeuw is in hare leer nog geheel dezelfde als die der zestiende eeuw.

Maar kan de Kerk in hare leer geen dwaling dulden, medelijden en liefde bezielen haar voor de dwalenden zelven, evenals God nooit dwaling kan goedkeuren, maar toch voor de zondaren grenzenloos barmhartig is. Doch dat medelijden en die liefde, door de Kerk nooit verloochend, is wel eens in de hitte van dien fellen strijd door eenigen harer verdedigers uit het oog verloren; maar het gaat niet aan, de Kerk hiervan de schuld te geven. Wie de Kerk onverdraagzaam noemt, heeft geen begrip van onverdraagzaamheid en zou ook God van onverdraagzaamheid moeten beschuldigen.

FILIPS II, geheel van den godsdienstigen geest der Kerk doordrongen, handelde volgens zijn geweten en diepe overtuiging, als hij zich krachtig tegen de hervorming ver-

zette en als wereldlijk vorst de Kerk in hare pogingen ondersteunde. De middelen, door hem aangewend, waren geheel overeenkomstig het toenmalig recht en dat der vroegere eeuwen en volgens den eed door hem afgelegd. Hij was vast besloten, den katholieken godsdienst te handhaven, met uitsluiting van elken anderen, en niet éene sekte in zijne staten te gedoogen. »Ik wil«, zoo sprak hij, »om den katholieken godsdienst te bewaren duizend levens verliezen, als ik ze had, en liever al mijne staten verliezen, dan over nieuwgezinden te regeeren.« [1]) Op dit punt gaf hij nooit toe en daaraan maakte hij alles ondergeschikt. Maar zijn persoon was hier gehaat, en de Bijzondere Raad der landvoogdes was het nog erger. Bovendien had hij de onvoorzichtigheid, Spaansche krijgslieden hier achter te laten, die de landvoogdes tegen de Nederlanders moesten beveiligen en daarom juist het sterkst gehaat werden. Voegen wij daarbij, dat de landvoogdes in menige dringende zaak verplicht was, eerst in *Spanje* raad te vragen en soms maanden lang op antwoord moest wachten; dat FILIPS zich nooit verwaardigd heeft deze gewesten andermaal te bezoeken, doch alles door Spanjaarden liet regelen; en eindelijk, dat hem met alle reden sommige daden worden ten laste gelegd, waartoe noch plicht, noch eed, noch volksbelang hem noodzaakten, dan kan men gemakkelijk begrijpen, dat al zijne pogingen ter verdediging der Kerk schipbreuk moesten lijden en veeleer de hervorming in de hand werkten. Het volk, roomsch en onroomsch, wilde niet van hem weten, en alles wat hij deed, zelfs met de beste bedoeling, lokte geene waardeering, maar tegenkanting en verzet uit.

Reeds hebben wij den naam genoemd van WILLEM *van Oranje*, die door FILIPS II tot stadhouder over *Holland, Zeeland* en *Utrecht* werd benoemd. Het is hier de plaats eenige bijzonderheden te vermelden van den man, die èn op onze vaderlandsche èn op onze kerkgeschiedenis den grootsten invloed heeft uitgeoefend.

WILLEM I, prins van *Oranje*, graaf van *Nassau*, en heer

---

[1]) Vgl. Corresp. de Phil. II, tom. I, pag. 446.

van onderscheidene plaatsen in *Nederland*, werd den 14^n^ April 1533 te *Dillenburg* in *Nassau* geboren. [1]) Zijn vader was WILLEM *de Oude*, graaf van *Nassau-Dillenburg*, en zijne moeder JULIANA *van Stolberg*, die beiden de luthersche leer waren toegedaan en hunne kinderen daarin opvoedden. WILLEM evenwel kwam op elfjarigen leeftijd als page aan het hof van KAREL V te *Brussel* en ontving sinds dien tijd eene katholieke opleiding. Zijne bevallige manieren en zijn talentvolle aanleg deden hem de bijzondere gunst van den keizer winnen, zoodat hij, een en twintig jaren oud, reeds met gewichtige betrekkingen in den staat en bij het leger bekleed was. Toen de keizer afstand van de regeering deed, was hij omringd door zijne beste raadslieden, en onder hen bevond zich ook WILLEM *van Oranje*, op wiens schouder hij zelfs leunde, terwijl hij het woord tot de staten richtte.

FILIPS II behandelde den gunsteling zijns vaders met niet mindere onderscheiding, benoemde hem tot stadhouder der voornaamste noordelijke gewesten en verleende hem zitting in den Raad van State.

WILLEM was evenwel de man niet, om zich met deze hooge doch afhankelijke betrekking tevreden te stellen. Bezield met het algemeen verlangen van den adel naar uitbreiding van macht en onafhankelijkheid, en met het voorbeeld der Duitsche vorsten, die zooveel op KAREL

---

[1]) Zie over Willem I: Groen van Prinsterer, Archives, passim. — M. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne, Bruxelles, 1847. — Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, I, 1e dl, bl. 58 vlg. en III, 2e dl. bl. 195 vlg. — Matthias Koch, Onderzoek n. d. oorzaken d. Nederl. Omwenteling in de XVIe eeuw, vertaald door Nuyens, Amsterdam, 1862. -- F. Strada, De Bello Belgico, Romae, 1653, lib. II. — R. Fruin, Het voorspel van den tachtigjarigen oorlog (Verspreide Geschriften I, bl. 266 vlg), Willem I in het jaar 1570 (Verspr. Geschr. II, bl. 111 vlg.), Prins Willem in onderhandeling met den vijand (Verspr. Geschr. II, bl. 336 vlg.). — R. C. Bakhuizen van den Brink, Het huwelijk v. Willem van Oranje met Anna van Saksen, Amsterdam, 1853. — W. Wilde, De gemalinnen van Prins Willem I, (Studiën op Godsd. wetensch. en letterk. gebied, Jaarg. XXIX, deel 47 en 48, Jaarg. XXX, deel 49 en 50.). — Van Vloten, Neerlands opstand tegen Spanje, Haarlem, 1856—1860. — Jan ten Brink, De eerste jaren der Nederl. revolutie (1555—68), Rotterdam, 1882. — Groen van Prinsterer, Handboek d. gesch. v. h. vaderland, Amsterdam, 1872.

gewonnen hadden, voor oogen, vond hij in de hervorming en in den gespannen toestand tusschen het Nederlandsche volk en den Spaanschen koning, de middelen om vooruit te komen. Meesterlijk wist hij ze te gebruiken en ze naar alle omstandigheden te voegen. In de kunst, om menschen naar zijnen wil te zetten en het hart des volks te winnen, werd hij door niemand overtroffen. Boeiend redenaar, beleefd en mild voor iedereen, gemeenzaam in den omgang ook met minderen, doch tevens slim, zwijgend en geslepen, voorzichtig bovenmate om zijn doel niet te verraden, en met groote scherpzinnigheid steeds achter de schermen de zaken leidend, werd hij van het volk de meest geliefde man en van alle tijdgenooten de grootste diplomaat.

Schijnbaar de belangen des konings voorstaande, werkte hij ze heimelijk tegen. Dit scheen FILIPS reeds te bespeuren, vóór hij deze gewesten verliet. Men verhaalt, dat deze bij zijn vertrek te *Vlissingen* den prins van *Oranje*, daar tegenwoordig, zou hebben verweten, dat hij in het geheim de plannen des konings zou hebben gedwarsboomd. WILLEM antwoordde, dat dit niet zijne schuld, maar die der staten was; doch FILIPS herhaalde: „Neen, niet de staten, maar gij, gij alleen!"

Op het punt van godsdienst was hij geheel onverschillig, en als het voor het bereiken van zijn doel nuttig of noodig was, ging hij zonder gewetensbezwaar van den eenen godsdienst naar den anderen over. Aanvankelijk scheen hij roomsch met de roomschen, luthersch met de lutherschen. In 1564 verleende hij in zijn prinsdom *Oranje* vrijheid van godsdienst, en hij ging in 1573 openlijk tot de kalvinisten over, die zich toen tot de sterkste en stoutmoedigste partij hadden opgewerkt. [1])

WILLEM *van Oranje* was zonder twijfel een der grootste figuren van de zestiende eeuw. Wij kunnen niet instemmen met degenen, die in hem alle mogelijke ondeug-

---

[1]) H. J. Allard, Des Zwijgers Godsdienstzin (Studien, Jaarg. XIII, afl. 6, bl. 65 vlg.). — Een encycliek v. W. den Zwijger (Studien, Jaarg. XVII, deel 23, bl. 185). — Een plakkaat des Zwijgers ten gunste der Inquisitie (Studien, Jaarg. XIX, dl. 27, bl. 42 vlg.). — Vgl. P. J. Blok, De meeningen van W. v. O. omtrent den Godsdienst, Amersf. 1886.

den willen zien; maar evenmin kunnen wij hem beschouwen als een voorbeeld aller deugden, van rechtvaardigheid, belangloosheid, zuivere vaderlandsliefde, godsdienstzin en verdraagzaamheid. Gaarne gelooven wij, dat hij zijn aangenomen vaderland hartelijk liefhad; maar dat alléén zijne vaderlandsliefde hem tegen FILIPS II in verzet deed komen, dit moeten wij betwijfelen. Zijn doel, om ten koste van het koninklijk gezag zijn eigen gezag uit te breiden en te bevestigen, springt te duidelijk in het oog. Waarheid is het, dat hij bij den opstand tegen *Spanje* geheel zijn vermogen, zelfs zijn leven voor de vrijheid op het spel zette; maar dit geschiedde eerst, toen zijne eerste aanslagen waren mislukt, en ALVA met zijn legermacht hem dreigend te gemoet trad. Hij moest er alles aan wagen, wilde hij niet als een overwonnen vorstje in *Duitschland* vergeten gaan leven; maar zoo was zijn karakter niet. Waarheid is het, dat uit zijnen opstand onze later wettig verkregen onafhankelijkheid is voortgekomen, en dat de nooit genoeg te waardeeren en zegenrijke vruchten, welke het huis van *Oranje* voor ons vaderland heeft voortgebracht, met hem begonnen zijn; maar niettemin achten wij, streng genomen, zijn opstand tegen het wettig gezag in zichzelf eene onrechtmatige daad, die wel verklaarbaar, maar niet geheel verdedigbaar is.

Op de vraag, of WILLEM *van Oranje* voor de katholieken onverdraagzaam was, antwoorden wij: volstrekt niet in die hooge mate als de meeste Duitsche vorsten, zijne tijdgenooten, en niet uit beginsel van godsdienst, maar uit staatkunde. Slechts wanneer zijne politieke belangen het medebrachten, stelde hij zich in verbinding met de watergeuzen, gaf lastbrieven aan LUMEY en SONOY, verdedigde de beeldstormers (niet van 1566, maar van 1578) en verbood door de scherpste plakkaten de »paapsche superstitie«. En al heeft hij de vervolging der katholieken niet bevolen, integendeel, haar zelfs afgekeurd, hij heeft ze niettemin toegelaten en niet verhinderd, zooals hij had moeten doen. [1])

Derhalve, hij was een man van uitmuntende gaven, maar

[1]) Nuyens, Een blik op de Ned. omwenteling in de 16e eeuw. (Jaarb. Alberdingk Thijm, 1863, bl. 160 vlg.

ook van gebreken, en van die gebreken hebben de katholieken het meest te lijden gehad. Aan hem hebben wij het voor een groot deel te danken, dat de katholieke Kerk hier te lande drie eeuwen lang eene Babylonische gevangenschap heeft ondergaan; en daaraan is het toe te schrijven, dat, hoezeer wij ook met hart en ziel juichen over de verlossing uit het Spaansche juk, de naam van „Vader des Vaderlands", den prins zoo kwistig gegeven, voor ons, katholieken, een woord is, dat in de keel blijft steken.

De hoogste leiding der staatszaken werd door FILIPS II in de handen gelegd van GRANVELLE.[1] Deze was den 20n Augustus 1517 te *Besançon* geboren en gaf reeds spoedig blijken van buitengewone geestesgaven. Zijne studiën aan de hoogescholen verwierven de schitterendste uitkomsten, en weldra bepaalde zich zijne keus tot den geestelijken stand. Op jeugdigen leeftijd bezat hij reeds onderscheidene kerkelijke waardigheden en beneficiën en werd, toen hij drie en twintig jaren oud was, tot bisschop van *Atrecht* verheven. KAREL V, getroffen door het gunstig voorkomen, de kennis en scherpzinnigheid, de innemende en overredende welsprekendheid van den jeugdigen prelaat, zond hem naar het concilie van *Trente* en was zoo voldaan over zijn arbeid, dat hij hem tot medelid verkoos van den Raad van State. In de gewichtigste aangelegenheden van 's keizers uitgestrekt en zorgelijk bewind, bewees GRANVELLE, ook later als kanselier, uitstekende diensten, en zooveel geruster kon KAREL V de regeering aan zijn zoon overgeven, toen hij aan dezen een raadsman kon nalaten, wiens bekwaamheid en trouw gedurende eene reeks van jaren aan het onbeperkte

---

1) Zie over Granvelle: Groen van Prinsterer, Archives, Tom. I, 2e editie, bl. 183*—191*; en Handboek d. gesch. v. h. vaderland, §§ 122 en 123. — De Reiffenberg, Corresp. de Marg. d'Autriche, Introd. pag. XIII et pag. 3 suiv. — Gachard, Corresp. de Philippe II, Tom. I, pag. LIII suiv. CLXIV—CLXVIII, CLXXXII, CLXXXVI, Tom. II, pag. LIV—LVI. — Weiss, Papiers d'Etat, Tom. VI. — Prescott, Gesch. d. regeering van Filips II, vertaald door Huberts. — Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, I, 1e deel, bl. 53 vlg. — Kort overzicht der geschiedenis van Granvelle en zijne nagelaten papieren (De Katholiek, 1856, deel 30, bl. 289 vlg.).

vertrouwen des vorsten hadden beantwoord. Op voordracht van FILIPS II werd hij door Paus PIUS IV tot eersten aartsbisschop van *Mechelen* en een jaar later tot kardinaal verheven. Terzelfder tijd stond hij, na 's konings vertrek, meer nog dan de landvoogdes aan het hoofd van het bewind. Streng in het handhaven van den katholieken godsdienst en van het koninklijk gezag, en met doordringenden blik het streven en drijven der nieuwgezinden doorgrondend en tegenwerkend, werd hij weldra het meest van allen gehaat, en ontzaglijk is de beweging geweest, die op allerlei wijze tegen hem werd opgezet. Even achterhoudend in zijne eigen plannen als scherpziende in die van anderen, voorbeeldeloos werkzaam, vindingrijk, besloten en standvastig, was hij de eenige man, die de Nederlanden uit de toenmalige verwarring had kunnen redden; maar juist daarom was zijne vernedering het groote doel zijner vijanden. Gebreken had hij en vele. Zijne heerschzucht en het gevoel zijner grootheid waren sterk, zoodat zij eerst ontevredenheid, later verbittering wekten; — maar na onpartijdig onderzoek kan men zijn gedrag niet valsch, niet trouweloos noemen. Hem voor te stellen als een aanhitser des konings, is alleen het werk van laster en lichtgeloovigheid der tegenpartij. [1]) Hij wordt niet zonder grond van baatzuchtigheid beschuldigd, een gebrek, dat hij met bijna alle staatslieden van zijn tijd gemeen had; maar van zijne aanzienlijke inkomsten stichtte en ondersteunde hij wetenschappelijke instellingen. Op zijne zedelijkheid heeft men een blaam geworpen, maar op verdacht getuigenis. De laster heeft echter de overhand gehouden, en FILIPS II is gezwicht voor den drang der opgezweepte menigte; hij riep hem uit de Nederlanden terug. GRANVELLE overleed den 21n September 1586 te *Madrid.*

C. *Oprichting van nieuwe Bisdommen. — Verwijdering van Granvelle.*

De onlusten te beschrijven, welke kort na FILIPS' vertrek in deze gewesten uitbarstten, ligt buiten ons bestek. Genoeg

[1]) Groen van Prinsterer, Archives, Tom. I, pag. 187*.

zij het te vermelden, dat prins WILLEM uiterlijk elke daad van opstand tegen *Spanje* afkeurde, maar in het geheim het vuur des oproers aanblies en de ziel was van alles, wat tegen den koning gesmeed werd.

Op kerkelijk gebied vordert eene gewichtige aangelegenheid onze aandacht.

Reeds vroeger is gemeld, dat eene groote oorzaak der verslapte kerktucht gelegen was in de groote uitgestrektheid der bisdommen. In geheel de Vereenigde Nederlanden (*Nederland* en *België*) bestonden slechts vier bisdommen, die bovendien nog onder buitenlandsche metropolitanen stonden; en om ons alleen bij het bisdom van *Utrecht* te bepalen: het bisschoppelijk rechtsgebied strekte zich daar uit over de tegenwoordige provinciën, *Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijsel, Drente, Groningen* en *Friesland*. Slechts enkele plaatsen in *Groningen* en *Overijsel* behoorden tot de bisdommen van *Osnabrück* en *Munster*, en een klein deel van *Gelderland* stond onder den aartsbisschop van *Keulen*. Het omvatte meer dan tweehonderd bemuurde steden en elfhonderd dorpen, een zeer groot aantal kloosters, kerkelijke gestichten en scholen van allerlei orden. Herinneren wij ons daarbij, dat de zeer dichte bevolking vóór de hervorming alleen den katholieken godsdienst beleed, dan behoeft het wel geen bewijs, dat één bisschop, al werd hij ook bijgestaan door wijbisschoppen, vicarissen en aartsdiakens, moeielijk in staat was, om in alles aan den eisch van een goed bestuur te voldoen en op alles een waakzaam oog te houden.

Reeds WILLEM VI, graaf van *Holland*, had *Holland, Zeeland* en *Friesland* tot een afzonderlijk bisdom willen maken, maar werd door den dood verhinderd zijne plannen uit te voeren (1417). [1]) Ook KAREL *de Stoute* was voornemens geweest het aantal bisdommen te vermeerderen; en KAREL V had zelfs reeds daarover onderhandelingen aangeknoopt met ADRIAAN VI en CLEMENS VII, doch door omstandigheden bleef de zaak onafgedaan. [2]) Thans bij den

[1]) Relatio Status etc. Jacobi de la Torre, 1656, (Archief v. de gesch. v. h. Aartsb. Utr. XI, bl. 112).

[2]) Gachard, Corresp. de Philippe II, Tom. I, Introduction, pag. XCV—C.

treurigen toestand der Kerk en bij het immer toenemen van het aantal nieuwgezinden, werd deze maatregel dringend noodig, en terstond na den aanvang zijner regeering gaf FILIPS II daaraan een begin van uitvoering. [1])

De koning benoemde eene commissie van drie leden, den meergemelden VIGLIUS, FILIPS NIGRI, kanselier der orde van het Gulden Vlies en deken van *St. Gudula* te *Brussel*, en MICHEL DRUITIUS, professor aan de hoogeschool te *Douai*, om nauwkeurig de bestaande kerkelijke toestanden op te nemen; doch om gegronde redenen moest hare werkzaamheid in het grootste geheim geschieden. Het verslag der commissie werd in 1557 bij het hof te *Brussel* ingediend.

Daarop zond de koning den meergenoemden FRANCISCUS SONNIUS naar *Rome*, om met Paus PAULUS IV de zaak te bespreken. SONNIUS verliet *Utrecht* den 25^n Maart 1558 en kwam den 13^n Mei in de Eeuwige Stad. De aangelegenheid was belangrijk genoeg, om veel tijd te eischen. — Vooreerst moest de rechtsmacht der vier bestaande bisschoppen gesplitst en menig grondgebied aan hun bisdom onttrokken worden; vele kloosters en parochiën moesten van het eene bisdom naar het andere worden overgebracht; het inkomen der nieuwe bisschoppen moest worden geregeld, en bovenal, wat de zaak het meest bemoeielijkte, men moest zich voorbereiden op een hardnekkig verzet, vooral der nieuwgezinden.

Ook de onderhandelingen van SONNIUS met den Paus geschiedden in het geheim en werden met veel beleid gevoerd. De Paus onderwierp de zaak aan het onderzoek van zijn neef, kardinaal CARAFFA, en stelde eene commissie in van zeven kardinalen; [2]) en toen alles in rijp beraad was overwogen, werd de bulle van 12 Mei 1559 door den Paus onderteekend, waarbij de bestaande bisdommen in de

---

[1]) Weiss, Papiers d'Etat, Tom. VI, bl. 320 vlg. — Wagenaar VI, bl. 62 vlg.

[2]) Zie het belangrijk verslag dezer commissie in Archief IX, bl. 1 vlg. — Vgl. Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, X, bl. 353 vlg. — XII, bl. 149 vlg., waar nog andere gewichtige stukken omtrent de nieuwe bisdommen gevonden worden.

Vereenigde Nederlanden gesplitst werden in drie aartsbisdommen en 15 bisdommen.

Bij deze kerkregeling werd de zetel van den H. WILLIBRORD te *Utrecht* tot aartsbisdom verheven, met vijf onderhoorige bisdommen of suffraganen, *Haarlem, Middelburg, Deventer, Leeuwarden* en *Groningen*. Aan koning FILIPS II en diens opvolgers werd het recht gegeven de nieuwe bisschoppen te benoemen, niet slechts voor de eerste maal, maar ook voor het vervolg, zoo dikwijls een bisschopszetel zou openvallen, terwijl de Paus den nieuwbenoemden hunne institutie of bekrachtiging zou verleenen.

Het aloude recht der Utrechtsche kapittels bij de verkiezing van een nieuwen kerkvoogd, reeds vroeger onder HENDRIK VAN BEIJEREN afgestaan, bleef derhalve afgeschaft. Niet meer zou de kerkvorst van *Utrecht* worden gekozen door de kanunniken; maar het recht van benoeming kwam uitsluitend aan den koning en diens opvolgers, onder voorbehoud der pauselijke institutie. Zelfs zouden de kanunniken niet meer, zooals nog onder KAREL V bepaald was, den door den koning benoemden bisschop kerkrechtelijk mogen bevestigen. Ook de nieuw op te richten kathedraal-kapittels der andere bisdommen bleven van het verkiezingsrecht verstoken; zoodat aan de inmenging van partijzuchtige invloeden en het uitoefenen van pressie op de stemmen der kanunniken, waarvan het bisdom van *Utrecht* in den loop der eeuwen zooveel geleden had, wel is waar voor immer een einde was gemaakt, maar tevens de kerkelijke aangelegenheden voor een goed deel in de hand des vorsten bleven. [1])

FILIPS II ontving SONNIUS met deze gewichtige tijding te *Vlissingen*, juist toen hij op het punt stond de Nederlanden te verlaten.

De zaak bleef geheim. [2]) Paus PAULUS IV was inmiddels den 18^{n} Augustus 1559 overleden; doch zijn opvolger PIUS IV haastte zich het vastgesteld besluit ten uitvoer te bren-

---

[1]) Vgl. Handel. en Mededeel. der Maatschappij. d Nederl. letterkunde, Leiden, 1897, bl. 141 vlg.

[2]) Het plan der nieuwe bisdommen is zelfs voor Granvelle verborgen gehouden, totdat de zaak zoo goed als geregeld was. Zie Gachard, Corresp. de Philippe II, Tom. I, pag. 229.

gen. Om de omschrijving der nieuwe bisdommen en aller belangen goed te regelen, was SALVATOR PACINI, bisschop van *Chiusi,* als buitengewoon pauselijk gezant naar de Nederlanden gezonden. Deze stelde vijf commissarissen aan, om met hem te beraadslagen. Zij waren GRANVELLE, FILIPS NIGRI, SONNIUS, VIGLIUS en PETRUS CURTIUS, deken van *St. Pieter* te *Leuven.* Zoodra deze commissie met hare taak gereed was, kreeg de nieuwe regeling haar beslag.

Het grondgebied van ieder bisdom werd nauwkeurig omschreven. Groote moeilijkheid baarde de vraag, op welke wijze in het noodige onderhoud der nieuwe bisschoppen zou worden voorzien. De bulle van Paus PAULUS IV had bepaald, dat hun een jaarlijksch inkomen zou worden verzekerd van vijfduizend ducaten voor het aartsbisdom van *Mechelen* en van drieduizend voor elk der overige bisdommen; welke gelden gevonden zouden worden in de opbrengst van tienden en kerkelijke goederen, welke de Heilige Stoel later zou aanduiden. Zoolang die opgaaf niet had plaats gehad, moest de regeering der Vereenigde Nederlanden jaarlijks aan den aartsbisschop drieduizend ducaten en aan elk der bisschoppen vijftienhonderd ducaten uitkeeren. Op raad echter van GRANVELLE, die meende, dat 's lands schatkist met die jaarwedden niet kon worden bezwaard, werd nu voorgesteld, om elken bisschop eene of meerdere abdijen aan te wijzen, van welke zij als wettige abten zouden worden beschouwd, terwijl dan de goederen dier abdijen tot onderhoud des bisschops en der kanunniken zouden strekken. [1]) Dit plan werd te *Rome* voorgedragen en goedgekeurd.

De aartsbisschop van *Utrecht* kreeg de *St. Paulus-abdij* te *Utrecht;* de bisschop van *Haarlem* de abdij van *Egmond,* [2]) en de goederen der kloosters van *Heilo*, *Geervliet* en *Heenvliet*; de bisschop van *Middelburg* de *O. L. Vrouwe-abdij* der Premonstratensers. Aan den bisschop van *Deventer* werd de proosdij van *St. Lebuinus* en het klooster *St. Agnietenberg*, aan dien van *Leeuwarden* de abdij *Mariëngaarde*

[1]) Papiers d'Etat, Tom. VI, pag 64 et 68.

[2]) De staf der abten van Egmond is nog aanwezig in het bisschoppelijk paleis te Haarlem en wordt nog bij pontificale plechtigheden gebruikt.

en de kloosters van *Lidlum* en *Bergum*, en aan den bisschop van *Groningen* de abdij van *Aduard* en de kloostergoederen van *Jesse* bij *Groningen* en van *Wittewierum* geschonken.

De hoofdkerk van ieder bisdom werd tot kathedraal verheven. Kathedraal van het aartsbisdom werd de *St. Maartensdom;* van het bisdom van *Haarlem* de *St. Bavo*, van *Middelburg* de *St. Pieter*, van *Deventer* de kerk van den *H. Lebuinus*, van *Leeuwarden* de kerk van *St. Vitus*, en van *Groningen* die van den *H. Martinus*.

Aan elke kathedraal werd een *kathedraal-kapittel* toegevoegd, dat bestaan zou uit den bisschop met minstens negen kanunniken, van welke drie in de Godgeleerdheid en drie in het kerkelijk recht den graad van doctor of licentiaat aan eene katholieke universiteit behaald moesten hebben, terwijl de drie anderen tot den adel (nobiles) behooren en ook een academischen graad bezitten moesten. Deze negen waren verplicht bij de kathedraal te wonen, ten einde ten allen tijde den bisschop met hunnen raad ter zijde te staan. Meerdere kanunniken konden den kapittels worden toegevoegd. Voor de eerste maal zouden de kanunniken worden gekozen door den bisschop alleen, maar later door den bisschop met het kapittel; bij staking der stemming was de beslissing aan den bisschop. Voor enkele gevallen, wanneer een kanonikaat in eene bepaalde maand openviel, bleef, volgens algemeen kerkelijk recht, de benoeming aan den paus, terwijl voor de toegevoegde kanonikaten het recht van patronaat erkend werd.

Ook werd bepaald, dat voor het bisschoppelijk bestuur drie hoogwaardigheden (digniteiten) zouden worden aangewezen: een aartsdiaken, belast met het toezicht over de wijdelingen en de bekwaamheid dergenen, die met zielzorg waren belast, — een aartspriester, die de verschillende parochiën moest visiteeren, — en een poenitencier, tot wien de geloovigen in buitengewone gevallen van gewetenszaken hunne toevlucht konden nemen.

Tot nu toe was de zaak geheel geheim gebleven; zelfs de betrokken bisschoppen en abten wisten er niet van; maar nauwelijks waren de bulle van PAULUS IV en de nadere regeling van PIUS IV openbaar bekend gemaakt,

of wat voorzien was, gebeurde: overal ondervonden zij den hardnekkigsten tegenstand.[1])

De reeds bestaande bisschoppen waren verontwaardigd over de inkrimping van hunne geestelijke macht en van het kerkelijk gebied hunner bisdommen; de abten en kloosterlingen meenden, dat aan hunne rechten werd tekort gedaan door de inlijving hunner abdijen bij de nieuwe bisdommen. — De hoogere geestelijkheid was algemeen ontevreden, wijl nu hunne jurisdictie, rechten en voorrechten, vooral die der aartsdiakens, welke in bepaalde streken het bisschoppelijk gezag vertegenwoordigden, zouden worden beperkt of opgeheven. — De adel zag, dat de inkomsten der kanonikaten aan zijne handen gingen ontglippen, wijl thans een academische graad en derhalve voorafgaande studie gevorderd werd, en men vreesde bovendien, dat de nieuwe kerkregeling een middel zou zijn, om Nederland van zijne rechten te berooven, en geheel aan de Spaansche kroon te onderwerpen, wijl de nieuwe bisschoppen, als voornaamste rijksgrooten, zitting zouden verkrijgen in de statenvergaderingen. — De burgers verzetten zich niet minder tegen de uitvoering van het pauselijk besluit en wraakten het, dat de fondsen der abdijen, waaruit tot nu de armen waren bedeeld, voortaan zouden strekken tot onderhoud van bisschoppen en kanunniken. Maar bovenal waren èn geestelijkheid èn adel èn burgers ten hoogste verbolgen, omdat de vreemdeling, GRANVELLE, tot Aartsbisschop van *Mechelen* en Primaat der Nederlanden door FILIPS benoemd en door Paus PIUS IV bevestigd werd, en hij bovendien tot kardinaal verheven, met voorbijgaan van de Nederlanders, met de hoogste kerkelijke waardigheid in den lande werd bekleed.

Met fellen haat kwamen ook de nieuwgezinden tegen deze kerkregeling op en maakten van de algemeene ontevredenheid gebruik, om in hevige mate de menigte op te ruien: de bisschoppen zouden de voorloopers zijn der

---

[1]) Gachard, Corresp. de Philippe II, Tom. I, Introd. pag. C. — Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten I, 1e dl. bl. 152. — Blok II, bl. 480, 481. — Fruin, Het Voorspel, (Verspr. Geschr, 1, bl. 291 vlg).

Spaansche Inquisitie; weldra zou het geheele land vol zijn van foltertuigen en moordschavotten; aan handel en welvaart zou de doodslag worden gegeven, wijl inwoners en vreemdelingen zouden vluchten, of verbannen of vermoord worden. Men schreeuwde van schending der privilegiën en verloor geheel uit het oog, dat het handhaven, verdedigen en bevorderen van den katholieken godsdienst juist eene der meest op de wet steunende privilegiën was.

De hoogste edelen des lands, WILLEM *van Oranje*, LAMORAAL, graaf van *Egmond*, FILIPS *van Montmorency*, graaf van *Hoorn*, de graven van *Bergen* en *Montigny*, vinnig gebeten tegen GRANVELLE, die als kardinaal-aartsbisschop hun meerdere zou wezen, lieten niets onbeproefd, om den tegenstand nog algemeener te maken. Overal was getier, overal verzet. Zelfs de aartsbisschop van *Keulen*, JOANNES GEBHARD, en zijne suffraganen van *Munster*, *Osnabrück* en *Minden* zonden een gezantschap, met GERARDUS *van Groesbeek* [1]) aan het hoofd, naar *Rome*, om tegen de oprichting der nieuwe bisdommen te protesteeren. Hoe weinig ook *Utrecht* onder de suffraganen van *Keulen* in den loop der eeuwen had medegeteld, en, behalve bij de keus van een bisschop, maar hoogst zelden den invloed van den metropolitaan ondervonden en bovendien nooit de eer eener kerkelijke visitatie van dezen genoten had, toch werd nu de afscheiding van *Keulen* als een onrecht beschouwd. Het antwoord echter des Pausen luidde, dat op het besluit niet meer kon worden teruggekomen [2]).

Ook FILIPS hield voet bij stuk en toonde zijn ernstigen wil om de zaak door te zetten. Hij begon met de nieuwe bisschoppen te benoemen, die door den Paus zouden worden bekrachtigd. Daar juist in 1559 de Bisschop van

---

[1]) Gerardus van Groesbeek, deken later bisschop van Luik, onderscheidde zich door zijne krachtige bestrijding der nieuwe leer. Hij werd in 1578 door Paus Gregorius XIII met het Romeinsch purper vereerd en overleed in 1579.

[2]) Zie het protest van den Aartsbisschop en zijne Suffraganen in Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, deel XII, blz. 434 vlg.; en het antwoord des Pausen in Archief, deel XXII, blz. 385 vlg., en deel IX, bl. 314—316.

Utrecht, GEORGE VAN EGMOND, was overleden, werd ADRIAAN *van Renesse van Wulven*, deken van den Dom, tot Aartsbisschop van *Utrecht* benoemd. Doch deze overleed reeds tien dagen daarna [1]). Daarop vestigde zich de keus van FILIPS op FREDERIK SCHENCK VAN TOUTENBURG, proost van *St. Pieter* te *Utrecht* en van *St. Plechelmus* te *Oldenzaal*, die dan ook tot de waardigheid van Aartsbisschop van *Utrecht* werd verheven [2]). Tot Bisschop van *Haarlem* werd benoemd de wijbisschop van *Utrecht* NICOLAUS VAN NIEUWLAND, tot nu bisschop van *Hebron*; tot Bisschop van *Middelburg* NICOLAUS DE CASTRO (*van de Burg*); tot Bisschop van *Deventer* JOANNES MAHUSIUS; tot Bisschop van *Leeuwarden* REMIGIUS DRUITIUS en tot Bisschop van *Groningen* JOANNES KNIJFF. (Over deze Bisschoppen wordt gehandeld in het laatste hoofdstuk). Het algemeen verzet verhinderde echter de nieuwe bisschoppen reeds aanstonds bezit van hunnen zetel te nemen.

Het Aartsbisdom van *Utrecht*, dat nu slechts de provinciën *Utrecht* en *Gelderland*, een klein deel van *Noord-Holland* (tot *Muiden*, *Weesp*), en dat gedeelte van *Zuid-Holland* bevatte, hetwelk ten zuiden van *Leiden*, *Ter Aar* en *Kudelstaart* ligt, schonk geen bijval aan FREDERIK SCHENCK, (gekozen 20 September 1560 en door PIUS IV bekrachtigd 25 Mei 1561), wijl de kanunniken tegen sommige bepalingen, door den paus gemaakt, protesteerden. Eerst den 13n November 1561 kon de Aartsbisschop zijn zetel beklimmen [3]).

Het Bisdom van *Haarlem*, zich uitstrekkend over nagenoeg geheel *Holland* ten noorden van *Leiden*, *Ter Aar* en *Kudelstaart*, ontving den Bisschop zonder verzet. NICOLAUS VAN NIEUWLAND zond den deken van *St. Pieter* van *Utrecht*, JACOBUS UTENENG [4]), als zijn gevolmachtigde, om bezit van den zetel te nemen (6 November 1561), en kwam eerst den 2n Februari 1562 zelf naar *Haarlem*, waar hij, met

---

1) Drakenborch, bl. 73
2) Drakenborch, bl. 151 en 170.
3) Tabula Chron. (Bijdr. v. d. gesch. v h. Bisd. v. Haarlem I, bl. 1).
4) Drakenborch, bl. 171. — Hensen, Nicolaas van Nieuwland (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, dl. XXIII en XXVI.)

groote plechtigheid en onder een ontzaglijken toeloop van geestelijken en leeken, zijne openbare intrede deed [1].

De proost van *West-Friesland,* die in het vroegere Bisdom van *Utrecht* bij wijze van aartsdiaken gefungeerd en buitengewone macht had uitgeoefend, verzette zich echter tegen de inlijving zijner proosdij bij het Bisdom en bleef ondanks het pauselijk besluit voortgaan, dat gedeelte des Bisdoms te besturen. Eerst in 1571 heeft *Haarlem's* tweede Bisschop, GODEFRIDUS VAN MIERLO, bezit van deze proosdij kunnen nemen. Ook de proost van den Dom, die tot nu als aartsdiaken *Kennemerland* en *Amstelland* had bestuurd, legde den Bisschop vele moeielijkheden in den weg.

NICOLAAS DE CASTRO werd eerst den 26ⁿ December 1562 als Bisschop van *Middelburg* door GRANVELLE gewijd en daarna in zijn Bisdom gehuldigd. [2])

In *Leeuwarden* weigerde men den Bisschop REMIGIUS DRUITIUS te ontvangen. Men had er wel niet tegen, dat *Leeuwarden* tot Bisdom was verheven, maar men nam geen genoegen met de benoeming van REMIGIUS. Eerst door zijn opvolger, CUNERUS PETRI, werd de zetel beklommen. (11 Dec. 1569).

In *Groningen* kon JOANNES KNIJFF, door GRANVELLE gewijd, eerst in 1568 zijn Bisdom, dat zich over *Groningen* en *Drente* uitstrekte, betrekken en besturen, wijl eerst toen, na den slag van *Jemmingen*, de stad door ALVA gedwongen werd hem te ontvangen. [3])

In *Deventer* ondervond JOANNES MAHUSIUS dezelfde moeielijkheden, doch reeds oud van dagen, nam hij spoedig zijn ontslag.

Veel, zeer veel hadden de nieuwe bisschoppen onmiddellijk te regelen, en met ijver aanvaardden zij de taak, om nauwkeurig kennis te nemen van den toestand van hun Bisdom, om bekwame vicarissen te kiezen en de besluiten der kerkvergadering van *Trente*, (waarover later zal worden gesproken), op uitdrukkelijk bevel van PIUS IV alom stand te doen houden.

---

1) Tabula Chron. l. c. bl. 3. — Zie de plechtige inauguratie beschreven door Musius in Bijdragen enz., XX, bl. 103.

2) Tabula Chron. l. c., bl. 5.

3) Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, II, 1e dl. bl. 110.

Dat evenwel, bij het aanhouden en zelfs vermeerderen der woelingen, die binnen korten tijd als een losgebarsten orkaan heel Nederland zouden bestormen, van geen geregeld bisschoppelijk bestuur spraak zou kunnen komen, behoeft geen nader betoog.

Het doorzetten van FILIPS, tot invoering der nieuwe bisdommen, had den algemeenen afkeer tegen hem doen toenemen, zoodat de houding van roomsch en onroomsch tegen de regeering weldra zelfs een dreigend aanzien kreeg. Bovenal was de haat gericht tegen GRANVELLE, op wien, als 's konings eersten minister en bekend als vol toewijding voor de zaak van Kerk en vorst, de volle laag nederkwam. Men wantrouwde den koning en wreekte zich op GRANVELLE, wiens hoog gezag en machtige invloed bij den koning en de landvoogdes een doorn in het oog der edelen was. De verheffing van GRANVELLE en de afgunst, daaruit ontstaan, deden vele leden van den hoogen adel naar de partij der nieuwgezinden overhellen. [1])

Het duurde niet lang, of er ontstond eene ontzettende beweging tegen den kardinaal. De hatelijkste en ongerijmdste beschuldigingen werden hem ten laste gelegd, waarbij Spaansche Inquisitie, brandstapels en moordschavotten, welke hij reeds voor de Nederlanders in gereedheid zou brengen, schering en inslag waren. Door tallooze spotplaten, schotschriften en gemeene liedjes werd het volk tegen hem opgehitst; en de beweging des volks werd nog heviger, toen de Spaansche troepen, door FILIPS hier achtergelaten, wegens ongeregelde uitbetaling van soldij aan het muiten sloegen en den geest van oproer nog sterker wekten. [2])

Toen nu de menigte aldus bewerkt was, drongen *Oranje*, *Egmond* en *Hoorn* bij den koning erop aan, dat de

---

[1]) Over de verhouding van Oranje en Granvelle vergelijke men: Bakhuizen van den Brink, Het huwelijk van W. v. O. met Anna v. Saksen, bl. 47 vlg.

[2]) De lasteringen tegen Granvelle vindt men wederlegd bij Gachard, Corresp. de Philippe II, Tom. I, Introd. pag. CLXIX suiv. Zie ook De Reiffenberg, Corresp. de Marg. d'Autriche, pag. 3 vlg.

Spaansche krijgsmacht zou worden teruggeroepen en vooral dat GRANVELLE zou worden verwijderd, overtuigd als zij waren, dat, bij het vertrek der soldaten en des eersten ministers, de macht des konings weldra verminderen en de hunne stijgen zou. (1562). [1])

De koning gaf bevel de krijgslieden terug te roepen, maar weigerde den raadsman van goede bedoeling en vruchtbare werkzaamheid, wien, behalve de hoogmoed, waarmede hij den edelen zijn overwicht deed gevoelen, niets met reden kon worden ten laste gelegd, te ontslaan.

Daarop werden de edelen overmoedig, en de algemeene staten der gewesten weigerden zelfs de vergaderingen bij te wonen of eenig voorstel aan te hooren, als GRANVELLE tegenwoordig was. De opgewondenheid werd steeds erger, en het bestuur der landvoogdes uiterst zorgvol. Aanvankelijk had ook zij zich tegen het ontslag van GRANVELLE verzet, wijl zij in hem een trouw en kundig raadsman waardeerde; doch het aanhoudend verwijt, dat ook zij aan diens leiband liep, maakte op haar zulk een indruk, dat zij ten laatste het vertrek van GRANVELLE wenschelijk achtte. ARMENTEROS werd als afgezant naar *Madrid* gezonden, om den staat van zaken den koning uiteen te zetten, [2]) en het gevolg was, dat GRANVELLE niet werd ontslagen, maar, om zijne eer te bewaren, op eigen verzoek verlof bekwam van de landvoogdes, om voor eenigen tijd zijne moeder in *Bourgondië* te gaan bezoeken. Hij verliet de Nederlanden den 13n Maart 1564 en keerde niet weder. [3])

Oranje, Egmond en *Hoorn* hadden hun doel bereikt. De gehate staatsdienaar was vertrokken, de eenige man, wiens blik scherp genoeg was, om hunne geheime bedoelingen te doorgronden, wiens geest de kracht bezat om hen te wederstaan, en die in geslepen staatkunde voor *Oranje* niet onderdeed.

Van den kant van FILIPS was de verwijdering van

---

[1]) Fruin, Het voorspel (Versp. Gesch. I, bl. 320 vlg.)

[2]) Vgl. Papiers d'Etat, Tom. VII, pag. 59.

[3]) Nuyens, Gesch. d. Ned. Volks, VIII, blz. 28. — Blok III, bl. 15-21.

GRANVELLE ontegenzeglijk eene politieke fout, welke treurige gevolgen na zich sleepte [1]).

D. *Afkondiging van het Concilie van Trente.*

Reeds hebben wij gemeld, dat het concilie van *Trente*, waarvan de Europeesche christenheid ter verbetering van den kerkelijken toestand, sedert jaren zooveel verwachtte, in 1562 hervat, en in December 1563 was ten einde gebracht. FILIPS II had deze algemeene kerkvergadering bevorderd, en tal van prelaten, Godgeleerden en aanzienlijke geestelijken uit alle landen waren daar te zamen gekomen. De protestanten, die voortdurend werden uitgenoodigd, om, onder vrijgeleide, te verschijnen, verschenen echter niet, hoewel zij zich herhaaldelijk op een algemeen concilie beroepen hadden; zij stelden zelfs alle pogingen in het werk, om de besluiten des concilies te verijdelen.

De besluiten, op het concilie van *Trente* gemaakt, hebben niet enkel betrekking op de katholieke geloofs- en zedenleer, maar bevatten ook in het bijzonder de voortreffelijkste bepalingen omtrent de kerkelijke tucht.

De geschiedenis en het verslag dezer kerkvergadering liggen niet in ons bestek; maar voor ieder, die de besluiten van *Trente* leest en bestudeert, is het duidelijk, dat aan het lang gekoesterd verlangen naar hervorming in de kerkelijke tucht door dit concilie volkomen is voldaan; zoodat het concilie van *Trente* tot op onze dagen als de grondwet is van het kerkelijk bestuur. Zijne besluiten hadden tweeërlei strekking; zij verklaarden en bevestigden de leer der Kerk, zooals die door alle eeuwen heen was onderwezen, en herstelden de kerkelijke tucht door heilzame verorderingen en door het afschaffen van misbruiken, die nu of in de toekomst den geloovigen zoowel als den hervormden reden tot aanstoot zouden kunnen geven of nieuwe wanorde wekken. De rechten en verplichtingen van hoogere en lagere gees-

---

[1]) Vgl. Gachard, Corresp. de Philippe II, Tom. I, Introduct. pag. CLXXXII.

telijken, het geestelijk leven van priesters en kloosterlingen, het bevorderen tot waardigheden en genieten van kerkelijke inkomsten, de verhouding van geestelijken tot leeken, de opleiding tot het heilig priesterschap in bisschoppelijke seminariën, de regeling der kerkelijke rechtbanken en straffen, de zorg, dat overal door een voldoend aantal priesters de zielzorg wordt waargenomen, en het volk degelijk in het H. geloof wordt onderricht, — dit alles werd door wijze en hoogst voorzichtige bepalingen omschreven en vastgesteld, en in het bijzonder werd aan het misbruik der meergenoemde geheime huwelijken paal en perk gezet. Het concilie bepaalde namelijk onder strenge straffen, dat ieder huwelijk tevoren driemaal, op drie achtereenvolgende zon- en feestdagen, in de kerk onder de H. Mis moet worden afgekondigd, (waarop reeds door het vierde concilie van *Lateranen* in 1215 was aangedrongen), opdat eenieder gelegenheid hebbe kerkelijke beletselen, als deze aanwezig zijn, bekend te maken en een ongeldig of ongeoorloofd huwelijk te stuiten. Doch bovendien verklaarde het concilie elk huwelijk ongeldig, dat niet in tegenwoordigheid van den eigen pastoor, of van een door hem gemachtigden priester, en van twee of drie getuigen wordt voltrokken [1]).

Hadden de hervormers gehoor gegeven aan de roepstem der pausen en met zuivere bedoeling deelgenomen aan het concilie, waar zij vrij en ongehinderd hunne moeilijkheden en bezwaren hadden kunnen blootleggen: een nieuwe geest van godsvrucht zou over heel de christenheid zijn uitgegaan, en, bij degelijke hervorming in de kerkelijke tucht, zou de zuiverheid en de eenheid der leer overal ongerept bewaard gebleven zijn [2]). Doch het was den hervormers niet te doen om hervorming of verbetering der Kerk, zij bedoelden haren ondergang.

Duidelijk treedt die bedoeling in het licht, wanneer men let op hunne herhaalde pogingen, om het concilie onmogelijk te maken. Tumult en oproer hadden tot driemaal toe het

---

[1]) Vgl. Index rerum concilii Tridentini.

[2]) Fruin, De Wederopluiking v. h. Katholicisme, (verspr. Geschriften, III, bl. 285 en 286).

concilie doen verplaatsen en opschorten, en in 1552 waren de lutherschen onder MAURITS *van Saksen* met zulk brutaal geweld tegen de vaders van het concilie opgetreden, dat dezen in onverwijlde vlucht hun leven moesten redden.

Terecht zagen de hervormers in de besluiten van *Trente* een krachtig middel tot verlevendiging van het katholiek geloof en verheffing der H. Kerk uit den treurigen toestand, tot welken zij was vervallen; men vreesde den ondergang van het protestantisme. Geen wonder derhalve, dat, nu ondanks hun gewelddadig verzet het concilie toch zijne taak ten einde had gebracht, zij alle moeite deden, om de afkondiging van het concilie en het in werking treden der besluiten te beletten. De tegenstand der hervormden kon echter voor den paus en den koning geen reden zijn, om met de afkondiging dier besluiten te wachten.

Zelf had het concilie bepaald, dat de afkondiging zijner besluiten op de eerstvolgende provinciale synode van iedere kerkprovincie zou plaats hebben. [1]).

Den 30n Juli 1564 beval FILIPS II, dat in de *Nederlanden* die afkondiging zou geschieden. [2])

Zoodra dit bevel ter kennis kwam van de landvoogdes, riep zij den Bijzonderen Raad bijeen, welke van oordeel was, dat men den koning moest gehoorzamen. De Raad van State echter was van eene andere meening, en WILLEM *van Oranje* bracht het, ondanks den tegenstand van VIGLIUS, zóóver, dat de afkondiging werd afgekeurd. Men beweerde, dat sommige besluiten tegen de voorrechten des lands, en andere voor de omstandigheden minder geschikt waren; men drong erop aan, dat deze eerst door eene commissie van bisschoppen, theologen en rechtsgeleerden zouden worden onderzocht.

Inderdaad waren sommige besluiten voor ons land van zeer grooten invloed. Omtrent de geldigheid der huwelijken bijvoorbeeld had het concilie bepaald, dat het dekreet, volgens hetwelk een huwelijk slechts dan geldig kan zijn, wanneer het, na behoorlijke afkondigingen, voor den pastoor en minstens twee getuigen gesloten wordt, dertig dagen

---

[1]) Conc. Trid. Sess. XXV, c. II. de Reform.

[2]) Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten I, 1e d. bl. 215 vlg.

na zijne afkondiging in iedere parochie kracht van wet zou verkrijgen. Werd dus het concilie afgekondigd, dan zouden alle huwelijken tusschen hervormden onderling en tusschen katholieken en hervormden, voortaan als ongeldig worden beschouwd. [1]) Bovendien werden vele rechten en voorrechten, in den loop der tijden aan geestelijken en leeken en vooral aan den adel geschonken, doch die feitelijk misbruiken waren, voor goed afgeschaft. Dit alles moest bij het toenemen van het aantal nieuwgezinden eerst ernstig worden overwogen. [2])

De graaf van *Egmond* werd naar *Spanje* gezonden (1565), om den koning het advies van den Raad van State te melden, en tevens om, met het oog op de algemeene ontevredenheid en gisting onder het volk, verzachting te verzoeken der strenge plakkaten. De koning verklaarde echter in geene verandering ter zake van den godsdienst te willen toestemmen, doch veroorloofde aan de landvoogdes eene commissie tot onderzoek der besluiten samen te stellen.

Tot leden dezer commissie werden benoemd de bisschoppen van *Yperen*, *Namen* en *St. Omer*, de presidenten der hoven van *Vlaanderen* en *Utrecht* en drie theologanten. Dezen waren eenparig van oordeel, dat de besluiten van *Trente* onvoorwaardelijk moesten worden afgekondigd, tot betere onderrichting des volks, tot hervorming in de tucht der geestelijken en tot godsdienstige opleiding der kinderen, waartoe die besluiten zonder uitzondering bijzonder geschikt waren. De commissie sprak echter den wensch uit, dat de herhaaldelijk uitgevaardigde scherpe plakkaten tegen de nieuwgezinden wel gehandhaafd, maar gematigd zouden worden; zoodat de doodstraf alleen bij hardnekkigen, doch

---

1) Wijl het Concilie van Trente, volgens sommige Godgeleerden, niet kan beschouwd worden hier te lande overal behoorlijk te zijn afgekondigd, en, al zou het ook behoorlijk afgekondigd zijn, men toch twijfelen mag, of het concilie zijn decreet heeft willen uitstrekken tot de huwelijken van protestanten en tot de gemengde huwelijken in ons land, heeft Paus Benedictus XIV den 4n Nov. 1741 de huwelijken van protestanten en de gemengde huwelijken in Holland geldig verklaard.

2) Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, I, 1e dl. bl. 238. vlg. — Eene populaire verhandeling over het Concilie van Trente is geschreven door P. M. Bots in het weekblad St. Bavo, Amsterdam, Jaarg. 1890.

bij minder schuldigen lichtere straffen zouden worden toegepast. [1])

Zulk een uitslag hadden de edelen niet verwacht, en hunne ontevredenheid nam toe.

De landvoogdes meldde het oordeel der commissie aan FILIPS, en deze antwoordde (5 Mei 1565), met den bisschoppen te gelasten het concilie van *Trente* af te kondigen, doch de privilegiën, waar deze bestonden, ongekrenkt te laten. Aan de stadhouders en de andere overheden werd geboden de bisschoppen in alles, wat niet tegen 's lands of 's konings voorrechten streed, te ondersteunen, terwijl aan de gerechtshoven werd opgedragen over de vrijheden en voorrechten te waken. Wat de plakkaten betreft, deze moesten, volgens schrijven van FILIPS van den 17ⁿ en 20ⁿ October, even streng gehandhaafd blijven, en de Inquisitie moest op dezelfde wijze als vroeger blijven voortwerken.

Zoodra deze tijding *Brussel* bereikte, riep MARGARETHA andermaal den Raad van State te zamen (14 November 1565). De gevoelens liepen uiteen. VIGLIUS en BERLAYMONT wilden de openbaarmaking van 's koning antwoord uitstellen, uit vrees voor de gevolgen. WILLEM *van Oranje,* die hier eene vonk zag voor het smeulend oproersvuur, verzette zich nu niet tegen de besluiten van *Trente,* doch vreesde voor de plakkaten; maar de meerderheid van den Raad stemde voor de onverwijlde afkondiging. Niet zonder beteekenis sprak de prins tot een der raadsleden: »Nu zullen wij het begin van een fraai treurspel zien.« [2])

Den 18ⁿ December 1565 maakte de landvoogdes de brieven des konings openbaar.

Zooals verwacht werd, was de tegenstand, zoowel bij katholieken als bij hervormden, algemeen en hoogst bedenkelijk. Men schreeuwde over schending van 's lands voorrechten en vrijheden, en de agenten der hervormers, nu

---

[1]) F. v. d. Haer, De Initiis tumult. Belgic., Duaci, 1587, bl. 192.

[2]) Groen van Prinsterer (Archives I, 2e ed. bl. 448) geeft aan deze woorden eene uitdrukking van smart, doch anderen hechten er eene blijde, zegevierende beteekenis aan (zie Nuijens I, 2e d, bl. 257 vlg), weer anderen betwijfelen, of de prins die woorden wel gesproken heeft (zie Wagenaar, VI, bl. 120.).

voornamelijk kalvinisten, verzuimden niet, de vrees en den schrik onder het volk te vergrooten.

Wij moeten erkennen, dat de strengste handhaving der plakkaten in deze omstandigheden een verkeerd staatsbeleid van FILIPS was. Matiging zou zonder twijfel heilzamer op het volk gewerkt hebben. Doch FILIPS meende, in zijn onverzwakten geloofsijver, op geene andere wijze de nieuwe leer te kunnen onderdrukken en de taak te vervullen, hem opgelegd door den H. Paus PIUS V, die duidelijk inzag, dat de strijd tegen de hervorming in deze gewesten een vraagstuk was van bestaan of ondergang der katholieke Kerk.

Zeker, de plakkaten waren te streng. Reeds in 1561 had VIGLIUS deze strengheid afgekeurd en daarom aan FILIPS zelfs ontslag uit zijne hooge bediening gevraagd; doch op 's konings verzoek was hij gebleven. In plaats van ze te matigen, maakte FILIPS ze steeds scherper. Den 29^{n} Maart 1563 was een allerstrengst plakkaat in *Holland* afgekondigd, waarbij orde werd gesteld op het verhuizen der ingezetenen en het katholieke doopsel der kinderen; eene belooning werd gesteld op het aanbrengen van protestantsche bijeenkomsten, eene felle straf op het drukken, verspreiden en bewaren van verboden boeken, alsook op het verzuim der H. Mis, terwijl bovendien de plakkaten van 1550 en 1556 werden hernieuwd.

Vooral de bepalingen omtrent de verboden boeken en het aanbrengen der nieuwgezinden, hetwelk ieder tot plicht gemaakt werd, alsook het verbod, dat geen onderwijzers mochten worden aangesteld, die niet te voren van hun katholiek geloof hadden doen blijken, wekten bij de protestanten veel vinnigheid, welke nog toenam, toen in hetzelfde jaar (1563) nieuwe Inquisiteurs waren benoemd, en de Roermondsche Bisschop WILHELMUS LINDANUS, tot onder-Inquisiteur over geheel Noord-Nederland was aangesteld.

Het antwoord des konings, vooral omtrent de strengheid der plakkaten, was zoowel voor de katholieke Kerk als voor het koninklijk gezag ten hoogste noodlottig. De stadhouders weigerden den hun opgedragen last te vol-

brengen; de prins van *Oranje* verlangde uitstel, totdat de koning zelf naar deze gewesten zou overkomen. De staten van vele gewesten verzetten zich mede, en bij adel, geestelijkheid en volk was de gisting zoo hevig mogelijk. *Oranje* vroeg zelfs (Januari 1566) ontslag van zijne ambten, als de plakkaten niet gematigd werden, en noch hij, noch *Egmond* verschenen meer in de zittingen van den Raad van State. Zijn ontslag werd echter niet gegeven.

Ondanks de woelingen waren de bisschoppen reeds begonnen voor de afkondiging van het concilie van *Trente* de noodige maatregelen te nemen, doch ondervonden geene geringe moeielijkheid; zoodat de uitvoering werd vertraagd. De aartsbisschop van *Utrecht* kondigde voor zijn aartsbisdom het concilie af, bij rondgaand schrijven aan de geestelijkheid van 26 Juli 1565 [1]), en riep vervolgens, naar het voorschrift der kerkvergadering van *Trente*, eene provinciale synode bijeen. Den 10n October vereenigden zich in het kapittelhuis van den *Dom* de aartsbisschop en zijne suffraganen, ook die, welke, wel benoemd maar nog niet gewijd waren en nog geen bezit van hun zetel hadden kunnen nemen, zooals REMIGIUS DRUITIUS en JOANNES MAHUSUIS; ook WILHELMUS LINDANUS als deken van *'s-Gravenhage*, hoewel hij reeds tot bisschop van *Roermond* was benoemd; verder de abten van *St. Paulus* te *Utrecht* en van *Mariënweerd* bij *Kuilenburg*; alsook de aartsdiakens, dekens en kanunniken der vijf Utrechtsche kapittels en nog andere hooge prelaten. — De abt van *Stavoren* en zijne ordebroeders in *Friesland* en *Overijsel*, hoewel dringend en herhaaldelijk ontboden, verschenen echter niet.[2]) Den 12n October werd deze synode geopend, en alle besluiten van *Trente* omtrent de geloofs- en zedenleer en kerkgebruiken werden onvoorwaardelijk aangenomen, maar de bepalingen van het concilie aangaande de rechtsmacht der Kerk en de jurisdictie van aartsdiakens, dekens en kapittels ondervonden heftigen tegenstand. Deze waardigheidsbekleeders zagen zich door het concilie in hunne oude rechten en voorrechten

[1]) Zie dit schrijven in Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr., XI, bl. 300 vlg.

[2]) Batavia S. III, bl. 3 vlg.

verkort en wilden van geene aanneming weten, als niet eerst aan den paus en den koning nadere inlichting verstrekt, en dezer antwoord ingekomen was. Zij verzochten derhalve uitstel. De bisschoppen echter verklaarden daartoe geene macht te hebben en drongen er op aan, het concilie in zijn geheel aan te nemen. Bij het sluiten der synode, den 30ⁿ October, werd dan ook in de Metropolitaankerk het concilie afgekondigd; maar de aartsdiakens, dekens en kanunniken bleven bij hun appèl. Zij vroegen aan de landvoogdes, om de invoering van het concilie te schorsen, totdat de H. Stoel op hunne grieven zou hebben geantwoord, en zij zochten en vonden steun bij de drie staten der stad en van het *Sticht*. Ernstige vermaningen van den Aartsbisschop vermochten niet den tegenstand te breken, zoodat ten laatste FILIPS II zich verplicht zag, door bemiddeling van de landvoogdes, eenige artikels uit het concilie op te stellen, aan welke de wederspannigen zich onvoorwaardelijk hadden te onderwerpen. Eene tweede afkondiging van het concilie was hiervan het gevolg; maar de rust was niet hersteld. Eerst in 1568 werd door een streng en dreigend bevel van ALVA aan den tegenstand een einde gemaakt. De geestelijkheid nam toen het concilie in zijn geheel aan, behoudens de rechten van de Spaansche kroon. [1])

Intusschen zou ook in de verschillende parochiën der bisdommen het concilie van *Trente* zijn afgekondigd, indien niet het appèl der aartsdiakens en de tijdsomstandigheden, die voor de katholieke Kerk voortdurend treuriger werden, het hadden belet. Op sommige plaatsen is het afgekondigd, zooals te *Amsterdam* in de *Oude-Kerk* (6 Januari 1566) [2]), te *Haarlem* (den 15ⁿ Augustus 1566); doch het liep tot 1568 voordat, op ALVA's last, aan 's konings bevel geheel voldaan was. [3])

Het was de ernstige wil des Aartsbisschops, om tot heil van geestelijkheid en volk de besluiten van *Trente*, bijzonder

---

1) Batavia S. III, bl. 6 tot 116, en Aanteek. bl. 535 vlg.

2) De Katholiek, 1865, dl. 47, bl. 61.

3) Hoe en in hoever de afkondiging in Nederland geschied is, kan men in bijzonderheden lezen bij de De Ram, De promulg. Conc. Trid. in Belgio.

welke de kerkelijke tucht betroffen, in werking te brengen en daaraan te doen gehoorzamen. Verschillende synodale bepalingen werden door hem gegeven, waardoor het leven der geestelijken, in en buiten de kloosters, meer geregeld, ieder misbruik afgeschaft en alles verboden werd, wat in het leven of in de bediening der geestelijkheid den geloovigen aanstoot zou kunnen geven. Voor den heiligen Dienst en het werk der prediking werden heilzame voorschriften gemaakt, en jaarlijks zou, op last van den Aartsbisschop, diens wijbisschop of vicaris plaatselijk onderzoek komen doen. [1]) Ook begon hij aan de samenstelling van zijn metropolitaankapittel; maar van de negen gegradueerde kanunniken kon hij, wegens de woelingen der tijden, slechts vijf benoemen. Verder wijdde hij zijne zorgen aan de oprichting van een seminarie, zooals door het concilie was voorgeschreven, en benoemde in 1568 eene commissie daartoe; doch aanvankelijk vorderde deze zoo weinig, dat Paus GREGORIUS XIII zich genoopt gevoelde den Aartsbisschop tot spoed aan te sporen [2]). In 1575 kocht de commissie de scholen der Hieronymianen (de oude Utrechtsche school), om daar een seminarie te vestigen; [3]) doch toen in 1580 de katholieke Godsdienst verboden werd, bleef niet de minste hoop op verder slagen over. [4])

Ook de zending van den apostolischen nuntius JULIUS PAVESI, aartsbisschop van *Sorrento,* naar de Nederlanden (Maart 1566), om toe te zien, wat er voor het beteugelen der hervorming en het behoud van het katholiek Geloof gedaan kon worden, mocht niet meer baten. [5])

Reeds was de hervorming te ver gegaan en dreigde de katholieke Kerk van Nederland geheel omver te rukken.

---

[1]) Zie de synodale ordonnantiën van den Aartsbisschop van Utrecht in Bat. S. III, bl. 91 vlg.

[2]) Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr., XXII, bl. 421.

[3]) Ekker, De Hieronymusschool te Utrecht, Utrecht, 1863.

[4]) Lucie Miedema, Pogingen v. kath. en protest. zijde aangewend tot oprichting van een seminarie te Utrecht (Archief XXVI, bl. 451 vlg) — Zie ook van dezelfde schrijfster eene studie over de St. Willibrordschool, Hieronymusschool en Utrechtsche Academie in de Werken van het Hist. Gen. te Utrecht, nieuwe serie, no. 52, Inl. bl. I — CXLIX.

[5]) Archief XXII, bl. 387 vlg.

HOOFDSTUK VI.

De Hervorming in dienst van den politieken opstand tegen Spanje.

---

§ I. HET VERBOND DER EDELEN. — KALVINISTISCHE KONSISTORIËN.

De invoering der nieuwe bisdommen, de doorgezette afkondiging van het concilie van *Trente* en vooral de ondoordachte gestrengheid van FILIPS in het handhaven der plakkaten, hadden alzoo de hevigste beweging onder het volk gaande gemaakt; de volksgeest was door de aanhangers der hervorming bewerkt, en het smeulend vuur gereed, om op een gegeven oogenblik te ontvlammen. De beweging nam zóó toe, dat de regeering, bevreesd voor ergerlijke gevolgen, vanzelf de plakkaten minder streng ging toepassen; doch FILIPS' ijver verflauwde niet. Eindelijk werd de toestand zóó gespannen, dat ieder oogenblik eene losbarsting kon worden verwacht. [1])

De ontevreden adel had zijne aanvoerders gevonden in HENDRIK *van Brederode* en LODEWIJK *van Nassau*. De eerste was een karakterloos man en een schuine jonker, wiens eenige kracht gelegen was in voortvarendheid en opruiend durven. De andere, een jongere broeder van *Oranje*, was dapper en moedig, innemend van manieren en versierd met alle hoedanigheden, die op het volk indruk kunnen maken. Fortuin had hij niet, maar hij hoopte zich

---

[1]) Vgl. J. ten Brink, De eerste jaren d. Nederl. revolutie, 1555—1568, Rotterdam, 1882.

hier een naam te maken in de godsdienstige en staatkundige beroeringen, waarin hij, door prins WILLEM herwaarts geroepen, eene groote rol ging spelen. [1]) Als veldheer overtrof hij zijnen broeder. Schitterde deze meer in de raadszaal dan op het slagveld, van hem was het tegenovergestelde waar. Hij was de man, om uit te voeren, wat door WILLEM beraamd was.

De uitbarsting volgde.

Op de bruiloft van den graaf van *Montigny,* nabij *Doornik,* waren vele edelen vereenigd. De toestand werd besproken, en zonder opzien te wekken, werd daar het bekende *Verbond der Edelen* gesloten, dat ten doel had, tegen de plakkaten en de Inquisitie handelend op te treden, elkander te helpen en de hulp in te roepen der protestantsche Duitsche vorsten.

Na eenige vergaderingen werd het plechtig verbond of *Compromis* door den beruchten kalvinist FILIPS *van Marnix,* heer van *St. Aldegonde,* opgesteld en door een aantal edelen onderteekend. Verscheidenen hunner hadden het geloof hunner vaderen reeds verzaakt. *Oranje, Egmond* en *Hoorn,* de eigenlijke leiders der beweging, teekenden echter niet. Nu gingen FLORIS *van Pallandt,* graaf van *Kuilenburg,* HENDRIK *van Brederode* en LODEWIJK *van Nassau* geheel het land door, om mede-onderteekenaars van het compromis te werven, en het gelukte hun tweeduizend handteekeningen te winnen, waaronder ook van katholieken, die reeds half kalvinist waren, of de strekking van het verbond niet begrepen. [2])

Het verbond luidde in hoofdzaak als volgt:

Eenige vreemdelingen (GRANVELLE natuurlijk op de eerste plaats) hadden den koning ér toe gebracht, om de Inquisitie hier te lande in te voeren en de plakkaten streng te handhaven, tot groot nadeel voor de eer van God en het heilig katholiek geloof. Daarom hebben de edelen een verbond gesloten, om, trouw in den dienst des konings, pogingen aan te wenden tot opheffing der Inquisitie, en,

---

[1]) Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten I, 1e d. bl. 82 - 84. — P. J. Blok, Lodewijk v. Nassau, 's Gravenhage, 1889.

[2]) Vgl. Fruin, Het voorspel (Verspr. Geschr. I, bl. 368—379).

zoo iemand der leden door de Inquisitie vervolgd zoude worden, elkander bij te staan en te helpen. [1])

De woorden van het compromis waren zoo onder den schijn van trouw aan den koning en bescherming van het katholiek geloof gesteld, dat men niet zou kunnen gelooven, dat zij geschreven zijn door mannen, die straks, met behulp der watergeuzen, priesters en kloosterlingen vermoorden, de macht des konings vernietigen en het grauw aansporen zouden tot beeldenstorm en heiligschennis. De namen van goed katholieke edelen waren als de vlag, die de verdachte lading moest dekken; zóó kon het compromis doorgaan voor een verbond van alle partijen. De kalvinisten, die sinds eenigen tijd zich meer op den voorgrond begonnen te stellen en weldra de lutherschen in getalsterkte overtroffen, begrepen beter de strekking van het verbond en toonden spoedig, wat het beteekende.

De landvoogdes, van dit alles in kennis gesteld, was schier radeloos. VIGLIUS en de andere leden van den Geheimen Raad raadden verzachting der plakkaten aan, doch keurden het verbond der edelen, als dwangmiddel tegen den koning, ten sterkste af; WILLEM *van Oranje* nam het in bescherming. Men kwam zoover, dat het den edelen vergund zou worden een smeekschrift aan de landvoogdes aan te bieden, mits zij ongewapend zouden komen.

Reeds den 3^n April 1566 kwamen tweehonderd edelen, met HENDRIK *van Brederode* en LODEWIJK *van Nassau* aan het hoofd, allen te paard, met veel vertoon *Brussel* binnen. Meerdere edelen voegden zich daarbij, en op den 5^n April togen ongeveer driehonderd, twee aan twee, naar het paleis der landvoogdes.

HENDRIK *van Brederode* deed het woord en overhan-

---

[1]) Over het Verbond der Edelen vergelijke men Groen van Prinsterer, Archives II, pag. 2. — M. J. van Vloten, Nederlands opstand tegen Spanje. — Fruin, het Voorspel. — Te Water, Gesch. v. h. Verbond der Edelen. — Schrijvers tegen het Verbond: F. Strada, De Bello Belgico. — F. v. d. Haer, De Initiis tumult. Belgic. — N. Burgundius, Historia Belgica. — Pontus Heuterus, Rerum Austriac. — Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten. — M. Koch, Onderzoek n. d. oorzaken der Nederl. omwenteling.

digde het smeekschrift, waarin zij voornamelijk op de afschaffing der plakkaten aandrongen. Zij verlangden, dat andermaal iemand naar den koning zou worden gezonden, terwijl inmiddels de Inquisitie en de plakkaten zouden worden geschorst. [1])

MARGARETHA antwoordde, dat zij de zaak in den Raad van State zou overwegen.

Den volgenden dag reeds kwamen de edelen in nog grooter aantal terug; doch de landvoogdes gaf hun te verstaan, dat het niet in hare macht stond hunne bede in te willigen, maar dat zij ten spoedigste het smeekschrift naar den koning zou zenden. In afwachting van 's konings antwoord zou bij de rechtbanken op meer zachtheid aangedrongen en eene moderatie der plakkaten uitgevaardigd worden, opdat niemand te klagen zou hebben.

Toen de landvoogdes de edelen had zien binnen komen, was zij ontsteld geworden. Met ontroering bemerkte zij, dat zeer velen van hen vrienden en aanhangers van *Oranje* waren, zoodat zij geen woord kon uitbrengen en de tranen haar in de oogen stonden. Om haar gerust te stellen, zou BERLAYMONT in het Fransch gezegd hebben: „Vreest niet, Mevrouw, het zijn maar geuzen of bedelaars, die iets komen verzoeken". In plaats van zich door dien naam beleedigd te achten, schenen de edelen ermede vereerd te zijn. Gedurende den maaltijd, dien zij denzelfden dag te zamen hielden, dronken zij op de gezondheid des konings en der Geuzen. *Oranje*, *Egmond* en *Hoorn*, die des avonds ook binnen kwamen, werden onder een luid geroep van »leve de koning, leven de geuzen!" ontvangen en mochten niet heengaan, dan na uit den houten nap van HENDRIK *van Brederode* gedronken te hebben. Men vond zelfs eene spreuk uit, die later, op looden of tinnen penningen gegraveerd, hunne borst versierde. Aan den eenen kant zag men het beeld des konings met het omschrift: „getrouw aan den koning", en aan den anderen kant twee handen in elkander, ten teeken van trouw, en een bedelzak, met de woorden: „tot aan den

[1]) Zie de aanspraak van Brederode en het smeekschrift bij Groen van Prinsterer, Archives II, pag. 78—80. — Vgl. Wagenaar VI, bl. 140.

bedelzak". Deze penning droeg den naam van Geuzen-orde. Sinds dien tijd werden ook de kalvinisten, vooral in de noordelijke gewesten, geuzen genoemd, zoodat geuzen en kalvinisten woorden van dezelfde beteekenis werden.

De hoofden van het verbond verlieten *Brussel* den 10n April. Onverwijld liet nu de landvoogdes door den Geheimen Raad een ontwerp maken ter verzachting der plakkaten, hetwelk bekend is geworden onder den naam van *Moderatie*, en dat door twee edelen, *Bergen* en *Montigny*, aan FILIPS ter goedkeuring zou worden aangeboden.[1]) Ongelukkig echter kreeg *Bergen* eene wond aan den voet, zoodat hunne zending vertraagd werd. Toen zij eindelijk bij FILIPS kwamen, was de toestand in Nederland weder geheel veranderd.

Zoodra de edelen begonnen te begrijpen, dat hunne vertooning ten slotte op niets of weinig zou uitloopen, brachten zij de gemoederen in beweging en legden het zóó aan, dat eene uitbarsting moest volgen. Zij lieten het namelijk voorkomen, alsof de landvoogdes vrijheid van godsdienst had toegestaan, en, toen deze daartegen opkwam, strooiden zij uit, dat de edelen niet zouden gedoogen, dat iemand om het geloof vervolgd zou worden. Zij bereikten hun doel, vooral door de hulp der kalvinisten.

Reeds eenige jaren tevoren was het aantal kalvinisten hier sterk toegenomen en overtrof nu het aantal lutherschen. Weldra begonnen zij uit *Genève* nieuwgezinde predikanten te werven, en, tegelijk met dezen kwamen geheele scharen van ballingen, wier zaken en goede naam in *Frankrijk* en *Duitschland* reeds verloren waren, vreemde heethoofden en afvallige monniken, naar ons vaderland. Zij hielden met de nieuwgezinden geheime vergaderingen, *konsistoriën* geheeten, welke, samengesteld uit predikanten, ouderlingen en anderen, met elkander in onderling verband stonden, door geheime agenten briefwisseling hielden en ook al een soort van compromis gemaakt hadden, om elkaar in den

---

[1]) Inhoud der moderatie bij Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten I. 2e dl. bl. 47.

strijd des gewetens de behulpzame hand te bieden. Van hen zou het oproer in namelooze ellende over heel het land uitgaan, tot onderdrukking der katholieke Kerk.

Nauwelijks was het gerucht omtrent de vrijheid van godsdienst en den bijstand der edelen uitgestrooid, of er traden predikanten onder hen op. Hoedenmakers, leerlooiers, blauwververs, mandenmakers en andere ambachtslieden, die maar spreken konden of durfden, wierpen hunne gereedschappen weg en liepen steden en dorpen af, om overal »het zuivere evangelie" te verkondigen. Dat zuivere evangelie beoogde vooral het verdacht maken der aloude Moederkerk en hare geestelijkheid. Ongehoord is het, wat die zoogenaamde predikanten wisten bij te brengen, om hun doel te bereiken. Schelden en tieren tegen de plakkaten en Inquisitie, tegen de afgodendienaars en broodaanbidders van het nieuwe Sodom *(Rome)*, tegen den antichrist (den paus) en zijne gezanten (de bisschoppen), was het meest gewone onderwerp hunner hartstochtelijke en opruiende preeken. Het regende schotschriften en pamfletten, en het volk, door de staatspartij der edelen in de war gebracht, geraakte ook in den godsdienst het spoor bijster; het sloeg geloof aan die ongerijmdheden en volgde de steeds toenemende menigte.

Deze kalvinistische preeken werden bij gebrek aan kerken in de open lucht gehouden, — vandaar de naam van hagepreeken of graspreeken, — en de woordvoerders waren dikwijls door gewapende lieden begeleid, om mogelijken overval der regeering af te wenden. Duizenden nieuwgezinden en nieuwsgierigen woonden ze bij, en niet het minst het beweeglijke grauw der groote steden.

De pogingen der landvoogdes, om de gemoederen te doen bedaren door de Moderatie, werd geheel verdacht gemaakt door aan deze den naam te geven van Moorderatie, en niet weinig werd op het volk gewerkt door vreesaanjaging voor Spaansche krijgstoerustingen. En toen eindelijk FILIPS II, in antwoord op het smeekschrift der edelen, verklaarde, dat hij tot verzachting der plakkaten niet kon overgaan, kwam de wrange vrucht des oproers, door edelen en konsistoriën gekweekt, tot volle rijpheid. —

Een antwoord op de zending van *Bergen* en *Montigny* aangaande de Moderatie was nog niet ingekomen.

De hagepreeken namen ontzettend toe, en talrijke benden predikanten, uit *Frankrijk* verjaagd, kwamen hier de grenzen binnen. In het noorden des lands maakte zich als hagepreeker bekend PIETER GABRIËL *de Vlaming*, een weggeloopen monnik, en JAN ARENDSZOON, een mandenmaker uit *Alkmaar*. Deze laatste hield den 8n Juli aan het *IJ* bij *Amsterdam*, op eene plaats door riet gedekt, eene bijeenkomst, en herhaalde deze den 14n Juli te *Blokker* bij *Hoorn*. De regeering van *Amsterdam* vermocht weinig tegen deze geheime vergaderingen, welke door enkele voorname burgers, als LAURENS REAAL en CORNELIS HOOFT begunstigd werden. Aldaar werd bekend gemaakt, dat op Zondag den 21n Juli eene preek zou worden gehouden te *Overveen* bij *Haarlem*, op een terrein van *Brederode*, en eene te *Alkmaar*. De stadsregeering poogde haar te beletten; doch eene aanzienlijke menigte trok daarheen. PIETER GABRIËL sprak te *Overveen*, en JAN ARENDSZOON te *Alkmaar* de meest opruiende taal. [1]) Spoedig werden zij op meerdere plaatsen gehouden; bij herhaling te *Overveen, Alkmaar, Sloterdijk* en *Buiksloot*, en op onderscheidene andere plaatsen van *Noord-Holland*, ook te *'s Gravenhage, Gorkum, Leiden, Rijnsburg, Arnemuiden, Veere, Vlissingen, Zierikzee, Tolen*, en zelfs, onder de oogen van den Aartsbisschop, te *Utrecht*. Een valsch gerucht, alsof de landvoogdes die openbare bijeenkomsten toeliet, vermeerderde hun aantal.

Die preeken, op den grofsten toon gevoerd, konden niet anders dan heilloos op de menigte werken. De zucht om ze bij te wonen werd al sterker, en weldra begon het den kalvinisten te verdrieten, om buiten te blijven staan in alle weer en wind. Zij verlangden de kerken, waarin tot nu de Paapsche afgoderij werd gepleegd. Het innemen dier kerken werd al ruimer en ruimer op den voorgrond geplaatst en klonk als de voorbode der beeldstormerij.

---

1) Episoden uit de dagen der hervorming in Nederland. (De Katholiek, 1850, dl. 18, bl. 232 vlg.). — Wagenaar VI, bl. 164 vlg. — Zie J. M. Assink Calkoen, De openb. prediking d. Hervormden in 1566, Amsterdam, 1858.

Nu de gemoederen hevig genoeg opgehitst en tot alles bereid waren, beraamden de edelen een plan tot gewapenden opstand. Men besloot eene algemeene bijeenkomst van edelen en konsistoriën te houden te *St. Truyen*, op Luiksch grondgebied. Wel tweeduizend edelen, vreemde predikanten, afgevaardigden der konsistoriën en de ergste heethoofden kwamen daar den 15n Juli 1566 bijeen. Zeer heftig ging het er toe. Men verlangde volkomen vrijheid van godsdienst, bijeenroeping der algemeene Staten, Duitsche hulptroepen, voor welke soldij genoeg in voorraad was, en de heftigsten onder hen wilden zelfs, dat eenigen hunner met het staatsbestuur zouden worden belast. Aan de onderlinge verdeeldheid der edelen, kalvinisten en lutherschen is het echter te danken, dat zulk een besluit niet werd genomen, en dat vele goedgezinden, wier oogen nu geopend werden, zich terugtrokken. *Egmond* woonde de vergadering niet bij. Ook WILLEM *van Oranje* was er niet; doch dat deze toch de hand in alles had, betwijfelt niemand. Zijn broeder LODEWIJK was de ziel der vergadering.

Het revolutionair karakter van den opstand springt hier duidelijk in het oog. De bijeenroeping der algemeene Staten had geen ander doel, dan om de macht des volks tegenover de macht des konings te verheffen door dezen den volkswil als het ware op te dwingen en concessies van hem af te persen, die hem in zijne regeeringsdaden de handen zouden binden. FILIPS heeft dit ingezien en daarom nimmer tot die bijeenroeping toegestemd. [1])

Een voornaam punt, dat te *St. Truyen* besproken zal zijn, was het innemen der katholieke kerken voor den hervormden godsdienst, en over de wijze, waarop men zich in het bezit dier kerken zou stellen. Hoewel er wel geen zeker bewijs van bestaat, zijn er toch redenen te over, om het aan te nemen. [2]) Men besloot twaalf leden te benoemen

---

[1]) Vgl. Fruin, De drie tijdvakken der Nederl. Geschiedenis (Verspr. Geschr. I, bl. 33 vlg.).

[2]) Vgl. Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, I, 2e d. bl. 75—76. — Zie echter Fruin in zijn opstel: Een proeve van historische kritiek, (Verspr. Geschriften II, bl. 45 vlg.).

tot het aanbieden van een nieuw verzoekschrift aan de landvoogdes, waarin op vrijheid van godsdienst aangedrongen werd en kerken voor de hervormden werden gevraagd. Het verzoekschrift had echter meer weg van eene bedreiging dan van een smeekbrief. [1])

§ II. DE BEELDSTORMERIJ.

Dat de beeldstormerij lang en breed besproken en te voren bepaald is, kan moeilijk worden ontkend. Het voorstel daartoe kon niet uitblijven. Het verlangen, dat de katholieke godsdienst onderdrukt, en de kerken aan de hervormden zouden worden gegeven, was sinds lang op den voorgrond gekomen; naburige landen waren reeds voorgegaan met de kerken door beeldenstorm te „zuiveren"; de vertrouwbaarste geschiedschrijvers uit die dagen maken er melding van, en het verdient wel de opmerking, dat de edelen, bij het uitbarsten der beeldstormerij, geene enkele poging hebben aangewend, om het vernielingswerk tegen te gaan; integendeel, sommigen hebben het begunstigd, anderen met eigen hand mede geholpen. Wie de beeldstormerij wil blijven toeschrijven enkel aan onbesuisde volksdriften en niet aan een welberaamd plan, wil de sterkst sprekende bewijzen niet zien. Zoolang men kon, heeft men beweerd en volgehouden, dat de beeldstormerij een op zichzelf staand feit was, geheel buiten de hervorming om; doch de historische kritiek van lateren tijd is van rechtvaardiger oordeel. Het is zeer merkwaardig, dat, waar alles vernield werd, bijna overal de orgels, predikstoelen en doopvonten gespaard bleven, wijl deze ook door de hervormden konden gebruikt worden; — en hoe zou het losgebroken grauw zoo regelmatig en georganiseerd hebben kunnen optreden, als het niet aangevoerd en in dienst was geweest van leiders? [2])

---

[1]) Archives II, pag. 159—161. — Corresp. de Philippe II, Tom. I, p. 437 et 444. — Fruin, Het Voorspel (Verspr. Geschr. I, bl. 403 vlg.).
[2]) Vgl. Arend, Algem. Gesch. d. Vad. II, 4e st. bl. 328. — Burgundius, Hist. Belg. lib. III. pag. 205.

De landvoogdes, door de stoutmoedige woelingen der edelen en kalvinisten in hoogst benarden toestand gebracht, trachtte door *Oranje, Egmond* en *Hoorn* de edelen te bewegen zich rustig te houden, doch kon dit slechts verkrijgen door nieuwe concessies aan de oproerigen. Intusschen liet het antwoord van FILIPS op de bekende Moderatie zich nog wachten. Hierover verbolgen, vroegen de edelen brutaal weg aan de landvoogdes de aanstelling van *Oranje, Egmond* en *Hoorn,* om, zoolang de koning niet geantwoord had, de verbonden edelen met raad en daad te helpen.

Maar eindelijk, na zeer lang wachten, kwamen de brieven des konings, die den 31^n Juli 1566 door hem geteekend waren. Hij schreef, dat hij na lang beraad zou toestemmen in de afschaffing der koninklijke Inquisiteurs; doch de gewone bisschoppelijke Inquisitie, door welke de bisschoppen in staat zouden zijn hun plicht tot instandhouding des geloofs ernstig te betrachten, zou overeenkomstig het kerkelijk recht behouden blijven. Van de verzachting der plakkaten verwachtte hij weinig goeds, doch bewilligde erin, dat eene nieuwe Moderatie zou worden ontworpen. Verder vond hij goed, dat amnestie verleend werd aan de schuldige edelen, mits zij zich als goede katholieken en trouwe onderdanen zouden gedragen; de predikanten echter en aanvoerders der nieuwgezinden waren hiervan uitgesloten. Ook zond hij rondgaande brieven aan de stadhouders der gewesten, gouverneurs der vestingen en stedelijke overheden, om hen te vermanen de rust te handhaven.

Doch het was te laat. De kalvinistische volksmenners waren reeds besloten tot gruwzaam geweld. Mochten de groote heeren weifelen, de edelen oneenig en besluiteloos zijn, of zij al dan niet naar de wapenen tegen den koning zouden grijpen, de hoofden der konsistoriën wisten wat zij beoogden en ontzagen geen middelen. Vertrouwende op de edelen, met wie zij te *St. Truyen* hadden samengezworen, hadden zij zich een leger aangeschaft van Fransche kalvinisten en van gespuis uit de groote steden, aangevoerd door rondreizende predikanten. Alles was voor hen in gereedheid gebracht, en met hemeltergende vermetelheid wisten zij de menigte en het grauw tot eene woede op te hitsen,

waarvan een tweede voorbeeld in onze geschiedenis niet te vinden is. [1])

Van 10 tot 30 Augustus 1566 waren zij in dolle razernij van *Westvlaanderen* tot den uithoek van *Friesland* ten beeldenstorm doorgedrongen. Allerwegen werden de kerken geplunderd, kruisen en beelden onder den voet gehaald, het aanbiddelijk Sacrament werd vertrapt, de H.H. Oliën werden op de schoenen gesmeerd en graven opengebroken. Kostbare priestergewaden werden verbrand, biechtstoelen omvergehaald, tabernakels vernield, altaarsteenen verbrijzeld, en een kostbare schat van relikwieën werd verstrooid. Alles, wat de godsvrucht onzer vaderen tot eer van God in zijne heiligdommen had bijeengebracht, werd in losgebarsten baldadigheid door het gemeen vernietigd, eeuwenoude kunststukken werden met ijzeren mokers stuk geslagen, kostbare schilderijen verscheurd en verfladderd. De woede der Noormannen was niet zoo vreeselijk geweest. Binnen vier dagen waren vierhonderd kerken en kloosters in *Vlaanderen* geplunderd en vernield, onder aanvoering van HERMAN MODED, een afvalligen kloosterling, maar nu hervormd tot kalvinistisch predikant.

In onze streken begon de beeldstormerij den 21n Augustus te *Middelburg,* waar velen den nieuwen godsdienst waren toegedaan. De kerk en abdij der Premonstratensers lagen spoedig uitgeplunderd. In *Vlissingen, Veere, Arnemuiden, Tolen* viel hetzelfde voor; op het eiland *Walcheren* bleef geen enkele kerk gespaard.

In *Utrecht* gingen de beeldstormers met verschrikkelijke woede te keer. Eerst eischte men van de stadsregeering, dat de kerken der Dominikanen en Franciskanen aan de kalvinisten zouden worden afgestaan. Zij ontvingen ten antwoord, dat de raad den volgenden dag hun voorstel in overweging zou nemen. Reeds vroeg in den morgen was de raad vergaderd; maar wijl het aantal leden niet talrijk genoeg was, werd het antwoord tot elf uur uitgesteld. Daarop

---

[1]) Over de woelingen der konsistoriën in 1566—1567 vergelijke men: Bakhuizen van den Brink, Het huwelijk van W. v. O. met Anna v. Saksen, bl. 113.

riep de raad nog eenige edele en rijke burgers, als JOHAN *van Renesse*, STEVEN *van Zuylen* en WILLEM *van Zuylen van Nijevelt*, leden van het compromis, ten stadhuize. Men besloot acht dagen te wachten, inmiddels de landvoogdes en den prins van *Oranje* te raadplegen, en tot zoolang den Dominikanen en Franciskanen het prediken te verbieden. Maar nauwelijks had de burgemeester JOHAN BOLL met twee raadsleden aan het grauw, dat gewapend op het *St. Maria-kerkhof* het antwoord afwachtte, dit bekend gemaakt, of het gepeupel stormde los op de *Buurkerk*, de beide kloosterkerken der Franciskanen en Dominikanen en de *St. Jacobskerk* en vernielde er alles. (24 Augustus). De zwakke regeering stond de *St. Jacobskerk* aan de muitelingen af, met belofte eene grootere voor hen in te ruimen, zoo zij te klein mocht blijken. De groote *Dom* bleef nog gespaard, totdat den 8ⁿ Maart 1580 ook daar de gruwel der verwoesting plaats vond.

In *Leiden* wisten eenige oproermakers zich meester te maken van de *St. Pieterskerk* en vernielden, wat zij konden (28 Augustus). Vandaar gingen zij naar andere kerken en kloosters, verbrijzelden de kostbaarheden en verdreven de priesters. De kerken werden gesloten, en de uitoefening van den katholieken godsdienst moest geschorst worden. [1])

In *Dordrecht* boezemde de vastberadenheid van een schout den beeldstormers ontzag in, en te *Gouda* wist een slotvoogd den kalvinisten te wederstaan, zoodat deze twee steden van de beeldstormerij voorloopig bevrijd bleven. Ook *Haarlem* bleef gespaard, om later dubbel te lijden.

De beroemde abdij van *Egmond* moest het deerlijk misgelden onder AREND *van Duivenvoorde* en HERBERT *van Raaphorst*, die er zelfs eenige maanden lang hunne „zuivering" voortzetten. Een dergelijk lot trof het klooster van *Heilo*.

In *Amsterdam* begon de beeldenstorm den 23ⁿ Augustus. Het gemeen vloog te wapen, wijl het gerucht liep, dat de geestelijkheid de meeste kostbaarheden der kerken veilig

---

1) De Katholiek, 1863, dl. 43, bl. 57. — Francisci Dusseldorpii Annales, (Uittreksels, uitgegeven door R. Fruin. 's Gravenhage, 1894) bl. 24.

geborgen had. Men rukte de *Oude-Kerk* binnen en vernielde beelden en altaren. Om erger te voorkomen stond de stadsregeering toe, dat overal de beelden op zijde gesteld en alle kerken tot nadere orde gesloten zouden blijven. Dit deed de razende drift bedaren, om in September met nieuwe kracht te ontvlammen. [1]

In geheel *Noord- en Zuid-Holland,* met uitzondering van eenige weinige plaatsen, zooals *Dordrecht, Gouda, Delft, Den Briel* en *Haarlem,* werd gebeeldstormd; in *Gelderland* te *Arnhem* en *Nijmegen;* in *Overijsel* te *Kampen, Zwolle* en *Deventer.*

In *Friesland* maakten de Staten van het gewest bijna overal gemeene zaak met de beeldstormers en ruimden de beelden uit de kerken. Te *Leeuwarden* werden met behulp van een der burgemeesters de predikanten in het bezit der kerken gesteld (6 September), en éene maand later deed de regeering den katholieken godsdienst ophouden. Ook in *Sneek* en *Franeker* schorste men den katholieken eeredienst.

In *Groningen* kwam de beeldstormerij het laatst. Kerken en kloosters werden daar geplunderd door denzelfden RIPPERDA, dien wij later als bevelhebber van *Haarlem* zullen ontmoeten.

Het is onmogelijk hier al de plaatsen te vermelden, waar de haat aan alles, wat den katholiek dierbaar en heilig is, gekoeld werd; doch het mag niet onopgemerkt blijven, dat overal, waar de regeering vastberaden den beeldstormers tegentrad, de woeste benden zonder veel moeite uit elkander werden gejaagd. Maar helaas, dit geschiedde slechts op zeer enkele plaatsen. [2] Schier overal vonden de beeldstormers handlangers, en de goedgezinden, zooals het bij elk oproer gaat, waren als van schrik verslagen en weken sidderend terug. [3]

---

[1] De Katholiek, 1850, dl. 18, bl. 237.

[2] Bijzondere vermelding verdient het edel gedrag der regeering van de later verdronken zeeuwsche stad Reimerswaal. Vgl. Bijdr. tot de oudheidk. en gesch. inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen, verzameld d. Janssen en Van Dale, Middelburg, 1856, deel I, bl. 295.

[3] Zie over den beeldenstorm in Nederland: Hooft, Ned. Historiën, bl. 104 vlg. — Fr. Dusseldorpii Annales (Uittreksels van Fruin) bl. 21 tot 39. — Nuyens, Gesch, d. Ned. Beroerten, I, 2e dl., bl 116 vlg. — Wagenaar VI, bl. 182 vlg.

Zooals het grauw begonnen was, zoo volgden de edelen. Hoewel dezen gezworen hadden het heilig katholiek geloof te zullen bewaren, gingen zij op hunne heerlijkheden zelven aan het beeldstormen. FLORIS *van Pallandt*, graaf van *Kuilenburg*, was een der eersten. Toen nog geen der eedgenooten 's konings plakkaten had durven trotseeren, toen nog geen enkel stedelijk bewind het gewaagd had, de kerken aan de katholieken te ontnemen en voor de hervormden te ontsluiten, had reeds met zijn verlof de predikant GERARDUS *van Kuilenburg* het preekgestoelte in de *Gasthuiskerk* te *Kuilenburg* beklommen. Twee dagen later werden op 's graven last de beelden op de straten en aan de hoeken der huizen weggenomen, en in September 1566 werd in de kerken gebeeldstormd, waarbij de graaf zelf de gruwelijke heiligschennis beging, dat hij de heilige Hostiën aan zijn papegaai gaf [1]). — HERBERT *van Raaphorst* vernielde de beelden in de kerk van *Wassenaar*, rukte met eigen hand den pastoor van het altaar, wierp hem ter aarde en trapte hem met den voet. Daarna nam hij een gewijden kelk en ging ermee naar de herberg, om er ter bespotting met zijne makkers uit te drinken [2]). — HENDRIK *van Brederode* en de baron *van Boetselaar*, heer van *Asperen*, maakten zich een niet minder beruchten naam. — In *Utrecht* was de reeds genoemde JAN *van Renesse*, voorzien van degen en twee pistolen, de aanvoerder der beeldstormers. Hijzelf brak de *Buurkerk* open en deed de beelden rondom de doopvont breken, terwijl FILIPS en WILLEM *van Renesse*, de heeren *van Zuijlen*, WILLEM *van Zuijlen van Nijevelt*, CORNELIS *van Nijenrode* en andere adellijke heeren hem behulpzaam waren [3]). — Te *Leiden* werd de beeldstorm bevorderd door JACOB *van Wijngaarden* en AREND *van Duivenvoorde* [4]). — JOSUE *van*

---

1) Gachard, Corresp. de Philippe II, Tom. I, pag. 471, 472. — Dusseldorpii Annales, bij Fruin bl. 33. — Vgl. Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, XII, bl. 10, 11.

2) Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem, XIV, bl. 241 vlg.

3) Vgl. H. J. Royaards, Gesch. der hervorming in de stad Utrecht, Leiden, 1847, bl. 54.

4) Wagenaar VI, bl. 185.

Alverdinghen dreigde de beeldstormers te *'s Gravenhage* te zullen helpen met zeshonderd man, als men hen in hun werk zou storen [1]; en van algemeene bekendheid is de overtuiging van de landvoogdes, dat het gepeupel door hooger hand tot den beeldenstorm was omgekocht. [2]

De toestand der landvoogdes was ten hoogste hachelijk. Op de groote heeren kon zij niet rekenen; krijgsmacht, sterk genoeg om het oproer te dempen, (de Spaansche troepen waren weg), had zij niet. Zij wist, dat de edelen met de kalvinisten hadden samengezworen, in verstandhouding stonden met de hervormde vorsten in het buitenland, en dat zij geld genoeg hadden om een leger te huren; maar bovenal gevoelde zij, wat zij van de konsistoriën, welke het oproer hadden aangestookt, te verwachten had. Zij vreesde, dat de oproerlingen ook naar *Brussel* zouden komen, en, beducht voor haar leven, wilde zij de stad verlaten. VIGLIUS echter ontraadde dit. Hare tegenwoordigheid kon de oproerlingen nog tegenhouden. [3]

Door angst gedreven en door nood gedwongen, gaf zij den edelen de verzekering, dat geene gerechtelijke vervolging uit hoofde hunner samenspanning zoude plaats hebben, als zij maar den beeldenstorm zouden doen ophouden en het volk bewegen de wapenen neder te leggen. Zelfs stond zij, onder beperkingen, de openbare prediking der hervormden toe, op plaatsen, waar deze reeds feitelijk geschiedde; doch de vreemde predikanten werden nadrukkelijk geweerd, en de katholieken mochten in geen geval belemmerd worden hunne kerken te gebruiken. Zij verklaarde echter openlijk, dat zij tot deze inwilligingen slechts gedwongen en op het uiterste oogenblik overging; [4] zij bleef getrouw aan haar woord: »Liever dan twee godsdiensten in het land te dulden, zelfs al stond de koning het toe, liet ik mij in duizend stukken scheuren.« [5]

---

1) Wagenaar, VI, bl. 186.
2) De Reiffenberg, Corresp. de Marg. d'Autriche, pag. 198, 201.
3) Corresp. de Marg. d'Autriche, pag. 188, 196.
4) Corresp. de Marg d'Autriche, pag. 196.
5) Corresp. de Phil. II, Tom. I, pag. 453.

Hoe men ook over deze concessies denke, een verwijt kan men er der landvoogdes niet van maken; zij handelde in nood; — maar evenmin kan men het FILIPS en ALVA tot schuld rekenen, wanneer dezen zich later aan die afgedwongen bepalingen niet gebonden achtten.

De edelen, die alweder iets gewonnen hadden, namen de voorwaarden aan, en langzaam, zeer langzaam, eindigde de beeldstormerij; doch slechts voor korten tijd. Zoodra de concessies der landvoogdes bekend werden, werd wederom de valsche bewering uitgestrooid, dat volkomen vrijheid van godsdienst was toegestaan, en van deze vermeende vrijheid maakten de kalvinisten gebruik, om de katholieken zoo fel mogelijk te vervolgen, en het nieuwe geloof krachtig te verspreiden.

In *Amsterdam* o. a. begon men het aantal predikanten te vergrooten; en door bemiddeling van REINIER KANT en LAURENS REAAL, deftige Amsterdamsche burgers, werd een afgevallen pastoor, NICOLAUS SCHELTIUS, tot predikant aangesteld, bijgestaan door JAN ARENDSZOON en PIETER GABRIEL. De stad geraakte den 26n September opnieuw in oproer. Het gemeen bestormde het klooster der Minderbroeders, en hunne kerk werd voor den nieuwen godsdienst ingericht.

De onverlaten waagden ook een aanslag op de kapel der *Heilige Stede,* maar stuitten op den heldenmoed der katholieke vrouwen. Toen de beeldstormers de kapel binnendrongen en het altaar wilden beklimmen, versperde een groot aantal vrouwen, die rondom het altaar stonden, hun den weg, vastberaden liever te sterven, dan voor hare oogen zulk een gruwel te dulden; en deels door bedreigingen en gezag, — want sommigen van deze vrouwen waren van hoogen stand, — deels door geweld en geschreeuw, gelukte het haar de geweldenaars niet slechts van het altaar af te weren, maar ook uit de kapel te verwijderen. [1])

Onmiddellijk bij het vernemen van het valsch gerucht der godsdienstvrijheid, vaardigde de landvoogdes een plakkaat uit (8 October), waarbij aan de vreemde predikanten gelast

---

[1]) Strada, De Bello Belgico, Dec. I, lib. V.

werden binnen drie dagen het land te verlaten, op straffe van de galg; dezelfde straf werd bepaald voor allen, die ze zouden herbergen. Uit tal van omstandigheden blijkt echter, dat dit plakkaat schier overal in den wind geslagen werd. De driestheid, waarmede de kalvinisten bleven optreden, drong haar eindelijk, om bij een nieuw plakkaat van 21 November 1566 den nieuwen godsdienst geheel te verbieden.

Toen de mare der beeldstormerij het oor van FILIPS bereikte, was hij diep verontwaardigd en besloot, gelijk te verwachten was, de heiligschenners en oproerlingen geducht te straffen. Reeds had hij zijne toegevendheid ten opzichte der verzachting van de plakkaten betreurd en bij openbare akte protest aangeteekend tegen zijne eigene handelwijze, als zijnde deze tegen den eed, welken hij ter bescherming en handhaving van het katholiek geloof had afgelegd. [1])

De prins van *Oranje* en de andere edelen begrepen, dat de straffen van FILIPS vooral tegen hen gericht zouden zijn, en belegden eene bijeenkomst te *Dendermonde* (3 October), om te beraadslagen, wat te doen. *Oranje*, en nog meer zijn broeder LODEWIJK, stelden voor, om openlijk de wapenen tegen den koning op te nemen; de graven van *Hoorn* en *Hoogstraten* schenen ook tot verzet geneigd; maar *Egmond* bleef zijn eed van trouw aan den koning gestand. Hoewel *Oranje*, zelfs door valsche stukken den schrik voor FILIPS' wraak poogde aan te wakkeren, bleef *Egmond* onwrikbaar, en het plan viel in duigen. [2])

Middelerwijl waren de trouw gebleven katholieken, die verreweg nog de meerderheid uitmaakten, van de verslagenheid der beeldstormerij bekomen en hevig verbitterd tegen de kalvinisten. Zij toonden zich bereid de landvoogdes te steunen. Vele edelen verlieten het Verbond.[3]) Bovendien onderhielden de lutherschen een vinnigen strijd

[1]) Gachard, Corresp. de Philippe II, Tom. I, pag. 443.

[2]) Fruin, Het Voorspel (Verspr. Geschr. I, bl. 421, 422).

[3]) Volgens Hooft, Nederl. Historiën, was het verbond der edelen na den beeldenstorm door het terugtrekken der katholieke partij tot één derde gesmolten.

met de kalvinisten, vooral over de leer des Avondmaals. [1]) Ook de doopsgezinden verdeelden zich in Friezen en Vlamingen, die elkander hevig bestreden. Hierdoor en tevens door de weifeling van *Oranje* om, nu *Egmond* getrouw bleef, tot openbaren opstand over te gaan, begon de partij der konsistoriën terrein te verliezen. Een opstand door hen verwekt onder HENDRIK *van Brederode*, waarbij vele kerken en kloosters, o. a. het beroemde *Mariënweerd*, het moesten ontgelden, en stad en land werd afgeloopen, werd bij *Oosterweel* onderdrukt. [2]) In *Amsterdam* moesten de kalvinisten de overweldigde kerk der Minderbroeders weer ontruimen (18 Januari 1567), doch ontvingen voor hunnen godsdienst eenige bijzondere gebouwen. Hier scheen *Oranje* de katholieke partij te steunen, wijl zijn belang medebracht voor de winnende partij steeds toegevend te zijn. Den graaf van *Megen* gelukte het de openbare preeken in *Gelderland* te doen ophouden en de schade, door den beeldenstorm veroorzaakt, te laten vergoeden. Uit *Elburg, Harderwijk, Nijmegen* en andere Geldersche steden werden de predikanten verdreven. In *Friesland* kwam onder den graaf van *Aremberg* de goede partij er zóó boven op, dat zeventig Friesche edelen, leden van het verbond, het geraden vonden te vluchten.

Van deze gunstige wending van zaken maakte de landvoogdes gebruik, om haar gezag te versterken door een nieuwen eed van trouw der edelen. *Oranje* en *Hoogstraten* weigerden echter. De graaf van *Hoorn* deed den eed, doch met tegenzin. *Egmond* was en bleef getrouw. [3]) Om tevens de nieuwe leer, bij het dalen van haren voorspoed, meer te onderdrukken, werd later, den 24n Mei, een nieuw plakkaat uitgevaardigd, waarbij de strengste straffen werden bepaald tegen de predikanten, beeldstormers en heiligschenners. [4]) Ook werden de noodige maatregelen genomen,

---

[1]) Fruin, De voorbereiding in de ballingschap v. d. gereform. kerk v. Holland (Verspr. Geschr. II, bl. 239 vlg.)

[2]) A. J. van Lommel, Hoe het volk van Hendrik van Brederode huis hield in 1567.

[3]) Wagenaar, VI, bl. 212 vlg.

[4]) P. J. Bor Cz. Historie der Nederlantsche oorlogen en beroerten, Amsterdam 1679, I, bl. 170.

om oproeren als die der laatste maanden te voorkomen, en ernstige zorg werd gewijd aan het herstel van den katholieken eeredienst.

Zoo stond de toestand, toen reeds het bericht de Nederlanden bereikt had, dat koning FILIPS II den hertog van ALVA met een leger hierheen had afgezonden, om aan het oproer paal en perk te stellen, den overmoed der kalvinisten te fnuiken en de belhamels te straffen.

Oranje paste op zijn tijd. Na nog eene vergeefsche poging om *Egmond* tot andere gedachte te brengen, vertrok hij naar *Antwerpen* en nam vandaar de wijk naar *Duitschland*, 22 April 1567. [1])

§ III. DE HERTOG VAN ALVA. — OPENLIJKE OPSTAND TEGEN SPANJE.

Ware FILIPS II, in plaats van den hertog van ALVA met een leger te zenden, zelf overgekomen, gelijk hem door den H. Paus PIUS V reeds in Juni 1566 dringend was aangeraden [2]), wellicht zou de afval der Nederlanden nimmer hebben plaats gehad. Vergeefs deed men FILIPS verstaan, dat de zending van ALVA veel onheil zou baren, zoowel voor de goeden als voor de kwaden; de komst des konings zou meer baten, dan een leger van 50.000 man. MARGARETHA en VIGLIUS kwamen rond voor deze meening uit. *Bergen* en *Montigny* raadden den koning met allen ernst aan, om niet ALVA, maar den prins van *Eboli* te zenden, die algemeen bemind en geacht werd, en die hoogstwaarschijnlijk, zonder het vergieten van een enkelen duppel bloeds, den opstand bedwongen zou hebben. Maar de koning luisterde niet en zond den man, die nooit een voet binnen onze grenzen had moeten zetten.

FERDINAND ALVAREZ *de Toledo*, hertog van ALVA, was een man van zestig jaren en behoorde tot den hoogsten Spaanschen adel. Hij was een uitmuntend krijgsoverste, een man van ijzer, die van bukken noch verwurwen wist,

---

1) Nuyens, Gesch. d. Ned. Ber. I, 2e d. bl. 265 vlg. — Wagenaar VI, bl. 227.
2) Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, XXII, bl. 390 vlg.

die de ketterij als de afschuwelijkste misdaad en den opstand tegen het wettig gezag weinig minder misdadig beschouwde. De koning, zoo verklaarde hij, kon op het punt van den godsdienst niets toegeven, zonder inbreuk te maken op de rechten van een ander, van God. [1]) Hij had zijne gebreken, maar was toch niet zonder deugden; doch van die deugden heeft Nederland geen voordeel getrokken, maar van zijne gebreken nameloos veel te lijden gehad. Hij handelde uit beginsel van plicht, maar was onverbiddelijk en hardvochtig streng; hij boezemde vrees, geen vertrouwen in. Bovendien Spanjaard in alles, werd hij het voorwerp van aller schrik en aller haat. De stroomen bloeds, hier op zijn bevel vergoten, wekken nu nog bij elken Nederlander walging en afgrijzen, zoo dikwijls zijn naam genoemd wordt. [2])

Het bericht van de komst van ALVA sloeg den schrik om het hart van katholieken en hervormden. Duizenden verlieten het land, niet slechts vreemdelingen, maar ook Nederlanders, nijvere burgers, handelaars en handwerkslieden; zoodat zelfs de landvoogdes het uitwijken zocht te keeren. Vooral de predikanten, de beeldstormers, en zij die aan den gewapenden opstand van *Brederode* hadden deelgenomen en zeker konden zijn door ALVA gevat en aan den beul overgeleverd te zullen worden, maakten zich uit de voeten en brachten daardoor aan de partij der konsistoriën nog meer nadeel toe, dan het bovengemelde plakkaat van 24 Mei.

Den 22[n] Augustus 1567 deed ALVA, van vele aanzienlijke edelen, waaronder *Egmond* en *Hoorn*, vergezeld, zijn plechtigen intocht binnen *Brussel.* [3]) Door FILIPS was hij benoemd tot stadhouder-generaal der Nederlanden, met uitgebreide volmachten. Hij had een leger van negenduizend man, dat onder bevel van bekwame krijgsoversten uitmuntend was geoefend. [4])

---

1) Corresp. de Phil. II. Tom. I, pag. 609.

2) Nuyens, a. w. II, 1e d. bl. 7 vlg. — Blok III, bl. 65 vlg.

3) Tabula chron. (Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisdom van Haarlem, I, bl. 8) zegt 28 Augustus.

4) Fruin, De overwinning bij Heiligerlee, (Verspr. Geschr. II, bl. 88).

Toen hij te *Brussel* kwam, vond hij den toestand vrij bevredigend; de rust was als hersteld, de oproerlingen waren of gestraft of uitgeweken, en 's konings gezag werd zóó geëerbiedigd, als sinds FILIPS' vertrek uit de Nederlanden niet geschied was. MARGARETHA vroeg haar ontslag als landvoogdes en verliet, door velen betreurd, den 30ⁿ December 1567 deze gewesten. Zij was eene zachte, boven alles katholieke vrouw, die in de moeielijkste tijden het gezag van Kerk en kroon met kracht en beleid verdedigde.

Al spoedig begon ALVA het doel van zijne komst te toonen. De graven van *Egmond* en *Hoorn* met vele andere edelen en voorname burgers werden gevangen genomen, en daarmede begon die lange reeks van geweldige maatregelen, die den naam van ALVA bij alle Nederlanders gehaat gemaakt hebben.

Het ligt evenwel niet op onzen weg alle politieke gebeurtenissen te vermelden; wij moeten ons bepalen tot die, welke op de kerkgeschiedenis betrekking hebben. ALVA stelde eene nieuwe rechtbank in, *Raad van Beroerten* geheeten, doch door het volk bloedraad genoemd.[1]) Voor dezen raad werden gedagvaard: allen, die deelgenomen hadden aan het verbond der edelen of aan de aanbieding van het smeekschrift; allen, die kalvinistische predikatiën bijgewoond, predikanten begeleid of gehuisvest hadden, en allen, die medeplichtig waren aan de beeldstormerij en den opstand van *Brederode*. Die reeds de vlucht genomen hadden, werden gesommeerd, om binnen bepaalden tijd terug te keeren en zich te verantwoorden, op straffe, dat hunne goederen verbeurd- en zij zelven, volgens het rechtsbegrip dier tijden, vogelvrijverklaard zouden worden.

Nu begon de gisting opnieuw en zoo hevig mogelijk. De haat en verbittering tegen ALVA, den Raad van Beroerten en het Spaansche leger werd algemeen en verschrikkelijk, en de kalvinisten koelden dien haat op de katholieke geestelijkheid, welke, als Spaanschgezind be-

---

[1]) Blok III, bl. 67.

schouwd, schuldig werd gerekend aan ALVA'S gewelddadigheden. Het martelaarsbloed begon te vloeien.

Of reeds vroeger het martelaarsbloed vergoten is, meldt de geschiedenis niet met zekerheid; doch dat bij den beeldenstorm vele priesters en godvruchtige leeken, die het heilige voor onteering wilden behoeden, mishandeld zijn, ligt voor de hand. Er was reeds tot groote verslagenheid der katholieken eene mare rondgegaan van algemeenen moord van priesters en kloosterlingen. Afschuwelijke gruwelen waren inderdaad op de priesters gepleegd door de zoogenaamde Boschgeuzen, (vluchtelingen in de bosschen van *Westvlaanderen*). Zij sneden hun ooren, neus en andere lichaamsdeelen af, begroeven hen tot den hals in den grond en gebruikten de uit de aarde uitstekende hoofden tot mikpunt hunner kogels. [1])

Intusschen werd eene ontzaglijke menigte gedagvaarden onder alle rangen en standen opgespoord en voor den Raad van Beroerten gebracht, en het eerste vonnis viel den 4n Januari 1568. Van toen af begon de vreeselijke verschrikking voor goed en over het geheele land. Geen dag ging voorbij, waarop het bloed niet langs schavotten stroomde, en galgen niet vol hingen van lijken. Bovendien werden honderden verbannen, en op doodstraf werd hun de terugkeer ontzegd met verbeurdverklaring hunner goederen.

Ook de prins van *Oranje* en de andere gevluchte edelen werden gedagvaard, maar verschenen niet, zoodat zij den 28n Mei verbannen en hunne goederen verbeurdverklaard werden. De veertienjarige zoon van den prins, FILIPS WILLEM *van Oranje*, graaf van *Buren* geheeten, die te *Leuven* studeerde en door zijn vader daar was achtergelaten, werd op last van FILIPS II opgelicht en naar *Spanje* gevoerd, waar hij volgens zijn stand en rang onderhouden en door FILIPS steeds minzaam bejegend werd. Hij is de eenige zoon van den prins, die katholiek gebleven is. Ook eene dochter van *Oranje*, CHARLOTTE FLANDRINA *van Nassau*,

---

1) Nuyens, a. w., II, 1e dl., bl. 78—79.

die te *Antwerpen* kalvinistisch is gedoopt, heeft zich later bekeerd en is religieuse geworden. [1])

Men houde hier vooral in het oog, dat deze Raad van Beroerten in de verste verte niet eene instelling der katholieke Kerk of eene kerkelijke Inquisitie was. De gedagvaarden werden gevonnisd, niet om hun geloof, maar om staatkundige vergrijpen tegen de wet. Afzwering der dwaling kon nu den afvalligen niet meer baten; die schuldig bevonden werd, werd veroordeeld, hoedanig zijne gezindheid omtrent het geloof ook was. Was de Inquisitie tegen de nieuwgezinden alleen: de Raad van Beroerten trof zoowel katholieken als protestanten. De moord van den edelen *Egmond* en van *Hoorn* op den 5n Juni 1568, die als eene eeuwige schandvlek op ALVA en FILIPS blijft rusten en nooit kan worden uitgewischt, strekt hiervan tot voldingend bewijs; doch de priesters en de trouw gebleven katholieken hebben op de vreeselijkste wijze ervoor moeten boeten. [2])

ALVA'S onverbiddelijke gestrengheid bracht roomsch en onroomsch tot de uiterste verslagenheid, zoodat de Bisschop van *Haarlem*, NICOLAUS VAN NIEUWLAND, zich verplicht rekende, de voorspraak voor zijne landgenooten te moeten zijn, om het medelijden en de genade des dwingelands in te roepen. Op hoogst zachtmoedigen toon, doch met den ernstigsten nadruk vroeg hij barmhartigheid en vergiffenis voor de misleide menigte. [3])

Thans achtte WILLEM *van Oranje* het oogenblik gekomen, om zijn reeds lang gevormd plan uit te voeren en openlijk de wapenen tegen den koning op te nemen.

---

[1]) Zie over dezen Filips Willem de belangrijke monografie van dr. F. J. F. Vermeulen in De Katholiek, 1899, dl. 116, bl. 81 vlg. en 393 vlg. en 1900, dl. 118, bl. 266 vlg.. — Over Charlotte Flandrina vergelijke men de studie van H. J. Allard in het Jaarb. v. Alberdingk Thijm, 1894, bl. 3 vlg. en 1895, bl. 3 vlg.

[2]) Zie over het proces en den dood van Egmond en Hoorn: Nuyens, a. w. II, 1e d. bl. 37 vlg. — Th. Juste, Le comte d'Egmont et le comte de Hornes, Bruxelles, 1862. — Wagenaar, VI, bl. 277.

[3]) Zie den brief des bisschops bij Mr. J. C. de Jonge, Verhand. en onuitgeg. stukken betreffende de gesch. der Ned., Delft, 1825, deel I, bl. 89 vlg.

Van vele uitgewekene edelen, lutherschen en kalvinisten, wier konsistoriën nog overal in het geheim bestonden, had hij belangrijke sommen verworven en zich een leger aangeschaft. Hij begon den naar onze meening onwettigen strijd ter omverwerping van het wettig gezag en werd, niet uit opzettelijke onverdraagzaamheid, nog minder uit godsdiensthaat in beginsel, maar als staatsman, die geen middel om tot zijn doel te komen ongebruikt laat, oorzaak der onderdrukking van den katholieken godsdienst. Geheel de tachtigjarige oorlog, die met dezen opstand is begonnen, draagt het karakter, niet enkel van een *staatkundigen*, maar voornamelijk van een waren *godsdienststrijd* of beter gezegd, *godsdienstonderdrukking*. Wij willen volstrekt niet beweren, dat WILLEM *van Oranje* de onderdrukking der katholieke Kerk aanvankelijk heeft beoogd; maar zijne staatkundige plannen konden niet tot rijpheid komen zonder de kalvinisten, wier *doel* zijn *middel* werd. Menigmaal heeft hij de wreedheid tegen de katholieken afgekeurd, soms zelfs gestraft; maar dit neemt niet weg, dat voor de katholieken uit zijn opstand een martelaarschap hunner Kerk gedurende drie eeuwen is voortgekomen. [1]) Al is later, aan het einde van den tachtigjarigen oorlog, in 1648, de wettige onafhankelijkheid der Nederlanden verkregen, waarover elk rechtgeaard Nederlander zich verblijdt en waarin hij de leiding bewondert der Goddelijke Voorzienigheid, — voor de katholieken, die toch evenzeer het Spaansche schrikbewind verfoeiden als de beste protestanten, is geheel die oorlog en nog twee eeuwen daarna een tijdperk geweest van vervolging en verdrukking door eigen landgenooten.

Het krijgsvolk van WILLEM, onder aanvoering van LODEWIJK *van Nassau*, begon in *Groningen* kerken en kloosters te plunderen, priesters te vermoorden en 'het eenvoudige volk even misdadig te behandelen, als de soldaten van ALVA, die tegen hen waren opgetrokken. Na den slag van *Heiligerlee*, waarin LODEWIJK overwinnaar bleef, [2]) besloot ALVA, zelf zich aan het hoofd zijner troepen

---

[1]) Blok III, bl. 203—206.

[2]) Fruin, De overwinning bij Heiligerlee (Verspr. Geschr. II, bl. 84 vlg.).

te stellen; hij overviel en versloeg LODEWIJK bij *Jemmingen*. Daarop wendde ALVA zich naar het zuiden, waar WILLEM met achtentwintigduizend man de *Maas* overgetrokken en het land binnengevallen was. ALVA leverde geen slag en draalde zoolang, dat de prins uit geldgebrek zijne troepen moest afdanken. Maar die troepen plunderden, blaakten, beeldstormden, verjoegen en vermoordden de priesters op gruwzame wijze, en zij gaven in alles lucht aan hun haat tegen den godsdienst van hen, voor wier vrijheid zij heetten te strijden; want nog wel 95 percent der Nederlanders beleed den katholieken Godsdienst. [1])

De verbittering tegen ALVA klom nog hooger, toen hij eene nieuwe belasting onder den naam van *tienden penning* verplichtend stelde en met geweld betaling vorderde. De handelaars sloten hunne magazijnen en winkels, en de tegenstand was zóó groot en algemeen, dat ALVA zich ten laatste verplicht zag zijne eischen te matigen. [2])

Na WILLEM'S aftocht ging den koning en den landvoogd niets meer ter harte dan het herstel der verstoorde orde. De verwoeste kerken moesten op kosten der gemeenten weder opgebouwd worden. Den bisschoppen, die in hun geestelijk bestuur of bij het inbezitnemen hunner zetels moeielijkheden en tegenstand ondervonden, werd bijstand geboden. [3]) De afkondiging van het concilie van *Trente* werd overal, waar deze nog niet had plaats gehad, bevolen, en ook werd, overeenkomstig de bepalingen van *Trente*, de oprichting bevorderd van seminariën voor de opleiding der geestelijken. Bovendien werd voor de katholieke opvoeding der kinderen zorg gedragen door de aanstelling van deugdelijk goed katholieke onderwijzers. Drukkerijen en boekwinkels bleven aan streng toezicht onderworpen. Van de vroedvrouwen werd een eed gevorderd, dat zij bij de geboorte van een kind aangifte zouden doen bij den pastoor der parochie, opdat deze het zou doopen. Slechts zij, die van hun bisschop of pastoor een bewijs konden

---

1) Nuyens, a. w. II, 1e dl, bl. 100 vlg.
2) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen, I, 2e st. bl. 381.
3) Corresp. de Philippe II, Tom. II, pag. 107.

overleggen omtrent hunne rechtzinnige katholiciteit, mochten tot ambten of bedieningen worden aangesteld; [1]) en om de opleiding van kalvinistische predikanten, wier vormschool vooral te *Genève* was gevestigd, te beletten, werd den 5ⁿ Maart 1569 door ALVA een verbod uitgevaardigd, om aan vreemde universiteiten te studeeren of er studenten heen te zenden.

Nadat de verschrikkelijke Raad van Beroerten meer dan twee jaren zijne wreede terechtstellingen had volgehouden en aan duizenden èn goed èn leven gekost had, scheen ALVA tot meer gematigdheid gestemd te worden. Den 16ⁿ Juli 1570 werd namens den koning eene algemeene amnestie op plechtige wijze te *Antwerpen* afgekondigd. De Aartsbisschop van *Kamerijk* maakte na de pontificale H. Mis de brieven van Paus PIUS V openbaar, waarbij aan allen, die zich aan dwaalleer hadden schuldig gemaakt, vrijstelling van kerkelijke straffen werd geschonken. Evenwel was het aantal uitzonderingen van deze amnestie zoo groot, dat zij haar doel miste. Alle predikanten, allen, die deelgenomen hadden aan het verbond der edelen, aan de beeldstormerij en aan de woelingen van *Oranje*, en zij die reeds eenmaal waren gevonnisd, waren uitgesloten. De haat tegen ALVA veroorzaakte bovendien, dat zij verkeerd werd uitgelegd. Iedereen begreep, dat, ondanks de amnestie, het zwaard des beuls nog boven menig hoofd bleef zweven. [2])

Toch was het getal van hen, die hunne dwaling herriepen en zich met de Kerk verzoenden, belangrijk genoeg, om te bewijzen, dat de massa des volks zonder overtuiging of ernstige bedoeling de predikatiën bijgewoond of op andere wijze zich tegen de plakkaten vergrepen had.

§ IV. DE WATERGEUZEN. — INNEMING VAN DEN BRIEL.

De prins van *Oranje*, die zijn plan had zien mislukken, zwenkte nu, om beter tot zijn doel te komen, van de partij des adels naar die des volks. Gemakkelijk viel het hem

[1]) Corresp. de Philippe II, Tom. II, bl. 100.

[2]) Strada, De Bello Belgico, lib. VII. — Vgl. Corresp. de Philippe II, Tom. II. p. 144. — Wagenaar VI, bl. 316.

vertrouwen te winnen. De haat van katholieken en hervormden tegen ALVA en zijne Spanjaarden, de bloedraad, de tiende penning, de dood van den handel en de rustelooze geheime werkzaamheid der konsistoriën werkten ontzaglijk in zijn voordeel. Bovendien vond hij een hoogst gewenschten steun in de *watergeuzen.*

Onderscheidene Nederlandsche ballingen, welke het zwaard en den bloedraad van ALVA ontvlucht waren, hadden een veiliger verblijf op zee gevonden. Meerendeels waren zij kalvinisten, fortuinzoekers, berooide edelen, die aan hunne schuldeischers ontloopen waren, gevluchte misdadigers, Fransche vluchtelingen en afgedankte soldaten van *Oranje.* Hun haat was, helaas, even vinnig tegen de katholieke Kerk en hare geestelijkheid, als tegen *Spanje* en den landvoogd. Zij zwierven op zee en roofden en plunderden, waar zij landden. Mannen, vrouwen en kinderen, zelfs grijsaards sleepten zij naar hunne vaartuigen en vorderden van de bloedverwanten een zwaren losprijs. De meeste ongelukkigen, die op zee in hunne handen vielen, werden zonder genade overboord geworpen, of aan de masten gebonden en doodgeschoten.

Woest in kracht, gehard in den strijd, onversaagd bij het donderen van het geschut en het bulderen der baren, waren zij de mannen, die *Oranje* noodig had. Hij stelde zich met hen in nauwere betrekking en schonk hun het recht, om in zijnen naam den oorlog tegen *Spanje* ter zee te voeren. Aanvankelijk hadden de watergeuzen geen opperhoofd; maar nu werd door den prins tot hun opperbevelhebber aangesteld ADRIAAN *van Bergen,* heer van *Dolhain*; doch in 1571 gedroeg zich als opperhoofd de beruchte WILLEM *van der Marck,* heer van *Lumey.* De buit, door deze zeeroovers behaald, werd meestal in *Engeland* verkocht, en aan den prins moest een ruim aandeel gegeven worden, ten einde hem in staat te stellen den opstand ook te land te kunnen voortzetten. [1])

---

[1]) Fruin, Prins Willem I in het jaar 1570 (Verspr. Geschr. II, bl. 143 vlg.). — De Gorkumsche martelaren (Idem II, bl. 280 vlg.). — Te Water, Gesch. v. h. verbond der Edelen IV, bl. 236. — Wagenaar VI, bl. 308 vlg. — Blok III, bl. 93.

De watergeuzen worden door de protestanten vereerd als de „grondleggers van Neerlands vrijheid"; maar wie hunne geschiedenis onbevooroordeeld leest en de woeste wreedheid leert kennen, waarmede zij dezen vrijheidsoorlog tegen weerlooze en onschuldige landgenooten voerden, denkt meer aan sloopers dan aan grondleggers. Zij hebben aan de katholieke Kerk van Nederland de wreedste en diepste wonden toegebracht. Vooral op kerken, kloosters en geestelijken hadden zij het gemunt. Menig dorp aan de kusten van *Holland* en *Friesland* werd geplunderd en verbrand. Zij plunderden het klooster te *Weert* bij *Dokkum*, een ander bij *Stavoren*, den *Hemel* genaamd, en voerden den abt gevankelijk weg, om een grooten losprijs op zijn hoofd te stellen. In *Monnikendam* werd de kerk geplunderd, en werden de geestelijken en eenige burgers verjaagd. Elders werden de geestelijken opgelicht en onder hoon en schimp naar de schepen gevoerd; men dwong hen zich voor groote sommen vrij te koopen, en wie niet betalen kon, werd opgehangen of overboord geworpen. Alle bezittingen van kerken werden prijs verklaard. De kelken, die tot het H. Misoffer dienden, waren de geliefde bekers bij hunne zwelgpartijen, en waren de woestelingen genoeg door den drank verhit, dan wierpen zij de verscheurde en ontheiligde kasuifels en koorkleederen om de schouders en zwierden in wilden dans, onder heiligschennende parodie en woeste geuzenliederen, over het dek hunner schepen of onder de gewelven der pas geplunderde kerk. Zij dwongen de gevangen priesters, onder de bedreiging van den dood, om in hun heilig dienstgewaad de kerkelijke plechtigheden uit te oefenen, onder het dolle gelach der gemeene schepelingen. En alwat nog verder in onze geschiedenis van deze vrijheidshelden zal worden gemeld, zal duidelijk leeren, hoe zij de schrik der katholieken en dezer grootste vijanden waren.

Het is verre van ons, de gruwelen der watergeuzen aan onze tegenwoordige protestanten te wijten. De geschiedenis van ons vaderland van 1560 tot 1580 bevat menige bloedige bladzijde, voor welke de godsdienst noch der katholieken noch der protestanten aansprakelijk kan gesteld worden; — aan beide zijden valt schuld te bekennen. Maar

men veroorloove ons, als vrije Nederlanders, die het vaderland niet minder lief hebben als de protestanten en nooit teruggedeinsd zijn, noch ooit zullen terugdeinzen voor elk gevorderd offer, zelfs des levens, voor het heil des vaderlands en de kroon van *Oranje*, [1]) — men veroorlove ons, om niet diegenen voor grondleggers onzer vrijheid te houden, die ons de heiligste vrijheid hebben willen ontrooven. Onder de daden van het voorgeslacht, op welke een onbevooroordeeld en gemoedelijk protestant allerminst zal willen roemen, behoort het wreed bedrijf der watergeuzen tegen hunne katholieke landgenooten.

In 1571 voegde zich bij deze bende de reeds genoemde WILLEM *van der Marck*, gewoonlijk LUMEIJ geheeten. Deze ellendige woestaard onderscheidde zich weldra door zijn duivelsch karakter en onverzadelijken bloeddorst boven al zijne rotgenooten. Hij liet baard, haren en nagels groeien, totdat hij den moord van *Egmond* en *Hoorn* op de papen en monniken zou gewroken hebben. Alsof dezen aan dien moord schuldig waren! Aan hem werd door den prins het opperbevel van een deel der vloot opgedragen. Op zijne vlag stond de tiende penning, van welken hij het land zou verlossen, afgebeeld. Overal waar hij landde, o. a. te *Katwijk*, zaaide hij dood en verderf, en wat hij buit maakte, bracht hij in *Engeland* ter markt. Doch in Maart 1572 verbood koningin ELISABETH *van Engeland*, uit vrees voor den Spaanschen koning, het binnenloopen der watergeuzen in Engelsche havens. Op raad hunner aanvoerders, besloten zij nu naar *Tessel* te varen en staken met ongeveer vijfentwintig schepen in zee. De wind dreef hen echter naar de monden van de *Maas*, en den 1n April wierpen zij het anker voor *den Briel*. LUMEIJ en de zijnen eischten in naam van den prins de stad op, en toen de regeering der stad, na verloop van den tot beraad gestelden tijd, geen antwoord gaf, staken zij de Noorderpoort in brand en liepen haar met

---

[1]) Nooit hebben de katholieken, zelfs niet in de dagen der felste verdrukking, ontbroken in den strijd voor het vaderland. Dat van hunne daden weinig bekend is, is niet hunne schuld. Zij konden het niet helpen, dat er voor hen geen rang in het leger bestond weinig hooger dan van gemeen soldaat.

een scheepsmast open. Onmiddellijk werden de kerken geplunderd, de geestelijken, die zich niet door de vlucht gered hadden, mishandeld en gekerkerd, beelden gebroken, gewijde vaten ontheiligd, gouden en zilveren sieraden, koorkleederen, kasuifels en alles wat waarde had, als goede buit op de schepen geborgen. Aan de burgers geschiedde geen kwaad; alleen werd de woede gekoeld op priesters en kloosterlingen, die afschuwelijk mishandeld en vermoord werden. Doch hierover in het volgend artikel.

Terstond na de inneming werd de stad versterkt, en aan den prins bericht gezonden. Hoewel ALVA zoo spoedig mogelijk krijgsvolk zond, om de watergeuzen te verjagen, bleef toch de stad in hun bezit, en hadden de opstandelingen vasten voet op den Nederlandschen grond en eene veilige wijkplaats voor de schepen.

De mare der inneming van *den Briel* verspreidde zich spoedig, en onmiddellijk koos ook *Vlissingen* de zijde van den prins. Vandáár — en niet van *den Briel* — verbreidde zich de opstand over het gandsche land.[1]) Vele steden in *Zeeland* en *Holland* werden voor *Oranje* gewonnen. *Veere, Arnemuiden, Zierikzee, Oudewater* en *Dordrecht* schaarden zich onder zijne vanen, doch *Middelburg* bleef trouw aan den koning. De kalvinistische partij won dag aan dag, en de werkzaamheid der konsistoriën deed zich openlijk gevoelen.

WILLEM liet deze gunstige wending van zaken niet ongebruikt. Ofschoon hij van zijn ambt als stadhouder des konings over *Holland, Zeeland* en *Utrecht* afgezet en door den graaf van BOSSU vervangen was, zond hij, alsof hij nog stadhouder was, SONOY, een wreedaardig, doch kundig krijgsoverste, als zijn luitenant naar *Noord-Holland.* Deze bemachtigde *Enkhuizen, Alkmaar, Medemblik, Edam* en *Monnikendam* en legde er bezettingen van watergeuzen, terwijl de roemrijke abdij van *Egmond* in asch werd gelegd.[2]) In den loop van Juni en Juli ging nagenoeg geheel *Zuid-Holland, Leiden, Gouda, Gorkum, Bommel,* alsook

---

1) Fruin, de Gorkumsche martelaren (Verspr. Geschr. II, bl. 288.)

2) Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, XIX, bl. 465.

Haarlem en nog andere steden naar den prins over, zoodat diens partij in weinig tijds verbazend sterk was toegenomen. In *Noord-Holland* bleef alleen *Amsterdam* den koning getrouw. Vele steden in *Friesland, Gelderland* en *Overijsel*, zooals *Sneek, Bolsward, Franeker, Zutfen, Hattem, Elburg, 's Heerenberg, Kampen, Zwolle, Oldenzaal, Hasselt, Steenwijk* werden mede voor den prins gewonnen; — en zoo was in weinige maanden een groot deel der noordelijke gewesten van den koning afgevallen. [1])

Wie evenwel in dezen plotselingen omkeer een bewijs meent te zien, dat de watergeuzen overal als bevrijders en redders werden begroet, vergist zich deerlijk; en nog grooter is zijne dwaling, als hij meent, dat ook het katholiek geloof door de groote menigte onmiddellijk verzaakt werd. De haat tegen *Spanje* en vooral tegen de gruwelen van ALVA was bij de katholieken even groot en algemeen als bij de protestanten, en even sterk was hun verlangen naar bevrijding. Maar het geloof bleef bij duizenden en duizenden onwankelbaar, en als de katholieken de poorten openden voor de watergeuzen, dan geschiedde dit algemeen onder de nadrukkelijke voorwaarde, dat dezen slechts zouden vechten voor 's lands vrijheden en tegen ALVA'S tirannie en bloedraad, maar hoegenaamd geen inbreuk zouden maken op de vrije uitoefening van den katholieken godsdienst, en dat kerken en geestelijken gespaard zouden blijven. De watergeuzen beloofden dit volmondig; maar als zij eenmaal meester waren van de stad, waren hunne daden geheel anders. Meineed en eedsverkrachting behoorden tot de gewoonte der watergeuzen. Voor het staatkundig doel van den prins was het voldoende, als de steden zich aan zijne zijde schaarden; onnoodig was het kerken en kloosters te plunderen en de priesters te vermoorden. Doch het doel dier vrijheidshelden was hoofdzakelijk, om de katholieke Kerk te verdelgen, zooals dat door de konsistoriën in geheime vergaderingen reeds lang op den voorgrond was gesteld. Eenige voorbeelden mogen hier tot bewijs volgen.

Onmiddellijk nadat *Hoorn* tot den prins was overgegaan,

---

1) Nuyens, Gesch. d. Ned. Volks, VIII, bl. 73 vlg.

eischten de kalvinisten de groote kerk voor hun eeredienst. De regeering der stad antwoordde, dat de kalvinisten nog weinig in aantal waren, zoodat voor hen de *Lieve-Vrouwekerk* voldoende was. Maar aan den eisch werd kracht bijgezet. In dronkenschap verwoestte het grauw alle altaren en beelden in de groote kerk, en daarna werd deze voor den hervormden dienst ingericht. Den 5n Juli trad CLEMENS MAARTENSZ. als eerste predikant op. 1)

In Maart 1573 gaf de prins aan de stad *Hoorn,* ter bestrijding van de oorlogskosten, de goederen der geestelijken. Onder de kloosters, wier goederen werden aangeslagen, behoorde dat der Clarissen. De weerlooze nonnen werden uit haar klooster verdreven en halfnaakt, ten spot van soldaten en schepelingen, in twee schepen naar *Amsterdam* vervoerd. 2) WILLEM MOSTAARD, dien wij bij het schrikbewind van SONOY zullen ontmoeten, bekwam den post van rentmeester der geroofde kerkelijke goederen van *Hoorn.*

In *Dordrecht* schond BARTHOLD ENTENS *van Mentheda,* onderbevelhebber van LUMEIJ, zijn gezworen eed, dat de geestelijke goederen gespaard zouden blijven. Hij roofde het Augustijnerklooster, waarin den 19n Juli de eerste statenvergadering gehouden werd. FRANCISCUS MIERBEKE, gardiaan der Minderbroeders, en JOANNES KRABBE, prior der Augustijnen, werden in de gevangenis geworpen, waar zij vijftien maanden bleven. De Begijnen moesten haar klooster inruimen tot kazerne van 's prinsen ruiterij, terwijl in de kerken de beelden werden onder den voet gehaald. In naam der vrijheid werd de nieuwe godsdienst ingevoerd, en de oude afgeschaft en onmogelijk gemaakt. 3)

In *Zierikzee* werd de belofte van behoud van kerken en kloosters op zeer vrome wijze geschonden. Een kalvinistisch predikant, JACOB BARZELIS, onmiddellijk na den overgang in de stad gekomen, wendde zich terstond tot den raad, met den eisch, dat in de *O. L. Vrouwekerk* alle altaren en beelden van stadswege zouden worden weggebroken,

---

1) Theod. Velius, Chronyck van Hoorn, Hoorn, 1740.
2) Relatio Jacobi de la Torre, 1656, (Archief XI, bl. 149).
3) M. van Balen, Beschrijving der Stad Dordrecht, bl. 124.

anders zou hijzelf het laten doen op koste der kerk. De raad maakte de opmerking, dat men bij het breken der altaren, de pilaren zou beschadigen, waarop het kerkgebouw steunde, en verzocht den predikant, met zijn voornemen te wachten tot de komst van den zaakgelastigde van den prins. Weinige dagen te voren was namelijk bij den raad een brief ingekomen van den kalvinistischen volksmenner DATHEEN, waarin deze meldde, dat hij volmacht van den prins had ontvangen, om zoowel in politieke als in religieuse zaken goede orde te stellen, tot rust en behoud der vrome ingezetenen en tot bevordering van Gods eer. En deze vrome man schonk »tot rust der vrome ingezetenen en tot Gods eer" aan den manhaften JACOB BARZELIS de macht, om in *Zierikzee* en in het land van *Schouwen* de kerken te »reinigen" en ontvangers en rentmeesters der kerkelijke goederen aan te stellen, ten einde daarmede predikanten en hervormde onderwijzers eerlijk te onderhouden. De katholieke regeering der stad werd »om de goede orde" onmiddellijk door eene hervormde vervangen, en deze besloot de »onnoodige" sieraden der katholieke kerken te verkoopen, om krijgsbehoeften aan te schaffen. [1])

Ondanks den gedanen eed plunderden de geuzen in Juli 1572 de *St. Janskerk* te *Gouda* en namen de *Gasthuiskerk* in bezit.

De stad *Haarlem* ging den 3n Juli tot den prins over. De regeering der stad stelde als voorwaarde, dat de geestelijken aan lijf en goed onverkort zouden blijven. Deze voorwaarde werd aangenomen, maar onmiddellijk schaamteloos geschonden. Reeds den 21n Augustus waren onder aanvoering van RIPPERDA, RUYCKHAVEN en PIETER KIES kerken en kloosters geplunderd en de priesters verjaagd. Den 17n December, tijdens het beleg, werd de katholieke regeering afgezet en door eene hervormde vervangen.

In *Amersfoort* werden, ondanks den eed van graaf WILLEM *van den Berg*, de kerken geplunderd en vernield, en de sieraden gestolen. Te *Elburg* nam dezelfde WILLEM *van*

---

1) J. W. Te Water, Gesch. d. Reform. in Zeeland, bl. 213.

den Berg voor zijn aandeel in de plundering een ton met kelken, monstransen, cibories en ander goud- en zilverwerk, en gaf hij aan een zijner dienaren het Karthuiserklooster van *Kampen* ten geschenke.

Ondanks de bedongen voorwaarden werden in *Zwolle* de kerken van haar zilver beroofd, de altaren der prachtige kloosterkerk van *Windesheim* afgebroken en naar de stad vervoerd.

Bij *Sneek* werd het klooster *Groendijk* geplunderd, en werden de nonnen verdreven. In *Bolsward* waren zelfs de katholieke leeken genoodzaakt, voor de »bevrijders" te vluchten.

Ook op het platteland werden de kerken en kloosters geplunderd en gebrandschat. De oude abdij van *Rijnsburg*, het eerwaardig monument van het Hollandsche gravenhuis, werd deerlijk geschonden en ontheiligd.

Deze lijst kan nog met tal van andere feiten vermeerderd worden. Doch zij bevat genoeg, om te doen zien, welk het hoofddoel was der watergeuzen bij hunne veroveringen, en hoeveel recht die mannen hebben op de vereering der Nederlandsche katholieken en weldenkende protestanten.

En waren nog maar alleen de namen van plaatsen te noemen, waar kostbare gebouwen, monumenten van katholieke godsvrucht vernield, gouden en zilveren sieraden gestolen, priesters en kloosterlingen gevangen of verdreven werden: — doch helaas, een droevig artikel moet hier volgen over de afschuwelijke moordenarijen, door de watergeuzen gepleegd op onschuldige en weerlooze priesters, die de waarheid van het heilig katholiek geloof met martelaarsbloed bezegeld hebben.

§ V. NOORD-NEDERLANDSCHE MARTELAREN. [1]

Den 26n Juni 1572 verscheen een der grootste woestelingen onder de watergeuzen, MARINUS BRANDT, met

---

[1]) Voor de gebeurtenissen, in dit artikel vermeld, vergelijke men, behalve de nader aangegeven bronnen: Guil. Estius, Historiae Martyrum Gorcomiensium, Duaci, 1603. — Petrus Opmeer, Hist. Mart. Batav. — Martelaarsboek, ofte Hist. der Hollandsche Martelaren, uitgeg.

dertien schepen voor de stad *Gorkum*. Wijl ook hier beloofd werd, dat niemand om zijn geloof zou worden lastig gevallen, kwam hij spoedig in het bezit der stad. Daags daarna werd het kasteel van *Gorkum*, waar de priesters, kloosterlingen en vele leeken veiligheid gezocht hadden, aan den aanvoerder overgegeven, onder uitdrukkelijk beding van vrijen aftocht voor allen, niet één uitgezonderd. Tegen de bezworene overeenkomst in, behandelde BRANDT hen als gevangenen. Twee katholieke burgers, DIRK BOMMER en ARNOUD DE KONINCK, werden aan de galg gehangen, en de overige leeken tegen grof geld ontslagen; maar de priesters en kloosterlingen moesten achterblijven. Men sloot dezen eerst in een dievenkot en liet ze verhongeren, om ze dan op vrijdag vleesch aan te bieden. Zij weigerden het echter, wijl het hun ter bespotting der kerkelijke wet werd aangeboden. Begeerig om geld machtig te worden, trokken de geuzen des nachts naar den kerker en eischten van den pastoor LEONARDUS *van Vechel*, GODEFRIDUS *van Duinen* en JOANNES *van Oisterwijk*, rector der Augustinessen, onder bedreiging van den dood, de schatten van kerk en klooster. In hunne verwachting teleurgesteld, mishandelden zij hen en vooral den jongsten pastoor der stad, NICOLAUS POPPEL, op wien zij, om zijn preeken tegen de nieuwe leer, bijzonder verbitterd waren. Een geladen pistool werd hem op den mond gezet en hem gevraagd, of hij bereid was voor het katholiek geloof te sterven. »Gaarne", antwoordde NICO-

door Petrus Pratanus, Antwerpen en Leiden, 1700. — Francisci Dusseldorpii Annales, (Fruin laat in zijne Uittreksels de geschiedenis der Martelaren van Gorkum en van nog andere personen en plaatsen onvermeld; doch hij wordt aangevuld door de Bijdragen voor de gesch. v. h. Bisdom van Haarlem, XIV, bl. 355 vlg.). — De Martyribus Fratrum Minorum Provinciae Germaniae inferioris in Hollandia anno 1572 (Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, XIII, bl. 297 vlg.). — De Heilige Martelaars van Gorkum, uit de nagelaten papieren van kanunnik Bootz (Bijdragen XIX, bl. 60 vlg. en 183 vlg.). — Relatio Status Jacobi de la Torre, 1656, (Archief deel X en XI). — Fruin, De Gorkumsche martelaren (Verspr. Geschr. II, bl. 277 vlg.). — En vooral Kronenburg, Neerl. Heiligen in later eeuwen, deel I, die eene nagenoeg geheel volledige lijst geeft van de schrijvers over de Gorkumsche Martelaren.

LAUS onverschrokken, »en bijzonder voor dit mijn geloof, dat het Lichaam en Bloed zelf van onzen Heer JESUS CHRISTUS in het Allerheiligste Sacrament onder de gedaanten van brood en wijn waarachtig tegenwoordig is." Niet anders denkend, dan dat het schot zou losbranden, sprak hij met luider stem: »Heer, in uwe handen beveel ik mijnen geest." Maar de roovers wilden van de schatten hooren, sloegen hem het koord van een Franciskaan om den hals en het andere einde over de deur, en heschen hem herhaaldelijk zoo geweldig op en neer, dat hij bewusteloos nederzeeg.

Daarop vroegen zij den jongsten der Franciskanen, waar het geld des kloosters was; doch deze verwees hen naar den gardiaan NICOLAUS PIEK. Nu werd deze op dezelfde wijze gemarteld, totdat het koord brak, en hij zonder eenig teeken van leven op den grond stortte. Om te onderzoeken of hij nog leefde, lieten zij de vlam eener kaars in mond en neus branden en, hem dood wanende, schopten zij hem weg onder de woorden: „'t Is maar een monnik, wie zal er naar talen?" Maar de Heilige had de kroon der martelaren nog niet verworven. Allengs kwam hij weder tot bewustzijn en bemoedigde zijne medebroeders tot volharding. Eenigen tijd later kwam een beschonken Fries den kerker binnen, die den gevangenen beval de wangen op te blazen en hen dan met de volle vuist zoo geweldig sloeg, dat bij velen het bloed uit mond, neus en ooren sprong. Een der kloosterlingen, WILHADUS geheeten, een grijsaard van omtrent negentig jaren, sprak bij iederen slag kalm en bedaard „God zij dank", en toen een der beulen bij bespotting deed, alsof hij bij hem biechtte, en vroeg wat hij daarvan zeide, sprak de grijaaard even kalm: „Ik zal God voor u bidden." Daarop volgde eene mishandeling zoo onmenschelijk, dat ook hij als in onmacht viel.

Het gelukte intusschen aan eenige Gorkumsche katholieken den oudsten pastoor LEONARDUS *van Vechel* voor veel geld uit de gevangenis te bevrijden. Hij moest evenwel zich onthouden van het lezen der H. Mis en mocht de stad niet verlaten. Ook de bloedverwanten van den gardiaan NICOLAUS PIEK beijverden zich om dezen vrij te koopen, maar hij antwoordde, dat hij niet dan met alle

anderen bevrijd wilde worden en anders met allen wilde sterven.

Op den 1ⁿ Juli kwam de afvallige kanunnik van *Luik*, JAN *van Omal*, van *den Briel* naar *Gorkum* met volmacht, zooals hij zeide, van LUMEIJ om alle priesters en kloosterlingen op te hangen. De geloofshelden meenden, dat nu hun laatste uur geslagen had, en bereidden zich ernstig tot den dood. Het bleek echter slechts schrikaanjaging te zijn. Van hunne bovenkleederen beroofd en twee aan twee opgeleid, voerde men hen nu naar eene welvoorziene tafel, waar er velen zaten te brassen. Men gaf hun dobbelsteenen met de woorden: »werpt nu, wie het eerst zal hangen; de anderen zullen op hun beurt volgen.« »Dat is onnoodig«, riep de moedige gardiaan, »ik bied mij gaarne het eerst aan; ik ken den strop, ik heb het nog pas ondervonden.« Doch het was ook nu weder alleen om eene duivelachtige vertooning te doen. De kloosterlingen werden weder naar den onderaardschen kerker teruggebracht; terwijl voor de andere geestelijken eene eenigszins betere gevangenis voor geld was verkregen.

Op den feestdag van O. L. V. Visitatie (2 Juli) beklom pastoor LEONARDUS in de groote kerk van *Gorkum* den predikstoel, verkondigde onder een grooten toeloop van volk den lof der H. Maagd en verdedigde hare vereering tegen de nieuwgezinden, terwijl hij zijne toehoorders gestadig en met kracht tot volharding in het katholiek geloof aanspoorde. Dit wekte opnieuw de verbittering der watergeuzen, en men zocht eene gelegenheid, om hem opnieuw gevangen te nemen. Nog dienzelfden dag ontving LEONARDUS van zijne zuster bericht, dat zijne moeder in *'s Hertogenbosch* ernstig ziek lag en haren zoon wenschte te zien. Reeds was gezorgd voor een verlofbrief van MARINUS BRANDT, waarmede de pastoor veilig kon vertrekken. Nauwelijks echter was hij tot *Woudrichem* gekomen, of de priesterhaters zetten hem na en haalden hem in, verduisterden opzettelijk zijn verlofbrief en voerden hem terug naar *Gorkum*. Intusschen had men daar het volk door schandelijken laster tegen den onschuldigen herder opgeruid, en werd hij door de menigte met alle verwoedheid ontvangen. Men vloekte en

sloeg en schopte en trapte hem het gansche lichaam over, onder den uitroep: hang hem op! hang hem op! Vergeefs beriep LEONARDUS zich op zijn vrijgeleide; men sleepte hem naar het kasteel, waar BRANDT hem gelastte zich voor de pijnbank te ontkleeden. Deze marteling ontkwam hij echter, doch hij werd bij de kloosterlingen in het kerkerhol geworpen.

De regeering der stad wendde zich nu tot den prins van *Oranje*, om de vrijstelling der gevangen priesters te verkrijgen; maar JAN *van Omal*, bevreesd dat het verzoek zou worden ingewilligd, liet de martelaars in den nacht van den 5ⁿ Juli naar LUMEIJ'S roofhol, *den Briel*, voeren. In eene schuit geworpen, kwamen zij langs *Dordrecht*, waar zij de grofste beleedigingen ondervonden, en bereikten den 7ⁿ Juli *den Briel*.

Toen LUMEIJ vernam, welke aangename vangst hem werd gebracht, verliet hij terstond het bed, waarop hij van zijne nachtelijke slemppartijen uitrustte, en ontving de gevangenen onder den ruwsten schimp en hoon. Zijne soldaten bonden hen twee aan twee en leidden hen rondom eene daar opgerichte galg; zij moesten er onderdoorgaan, achteruit erom heengaan, er in een kring voor knielen, en dit alles onder het zingen van opgegeven kerkgezangen ter eere van MARIA. Daarop trokken zij in processie naar de stad, terwijl de gansche menigte hen smaadde en bespotte. Op de markt stond eene galg gereed; zij moesten er weder driemaal om heengaan én kerkhymnen zingen, terwijl het grauw, waaronder zelfs vrouwen, hun de gemeenste scheldwoorden toeriep. Uitgeput en badend in hun zweet, werden de martelaars eindelijk in een vuil dievenkot gestoken, waar zij ANDREAS WOUTERS, pastoor van *Heijnoord*, vonden, terwijl een half uur later twee Norbertijnen van *Monster*, ADRIANUS *van Hilvarenbeek* en JACOBUS LACOPS, daar ook werden binnengebracht.

ADRIANUS *van Hilvarenbeek* was pastoor te *Monster*. Toen de watergeuzen dit dorp bezochten, was hun eerste werk den pastoor op te sporen, om zich van hem meester te maken; doch hij wist zich te verbergen, totdat een zekere JAN VROUWELINGH zich als verrader aanbood. Deze

begaf zich des nachts naar de pastorie en klopte aan de deur, voorgevende, dat hij den pastoor kwam roepen, om hem naar een zieke te begeleiden. Door de dienstmaagd ondervraagd, of er geen gevaar was, antwoordde hij: „neen, er is geen gevaar"; waarop de pastoor zich kleedde en met den verrader meeging. Onmiddellijk werd hij door de geuzen aangegrepen, naar de zee gesleurd en in een visschersschuit naar *den Briel* gevoerd. Onderweg moest Gods dienaar, zoo hij klaagde of zuchtte, van den onverlaat hooren: „schep moed, heer pastoor, morgen vóór achten zult gij aan de galg hangen."

Gelijkertijd werd ook JACOBUS LACOPS gevangen genomen en meegevoerd. Deze had eenigen tijd te voren te *Middelburg* de zwakheid gehad van het heilig geloof af te vallen, doch was spoedig tot inkeer gekomen en begeerde nu niets liever dan door het offer van zijn leven zijn misstap uit te boeten. Na eenigen tijd in het klooster *Mariënweerd* te hebben vertoefd, kwam hij als kapelaan bij zijn broeder ADRIANUS LACOPS, pastoor te *Monster*. Na diens dood bleef hij als kapelaan werkzaam bij diens opvolger, ADRIANUS *van Hilvarenbeck*, met wien hij den martelpalm winnen mocht. Men verhaalt, dat de bevolking te *Terheijden* bij *Monster* hare priesters voor een ton bier, ter waarde van dertig stuivers, had kunnen vrijkoopen; doch dat zij deze kleinigheid daarvoor niet geven wilde.

In dien ondersten stikdonkeren kelder te *den Briel*, waar alle onreinheid van twee hoogere gevangenissen in neerkwam,[1]) bleven de martelaren dicht opeengedrongen staan tot 's middags drie uur, en werden toen, altijd nog zonder voedsel, naar het stadhuis geleid, om daar één voor één door kalvinisten ondervraagd te worden. Moedig bleven allen in de belijdenis des geloofs en verdedigden met vuur de waarheid der katholieke leer.

In den namiddag van 8 Juli bracht men zeven hunner opnieuw naar het stadhuis, om door den afvalligen priester ANDRIES, voormalig pastoor te *den Briel*, en een Gorkumschen

---

1) A. G. Bos, De gevangenis der H.H. Mart. v. Gorkum in den Briel, (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, XXVI, bl. 305 vlg.)

schipper, met name CORNELIUS, scherper te worden verhoord; men koos hiertoe de pastoors LEONARDUS *van Vechel*, NICOLAUS POPPEL, den gardiaan NICOLAUS PIEK, diens vicaris HIERONYMUS *van Weert*, GODEFRIDUS *van Mervel* en de twee Norbertijnen. Maar de poging, om hen tot afval te bewegen, mislukte volkomen.

Toen LUMEIJ aan JACOBUS LACOPS zijn vroegeren afval verweet, ontkende de boetvaardige priester zulks niet, maar gaf de onwrikbaarste verzekering, liever de gruwzaamste folteringen te zullen verduren, dan andermaal aan het heilig geloof te verzaken. [1])

Middelerwijl was bij MARINUS BRANDT te *Gorkum* een brief ingekomen van den prins van *Oranje*, met bevel de gevangen priesters op vrije voeten te stellen. Een afschrift van dien brief zond hij onverwijld naar LUMEIJ in *den Briel*. Deze begon daarop te razen, zeggende, dat hij het gezag des prinsen niet erkende, dat hij alleen meester was en doen zou wat hij wilde, en dat hij gezworen had geen paap of monnik te sparen.

Oranje's tusschenkomst was het teeken tot den dood der martelaars. LUMEIJ weigerde nu ook het losgeld, hem voor de bevrijding van den gardiaan aangeboden. Na een woeste slemp- en drinkpartij ziet hij den brief des prinsen nog eens in en merkt, dat het slechts een afschrift is. Daarop barst hij in verwenschingen uit tegen MARINUS BRANDT en tegen den prins: hij zou dien nacht (van 8 op 9 Juli) nog toonen, dat hij meester was en zich door niemand liet gebieden. En op staanden voet beval hij, dat alle gevangen priesters en monniken zouden worden opgehangen; niet één, tegen wat losprijs ook, mocht worden vrijgekocht.

Onmiddellijk werd het vonnis ten uitvoer gelegd. De gardiaan, voor wien zijne bloedverwanten hadden weten te verkrijgen, dat hij eenigen tijd in een bijzonder huis mocht gaan, en die, ondanks hunne smeekingen, noch tot afval zelfs niet in schijn, noch tot de vlucht was te bewegen, werd uit die woning gehaald, om met de overigen den martelaarspalm te winnen.

---

[1]) H. J. Allard, De H. Jacobus Lacops (Studien, Jg. IV. No. XII.)

Geheel tot den dood bereid, werden alle gevangenen, een en twintig in aantal, omstreeks één uur na middernacht, twee aan twee gebonden en van krijgsvolk te voet en te paard omgeven, buiten de stad geleid. Men zocht eene geschikte plaats tot uitvoering van het vonnis en kwam aan de overgebleven turfschuur van het verwoeste *St. Elisabethsklooster Ten Rugge,* waar zij twee balken zagen, geschikt voor hun doel. De martelaren bevalen hun jongsten strijd aan God en vermaanden elkander tot volharding. Men ontkleedde hen geheel. De gardiaan werd het eerst ter galg geleid en trad blijmoedig de ladder op, altijd nog zijne broeders vermanende, totdat het koord zijne stem onderbrak. Achtereenvolgens werden nu de anderen gevonnisd. Een jonge leekebroeder, HENRICUS, bezweek, helaas, voor het aanschijn van den dood en werd uit hun midden gevoerd. Dit voorval bedroefde vooral den vurigen vicaris HIERONYMUS, en bij het opgaan van de ladder verweet hij den kalvinistischen predikant zijne snoode verleiding. Verbitterd door dat moedig woord, kerfden de soldaten zijn lichaam en sneden hem het Jerusalemsche pelgrimskruis uit de borst en den rechterarm, totdat het koord hem worgde.

Eene nieuwe smart ondervonden de overigen bij den afval van een tweeden Minderbroeder, WILLEM, die dienst nam bij *van Omal.* Deze vond drie maanden later een rampzalig einde, daar hij wegens diefstal werd opgehangen, terwijl de jonge HENRICUS naderhand rouwmoedig wederkeerde. Zoo is van nog twee, die reeds vroeger uit vrees voor den dood tot afval gebracht waren, de een, ADRIANUS, pastoor van *Maasdam,* acht dagen nadat hij de martelkroon had weggeworpen, toch opgehangen, terwijl de andere, PONTUS HEUTERUS, in *van Omal's* dienst gekomen, wist te ontsnappen en oprechte boete deed.

Vijftien geheel naakte lijken hingen aan één balk, drie aan een anderen, en JACOBUS LACOPS hing aan eene leer. Uiterst ruw waren de beulen te werk gegaan; de eene martelaar had het koord in den mond, een ander onder de kin; bij anderen was het koord niet strak aangehaald, zoodat zij een langen doodstrijd hadden en eenigen bij klaren dag nog leefden, zooals NICOLAUS POPPEL.

Het had van twee tot vier uur geduurd, eer de foltering aan allen was voltrokken, en nog was de haat der beulen niet voldaân. Zij verminkten, openden en slachtten al die lichamen, sneden de ledematen af, staken ze op hunne helmen en gaven een voorbeeld van teugellooze ontucht, die niet nader kan beschreven worden. Zoo mishandeld, bleven die lichamen den ganschen dag daar hangen, ten gruwzamen spot van de menigte, die er kwam zien, waaronder zelfs kinderen.

Eindelijk, doch alweer voor geld, kregen de katholieken verlof die eerwaardige lichamen te begraven. Men legde ze neer in twee groote groeven, welke men onder de beide balken had gedolven.

In het jaar 1615 zijn eenige relikwieën opgegraven en naar *Brussel* vervoerd. Paus CLEMENS X sprak den 14^n^ November 1675 de zaligverklaring uit der negentien Martelaren van *Gorkum,* en Paus PIUS IX heeft hen den 29^n^ Juni 1867 op plechtige wijze aan de openbare vereering der katholieke Kerk voorgesteld. De juiste plaats hunner marteling is, na onvermoeide nasporingen, teruggevonden [1]), en jaarlijks trekken duizenden pelgrims ter vereering dier H.H. Geloofshelden naar het Martelveld te *den Briel.* [2])

Reeds vóór den gruwelijken moord dezer bloedgetuigen hadden andere geestelijken te *den Briel* de martelkroon verworven. Op den 7 April 1572, dus nog binnen eene week na de inneming der stad, werd HENRICUS BOOGAERT, pastoor van *Hellevoetsluis,* in zijne gemeente gevangen genomen, naar *den Briel* gevoerd en op allerlei wijzen tot

---

1) J. W. L. Smit, De ware ligging der voormalige kloosterschuur van St. Elisabeth te Rugge, 's Hertogenbosch 1869.

2) De namen der negentien Heiligen zijn: de Minderbroeders: Nicolaus Piek, Hieronymus van Weert, Theodorus van Eems, Nicasius Heeze, Wilhadus van Denemarken, Godefridus van Mervel, Antonius van Weert, Antonius van Hoorn, Franciscus van Roy, Petrus van Assche en Cornelius van Wijck; — de wereldlijke priesters: Leonardus van Vechel, Nicolaus Poppel, Godefridus van Duinen en Andreas Wouters; — de Norbertijnen: Adrianus van Hilvarenbeek en Jacobus Lacops; — de Dominikaan Joannes van Hoornaar, -- en de Regulier kanunnik Joannes van Oisterwijck.

afval van het geloof aangespoord. Om zijne moedige trouw en standvastigheid werden hem eerst de toppen van handen en voeten afgesneden, zijn hoofd, aangezicht en hals met een mes gekorven, en toen werd hij opgehangen, terwijl nog de gemeenste mishandelingen aan zijn lijk werden gepleegd.

ADRIAAN *de Vlaming*, een eerbiedwaardig tachtigjarig priester, viel in de handen der watergeuzen en onderging op hetzelfde oogenblik den marteldood.

Een andere priester, VINCENT geheeten, vijfentachtig jaren oud, stierf mede aan de galg. Aan hem was beproefd, wat zulk een grijsaard vooraf nog wel verduren kon. Scherpe doornen waren als een krans in zijn hoofd gedrukt, en twee kruiselings aaneengehechte balken waren hem op de schouders gelegd; dien last had hij een eind weegs moeten dragen. Ten laatste werd hij op een wagen gebonden, die nu snel voortgetrokken werd, zoodat het afgetobde lichaam voortdurend de hevigste schokken onderging, en de doornen al dieper in zijn hoofd drongen.

BERWOUT JANSZ., kanunnik van *den Briel*, werd gedwongen zijne woning af te staan aan de vrouw, met wie JAN *van Omal* in zondige betrekking leefde. Toen hij dit weigerde, werd hij des nachts uit zijn bed gelicht en, zonder verhoor, met nog drie andere priesters en een leek, VINCENTIUS geheeten, aan de galg gehangen. Nog levende werden zij afgesneden en in een modderput geworpen, waar zij nog twee dagen met den dood bleven worstelen.

CORNELIS JANSE, LUYKXIUS genaamd, geboren te *Sundert*, pastoor in *Finnaart*, een vlek bij *Bergen op Zoom*, werd naar *den Briel* gesleept en opgehangen.

MATHIAS PACIANUS, pastoor van *Eclo* in *Vlaanderen*, werd met eenige Spaansche soldaten gekneveld naar *den Briel* gebracht. Eerst hing men de soldaten op, daarna begon men den pastoor te pijnigen. Na vele mishandelingen gaf men hem een dik touw in den mond, haalde het achter zijn hoofd vast, zoodat de mond werd opengescheurd, en zoo hing men hem op. In dezen toestand leefde hij nog ruim drie uren.

De lichamen dezer martelaren werden »naakt uitgetrokken"

en begraven op het kerkhof van het *St. Catharinaklooster.*

De watergeuzen vernielden in Mei en Juni 1572 in den omtrek van *Delft* drie vermaarde kloosters: het beroemde *Koningsveld*, door vrouwen van edelen stam bewoond; het klooster *Sion*, eene stichting der Broeders van het gemeene leven; alsook het Karthuizerklooster.

In dit laatste klooster leefde JUDOCUS *van Schoonhoven.* [1]) Bij de nadering der watergeuzen was hij naar *Delft* gevlucht en wilde zich vandaar naar *Utrecht* begeven. Onderweg echter werd hij in *Overschie* verraden en naar het roofhol van LUMEIJ, *den Briel*, gevoerd. Dezelfde JAN *van Omal* ontving den vromen kloosterling met hoongelach en beschimping en trachtte met allerlei middelen hem van het heilig geloof afvallig te maken. Hij beval hem, tegen den kloosterregel der Karthuizers, vleesch te eten, doch ontving eene weigering. „Is u het vleesch verboden, zoo sprak hij, neem dan dezen beker en drink den wijn, die daarin is." En zelf dronk hij eerst uit den beker, een geroofden kelk, die dienst gedaan had aan het H. altaar. Het moedig antwoord van den Karthuizer was: „waar is het, dat het mij geoorloofd is een dronk wijn te nemen; maar door uit dezen kelk te drinken, wordt het Bloed des Heeren gesmaad«. En zóó ging hij voort, verweet hem zijne misdaad en dreigde hem met het oordeel van God. Maar aanstonds gebood *van Omal* hem te zwijgen en wierp hem in een duisteren kerker, waarschijnlijk denzelfden, waarin ook de H.H. Martelaren van *Gorkum* gezucht hadden. JUDOCUS, die de wreedheid zijner beulen kende, begreep, dat zijn laatste uur weldra geslagen zou zijn. Met tranen van berouw overdacht hij de gebreken en fouten zijns levens en sprak zijne laatste biecht bij een priester, die met hem gevangen was. Den volgenden dag, den 31ⁿ Juli 1572, werd hij veroordeeld tot de galg, en als een zachtzinnig lam bood hij zijn hals voor den strop. Ook hier koelden de beulen hunne razernij nog aan het ontzielde lichaam. JUDOCUS werd begraven op het kerkhof van het *St. Catharinaklooster* te *den Briel.* Hij was 37 jaren oud.

---

1) Kronenburg, Neerl. Heil. in later eeuwen. I, bl. 171.

Met de vermelding, dat de vrome leek LEONARDUS BOISCHOT van *Oosterhout* den 8ⁿ September 1572 te *den Briel* voor het heilig geloof ter dood gebracht werd,[1]) sluiten wij de lijst der Brielsche martelaren, wier aantal, in en bij *den Briel* vermoord, volgens geloofwaardige getuigen, tot 184 klimt.[2])

Met de inneming van *den Briel* was de zaak der hervorming gewonnen en die der katholieken verloren. Bij den overgang der steden naar den prins werd onmiddellijk de aan den koning trouw blijvende magistraat verdreven, en eene regeering aangesteld, waarop *Oranje* rekenen kon. Zijn onmiskenbaar talent wist mannen te kiezen, geheel kalvinist of onverschillig voor den godsdienst, maar bedreven in regeeringsbeleid.

Den 19ⁿ Juli 1572 werden alle nieuwe regeeringen te *Dordrecht* bijeengeroepen ter statenvergadering, waar de grondslag gelegd werd voor de latere Republiek der zeven Provinciën. Op deze vergadering, wier wettigheid aan allen twijfel onderhevig is, werd besloten, WILLEM *van Oranje* te erkennen als wettigen stadhouder van *Holland*, *Zeeland*, *Utrecht* en *West-Friesland*. De hervormde zoowel als de katholieke godsdienst zou vrij worden uitgeoefend, zooals de overheid dat het gevoeglijkst zou oordeelen, aan beiden zouden kerken en kapellen door de overheid worden aangewezen. Niemand zou om den godsdienst bemoeilijkt worden, en de geestelijke personen zouden ongemoeid blijven, ten ware dat zij zich als vijanden toonden en zich verkeerd gedroegen. De honderdduizend kronen, welke de prins vroeg voor het voortzetten van den oorlog tegen ALVA, werden gevonden uit het goud en zilver der kerken, uit geroofde geestelijke goederen, alsook uit gedwongen leeningen bij rijke burgers en kerkelijke besturen.[3])

1) Relatio Jacobi de la Torre, 1656 (Archief XI, bl. 68—69.)

2) Relatio, (Archief X, bl. 240).

3) Bakhuizen v. d. Brink, Studien en Schetsen, (Eerste vergadering der Staten van Holland), I, 2e st. bl. 494. — Fr. Dusseldorpii Annales, (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem XIV, bl. 361). — Blok III, bl. 112 vlg.

Hoe de vrije uitoefening van den katholieken godsdienst en het ongemoeid blijven der geestelijke personen moest begrepen worden, weet eenieder. Doch men had een blinddoek noodig voor de oogen der groote menigte. Toen het besluit der Dordsche vergadering bekend werd, gevoelden dan ook de katholieken, wat het lot zou zijn van den godsdienst hunner vaderen. Vele geestelijken, overheidspersonen, edellieden en burgers, wel vierduizend in getal, verlieten hun geboortegrond, om elders den dierbaren schat des geloofs veiliger en rustiger te bewaren. [1]

De protestantsche geschiedschrijvers, die zoo dikwerf treuren over het uitwijken der hervormers uit vrees voor de Inquisitie en ALVA, maken van deze vlucht der katholieken voor de nieuwgezinden bijna geen melding. En toch waren dezen niet het minst edele deel der bevolking. Aan deze vlucht moet het worden toegeschreven, dat nu nog in onze noordelijke provinciën zeer weinigen van katholieken adel worden gevonden.

Volgens de bepaling derhalve van *Dordrecht* bleef het gezag van koning FILIPS II nog in naam gehandhaafd; doch de prins, die tegen hem in openbaren opstand was, werd als zijn stadhouder erkend, hoewel hij sinds lang afgezet en door den graaf van BOSSU was vervangen. Duidelijk genoeg was ook die handhaving van het koninklijk gezag niets anders dan een lokaas voor de menigte. De landsregeering droeg van nu af het karakter van een revolutionair kalvinisme.

Alles te verhalen, wat ondanks de afgekondigde vrijheid van godsdienst en het ongemoeid laten van geestelijken in deze gewesten geschied is, zou onmogelijk zijn. Overal toch werden de priesters en kloosterlingen niet slechts verjaagd, maar ook mishandeld, in hunne schuilhoeken opgespoord, als wilde dieren vervolgd en bij menigte vermoord. Hoevelen er als martelaars voor het heilig geloof vermoord zijn geworden, is niet te berekenen. De katholieken waren overwonnen, en overwonnelingen hebben geene geschiedenis, ofwel hunne geschiedenis wordt door de overwinnaars *gemaakt*.

[1] Arend, Alg. Gesch. d. Vad. II, 5e st. bl. 200.

Eenige feiten echter zijn als getuigen van de wreedheid dier zoogenaamde bevrijders in de herinnering bewaard gebleven, en daaruit valt voldoende af te leiden, op welke wijze men gewoonlijk de „Paapsche afgodendienaars" van kant maakte. De hevige gruwelen van LUMEIJ zijn — en dit mag niet onvermeld blijven — door den prins van *Oranje* streng afgekeurd; maar de vervolging der katholieken lag te veel op zijn weg, om die niet lijdelijk te gedoogen. Hij zag in de overwinning der kalvinisten het eenige middel, om tot eene nieuwe staatkundige orde van zaken te komen.

Mede onder de eerste slachtoffers vielen zes Minderbroeders uit *Alkmaar:* DANIEL ARENDONK, gardiaan, CORNELIS VAN DER STRAATEN uit *Diest,* overste van het *St. Claraklooster,* JAN *van Naarden,* LOUIS VOETS, ADRIAAN *van der Goude* en ENGELBERT TERHOOG (of TERBORG). [1]) In weerwil van de beste beloften der kalvinistische overheid werden de vijf eerstgenoemden, om opschudding onder het volk te voorkomen, gevankelijk naar *Enkhuizen,* het broeinest van SONOY, gevoerd. Wat zij onderweg te verduren hadden, is niet in het kort te beschrijven. Een enkel voorbeeld, om er eenig denkbeeld van te geven. CORNELIS VAN DER STRAATEN is bezig zijne getijden te bidden. Een der soldaten rukt hem het boek uit de handen en slaat hem daarmede zoo hevig in het aangezicht, dat het bloed hem uit den neus stroomt. Het bloed wordt in een glas opgevangen, de soldaten brengen het beurtelings aan den mond en gieten het overschot den „monnik" in. [2]) Den 24^{n} Juni 1572 werden de martelaars voor de belijdenis van het katholiek geloof na onmenschelijke martelingen gedood.

Een afgevallen priester, GERARDUS *van Berckenrode,* toonde den gardiaan eene hostie en vroeg hem smalend: „Is dit de God, dien gij tot nu toe aangebeden hebt? Zeg het openlijk: Is dit uw CHRISTUS?" Onverschrokken antwoordde de moedige geloofsbelijder: „Als deze hostie door een wettigen priester geconsacreerd is, verklaar ik moedig

---

[1]) Kronenburg, Neerl. Heil. in later eeuwen, I, bl. 139 vlg.
[2]) Jaarb. Alberdingk Thijm, 1878, bl. 166—167.

en openlijk, dat zij is onze God en Zaligmaker, die voor het menschelijk geslacht aan het kruishout hing." Deze belijdenis kostte hem het leven. Met blijmoedigheid zijne broeders tot standvastigheid vermanend, bood hij den hals voor den strop. Vóórdat de andere martelaren hetzelfde lot ondergingen, werd aan den leekebroeder, ADRIAAN *van der Goude,* het leven geboden, als hij wilde helpen in het martelen zijner medebroeders. Doch ook hij koos een glorievollen dood boven het leven, op zulk eene ellendige wijze gekocht. Aan zijn eigen koord werd hij opgehangen. Daarna volgden de anderen. Gelijkertijd werd een rijk en vermogend burger uit *Enkhuizen,* GERRIT *van Kampen* genaamd, terzelfde plaats opgehangen, alleen omdat hij als paaps- en koningsgezind bekend stond, en zijn martelaarschap werd door de beulen nog verzwaard, wijl zij zijne vrouw en kinderen dwongen bij zijne marteling tegenwoordig te zijn. [1]) ENGELBERT TERHOOG had zich weten te verschuilen, maar werd door eene vrouw verraden, naar *Ransdorp* gevoerd en daar na afschuwelijke folteringen aan een boom opgehangen. [2])

In *Schoonhoven* waren de religieusen van het klooster *„den Hem",* hetwelk buiten de stad gelegen was, bij de nadering der watergeuzen binnen de muren gevlucht. JACOB CRUIJCK, CORNELIS REINERS, CASPAR ARNOLDS en THEODORICUS GERRITS van *Gouda,* werden echter door LUMEIJ'S knechten gegrepen en wreedaardig omgebracht. De twee eersten werden tegenover het stadhuis aan een boom gehangen, 21 October; CASPAR werd aan den staart van een paard gebonden, naar *Gouda* gesleurd en aan de ra van eene visschersschuit op- en neer geheschen, totdat hij stierf, 28 October; zijn lichaam bleef eenige dagen hangen. THEODORICUS GERRITS, broeder van het *St. Elisabethklooster,* werd in den slaap op zijn bed overvallen en vond den dood in de foltering van vierendertig wonden. [3])

---

[1]) Relatio Jacobi de la Torre, 1656. (Archief XI, bl. 152—153.).
[2]) G. W. Bruinvis, Het Minderbroeders-klooster te Alkmaar (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, XVIII. bl. 39 vlg). — Vgl. Bijdragen XX, bl. 182—183. — Fr. Dusseldorpii Annales, (uitgeg. door Fruin), bl. 108 vlg.
[3]) Relatio (l. c. bl. 80).

Toen LUMEIJ in *Gouda* was gekomen, vierde hij zijne zegepraal door het vermoorden van een priester, die zich niet door de vlucht had gered. Een groot deel zijner troepen vestigde zich in de kloostergebouwen der Broeders van het gemeene leven en verontrustte de stille kloosterlingen op verschrikkelijke wijze. De overste JOANNES *van Rixtel*, ging met nog een anderen priester, LAMBERTUS *van Gouda*, tot LUMEIJ, om dezen te verzoeken aan de baldadigheid zijner krijgsknechten een einde te maken. LUMEIJ, die hen van verre zag aankomen, riep spottend uit: »Zie, de schapen komen bij den wolf geloopen,« en gaf tegelijk aan zijne soldaten een teeken. Met de blanke sabel werden de beide eerwaardige mannen nagezet, over eene binnenplaats gejaagd, vastgegrepen, met het naakte lichaam door den tuin des kasteels in doornen en distels voortgesleurd, en toen sneden de onmenschen hun, terwijl zij nog teekenen van leven gaven, het hart uit het lichaam. De burgers van *Gouda* hebben hunne lijken, welke in een mestkuil van den tuin geworpen waren opgeëischt, en ze op godsdienstige wijze ter aarde doen bestellen. [1])

Bij de inneming van *Goes* in Augustus 1572 werden drie pastoors uit den omtrek gevangen genomen en eenige dagen later opgehangen. Reeds op de ladder gestegen, hield een van hen nog eene merkwaardige rede over het Aanbiddelijk Sacrament des Altaars en dankte God, dat Hij hem de eer van het martelaarschap had waardig gekeurd. [2]) In diezelfde maand stierf GERRIT HONNAEUS, Regulier kanunnik uit het klooster *Nieuw Licht* bij *Hoorn*, den marteldood in de nabijheid van *Monnikendam*. Te *Zutfen* werden op last van WILLEM *van den Berg* zeven Minderbroeders, onder welke GERARDUS WOLFF, aan de galg opgehangen, nadat men hun tevoren den buik had opengesneden. [3]) Den 1ⁿ November 1572 doodden de geuzen te *Heemstede* op de wreedaardigste wijze den eenvoudigen

---

[1]) F. Dusseldorpii Annales, bij Fruin, bl. 107. — Jaarb. Alberdingk Thijm, 1878, bl. 169. — J. Walvis, Beschr. v. d. stad Gouda, II, bl. 192 vlg.

[2]) F. Dusseldorpii Annales, (Bijdr. XIV, bl. 377—378).

[3]) Relatio Jacobi de la Torre, (Archief XI, bl. 144 en 211).

kluizenaar, ARNOLD JOANNES van *Bergambacht*, die na de bemachtiging van *Schoonhoven* door LUMEIJ in *Leiden* opgespoord, op diens reis naar *Haarlem* medegesleept en te *Heemstede* doodgeschoten werd. Zijn lichaam werd te *Langeveld* bij *Noordwijk* begraven.[1]) In *Grootebroek* won dienzelfden dag ADRIANUS OLAI van *Haringhuizen* de kroon der martelaren. Hij had een priester het leven gered, door hem eene schuilplaats in zijn huis te verleenen. Hij werd gegrepen, van zijn gezin weggevoerd en aan een boom gehangen.[2]) JUDOCUS TOLLIUS, kanunnik van *St. Pancras* te *Leiden*, viel in November met meerdere priesters in de handen der watergeuzen. Zij werden allen afgemaakt, hetzij aan de galg, hetzij met dolk of geweer. TOLLIUS zelf werd door de soldaten in een vuile kroeg gedreven, van al zijne kleederen beroofd en vermoord.[3])

In December maakte LUMEIJ zich schuldig aan den afgrijselijken moord van den eerbiedwaardigen CORNELIUS MUSIUS, prior van het *St. Agathaklooster* te *Delft*.[4]) Deze was een grijsaard van tweeenzeventig jaren, van onbevlekten levenswandel, en hij genoot om zijne deugd en geleerdheid en beminnelijke hoedanigheden de vereering en vriendschap van den prins van *Oranje*.

Aanleiding tot zijn dood was het volgende. LUMEIJ, gehuisvest in de woning van zekeren JOANNES HUYTER te *Delft*, eischte van de stedelijke regeering, dat zij de doodstraf, aan een zijner krijgsknechten voltrokken, onrechtvaardig zou verklaren; zoo niet, dan zou hij dien dood wreken, al was het op het hoofd van den eerbiedwaardigen MUSIUS. MUSIUS vernam dit en vroeg daarom aan *Oranje* verlof, om den 9n December 1572 naar den *Haag* te mogen gaan.[5]) Van eene eerwaarde zuster, CAROLETTA MERWIA, en zijn petekind, CORNELIUS MUSIUS *van der Meere*, vergezeld,

---

1) Opmeer II, bl. 104. — F. Dusseldorpii Annales, (Bijdr. XIV, bl. 397).
2) Relatio Jacobi de la Torre, (Archief XI, bl. 154).
3) P. Opmeer, Hist. Mart. Bat. bl. 85.
4) J. A. H. Thus, Cornelius Musius (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, XIX en XX). — Fruin, Verspreide Geschriften II, bl. 324 vlg.
5) Volgens anderen zou hij geen verlof gevraagd hebben, maar heimelijk gevlucht zijn.

maakte hij, om de gevallen sneeuw, de reis per slede. Maar dicht bij den *Haag* werd hij door eenige ruiters van *Oranje* ingehaald en gedwongen terug te keeren, doch onder een uitdrukkelijk vrijgeleide van den prins, wijl hij verdacht werd naar *Utrecht* tot den vijand te willen gaan. Op den terugtocht ontmoetten zij eene afdeeling soldaten van LUMEIJ, die hen dwong, ondanks het prinselijk bevel om naar *Delft* terug te keeren, nu naar *Leiden* te trekken, waar LUMEIJ zich bevond. De neef van MUSIUS werd met eene ijzeren keten vastgebonden aan den arm van zijn oom. Spoedig was het gerucht van MUSIUS' gevangenneming in *Delft* bekend, en onmiddellijk werden door de inwoners pogingen in het werk gesteld, om van den prins een bevelschrift te verkrijgen ter zijner bevrijding. Maar reeds kwam de tijding, dat MUSIUS was vermoord. Toch gaf de prins nog midden in den nacht een bevel, waarbij LUMEIJ gelast werd, de reisgenooten van den prior onmiddellijk in vrijheid te stellen.

MUSIUS was namelijk bij zijne aankomst te *Leiden* in het huis gebracht van VINCENTIUS LOCKHORST, dat tijdelijk werd bewoond door GIJSBERTUS *van Duivenvoorde,* heer van *Opdam,* een vriend van MUSIUS' vader; maar van dezen ontving hij, in plaats van hulp, bittere bespotting. Een kalvinistisch predikant poogde hem tot afval te bewegen; maar de moedige belijder toonde zich getrouw, hoewel hij kon vermoeden, welk een vreeselijk einde hem zou wachten. Daarop werd hij overgebracht naar het huis van CORNELIUS VAN VEEN, waar LUMEIJ verbleef. Tegen den avond begon de marteling. Genoemde GIJSBERTUS *van Duivenvoorde* en de bekende JAN *van Omal* strekken den grijsaard op eene tafel uit, vullen zijn lichaam met koud water en niet te noemen onreinheid en laten dit, door hem te slaan en te schoppen, de keel weer uitloopen. Zij ontkleeden en geeselen hem, zoodat zijn bloed de muren bespat. Vandaar brengen zij hem in een kelderhok en hangen hem daar met het hoofd naar beneden aan een dun koord, en een ijzeren ring. Hij valt, daar het koord breekt, en een zijner teenen of beide groote teenen worden afgescheurd, en het hoofd gekwetst. Nieuwe mishandelingen volgen. Men bindt hem aan eene ladder met lood aan de voeten en roostert

met brandende fakkels zijn lichaam; daarna worden hem eenige teenen en vingers afgesneden. Tusschen negen en tien uur in den avond brengen zij MUSIUS naar buiten en voeren hem naar de gereed gemaakte galg, en, daar hij de galg niet meer beklimmen kon, bindt men hem een touw om het middel en trekt hem zoo omhoog. Dáár voltooit hij zijn offer, maar worstelt nog eenige uren met den dood. Eerst tegen den middag van den 11ⁿ December komen de moordenaars terug, vermaken zich op de gruwelijkste wijze met zijn lijk, en ternauwernood krijgt SUSANNE *van Etten*, eene adellijke non uit het klooster *Leeuwenhorst* bij *Noordwijk*, verlof, om de heilige overblijfselen te mogen begraven. De plaats der begrafenis is nauwkeurig opgeteekend, maar later werd het gebeente niet teruggevonden.

Deze moord, met de uitgezochtste wreedheid bedreven, wekte algemeene verontwaardiging. WILLEM *van Oranje* zag zich genoodzaakt LUMEIJ gevangen te nemen en uit *Holland* te verbannen. Deze nam de wijk naar *Aken* en later naar het land van *Luik*, waar hij vijf jaren later rampzalig aan zijn einde kwam. Door zijn eigen hond gebeten en deerlijk gewond, viel hij in brandende koortsen, en in wanhoop kreet hij uit: »kan er wel iemand gevonden worden, die zoo gefolterd wordt als ik?« De ellendeling stierf, gelijk hij geleefd had, en hoewel hij, naar men zegt, in zijne laatste oogenblikken nog om éen priester gesmeekt moet hebben, werd hem deze genade niet geschonken. [1])

In *Wormer* verwierven den martelpalm ANTONIUS HOVEUS, abt van *Echternach*, en GEERTRUIDA, dochter van ADRIAAN SIMONS, die, op weg naar *Amsterdam* om haren broeder, die priester was, te bezoeken, door de geuzen werd gegrepen. Na vele martelingen werden beiden aan de galg opgehangen. (28 Juni 1573). [2])

---

[1]) Vgl. Kronenburg, Neerl. Heil. in later eeuwen, I, bl. 133, vlg. — Fruin, Verspr. Geschr. II, bl. 319 vlg. — J. W. L. Smit, R. H. van Someren, over graaf Willem van der Mark (De Katholiek, 1859, deel 35, 1860, deel 37 en 38, 1861, deel 40).

[2]) Relatio Jacobi de la Torre, 1656, (Archief v. d. gesch. van het Aartsb. Utr. XI, bl. 131).

In 1574 won HUBERT ADRIAANZ., pastoor te *de Lier*, de martelkroon. Zijn voorganger in de herderlijke bediening, AREND DIRKZ. DE VOS, was van het heilig geloof afgevallen en had dien afval met de doodstraf moeten boeten. Juist daarom trachtte HUBERT door een stichtend en deugdzaam leven en door onvermoeide werkzaamheid zijne parochie in het geloof te versterken. Om de vervolging der nieuwgezinden te ontgaan, had hij zich begeven naar het legerkamp der Spanjaarden, die het beleg om *Leiden* hadden geslagen, en vandaar uit bezocht en bediende hij in het geheim zijne parochie. Doch hij werd door zekeren JOANNES BOSCH verraden, van zijn bed gelicht en gebonden naar *Delft* gesleept. Onder spot en beschimping werd hij in de gevangenis, in den zoogenaamden dievenput, gestoken. JACOB *van Wijngaarden*, een der leden van het Verbond der Edelen, wilde zijn haat aan den eerbiedwaardigen priester koelen en begaf zich daartoe tot den schout van *Delft*, CHRISTIAAN VAN DER GOES, die katholiek was. Om dezen te misleiden, zeide hij, dat hij last ontvangen had van den prins van *Oranje*, om onderzoek te doen in de zaak van eenige straatschenners, die insgelijks te *Delft* gevangen zaten. Tegen den avond moest de gevangenis open zijn. *Van Wijngaarden* liet toen niet de straatschenners, maar HUBERT ADRIAANZ. bij zich op het stadhuis ontbieden en zeide hem terstond, zonder hem verder in verhoor te nemen, dat hij zich moest voorbereiden om des anderen daags te sterven; »men had al lang genoeg geduld met hem gehad.« De waardige man bereidde zich met allen ernst tot den dood, sprak zijne laatste biecht, waarschijnlijk bij een medegevangen priester, beklom kloekmoedig de galg en stierf met een blijmoedig gelaat den dood der zaligen. [1])

In dezelfde stad *Delft* werd aan GERARDUS KETEL, geboren te *Vlaardingen*, pastoor te *Schiedam*, het vonnis van het martelaarschap voltrokken.

Den 28n Augustus 1575 werden NICOLAUS, pastoor van *Polsbroek* en SPLINTER GERRITSZ., die zich in het *St. Ursula*-

---

[1]) A. Driessen, De Parochie de Lier (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisdom van Haarlem. IX, bl. 57 vlg.)

convent te *Oudewater* met nog eenige andere priesters verscholen hadden, om het geloof gemarteld. Hetzelfde lot trof den godvruchtigen leek CORNELIUS ALARD, den priester JOANNES van *Castricum*, en den onderpriester van *Zuid-Scharwoude* JOANNES CAPITO, die allen te *Egmond* op bevel van SONOY een wreeden dood stierven. PETRUS BOUCHORST, pastoor van *Warmenhuizen*, werd in 1574 van zijne standplaats weggevoerd en een jaar daarna te *den Briel* door den strop gedood. Reeds in 1571 had *Noord-Holland* een martelaar gewonnen in den karmeliet HIERONYMUS GERARDS, die nabij *Zijpe* wreedaardig werd omgebracht. Een andere martelaar van *Zijpe* was de schout ARNOLD CNOBBOUT, die, aan den mast van een schuit gebonden, met kokend vet verbrand werd. Op dezelfde wijze werd te *Huisduinen* JOANNES LUDUS, schout van *Schellinkwoude* bij *Hoorn*, ter dood gebracht, hoewel zijne vrouw en kinderen een losprijs van veertienhonderd gulden betaald hadden. [1])

In *Hoorn* werden in den nacht van 5 Maart 1573 de nonnen in zeven vrouwenkloosters uit den slaap gewekt, op schepen gebracht en halfnaakt, onder den schandelijksten spot en moedwil der soldaten en schepelingen, naar *Amsterdam* vervoerd, waar zij medelijdend werden opgenomen en verzorgd; — doch honderd vier en veertig katholieke soldaten werden in 1574 te *Wormer* op schepen geladen en door de watergeuzen van *Hoorn* op onmenschelijke wijze omgebracht. [2])

Hoe het in *Zeeland* en vooral te *Vlissingen* toeging, kunnen wij opmaken uit de woorden van Petrus Opmeer, die zegt, dat naar zijne meening aldaar in vier jaren tijds meer katholieken om het geloof zijn gemarteld, dan er in veertig jaren terug, in geheel *Holland* en *Zeeland*, schuldigen zijn gestraft. [3])

---

[1]) Zie over al deze martelaars: F. Dusseldorpii Annales (Bijdr. XIV, bl. 340 vlg.) — J. L. A. Nabbeveld, de St. Laurentius-parochie van Oudorp (Bijdr. XXII, bl. 324—325). — Relatio Jacobi de la Torre, 1656, (Arch. XI. bl. 149 vlg.)

[2]) Zie boven bl. 501.

[3]) Relatio etc. (Archief XI, bl. 57).

Niet lang na de inneming van *den Briel* zond ALVA zijn zoon Don FREDERIK *de Toledo*, om den opstand in de noordelijke gewesten te vuur en te zwaard te onderdrukken.[1]) Deze herwon den 16ⁿ November 1572 *Zutfen*, later *Naarden*, en sloeg in het najaar het beleg om *Haarlem*, waar RIPPERDA zich tot bevelhebber had opgeworpen. [2]) Op het eerste gerucht, dat het Spaansche leger in aantocht was, liet RIPPERDA de prachtige *St. Bavo* en andere kerken en kloosters plunderen en verklaarde den katholieken godsdienst afgeschaft. CHRISTOFFEL *van Schagen* en ADRIANUS *van Assendelft*, die door de stadsregeering tot Don FREDERIK waren gezonden, om over het lot der stad te onderhandelen, werden door hem gevangen genomen en naar *Delft* gevoerd. *Van Assendelft* werd op last van den prins onthoofd; CHRISTOFFEL stierf in de gevangenis tengevolge der pijnbank. [3]) Het beleg was reeds begonnen, toen de vierentachtigjarige LAMBERTUS VAN ROOSVELD, oud-burgemeester der stad, en de vrome QUIRINUS TALESIUS, op wier gedrag niemand iets te zeggen had, in het gezicht der Spanjaarden werden opgehangen. De priester FRANCISCUS KLAESENS, een gevangen burger ADRIAAN VAN GROENEVEN en vijf soldaten des konings ondergingen hetzelfde lot; terwijl de Begijn URSULA, dochter van TALESIUS, met nog eene andere vrouw in de Bakkenessergracht in het water gesmoord werden: alleen omdat zij roomsch waren. Op de stadsmuren werd een kruisbeeld geplant, en twaalf geestelijken en eenige katholieke burgers werden daarnaast opgehangen. [4]) Het mag ons niet verwonderen, dat de verbitterde Spanjaarden, toen de stad zich den 12ⁿ Juli 1573 op genade of ongenade overgaf, zich allerwreedaardigst wreekten en RIPPERDA zijne euveldaden met den dood deden boeten.

---

[1]) Vgl. Fruin, Alva's plan van veldtocht voor 1572. (Verspr. Geschr. II, bl. 211 vlg.)

[2]) Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, II, 2e d. bl. 99 vlg. — Dr. Ekama, Beleg en verdediging van Haarlem.

[3]) Fruin, Verspr. Geschr. II, bl. 33—35.

[4]) C. J. Gonnet, Corn. Schonaeus en eenige zijner Haarl. vrienden, (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, IX, bl. 423 vlg.). — Dusseldorpii Annales (Bijdr. XIV, bl. 403).

Onbeschrijfelijk wreed strafte Don FREDERIK de afgevallen steden, en zijn tocht ging overal vergezeld van vreeselijke wraakoefeningen. Bij menigte werden burgers en soldaten over de kling gejaagd en op ruwe wijze omgebracht; in dolle woede deden de Spanjaarden niet voor de watergeuzen onder. Schrik en dood verspreidden zij in het rond en maakten de verbittering tegen Spanje nu nog heviger.

Van *Haarlem* trok Don FREDERIK naar *Alkmaar*, hetwelk door JACOB KABELJAUW, DIRK DUIVEL en anderen, vooral watergeuzen en beeldstormers, werd verdedigd. Doch hier stiet de Spaansche bevelhebber geweldig het hoofd, en zag hij zich verplicht, ten einde niet door het binnengelaten zeewater verzwolgen te worden, het beleg op te breken (8 October 1573). Maar, gelijk elders, moesten ook hier de katholieken de ramp der stad ontgelden. EIJLARD DIRKZOON WATERLAND, een vroom priester, was, om zijn ijver in het prediken tegen de nieuwgezinden, een voorwerp van hun bijzonderen haat. In Juni 1572, toen DANIEL ARENDONK en andere Alkmaarsche priesters naar *Enkhuizen* gevoerd werden, om daar te worden opgehangen, wist hij zich te verbergen en eenenvijftig weken verborgen te blijven. Gedurende het beleg werd hij echter door de vrouw eens bakkers verraden en met een anderen priester, DAVID LEENDERTZ, gekerkerd. Den 11^{n} December werden beiden in koelen bloede vermoord. [1]

Eene nieuwe nederlaag werd het Spaansche leger toegebracht bij den slag op de Zuiderzee, waarbij 's konings stadhouder, de graaf van BOSSU, werd gevangen genomen. Terzelfder tijd werd ALVA's leger ook in *Zeeland* geslagen. [2]

Deze onverwachte voordeelen deden den moed der Nederlanders tegen de Spanjaarden sterk aanwakkeren, en de onmenschelijke wreedheden, door de muitende benden van Don FREDERIK gepleegd, waren mede eene oorzaak, dat de katholieken, uit haat tegen de Spaansche overheersching, zich lieten vinden, om met de kalvinisten staatkundig aan-

---

1) Relatio Jacobi de la Torre, 1656, (Archief, XI, bl. 127.)

2) Nuyens, a. w. II, 2e d. bl. 134 vlg. — Wagenaar VI, bl. 448 vlg.

eengesloten te blijven, ten einde gemeenschappelijk den vijand het hoofd te bieden.

FILIPS II zag eindelijk in, dat het schrikbewind van ALVA het rechte middel niet was, om den opstand te dempen. Hij riep ALVA terug en stelde in diens plaats tot landvoogd Don LUIS DE REQUESENS *de Çuniga*, die den 17^n November 1573 te *Brussel* aankwam. [1])

Afschuwelijk is de wreedheid geweest, waarmede ALVA het gezag des konings trachtte te handhaven, en op zijn naam ligt de vloek van elken Nederlander.

Bij zijn vertrek waren *Holland* en *Zeeland* beslist hervormd en prinsgezind, behalve *Zuid-Beveland, Tolen, Middelburg, Amsterdam* en *Haarlem*. De geheele provincie *Utrecht* bleef trouw aan den koning. In de overige noordelijke provinciën werd het gezag des konings alleen door kracht van wapenen gehandhaafd, en de kalvinisten wachtten slechts op een geschikt oogenblik, om ook daar den opstand te bestendigen.

Waar de nieuwgezinden meester waren, werd de katholieke godsdienst niet enkel onmiddellijk verboden, maar eenvoudig afgeschaft.

De nieuwe landvoogd was van een geheel ander karakter. Hij zocht het volk bij voorkeur door zachtheid te winnen en toonde zich inschikkelijk en vredelievend. Hij handelde strikt overeenkomstig zijne lastbrieven en ging die nooit te buiten. Als man van onberispelijke zeden en ijverig in den godsdienst, naderde hij geregeld om de veertien dagen, zoo niet alle weken, tot de H. Communie. Vol begeerte om den katholieken godsdienst in deze gewesten te handhaven en te herstellen, zocht hij de nieuwe leer te weren, door de geestelijke orden behulpzaam te zijn in het volksonderricht en in het streng onderhouden der kerkelijke tucht. In dit tijdvak nam de Societeit van Jesus zeer in aanzien toe, en REQUESENS deed alle moeite om de paters Jesuïeten overal in Nederland te verspreiden, wijl zij door tucht en geleerdheid uitmuntten.

---

[1]) Blok, III, bl. 125 vlg.

Wat het volk tegen ALVA had verbitterd, zooals de tiende penning, schafte hij af en hij stelde den Raad van Beroerten geheel buiten werking. Door deze maatregelen trachtte hij de gunst des volks te winnen. Ware hij in 1568 in plaats van ALVA gezonden, misschien zou de opstand nimmer zijn uitgebroken. Doch thans bracht de verandering van bestuur geene verandering in de gezindheid des volks, en de afkeer tegen *Spanje* bleef bij roomsch en onroomsch even groot. 1)

FILIPS II had aan REQUESENS bevel gegeven, om tot delging van den opstand eene algemeene amnestie af te kondigen, gelijk ook vroeger was geschied. Den 6n Juni 1574 werd deze na de plechtige H. Mis in de kerk van de *H. Gudula* te *Brussel* bekend gemaakt. Denzelfden dag werd eene bulle van Paus GREGORIUS XIII (gedateerd 30 April) afgelezen, waarbij aan alle Nederlanders, die zich aan dwaalleer of misdaden tegen den godsdienst hadden schuldig gemaakt, gelegenheid werd geboden zich met de Kerk te verzoenen. Vervolgens werd deze gunst in alle steden en dorpen afgekondigd.

Deze amnestie was ruimer dan die van 1570. De uitzonderingen betroffen alleen de aanvoerders van den opstand, zooals prins WILLEM, den graaf *van den Berg*, SONOY en LUMEIJ, verder bekende afvalligen en predikanten, die de aandacht op zich gevestigd hadden; in het geheel tweehonderd achtenzeventig personen. Doch ook deze amnestie miste hare uitwerking. Men wantrouwde de Spaansche gunst, en slechts zeer weinigen maakten er gebruik van. 2)

Niet weinig werd REQUESENS in zijne pogingen, om den strijd tegen de opstandelingen met goed gevolg voort te zetten, gehinderd door gebrek aan geld. Zijne eerste onderneming, om *Middelburg*, sinds zes maanden door de troepen van *Oranje* ingesloten, te ontzetten, mislukte. De stad viel in handen van den prins, die er onmiddellijk de uitoefening van den katholieken godsdienst verbood. Aan de geestelijkheid werden alle bezittingen ontnomen, en aan

---

1) Nuyens, a. w. II, 2e d. bl. 151 vlg. — Blok III bl. 135 vlg.
2) Wagenaar VI, bl. 476.

de konsistoriën alles toegewezen. De priesters en kloosterlingen moesten de stad verlaten, zonder andere have en goed dan de kleederen, welke zij droegen, en mochten van geluk spreken, dat zij er zoo afkwamen.

Eene tweede onderneming van REQUESENS liep gunstiger voor hem af. Den 13ⁿ April 1574 versloeg het Spaansche leger de troepen van LODEWIJK *van Nassau* en diens broeder HENDRIK op de *Mookerheide* en bracht hun eene ontzettende nederlaag toe; doch de geweldige muiterij der Spaansche troepen, die zelfs hunne officieren wegjoegen en zich eigene aanvoerders kozen, maakte de onderneming vruchteloos. Het beleid van REQUESENS deed het oproer wel bedaren, maar de tijd om de zegepraal voort te zetten was voorbijgegaan.

De stad *Leiden*, welke reeds van November 1573 tot Maart 1574 eene belegering had uitgestaan, werd opnieuw door de Spanjaarden ingesloten; maar den 3ⁿ October zagen dezen zich verplicht hunne schansen te verlaten en de stad aan den prins te laten. [1]) Door de geuzen werden bij deze gelegenheid eenige weerlooze Dominikanesser-nonnen schandelijk bejegend. Zij beroofden haar van alle kleederen en joegen de oudste van haar, HESTER genaamd, geheel naakt de straat op. Zij vluchtte in het huis van zekeren GERRIT HOOGEVEEN, die, hoewel zelf kalvinist, zich toch over haar erbarmde en haar van kleederen voorzag. [2]) Zoodra de stad ontzet was, kwam de prins, veranderde, tegen de privilegiën der stad in, de regeering en schonk tot loon van de trouw en den moed, door de Leidenaars bij dit verschrikkelijk beleg betoond, de beroemde *Hoogeschool*, welke, gevestigd in het Dominikanessenklooster, den 8ⁿ Februari 1575 werd ingewijd en eene reeks van hooggeroemde mannen aan Nederland geschonken heeft. Wat echter bij de oprichting dezer hoogeschool onze opmerking verdient, is, dat de prins haar oprichtte „in naam des konings"; dat hij haar begiftigde met tal van bezittingen van katholieke burgers, die

[1]) Nuyens, Gesch. v. h. beleg en ontzet van Leiden in 1574, Leiden, 1874. — Fruin, Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574, (Verspr. Geschr. II, bl. 385 vlg.)

[2]) Dusseldorpii Annales bij Fruin, bl. 133.

om het geloof in ballingschap waren, zooals REINIER VAN SWIETEN, en later, na de Pacificatie van *Gent*, met de goederen van de abdij van *Egmond;* terwijl hij haar voornamelijk bestemde tot opleiding van kalvinistische predikanten. [1]) Wij vinden daarin een bewijs te meer, dat de geheele omwenteling, van 1572 af, zelfs hare heerlijkste daden gekenmerkt heeft door de onderdrukking der Kerk en de verheffing van het kalvinisme. De prins, die langen tijd eenieder had laten twijfelen, of hij roomsch, luthersch, of kalvinist was, had zich in October 1573 openlijk bij het kalvinistische kerkgenootschap aangesloten. [2]) In 1575 verstootte hij, wegens overspel, zijne echtgenoote ANNA *van Saksen* en huwde, tot ergernis der katholieken, nog bij het leven zijner wettige vrouw, met CHARLOTTE *van Bourbon*, die vroeger eene non geweest was. [3])

De voorspoed der kalvinistische partij bracht de katholieke Kerk in *Holland* en *Zeeland* haren ondergang nabij. Overal werd de katholieke godsdienst geschorst of verboden, werden de kerken »gereinigd« en voor den hervormden eeredienst ingericht, de kerkelijke goederen geroofd en de priesters verjaagd of vermoord. Bovendien stelde men aan het einde van 1574 eene gewichtige daad, die tot algeheele omverwerping van het koninklijk gezag moest leiden. Er waren namelijk pogingen in het werk gesteld, om met FILIPS II tot vrede te komen; maar de onderhandelingen, te *Breda* gevoerd, sprongen af op het onvoorzichtig drijven des konings, dat alle onroomschen uit het land verwijderd moesten worden. Toen gingen de hervormde staten van *Holland* over tot eene daad van volkomen revolutie. Aan den prins van *Oranje* werd opgedragen: »absolute macht, autoriteit en souverein bevel tot directie van 's lands zaken, geene uitgezonderd.« De prins werd daardoor, met voorbijgaan

---

[1]) Dusseldorpii Annales bij Fruin, bl. 136 vlg. — Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. van Haarl. I, bl. 16.

[2]) Fruin, De voorb. in ballingschap, (Verspr. Geschr. II, bl. 244 vlg.).

[3]) Bakhuizen van den Brink, Het huwelijk v. Willem v. Oranje met Anna v. Saksen. — W. Wilde, De gemalinnen v. Prins Willem I, (Studiën op Godsd. wetensch. en letterk. gebied, Jaarg. XXIX, deel 47 en 48, Jaarg. XXX, deel 49 en 50.).

van den koning, met de hoogste waardigheid in *Holland* en *Zeeland* bekleed en kwam aldus eene groote schrede nader tot zijn doel. 1)

Intusschen werd de oorlog voortgezet en aan de onderdrukking der katholieken met grooten ijver gearbeid. In dezen tijd heeft 's prinsen stadhouder van *Noord-Holland*, de meergemelde SONOY, zich een allerellendigsten naam verworven, door zijne onmenschelijke wreedheid jegens weerlooze katholieken.

Er ging een gerucht, dat door de Spanjaarden, na een mislukten inval in *Noord-Holland*, besloten was, om door Spaanschgezinde lieden eenige dorpen van dit gewest in brand te doen steken. De schrik sloeg ieder om het hart, en ook SONOY geloofde eraan. Vol kwaad vermoeden gaf SONOY last, om streng te onderzoeken en stelde daartoe, als wilde hij in wreedheid voor ALVA niet onderdoen, eene bijzondere rechtbank aan, welke zoo vinnig te werk ging, dat zij niet minder verfoeid werd dan de Raad van Beroerten en evenals deze den naam van bloedraad kreeg. Tot leden dezer rechtbank werden benoemd: JOAN *van Foreest*, schout van *Alkmaar*, JOOST HUIKERSLOOT, schout van *Hoorn*, WILLEM MAARTENSZOON KALF, baljuw van *Waterland* en *Zeevang*, en WILLEM *van Zonnenberg*, baljuw van *Brederode* en *Bergen*, waarbij later nog kwamen WILLEM *van Roon*, schout te *Niedorp*, en WILLEM MOSTAARD. In de plaats van *Foreest* werd eerlang de geweldige provoost MICHIEL VERMETLEN aangesteld. In het eerst had deze rechtbank zitting te *Alkmaar*, later te *Schagen*.

Zonder toeven werden meer dan twintig landloopers aangehouden. Onder spannen en pijnigen vroeg men hun af, welke huislieden zij in den omtrek kenden, en als zij er eenigen noemden, ging men voort met vragen, of dezen hen niet tot brandstichten hadden omgekocht. Werd dit geloochend, dan beloofden de sluwe rechters hun de vrijheid, zoo zij de waarheid wilden belijden. Meer werd niet geëischt, om onderscheidene welgestelde huislieden, bij welke zij om eene

---

1) Nuyens, a.w. II, 2e d. bl. 211. — Blok III, bl. 145, 146.

aalmoes plachten te gaan, te doen betichten en aan de vreeselijkste wraakoefeningen bloot te stellen.

Een dezer landloopers, JAN DRIEMUNT van *Hoorn,* was echter noch door pijn, noch door belofte te bewegen, onschuldigen te verraden. Men deed hem, de armen achterwaarts gedraaid en met een gewicht van tweehonderd pond aan de groote teenen, drie uren lang aan eene ladder hangen, zoodat het bange zweet van alle zijden uit zijn lichaam op den vloer droop. Zijne standvastigheid bezweek, en hij beschuldigde eerlijke lieden. Toch werd hij, ondanks de gedane belofte, met eenige makkers, (sommigen was het gelukt te ontsnappen), tot het vuur veroordeeld. Den dood tegemoet gaande, betuigden allen, dat noch zij, noch de genoemde personen aan de gewaande brandstichting schuldig waren.

Niettemin werden de betichte landlieden gevangen genomen. De voornaamsten waren JACOB KOPPE CORNELISZOON, zijn zoon NANNING van *Wognum,* en PIETER NANNINGSZOON van *Benningbroek,* alle drie katholiek en daarom gehaat en te meer verdacht. De landloopers hadden hen in het aangezicht van de misdaad beschuldigd, doch zij bleven standvastig hunne onschuld betuigen. De folteringen, welke men toen in het werk stelde, om hun de bekentenis af te persen, zouden ongelooflijk zijn, als zij niet door echte verklaringen bewezen waren. Rekken, op de pijnbank spannen, geeselen met berkenroeden in het water geweekt, was het minst, wat men hun aandeed. Men blakerde de lichamen van het hoofd tot de voetzolen met lijnwaad, in brandewijn gedoopt en aangestoken, totdat zij zoo zwart als kolen waren, en de zenuwen hier en daar bloot lagen. Ook werd er zwavel en kaarsvet gebezigd, om de ongelukkigen onder de oksels en voetzolen te branden. Zoo gemarteld, liet men ze eenige nachten ongedekt op den blooten vloer liggen en met striemen uit den slaap houden. Voor voedsel gaf men hun pekelharing en andere zoute spijzen en weigerde hun eene teug water, hoezeer zij erom baden. Torren, uit de aarde gegraven, werden hun op den navel gezet, waaruit men een angel haalde zoo lang als een vingerlid. Ratten, door SONOY zelven tot dat doel overgezon-

den, werden eerst onder eene steenen stolp, daarna onder eene houten kist met eene koperen plaat gezet; dan plaatste men ze op de bloote borst en den buik der lijders en perste de dieren, door vuur op de stolp of koperen plaat te leggen, hun naar het hart en de ingewanden te knagen, terwijl de wonden met gloeiende kolen werden geschroeid. De ontuchtige mishandelingen, die zij bovendien nog ondergingen, zijn te walglijk om te beschrijven. Genoeg zij het te vermelden, dat JACOB KOPPE CZ., door al dat folteren afgemarteld, in zwijm viel en voor de voeten zijner rechters den geest gaf. Dezen strooiden, om aan hun onmenschelijk bedrijf een glimp te geven, het gerucht uit, dat de duivel hem den hals gebroken had. Zijn zoon NANNING van *Wognum*, overmand door de pijn en bekoord door de belofte van goed en leven te zullen behouden, beleed eindelijk al wat men wilde, maar werd niettemin in naam van SONOY veroordeeld, om het hart uit het lijf gerukt en gevierendeeld te worden; welk vonnis te *Hoorn* werd uitgevoerd. In zijn uiterste deed hij, hoewel men hem dronken had gemaakt, en de predikant JURRIAAN EPESZOON hem gedurig in de reden viel, de ernstigste betuigingen zijner onschuld. Opmerkelijk is het, dat hij den predikant binnen drie dagen voor Gods oordeel daagde, en dat deze binnen of kort na den aangeduiden tijd overleed. Ook PIETER NANNINGSZ. werd door zware pijnen bewogen, om niet slechts bijzondere personen, maar zelfs geheele dorpen en schoutambachten te beschuldigen van deelgenootschap aan het verraad. Gelukkig maakte een hevig geschil tusschen SONOY en de leden der rechtbank een einde aan dezen bloedraad. [1])

---

[1]) P. Opmeer, Cath. Mart. Boek II, bl. 257. — Wagenaar VII, bl. 54. — Fr. Dusseldorpii Annales bij Fruin, bl. 153. — Bor I, bl. 624 vlg.

HOOFDSTUK VII.

Onderdrukking der Katholieke Kerk in Noord-Nederland.

---

§ I. PACIFICATIE VAN GENT.

De Spaansche wapenen genoten middelerwijl weer eenigen voorspoed; o.a. viel den 7n Augustus 1575 *Oudewater* den landvoogd in handen. Het prinsgezinde garnizoen werd over de kling gejaagd en vele inwoners werden wreedaardig vermoord, wijl zij tijdens het beleg, om de Spanjaarden te tergen, kruisen, beelden en kerksieraden op de stadsmuren hadden bijeengebracht en verbrand. Ook *Schoonhoven* keerde tot de partij des konings weder en liet de geestelijkheid, door de kalvinisten verjaagd, terugkomen.

Na den tocht van het Spaansche leger naar *Schouwen* was voor een oogenblik de gemeenschap tusschen *Holland* en *Zeeland* afgesneden, hetgeen WILLEM *van Oranje* in groote moeilijkheid bracht. Bovendien werd de stemming des volks voor den prins minder gunstig wegens de ontzettende zware lasten, welke, ten gevolge van den oorlog, den burgers waren opgelegd. De inkomsten van beroofde kerken en kloosters en van verbeurdverklaarde bezittingen van uitgewekene katholieken waren lang niet genoeg, om de huurtroepen van den prins te bezoldigen. Gebrek aan geld en manschappen en vooral de laatste overwinningen der Spanjaarden, die de gemaakte veroveringen weder dreigden te vernietigen, waren oorzaak, dat men naar vreemde hulp begon om te zien. Een gezantschap naar de koningin van *Engeland* werkte voorloopig niets uit. De staatkunde van ELISABETH liet, uit vrees voor *Spanje*, niet toe, dat zij zich vooralsnog met de Nederlandsche zaken bemoeide.

Doch te midden dezer moeilijkheden kwam eene nieuwe verwikkeling den prins weer kans op uitkomst geven. Aanhoudend sloegen de Spaansche troepen aan het muiten en plunderen en brachten den landvoogd in de grootste bekommering; want zelfs de goedgezinden keerden zich van hem af. Men eischte, dat hij met de partij des opstands in onderhandeling zou treden. Maar eer hij daaraan gevolg kon geven, werd hij ziek en stierf na vier dagen, den 5n Maart 1576, zonder een opvolger te hebben aangewezen. [1]) De tegenpartij heeft getracht zijn roem te verminderen, door zijne hoedanigheden in een ongunstig daglicht te stellen, of op zijne bekwaamheden af te dingen; maar in den echten zin was REQUESENS een ridderlijk edelman van uitmuntende hoedanigheden, die de zware taak, hem door den koning opgelegd, trouw vervulde, maar buiten zijne schuld haar niet tot een gunstig einde brengen kon.

Bij dezen onverwachten dood ging het gezag van den landvoogd tijdelijk over op den Raad van State; doch deze, die sinds ALVA'S komst niet meer de macht bezat, welke hij vroeger onder MARGARETHA had genoten, was schier radeloos. Geheel het land verkeerde in oproer, gisting en ontbinding. Men had te strijden tegen de opstandelingen en tegen de muitzieke Spaansche soldaten. Soldij was aan deze laatsten in langen tijd niet meer betaald; zij weigerden hunnen dienst en plunderden en roofden, zonder dat de Raad van State bij machte was hunne dolle woede te beteugelen (Spaansche furie). [2])

De Raad van State wendde zich onverwijld tot FILIPS, opdat deze een nieuwen landvoogd benoemen, of althans den Raad in het aanvaard gezag bevestigen zou. Maar weder bleef de koning besluiteloos dralen, en toen hij eindelijk Don JUAN *van Oostenrijk* benoemde, was het weder te laat.

WILLEM *van Oranje* was namelijk met de staten van *Brabant* in onderhandeling getreden, om met *Holland* en *Zeeland* zich tegen de Spaanschen te verbinden. Zoo dit

---

[1]) Vgl. Wagenaar VII, bl. 89.

[2]) Nuyens, Gesch. d. Ned. Volks, VIII, bl. 102, — Blok, III, bl. 170.

verbond tot stand kwam, zou hij, als eenig en onmisbaar hoofd, het roer van staat in handen krijgen. Doch de Raad van State stond hem in den weg en moest eerst onschadelijk gemaakt worden. Onverhoeds werden de leden te *Brussel* overvallen en gevangen genomen (4 September 1576), terwijl een voorloopig bewind werd aangesteld. Niet lang daarna echter werden de leden weer vrijgelaten; maar hun gezag was zoo goed als verloren. Men dwong hen de Algemeene Staten te *Brussel* bijeen te roepen. Deze besloten, dat afgevaardigden zouden worden gezonden naar *Gent*, om met den prins en de Nederlandsche gewesten een verdrag te sluiten. Den 8n November 1576 kwam dat verdrag tot stand; het is bekend onder den naam van *Pacificatie van Gent* of Gentsche Bevrediging.

Bij dit verdrag werd bepaald, dat ieder gewest zou zorgdragen voor de verwijdering der Spaansche troepen; dat de koning zou worden verzocht de Algemeene Staten plechtig bijeen te roepen, om orde te stellen op 's lands zaken en bijzonder op het stuk van godsdienst in *Holland, Zeeland, Bommel* en *Buren;* dat door niemand iets tegen den katholieken godsdienst mocht worden ondernomen, en dat de plakkaten zouden worden geschorst, totdat de Algemeene Staten daarover zouden hebben beslist. De schulden van *Oranje* kwamen ten laste van den Staat, en zijne waardigheid van stadhouder van *Holland* en *Zeeland* werd erkend. Ten opzichte der geestelijke personen werd bepaald, dat dezen buiten *Holland* en *Zeeland* weder in het bezit hunner goederen zouden worden hersteld, doch binnen *Holland* en *Zeeland* moesten zij zich met een redelijk onderhoud vergenoegen. [1])

Derhalve bleef de katholieke godsdienst in die gewesten, waar de kalvinisten nog niet de overmacht gekregen hadden, d. i. buiten *Holland* en *Zeeland*, erkend, en nergens, ook niet in *Holland* en *Zeeland*, mochten de katholieken worden verontrust. Ook het koninklijk gezag werd nog in beginsel geëerbiedigd, want op het verdrag zou de bekrachtiging

---

[1]) Zie de artikels der Pacificatie van Gent bij Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, II, 2e d. Aanhangsel, bl. 310.

des konings of van diens landvoogd gevraagd worden.

Hoe de kalvinisten de Pacificatie begrepen en hoe zij zich er door gebonden achtten, zal weldra blijken.

Vijf dagen voor de Pacificatie, nadat sinds den dood van REQUESENS acht maanden waren verloopen, kwam de nieuwe landvoogd te *Luxemburg* aan. Hij was een onechte zoon van KAREL V en vertoefde bij zijne benoeming in *Italië*. Als krijgsoverste had hij hoogen roem verworven in den slag van *Lepanto* tegen de Turken. Zijn ernstig doel was, om door zachte middelen den vrede aan deze gewesten weder te geven. [1])

De tijding der aankomst van den landvoogd was voor *Oranje* eene reden, om zich met vele aanzienlijken nauwer te verbinden in eene *Unie van Brussel* (7 Januari 1577), ten einde de besluiten der Pacificatie met meer kracht te handhaven, vooral ten opzichte der verwijdering van het Spaansche leger. [2]) Kort daarop traden de afgevaardigden der Algemeene Staten in overleg met den nieuwen landvoogd, en werd een verdrag gesloten, dat veel met de Pacificatie overeenkomt en gewoonlijk het *Eeuwig Edikt* genoemd wordt. Het Spaansche leger zou binnen twintig dagen worden weggezonden, en de katholieke Godsdienst overal en in alles, dus ook in *Holland* en *Zeeland*, de heerschende zijn.

FILIPS, den strijd met de Nederlanden moede, bekrachtigde het Eeuwig Edikt den 7n April 1577. [3])

Maar de kalvinisten toonden onmiddellijk, hoe zij de Pacificatie en het Eeuwig Edikt wilden begrepen hebben. Zij hechtten er den zin aan, alsof hun vrijheid was gegeven, om ook buiten *Holland* en *Zeeland* hunne leer te verspreiden en de katholieken te onderdrukken. Zwermen predikanten togen het land over, en onder hen waren er velen, die te *Genève* en elders zich in de hervormde leer geoefend hadden. Allen spraken zij de taal der hage-

---

1) Groen van Prinsterer, Archives VI. pag. VIII—XI. — Blok III, bl. 176.

2) Inhoud der Unie van Brussel bij Nuyens, III, 1e d. bl. 28.

3) Inhoud van het Eeuwig Edikt bij Nuyens III, 1e d. bl. 45 vlg. — Vgl. Blok III, bl. 184,

preekers, de taal van den hartstocht, om de gemoederen op te hitsen. Den 23n Mei 1577 werd door de staten van *Holland* en *Zeeland* zelfs bepaald, dat alle conventen en kloosters binnen de steden, met al hun erf en grond en eigendommen, aan de stedelijke regeeringen in eigendom zouden komen, om er ten beste over te beschikken.

Don JUAN beweerde met alle recht, dat daardoor de Pacificatie werd geschonden. Op denzelfden 23n Mei 1577 waarschuwde hij de bisschoppen en geestelijken voor het nieuwe gevaar en vermaande hen, om een waakzaam oog over hunne kudden te houden en ze tegen de nieuwe leer te wapenen door degelijk onderricht. Hij beval hun de aanvallen tegen den katholieken godsdienst te straffen volgens de kerkelijke wetten en bepalingen van het concilie van *Trente*, waarbij hun zijne hulp, zoo noodig, niet zou ontbreken. Aan de gerechtshoven en burgerlijke overheden schreef hij, dat de nieuwgezinden, die oproer of wanorde wekten of predikatiën hielden ter verleiding der zielen, moesten gestraft worden. [1])

Niettemin gingen de predikanten voort met het houden van openbare en geheime bijeenkomsten. Het vertrek van het Spaansche leger gaf den opstandelingen moed, om vooruit te dringen; doch WILLEM *van Oranje* zag duidelijk in, dat, zoolang het gezag des konings gehandhaafd bleef, zijn doel niet volkomen zou worden bereikt.

Om dat gezag nu te verzwakken, werd weder de toevlucht genomen tot een dier sluwe middelen, waarvan men zich zoo dikwerf met goed gevolg in de staatkunde bediend had: de hatelijkste en meest beleedigende laster werd tegen den landvoogd verspreid. Het regende pamfletten en schotschriften, en zóó werd de menigte daardoor opgezweept, dat zelfs de bedienden des landvoogds niet meer veilig op de straat konden verschijnen. Eene verkeerd aangelegde poging van Don JUAN, om zijne veiligheid te verzekeren, — de verrassing van het kasteel van *Namen*, [2]) — wekte zóó de ontevredenheid op, dat de Algemeene Staten, nu geheel

---

[1]) Hooft bl. 511 (bij Nuyens III, 1e dl. bl. 114).
[2]) Blok III, bl. 191.

onder den invloed van *Oranje*, den landvoogd niet meer wilden erkennen en hem zelfs tot vijand des lands verklaarden. Het gewest *Brabant* benoemde den prins tot zijn ruwaard. [1])

Maar had WILLEM verwacht, dat de algemeene landvoogdij nu aan hem zou worden opgedragen, dan zag hij zich bedrogen; want de Algemeene Staten benoemden, met voorbijgaan van WILLEM, den aartshertog MATHIAS *van Oostenrijk* tot landvoogd der Nederlanden. Deze MATHIAS was de zoon van keizer MAXIMILIAAN II en van FILIPS zuster en had pas den ouderdom van twintig jaren bereikt. Hij werd, behoudens nadere goedkeuring van FILIPS, tot landvoogd benoemd, mits hij zwoer, de Pacificatie van *Gent* na te komen en den katholieken godsdienst te handhaven; — een bewijs, dat de Staten wel met de staatkundige beroeringen tegen de Spaansche overheersching, — nochtans met behoud van het koninklijk gezag, — maar volstrekt zoo sterk niet met het kalvinisme sympathiseerden. MATHIAS nam de waardigheid aan, en de prins van *Oranje*, die zeer goed inzag, dat de staten der zuidelijke gewesten hem wantrouwden, keurde de benoeming goed, maar zorgde onmiddellijk, dat het oppergezag van MATHIAS weinig te beteekenen zou hebben. Om den jeugdigen MATHIAS, zoo heette het, met raad en daad te kunnen bijstaan, werd de prins tot luitenant-generaal des landvoogds benoemd. De macht van MATHIAS werd daardoor een schijngezag, en niet ten onrechte werd de nieuwe landvoogd spottend genoemd de „griffier des prinsen".

Den 14n Januari 1578 deed MATHIAS zijne plechtige intrede in *Brussel*, en den 20n Januari zwoer WILLEM als luitenant-generaal, op het H. Evangelie, dat hij zich gedragen zou volgens de Pacificatie van *Gent* en bijgevolg niet zou toelaten, dat eenige ergernis gepleegd werd tegen den katholieken godsdienst en de uitoefening daarvan. [2])

Hoe is die eed bewaard geworden? De onloochenbare feiten der geschiedenis geven het onbetwistbaar bewijs, dat

---

[1]) Nuyens, a. w. III. 1e d. bl. 106 vlg. — Blok III, bl. 198.
[2]) Nuyens, t. a. p, III. 1e d. bl. 195.

de handhaving van den katholieken godsdienst niets anders was, dan een blinddoek voor de nog katholieke meerderheid. Het lag volstrekt niet in de bedoeling der nieuwgezinden, om zich door de bepalingen van de Pacificatie of van het Eeuwig Edict, noch door den herhaaldelijk gezworen eed bij den overgang der steden gebonden te achten. Waar het met hunne belangen overeenkwam, werd de eed even gemakkelijk geschonden als afgelegd, en het hoofddoel bleef, om door het kalvinisme tot den begeerden stand van zaken te komen. [1])

Men begon al dadelijk in *Holland* en *Zeeland* van de terugkeerende uitgewekenen te vorderen, dat zij niet alleen gehoorzaamheid aan de hervormde staten dier gewesten en verzet tegen de Spanjaarden zouden zweren, maar ook dat zij niets tegen den gereformeerden godsdienst zouden ondernemen; het genot hunner goederen werd ingehouden of bemoeilijkt, en door tal van besluiten werden de katholieken van hunne bezittingen geheel of gedeeltelijk beroofd.

Reeds onmiddellijk na het vertrek van het Spaansche leger poogden de prinsgezinden de steden van *Holland* en *Zeeland,* welke den prins nog niet als stadhouder erkenden, tot zijne partij over te halen. Dit gelukte, hoewel niet zonder dwang, met nagenoeg allen, zooals *Goes, Tolen, Oudewater, Schoonhoven, Muiden, Naarden, Weesp* en *Haarlem,* doch niet met *Amsterdam.* Deze overgang der steden, algemeen »satisfactie" geheeten, had immer plaats overeenkomstig de Pacificatie, dat is, onder nadrukkelijke voorwaarde, dat hare vrijheden en privilegiën geëerbiedigd, en de katholieken in het bezit hunner kerken en gestichten zouden blijven. Voor de hervormden zou slechts éene kerk worden ingeruimd. [2])

De stad en het gewest *Utrecht* onderwierp zich aan den

[1]) Le Prince d'Orange en fomentant la discorde et en faisant éclater une guerre entre ceux, qui à tout prix voulaient l'éviter, sauva etc.... (Groen van Prinsterer, Archives, VIII, Introd. pag. XLIV). — Zie ook Hooft op het einde van Boek III.

[2]) Zoo werd de O. L. Vrouwekerk aan de Bakenessergracht te Haarlem door Bisschop Godefridus van Mierlo en in Utrecht de St Jacobskerk aan de hervormden vrijwillig afgestaan. (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem I, bl. 18).

prins onder dezelfde voorwaarden. Aanleiding tot dezen overgang was ontstaan uit de gisting des volks tegen de Spaansche bezetting op het slot *Vredenburg*. Nog in de laatste dagen van 1576 had het volk eene poging gedaan, om het kasteel te belegeren. De aanwezige kalvinisten dwongen de Franciskanen en Dominikanen zich aan het grootste gevaar bij de belegering bloot te stellen, wijl men meende, dat de gardiaan der Franciskanen zich op het kasteel bevond. Nu ging men in onderhandeling met den prins en kwam overeen, dat de katholieke godsdienst in niets gehinderd of belet, maar integendeel door den prins gehandhaafd zou worden, dat de plakkaten zouden worden opgeheven en onder 's prinsen gevolg zich geen predikanten zouden bevinden, om binnen *Utrecht* godsdienstoefeningen te houden. Bij het begeven van geestelijke bedieningen zouden alleen zulke personen in aanmerking komen, als van oudsher daartoe gemachtigd waren. Ook voor den Aartsbisschop werd vrije uitoefening van rechtsmacht bedongen. De prins nam de voorwaarden aan. (9 October 1577.) [1])

Friesland en *Groningen* kwamen eerst later aan den prins onder dezelfde bepalingen der Pacificatie. Nog later *Gelderland*. JAN *van Nassau*, WILLEMS oudere broeder en vurig kalvinist, wilde daar met geweld de nieuwe leer invoeren en liet *Gelderland* overstroomen van predikanten; maar de meeste steden bleven trouw aan het geloof. [2])

Zooals wij zeiden, hadden alle steden van *Holland* en *Zeeland* zich met de Pacificatie vereenigd en den prins als stadhouder erkend, behalve *Amsterdam*, dat het langst den koning is trouw gebleven. Maar na den dood van REQUESENS zag *Amsterdam* zich van alle hulp van 's konings leger verstoken. De prins maakte daar gebruik van en blokkeerde de stad, welke, na eene mislukte poging om haar te overrompelen, ten laatste toch bezwijken moest. Den 8n Januari 1578 erkende zij den prins als stadhouder in naam des

---

1) Nuyens, a. w. III, 1e d. bl. 124 vlg. — Wagenaar VII, bl. 134 en 160.

2) Zie over Jan van Nassau en zijn ijver voor de nieuwe leer: Groen van Prinsterer, Archives VII, bl. 128 vlg.

konings, onder bepaling, dat de katholieke godsdienst in al zijne rechten gehandhaafd zou blijven. Voor de hervormden zou vrije uitoefening van godsdienst bestaan buiten de vesten. De stad zou al hare rechten en privilegiën behouden, en de geestelijken moesten zich gedragen naar de orde van den Bisschop van *Haarlem*. Dit verbond werd plechtig gesloten. [1])

Niet lang echter bleef de Pacificatie van *Gent* in hare kracht. Allereerst werd zij verzwakt door WILLEM *van Oranje*, die reeds den 10[n] December 1577 een verbond had in het leven geroepen, hetwelk den naam droeg van *Nadere Unie van Brussel*, waarbij bepaald werd, dat niet, zooals vroeger was vastgesteld, de katholieke godsdienst in alles en overal de heerschende zou zijn, maar dat katholieken en hervormden gelijke rechten hebben en gelijke bescherming ondervinden zouden. [2]) Onnoodig is het, op te merken, hoe door dit verdrag de katholieken weder achteruit en de hervormden vooruit gedrongen werden. Maar ondanks deze Nadere Unie bleef voor het meerendeel der gewesten de Pacificatie nog bestaan, — totdat zij spoedig niet enkel verzwakt, maar schandelijk verkracht werd.

FILIPS II, ten einde raad om het heilig geloof en het koninklijk gezag in deze gewesten te handhaven, verklaarde den 28[n] Januari 1578 aan de staten den oorlog en zond een geoefend leger onder bevel van ALEXANDER FARNESE, zoon van MARGARETHA *van Parma*, naar de Nederlanden. Het staatsche leger ontmoette de Spanjaarden te *Gembloux*, maar leed eene verpletterende nederlaag.

Bij den algemeenen schrik, die nu ontstond, vervielen de kalvinisten andermaal in razernij, om aan de katholieke Kerk heillooze slagen toe te brengen. In de zuidelijke Nederlanden begon opnieuw en heviger dan vroeger de beeldstormerij. Van het zuiden sloeg zij over naar het noorden en iedere stad, welke onder de uitdrukkelijke voorwaarde der Pacificatie tot de partij des prinsen was overgegaan, geen enkele uitgezonderd, ondervond de verkrachting der duur gezworen eeden. Kerken werden geplunderd, geestelijken mishandeld

---

[1]) Wagenaar VII, bl. 190—191.
[2]) Archives, VI, bl. 257, 258.

en verjaagd. Gansche benden huurlingen, door de kalvinisten betaald en door het grauw der groote steden bijgestaan, verspreidden schrik en angst onder alle katholieken.

In *Amsterdam*, dat den 8n Februari 1578 de zijde van den prins gekozen had, begon den 26n Mei de schending van het verdrag. WILLEM BARDES, het hoofd der opruiers, die sinds lang met *Oranje* in nauwe betrekking stond, riep eenige soldaten van SONOY te hulp. Hij begaf zich naar het stadhuis, om te beproeven, of hij de stadsregeering voor het kalvinisme kon winnen. Vruchteloos echter is zijn pogen en schijnbaar ontmoedigd komt hij naar buiten. Doch eensklaps valt een schot, en bij dit sein springt een matroos vooruit, die eene vaan in de hand houdt en uitroept: »Wie *Oranje* lief heeft, toone het en volge mij!« Dadelijk schieten de kalvinisten toe. Een deel loopt naar het tuighuis en sleept het geschut naar den Dam. Anderen werpen met steenen naar de vensters, waar de raad vergaderd was, ten einde de wacht te verdrijven, die daar in tijden van onrust gewoonlijk een stuk geschut bewaarde. Doch bemerkende, dat van dien kant geen vuur gegeven wordt, stormt het grauw het stadhuis binnen en haalt den schout en raadsleden vandaar. Tegelijkertijd maakt het zich meester van MARTINUS DUNCANUS, pastoor der *Nieuwe-Zijde*, FRANS VAN SILVERSCHOEN, priester, JACOBUS ZAFFIUS, proost van het kapitel van *Haarlem*, en waarschijnlijk ook van JACOB BUYCK, pastoor der *Oude-Zijde*, verder van alle Minderbroeders, op drie na, die wegens hooge jaren en ziekelijkheid niet konden worden medegesleurd. Men brengt deze allen, tusschen twee gelederen van soldaten, naar het Damrak, terwijl de opgehitste menigte schreeuwt, dat men hen naar de galg moest voeren. Op gereed liggende schuiten worden zij uit *Amsterdam* verdreven [1]. Terstond daarop vallen de kalvinisten op de kerk der Minderbroeders aan, verbrijzelen altaren en beelden, maken zich ook van andere kerken

---

[1] B. H. Klönne. Amstelodamensia (De Katholiek, 1889, deel 96, bl. 188 vlg.). — B. J. M. de Bont, Levensschets van Mr. Jacob Buyck, (Jaarb. v. Alberdink Thijm, 1891). — Fruin, Verspr. Geschr. III, bl. 1 vlg. — de Bont, Jacobus Buyckius »exulans libenter« (Studiën op Godsd. wetensch. en letterk. gebied, Jaarg. XXVIII, deel 46, bl. 323 vlg.).

meester en stellen eene nieuwe kalvinistische regeering aan, met WILLEM BARDES aan het hoofd, die de uitoefening van den katholieken eeredienst onder strenge straffen verbood. De nieuwe regeering ging, van timmerlieden vergezeld, de nog overgebleven altaren en beelden in de verschillende kerken wegnemen; en in de *Oude Kerk*, en weinig dagen later ook in de *Nieuwe Kerk*, begonnen de predikanten den gereformeerden dienst.

Den 29n Mei was *Haarlem* aan de beurt. Kalvinistische soldaten, bijgestaan door het gemeen, drongen op H. Sacramentsdag de kathedraal van *St. Bavo* binnen, waar de Bisschop GODEFRIDUS VAN MIERLO met zijne kanunniken de kerkelijke getijden zong. Tal van geloovigen vulden den tempel. Men verjoeg de geestelijken, vermoordde een priester, PIETER BALLING, en ging aan het beeldstormen. (»*Haarlemsche Noen").* Ternauwernood ontsnapte de Bisschop aan het gevaar en vluchtte, als slachter verkleed, uit de stad. Ook de kloosters en kerken der Minderbroeders en Dominikanen en het klooster der Begijnen werden geplunderd. De katholieke godsdienst werd afgeschaft. Wel werd de moordenaar van PIETER BALLING op last van de staten van *Holland* veroordeeld, maar de kerken bleven tot September gesloten en toen, ondanks de tegenkanting der katholieken, voor de hervormden ingeruimd. 1)

Zooals te *Amsterdam* en te *Haarlem* geschiedde, werd ook in andere plaatsen van *Holland* en *Zeeland* met de katholieken gehandeld. Tal van kerkelijke inrichtingen en kloosters, die tot nu in stand gebleven waren, werden vervreemd of onder den voet gehaald, o. a. te *Beverwijk, Zaandam, Gouda, Dordrecht.* De tienden, landerijen en pachthoeven, welke aan de geestelijke inrichtingen behoorden en tot nu slechts in vruchtgebruik, en nog niet in eigendom vervreemd waren, werden ondanks de bepalingen der Pacificatie verkocht. Beloften en verdragen werden beschouwd als van niet meer waarde, dan het papier, waarop zij geschreven stonden.

---

1) J. F. Vregt, De Haarlemsche Noon (Bijdr. v. d. gesch. van het Bisd. v. Haarlem VI, bl. 405. — Vgl. VIII. bl. 128).

In *Friesland* eischten de kalvinisten, hoewel de partij des konings daar nog zeer sterk vertegenwoordigd was, dat de abdijen *Mariëngaarde* en *Bergum*, benevens de proosdij van *Bolsward*, aan den staat afgestaan, en de Bisschop, CUNERUS PETRI, en zijne beambten afgezet zouden worden. Door 's prinsen stadhouder GEORGE VAN LALAING, graaf van *Rennenberg*, werd de Bisschop, nadat deze op den feestdag van Maria Boodschap voor het volk had gepredikt, gevangen genomen en kort daarna naar het slot te *Harlingen* gevoerd, waar hij een tijd lang verbleef. Om deze gewelddaad te verschoonen, werden de hatelijkste lasteringen tegen den kerkvoogd uitgestrooid.

Groningen onderging hetzelfde lot; doch wijl daar de Bisschop JOANNES KNIJFF reeds was overleden, vergenoegde men zich, met het zilver van den overledene in beslag te nemen tot betaling van 's prinsen krijgsvolk.

In *Utrecht,* waar de meerderheid der staten nog katholiek was, begon men in Januari 1578 de Jesuïeten de stad uit te drijven. Later, naar gelang het kalvinisme daar meer veld won, werden ook de andere geestelijken vervolgd, en in April verlieten de Franciskanen vrijwillig hun verblijf, wijl zij den eed van vijandschap tegen Don JUAN weigerden af te leggen. Vele kanunniken, geestelijken en burgers namen de wijk naar elders en kozen ballingschap boven het gevaar om aan het geweld eener opgewonden menigte bloot te staan. Een der voornaamste uitgewekenen was JOANNES VAN BRUHEZE, deken van den Dom, die, als lid der staten van het gewest, zich krachtig tegen den prins had verzet. Hij ging naar *Amersfoort,* waarheen de meeste katholieken vluchtten, en later naar *Keulen.* In 1589 werd hij benoemd tot Bisschop van *Groningen* en in 1593 tot Aartsbisschop van *Utrecht;* maar geen van beide waardigheden heeft hij bekleed. [1])

Hoewel vervolgd en onderdrukt, werd in *Utrecht* de katholieke godsdienst nog niet verboden, en kon de Aarts-

---

1) Tabula chron. (Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem I bl. 214). — Batavia S. III, bl. 150 vlg. — Drakenborch, bl. 74.

bisschop zijn zetel blijven bekleeden; maar eene smadelijke beleediging werd hem aangedaan. De kalvinisten veronderstelden, dat de Aartsbisschop veel geld moest bezitten, en meenden, dat dit zeer geschikt ten bate der stad zou kunnen worden aangewend. Er werd een geschrift opgesteld, waarin men den kerkvoogd eenige duizenden gulden tegen zestien ten honderd ter leen verzocht. Tegen het vallen van den avond werden alle toegangen tot de aartsbisschoppelijke woning door burgers bezet, terwijl eenigen de woning binnendrongen, om het verzoekschrift te overhandigen. De grijze Aartsbisschop bleef in zijne kamer, maar men sloeg de deuren open en vorderde terstond vijftigduizend gulden. FREDERIK SCHENCK bood vijfduizend gulden aan, om in den nood der stad te voorzien, doch wijl hun dit niet genoeg scheen, verzocht hij tijd tot den volgenden morgen, om zich te kunnen bedenken. Daarmede werd echter geen genoegen genomen, en dadelijk werd het huis doorsnuffeld. Toen des morgens alles, wat men aan waarde had kunnen vinden, werd weggevoerd, gedroeg de Aartsbisschop zich gelaten en zeide, dat hij de zaak aan God overgaf. Over het geld bekommerde hij zich niet, maar vond het onredelijk, dat men hem geen tijd tot beraad gegund en geweld gebruikt had. Na twee of drie dagen gaf men hem eene schuldbekentenis op de staten, met belofte van rente; maar de grijsaard weigerde de rente en verlangde zijn eigendom terug. Eerst na veel moeite is deze schuld in 1619 bij akkoord afgedaan. [1])

In *Gelderland* werd even ijverig aan de onderdrukking der katholieke Kerk gewerkt. Met zulk eene woede sloegen de kalvinisten daar aan het beeldstormen, dat de voornaamste leden der ridderschap met de afgevaardigden der steden *Venlo, Zutfen, Doesburg, Doetinchem, Lochem, Groenlo* en anderen daarover klachten indienden bij de Algemeene Staten, terwijl zij de medeplichtigheid van JAN *van Nassau*, 's prinsen stadhouder, in het helderste daglicht stelden. Doch de Algemeene Staten schenen er zich weinig aan te storen; de invloed van *Oranje* had hen reeds overmeesterd, en de

[1]) Arend, Alg. Gesch. d. Vad. II, 6e st. bl. 23.

geweldenarijen tegen de katholieken bleven onder hoogere bescherming voortdurend toenemen.

Zoo was geheel Noord-Nederland ten prooi aan godsdienstvervolging, en moesten de katholieken zich op het ergste voorbereiden. [1])

§ II. RELIGIEVREDE. — UNIE VAN UTRECHT.

Hoe geheel anders was thans de godsdienststrijd in ons vaderland dan in zijn eerste begin! Aanvankelijk handhaafde de katholieke Kerk, als de eenige ware Kerk van Christus, haar gezag en haar goddelijk beginsel van éénheid des geloofs, en verdedigde zij, als leerares der waarheid en moeder aller volkeren, hare onvervreembare rechten tegen de opkomende dwalingen der hervormers. Zij kon of mocht geen anderen godsdienst naast zich dulden, gelijk de waarheid zich nimmer gunstig kan of mag toonen voor de dwaling; zij zou haar goddelijk karakter verliezen, zoodra zij nevens haar eene andere leering erkennen zou. De hervorming daarentegen drong aan op vrijheid van geweten en vroeg naar den schijn niets meer dan verdraagzaamheid.

Thans echter was de strijd geheel van aard veranderd. Terwijl de katholieke Kerk onverzettelijk bleef, geene dwaalleer in haar midden mocht gedoogen, en zelfs geen letter harer waarheid om de hervorming veranderde, streefde nu het kalvinisme naar de opperheerschappij en gebruikte elk middel, om den katholieken godsdienst geheel te onderdrukken. De staatkundige toeleg van den prins van *Oranje*, om door het kalvinisme zijn doel te bewerken, bereidde den hervormers een gemakkelijken weg. Het hoofddoel der hervormden was nu niet meer, om naast de katholieke Kerk in deze gewesten te mogen bestaan, maar om deze Kerk te vernietigen en op hare puinhoopen de hervormde kerk te stichten, zonder vrijheid van geweten en zonder verdraagzaamheid voor de katholieken.

In alle steden, welke tot de partij des prinsen waren

---

[1]) Nuyens, a.w. III, 1e d., bl. 243 tot 263. — Wagenaar VII, bl. 216 vlg.

overgegaan, werd onmiddellijk gezorgd voor verandering van regeering. De katholiekgezinde burgemeesters en raadsleden werden vervangen door die van de »zuivere leer«, en *Oranje*, wien men de eer moet geven, dat hij op uitstekende wijze zijne mannen wist te kiezen, zorgde ervoor, dat slechts dezulken tot het bestuur verheven werden, die van zijn staatkundigen geest doortrokken en voor zijn doel geschikt waren. Op deze wijze kwam zeer spoedig het geheele bestuur der noordelijke gewesten in de handen der kalvinisten, en de afgevaardigden, die zij ter Algemeene Staten zonden, waren vurige strijders voor KALVIJN en *Oranje*. Toch rekenden deze afgevaardigden zich de vertegenwoordigers van alle Noord-Nederlanders, hoewel een groot deel, en zelfs de meerderheid, den katholieken godsdienst bleef toegedaan en van hun bestuur niet wilde weten, maar door overmacht gedwongen werd.

De Algemeene Staten, meer en meer van de partij des konings naar die van *Oranje* zwenkende, namen eindelijk een maatregel, welke oogenschijnlijk niets anders beoogde dan wederzijdsche verdraagzaamheid, maar inderdaad eene formeele verkrachting was van de zoo dikwijls bezworen en even dikwijls geschonden Pacificatie; een maatregel, welke den kalvinisten in alle plaatsen des lands de deur ontsloot en aan de onderdrukking van het katholieke geloof de laatste hand legde. Wij bedoelen den *Religie-vrede*.

Op eene synode, door de hervormden den 22n Juni 1578 te *Dordrecht* gehouden, onder voorzitterschap van den meergemelden predikant en beeldstormer PETRUS DATHEEN, werd besloten, om aan de Algemeene Staten het verzoek te richten tot verdraagzaamheid der beide godsdiensten. Zij beweerden, dat beide gezindheden zeer wel naast elkander in den Staat konden bestaan, „totdat het God zoude believen door een goed, heilig, en vrij algemeen, of ten minste nationaal concilie al de strijdige meeningen, die men in het stuk der religie in deze landen zag, te vergelijken."

Het verzoekschrift, dat ons de Nadere Unie van *Brussel* in het geheugen roept, werd den aartshertog MATHIAS en den Algemeenen Staten aangeboden; doch de meeste katholieke leden, zoowel in den Raad van State als in de Alge-

meene Staten, verklaarden er zich tegen. Maar *Oranje* liet de kans, om zijne partij een voordeel te bezorgen, niet zoo gemakkelijk ontglippen. Op zijn aandringen werd besloten het verzoekschrift, uit naam van den aartshertog, aan de staten der verschillende gewesten ter beslissing te zenden, en zoo kwam na lange beraadslagingen den 22n Juli 1578 de Religie-vrede tot stand.

In dertig artikelen werd de verhouding tusschen de verschillende gezindheden geregeld. In hoofdzaak kwam zij hierop neer. Wanneer honderd huisvaders, katholieken of protestanten, dit zouden verzoeken, werd hun vrije uitoefening van hunnen godsdienst toegestaan. De beide gezindheden zouden elkander niet mogen benadeelen, en alle overtredingen in zake van den godsdienst sinds de Pacificatie van *Gent* zouden worden beschouwd als niet geschied. [1])

Voor de reeds zoo geplunderde, verjaagde en mishandelde katholieken was deze bepaling al zeer hard! Waren de kalvinisten niet overal bekend als mannen, die, waar zij meester waren, den katholieken godsdienst nimmer wilden dulden? De Religie-vrede kon door de katholieken niet anders beschouwd worden, dan als eene weigering van recht, zoowel voor het verledene als voor de toekomst. Alwat bij de Pacificatie van *Gent* en het Eeuwig Edikt bepaald was, werd ontkend; de kalvinisten alleen werden begunstigd, en de toeleg, om de nieuwe leer overal ingang te doen vinden, sprong duidelijk in het oog. Feitelijk had de Religievrede geene andere strekking, dan om aan de kalvinisten godsdienstvrijheid en bescherming te geven ook in die gewesten, in welke zij deze volgens de Pacificatie niet zouden genieten.

Door de groote meerderheid werd de Religie-vrede zeer ongunstig opgenomen, en de uitkomst bewees, dat men er reden voor had.

Ondanks het uitdrukkelijk verbod, bleef overal, waar de kalvinisten de macht in handen hadden, de uitoefening van den katholieken godsdienst verboden, en waar de

---

1) Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, III, 1e d. bl. 252—256. — Wagenaar VII, bl. 214 vlg.

nieuwgezinden nog in de minderheid verkeerden, vroegen zij kerken, of namen ze met geweld. In *Holland* en *Zeeland* bleef niet ééne kerk voor de katholieken over. Te *Goes* o. a. werd de groote kerk door de hervormden gewelddadig vervreemd, hoewel de predikant er niet meer dan acht of negen toehoorders telde. [1]) De ellende der katholieken werd nog vermeerderd, toen de Algemeene Staten zelve eenen maatregel invoerden, die voor het heilig geloof hoogst nadeelig was. Men trachtte namelijk de eenheid der Kerk met haar zichtbaar Hoofd te verbreken. Het werd den kerkvoogden en geestelijken verboden de geldsommen, *annaten* geheeten, welke gewoonlijk den Paus werden aangeboden, naar *Rome* op te zenden. De nieuw opgerichte bisdommen, wier zetels of reeds verlaten waren, of wegens de troebele tijdsomstandigheden zeer gebrekkig werden bestuurd, moesten, als waren zij niet wettig ingesteld, beschouwd worden als nooit te hebben bestaan, [2]) en van alle geestelijken werd gevorderd, dat zij MATHIAS als landvoogd, en Don JUAN als 's lands vijand zouden erkennen, en dat zij niet tegen de nieuwe leer zouden prediken. Wie dit niet zweren wilde, werd verjaagd, en de ijver der kalvinisten was werkzaam genoeg, om voor iederen verjaagden priester een predikant in de plaats te stellen. Dit besluit der Algemeene Staten dagteekent van den 23n October 1578.

Mag het ons dan verwonderen, dat Paus GREGORIUS XIII onder strenge kerkelijke straffen verbood, om aan de bijeenkomst der Algemeene Staten, door den koning reeds verboden, deel te nemen, en dat hij de afgevaardigden van alle eeden en beloften, welke met dit verbod in strijd waren, ontsloeg? Ook gaf de Paus aan de bisschoppen volmacht, om met gestrengheid en toepassing van kerkelijke straf op te treden tegen alle geestelijke of wereldlijke personen in hun bisdom, die met de opstandelingen en hervormingsgezinden medewerkten. [3])

---

[1]) Te Water, Kort verhaal der Reform. in Zeeland, bl. 265.

[2]) Bat. S. III, bl. 26. — Wagenaar VII, bl. 203,

[3]) Zie de pauselijke brieven in Archief v. d. gesch. v. h. Aartsbisd. Utrecht, XXII, bl. 431—440.

Op den 1ⁿ October van datzelfde jaar was Don JUAN overleden. Met onoverkomelijke moeilijkheden had hij te kampen gehad, en hij bezweek onder den last, welken zijn ridderlijk karakter niet dragen kon. Eene besmettelijke ziekte sleepte hem in weinige dagen ten grave.

Nog tijdens het leven van Don JUAN was reeds dòor den koning, die MATHIAS niet wilde erkennen, tot landvoogd aangesteld ALEXANDER FARNESE. Deze, aan het Spaansche Hof tot een uitstekend veldheer en niet minder volleerd staatsman gevormd, had niet de voortvarendheid van Don JUAN, maar was behoedzaam, geslepen en overredend. Nooit zou hij door kracht van wapenen zoeken te winnen, wat hij met onderhandelingen kon verwerven. [1])

Bij zijne aanstelling heerschte overal eene grenzenlooze verwarring; maar juist daardoor vond hij eenigen steun in de zuidelijke gewesten. Vele katholieken, wier oogen door de woelingen en praktijken der kalvinisten geopend werden, en vele leden der Algemeene Staten, die met de zwenking naar het kalvinisme en de omverwerping van het koninklijk gezag niet wilden medegaan, keerden terug van de omwentelingspartij en sloten weldra een verbond, dat bekend geworden is onder den naam van *Verdrag van Atrecht* (1 Januari 1579). De onderteekenaars van dit verdrag betuigden den sterksten afkeer van alles, wat de hervormden hadden aangewend, om het katholiek geloof in de Nederlanden te verdelgen, en de nieuwe leer ingang te doen vinden. Zij verklaarden in niets te willen deelnemen aan het kwaad van anderen en zwoeren als christenen en eerlijke lieden de vroeger gemaakte bepalingen der Pacificatie getrouw te zullen nakomen, het Roomsch-katholieke geloof en de verschuldigde gehoorzaamheid aan den koning te handhaven en elkander de behulpzame hand te bieden om, met behoud van vroeger verkregene gunsten en voorrechten, het welzijn en de rust des vaderlands te bevorderen. Zij verzochten den nieuwen landvoogd, om over hunne verzoening met den koning te willen onderhandelen. FARNESE, hen met goedheid en welwillendheid bejegenend,

---

[1]) Blok III, bl. 215 vlg.

bracht den 10ⁿ Mei 1579 voor Zuid-Nederland den vrede met den koning tot stand en liet deze den 12ⁿ September afkondigen. [1])

Nauwelijks echter was tot het Verdrag van *Atrecht* besloten, of WILLEM *van Oranje* gevoelde, dat zijne pogingen, om door de kalvinisten tot het doel zijner staatkunde te komen, in de zuidelijke Nederlanden schipbreuk leed op het vast geloof der katholicken, en dat zijne kansen dààr verloren waren. Met arendsblik den geheelen toestand overziende, liet hij nu het denkbeeld, om geheel Nederland aan 's konings gezag te onttrekken, onmiddellijk varen, en trachtte, zonder zich echter op den voorgrond te plaatsen, de noordelijke gewesten nauwer aan zich te verbinden door een tegenverbond. 's Prinsen broeder en plaatsvervanger, JAN *van Nassau*, riep den 23ⁿ Januari 1579 de *Unie van Utrecht* in het leven. [2])

Bij dit verdrag werden de staatkundige aangelegenheden der noordelijke gewesten geregeld, alsof zij maar één landschap waren, onverminderd ieders vrijheden, rechten en gewoonten. Ten aanzien van den godsdienst mochten *Holland* en *Zeeland* zich naar goedvinden gedragen; doch de andere gewesten moesten zich houden aan den door de katholieken verfoeiden Religie-vrede. Ieder persoon zou vrij zijn in zijn godsdienst, en niemand mocht ter zake van het geloof achterhaald of onderzocht worden, volgens de bepaling der Pacificatie. Ook zouden de kloosterlingen hunne goederen behouden, maar in *Holland* en *Zeeland* moesten zij zich met behoorlijk levensonderhoud vergenoegen. Die het land verlaten hadden, zouden uit de inkomsten der kloostergoederen een jaargeld ontvangen, mits zij in geen ander klooster traden. Bovendien werd den kloosterlingen toegestaan hun kloosterkleed te blijven dragen. [3])

---

[1]) Zie den inhoud van het verdrag van Atrecht bij Nuyens a. w. III, 1e d. bl. 332 vlg.

[2]) P. L. Muller, Gesch. d. regeering in de Nader Geuniëerde provinciën, Leiden, 1867, en van denzelfden schrijver: Unie van Utrecht, Utrecht, 1878.

[2]) Zie de bepalingen der Unie van Utrecht bij Nuyens a. w. III. 2e d. Aanhangsel, bl. 227.

De katholieken van Noord-Nederland, die de beteekenis dezer woorden en beloften bij ondervinding hadden leeren kennen, wisten nu wat zij, van de katholieke zuidelijke gewesten geheel afgescheiden, in de toekomst allerzekerst moesten verwachten.

Aanvankelijk gingen de zaken der Unie van *Utrecht* niet zoo vlot, als men verwacht had. De vrees voor nieuwe gewelddadigheden verwekte achterdocht. Om alle vermoeden van zich af te weren, behoorde WILLEM *van Oranje* niet onder de eerste onderteekenaren.

Gelderland, het graafschap *Zutfen, Holland, Zeeland* (behalve *Middelburg), Utrecht* en de *Groninger-Ommelanden* traden onmiddellijk toe. *Friesland* volgde in Maart 1579, in het volgend jaar *Overijsel* en *Drente* en eerst veel later (1595) *Groningen.* Dáár toch was de stadhouder, GEORGE VAN LALAING, weder tot de partij des konings overgegaan, wijl hij zag, dat de Religie-vrede en de Unie van *Utrecht* slechts in zooverre werden nageleefd, als zij den nieuwgezinden gunstig waren. [1]) De overwinning, door de kalvinistische partij in eenige stad behaald, werd gewoonlijk gevolgd door de aansluiting bij de Unie.

Welk heil den katholieken door deze Unie bereid werd, bleek reeds aanstonds in de stad *Utrecht* zelve. Daar werden onmiddellijk aan de hervormden, behalve volkomen vrijheid van hunnen godsdienst, grootere gunsten en voorrechten geschonken dan aan de katholieken. Behalve de *St. Jacobs-* en *Minderbroederskerk,* die de hervormden reeds in gebruik hadden, werden nog twee anderen, de *Buurtkerk* en de *St. Nicolaaskerk* voor den hervormden dienst afgestaan; terwijl voor de katholieken slechts éene parochiekerk *(St. Gertrudis)* werd overgelaten. Den 14[n] Juni 1579 werden de Dominikanen uit de stad verdreven. De openbare processies en het plechtig overbrengen van het Allerheiligste Sacrament naar de woning van zieken en stervenden werden verboden; kerkelijke huwelijksbeletselen werden afgeschaft, en den kloosteroversten werd bevolen, aan de nonnen vrij toe te staan haar klooster te verlaten en hare

1) Vgl. Maquin. Overzicht der kerkel. gesch. van Drenthe, Gron. 1855.

beloften te verbreken. Vergaderingen van kanunniken en andere geestelijken mochten niet meer plaats hebben, en de kerkelijke inkomsten der kanunniken, die uitgeweken waren, werden aan hervormden geschonken, die zich daarvoor gaarne den titel van Domheer lieten welgevallen. Van dien tijd af bestond het domkapittel uit katholieken en protestanten, totdat de katholieke leden uitgestorven en allen door protestanten vervangen waren. [1]) Eene klacht, met beroep op de Pacificatie van *Gent* en de Unie van *Utrecht*, door de kanunniken over dezen roof uitgebracht, bleef natuurlijk zonder gevolg. De kathedraal-kapittels der andere bisdommen werden eenvoudig, als niet wettig ingesteld, opgeheven en hunne goederen aangeslagen. [2])

Een gewichtigen invloed heeft de Unie van *Utrecht* gehad op de staatkundige gebeurtenissen van ons vaderland, en men is gewoon geworden haar te beschouwen als den grondslag van Nederlands vrijheid. Als men evenwel bedenkt, dat de Unie geheel ons vaderland in de armen heeft gevoerd van het kalvinisme en den laatsten stoot gegeven heeft aan de onderdrukking der katholieke Kerk in Noord-Nederland, dan zal men het geen enkelen katholiek kwalijk kunnen nemen, als hij met die vermaarde Unie, afgezien van de staatkundige gevolgen, niet bijzonder is ingenomen.

Bovendien was de Unie volstrekt niet het werk van het Noord-Nederlandsche volk. De staten der gewesten, welke tot haar toetraden, waren in dien tijd niet meer de vertegenwoordigers des volks, maar uitsluitend der kalvinistische partij, die, nog betrekkelijk klein in getal, groot was in overmoed.

Ook geschiedde het toetreden tot de Unie bij velen uit den lande alleen door nood gedrongen, wijl de tijdsomstandigheden, door de tegenpartij beheerscht, eene andere handelwijze onmogelijk maakten; en bovenal was het hoofddoel der Unie niet 's lands belang, maar het belang van éene partij. Kort voor het sluiten van het *Twaalfjarig*

---

[1]) Zie Drakenborch, bl. 43.

[2]) Hoynck van Papendrecht, Hist. Eccl. Ultraject. Mechliniae, 1725, Art. IV, pag. 7.

Bestand (1609) schreef prins MAURITS aan den Franschen koning HENDRIK IV, dat *Gelderland, Friesland, Overijsel, Groningen* en *Utrecht*, grootendeels katholiek, slechts door geweld tot de Unie waren toegetreden en niet anders dan door geweld erin zouden blijven. [1]) De Unie toch had geene andere strekking dan om de kalvinisten, ten bate van den prins, te versterken, en de katholieken, tot afbreuk van FILIPS, voor goed te onderdrukken. Reeds in 1583 werd dan ook het beruchte dertiende artikel der Unie zóó gewijzigd of als gewijzigd gehouden, dat alleen de gereformeerde godsdienst mocht worden uitgeoefend. [2])

Eerst hadden de kalvinisten niet meer gevraagd, dan om God naar de inspraken des gewetens te mogen dienen. Vervolgens begeerden zij vrije oefening van hunnen godsdienst. Daarna eenige kerken en bedehuizen, die door onze katholieke vaderen voor den katholieken godsdienst gesticht waren. Later alle kerken en gestichten en vooral de kerkelijke goederen. Toen zij zoover gekomen waren, begonnen zij den katholieken eeredienst geheel te onderdrukken, om dezen weldra te verbieden en af te schaffen, als eene „vervloekte afgoderij".

Kort na het sluiten van het Verdrag van *Atrecht* en de Unie van *Utrecht* werd door den Duitschen keizer RUDOLF II beproefd, om den vrede tusschen Nederland en den Spaanschen koning te bewerken, en deze poging werd door Paus GREGORIUS XIII krachtig ondersteund. FILIPS, den strijd thans meer dan ooit moede, leende gewillig het oor aan het voorstel des keizers, om een congres te *Keulen* bijeen te roepen, waar de Algemeene Staten van alle gewesten, de afgezanten des konings en de vertegenwoordigers des keizers in onderling overleg zouden treden. De Paus zond als zijn afgezant den aartsbisschop van *Rossano*.

Op dit congres toonde FILIPS zich bereid, om in alles,

---

1) Groen van Prinsterer, Handboek d. Vad. gesch. I, bl. 216. — R. Fruin, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 's Gravenhage, 5e uitgaaf, 1899, bl. 237.

2) Fruin, Tien jaren, bl. 245.

wat de staten voor het landsbestuur verlangden, toe te geven, doch bleef onverzettelijk in het handhaven van den katholieken godsdienst. Hij hield erop aan, dat de katholieke godsdienst, met uitsluiting van elken anderen, in de Nederlanden zou worden uitgeoefend; maar degenen, welke dezen godsdienst niet beleden, zouden, zonder vrees voor straf, nog vier jaren in het land mogen blijven. Na dien tijd moesten zij, zoo zij niet tot de Kerk terugkeerden, het land verlaten, met het recht om hunne bezittingen te verkoopen, te vervreemden of mede te nemen. In *Holland* en *Zeeland* zouden echter de bepalingen der Pacificatie gelden, op voorwaarde van herstel van den katholieken eeredienst, zooals deze bij het sluiten der Pacificatie daar bestond.

Hoe men ook over deze artikelen des konings oordeele en ze misschien voor de gegeven omstandigheden te streng en onvoorzichtig houde, aan alle *staatkundige* eischen der Nederlandsche gewesten werd toegegeven, en de zaken van den godsdienst werden geregeld, bijna geheel overeenkomstig de besluiten der door de nieuwgezinden zelven ontworpen Pacificatie. Ware de opstand alleen staatkundig geweest, dan zou hij nu gedempt zijn geworden; maar de nieuwgezinden eischten volle vrijheid voor den gereformeerden godsdienst op alle plaatsen, waar deze reeds werd uitgeoefend en in de toekomst uitgeoefend zou worden.

En als om aan de goede verwachtingen van het congres voor goed den bodem in te slaan, werd opnieuw, nog vóór de beraadslagingen te *Keulen* geëindigd waren, de beeldenstorm begonnen. Gruwzaam was het geweld, hetwelk den katholieken, vooral te *Antwerpen, Brussel, Brugge* en *Gent* werd aangedaan. Het verhaal dier gruwelen ligt niet op onzen weg; maar de razernij van het gepeupel tegen alles, wat den katholiek dierbaar en heilig is, gaat alle beschrijving te boven en zou ongeloofelijk wezen, als niet de meest onwraakbare getuigenissen in groot aantal en algemeene overeenstemming met de geschiedschrijvers dier dagen dit niet bevestigden.

Ook in de noordelijke gewesten werd, als bewijs, hoe de Unie van *Utrecht* in kalvinistischen geest moet worden

opgevat, de beeldstormerij in menige stad herhaald en door de regeering oogluikend toegelaten; o. a. hadden *Amersfoort, Hattem, Zutfen* en *Kampen* van de teugellooze benden zwaar te lijden.

De Keulsche onderhandelingen leden schipbreuk. Elk voorstel tot vergelijk werd door de kalvinisten verworpen, terwijl de massa des volks, voor een groot deel nog katholiek, smachtte naar het einde van den strijd. [1])

§ III. AFZWERING VAN FILIPS II. PLAKKAAT VAN 20 DECEMBER 1581.

Meer dan vroeger kwam nu het doel van den opstand, om de Nederlandsche gewesten aan den wettigen vorst te ontrukken, aan het licht. De onderhandelingen te *Keulen* hadden allen twijfel weggenomen, en de pogingen, door den prins aangewend, om aan den hertog van *Anjou,* broeder van den Franschen koning HENDRIK III, de souvereiniteit over deze gewesten op te dragen [2]), noopten FILIPS, om, bij een openbaar besluit, den opstand in het algemeen bekende opperhoofd aan te tasten.

Den 15n Maart 1581 sprak de koning over den prins het banvonnis uit, waarbij deze vogelvrij verklaard werd. Hij verweet den prins zijne verregaande ondankbaarheid en meineedigheid, noemde hem den eenigen aanstoker van den opstand, den bestrijder van zijn wettigen heer, den verrader van zijn vorst en van zijn geloof, in het kort, een vijand van God, van de Kerk en van het land. Hij stelde daarom diens hoofd op prijs en beloofde vijf en twintig duizend gouden kronen, benevens verheffing tot den adelstand, aan ieder, die hem dood of levend zou overleveren. [3])

De vogelvrijverklaring was eene der instellingen, welke

[1]) Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten, III, 2e d. bl. 1 tot 44. — Wagenaar VII, bl. 278—316.

[2]) Vgl. P. L. Muller et Alph. Diegerick, Documents concernant les rélations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas, 1576—1584, (Werken v. h. Hist. Gen. Utrecht, n°. 51, 55, 57, 60 en 61.)

[3]) Wagenaar, VII, bl. 346.

uit de rechtspleging van vroeger eeuwen tot in de zestiende eeuw waren in stand gebleven, en diende, om schuldigen, die buiten het bereik der rechterlijke macht waren, te straffen. De schuldige werd ter dood veroordeeld; maar wijl het vonnis van den afwezige niet door den beul kon worden uitgevoerd, werd ieder, die moed had, door eene belooning aangezocht het doodvonnis te voltrekken. Nu mogen wij, kinderen der twintigste eeuw, deze wijze van rechtspleging afschuwelijk en barbaarsch vinden: een feit is het, dat zij in de zestiende eeuw nog als een bruikbaar middel in de handen der vorsten gold, en, op zich zelve beschouwd, wel verfoeielijk, maar niet misdadig kan genoemd worden. Meermalen zien wij in de middeleeuwen dit middel door vorsten tegenover ontrouwe leenmannen toegepast; maar schromelijk was het misbruik, dat daaruit in den regel ontstond; want vrij algemeen gaf de vogelvrijverklaring aanleiding, om het vonnis te voltrekken op de wijze van sluipmoord; en dit blijft altijd eene misdaad, welke nooit, ook niet door den rechtstoestand der zestiende eeuw, gerechtvaardigd kan worden. [1])

De prins beantwoordde dit vonnis door een verdedigingsgeschrift *(Apologie)*, dat hij naar alle hoven van Europa zond, en waarin de blaam van geheel den opstand op meesterlijke wijze op FIILPS werd teruggeworpen, alles in in *Oranje's* voordeel werd verklaard, en de Spaansche koning door allerlei beschuldigingen en laster in zulk een afschuwelijk daglicht werd gesteld, als felle haat het slechts vermag. [2])

Tegelijk met zijne apologie kwam WILLEM *van Oranje* openlijk met zijn hoofddoel voor den dag. Reeds te *Keulen* hadden de kalvinistische partijhoofden dat doel niet onduidelijk aangegeven. Toen elke poging tot vrede mislukte,

---

[1]) Vgl. Fruin, De oude verhalen van den moord van Prins Willem I, (Verspr. Geschr. III, bl. 66 vlg.).

[2]) De Apologie is vermoedelijk opgesteld door Pièrre de Villers, 's prinsen hofprediker, doch met groot persoonlijk aandeel van den prins. Zij werd het eerst gedrukt in Leiden, 1581. Vgl. J. W. L. Smit, Scholia op de Apologie ofte Verantwoordinge van Willem den Zwijger (De Katholiek, 1856, deel 30, bl. 1 vlg.)

bleef er schier geen middelweg meer open: òf terugkeeren tot de gehoorzaamheid des konings, òf den koning als een tiran verwerpen. Vele aanzienlijke personen deden het eerste, maar de kalvinistische partij besloot tot het laatste.

Den 26n Juli 1581 werd door de Algemeene Staten der noordelijke gewesten, te *'s Gravenhage* vergaderd, FILIPS als hertog, graaf en heer der Nederlanden afgezworen en van alle macht en gezag in deze landen, zoowel voor zijne nakomelingen als voor hemzelven, vervallen verklaard. Alle leenmannen, ambtenaren en verdere ingezetenen werden van hun eed van trouw, aan hem als graaf gedaan, ontslagen; en aan WILLEM, die het niet geraden vond, om de grafelijke kroon zich op het hoofd te zetten, werd de „Hooge Overheid" dezer gewesten opgedragen, terwijl aan den hertog van *Anjou* de uitnoodiging werd gedaan, om zich als souverein der Nederlanden te doen huldigen.[1])

Het was er echter ver vanaf, dat deze doortastende daad der Algemeene Staten algemeene goedkeuring vond. Alom heerschte verslagenheid. Een groot getal stemmen, waaronder zelfs die van een lutherschen predikant, verhief zich.[2]) Vele ambtenaren deden liever afstand van hunne betrekking, dan dat zij den eed van trouw aan den koning verbraken. De stad *Middelburg* heeft nooit, *Amsterdam* en andere steden hebben niet dan na lang aarzelen, in de afzwering toegestemd; want voor iederen goedgezinde, ook al was hij geheel tegen de Spanjaarden ingenomen, was het duidelijk, dat de Algemeene Staten thans niet meer het volk, maar eene brutale minderheid vertegenwoordigden. Doch van den anderen kant kon het niet worden ontkend, dat roomsch en onroomsch de Spaansche overheersching ten uiterste moede was, en de toestand zoo gespannen was geworden, dat de afzwering als vanzelve volgen moest. Hoewel de nieuwgezinden dus voorgingen en aan de afzwering een kalvinistisch karakter gaven, volgden hen

---

[1]) W. P. C. Knuttel, De toestand der Nederl. Katholieken ten tijde der Republiek, 's Gravenhage, 1892/94. — Blok III, bl. 249.

[2]) Relatio Jacobi de la Torre (Archief v. d. gesch. v. h. Aartsbisdom Utrecht, X, bl. 113). — Wagenaar VII bl. 396.

toch ook de katholieken, wijl zij in de afzwering des konings het eenige middel zagen, om vrijheid en onafhankelijkheid van *Spanje* te winnen. Hoe diep het heilig geloof in het hart van velen ook gevestigd bleef, en met hoeveel leed zij de onderdrukking der katholieken ook zagen, toch verlangden ook zij naar het einde eener heerschappij, die niet anders dan heilloos voor ons vaderland wezen kon. De afzwering van FILIPS II was dus mede eene daad der katholieken, die, hoe ook verdrukt en verdacht gemaakt, in vaderlandsliefde bij geene andere Nederlanders achter stonden. „Maar sij (de Papisten), zegt Hooft (23e boek), hadden sig in 't afschudden van 't Spaansche juk soo vierighlijk gequeten, dat aan hunne oprechticheit en liefde tot den staat niet te twijffelen viel." [1])

De overwinning echter van den prins in de staatkunde zou onmiddellijk gevolgd worden door de overwinning van het kalvinisme op de katholieke Kerk; beider belangen waren één.

Nadat men de katholieken schier overal uit openbare waardigheden en ambten gestooten, hunne kerken deels onteigend, deels vernield, en hunne kerkelijke goederen geroofd en aangeslagen had; — nadat men hunne godsdienstoefeningen door soldaten en gepeupel had laten verstoren, hunne priesters beleedigd, bespot, mishandeld, verjaagd en gedood had; — nadat men hun alle hoop, om tot vrede of vergelijk te komen, ontnomen en aan hunne verwachtingen van vrijheid den bodem had ingeslagen; — werd het hun tot misdaad gerekend, dat zij niet instemden met de nieuwe leer. Roomschgezinden golden als Spaanschgezinden en moesten als staatsgevaarlijk onderdrukt worden. [2])

Als om met opzet te toonen, dat de zaak der omwente-

---

[1]) Zie F. Heijnen, De vaderlandsliefde van den katholieken Nederlander (Studiën op Godsd., wetenschappelijk en letterkundig gebied, Jaarg. XIII, aflev. 7, bl. 99 vlg.). — en Nalezing (Studiën, Jaarg. XIV, afl. 10, bl. 419 vlg.)

[2]) Zie het merkwaardig artikel XIV van Fruin in zijn werk: Tien jaren enz., bl. 236 tot 255.

ling en het doel van het kalvinisme geheel en al één waren, werden overal, waar de partij des opstands meester was, de katholieken op de vinnigste wijze vervolgd. *Gent, Brugge, Antwerpen, Brussel* en vele andere steden, wier bevolking voor verreweg het grootste deel katholiek was, gingen gebukt onder een kalvinistisch schrikbewind; boeten en straffen werden bepaald op het lezen der H. Mis en de toediening der H. Sacramenten. [1])

In *Utrecht* was reeds den 8 Maart 1580 door het gepeupel in den prachtigen *Dom* gebeeldstormd. Razenden en tierenden waren de kathedraal binnengevallen en hadden alles vernield, wat de godsvrucht onzer vaderen dàar had bijeengebracht. Met toomeloos geweld waren de beelden der twaalf Apostelen aan de pijlers van het koor van hunne voetstukken gesmeten, het prachtige altaar was verbrijzeld, de beelden van de H.H. WILLIBRORD en BONIFACIUS waren te morzel geslagen, en zelfs de grafsteden van vele doorluchtige kerkvoogden geschonden. Het grootsch gedenkteeken van het roemrijk verleden onzer voorouders was in weinige uren tot een hervormden tempel »gezuiverd«. De katholieken vroegen den prins om handhaving hunner rechten en verkregen de kerk van *St. Geertrudis* en die der Predikheeren; maar het mocht niet lang zoo blijven. Eerst op het platteland en in de kleinere steden, spoedig daarop in *Utrecht* zelve werd de katholieke godsdienst verboden en afgeschaft bij plakkaat van den 26n Augustus 1581. [2])

De staten van *Holland* waren reeds voorgegaan, en hadden in het begin van 1580 den katholieken eeredienst verboden. *Amsterdam* volgde den 18n April 1580, en *Haarlem* een jaar later.

In *Friesland* was mede het besluit afgekondigd, dat alle priesters en geestelijken, zoowel vrouwen als mannen, zouden afhouden van alle pauselijke ceremoniën, diensten en pre-

---

[1]) Over het juiste tijdstip, waarop de katholieke eeredienst verboden is, vergelijke men Fruin, Tien jaren enz., bl. 242 in noot. — Vlg. Knuttel, De toestand der Nederl. Katholieken enz.

[2]) Fruin, De wederopluiking van het Katholicisme, (Verspr. Geschr. III, bl. 271).

dikatiën, zoo in het geheim als in het openbaar; dat in iedere gemeente gereformeerde predikanten en schoolmeesters aangesteld, en de kerken van alle roomsche ceremoniën en „duivelsche afgoderij" gezuiverd zouden worden.[1])

Van toen af volgde het eene gewest na het andere, totdat eindelijk de prins van *Oranje* den 20n December 1581 het plakkaat uitvaardigde, waarmede aan de katholieke Kerk in ons vaderland de genadeslag gegeven werd. Als Hooge Overheid verbood de prins elke bijeenkomst van mannen en vrouwen »omme te ghebruijcken eenige »Pauselicke Exercitie, als Missen, Predicken, Doopen ende »andersints, waer door lichtelick eenige onrust ende oproer »soude mogen rijsen, ende eenige heimelijcke verstant »metten vijandt gehouden, ende listige aenslagen souden »mogen te wege gebracht worden, ende alwaer 't de selve »Exercitien niet met groote t'samenkomsten en gheschieden, »nochtans strecken souden, niet alleen tot scandale ende »argernisse van de Gemeente: maar oock tot nadeel van »de gemeene saecke" . . . . . . »Ende alsoo mede groote »argernissen gepleeght worden, niet sonder vreese van »oproer, binnen eenige Plaetsen, door dien dat eenige met »hare kleedinge als Monicken, Nonnen ende Bagijnen, »openbaerlijcken gaen op Straten" verbood hij ook het dragen van eenig geestelijk gewaad; terwijl hij ten laatste aan allen, binnen en buiten de steden, verbood om school te houden en kinderen te onderwijzen »tenzij de selve »(onderwijzers) bij de Magistraten van de steden ofte ter »naester steden haer luyder Residentie, eerst behoorlyck »sullen zijn ondersocht ende gheadmitteert ende Acte daer »af sullen hebben verkregen." [2])

Dit alles werd verboden onder straf van zware geldboeten en „arbitrale correctie"; terwijl alle officieren en overheidspersonen verplicht werden, dit plakkaat ernstig te handhaven en alle overtredingen streng te straffen.

Voor dit laatste behoefde de prins geene vrees te koesteren! Zijn broeder JAN *van Nassau* haastte zich om dit plakkaat

---

[1]) Nuyens, a. w. III, 2e d. bl. 111—118.

[2]) Zie het plakkaat bij Nuyens, a. w. III, 2e d. Aanhangsel, bl. 237.

op de scherpste wijze tot uitvoering te brengen in *Gelderland*, [1]) terwijl WILLEM LODEWIJK, neef van den prins, die taak in *Groningen, Ommelanden* en *Drenthe* vervulde. [2])

Dit onrechtvaardige vonnis, over de katholieke Nederlanders geveld, was een noodzakelijk gevolg van de door den prins sinds jaren gevolgde gedragslijn, om door het kalvinisme zijne politieke doeleinden te bereiken. Nu de staatkundige opstand tot de omverwerping van het koninklijk gezag gekomen was, moest *Oranje* ook aan de kalvinisten de zegepraal over de katholieke Kerk verzekeren.

Door dit plakkaat, met al de gestrengheid van zegevierenden haat uitgevoerd, ging de glorie der katholieke Kerk in Noord-Nederland voor langen tijd ten onder. De kalvinistische minderheid, door hooger macht beschermd, aangespoord en ondersteund, en meester van de hooge regeering, beschikte over alle middelen, om de katholieke meerderheid niet slechts in bedwang te houden, maar te knevelen en te onderdrukken. Van dit tijdstip af werd overal op priesters jacht gemaakt; geheime samenkomsten ter viering der geloofsgeheimen werden opgespeurd en door baljuw en gerechtsdienaars uiteengedreven; de geestelijken werden gevangen genomen, en de geloovigen, zoo dikwijls zij overvallen werden, in zware boeten geslagen. De katholieke Kerk, door den H. WILLIBRORD op den Nederlandschen grond gesticht, die door zoovele groote, geleerde en deugdzame mannen tot roem en luister was gebracht en gedurende zeven eeuwen aan Nederland beschaving, roem en welvaart had geschonken, was nu door den storm der hervorming als in een puinhoop nedergeworpen. Wel bleef het aantal katholieken in de steden, maar vooral op het platteland, in weerwil van onderdrukking en vervolging, nog zeer aanzienlijk [3]) en duurde het

---

1) Groen van Prinsterer, Archives, VII, bl. 128.

2) Fruin, Tien jaren, bl. 245.

3) In 1587 verklaarden de Hooge Raad en andere Staatscollegiën aan Leicester „dat het een iegelijk, die eenige wetenschap van deze landen heeft, kennelijk en notoir is, dat het meerendeel de roomsche religie nog van harte is toegedaan" (Bor, III, bl. 50). Dit gold bepaaldelijk van Holland. Doch ook in de andere provinciën was het evenzoo.

nog geruimen tijd, eer de hervorming de onderdrukking overal voltooid had; maar de akker des Heeren lag als platgetreden en verwoest; de Babylonische gevangenschap had in nameloos lijden vóór de katholieken een aanvang genomen.

Maar het zaad des geloofs, diep in het hart onzer vaderen neergelegd, werd niet vernietigd. Het bleef leven, hoewel in druk en rampspoed, en kwam uiterst langzaam weder tot ontkieming.

Bijna drie eeuwen lang heeft de vervolging geduurd, eer de katholieke Kerk zich weder vrij en openlijk op onzen geboortegrond kon vertoonen en ontwikkelen. Hoewel er thans voor ons, katholieke Nederlanders, nog wel te wenschen overblijft, zijn wij toch met innige liefde dankbaar aan God voor de gunsten ons bewezen.

Wij juichen niet minder dan de protestanten over Neerlands onafhankelijkheid en roemen, niet minder dan zij, op den worstelstrijd onzer vaderen tegen de Spaansche overheersching. Alleen betreuren wij het, dat die onafhankelijkheid ons verworven is door onrechtmatigen opstand en onderdrukking van onzen dierbaarsten schat, het heilig katholiek geloof.

Doch het kwaad is geleden ... en thans hebben wij vele redenen tot erkentelijkheid; want is de katholieke Kerk door prins WILLEM *van Oranje* onderdrukt: door een koning uit het Huis van *Oranje* is haar in 1853 de vrijheid weergegeven.

§ IV. DE BISSCHOPPEN VAN NOORD-NEDERLAND TIJDENS DE HERVORMING.

Eene laatste taak blijft ons te vervullen over, betreffende de bisschoppen, die in deze troebele tijden de bisdommen van Noord-Nederland hebben bestuurd.

Zie het bericht van prins Maurits aan Hendrik IV op bl. 554 aangehaald. In 1618 verzekerde Oldenbarnevelt, dat de roomschen het rijkste en deftigste deel der natie uitmaakten. Ook de pauselijke nuntius Bentivoglio verklaarde, dat tijdens het Twaalfjarig Bestand van de beschaafde klasse het meerendeel nog aan het oude geloof trouw was gebleven. In 1587 maakte de gereformeerden niet meer dan één tiende der bevolking van Nederland uit. (Bor II, bl. 976). — Zie Fruin, Tien jaren, bl. 237-238).

Niemand kan het verwonderen, dat sinds 1572 van een geregeld bisschoppelijk bestuur in deze gewesten, geen spraak meer kon wezen. Niet weinige geestelijken waren afgevallen, meerdere trouw geblevenen verjaagd en verbannen, vele vermoord. Ontelbare kloosters en kerken lagen vernield, of waren geroofd; kerkelijke goederen waren verbeurd verklaard, of de inkomsten buit geworden der nieuwgezinden. Hooggeplaatste en aanzienlijke katholieken, leden der stedelijke regeeringen en van 's lands vergaderingen, waren afgezet en door gereformeerden vervangen. De katholieke adel zag zich ter wille van het heilig geloof verplicht den geboortegrond te verlaten en elders een vreedzamer verblijf te zoeken, of kwam, van alle ambten en waardigheden en dikwijls zelfs van het vaderlijk erfdeel beroofd, tot lageren stand. De schrik voor de watergeuzen en de razernij der kalvinisten hadden vele eenvoudige leeken tot afval gebracht, en de knevelarijen, waaraan de katholieken allerwegen blootstonden, deden niet weinigen het geloof verzaken, om zich voor mishandelingen te vrijwaren. Wat konden de bisschoppen in deze hachelijke toestanden nog doen voor de hun toevertrouwde kudden? Reeds het in bezit nemen van den bisschoppelijken zetel geschiedde voor de meesten hunner niet zonder moeite en grooten strijd.

Wat de toestand nog verergerde, was, dat de keus der eerste dignitarissen over het geheel niet gelukkig was geweest; slechts weinigen hunner waren voor de taak, die zij behartigen moesten, berekend. De Utrechtsche Aartsbisschop had zijne verheffing voornamelijk te danken aan de diensten, door zijn vader als krijgsheld bewezen. Veel ijver bezat hij niet; hij was er de man niet naar, om het zich voor de rechten der Kerk tegenover de hervormden moeielijk te maken. De eerste bisschop van *Haarlem* leefde onmatig en zag zich, om zijne verwoeste gezondheid, spoedig verplicht zijne hooge bediening neder te leggen. [1]) Van de overige eerste Noord-Nederlandsche bisschoppen was alleen die van *Middelburg* een bekwaam en ijverig opperherder.

---

[1]) Vergelijk o. a. Bijdr. v. d. Gesch. v. h. Bisdom v. Haarlem IV, bl. 411 vlg.

Die van *Deventer* was hoogbejaard en ziekelijk en tot een krachtig bestuur niet meer in staat. *Leeuwarden* heeft van zijn eersten bisschop nagenoeg niets genoten.

Bij de oprichting der nieuwe bisdommen werd *Utrecht* tot aartsbisdom verheven met vijf suffragaan-bisdommen: *Haarlem, Middelburg, Deventer, Leeuwarden* en *Groningen*. Tot de aartsbisschoppelijke waardigheid werd eerst benoemd ADRIAAN *van Renesse van Wulven*, Deken van den Dom; maar toen deze tien dagen later stierf, volgde FREDERIK SCHENCK VAN TOUTENBURG (25 Mei 1561). Onmiddellijk na zijne verheffing trachtte hij het domkapittel volgens de nieuwe, door den Paus gemaakte, bepalingen te regelen, doch de tijdsomstandigheden veroorzaakten, dat hij slechts vijf in plaats van negen kanunniken, die den graad van Doctor behaald hadden, kon aanstellen. Heilzame raadgevingen gaf hij aan zijne geestelijken, om ze in geloof en deugd te versterken en de hun toevertrouwde zielen met zorg te doen bewaren. Om algemeene maatregelen voor het behoud van het heilig geloof en de beteugeling der dwaalleer te treffen, riep hij in October 1565 zijn onderhoorige bisschoppen, de abten der voornaamste abdijen, zooals van de *St. Paulus-abdij* te *Utrecht* en van *Mariënweerd*, alsook de kanunniken der vijf kapittels tot eene provinciale synode bijeen, waarop vele bepalingen werden vastgesteld, betreffende de verbetering der zeden, het herstel der kerkelijke tucht en de afkondiging van het concilie van *Trente*.[1]) Doch zijne pogingen mochten niet baten tegenover het kalvinistisch geweld, en allengs verflauwde zijn ijver. Hoewel de Pausen PIUS V en GREGORIUS XIII in meerdere brieven hem en zijne medebisschoppen tot volhardenden ijver aanspoorden, en de laatste bepaaldelijk aandrong tot het oprichten van seminariën voor priesters, kon hij de opgelegde taak niet volbrengen. Bijna twintig jaren bleef hij de droeve getuige van de willekeur en wreedheid zijner vijanden, die zelfs zijn persoon niet ontzagen, en maar zeer weinig deed hij zijn aartsbisschoppelijk gezag gelden. Hij overleed den 25ⁿ Augustus 1580, twee maanden

---

1) Zie de verhandelingen der Prov. Synode: Bat. S. III, bl. 44 vlg.

na de uitvaardiging van het plakkaat, waarbij de katholieke godsdienst in het gewest *Utrecht* werd afgeschaft. Hij was 77 jaren oud en werd in den *Dom* begraven.

De aartsbisschoppelijke zetel bleef sinds dien tijd ledig. Wel werd door FILIPS II tot tweeden aartsbisschop benoemd HERMAN *van Rennenberg*, kanunnik van *Luik*, maar deze stierf te *Luik* den 18n Januari 1585, voordat hij door den Paus in deze waardigheid was bevestigd. [1]) JOANNES VAN BRUHEZE, sinds 1589 benoemd tot bisschop van *Groningen*, zonder echter bezit van zijnen zetel te nemen, werd in Januari 1592 tot aartsbisschop benoemd, maar heeft die waardigheid niet kunnen aanvaarden. [2]) Hij stierf zonder gewijd te zijn, in 1600 te *Keulen*.

NICOLAUS VAN NIEUWLAND, bisschop van *Hebron*, geconsacreerd door GEORGE VAN EGMOND den 11n September 1541 in de abdij van *Vicognes* in *Henegouwen*, werd de eerste bisschop van *Haarlem* en bleef tot het einde van 1569 het bisdom besturen. Den 13n April 1564 belegde hij in het belang der hem toevertrouwde kerk eene diocesane-synode, [3]) en waarschijnlijk was reeds in 1562 of 1563 eene vroegere synode daaraan voorafgegaan. Door ziekte gedwongen, vroeg en verkreeg hij door zijnen procurator JOANNES *van Gouda* zijn ontslag (28 November 1569) [4]) en nam zijn vroegeren titel van bisschop van *Hebron* en wijbisschop van *Utrecht* weder aan. Hij overleed den 16n Mei 1580 te *Maartensdijk* en werd te *Utrecht* in de *St. Servatiusabdij* begraven. [5])

Zijn opvolger was GODEFRIDUS VAN MIERLO, geboren den 2n Februari 1518, eerst prior van het *St. Andreasklooster* te *Utrecht* en sinds 1559 provinciaal der Dominikaner orde. Zijn ware religieuse geest, zijn edel karakter en zijne

---

[1]) Archief VI, bl. 337. — Drakenborch, bl. 110—111.

[2]) Archief VI, bl. 187, vlg. — Fr. Dusseldorpii Annales, uitgeg. door Fruin, Inleiding, bl. LXXX vlg. — Drakenborch, bl. 74.

[3]) Tabula chron. (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, I, bl. 5.).

[4]) T. a. p., bl. 9.

[5]) Zie over Nicolaus van Nieuwland de monografie van Dr. A. H. L. Hensen in Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisd. van Haarlem, XXIII, bl. 81 vlg., XXVI, bl. 70 vlg., bl. 222 vlg., bl. 391 vlg.

voortreffelijke hoedanigheden hadden hem de bijzondere waardeering verworven van den H. Paus PIUS V, dien hij in 1558 te *Rome* als kardinaal ontmoet had. In 1570 ontving hij van FILIPS II zijne benoeming tot bisschop van *Haarlem*, welke waardigheid hij eerst na vele tegenbedenkingen aannam. Hij hield den 2ⁿ October 1571 de tweede diocesaan-synode. [1]) Toen in 1572 de stad *Haarlem* overging naar de zijde van den prins, stelde hij zich in veiligheid en verbleef in de nabijheid van *Brussel*. Na de herovering der stad door de Spanjaarden keerde hij terug, hield zijne intrede in de nog niet geschonden *Begijnenkerk* en herwijdde de geschonden kathedraal. Meerdere malen werd zijn hoogkerkelijk gezag ingeroepen tot het sluiten van overeenkomsten met de steeds winnende tegenpartij. Den 29ⁿ Mei 1578 werd de kathedraal van *St. Bavo* andermaal overrompeld, en met moeite ontkwam hij het gevaar. Als slachter vermomd, trok hij naar *Amsterdam*, vandaar naar *Bonn* en vervolgens naar *Munster*, waar hij als hulpbisschop de heilige bediening waarnam. Later ontmoeten wij hem in *Deventer*, waar hij, tijdens het openstaan van den bisschoppelijken zetel aldaar, de ontheiligde kathedraal van *St. Lebuinus* opnieuw inwijdde. Hij bleef in ballingschap tot zijnen dood, die den 28ⁿ Juli 1587 te *Deventer* plaats vond, en werd in de *St. Lebuinus-kathedraal* begraven. Hij had geen opvolger.

De zetel van *Middelburg* werd het eerst beklommen door NICOLAUS DE CASTRO (VAN DE BURG). In nederigen stand geboren, had hij zich door kunde en verdiensten tot hooge waardigheden weten te verheffen, en zijne buitengewone bekwaamheid maakte hem den bisschopsmijter waardig. Hoewel hij in 1560 werd benoemd, kon hij eerst den 26ⁿ December 1562 de bisschoppelijke wijding ontvangen en kwam al dadelijk in moeielijkheden met zijn kathedraalkapittel en met het domkapittel van *Utrecht*, over de rechtsmacht in zijn Bisdom. MARGARETHA *van Parma* beijverde zich, om door onderscheidene ordonnantiën, aan welke beide

---

1) Tabula chron. (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd, v. Haarlem, I, bl. 15.).

partijen zich hadden te onderwerpen, de oneenigheid bij te leggen. [1]) Groot was zijn ijver voor het katholiek geloof en het beteugelen der hervorming, groot ook zijne voorzichtigheid en gematigdheid; vrijmoedig schroomde hij niet den hertog van ALVA in zijne geweldige maatregelen te wederstaan. Zijne waakzaamheid bleef echter zonder vrucht, en den 17ⁿ Mei 1573 stierf hij te *Middelburg* in den ouderdom van 70 jaren.

Hij werd opgevolgd door zijn vicaris JOANNES STREIJEN. Eerst in 1581 ontving deze te *Namen* de bisschopswijding, maar de overgang van *Middelburg* maakte het in bezit nemen van zijnen zetel en geheel zijn bisschoppelijk bestuur onmogelijk. Achtereenvolgens hield hij zijn verblijf te *Keulen* en te *Roermond* en werd later belast met het bestuur van het seminarie, hetwelk FILIPS II te *Leuven* voor de opleiding van geestelijken had gesticht. Hij overleed daar den 8ⁿ Juli 1594. [2])

Zijn opvolger, KAREL FILIPS RODOAN van *Berlinghem*, kanunnik te *Gent*, werd in 1600 gewijd, maar zag geene kans den zetel te beklimmen. Diens overplaatsing naar het bisdom van *Brugge* maakte een einde aan het bisdom van *Middelburg*. RODOAN stierf den 7ⁿ Juli 1616.

Het bisdom van *Deventer* had tot eersten bisschop JOANNES MAHUSIUS (MAHIEU) van de orde der Franciskanen. Eerst vervulde hij het leeraarsambt te *Antwerpen*, daarna te *Leuven*. De landvoogdes MARIA zond hem naar *Trente*, om het concilie bij te wonen, waar hij verbleef, totdat het concilie den 28ⁿ April 1522 werd uitgesteld. Hij werd den 8ⁿ Augustus 1561 tot bisschop van *Deventer* benoemd, maar ontving de bisschopswijding niet en kon ook zijn zetel niet bereiken, wijl *Deventer*, *Kampen* en *Zwolle* samenspanden om hem te weren, en zelfs zijn eigen kathedraalkapittel tegen hem was opgeruid. Hoogbejaard en ziekelijk, was hij gedwongen spoedig zijn ontslag te nemen. Hij ging in zijne geboorteplaats *Oudenaarden* wonen, waar hij veel

---

[1]) Bat. S. III, bl. 117, no. 1.

[2]) Relatio Jacobi de la Torre, 1656, (Archief X, bl. 140).

van den moedwil der geuzen had te lijden en den 4^{n} October 1572 wreedaardig werd vermoord. [1])

AEGIDIUS DE MONTE (VAN DEN BERGH) volgde hem op en ontving de bisschopswijding den 29^{n} October 1570. [2]) Gelijk zijn voorganger behoorde hij tot de Franciskaner-orde, bekleedde de waardigheid van provinciaal en verdiende allen lof om zijn ijveren voor de rechten der Kerk. In 1571 deed hij de eerste rondreis door zijn bisdom en herhaalde deze in 1575, om zich persoonlijk van den stand van zaken te overtuigen en hulp te verleenen, waar het noodig was. [3]) Het volle bezit van zijnen zetel verkreeg hij eerst door tusschenkomst van ALVA in 1575. Zonder dat hij den veegen toestand had kunnen verbeterne, overleed hij te *Zwolle* den 26^{n} Mei 1577 en werd hij in de kathedraal van *Deventer* begraven. Hij is de eerste werkelijke bisschop van *Deventer* geweest.

De zetel van *Deventer* bleef onbezet. FILIPS II benoemde wel in November 1589 tot bisschop van *Deventer* GIJSBERT KOEVERINCK, deken en aartsdiaken te *'s Hertogenbosch;* maar hoewel deze die waardigheid aannam, kon hij echter de bisschopswijding niet ontvangen en ook geen bezit van den zetel nemen, wijl *Deventer* in de macht der staten was gekomen (1590). Hij overleed te *'s Hertogenbosch* en werd in de kapel van het H. Sacrament aldaar bij het stoffelijk overschot zijner moeder begraven.

REMIGIUS DRUITIUS was de eerste bisschop van *Leeuwarden* (1564). Groote moeielijkheden werden hem in den weg gelegd door de staten van *Friesland* en de stadsregeering van *Leeuwarden,* aan wie zijn persoon niet aangenaam was, zoodat hij zijne bisschopswijding en de inbezitneming van het bisdom moest uitstellen. Op voordracht van FILIPS II werd hij door den Paus overgeplaatst naar het bisdom

---

[1]) Anderen stellen zijn sterfjaar in 1576; weer anderen den 10 Mei 1577. Zie het verhaal van den moord in Archief IX, bl. 127.

[2]) Fr. Dusseldorpii Annales, uitgeg. door Fruin, bl. 99.

[3]) Archief XVIII, bl. 373 en 426. — Vgl. Acta visitationis dioec. Daventriensis ab Aegidio de Monte factae, bewerkt door Mr. R. Hassink, Zwolle, 1888.

van *Brugge*, welks eerste bisschop PETRUS CURTIUS overleden was.

Hij werd opgevolgd door CUNERUS PETRI, geboren te *Brouwershaven*. Ook deze had met niet minder moeielijkheden te kampen en kon eerst den 11n December 1569, (volgens sommigen den 1n Februari 1570), zijnen zetel beklimmen. Zijne grootste tegenstanders vond hij in de kloosterlingen der abdijen, wier inkomsten door den Paus bestemd waren tot onderhoud van den bisschop. Hij stelde tien Norbertijner-kanunniken van *Mariëngaarde* aan, om het kathedraal-kapittel te vormen, en vermeerderde later hun aantal met nog zeven anderen. Den 25n April 1575 belegde hij de eerste diocesaan-synode en werkte met voorbeeldigen ijver. Maar in 1578 werd zijn invloedrijke arbeid onmogelijk gemaakt. De kalvinistische opstandelingen eischten de afzetting van den bisschop, en 's prinsen stadhouder, GEORGE VAN LALAING, nam hem op den feestdag van Maria Boodschap gevangen. Hij werd naar het slot te *Harlingen* en later naar de *St. Nicolaas-abdij* van *Bergum* gevoerd onder belofte, dat hij een jaargeld zou ontvangen. Twee jaren later, in 1578, vertrok hij naar *Keulen*, waar hij den 15n Februari 1580 stierf. Hij had geen opvolger.

In *Groningen* werd de bisschoppelijke waardigheid geschonken aan JOANNES KNIJFF, die den 12n September 1563 door kardinaal GRANVELLE werd gewijd. Daar hij zijn zetel nog niet bereiken kon, werd hij door den aartsbisschop van *Utrecht* tot wijbisschop aangenomen en door de vijf kapittels als zoodanig erkend. In die hoedanigheid van wijbisschop heeft hij veel in *Groningen* en *Ommelanden* gearbeid. [2]) Eerst had hij behoord tot de orde der Franciskanen, doch was naar de Dominikanen overgegaan. Aan den tegenstand van kerkelijke, en meer nog van burgerlijke gezagvoerders, is het toe te schrijven, dat hij eerst den 3n October 1568 te *Groningen* plechtig werd ingehaald.[3])

---

1) Relatio Jacobi de la Torre, 1656, (Archief, X, bl. 141).

2) Archief, XIV, bl. 402.

3) Zie Reitsma, De laatste dagen v. d. heerschappij der R. K. Kerk, in het gedenkboek der Reductie v. Groningen in 1594.

Hij overleed te *Groningen* den 1 October 1576 en werd in zijne kathedraal begraven.

Na zijn dood werd JOANNES VAN BRUHEZE, te *Breda* geboren, tot zijn opvolger benoemd (10 November 1589); maar deze ontving, nog voordat hij de pauselijke bevestiging ontvangen had, de benoeming tot aartsbisschop van *Utrecht* (3 Januari 1592). Noch de eene noch de andere waardigheid heeft hij bekleed, en hij overleed den 10ⁿ September 1600 als protonotarius apostolicus en kanunnik te *Keulen*. [1])

ARNOLDUS NIJLEN, geboren te *Groningen* en behoorende tot de Dominikaner-orde, volgde nu op den bisschoppelijken troon van *Groningen*. Reeds bij het openstaan van den zetel had hij het bisdom als vicaris capitularis bestuurd. Hij regeerde vier jaren met veel beleid en wijsheid, doch ontving de bisschopswijding niet. Bij de inneming der stad door het staatsche leger, in 1594, werd hij gevangen genomen. Met zijne medepriesters moest hij de stad en het land van *Groningen* voor goed verlaten en nam de wijk naar *Brussel*, waar hij overleed, den 7ⁿ Maart 1603. Een opvolger werd niet gekozen.

[1]) Tabula chron. (Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, I, bl. 214.)

Lijst der Bisschoppen en Wijbisschoppen van Utrecht.

BISSCHOPPEN.			WIJBISSCHOPPEN.
1	H. WILLIBRORD. . . .	† 739	H. SUITBERTUS.
			H. ADOLPHUS of DADANUS?
2	H. BONIFACIUS	† 755	H. EOBANUS.
3	H. GREGORIUS	† 775	ALUBERT.
4	H. ALBERIK	† 782	
5	THEODARD.	† ?	
6	HAMOKAR	† ?	
7	RIXFRIED	† 825?	
8	H. FREDERICUS I . . .	† 838	
9	ALFRICUS	† ?	
10	EGINHARD.	† ?	
11	LUDGER	† 854?	
12	H. HUNGER	† 866	
13	ODILBALD	† 899	
14	H. RADBOUD	† 917?	
15	BALDERIK.	† 977	EGBERTUS.
16	VOLKMAR	† 990?	
17	BOUDEWIJN I	† 994?	
18	H. ANSFRIED	† 1010	
19	ADELBOLD.	† 1025?	
20	H. BERNULPHUS . . .	† 1054?	
21	WILLEM I.	† 1076	
22	KOENRAAD V. ZWABEN	† 1099	
23	BURCHARD	† 1112	
24	GODEBALD	† 1128	GERALD.
25	ANDREAS V. KUIK. . .	† 1138?	SIWARD.
26	HERIBERT.	† 1150	
27	HERMAN V. HOORN . .	† 1156	
28	GODFRIED V. RHENEN	† 1178	REIMUNDUS, B. v. Hippo.
29	BOUDEWIJN II V. BENTHEIM	† 1196	
30	ARNOLD I V. ISENBURG	† 1197	
31	DIRK I V. HOLLAND .	† 1197	
32	DIRK II V. D. ARE . .	† 1212	BRUNWARD.
33	OTTO I V. GELDER . .	† 1216	
34	OTTO II V. LIPPE . . .	† 1227	

35	WILLEBRAND . . . † 1233	HERMAN, B. v. Leona. BOUDEWIJN V. STARKENBURG, B. v. Tripoli.
36	OTTO III v. HOLLAND † 1248	THEODORICUS, B. v. Virone. N.N., B. v. Sambië.
37	GOZEWIJN v. RANDERODE, treedt af 1249	
38	HENDRIK I v. VIANDEN † 1267	JAN VAN DIEST, B. v. Lubeck.
39	JAN I v. NASSAU, treedt af 1290	EGMUNDUS, B. v. Curium. GUIDO. PETRUS, B. v. Zuden. BOUDEWIJN. HENDRIK, B. v. Pomesania.
40	JAN II v. ZYRIK, treedt af 1296	
41	WILLEM II BERTHOLD † 1301	
42	GUIDO v. AVENNES . † 1317	JOANNES, B. v. Scopia. JACOB V. DENEMARKEN, B. v. Zuden.
43	FREDERIK II v. ZYRIK † 1322	
44	JACOB v. OUTSHOORN † 1322	
45	JAN III v. DIEST . . † 1340?	
46	NICOLAUS DE CAPUTIO, doet afstand 1340	
47	JAN IV v. ARKEL, treedt af 1364	FOLKERT, B. v. Byblus of Gibleth. ARNOUD, B. v. Thermopile. RYCHARDUS, B. v. Thermopile. KENO, B. v. Megariten. BALTHER, B. v. Tripoli. WALTHER, B. v. Tharbor. JACOBUS, B. v. Kilfenora Duacensis). JOANNES DANUS.
48	JAN V v. VIRNEBURG † 1371	HUBERTUS VAN DEN BERGE, B. v. Ross.
49	ARNOLD II v. HOORN, treedt af 1378	
50	FLORIS v. WEVELINKHOVEN . . . . . † 1393	HUBERTUS SCHENCK, B. v. Yppuse. JACOB v. GULIK, B. v. Lavacum (valsch).
51	FREDERIK III v. BLANKENHEIM . . . . † 1423	MATHIAS, B. v. Biduane. JACOBUS, B. v. Gibleth. JACOBUS, B. v. Sarepte.
52	ZWEDER v. KUILENBURG, treedt af en . † 1433	HENRICUS, B. v. Rosa. EGIDIUS, B. v. Rosa. JOANNES, B. v. Gelde. MARTINUS DE BLONDA, B. v. Magione. JOANNES, B. v. Korke. JACOBUS LISSE, B. v. Tripolis.
53	RUDOLF v. DIEPHOLT † 1455	GERLACH, B. v. Hiëropolis. JOANNES, B. v. Carthago.
54	GIJSBRECHT v. BREDERODE, gekozen 1456	

55	DAVID V. BOURGONDIË † 1496	THOMAS BASINUS, Aartsb. v. Cesarea. JUDOCUS BORRE, B. v. Hiëropolis. GOZEWIJN HEXIUS, B. v. Hiëropolis. JOANNES VAN RIET, B. v. Usbith. JUDOCUS VAN DALEN, B. v. Sebaste. SIMON DE LAUDE, B. v. Solubrië. GODFRIED, B. v. Triocali.
56	FREDERIK IV V. BADEN, treedt af 1516	ADRIAAN V. APELTERN, B. v. Sebaste. JACOBUS DE RIDDER, B. v. Hebron.
57	FILIPS V. BOURGONDIË † 1254	JOANNES HEETVELD, B. v. Hiëropolis.
58	HENDRIK II V. BEIJEREN, treedt af 1529	MATHIAS VAN GOCH.
59	WILLEM III V. ENCKEVOORT . . . . . † 1534	LAURENS HARTOG, B. v. Hebron.
60	GEORGE V. EGMOND . † 1559	BONAVENTURA OLDENZEEL, ook »De Losser« genaamd, B. v. Hebron. JOACHIM V. OPRODE, B. v. Hebron. NICOLAUS V. NIEUWLAND, B. v. Hebron.

AARTSBISSCHOPPEN VAN UTRECHT

1 FREDERIK SCHENCK VAN TOUTENBURG . . . . † 1580
2 HERMAN VAN RENNEBERG, niet gewijd . . . . † 1585
3 JOANNES VAN BRUHEZE, niet gewijd . . . . † 1600

BISSCHOPPEN VAN HAARLEM

1 NICOLAUS VAN NIEUWLAND. . . . . treedt af 1569
2 GODEFRIDUS VAN MIERLO . . . . † 1587

VAN MIDDELBURG

1 NICOLAUS DE CASTRO (VAN DE BURG). . . . . † 1573
2 JOANNES STREIJEN . . . . † 1594
3 KAREL FILIPS RODOAN . . . . † 1616

VAN DEVENTER

1 JOANNES MAHUSIUS (MAHIEU), niet gewijd . treedt af
2 GILLIS VAN DEN BERGH (DE MONTE) . . . . † 1577
3 GIJSBERT KOEVERINCK, niet gewijd . . . .

VAN LEEUWARDEN

1 REMIGIUS DRUITIUS . . . . treedt af
2 CUNERUS PETRI . . . . † 1580

VAN GRONINGEN

1 JOANNES KNIJFF . . . . † 1576
2 JOANNES VAN BRUHEZE, niet gewijd . . . . † 1600
3 ARNOLDUS NIJLEN, niet gewijd . . . . † 1603

REGISTER.

INHOUD.

HOOFDSTUK I.

Invoering en uitbreiding van het Christendom.

HOOFDSTUK II.

Opkomst van het Bisdom van Utrecht.

HOOFDSTUK III.

Bloei van het Bisdom van Utrecht.

HOOFDSTUK IV.

Verval en einde van het Bisdom van Utrecht.

HOOFDSTUK V.

De Hervorming in Nederland.

HOOFDSTUK VI.

De Hervorming in dienst van den politieken opstand tegen Spanje.

HOOFDSTUK VII.

Onderdrukking der Katholieke Kerk in Noord-Nederland.

